

GONAGASLAŠ
BARGO- JA SEARVADAHTTINDEPARTEMEANTA

St.dieđ. nr. 28

(2007–2008)

Sámepolitihkka

Sisdoallu

Čoahkkáigeassu	13	1.5.1	Davviriikkalaš ovttasbargu sámepolitihkas	37
Tjoahkkájgæsos	15	1.5.2	Álgoálbmotovttasbargu davviguovlluin	38
Veesmedahke	18	1.5.3	Boazodoalu riikkaidgaskasaš fága- ja gaskkustanguovddáš	40
		1.5.4	Strategiijat ja doaibmabijut	40
Vuosttaš oassi. Ráddehusa sámepolitihka vuoddu	23			
1 Ráddehusa sámepolitihka vuoddu	25			
1.1 Ráddehusa sámepolitihka prinsihpat ja árvovuoddu	25	2	Sámi servodaga mángga-bealatvuoha	45
1.2 Sámepolitihka riikkalaš rámmat ...	27	2.1	Sámi statistihkka	46
1.2.1 Vuodđolága § 110 a.	28	2.1.1	Sámi statistihka ovddideapmi	46
1.2.2 Sámeláhka	28	2.1.2	Sámi statistihkalaš jahkegirji	46
1.2.3 Olmmošvuoigatvuodáláhka	28	2.1.3	Sámestatistihkka ovttaskas olbmuid vuodul	47
1.2.4 Oppalaš riikkalaš riekti mii lea erenoamáš dehálaš sámiide	29	2.1.4	Fágalaš guorahallanjoavku	47
1.3 Norgga sámepolitihka álbmotrievttálaš rámmat	30	2.2	Nuortalaččat/golttát	47
1.3.1 Vealatkeahhtáivuoda prinsihppa ...	30	2.2.1	Barggut nuortalaččaid/skoaltalaččaid giela ja kultuvrra ovddas	48
1.3.2 Minoritehta vuoigatvuodát ja erenoamáš álgoálbmotvuoigatvuodát	30	2.2.2	Nuortalaš/golttáid ealáhusat	48
1.3.3 Artihkal 27 ONa konvenšuvnnas siviila ja politihkalaš vuoigatvuodáid birra	31	2.3	Lullisápmelaččat	49
1.3.4 ILO-konvenšuvdna nr. 169 álgoálbmogiid ja čearddaid birra iehčanas stáhtain	32	2.3.1	Lullisámegiella	50
1.3.5 Eurohparádi rámmakonvenšuvdna nátionála unnilogu álbmogiid gáhttema birra	33	2.3.2	Lullisámi regiovnnat ja ásausat ...	50
1.3.6 ON-julggaštus álgoálbmotvuoigatvuodáid birra ...	33	2.4	Bihtánsápmelaččat	52
1.3.7 Davviriikkalaš sámekonvenšuvnna evttohus	35	2.5	Julevsápmelaččat	52
1.4 Riikkaidgaskasaš álgoálbmotbargu	35	2.5.1	Julevsámegiella	53
1.4.1 Bargu álgoálbmogiiguin ovddidanovttasbarggus	35	2.6	Romssa ja Nordlándda márkosámit	53
1.4.2 ONa álgoálbmotáššiid bastevasš forum	36	2.6.1	Márkosámi ásausat	54
1.4.3 ONa álgoálbmogiid olmmošvuoigatvuodadili sierra raportejeaddji	36	2.7	Gávpotsámit	54
1.4.4 Gáldu – álgoálbmotvuoigatvuodáid gelbbolašvuodaguovddáš	36	2.8	Strategiijat ja doaibmabijut	56
1.5 Davviriikkaid ja davviguovlluid álgoálbmotovttasbargu	37	3	Sámi identitehta lea nuppástuvvamin	57
		3.1	Organiseren ja našuvdnahuksen ..	57
		3.1.1	Sámi leavga, Sámi álbmotbeaivi ja Sámi soga lávlla	58
		3.2	Dáruiduhttimis ealáskahttimii	58
		3.3	Sámi servodahkii oasáiduvvan	59
		4	Vealaheapmi ja dásseárvu	61
		4.1	Sápmelaččaid vealaheapmi	61
		4.1.1	Iskkadeamit sápmelaččaid vealaheami birra	61
		4.1.2	Diehtujoahkin ja miellaguoddo-barggut	61

4.2	Homofiillat	62	7.2	Stáhtalaš eiseválddiid ja Sámedikki gaskasaš konsultašuvdnašiehtadus	89
4.3	Sohkabeliid dásseárvu	63	7.2.1	Konsultašuvnnat ja gulaskuddamat	90
4.3.1	Dásseárvobargu almmolaš doaimmahusain	63	7.3	Sámedikki ovttasbargu báikkálaš ja regionála eiseválddiiguin	90
4.4	Strategiijat ja doaibmabijut.	65	7.3.1	Ovttasbargošiehtadusat	91
	Goalmmát oassi. Sámi beroštumit almmolaš hálddašeamis ja bálvalusaid fállamis	67	7.4	Sámedikki formála sajádat – čatnasanvuohki, fápmudeapmi ja bagadeapmi, bearráigeahčču ja vuodđolágalaš ovddasvástádus	92
5	Čálgoservodat sámiid perspektiivvas	69	7.4.1	Čatnasanvuogit ja almmolaš hálddahusa organiseren	92
5.1	Unnit ja stuorát sáme politihkka.	69	7.4.2	Fápmudanvejolašvuohta.	93
5.2	Sáme gielmáhttu ja sámi kulturmáhttu almmolaš suorggis.	70	7.4.3	Bagadanvejolašvuohta	94
5.2.1	Sámi kulturmáhttu almmolaš suorggis	71	7.4.4	Bearráigeahčču	94
5.2.2	Sáme giella almmolaš suorggis	72	7.4.5	Áššečuoččaldahhttingelbbolašvuohta.	95
5.2.3	Dulkon	73	7.4.6	Bargiid sajádat.	95
5.3	Stáhtalaš etáhtat	75	7.4.7	Hálddahusláhka ja almmolašvuodáláhka.	96
5.3.1	Stivrenláidesteamit stáhtalaš doaimmahusaide	75	7.4.8	Vuodđolágalaš ovddasvástádusdilálašvuođat	96
5.3.2	Bargo- ja čálgohálddašeami bálvalusfálaldagat sámiide	75	7.4.9	Sámedikki formála sajádaga viidáset ovdáneapmi	96
5.3.3	Vearroetáhtta	76	7.5	Sámedikki ja ráđdehusa gaskasaš odđa bušehttabargovuogit	97
5.3.4	Sis-Finnmárkku diggegoddi.	76	7.6	Plána- ja huksenlága odđa plánaoassi – Sámedikki vuogatvuohta ákkastit vuostá	98
5.3.5	Sáme gielalaš veahkkeduopmárat	77	7.7	Sámi kulturमितohálddašeami organiseren	99
5.3.6	Politiijadirektoráhtta – Politiija- ja leansmánneetáhtta	77	7.7.1	Sámi kulturमितohálddašeami dálá organiseren	99
5.3.7	Sáme giella ja sáme kultuvra kriminálafuolahusas	77	7.7.2	Sámi kulturमितohálddašeami boahhteáigásaš organiseren	100
5.3.8	Heahtedieđihanbálvalus	78	7.8	Sámediggeválgá	101
5.4	Strategiijat ja doaibmabijut.	78	7.9	Strategiijat ja doaibmabijut.	101
6	Suohkaniid ja fylkkasuohkaniid sáme politihkka	79		Vidát oassi. Sáme politihkka sierranas servodatsurggiin	103
6.1	Suohkaniid iešstivren ja sáme politihkka	79	8	Dearvvašvuodaáššit.	105
6.1.1	Bearráigeahčču, bagadallan ja raportten suohkansuorggis.	80	8.1	Sámi álbmoga vástesaš dearvvašvuodapolitihkalaš doaimmaid vuodđu	105
6.2	Hálddahusodastus ja sámit.	80	8.1.1	Láhkavuodđu ja ovddasvástádusa juogadeapmi dearvvašvuodábálvalusas.	106
6.2.1	Molssaeavttot vuogit mo fuolahit sámi beroštumiid regiovnnain	81	8.1.2	Sámedikki rolla dearvvašvuodapolitihka hábmemis	106
6.3	Strategiijat ja doaibmabijut.	81	8.2	Psyhkalaš dearvvašvuodasudjalus	107
	Njealját oassi. Sámediggi	83	8.2.1	Doaibmabijut maiguin eastadit mánáid ja nuoraid seksuála illásteami	107
7	Sámediggi	85			
7.1	Sámedikki organiseren, bargo- ja váldesuorgi.	85			
7.1.1	Sámedikki váldi	86			
7.1.2	Sámedikki politihkalaš doaibma	86			
7.1.3	Sámedikki hálddašanbargamušat ja hálddahus.	87			
7.1.4	Sámedikki bušehttaovdáneapmi	88			

8.3	Somáhtalaš spesialista-dearvvašvuodabálvalus	108			oahppoplánaid ovddideapmi ja atnuiváldin.	134
8.4	Habiliteren ja rehabiliteren	108	11.4.1		Rájiidrasttideaddji ovttasbargu	135
8.5	Diehtjojuohkin borasdávda-buhcciide	109	11.4.2		Eksámen ja našuvnnalaš geahččaleamit	136
8.6	Gárrendilli	109	11.4.3		Sámi Máhttoloktema árvvoštallan	137
8.7	Nationála strategiija čuovvoleapmi dássen dihte sosiála dearvvašvuodaerohusaid	109	11.4.4		Strategiijat ja doaibmabijut	137
8.8	Sámi dearvvašvuodadutkama guovddáš	109	11.5		Sámi oahpponeavvut	137
8.9	Bátnedearvvašvuohhta	110	11.5.1		Strategiijat ja doaibmabijut	138
8.10	Sierra hástalusat julevsámi ja oarjelsámi guovlluin	110	11.6		Gelbbolašvuodanannen	138
8.11	Strategiijat ja doaibmabijut	110	11.6.1		Gávnos	138
			11.6.2		Lassioahppofálaldagaid ráhkadeapmi	138
			11.6.3		Sámi lohanguovddáš	139
			11.6.4		Strategiijat ja doaibmabijut	139
			11.7		Oahppolihtut ja fálaldagat rávisolbmuide	140
9	Sámi mánáid ja nuoraid bajásšaddandilli	112	12		Alit oahppu og dutkan	141
9.1	ONa konvenšuvdna mánáid vuoigatvuodaid birra	112	12.1		Sámi allaskuvla	141
9.2	Mánáidáittardeaddji	113	12.1.1		Studeantaháhkan	141
9.3	Suohkanlaš ja fylkkasuohkanlaš mánáid- ja nuoraidpolitihkkka	114	12.1.2		Oahpaheaddjeoahppu	142
9.4	Sámedikki bargu sámi mánáid várás	115	12.1.3		Sámegeiella	143
9.5	Sámi mánáid- ja nuoraidorganisašuvnnat	116	12.1.4		Duodji	143
9.6	Mánáidsuodjalus	116	12.1.5		Sámi allaskuvlla ja Sámi Instituhta oktiiorganiseren	143
9.6.1	Hástalusat	117	12.1.6		Fágalaš dási ovdánahttin	143
9.6.2	Strategiijat ja doaibmabijut	118	12.2		Romssa universitehta	144
10	Mánáidgárddit	120	12.3		Eará ásašusaid oahput	145
10.1	Mánáidgárddit sámi mánáide	120	12.3.1		Budeaju allaskuvla	145
10.2	Sámedikki rolla	122	12.3.2		Davvi-Trøndelága allaskuvla	145
10.3	Gelbbolašvuohhta ja rekruhtten	122	12.3.3		Finnmárkku allaskuvla	145
10.3.1	Mánáidgárdebargiid háhkan	123	12.3.4		Ásašusaid gaskasaš ovttasbargu	146
10.4	Oahpponeavvuid ráhkadeapmi	124	12.4		Álgoálbmotfierpmádat	146
10.5	Sirdin mánáidgárddis – skuvlii	124	12.4.1		Árktalaš universitehta	146
10.6	Strategiijat ja doaibmabijut	124	12.5		Norgga dutkansráđi sámi dutkan	146
			12.5.1		Sámi dutkama prográmma	146
			12.5.2		Eará prográmmadoaimmaid sámi perspektiiva	147
			12.5.3		Organiseren	148
11	Vuoddoahpahus	125	12.6		Strategiijat ja doaibmabijut	148
11.1	Sámedikki rolla, ovddasvástáduš ja doaibmamušat oahpahussuorggis	126	13		Sámi kultuvra, árbediehtu ja dahkkivuoigatvuohhta	150
11.2	Sámegeiella vuoddoahpahusas	126	13.1		Sámi árbediehtu ja biologalaš šládđjivuohta	150
11.2.1	Sámegeiella vuoddoahpahus	127	13.1.1		Bargu riikkaidgaskasaš ja davviriikkalaš dásis	150
11.2.2	Sámi joatkkaoahpahus	130	13.1.2		Bargu Norggas	152
11.2.3	Sámegeiella rávisolbmuide vuoddoahpahusas	132	13.2		Kultturdovdahemiid ja vuoigalaš kulturárbbi suodjaleapmi	153
11.2.4	Strategiijat ja doaibmabijut	133				
11.3	Gáiddusoahpahus	133				
11.3.1	Strategiijat ja doaibmabijut	134				
11.4	Máhttoloktema ja Sámi Máhttoloktema (LK06-S)					

13.2.1	Sámi kulturdovdahemiid dahkkivuoigatvuodaid suodjaleapmi	153	14.10.4	Orkeastarat	172
13.2.2	Riikkaidgaskasaš bargu árbevirolaš kulturdovdahemiid ja árbedieđu suodjaleami birra WIPOs	153	14.11	Lávdedáidda.	172
13.2.3	UNESCO-konvenšuvdna vuoinjalaš kulturárbbi suodjaleami birra ja UNESCO-konvenšuvdna šláddjiivuoda ja kulturdovdahemiid suodjaleami ja ovddideami várás.	153	14.11.1	Beaivváš Sámi Teáhter	172
13.3	Hástalusat sámi árbedihtui guoski barggus.	154	14.11.2	Áarjelhsaemien Teatere	173
13.4	Strategiijat ja doaibmabijut.	154	14.11.3	Riikkateáhter	173
14	Sámi kulturpolitihkka.	156	14.11.4	Eará teáhterat	173
14.1	Eambbo kulturdoahpaga birra.	157	14.12	Govvadáidda, dáiddaduodji ja albmohtat	173
14.2	Sámi kultuvra Kultur- ja girkodepartemeantta ortnegiid vuolde.	157	14.12.1	Ásahusat maid Sámediggi hálddaša.	173
14.3	Sámi kulturpolitihka rievttálaš vuodđu.	158	14.12.2	Dáidaga, arkitektuvrra ja desáidnema nationálamusea	173
14.3.1	Láгат mat erenoamážit gusket sámi kultuvrii.	158	14.12.3	Davvi-Norgga dáiddamusea.	174
14.3.2	Riikkaidgaskasaš šiehtadusat	159	14.12.4	Árbevirolaš giehtaduodji	174
14.4	Sámi iešmearrideapmi kultursuorggis.	159	14.12.5	Albmohaga čijaheapmi	174
14.4.1	Sámediggi kulturpolitihkalaš oassálastin	160	14.13	Sámi dáiddarat.	174
14.4.2	Sámedikki ekonomalaš váikkuhangaskaoamit.	160	14.13.1	Sámi dáiddastipeanddat	174
14.5	Kultursuorggi stáhtus ja váldohástalusat	161	14.13.2	Dáiddára dietnasa ja bargodili guorahallan	175
14.6	Sámi kulturviesuid investemat.	161	14.13.3	Girjerádomáksu	175
14.6.1	Odda sámi kulturviesuid prošeavttaid ja plánaid stáhtus.	162	14.13.4	Čájehanmáksu.	175
14.6.2	Viessoláigoruhtadeami viiddiduvvon geavaheapmi.	162	14.14	Prošeaktadoarjja	175
14.7	Sámi guovddázat	163	14.14.1	Norgga kulturfoanda	176
14.8	Arkiiva, girjeráđu ja dávvirvuorká	164	14.14.2	Sámedikki kulturovddideaddji doarjagat mat leat ohcamassii	176
14.8.1	Sámi arkiiva	165	14.15	Suorgerájiid rasttideaddji doaibmabijut	176
14.8.2	Girjeráđut	165	14.15.1	Kultuvrralaš skuvlalávka	176
14.8.3	Museat	168	14.15.2	Kultuvrralaš girjáivuoda čalmmustanjahki.	177
14.9	Girjjálašvuolta ja lágádusdoaima.	171	14.16	Davviriikkalaš ovttasbargu kultursuorggis.	177
14.10	Festiválat ja musihkka	171	14.16.1	Davviriikkaid ministtarráđdi	177
14.10.1	Doarjja musihkkafestiválaide ja eará festiválaide.	171	14.16.2	Barentsovttasbargu.	178
14.10.2	Riikkakonsearttat	172	14.17	Strategiijat ja doaibmabijut.	178
14.10.3	Riikkalávdi nationála ja riikkaidgaskasaš álbmotmusihkkii, luohtái ja álbmotdánsumii	172	15	Eaktodáhtolašvuolta.	179
			15.1	Sámi organisašuvnnat.	179
			15.2	Eaktodáhttoquovddázat	179
			15.3	Strategiijat ja doaibmabijut.	180
			16	Falástallan	181
			17	Sámi kultuvra Norgga Girkus.	182
			17.1	Sámi girkoeallin	182
			17.1.1	Sámi girkoráđdi.	183
			17.2	Bismagottit.	183
			17.3	Oskkuoahpamus	184
			17.4	Ipmilbálvalusat ja diakoniiija.	184
			17.5	Strategiijat ja doaibmabijut.	185
			18	Mediat.	186
			18.1	Aviissat.	186
			18.1.1	Sámi aviissaid doarjjaortnega hálddašeapmi.	187

18.2	Filbma	187	20.2.2	Sámi deastagiid árvoštallan go meahci geavaheapmi nuppástuvvá.	205
18.3	Sáttamediat	187	20.2.3	Gáhttenguovllut	206
18.4	Strategiijat ja doaibmabijut	187	20.2.4	Suodjalanbarggu sierra njuolggadusat luonddugáhttenlága vuodul sámi guovlluin	206
19	Sámegiella	188	20.2.5	Divttasvuona/Vuotnabađa gáhttenplána	207
19.1	Sámegiela leava.	189	20.2.6	Mohtorjohtalus	207
19.2	Sámegiela ovddideaddji barggu organiseren	190	20.2.7	Boraspirehálddašeapmi	208
19.3	Riikkaidgaskaš geatnegasvuodát	190	20.2.8	Ođđa mineraláláhka	209
19.3.1	Eurohpa regiovdna- dahje unnitlohkogielaide soahpamuš	191	20.2.9	Energijahuksemat	209
19.3.2	Mo Norgga goalmmát raporta Eurohparáddái galgá čuovvoluvvot	191	20.3	Boazodoallu.	210
19.4	Nationála lágat	192	20.3.1	Boazodoallopolitihka bajimus ulbmilat ja váikkuhangaskaoamit	211
19.4.1	Sámelága giellanjuolggadusat	192	20.3.2	Hástalusat	211
19.4.2	Sámelága giellanjuolggadusaid árvoštallan	193	20.3.3	Boazodoalu rámmaeavttuid mearrideapmi	212
19.4.3	Báikenammaláhka	193	20.3.4	Boazodoalu areálat	212
19.5	Sámegiella ja IKT	194	20.3.5	Boazodoalu vearut ja divadat.	216
19.5.1	Sámegiela čállinmearkkaid geavaheapmi – almmolaš registarat	195	20.3.6	Strategiijat ja doaibmabijut	216
19.5.2	Sámegiela divvunprográmma	195	20.4	Guolástus- ja áhpedoalloealáhus.	216
19.5.3	Hupmansyntesa	195	20.4.1	Guolástanláivadaga vuogádatlaš váikkuhangaskaoamit	218
19.6	Terminologijaid ovddideapmi	196	20.4.2	Ođđa áhperesursaláhka.	218
19.6.1	Sámegiela juridihkalaš terminologija	196	20.4.3	Stuoradiggediedáhus gonagasreappáid hálddašeamis	218
19.7	Sámedikki váikkuhangaskaoamit sámegiela ovddideapmái	197	20.4.4	Guovloeriid ortnet	218
19.7.1	Sámiálbmoga foanda – Giellaovddidandoaimmat	198	20.4.5	Akvakultuvra – luossa ja dápmot	219
19.7.2	Doarjja sámegiela hálddašanguovllu gielddaide ja fylkkagielddaide	198	20.4.6	Luossalobit Moskái Divttasvutni	219
19.7.3	Sámi giellaguovddážat	198	20.4.7	Guolástusaid davviguvllolaš doaibmabijut	219
19.7.4	Eará gielladoaimmat.	198	20.4.8	Mariidna árvoháhkkanprográmma.	220
19.7.5	Sámi giellalávdegoddi	199	20.4.9	Ráđdehusa varasguollestrategiija	220
19.7.6	Sámi báikenamaid nammakonsuleanta	199	20.4.10	Strategiijat ja doaibmabijut	220
19.8	Strategiijat ja doaibmabijut	199	20.5	Eanadoallu, meahccealáhusat, duodji ja mátkeealáhusat	221
20	Resursaávkkástallan ja árvoháhkkan sámi guovlluin	201	20.5.1	Eanadoallu.	221
20.1	Sámi guovlluid vuoigatvuodadili bargu.	202	20.5.2	Meahccealáhusat ja sáivaguollebivdu	222
20.1.1	Finnmárkokommišuvdna ja Finnmarkku Meahcceduopmostuollu.	202	20.5.3	Duodji	223
20.1.2	Sámi vuoigatvuodalávdegoddi II.	202	20.5.4	Mátkealáhusaid ovddideapmi sámi guovlluin.	224
20.1.3	Finnmarkku Riddoguolástanlávdegoddi	203	20.5.5	Árvoháhkkanprográmma lotnolasealáhusaide	226
20.2	Almmolaš muddemat mat váikkuhit meahcceávkkástallamii.	204	20.5.6	Strategiijat ja doaibmabijut	227
20.2.1	Plána- ja huksenlága ođđa plánaoassi	205	20.6	Ealáhuspolitihkalaš ja guovllupolitihkalaš doaimmat	228
			20.6.1	Fylkkagielddat ja regionála ovddidanbargu	228
			20.6.2	Innovašuvdna Norga	228
			20.6.3	SIVA.	229
			20.6.4	Govdafierbmi ja Høykom.	229
			20.6.5	Interreg	230

21	Ekonomalaš ja hálddahaslaš váikkohusat	231
-----------	---	-----

Mildosat	
1	Sámedikki jahkedieđáhus 2006 . . . 232
2	Sámedikki jahkedieđáhus 2007 . . . 258

Govvosiid visogovalaš logahallan

Govus 2.1	Sää'mvu'vdd	47	Govus 10.3	Dáčča mánáidgárddit sámi oahpahusain 2002–2007	121
Govus 2.2	Livjelakbivdu Njávdamis	49	Govus 11.1	Gielddat main oahppit oahpahallet sámegiela	125
Govus 2.3	Oarjielsaemien dájve	50	Govus 11.2	Engerdála suohkan Hedmárkkus	130
Govus 2.4	Bihtám- ja julevsáme guovllo.	52	Govus 11.3	Joatkkaskuvllaid sámegiela oahpahuš	131
Govus 4.1	Vuosttaš sámi ofelaččat 2004–2005	62	Govus 11.4	Málatvuomi suohkan Romssa fylkkas	136
Govus 5.1	Romssa universitehta- buohceviessu	71	Govus 12.1	Guovdageainnu suohkan Finnmárkkus	144
Govus 7.1	Sámedikki dievasčoahkkinlatnja.	87	Govus 14.1	Lásságámmi Omasvuona suohkanis	164
Govus 7.2	Juolludeamit Sámediggái 1990–2008	88	Govus 14.2	Sámi kulturásahusat	167
Govus 7.3	Sámedikki jienastuslohku	101	Govus 14.3	Rivttága suohkan Romssa fylkkas	170
Govus 8.1	Ovttaadássáš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusat eaktudit ahte sámi álbmogiin deaivvadit dakkár bargit geain lea gelbbolašvuohta sihke sámegielas ja sáme- kultuvrras	106	Govus 14.4	Lullisámi liehppa (boenge-skuvmie)	174
Govus 8.2	Omasvuona suohkan Romssa fylkkas	108	Govus 17.1	Karášjoga boares girku – 200 jagi 2007:s	183
Govus 9.1	Sámi mánát ja nuorat galget beassat šaddat bajás oadjebasvuodain iežaset kultuvrii, gillii ja identitehtii	112	Govus 19.1	Svahken Sijte Engerdála suohkanis Hedmárkkus	190
Govus 10.1	Norgga gielddat main leat sámi mánáidgárddit	120	Govus 19.2	Galben golmma gillii	194
Govus 10.2	Mánát sámi mánáidgárddiin 2002–2007	121	Govus 19.3	Oslo børs sámegillii	196
			Govus 20.1	Riddoguolástanlávdegotti evttohus	204
			Govus 20.2	Sállannuorri Finnmarkkus	219
			Govus 20.3	Divtasvuona suohkan Nordlánddas	225

Tabeallaid visogovalaš logahallan

Tabealla 11.1	Vuođđoskuvlla ohppiid lohku geat lohket sámegiela vuosttaš- dahje nubbigiellan	128	Tabealla 14.1	Sámedikki ruhtajuolludeamit kulturdoaimbajuide 2006–2008 (1000 ruvnnuin) . . .	161
Tabealla 11.2	Vuođđoskuvlla ohppiid lohku geat ožžot sámegiela ja kultuvrras oahpu	129	Tabealla 14.2	Sámedikki juolludeapmi kulturovdáneapmái (ovdalaš Sámi kulturfoanda) (1000 ruvnnuiguin)	176
Tabealla 11.3	Stáhta sámi joatkkaskuvllaid ohppiid lohku	131	Tabealla 19.1	Sámedikki ruhtajuolludeamit gielladoaimmaide (1000 ru.) . .	197

Bovssaid visogovalaš logahallan

Boksa 2.1	Lullisámi kulturfestivála	51	Boksa 14.2	Lásságámme – árbi Áillohačča maŋis	164
Boksa 2.2	Guovvamánu 6. beaivvi čalmmusteapmi gávpogiin jagi 2008	55	Boksa 14.3	Sámi fanasduodji ja fanageavaheapmi	170
Boksa 5.1	Ovddesáiggiid dulkageavaheapmi sámi guovlluin	74	Boksa 14.4	Dáiddár Iver Jáks	174
Boksa 8.1	Sámi máilmmiipmárdus ja kulturipmárdus dikšun- ja fuolahusbálvalusas	108	Boksa 16.1	Sámedikki valáštallan- bálkkašupmi nuoraide	181
Boksa 9.1	www.infonuorra.no	116	Boksa 19.1	Gollegiella – Davviriikkalaš sámegiellabálkkašupmi	189
Boksa 10.1	Badjemánáid beaveruoktu – giellaprošeakta	123	Boksa 19.2	Oslo børs sámegilli	196
Boksa 11.1	Elgá-prošeakta	130	Boksa 19.3	Sámegiella alfabehten- prográmma – deatalaš giellaáŋgiruššan Romssa gávpogis	197
Boksa 11.2	Sámeskuvla Romssas	136	Boksa 20.1	Lulli-Trøndelága várreguovlluid oktasaš politihkka	212
Boksa 11.3	Ovddamearkkat Máhttoloktema oahppoplánaide gullevaš sámi fáttáin, mat leat gelbbolašvuodaulbmiliin	139	Boksa 20.2	Sámi guolástus- dutkanfierpmádat «Fávllis»	217
Boksa 12.1	Sámi dieđavisti Guovdageidnui .	144	Boksa 20.3	Doahpagat meahcebirgemis . .	222
Boksa 12.2	EALÁT ja riikkaidgaskasaš polárajahki	147	Boksa 20.4	Sámi kulturárbi mátkeealáhus- ovddideami vuođđun Divtasvuona suohkanis	225
Boksa 13.1	Bargu artihkkaliin 8 (j) Ruotas .	151	Boksa 20.5	Lotnolasealáhusaid geavaheaddjiid iskkadeapmi . . .	227
Boksa 13.2	Luossanamahusat Deanuleagis .	155			
Boksa 14.1	Stáda viessoláigoortnet	163			

GONAGASLAŠ
BARGO- JA SEARVADAHTTINDEPARTEMEANTA

Sd.dieđ. nr. 28

(2007–2008)

Sámepolitihkka

*Ráva Bargo- ja searvadahttindepartemeanttas miessemánu 30. b. 2008,
dohkkehuvvon stáhtaráđis seamma beaivvi.
(Ráđdehus Stoltenberg II)*

Čoahkkáigeassu

Čoahkkáigeassu

Stuorradiggi mearridii sámelága (geassemánu 12. b. 1987-mánnošaš lága nr. 56 Sámedikki birra ja eará sámii riektedilálašvuodaid birra) mearrideami oktavuodas ahte «Ráđdehus ovddida doaisttáži Stuorradiggái jahkásaš dieđáhusa Sámedikki doaimma birra. Oktii juohke stuorradiggeáigodagas ovddiduvvo dieđáhus daid doaimbajuid birra mat čadahuvvojit sihkkarastin ja ovddidan dihtii sámii giela, kultuvrra ja servodateallima.» Dát lea njealját dakkár dieđáhus. Golbma ovddit dieđáhusa ovddiduvvojede jagi 1993 (Sd.dieđ. nr. 52 (1992–93)), jagi 1997 (Sd.dieđ. nr. 41 (1996–97)), ja dan lassediđáhus jagi 1998 (Sd.dieđ. nr. 18 (1997–98)). Jagi 2001 ovddiduvvui Sd. dieđ. nr. 55 (2000–2001) Sámepolitihka birra ja dan lassediđáhus biddjojuvvui ovdan jagi 2002 (Sd.dieđ. nr. 33 (2001–2002)).

Ráđdehusa sámepolitihka vuodas lea ráđdehusa bajimus árvvut – vuoigatlatlašvuota ja searvevuota, ealli álbmotstivra, ceavzilis ovdáneapmi, sosiála ja servodatkritihkalaš árja ja humanisttalaš árvvut ja jurdagat. Soria Moria-julggastus lea geatnegasvuodaiguin riikkaidgaskasaš konvenšuvnnaid geažil, riikkalaš lágaiguin ja árijalaš ovtasbargguin Sámedikkiin ráđdehusa vuoddu seailluhit ja ovddidit sámii kultuvrra Norggas.

Mañimus jagiid sámepolitihkalaš ovdáneapmi lea dán stuorradiggedieđáhusa barggu vuodas, nu mo Sámedikki mearrádušat, raporttat ja evttohusat ge leat. Ráđdehus lea barggadettiin stuorradiggedieđáhusain maiddái geahččalan oazžut mielde organisašuvnnaid, ášahusaid, skuvllaid, gielddaid ja priváhta olbmuid oaiviliid ja evttohusaid.

Stuorradiggedieđáhusas lea vihtta váldoasi ja siskkilda eanaš servodatsurggiid. 1. oassi válddahallá ráđdehusa sámepolitihka bajimus prinsihpaid ja árvovuodu, riikkalaš ja riikkaidgaskasaš rievttálaš vuodu, davviriikkalaš ja riikkaidgaskasaš ovtasbarggu ja davviguovloáŋgirusšama. 2. oassi Sámii servodaga mánggabealatvuota válddahallá iešguđet sámegielaide guovlluid, ealahusheiveheamiid ja ássama. Dasto válddahallojuvvojit identitehta, vealaheapmi, homofilija ja dásseárvu. 3. oassi Sámii beroštumit almmolaš hálddahasas ja bálválfállamis váldá ovdan sámii giella- ja kultur-

gelbbolašvuoda dárbbuid almmolaš suorggis, ja rolla ja ovddasvástádusdiliid sámii áššiin sierranas hálddašansurggiin. 4. oassi Sámediggi váldá ovdan Sámedikki formála sajádaga ja válddi, ja Sámedikki ovtasbarggu, mielváikkuhusa ja dadjamuša muđui hálddahusa ektui. 5. oassi Sámepolitihkka sierranas servodatsurggiin leat juhkkujuvvon kapihtalliidda dearvvašvuodagažaldagaid, mánáid ja nuoraid, mánáidgárddiid, vuoddoohpahusa, alit oahpahusa ja dutkama, árbedieđu, kultuvrra, girku, eaktodáhtolašvuoda, mediaid, giela ja resursaávkástallama ja árvoháhkama birra. Resursaávkástallan ja árvoháhkan sisttisetdollet riektedilálašvuodabarggu sámii guovlluin, almmolaš muddemiid mat váikkuhit mehcii-de, boazodollui, guolástus- ja áhpedoalloealahussii, eanadollui, meahcceealahusaide, duodjái ja mátkeealahusaide, ja dábálaš ealahus- ja guovlopolitihkalaš doaimbajuide.

Riekteovddideapmi, ášahushuksen ja eiseválddiid ja sámiiid gaskasaš gulahallama formaliserean lea leamaš sámepolitihka guovddázis dássáži. Leat ášahuvvon lágat, njuolggadusat ja ortnegat nannen dihtii sámii giela, kultuvrra, ealahusaid ja servodateallima. Erenoamáš dehálaš lea finnmárkkuláhka ja Sámedikki ja stáhtalaš eiseválddiid gaskasaš konsultašuvdnašiehtadus. Ráđdehus áigu čuovvolit ovdeš vuoigatvuodačielggademiid ja -ortnegiid ja daid mat dál leat jođus, earret eará easkka ášahuvvon Finnmárkkuopmodaga, Meahceduoopmostuolu, áigumušaid čuovvolit Sámii vuoigatvuodalávdegotti II ja Riddoguoalástanlávdegotti, ja viidáset barggu Davviriikkalaš sámekonvenšuvnnaid.

Dan rájes go Sámediggi lea nanosmahtán iežas sajádaga, earret eará ovtasbarggadettiin fylkka-gielddaiguin ja earáiguin. Mánge sámii ášahusa leat ášahuvvon, ovdamearkka dihtii kulturviesut ja giel-laguovddázat mat leat mávssolaš sámii fápmo-guovddázat. Sámii ášahusaid ceggen báikegottiide lea leamaš mielde duodašteamen ja oidnosii bukti-min ealli sápmelašvuoda. Dađistaga eanet mánát šaddet bajás diehttalas sámii identitehtain. Sámii kultur bargit ja musihkkarat leat ožžon rámi sihke riikkas ja olgoriikkas. Dan dábálaš áddejupmi ja diđolašvuota sápmelašvuoda birra Norggas lea

lassánan. Sámi kultuvra lea šaddan Norgga dábálaš kultuvrra lassin.

Seammás lea nu ahte sámi giella ja kultuvra leat heajos dilis ollu guovlluin. Sámegeiela hálddašanguovllus ge masa dál gullet gávccii gieldda njealji fylkkas, leat ain hástalusat earret eará sámelága giellanjuolggadusaid čadaheamis.

Ráđdehus áigu bargat viidáseappot daid ása-huslaš ja vuoigatvuodalaš rámmaid vuodul mat leat biddjojuvvon. Seammás háliida ráđdehus čalm-mustit mo vuoigatvuodát ja politihkka bohtet oin-dosii geavadis. Ráđdehus deattuha «beaivválaš politihka» erenoamážit, namalassii sámi deastagiid geavtlaš ovttašhtima politihkkahábmemei ja doaimbajuid buot servodatsurggiin ja háldda-husdásiin.

Ráđdehus áigu fuolahit sámi geavaheaddjiid go sis lea dahkamuš almmolaš ása-husaiguin ja eise-válddiiguin. Dat lea dehálaš dannego dat mearrida juohke sápmelačča čálggu ja riektesihkkarvuoda. Iskkadallamat čájehit ahte sámi giellagel-bolašvuolta almmolaš orgánain lea unni. Daid lohku geat álget alit oahppui mii addá sámegiela gelb-bolašvuoda, lea unni, ja lea váttis fidnet sámegielaš bargiid priváhta ja almmolaš suorgái. Dat lea erenoamážit stuorra váttisvuolta dearvvašvuodasuorgái, mas lea várra boastut dálk-kodit divššohasaid dannego dearvvašvuodabargiin váilu giellamáhttu. Bargiid dieđut ja máhttu sámi dilálašvuodaid birra iežas suorggis dahje doaim-mahas leat eaktun sáhttit addit buriid ja ovttáar-voša almmolaš bálvalusfálaldagaid sámi álbmogii. Ráđdehus háliida čalm-mustit ahte sámi oainnut ja deastagat galggašedje buorebut siskkáldahttojuv-vot almmolaš doaimmahusaide. Ovdamearkan lea Bargo- ja searvadahttinhálddahus jagi 2008 juollu-dusreivves ožžon láidestusaid čuovvolit sámi gea-vaheaddjiid. Bargo- ja searvadahttindepartemeanta áigu dainna lágiin geahččalit mo buorebut sáhtášii sihkkarastit ahte stáhtaetáhtat fuolahit sámi perspektiivva go dat plánejit iežaset doaim-maid ja hábmejit iežaset geavtlaš doaimbajuid, ja mo dan sáhtášii dahkat eará stáhtaetáhtain. Evttohuvo maddái ahte Sámi allaskuvla sáhtá váikkuhit árjjaleappot gelb-bolašvuoda buorideap-mái almmolaš suorggis. Ráđdehus háliida ovttrasáid Sámedikkiin maddái árvvoštallat mo dulkonbálvalus sámi álbmogii sáhtášii buoriduv-vot.

Manimus jagiid leat álggahuvvon mánga doai-mbajui nannen ja ovddidan dihtii sámegiela ollu surggiin. Seammás čájehit raporttat ahte odne leat sullii 2300 oahppi vuodđoskuvllas ja sullii 500 oahppi joatkkaskuvladasis geat oahpahallet sámegiela. Dát logut orrot leamen vuollegaččat go

buohtastahtta buot sámegielaigiid loguin. Jáhkki-mis lea daid sámegielaigiid lohku geat jávket stuo-rát go daid lohku geat sadjái bohtet. Danne lea ge dárbu álggahit ulbmillaš barggu mas árvvoštallá ollislaččat dan barggu mii odne dahkkojuvvo ovddi-dit sámegiela. Ráđdehus áigu bovdet Sámedikki ovttasbargui ráhkadit sámegiela doaimbaplána.

Gielddaid ja fylkkagielddaid mearrádušat ja politihkka váikkuhit mearrideaddji láhkai dasa man bures sámi giella, kultuvra, ealáhusat ja servodagat galget sáhttit ovdánait. Gielddat leat njunuš čálgobuvttadeaddjit ja ráđdehus háliida ahte sámit galget oazžut dakkár čálgofálaldaga mii lea seamma buorre go dan maid earát ge ožžot ja mas sámiid gielalaš ja kultuvrralaš dárbbut fuolahuv-vojit. Dasa gullet earret eará mánáidsuodjalus, mánáidgárdefálaldat, vuodđooahpahuš, dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalus, boarrásiidfuolahus ja fálaldat kultursuorggis. Bargo- ja searvadahttindepartemeanta áigu bovdet Gielddaid guovddášlihtu ja Sámedikki lagat sámi áššiid guoski ovttasbargui. Dasto galgá fylkkamánni rolla gielddaid ektui árvvoštallojuvvot sámi áššiid okta-vuodas.

Ráđdehus háliida sihkkarastit Sámediggái duohta váikkuhanvejolašvuoda dain surggiin mat leat dehálaččat sámi servodagaide, ja čalm-mustit Sámedikki iehčanas sajádaga. Ráđdehus áigu iežas barggu joatkit Sámedikki ja stáhtalaš eiseválddiid gaskasaš konsultašuvdnašiehtadusa buriid vásáhu-said vuodul. Ráđdehus háliida ovddidit ođđa bušeahttabargovugiid mat sihkkarastet ahte Sámediggi árabut ja buorebut sáhtá gulahallat ráđdehusain daid bušeahttadárbbuid birra mat leat sámi servodagas. Ráđdehus evttoha ahte álgga-huvvo viiddis láhkabargu man áigumuš lea evttohit dakkár láhkarievdademiid madda lea dárbu vai lea vejolaš ása-hit Sámedikki sierra riektesubjeaktan, ja muđui heivehit lágaid dálá geavadii. Árvvoštallo-juvvot galgá maddái Sámedikki válddi vejolaš viid-dideapmi beassat mearridit njuolggadusaid sámediggevalgga birra.

Ráđdehus atná dehálažžan joatkit ja buoridit rájaidrástasaš ovttasbarggu davviriikkalaš dásis ja davviguovlluin, earret eará giellabarggu, oahpa-husa ja oahpponeavvuid, dutkama ja alit oahpu, mánáid ja nuoraid ja ealáhusovddideami okta-vuodas.

Ráđdehus lea várren ruđaid nuortalaččaid/golttaid giela ja kultuvrra nannemei. Dán barggu oktavuodas lea rájaidrástideaddji ovttasbargu Suo-main ja Ruoššain.

Ráđdehus evttoha ahte ása-huvvo sierra virgi mii sáhtá bargat ovttaššasašvuhtii ja vealaheap-mái guoski áššiiiguin sámi servodagas. Mánáid- ja

dásseárvodepartemeanta áigu kártegoahtit lesbalaš ja homofiila sámiiid eallindilálašvuodaid ja birgenlágiid.

Oppa álbmot galgá oažžut ovttárvosaš dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalusaid. Ráđđehus háliida dan ollašuttit sámii álbmogii dan láhkai ahte gieldda bálvalusaid bargiid diehtovuodđu buoriduvvo, ja ahte dat ieš eaiggádin stivre spesialistadearvvašvuodabálvalusaid. Earret eará áigu Dearvvašvuoda- ja fuolahusdepartemeanta oinnosmahttit regionála dearvvašvuodálágádusaid doaimmamušdokumeanttain ahte sámii divššohasaid vuogatvuolta ja dárbu oažžut heivehuvvon bálvalusaid galget gozihuvvot ja oidnosii boahit pláemis, čielggadeamis ja mearrideamis. Departemeanta áigu maiddái fuolahit ahte gielddalaš ja fylkka-gielddalaš bálvalusaid bagadeapmi nannejuvvo.

Vuoddoohpahusas áigu Máhttodepartemeanta kártet man muddui oahppit eai oaččo ollašuttuvvot iežaset vuogatvuodaid sámegiela ollislaš oahpahusfálaldagas, ja mo dili livččii vejolaš buoridit. Departemeanta áigu álggahit oahppiidiskadallama das mo sámii oahppit vuoddoohpahusas, sámii guovlluid olggobealde ge, vásihit iežaset oahpahusdili. Departemeanta áigu árvvoštallat lea go vejolaš láhčit diliid nu ahte eanebut guđet háliidit oahpahallat sámegiela, sáhttet oažžut dakkár fálaldaga, ovdamearkka dihtii gáiddusoahpahusain. Máhttodepartemeanta áigu maiddái álggahit prošeavtta sámii eatnigiellaanalfabetismma birra, nannet gáiddusoahpahusa, ásahtit bargojavkku ráhkadit sámii oahpponeavvuid ovddidanplána, árvvoštallat álggahit ovdakurssa sámegiela studeanttaide ja árvvoštallat stipeandaid geasuhan dihtii nuoraid ohcat sámii oahpaheaddjioahpuide.

Ráđđehus áigu árvvoštallat nammadit juhkosa man doaimmamuš lea geahčadit daid alit oahpu ja dutkama hástalusaid mat leat roavvát válddahallojuvvon maŋŋá Sd.died. nr. 34 (2001–2002) Kvalitehtaodastus – sámii alit oahpu ja dutkama birra.

Kulturpolitihkas áigu ráđđehus joatkit barggu guovtti váldolinnjá mielde fuolahat dihtii stáhta ovddasvástádus sámekultuvrras. Vuosttažettiin áigu ráđđehus láhčit diliid nu ahte Sámediggi sáhtta doaimmahit iehčanas kulturpolitihka, earret eará hálddašettiinis mánga sámii ásahusa ja ortnega. Nuppádassii áigu ráđđehus doaimmahit oppalaš ja bajimus kulturpolitihka mas sámekultuvrras ge lea lunddolaš ja dehálaš sadji. Evttohuvvo ahte Sámediggi oažžu buot ovddasvástádusa vuoruhit guovdilis kulturvisteprošeavttaid gaskkas ja ahte váldonjuolggadussan váldojuvvo atnui visteláigoortnet odđá kulturvistiid stáhtalaš ruhtadeamis maid Sámediggi vuorua.

Ráđđehus lea jagi 2008 várren ruđaid lotnolas-ealáhusaid árvoháhkkanprográmmii masa sámii mátkeealáhusaid ovddideapmi ge gullá. Ortnega hálddaša Sámediggi. Váldoulbmil lea ovddidit ceavzilis doaimmahusaid, ja váikkuhit ceavzilis ovdáneapmái sámii servodagain. Ráđđehus háliida dáid ángiruššamiid oktavuodas digaštallat Sámedikkiin strategiijaid mo sáhtášii ovddidit meahcealáhusaid sámii guovlluin ja buoridit duodje-ealáhusa rámmaeavttuid, earret eará oaččohit eanebuid duddjot dinen dihtii.

Boazodoalpolitihkas vuoruhuvvo čavgadit odđá boazodoallolága čadaheapmi dás duohko. Dan oktavuodas lea doallonjuolggadusaid hábmen dehálaš. Sihkkarastin dihtii boahhteáigásaš nana eallinnávccalaš boazodoalu lea dárbu buorebut sihkkarastit boazodollui eatnamiid. Dat guoská áinnas ge areálaide mat leat dárbbášlaččat bisuhan dihtii ceavzilis boazodoalu. Danne joatkašuvvá bargu boazodollui guoski areálagazaldagaiguin. Nannen dihtii dán ángiruššama lea álggahuvvon departemeanttaid gaskasaš ovttasbargu man áigumuš earret eará lea oaččohit ollisvuodajurddašemi arealahálddašeapmái.

Deháleamos sámepolitihkalaš ášši mariidna suorggis lea čuovvolit Riddoguolástanlávdegotti árvalusa Finnmárkku várás. Guolástus- ja riddodepartemeanta deattasta ahte Sámediggái galgá sihkkarastojuvvot vejolašvuolta ovddidit oaiviliid ja árvalusaid mat gusket guolástusa muddemii.

Sámediggi lea ožžon dieđuid stuorradiggedieđáhusa barggu ja sisdoalu birra. Daid doaimmaid mat dás buktojit ovdan, konkretiseren ja čadaheapmi galget ráđđádallojuvvo konsultašuvvunain Sámedikkiin.

Tjoahkkájgæsos

Stuorradigge mierredij sámelága mærrádusá aktijvuodan (Lov av 12. juni 1987 nr. 56 om Sametinget og andre samiske rettsforhold) jut «Regjeringen framlegger inntil videre for Stortinget årlig stortingsmelding om Sametingets virksomhet. En gang i hver stortingsperiode fremlegges melding om de tiltak som foretas for å sikre og utvikle same-nes språk, kultur og samfunnsliv.» Dát le nælját dákkir diedádus. Gálmma ávdep diedádusá ávdđán biejaduvvin jagen 1993 (St.meld. nr. 52 (1992–93)), jagen 1997 (St.meld. nr. 41 (1996–97)), ja duoddediedádus dasi jagen 1998 (St.meld. nr. 18 (1997–98)). Jagen 2001 báddij St. meld. nr. 55 (2000–2001) Om samepolitikken ja duoddediedádus dasi báddij jagen 2002 (St. meld. nr. 33 (2001–2002)).

Ráddidusá sámepolitihkka le tjanádum ráddidusá gájkbadjásasj árvojda – rievtesferdukvuolta

ja aktijvuohta, viesso álmukstivrra, guoddelis ávddánibme, sosiálasj ja sebrudakkritihkalasj berustibme ja humanistalasj árvo ja ájádusá. Soria-Moria-sárnnom aktan riikajgasskasasj sjehtadusá vælggogisvuodaj, nasjávnnálasj lága ja dájmalasj aktisasj barggo Sámedikkijn le ráddidusá vuodo sámekultuvrra Vuonan bisodit ja ávddánahttet.

Mañemus jagij sámepolitihkalasj ávddánibme le dán stuorradiggediedádusá bargo vuodon, aktan Sámedikke mærrádusá, rapporta ja vuojo. Stuorradiggediedádusá bargon le ráddidus aj gæhttjalam vuojojt ja ájálvisájt tjoahkkit organisjávnnájs, institusjávnnájs, skávlájs, suohkanijs ja priváhta ulmutjijs.

Stuorradiggediedádusán li vihtta oajvveose, ja sisadná ienemus sebrudaksuorgijt. 1. oase sisadno le ráddidusá sámepolitihka gájkbadjasasj prinsihpa ja árvvovuodo, nasjávnnálasj ja riikajgasskasasj riektávuodo, nuorttarikaj ja riikajgasskasasj aktisasj barggo ja nuorttaguovllovuorodibme. 2. oasse Moattebelakvuohta sámekultuvrra sisadná dajt máttiit sámekultuvrra, æládushiebadimijt ja árudagájt. Ájn de vijdábut li identitehtta, badjelgæhttjam, homofilia ja avtadássásasjvuohta ássjen. 3. oasse Sáme berustime almulasj háldadusán ja dievnastusán bajet sámekultuvrra- ja kultuvrramáhtudagá dárbov almulasj suorgen, ja sámekultuvrra ássij rolla ja vásstedibme duon dán háldadimdasien. 4. oasen le Sámedikke formálasj sadje ja fábmokultuvrra, aktan Sámedikke aktisasj barggo, oassálasstem ja fábmokultuvrra ietjá háldadusá badjel. 5. oasse Sámedikke moatten sebrudaksuorgen le juogadam kapihttalijda varresvuodagatjálvisá, máná ja nuora, mánárgárde, vuodoáhpáduš, alep áhpáduš ja dutkam, árbbedábálasj máhtudahka, kultuvrra, girkkko, luojvoj barggo, media, giella ja luohkkoadno ja árvvobuktaga. Luohkkoadno ja árvvobuktaga sisadná sámekultuvrra guovloj riektá bargov, almulasj njuolgadusá miehtseadnuj, allosujtto, guolástus- ja merraæládusá, ednambarggo, miehtseæládusá, duodje ja turissma, ja állagasj æládus- ja guovllopolitihkalasj dájma.

Riektáávddánibme, institusjávnnátsieggim ja formaliserim ságastallamijs oajválattjaj ja sámij gaskan le læhkám guovdátjin sámepolitihkan dálátjij. Lága, njuolgadusá ja árniga nannitjit sámekultuvrra, æládus- ja sebrudakiellemav li ásadvvam. Sierraláhkáj ájnas le Finnmároláhkaja ráddadallamsjehtadus Sámedikke ja stáhtalasj oajválattjaj gaskan. Ráddidus galggá gátsedit ávdep ja udnásj riektáguoradallamiit ja árnigijt, duola dagu áttjak ásadvvam Finnmárokommisjávnná, miehtseduobbmostávlá, Sámeriektájuogos II barggo ja Merragáddeguolástusnammadus, ja tjuovvo barggo Nuorttarikaj sámekonvensjávnnájn.

Sámedikke ásadvvam rájes le Sámedikke ietjas sajev nannim, duola dagu aktisasj barggo baktu fylkkasuohkanij ja ietjádij. Moadda sámekultuvrra institusjávnná li ásadvvam, aj kultuvrragoade ja giellaguovdátja ma li ájnas sámekultuvrra fábmoguoovdátja. Sáme institusjávnná tsieggim bájkálasj sebrudagájn le duodastam ja vuojojt buktám sámekultuvrra. Ienep ja ienep máná sjaddi bajás diehttelis sámekultuvrra. Sáme kultuvrra bargge ja musihkkára li dábdusa ietjama riikan ja aj álggorikaj. Állagasj dádjadus ja diedulasvuohta sámekultuvrra birra Vuonan le lassánam. Sáme kultuvrra le oassen sjaddam dábasj kultuvrragávás Vuonan.

Sámme báttá le sámekultuvrra giella ja kultuvrra dille moatten sajev viehka rassje. Aj sámekultuvrra giellaháldadim guovlon gánná uddni le gáktsa suohkana niellen fylkan, li hástalusá návvgá tjanádum sámekultuvrra giellanjuolgadusájt tjadávve hárráj.

Ráddidus sihtá joarkket daj institusjávnnálasj ja riektálasj rámmaj sisbielen ma li mierreduvvam. Sámme báttá sihtá ráddidus dal vuorodit gáktu riektá ja politihkka praktihkalattjat vuojojt boahá. Ráddidus sierraláhkáj dáttot «árggabievvepolitihkav», sámekultuvrra vuorodimij praktihkalasj integrerim gá politihkav hábbmi ja dájma juohkka sebrudakoasen ja háldadusdásen.

Ráddidus sihtá vuorodit sámekultuvrra addnij aktijvuohta almulasj orgánaj. Dát le ájnas danen gá ássje le ájnegis sámekultuvrra varresvuohta ja riektásihkarvuohta. Guoradallama vuosedi sámekultuvrra giellamahtudahka almulasj orgánajn vádnun. Ælla galles gudi sámekultuvrra lálki alep dásen, ja gássjel le gávnnat ulmutjiit sámekultuvrra máhtudagájt priváhta ja almulasj suorggáj. Sierraláhkáj alvos le dát varresvuodasuorgen danen gá dáppe soajtti boastogiehtadallama dáhpáduvvat gá varresvuodabargge e giellabuvte. Máhtudagá sámekultuvrra ássij birra ietjas suorge jali dájma sisbielen le ækton buorre ja sámekultuvrra vuorodimij almulasj dievnastusfálaldagájda sámekultuvrra álmugij. Ráddidus sihtá ienep berustimev sámekultuvrra vuojojt ja ássij stáhtalasj dájmajn. Buojkultuvrra le Barggo- ja álkádusháldadus juollodimgirjen jagen 2008 bagáduvvam etáhta bargon sámekultuvrra addnij hárráj. Barggo- ja sebradahttemdepartemennta sihtá návti gæhttalit gáktu buoremus lálkáj máhtá bærrággæhttjat stáhtalasj etáhta sámekultuvrra vuorodi gá ietjaska dájma pláni ja praktihkalasj dájmaj hábbmidime, ja de návti joarkket ietjá etáhtajda. Oajvávuvvá aj Sáme allaskávlá lulu ájn vil ienep dájmalattjat barggat máhtudaklápptima hárráj almulasj suorgen. Ráddidus galggá aj aktan Sámedikkijn árvustallat gáktu sámekultuvrra dálkádievvnastus máhtá buorebun sjaddat.

Mañemus jagijn li moadda dájma jáhtuj biejaduvvam moatten suorgen sámekultuvrra giellav nannitjit ja

ávddánahtátjit. Sámme báttá vuosedi rapporta birrusij 2300 oahppe vuodoskávlán ja birrusij 500 oahppe joarkkaskávlán sámegiela lánki. Vuojnunagá li dá unna lágo jus buohtastahtta man galles sámegiela gávnnuji. Jáhkedahte sámegiela gijs gáhtu ienebuv gá ádá báhti. Danen hæhttu ulmmelattjat barggát sámegiela gánná gæhttjá udnásj sámegiela bargo állesvuodav. Ráddidus ájggu gáhttjot Sámedikkev aktisasj bargguj sámegiela doajmmaplánav ávddánahtátjit.

Mærrádusá ja politihkka suohkanlasj ja fylkka-suohkanlasj dásen le viehka ájnas makta sámegiella, kultuvra, æládusá ja sebrudakiellem ávddánahteduvvá buorre lánkáj. Suohkana li ájnnasamos álkkádusbuvtadiddje ja ráddidus berus avtaárvvusasj álkkádusfálaldagás sámé álmuga hárráj gánná gielelasj ja kultuvralasj dárbo álliduvvi. Dát guosská ierit ietján mánájsuodjalussaj, mánájárddefálaldahkaj, vuodoáhpadussaj, varresvuoda- ja sosialdievnastusájda, vuorrasijstutj ja kultursuorgen. Barggo- ja sebradahttemdepartemennta ájggu gáhttjot KS:av ja Sámedikkev lagáp aktisasj bargguj suohkanij sámé ássij bargo gáktuj. Duodden galggá fylkkamánne roalla suohkanij gáktuj sámé ássij árvustaláduvvat.

Ráddidus sihtá sihkarastet alma fámov Sámediggáj daj ássij ma li ájnnasa sámé sebrudahkaj, ja Sámedikke friddja sajev tjielggat. Ráddidus sihtá aj joarkket sábadallamij Sámedikke ja stáhta oajválattjaj gaskan buorre átsádallamij milta. Ráddidus sihtá ávddánahttet ádá budsjæhttabarggamvuogij baktu Sámedigge árabut, ja ienebut, bæssá sábadallat ráddidusáj sámé sebrudagá budsjæhttadárboj birra. Ráddidus oajvvát vijdes lánkabarggo jáhtuj biejaduvvá lánkarievddadusá oajvadásáj ma li dárbulattja Sámedikkev sierra riektásubjektan ásadittjat, ja ietján lágav hiebadit udnásj barggamvuoge milta. Árvustallap aj Sámediggáj ietja vaddet fámov ietjas válgganjuolgasáj rievdatjit.

Ráddidus vuorot vijdábut ávddánahttet rijkagasskasasj aktisasj bargov nuorttarikadásen ja nuorttaguovlojn, duola dagu giellabargon, áhpadásán ja oahppamnævoj hárráj, dutkam ja alep áhpadás, máná ja nuora, ja æládusávddánahttem.

Ráddidus le rudájt biedjam lulesáme/skoltasáme gielav ja kultuvrav nannitjit. Dán bargon le rijkagasskasasj aktisasj barggo Suomaj ja Ruossaj ájnas.

Ráddidus oajvvát sierra virgge biejaduvvá mij galggá sámé sebrudagá dáseárvvo- ja badjelgæhttamássij barggat. Mánáj- ja dáseárvvodepartemennta galggá jáhtuj biedjat lesba ja homofijla sámij iellemdilev guoradalátjit.

Álles álmugin galggá avtaárvvusasj fálaldahka mij guosská varresvuoda- ja sosialdievnastusájda. Sámé álmuga gáktuj galggá ráddidus dáv tjoavddet buorep máhtudagáj suohkanij barggij gaskan, ja tjihevarresvuodadievnastusáj æjgátstivrrima baktu. Ierit ietján sihtá Varresvuoda- ja huksodepartemennta tjalmostahttet guovlulasj varresvuodadájmadagá barggotjielgasáj sámé skihppij riektá ja dárbbu hiebadum dievnastusájda galggá vuojnussij boahitet pláminim, guoradallamin ja gá mærrádusá mierreduvvi. Departemennta aj sihtá nannit suohkanlasj ja fylkkasuohkanlasj dievnastusáj bagádallamav.

Vuodoáhpadásán galggá Máhtodepartemennta guoradallat makta oahppe e ietjaska riektáv állagasj áhpadásfálaldahkaj sámegiela oattjo, ja gáktu dát soajttá buoreduvvat. Departemennta galggá guoradallat oahppij gaskan gáktu sámé oahppij dille vuodoáhpadásán, aj sámé guovloj álggolin, le ietjasis mielas. Departemennta galggá árvustallat jus soajttá dilev máhtta láhtjet váj ienep gudi sihti sámegiela áhpadásáv, oadtju dav, duola dagu guhkásáhpádime baktu. Máhtodepartemennta galggá aj sámé iednegiellaanalfabetisma prosjevtav jáhtuj biedjat, guhkásáhpádimev nannit, ásadit barggojuohkusav sámé oahppamnævoj ávddánahttemplánav dagátjit, árvustallat sámé ávddákursav studentajda álgadit, ja árvustallat stipendav sámé áhpádiddjeáhpadásáj studæntalágov lasedittjat.

Ráddidus árvustallá nammadusáv nammadit mij galggá lagábut guoradallat hástalusájt alep áhpadásán ja dutkamin ma li gávviduvvam Sd.died. nr 34 (2001–2002) Kvalitetsreformen – om høyere samisk utdanning og forskning.

Kultuvrrapolitihkan galggá ráddidus joarkket bargostis guovte oajvvelinjaj milta mij guosská stáhta ávdásvástádussaj sámé kultuvra gáktuj. Vuostamuttjan galggá ráddidus dilev láhtjet váj Sámedigge bæssá iesjrádálásj kultuvrrapolitihkav tjadádit, duola dagu moatte sámé institusjávna ja árnigij háldadusá baktu. Nubben galggá ráddidusán aj állagasj ja gájkbadjasasj kultuvrrapolitihkav gánná aj sámé kultuvrraj le luondulasj ja ájnas sadje. Oajvjaduvvá Sámedikken galggá ávdásvástádus vuorodit kultuvrraviessoprosjevtajt ja oajvenjuolgasáj galggá lággoárnik stáhta ruhtadimen ádá kultuvrraviesojs ma Sámedikke vuoroduvvi.

Ráddidus le jagen 2008 juollodam rudájt árvohákhimprográmmaj sámé æláduskombinasjávna gánná aj sámé turissmaávdánibme le oassen. Sámedigge árnigav háldat. Oajvveulme le nanos viddnudagájt ávdedit, ja nannit guoddelis ávddánahttemav sámé sebrudagáj. Dán aktijvu-

dan sihtá ráddidus Sámedikkijn dagástit strategijajt miehttseáeládusáj ávddánahhtemin sáme guovlojn ja duodjeáeládusá ævtojt buoredit duola dagu ádá duodjárijt áttjudit.

Boatsojsujttopolitihkan le ádá boatsojsujttoláhka ájnas boahhteájggáj. Dan aktijvuodan le ájnas adnonjuolgadásájt dahkat. Jus boatsojsujton galggá boahhteájgge de le dárbbu buorebut sihkarasstet guohtomednamijt. Dát guosská sieraláhkáj dajda ednamijda ma li dárbulattja guoddelis boatsojsujttuj. Danen dájmalattjat barggap ednamássijn boatsojæládusájn. Dán bargo nannima diehti le departementajgasskasasj aktisasj barggo jáhtuj boahám gánná ulmme le ierit ietján ienep állesvuodav oadtjot ednamhåldadusán.

Ájnnaamos sámepolitihkalasj ássje merrasuorgen le Finnmárko merragáddeguolástusnamadusá bargov joarkket. Guolástus- ja merragáddedepartemennta vuorot Sámedigge galggá bessat ietjas vuojnojt ja oajjvadásájt ávddán buktet mij guosská guolástushåldadussaj.

Sámedigge le diehtám stuorradiggediedádusá bargo ja sisano birra. Sámedikkijn rádádallap konkretiserima birra ja dájma j adádime gáktuj ma dána ávddán buvteduvvi.

Veesmedahke

Stoerredigkie lea mieriedamme nænnoestimmesne saemielaaken muhteste (Laake ruffien 12.b. 1987 nr. 56 mij dovne Saemiedigkien jñ jeatjah saemien reaktatsiehkij bijre) ahte «Reerenasse annje galka Stoerredægkan vuesiehtidh jaapetje stoerredigkiebievnesem saemiedigkien darjomesi bijre. Ikth fierhten stoerredigkieboelhkesne galka bievnese vedtedh mij buerkeste guktie lea barke minie saemiej gieles, kultuvre jñ siebredahke jieleme tjirkedh.» Daate lea njealjede aejkien dakgerem bievnese vuesiehtamme. Dah golme uvtebe bievnesh vuesiehtovvin 1993:sne (Sd.bievnese nr. 52 (1992–93)), 1997:sne (Sd.bievnese nr. 41 (1996–97)), jñ aaj lissiebievnesem daase 1998:sne (Sd.bievnese nr. 18 (1997–98)). Jaepien 2001 vuesiehtovvi Sd. bievnese nr. 55 (2000–2001) saemienpolitihken bijre, jñ lissiebievnesem daase jis bööti 2002:sne (Sd.bievnese nr. 33 (2001–2002)).

Reerenassen saemienpolitihke lea reerenassen bijjies vierhtide veadtaldihkie – staeriesvoete jñ ektievoete, jielije åålmehståvro, jñtseguedteldh eevtiedimmie, sosijale jñ siebredahkegeevlies eadtjohkevoete jñ humanistihke vierhtieh jñ soejkesjh. Soria Moria-bæjkoehtimmie, nöörjen diedte rijhkigaskemsh konvensjovni muhteste, jñ nasjovnale laahkh jñ eadtjohkelaakan Saemiedigkine ektesne barkedh lea reerenassen vårome gosse

barkedh saemien kultuvrem gorredidh jñ eevtiedidh Nöörjesne.

Minngemes jaepiej eevtiedimmie saemienpolitihkesne lea våromisnie gosse lea daejnie stoerredigkiebievnesine barkeme, daesnie aaj Saemiedigkien nænnoestimmieh, reektehtimmieh jñ jiehtesh. Gosse lea stoerredigkiebievnesine barkeme reerenasse lea aaj fassedamme vuajnoeh jñ jiehtesh tjöönghkedistedh organisasjovnijste, institusjovnijste, skovlijste, tjieletijste jñ private almetijjstie.

Stoerredigkiebievnesen lea vijhte æejvieboelhkh jñ dah jis jñnjemes siebredahkesektovride dijpieh. Boelhke 1 lea bijjies vierhti bijre jñ vierhtievårromem reerenassen saemienpolitihkesne, buerkeste rektavårrome nasjovnale jñ rijhkigasken tsiehkiesne, jñ aaj ektiebarkoem noerhterijhki gaskemsh jñ rijhkigaskemsh jñ noerhtedajvi-åvtemierie. Boelhke 2 Gellienbielienvoete saemien siebredahkesne, soptseste ovmessie saemien gieledajvi bijre, guktie jieliemassh leah sjiehtedamme jñ årromen bijre. Vijriebasse soptseste identiteten bijre, gepsemen, homofilijen jñ mürrestallemem bijre. Boelhke 3 Saemien bueriemassh byjehks reeremisnie jñ dienesjefaaleldahkine, giehtjede man daerpies lea saemien gieles- jñ kultuvremaahtoem byjehks sektovrine åadtjodh, jñ aaj giehtjede dæmiedimmieh jñ diedtem saemien aamhtesi muhteste joekehth reeremesuerkine. Boelhke 4 Saemiedigkie evtete Saemiedigkien formelle posisjivnem jñ faamoem, jñ aaj Saemiedigkien ektiebarkoe, laavenjosteme, jñ govleldehteme byjies reeremi muhteste. Boelhke 5 Sektovredajvide leah joekedisteme jñjñebh boelhkine, staarnevooten tjöelmh, maanah jñ noerh, maanagierth, maadhööhpehtimmie, jollebe ööhpehtimmie jñ dotkeme, aerpiemaahtoe, kultuvre, gærhkoeh, namhtabarkoe, medijah, gieles jñ vierhtienuhtjeme jñ vierhtiesjrdteme. Vierhtienuhtjeme jñ vierhtiesjrdteme giehtjede barkoem mij lea dorjeme rektatsiehkij muhteste saemien dajvine, byjies tjöehpedistemh mah dijpieh guktie maahta miehtjesdajvh nuhtjedh, dijpieh båtsoem, gööleme- jñ mearoejeliemasside, eatnemeburride, miehtjesjeliemasside, duedtiem jñ fealadimmiejeliemasside, jñ abpegiehtjeden jeliemasse- jñ distriktepolitihken ráajvarimmieh.

Reaktaeevtiedimmie, institusjovnetseegkeme jñ formalisereme gaskestallemem reeremi jñ saemiej gaskemsh leah voernges aamhtesh saemienpolitihkesne daan raajan. Joe lea tseegkeme laakh, njoelkedassh jñ öörnegh guktie maahta saemien gieles, kultuvre, jeliemasse- jñ siebredahkejieleme nænnoestidh. Joekeen vihkeles badth lea finnmarhkenlaakem jñ konsultasjovnelatjkoem Saemiedig-

kien jñ staaten reeremi gaskem. Reerenasse galka giehtjedidh uvtebe jñ daaletje reaktagoerehtimieh jñ -öörnegh, nov goh aadtjhtseegkeme finnmarhkenkommisjovne, miehtjiesdajvidåapmoje, soejkesjide Saemiejreaktamoenehtse II jærhkedh jñ mearoegaedtiegööljimoenehtse, jñ aaj vijriebasse barkoem Noerhtedajvi Saemienkonvensjovnem nænnoestidh.

Mænngan Saemiedigkie tseegkesovvi dellie Saemiedigkie lea altese posisjovnem nænnoestamme, nov aaj laavenjostemen tjirrh fylhketjielti jñ jeatjabi ektesne. Joe leah jñnjh saemien institusjovnh tseegkesovveme, nov goh kultuvregåetieh jñ gielegoevtesh mah leah vihkeles saemien iedtjgoevtesh. Juktie lea saemien institusjovnh tseegkeme lihkesdajvine dellie lea saemien årromem nænnoestamme jñ vååjnesasse beajeme. Jijnjebe jñ jijnjebe maanah byjjenieh jearsoes saemien identitetine. Saemien kultuvrebarkijh jñ musihkebarkijh leah byögkeles sjædteme dovne Saepmesne jñ ålkoerijhkine. Almetji guarkoe jñ vuerkie saemiej bijre lea nynnehkåbpoe sjædteme Nöörjesne. Saemien kultuvre lea sjædteme iemie biehkiem Nöörjen ellies kultuvreguvvesne.

Seammasienten hov lea nimhtie ahte gellien lehkesne saemien gieles jñ kultuvre lea saajrohts. Dovne saemiengielen reeremedajvesne, mij daelie joe gaeksie tjielth jñ njieljie fylhkh dijpie, annje hov lea tjoelmh mah guktie saemielaaken gielenjokkedasside tjirrehtidh.

Reerenasse galka vijriebasse barkedh dej institusjovnelle jñ laaken mietie mieri gujmie mah leah nænnoestamme. Seammasienten reerenasse galka giehtjedidh guktie reaktah jñ politihke lea praktikkesne seatadamme. Reerenasse joekoen giehtjede «fierhtenbeajjetjepolitihkem», jñ guktie saemien aamhtesh leah praktikken mietie integrereme gosse politihkem haemedede jñ råajvarimmieh juhtehte gaajhkine siebredahken suerkine jñ reeremedaltesine.

Reerenasse galka giehtjedidh guktie saemie damta byjjesvoetine gaskestalledh. Daate lea vihkeles ihke fiere guhte saemien bueriem jñ reaktatjirkesvoetem dijpie. Goerehtimmijste vååjnoe saemien gielemaahtoe byjjes organine ij leah buerie nuekies. Ij leah gallesh skreejredovveme jollebe saemiengielen ööhpehtæmman, jñ maaje lea geerve soptsestalledh almetjh gieh saemiengieleldh kompetanssem utnieh aelkedh private jñ byjjes sektovrine barkedh. Daate lea joekoen tjoeperem staarnevotesektovresne ihke desnie lea vaahra almetjh bääjhtoelaakan gietedellieh ihke staarnebarkijh eah gielem maehtieh. Lea vihkeles maahtoe nænnoestidh jñjtse sektovresne vij råajvarimmesne guktie saemien åålmege buerie jñ

mürrestallemen mietie dienesjefaaleldahkh åadtjoeh. Reerenasse vaajtele evtiedidh ahte saemien vuajnoeh jñ bueriemassh gelkieh seatadovvedh staaten råajvarimmine. Vuesiehtimmien gaavhtan Barkoe- jñ jearsoesvoetenreereme lea beetnehpriesne 2008 tjuvtjedimmieh åådtjeme mah guktie etate edtja saemiengieleldh almetjh däärjodh. Barkoe- jñ ektiedimmiedepartemente sæjhta nimhtie giehtjedidh guktie mahta buerebe laakan tjirkedh ahte staaten etatide saemien perspektjivem seatadie gosse leah soejkesjeminie altese råajvarimmien jñ praktikke bielieh haemiedeminie, jñ dellie dam jeatjah staate-etatide aaj buektedh. Maaje uvtede ahte Saemien jolleskovle mahta eadtjohke laakan viehkiehtidh kompetanssem tseegkedh byjjes sektovrine. Reerenasse aaj galka Saemiedigkine ektesne giehtjedidh guktie gåerede doelhkediensjem bueriedidh saemien åålmege gaavhtan.

Minngemes jaepine hov lea ovmessie råajvarimmieh juhtiehtovveme ihke saemien gielem nænnoestidh jñ eevtiedidh jñjnjebine sektovrine. Seammasienten vuajna goerehtimmijste ahte daelie lea medtie 2300 learohkh maadtskovlesne jñ medtie 500 learohkh jærhkeskovlesne gieh leah saemien lohkeeminie. Daate vååjnoe smaave lähkoem jis mohtede dam ryökname lähkose saemien gieleguedtjij. Suvmien lea jijnjebe gieleguedtjij jaameme goh rekasovveme. Dannasinie hov lea daerpies veele barkedh saemien gielem tjirkedh jñ dellie giehtjedidh dam abpem mij lea dorjesovveme saemien gielen gaavhtan daan raajan. Reerenasse galka Saemiedigkiem bööredh laavenjostedh jñ barkoesoekjesjem darjodh saemien gielen gaavhtan.

Mieriedimmieh jñ politihke lea, tjielti jñ fylhketjielti daltesisnie, sagki vihkeles jis fassede saemien gieles, kultuvre, jieliemassh jñ siebredahkejileme edtja åadtjodh hijven laakan eevtiedidh. Tjieltide leah åvtemes jearsoesvoeteburride jñ reerenasse åtna vihkeles giehtjedidh ahte lea mürrestallemem saemien åålmege vöoste guktie faaleldahkem åadtjoeh jñjtsh gielen jñ kultuvren mietie. Daate jis dijpie dovne maanavaarjelimmie, maanagiertefaaleldahkh, maadthlierehtalleme, staarne- jñ sosijaledienesjh, voeresehåksue jñ kultuvresektovrem. Barkoe- jñ ektiedimmiedepartemente galka KS jñ Saemiedigkiem bööredh gietskebe laavenjostedh tjielti barkoen bijre saemien bieliej muhteste. Nov aaj galka giehtjedidh fylhkeålman laavenjassestam tjielti muhteste gosse saemien bielieh goerehtimmesne.

Reerenasse åtna vihkeles tjirkedh ahte Saemiedigkie darhkan åådtje dijpedh dagkarine bieline mah leah vihkeles saemien siebredahkese, jñ aaj

tjielkebe váájnesasse biejedh ahte saemiedigkie lea jijtjeraerehke. Reerenasse sájhta vijriebasse bigkedh dej positijve dáájrehtsi gujmie mah leah báeteme gaskestallemlatjkoste Saemiedigkien jñh staaten reeremi gaskem. Reerenasse sájhta orre budsjedtevuekieh eevtiedidh juktie tjirkede ahte Saemiedigkie varkebe, jñh buerebe, maahta gaskestallemem jaksedh reerenassine gosse lea budsjedtedaerpiesvoeth saemien siebredahkesne. Reerenasse uvtede ahte ellies laakebarkoe juhtehte gusnie ulmiem lea uvtielassh haemiedidh magkerh laakh leah daerpies jeatjahdehtedh, guktie Saemiedigkie maahta sñjdtedh sñjere laakesubjektine, jñh dellie aaj buektedh laakem daaletji vuekiej raajan. Aaj galka giehtjedidh dagke Saemiedigkien faamoe vijriedidh, nov ahte áádtje nænnoestimmieh saemiedigkieveeljemen bijre darjodh.

Reerenasse átna vihkeles rasti rastah ektiebar koem vijriedidh noerhterijhki gaskem jñh noerhtedajvine, nov goh gielebarkoe, ööhpehtimmie jñh learoevierhtieh, dotkeme jñh jollebe ööhpehtimmie, maanah jñh noerh, jñh jieliemasse-eevtiedimmie.

Reerenasse lea beetnehvierhtieh aarjohtamme luvliesaemien/koltansaemien gielem jñh kultuvrem nænnoestidh. Daennie barkosne hov lea vihkeles rasti rastah barkedh Suemien jñh Rassañjan vööste.

Reerenasse uvtede sñjere barkoesuerkiem tseegkedh Mirrestalleme- jñh gepsemegeehtijen veadtaldihkie, mij edtja barkedh mirrestalleme- jñh gepsemetjoelmh tjoevtedh saemien siebredahkesne.

Maana- jñh mirrestallemedepartemente galka kaarhtedimmiem juhtiehtidh mah guktie lesbihke jñh homofijle saemiej jielemetsiehkieh.

Abpe áálmege galka mirrestalleme faaleldahkem staarne- jñh sosijaledienesijstie áádtjodh. Reerenasse sájhta dam illedh saemien áálmegen gaavhtan, jñh vierhtiem dam jaksedh lea maahtoevåaromem bueriedidh tjiehti dienesjesuerkine, jñh aaj altese aajhterestuvreme sñjierestaarnedienesij tjirr. Nov badth galka Staarne- jñh háksoedepartemente tjierstedidh barkoepaehperine regionnale staarneråajvarimmide, ahte saemien pasienti reaktah jñh daerpiesvoeth sñjiehtesjamme dienesjñh áádtjodh galka goerehtovvedh jñh váájnedidh soejkesjimmesne, tjiekestimmesne jñh gosse mieriedieh. Departemente aaj galka veelebe buerkiestidh tjiehti jñh fylhketjietli dienesjdie.

Maadthööhpehtimmesne nov galka Maahtodepartemente kaarhtedidh mennie tsiehkesne learohkh eah áádtjoeh sijjen reaktaj mietie ellies ööhpehtimmiefaaleldahkem saemiengiesne, jñh guktie jis gåerede daam bueriedidh. Departe-

mente galka learohkegiehtjedimmiem juhtiehtidh, mah guktie saemien maadthskovlelearohkh damtieh jñjtsñh lierehtimmietsiehkiele lea, nov aaj saemien dajvi álkoebielien. Departemente galka giehtjedidh mejtie gåerede öörnedh guktie jñjnjebh gieh vaajtelieh saemien lieredh, maehtieh faaleldahkem áádtjodh, v.g. maajeööhpehtimmien tjirr. Maahtodepartemente aaj galka provsjeitem juhtiehtidh saemien ietniengiele-analfabetismen bijre, maajeööhpehtimmien nænnoestidh, barkoedåehkiem tseegkedh mij galka eevtiedimmiesoejkesjem darjodh saemien learoevierhtiej muhteste, giehtjedidh ávtekuvsjñh saemien studentide, jñh aaj giehtjedidh mejtie stipendh lea nuhtjeks vierhtiem guktie jñjnjebh almetjñh skreejreduvvieh lohkehtæjjine sñjdtedh.

Reerenasse galka giehtjedidh mejtie lea máne moenehtsem nümmehtidh mij galka gietskebe vuartasjidh jollebe ööhpehtimmien jñh dotkemem jñh dejtie tjoelmide mah leah bæjjese báeteme Sd.bievnesisnie nr. 34 (2001–2002) Kvalitete-reforme – jollebe saemien ööhpehtimmien jñh dotkemen bijre.

Kultuvrepolitihkesne reerenasse galka vijriebasse barkedh göökte áejviesuerkiej mietie juktie seahkaridh staaten diedte saemien kultuvren gaavhtan. Voestegh reerenasse galka laatjodh guktie Saemiedigkie maahta jijtjeraerehke kultuvrepolitihkem tjirrehtidh, n.g. ovmessie saemien institusjovnh jñh öörnegh reeredh. Dellie mubpelen, reerenasse galka generelle jñh bijjies kultuvrepolitihkem juhtiehtidh, jñh saemien kultuvre lea iemie jñh vihkeles biehkien dennie politihkesne. Nov uvtede ahte Saemiedigkien lea abpe diedtem kultuvretseegkemi gaskem prioriteredh, jñh ahte áejvienjoelkedassem lea ahte nuhtjede gåetieluhpieöörnegem staaten däärjemen gietjesne.

Reerenasse lea jaepien 2008 beetnegh aarjohtamme vierhtiesjñjdttemprovprogrammese jieliemasseburride mah aaj saemien fealadimmieburrie-eevtiedimmiem dijpieh. Öörnege lea Saemiedigkien nuelesne. Áejvieulmiem lea jñjtsñjeguedteldh ráajvarimmieh evtiedidh, jñh jñjtsñjeguedteldh eevtiedimmiem däärjodh saemien siebredahkine. Reerenasse vaajtele daej ráajvarimmi muhteste Saemiedigkine strategijñh dierhkesjñjdh, mah guktie miehtjiesjeliemassh eevtiedidh saemien dajvine, jñh aaj guktie duedtiejeliemassen mieride bueriedidh, n.g. skreejrehtimmien tjirr.

Båatsoepolitihkesne lea vihkeles bæetje biejjine giehtjedidh guktie orre båatsoelaakem tjirrehtidh. Dehtie muhteste aaj vihkeles sjædta nuhtjemenjoelkedassh haemiedidh. Guktie stynkehke båatsoem bæetje biejjine tjirkedh dellie lea daerpies båatsoen laantide buerebe tjirkedh. Daate jis

joekoen dijppe dah dajvide mah leah daerpies juktie jijtseguedteldh båtsoem gorredidh. Dannasinie galka eadtjohke laakan barkedh arealetjoelmi gujmie båtsoeburrien muhteste. Guktie barkoem nænnoestidh hov lea departementigaskemsh ektiebarkoem juhtiehamme mij galka n.a. buerebe abpe guvviem vueptiestidh arealereeremisnie.

Vihkielommes saemiepolitihke bieliem mearoen sektovresne lea badth Finnmarhken mearoe-

gaedtiemoenehtsen raerieh giëhtjedidh. Göölemejih mearogaedtidepartemente átna vihkeles tjirkedh ahte Saemiedigkien lea nuepieh sov vuajnoeh jih uvtielassh govlehtettedh gosse göölemem tjohpedistedh.

Saemiedigkie lea vuaptan orreme daan barkoen bijre jih stoerredigkiebievnesen sisvegem daajra. Galka Saemiedigkine soptsestalledh konkretiseremen jih tjirrehtimmien bijre daejtie raajvarimmi muhteste.

*Vuosttaš oassi.
Ráddehusa sámepolitihka vuoddu*

1 Ráđđehusa sámepolitihka vuodđu

1.1 Ráđđehusa sámepolitihka prinsihpat ja árvovuodđu

Ráđđehusa sámepolitihka prinsihpat leat vuodđuduvvon ráđđehusa bajimus árvvuide – rievttalašvuohta ja searvevuohta, ealli álbmotstivra, ceavzilis ovdáneapmi, sosiála ja servodatkritihkalaš beroštupmi, maid vuodus leat min kulturárbi ja humanisttalaš árvvut ja jurdagat.

Soria Moria-julggaštus lea daiguin geatnegasvuodáiguin mat leat riikkaidgaskasaš šiehtadusain, nationála lágain ja aktiiva ovttasbarggus Sámedikkiin ráđđehusa vuodđu go áigu sealluhit ja ovddidit sámi kultuvrra Norggas. Ráđđehus áigu jodihit sámepolitihka mii lea vuodđuduvvon rievttalašvuohtii ja sámiid ja riikka eará olbmuid buriid gaska- vuodaide. Sámepolitihka vuodđu lea dat go Norgga stáhta lea álgoálggus juo vuodđuduvvon guovtti álbmoga eatnamiidda, namalassii sámiid ja dáččaid, ja dasa ahte goappašiin álbmogiin leat ovttalá- gan vuoigatvuodát ja vejolašvuodát ovddidit kul- turraset ja gielaset. Eatnašat máilmmi sámiin orrot Norggas, ja dat erenoamážit geatnegahtta Norgga stáhta viiddis mearkkašumis ovddidit sámi kultuvrra. .

Ráđđehusa barggu vuodus lea dat jurdda ahte buot olbmot leat riegádan friddja, áidnolaš ja, rihkokeahtes olmmožin. Mii áigut iežamet politi- hkain duddjot friddjavuođa juohke olmui. Olmo- nana searvevuohta nuppiiguin lea buoremus vuodđogeadgi masa son sáhtta hukset iežas indi- viduála eallinprošeavttaid. Dan friddjavuohtii gullá datge, ahte son beassá válljet sápmiin eallit nuppiid sámiid searvvisge.

Ráđđehus danne áigu jodihit dakkár politihka mii sáhtta nu bálvalit sámi álbmoga, ahte sámi gie- las, kultuvrras ja servodateallimis lea sihkkaris boahhteáigi Norggas. Dan seammás ráđđehus áigu jodihit aktiiva sámepolitihka ovttasrádiid eará riik- kaiguin main sápmelaččat orrot, ja ainge áigu leat mielde ovddideamen riikkaidgaskasaš álgoálbmot- barggu maid ON ja eará riikkaidgaskasaš ásašusat jodihit. Davviriikkalaš sámekonvenšuvnna joatkin- bargu lea deatalaš oassi das, ja dat sáhtta kon- krehtet sámiid iešmearridanvuoigatvuoda sis- doalu.

Ráđđehussii lea Sámediggi, mii lea sámiid ovddasteaddji álbmotválljen orgána, sámepolitihka deataleamos eaktudeaddji.. Sámedikkis ferte leat duohta dadjamaš buot surggiin mat leat de- talaččat sámi servodahkii, iige sámepolitihka leat vejolaš sirret servodagas muđui. Danne fertejit Norgga almmolaš eiseválddiid buot hálddašandá- sit aktiivvalaččat váldit badjelasaset ovddasvástá- dusa das, mo sii hábmejit ja čadahit sámepolitihka váldesurggiineaset.. Ráđđehusa ulbmil lea ahte sámi iešvuohta galgá beassat bures ovdánit sear- válagain dainna servodagain mii muđui lea, muhto nu ahte sámiid sajádat ja vuoigatvuodát Norgga álgoálbmogin vuhtiiváldojuvvojit.

Go lea čielga eanetlohkodemokratiija, de das sáhtta leat váttis bures fuolahit sámi beroštumiid, kultuvrra ja vieruid. Danne dárbbasuvvojit meka- nismmat mat sihkkarastet ahte sámiid oainnut ja árvvoštallamat šaddet dan vuodu oassin mas alm- molaš mearridanproseassat dáhphuvvet. Álgoálb- mogin sámiin lea ILO-konvenšuvnna nr. 169 vuodul vuoigatvuohta ráđđádallat dakkár áššiin mat sáhttet njuolga váikkuhit sidjiide. Dakkár ráđđádallamiid galget ráđđádallit konvenšuvnna mielde dahkat buriin dáhtuin ja dakkár vugiiguin mat sohpet dillái, ja dainna ulbmiliin ahte šattašuu ovttamielalašvuohta dahje doarjja árvaluvvon doaimbajuiide. Dát lea Sámedikki ja stáhta eise- válddiid gaskasaš ráđđádallamiid čadahanvugiid vuodđun.

Kultuvrralaš kontinuitehta vejolašvuodát, dat ahte sámi kultuvra galgá viidáseappot dolvojuvvot ja ovddiduvvot buolvvas nubbái, lea mihá buoret dál go dušše moaddelot jagi dás ovdal. Dat lea aktiiva almmolaš politihka boadus, mii doarju sámiid dáhtu ovddidit kultuvrraset. Muhtin surg- giin, erenoamážit sámegeiela hálddašanguovllus, lea dál šaddamin odđa sámebuolva mas lund- dolaččat lea gielalaš ja kultuvrralaš vuodđu mii ferte jus galgá sáhttit eallit ollislaš eallima mas lea oadjebasvuohta sihke sámi identitehta, giela ja kul- tuvrra hárrái. Sii eai leat šaddan vásihit dan dárui- duhttinpolitihka maid sin váhnenmat ja sin váhnen- buolva šattai vásihit. Dan seammás de leat iešguđetlágan dilis sámi guovllus. Ain lea nu ahte ollu sámit geat orrot árbevirolaš sámi guovlluin, eai beasa vásihit buorin dan vuoigatvuoda- ja politihk-

kaovdáneami mii lea leamaš ávkin Norgga sámiiide. Guovddusteami ja gávpoguvvama dihte leat maid ollu sámít fárrén gávpogiidda ja guovlluidda. Sámí álbmot lea hui girjái. Dat girjáivuohta bohtá ovdan mángga sámegiela/váldosuopmanis, kultuvrralaš dovddahemiin ja ássamiin ja ealáhusheivehemiin. Dan girjáivuodas lea deatalaš váldit vára. Dat lea Norgga sámepolitihka guovdils hástalusat.

Sámegiela lea ain uhkiduvvon sajádat. Sámí giellaguoddiid geahppáneapmi lea stuorát go lassáneapmi. Nu lea dilli erenoamážit dain guovlluin mat leat olggobealde sámegiela hálddašanguovllu, ja doppe orrot eatnašat Norgga sápmelaččain. Guhkit áigái dat ii leat kultuvrralaččat ceavzilis dilli, ja dat lea okta dain stuorámuš áitagiin min oktasaš kulturárbaí. Nuortalašgiella ii leat šat ealli juohkebeaivválaš giella Norggas. Oarjelsámegiella ja julevsámegiella leat seamma áitojuvvon dilis. Maiddá davvisámegiellage lea uhkiduvvon riddo- ja vuotnaguovlluin. Ovdamearkka dihte leat jáhkásaččat dušše sullii 500 oahppi geat oahpahallet sámegiela joatkkaskuvládásis, ja sis lea dušše moaddásis sámegiella vuosttašgiellan.

Ealli sámegiella lea guovdilis oassi sámí kultuvrras. Jus eai leat doarvá sámí giellaguoddit ja giellabargit, de lea váttis govahallat odđáigásaš sámí servodaga. Ii dalle leat vejolaš addit sámegiela oahpahusa mánáidgárddiin, vuoddoohpahasas, joatkkaoahpahasas ii ge alit oahpahasas. Dearvvašvuoda- ja sosialbálvalusat eai dáidde nagodit addit doarvá buori fáldadaga sámegiela geavaheddjiide. Sámegiela geavaheadjit eai dáidde beassat vásihit buriid almmolaš bálvalusaid sámegillii. Ii ge almmolaš sámí ságastallan leat vejolaš jus eai leat journalistat geat máhttet sámegiela bures. Danne áigu ráđdehus láhčit dili ánggiruššami sámegiela. Mii áigut buoridit sámegiela oahpahušvejolašvuoda buotahásaš olbmuid.

Sámepolitihkalaš hástalusat gielas ja kultuvrras fertejit čovdojuvvot nu, ahte dat nannejit almmolaš ovddasvástádusa ja rolla sámí geavaheddjiid ektui, guovdilis čálgobargguin, omd. dearvvašvuodas, fuolahusas ja oahpahasas. Dainna vugiin sáhtta čálgostáhta addit dakkár fáldadagaid mat váldet vuhtii sámí giella- ja kulturduogážage. Dat eaktuda aktiiva politihka vai šattašedje sámegiela sáme kultuvrralaš perspektiivvat almmolaš bálvalusaide ja fáldadagaide.

Ráđdehus áigu jodihit dakkár politihka mii geahpeda erohusaid servodagas. Mii áigut jávkadit geafivuoda go nannet almmolaš sihkarvuodafierpmadagaid ja addit bargguhemiide vejolašvuoda máhccat aktiiva bargui fas. Dat lea deatalaš sámii- de ja sámí guovlluide. Ain odnege váilu máhttu

daid erohusaid birra mat sáhttet leat sámiiin ee. ealindili dáfus.. Danne lea deatalaš bargat sámegiela vástesaš statistihkain. Dárbu lea čálmustit sámeeášiid gelbbolašvuoda ovddideami čálgostáhta ášahusain, ee. Bargo- ja čálgostáhtas. Dárbu lea čadahit oktilaččat buori ja kritihkalaš dutkama mii guoská sámí servodatdiliide. Dutkan ferte háhkat vuodđodieđuid maid vuodul lea vejolaš ovddidit sámí servodaga ja hábmet dan sámepolitihka maid eiseválddit ain goasge čadahit. Sámít galget ieža oassálastit dakkár dutkamii.

Ráđdehus áigu vuostálastit juohkelágan vealaheami, duolbmama, toleránssa váilli ja rasismma. Mii áigut jodihit dakkár politihka mii ovddida nissonolbmuid ja dievdud ovtadássásašvuoda. Perovnnalaš friddjavuoda buoremus vuoddu lea dat, go olmmoš atná nuppi árvvus, ja go lea toleránssa ja girjáivuohta, ja rabasvuoha ja árvvasvuoha. Ii ovttainge giige galgga meannudit eará ládje go nuppiiguin sohkaheali geažil, sosiála duogáza geažil, oskku geažil, dihto čerdii gullevašvuoda geažil, liikeivnni geažil, doaimmandási dahje seksuála soju geažil. Buohkain galget leat ovttalágan vejolašvuodas ovdánit ja atnit iežaset návccaid, maiddá siige geat dárbbasit lasseveahki servodagas, vai sis leat seamma vejolašvuodas go earáin. Dat lea maid ráđdehusa sámepolitihka vuoddu. Dalle lea maid dárbu erenoamáš doaimmabijuide muhtin surggiin, vai lea duohta oktadássásašvuoha.

Ráđdehus áigu jodihit dakkár politihka mii lea mielde duddjomin deaivvanbáikkiid olbmuid. Mii áigut loktet árvvu dáidaga, kultuvrra ja fáldastallama rollas. Vuolggaheddji kulturpolitihkka galgá nannet kultuvrra mearkkašumi ja leahkima olles servodagas. Buohkain galget leat olámuttus kulturvásáhusat beroškeahhtá das, gos dal de orožit, ja beroškeahhtá sin sosiála gulavašvuodas. Ráđdehusii lea deatalaš ahte Sámediggi stivre ja ahte das lea ovddasvástádus sámí kulturpolitihkas. Seammás lea deatalaš ahte kultureallin muđui lea mielde ovddideamen sámí kultuvrra ja riikka eará kultuvrraid deaivvadeami. Girjáivuodajahki lea dan oktavuodas deatalaš. Ráđdehus áigu ášahit lagaš ovtasdoaimmama eaktodáhtolaš ja idealla organisašuvvnaiguin. Maiddá sámí oktavuodas lea siviila servodat mas lea eaktodáhtolašdoaimmat mearrideaddjin sámepolitihka ovdáneamis. Eaktodáhtolaš barggu bokte bargguhuvvojit olbmot dakkár bargguiguin mat leat deatalaččat ja mat leat ávkin servodahkii. Sámí birrasiidda maid lea deatalaš ahte lea nana organisašuvvnaeallin mii sáhtta čatnat oktii olbmuid ja mii lea fárus sealluheamen oktasaš árvvuidda ja kultuvrralaš identitehta.

Ráđdehus áigu jođihit odđaaigásaš ja ovddosguvlui manni politihka duddjon dihte árvvuid. Mii áigut geavahit olles riikka ja dan luondduriggodagaid. Mii áigut hukset buriid gulahallanvugiid vai beassat atnit miehtá riikka daid árvoháhkama vejolašvuodaid mat gávdnojit. Sámi guovlluin leat erenoamáš hástalusat maid lea dárbu váldit vuhtii. Sámit leat nu movt eará eanan- ja čáhcegeavaheaddjit, háhkan individuála ja kollektiiva geava- ja oamastanvuoigatvuodaid mat leat boahán geavaheamis áiggiid čađa. Dasa lassin leat sámiin kollektiiva vuoigatvuodát álgoálbmogin, ja daid sáhttet geavahit luondduriggodagaid ávkkástallamis. Ealáhusat ja barggaheapmi leat vuodđun sámi guovlluid ássamii. Vuodđoealáhusat nu movt boazodoallu, eanandoallu ja guolásteapmi leat guovddáš oasit sámi kultuvrra ávnnaslaš vuodus. Lotnolasealáhusat, go olbmot doaimmahit oktana árbavirolaš sámi ealáhusaid, nugo eanandoalu, duoji, guolásteami, boazodoalu ja meahcástan-ealáhusaid, vai sealluhit ja buvttadit sámi kultuvrra. Dan seammás leat sámit hui stuorra oassi mudui eará ealáhusain ja bargoeallimis. Sámi guovlluid ássama vuodđun leat aktiiva ealáhus- ja barggahanpolitihkka ovttaš ángirušši guovllupolitihkain. Ráđdehus háliida ahte Sámedikkis lea duohta váikkuheapmi eanandoallo-, boazodoallo- ja guolástanpolitihka hábmemii, ja mearrideaddji resurssaid hálldašeapmái sámi servodahkii ávkin. Danne áigu ráđdehus ee. nannet Sámedikki rolla arealplánema oktavuodas iežas árvaluvvon odđeplánaosiin plána- ja huksenláhkii. Sámedikki aktiiva mielde mearridemiin ráđdehus dáhttu ahte dat oassálastá oktasaš hástalusaid sikkarastin dihte oadjebas ássama, barggaheami, ealáhusovddideami, árvoháhkama ja čálggu.

Ráđdehus lea jagi 2008 álggahan árvoháhkana-programma sámi guovlluid lotnolasealáhusaid. Sámediggi hálldaša dan programma ja das leat mielde mátkeealáhussii gullelaš doaimbajijut. Sámi kultuvrii vuodđuduvvon mátkeealáhus lea dakkár ealáhus mii lea stuorrumin. Ráđdehus áigu láhčit dili buorin mátkeealáhusovdáneapmái sikkarastin ja nannen dihte sámi guovlluid ealáhusaid. Sámi mátkeealáhusaid ovddideamis fertejit sámi árvvut adnojuvvot gutnis.

Dálkkádatrievdamat dagahit stuorra hástalusaid álgoálbmotkultuvraide, ealáhusheivehemiide ja servodatovdáneapmái. Sámi kultuvra lea ain nannosit čadnojuvvon vuodđoealáhusaid ja das lea lagašvuotta lundui. Ráđdehus áigu iežas biraspolitihka hukset dan vuodđojurdagii mii lea ceavzilis ovdáneamis, gearggusvuodaprinsihpas, ja dasa ahte lea solidaritehta iežamet mañisbohtiiiguin.

Mii áigut jođihit dakkár politihka mii hálldaša riggodagaid buoret vugiin, mii fuolaha biologalaš šláddjiivuođa ja unnida nuoskkidemiid vai hehttešimmet dálkkádatrievdamiid mat bohtet olbmo daguid geažil. Mii dárbbášit geatnegahtti riikkaidgaskasaš ovttasbarggu čovdin várás máilmeviidosaš birashástalusaid. Álgoálbmogiid árbevirolaš máhttu veadjá leat deatalaš dálkkádat-hástalusaid oktavuodas ja olbmuid ja luonddu ovttasdoaimbamis. Danne lea ráđdehussii deatalaš sápmelaččaid oassálastin dálkkádatássiid bargui ja lea maid deatalaš ahte sámit áshusaideaset bokte sáhttet leat mielde ásaheamen máhttovuođu luonddu, birrasa ja dálkkádatrievdamiid oktavuodas. Go bargat gáhttenvuogádagaiguin, de lea deatalaš váldit vuhtii sámi dološ vieruid ja guovllu árbevirolaš geavaheami ja ealáhusdoaimmaheami. Sámi guovddášguovlluin leat stuora luondduárvvut ja lea riikki deatalaš bargu daid sealluhit mañit áiggiide – iiba unnimusatge danne vai ain livččii vuodđu sámi ássamii, ealáhusdoaimmaide ja kultuvrii.

Ráđdehusa davviguovlopoltihkka galgá leat mielde dahkamin oadjebasan davviguovlluid álgoálbmogiid eallinvuođu, ealáhusaid, historjja ja kultuvrra. Davviguovlluin ferte čalmmustahttit álgoálbmogiid beroštumiid ja vuoigatvuodaid. Álgoálbmogiid historjja, kultuvrra, ealáhusaid ja servodaga ferte gáhttet ja ovddidit, dan seammás go álgoálbmogat galget beassat oassálastit ja aktiivvalaččat leat mielde álbmogis-álbmogii ovttasbargus.

1.2 Sámpolitihka riikkalaš rámmat

Norgga sámiid rievttalaš dili ovdáneami vuodđu leat Sami vuoigatvuodálávdegotti ja Sámi kulturlávdegotti čielggadeamit 1980-logus. Riikkaidgaskasaš álgoálbmotrievttalaš ovdáneapmi lea maid dái váikkuhan dillái. Sámi vuoigatvuodálávdegoddi ja Sámi kulturlávdegoddi atne vuodđun ahte Norgga eiseválddiin lea ovddasvástáduš sikkarastit sámi servodateallima ja kultuvrra lágaiguin ja eará doaimbajijuiguin.

Ráđdehus háliida vuosttažettiin fuolahit oppa álbmoga oppalaš lágaiguin. Dattetge leat sierra njuolggadusat mat sikkarastet sámi álbmoga dili Sámelága paragrafas 110 a ja Geassemánu 12. b. 1987-mannosaš lágas nr. 56 Sámedikki ja eará sámi riektediliid birra (sámelágas). Viidaseappot lea Miessemánu 21. b. 1999-mannosaš láhka nr. 30 olmmošvuoigatvuodaid nannema birra Norgga rievttis (olmmošvuoigatvuodáláhka) dehálaš.

1.2.1 Vuodđolága § 110 a

Vuodđolága § 110 a nanne:

«Lea stáhta eiseválddiid ovddasvástádus lámčit dili nu ahte sámi álbmot sáhtá sihkkarastit ja ovddidit gielas, kultuvrras ja servodateallimis.»

Vuodđolága § 110 a lea sánis sátnái measta nu mo ON-konvenšuvnna 27. artihkal siviila ja politihkalaš vuoigatvuodaid birra.

Dáinna mearrádusain leat Norgga eiseválddit váldán badjelasaset rievttálaš, politihkalaš ja morálalaš geatnegasvuoda lámčit dilálašvuodaid nu ahte sámit ieža galget sáhttit sihkkarastit sámi servodaga ovdáneami ja váikkuhit dasa. Paragrafa addá Norgga sámiide aktiiva rolla fuolahit iežaset beroštumiid. Vuodđolága paragrafa lea hábmejuvvon sihke suodjaleami ja ovddideami dihtii.

1.2.2 Sámeláhka

Sámeláhka mearriduvvui fuolahán dihtii sámi álbmotjoavkku vuoigatvuodaid Norggas. Láhka čielggasmahtá daid bajimus prinsihpaid sisdoalu maid Vuodđolága § 110 a ása. Sámediggi ásaheavvui sámelága mearridemiin. Lágas leat mearrádusat Sámedikki bargosuorggi ja válddi birra, Sámediggeválgga birra ja Sámedikki hálddahusa birra. Sámelága ovdabargguin deattuhuvvui sakka ahte Sámedikki váldi galgá ovddiduvvot dikki iežas áddejumi vuodul ja dan vuodul mo oppalaš servodatoaidnu lea sámiid diliin Norggas.

Njuolggadusat sámegeiela geavaheami birra bohte lasáhussan sámeláhkii juovlamánu 21. beaivvi 1990. Sámegeiela ja sámelága giellanjuolggadusat válddallojuvvojit dán stuorradiggedieđáhusa 19. kapihttalis.

Sámedikki ásaheapmi lea sámiid vuoigatvuoda čadaheapmi beassat álbmogin organiseret iežas ja ásaheavvui iežas ovddasteaddji ásaheavvuid. Sámediggi lea sámiid iežas álbmotválljen orgána mii bealušta sámiid ášši ja ovddida sámi beroštumiid. Sámedikki bokte besset sámit hállat iežast ovddas riikkalaš, guvllolaš ja báikkálaš forain. Sámediggi lea jietnaguoddi ovddidettiin sámi beroštusaid ráđđehussii ja stáhtahálddahussii. Nu ožžot sámi beroštumit mat ovddastuvvojit stuorát deattu deaivvadedettiin riikkalaš ja stuorraservodaga beroštumiiguin.

Sámelága ovdabargguin, Od.prp. nr. 33 (1986–1987) ovddidii ráđđehus prinsihpalaš oainnuid sámiid birra Norgga unnitlohkoálbmogin. Ráđđehus guorrasii Sámi vuoigatvuodálávdegotti vuoddooidnui NOUs 1984: 18. Odeldiggeproposiuvnna celkojuvvo ahte sámit leat sierra

čearddalaš joavku, sierra álbmot, geat leat orron dálá Norgga eanaviidodagain (ja daid rádjálas siidaguoibmeriikkaid guovlluin) jo ovdal Norgga riikka ásaheami. Cealkámušat čájehit ahte sámiid stáhtus unnitlohkun ja álgoálbmogin lei nannejuvvon sámelága mearridemiin, ja nu dat ii lean gitta riikkaidgaskasaš soahpamušain maid Norgga maŋŋá lea vuolláičállán, seammás go dát soahpamušat duođastit ja nannejit sámepolitiikka álgoálbmotdimešuvnna.

Sámelága ulbmil, biddjojuvvon lága §:i 1, lea «lágidit diliid nu ahte sámi álbmot Norggas sáhtá sihkkarastit ja ovddidit iežas giela, kultuvrra ja servodateallima». Odeldiggeproposiuvnna cealká ráđđehus earret eará (s. 22): «*Oppalaččat gehččojuvvon lea das sáhka mo eiseválddit lágaiguin ja eará doaibmabijuiguin sáhttet váikkuhit dasa ahte sámit sáhttet ceavzit sierra álbmogin boahpteáiggi ge.*» Viidáseappot daddjojuvvo ahte «*ulbmil bisuhit sámi čearddalašvuoda riikkas ii leat vejolaš sierra doaibmabijuid haga sámi álbmoga várás*» (s. 23). Dát dagaha ahte muhtumassii ferte spiehkastit gáržžet áddejuvvon ja formála ovtadasásašvuodas gaskal servodatlahtuid. Muhto áigumuš lea ollašuhttit dásseárvvu viidáset áddejumi, dahje eará sániiguin ollašuhttit sámi kultuvrra ja riikka eará kultuvrra *duohta ovttáárvosašvuoda* Norgga servodagas. Dohkálaš riektedáhkádušat eai sáhte eambo vuodduvovot eanetlohkoáddejumiide *Norgga* dábálaš ipmárdusa mielde. Sámepolitiikkalaš doaibmabijut fertejit ovdal mihtiduvvot eambo prisihpalaš árvogovahallamiid ektui ja hábmejuvovot daid vuodul go lea sáhka gaska- vuodas čearddalaš unnitlohkui.

1.2.3 Olmmošvuoigatvuodáláhka

Olmmošvuoigatvuodálága mearridemiin addojuv- vui jagi 1966 ON-konvenšuvdnii siviila ja politi- hkalaš vuoigatvuodaid birra stáhtus Norgga lám- kan, gč. olmmošvuoigatvuodálága § 2. Dat mearkkaša ahte 27. artihkal unnitloguid vuoigat- vuodaid birra lea šaddan Norgga lámkan. Kon- venšuvnna mearrádusat galget go vuostálasvuotta čuožžila, leat gievrrabut go Norgga eará lámka, gč. § 3. Olmmošvuoigatvuodálágas čuoovu ahte jus Norgga duopmostuollu gávnnahe ahte Norgga lámka šaddá vuostálagaid 27. artihkkaliin, de ferte lámka gáidat. Ráđđehus navdá ahte leaikkal ii boh- ciit dakkár dili, earret eará dannego 27. artihkal viehka ollu lea váikkuhan sihke Vuodđolága § 110 a:i ja sámeláhkii, ja dasa ahte sámi kultursihkkarast- tin ja kulturovddideapmi leat fuolahuvvon maŋit lágain ge. Ráđđehus árvvoštallá odne oktilaččat sámi deastagiid go addá ođđa lágaid.

Olmmošvuoigatvuodálaga ulbmil lea nannet olmmošvuoigatvuodaid sáji Norgga rievttis, gč. § 1. Danne lea ulbmil nannet olmmošvuoigatvuodaid oppalaččat Norgga rievttis, ii ge dušše daid vuoigatvuodaid mat váldojit Norgga láhkii olmmošvuoigatvuodálaga geažil. Sánádat deattasta ahte olmmošvuoigatvuodakonvenšuvnnat ge mat Norgga láhkii eai ovtastuvvo lága § 2 bokte, galget adnojuvvot dehálaš riektegáldun. Dát guoská earret eará ILO-konvenšuvdnii nr. 169. Stuorradikki justisálavdegoddi fuomášuhtá ahte vuđolaš olmmošvuoigatvuodaid lágademiin sihkkarastá ahte olmmošvuoigatvuodát ollásit biddjojit vuodđun Norgga duopmostuoluin, gč. Árv. O. nr. 51 (1998–99).

Borgemánu 1. b. 2003-mannosaš lága vuodul nr. 86 olmmošvuoigatvuodálaga rievdadusaid jd. birra váldojuvvui ONa konvenšuvdna máná vuoigatvuodaid birra mielde olmmošvuoigatvuodáláhkii. Nu lea Mánáidkonvenšuvdna ožžon árvodási Norgga láhkan ja lea ožžon sajádaga eará lágaid ovddabeallái gč. olmmošvuoigatvuodálaga § 3. Olles Mánáidkonvenšuvdna gusto sámi mánáide ja nuoraide ge. Konvenšuvnna 30. artihkal lea erenoamáš dehálaš sámiide go dat cealká ahte daidda mánáide geat gullet unnitlohkui dahje álgoálbmogii, eai galgga gielddit vuoigatvuoda ovttas iežaset joavkku eará miellahtuiguin «eallit iežaset kultuvrra mielde, dovddastit iežaset oskoseaset ja bálvalit oskkuset, dahje geavahit gielaset», gč. 9. kapihttala.

Olmmošvuoigatvuodálaga mearrádus sihkkarastá ahte sámi kultuvrra sihkkarastima ja ovddideami deastagat fuolahuvvojit Norgga rievttis. ON-konvenšuvnna 27. artihkal siviila ja politihkalaš vuoigatvuodaid birra (SP) lea válddahallojuvvon Alimusrievtti mearrádusain maŋŋágo konvenšuvdna váldojuvvui mielde Norgga láhkii. Alimusriekti ii leat goassege vásihan ahte mearrádus ja eará lágat leat šaddan vuostálagaid. Dat duohtadiilli ahte 27. artihkal lea ožžon árvodási Norgga láhkan, lea jáhkkimis váikkuhan Norgga láhkii eanet didolašvuoda álbmotrievtti unnitlohko- ja álgoálbmotsuodjaleami birra go odđa njuolggadusat ráhkaduvvojit. Nu ferde jáhkkit ahte konvenšuvnna ovttastahttin geahpida dan vára ahte konvenšuvdna ja siskkáldas riekti šaddet vuotálagaid. Viidáseappot lea jáhkehahti ahte SPa 27. artihkal eará lágaid geavaheami dulkonfáktorin lea nanosuvvan olmmošvuoigatvuodálaga mearridemiin.

1.2.4 Oppalaš riikkalaš riekti mii lea erenoamáš dehálaš sámiide

Sámiid beroštumiid deastagat leat dasto fuolahuvvon Norgga rievtti eará osiin – earret daid sierra láhkamearrádusaid mat leat mearriduvvon sihkkarstin dihtii ja ovddidan dihtii sámi kultuvrra. Vulobealde leat riektenjuolggadusaid muhtun ovdamearkkat mat álgoálggus leat oppalaččat, ja mat leat dehálaččat sámiid riektedillái go sis lea dahkamuš almmolaš eiseválddiin ja priváhta riektesubjeavttain.

Erenoamáš vuoigatvuodaid čáhce- ja eanaviidodagaide sáhtá dálá riikkalaš rievtti mielde oazžut maŋŋga láhkai. Oamasteami ja dološ áigásaš oamasteami vuodul sáhttet ovttaskas olbmot dahje olmmošjoavkkut oazžut árvvoštallojuvvot iežaset geavaheami ja nu sii sáhttet oazžut oamastanvuoigatvuoda dahje geavahanvuoigatvuoda guvlui.

Riektevuoduid oamasteapmi ja oamasteapmi dološ áiggi rájes leat duopmostuolut geavahan go leat árvvoštallan leat go sámiid eana- ja čáhcegeavaheamit ásahan vuoigatvuodaid. Selbu-áššis ja Čáhpesvuovdeáššis 2001 lei Alimusriektái gažaldat lei go riidoguovllu guovdilis geavaheapmi dakár ahte erenoamáš (oapmehaš) vuoigatvuodát ledje ásahuvvon. Vuosttaš duopmu guoskkai riidui bohccuid guodohanvuoigatvuodaid birra mat gulle Selbu gieldda osiide, ja nubbi duopmu fas gulai riidui gaskal Olmmáivákki ássiid Gáivuona suohkanis ja stáhta oamastanvuoigatvuodaid birra Čáhpevuodái, mii lea sullii 120 km² -sturrosaš meahceguovlu.

Alimusriekti gávnnašii, guktuin áššiin, ahte geavaheapmi lei nu árjat ja lei čadahuvvon buriin jáhkuin nu guhkes áiggi ahte sierra vuoigatvuodát ledje ásahuvvon. Alimusriekti gávnnašii ahte riektevuodu oamasteapmi dološ áiggi rájes sáhtá heivehit sámi dilálašvuodaide, ja ahte dát vuodđu okto lea doarvái ákkastit guodohanvuoigatvuoda Selbu-áššis ja oamastanvuoigatvuoda Čáhpesvuovdi áššis. Ii lean dárbu hukset duomuid bohtosa ON-konvenšuvdnii 27. artihkkalii siviila ja politihkalaš vuoigatvuodaid birra dahje ILO-konvenšuvdnii nr. 169 álgoálbmogiid vuoigatvuodaid birra. Alimusriekti gávnnašii dettetge doarjaga Čáhpesvuovdeášši bohtosii riikkaidgaskasaš álgoálbmot- ja unnitlohkorievttis. Erenoamáš deastagat meahceeatnamiid sámiid geavaheamis, leat cealkámušain namuhuvvon alimusriektemearrádusaid vuodul, fuolahuvvon riikkalaš riektenjuolggadusain dološ áiggi mannosáš geavaheami hárrái.

Maŋga lága, ovdamearkka dihtii sosiálabálvalusláhka ja divššohasvuoigatvuodáláhka leat nu huksejuvvon ahte bálvalusat ovttaskas olbmuid

galget addojuvvot konkrehta ja oktagaslaš dárboiskkadeami vuodul. Dát mielddisbukta ahte sámiiide galget fállat bálvalusaid mat leat heivehuvvon sin kutuvrralaš ja gielalaš dárbbuide.

Divššohasvuoigatvuodálága § 3–5 giedahallá dieđuid divššohasa dearvvašvuodadili ja dearvvašvuodaveahki birra ja mo dákkár dieđuid galgá addit. Ovdabarggut čájehit ahte go divššohas lea unnitlogugielalaš ja ahte lea mearrideaddji dehálaš ahte son ádde dieđuid sisdoalu, de ferte gulahallat dulkain. Ovdabarggut aiddostahttet ahte dulkonfálaldat maiddái galgá addojuvvot álbmoga sámegiela giidda.

Sosiálabálvaluslága paragrafas 8–4 čuovvu ahte bálvalusfálaldat ovttaskas olbmuid galgá hábmejuvvot ovttaráđiid divššohasain nu bures go lea vejolaš. Dát mielddisbukta ahte sosiálabálvalus galgá kártet divššohasa dárbbuid ja sávaldagaid nu ahte bálvalusat hábmejuvvojit daid vuodul nu bures go lea vejolaš. Sosiálabálvalus ferte rahčat vai gávdná oktagassii heivejeaddji čovdosiid. Sámiiin lea gustojeaddji lága vuodul, goittotge muhtun muddui, vuoigatvuohta beassat gulahallat iežas gillii, ja bálvalusapparáhta ferte sin vuostáiváldit sin kulturduogáza áddejumiin. Dát vuoigatvuohta lea dain sámiiin ge geat ássat sámegiela hálddašanguovllu olggobealde.

Eará suorgelágaid ovdamearkkat leat oahpahusláhka (suoidnemánu 17. b. 1998-mannosaš láhka nr. 61 vuodđoskuvlla ja joatkkaoahpahusa birra rievdadusaiguin), gč. válldahallama 11. kapihttalas ja boazodoalloláhka (geassemánu 15. b. 2007-mannosaš láhka nr. 40 boazodoalu birra), gč. válldahallan kapihttalas 20.3.

1.3 Norgga sámepolitiikka álbmotrievttálaš rámmat

1.3.1 Vealatkeahttäivuoda prinsihppa

Olmmošvuoigatvuodaid vuodđu lea ahte buot olbmuiin lea seamma árvi. Geavadis leat stuora erohusat. Servodaga iešgudetlágan joavkkuiguin meannudit iešgudet ládje, ja dávja gártet erohusat nissonolbmuid ja dievdoolbmuid gaskii, dahje daid olbmuid gaskii geat gullet sierranas čearddalaš dahje oskku joavkkuide. Mánnga olmmošvuoigatvuodamearrádusa gildet vealaheami. Go lea gáibadus ahte ii galgga leat vealaheami, de sáhtta dan atnit sierra olmmošvuoigatvuohtan, juoba bajimus prinsihppange, masa eará vuoigatvuodát leat čadnojuvvon. Vealaheami lea erohusmeannudeami, ja nu lea go olmmoš olggustuvvo, headuštuvvo dahje oidojuvvo almmá makkárga objektiiva ja govttolaš siva haga. Jus erohus-

meannudeami galgá lohkkujuvvot vealaheamin, de dalle das galgá leat vuodđun dat ahte olbmos lea eará čearddalaš duogáš, giella, osku, politiikkalaš duogáš, opmodat, liikeivdni dahje sohkaheami.

Erohusmeannudeami sáhtta leat eará go vealaheami. Muhtin áššiin sáhtta erohusmeannudeamis leat áššálaš ágga, ovdamearkka dihte jus dárbu lea ovddidit muhtin hearckes joavkkuide dárbbuid dahje nannet ássama muhtin báikkiin.

Olmmošvuoigatvuodát suddjejit buohkaid. Lassin oppalaš olmmošvuoigatvuodakonvenšuvnaide, de leat ráhkaduvvon sierra konvenšuvnnat ja vuoigatvuodát muhtin vassis joavkkuide servodagas. Dat guoská erenoamážit nissonolbmuid, mánáide, unnitloguide ja álgoálbmogiidda. Dain joavkkuin leat sierra konvenšuvnnat ja vuoigatvuodát, ja dat mearkkaša ahte sin dilli loktejuvvo sierra dássái. Eai konvenšuvnnat leat ráhkaduvvon dušše fal dan dihte vai dát joavkkut galggaše leat seamma dásis go eará joavkkut servodagas, muhto danne vai sin sierra dárbbut suddjejuvvoše. Dihto surggiin erenoamáš konvenšuvnnain dáidá leat stuorát mearkkašupmi go oppalaš konvenšuvnnain, danne go dat áššálaččat ráddjejuvvon suorgis addet ovttaskas olbmuid ja joavkkuide nannet gáhttema ja go dat sáhttet bidjat stáhtaide eambo doaimmangeatnegasvuoda.

1.3.2 Minoritehta vuoigatvuodát ja erenoamáš álgoálbmotvuoigatvuodát

Sápmelaččat leat dohkkejuvvon Norgga álgoálbmogin. Leat ráhkaduvvon riikkaidgaskasaš erenoamáš riektestándárddat vai sihkkarastojuvvošedje álgoálbmogiid eallinvugiid bisuheapmi ja ovddideami. Dat riektegeatnegasvuodát leat guovdilát ráđđehusa sámepolitiikka vuodus.

Mii álgoálbmogiidda lea mihtilmas, lea ahte sii eai leat stuorát servodaga stivrejeaddji álbmot. Danne eanetlohkodemokratiija ii dáidde váldit vuhtii minoritehta beroštumiid. Minoritehtaid vuoigatvuodaid sihkkarastinmekanismmaide lea dárbu, vai mii joksat duohta demokratiija mii maid sihkkarastá minoritehtaide mieldearrideami ja váikkuheami.

Eará oktasaš ášši ollu álgoálbmogiin lea ahte guovddáš eiseválddit leat ovdal geahččalan sin kultuvrra billistit, ja álgoálbmogat leat šaddan gierdat guhkitáigasaš ovttaláhkástanpolitiikka. Dan leat Norgga sámitge vásihan. Ii leat doarvá cealkit ahte dakkár politiikka lea loahpahuvvon, mii vealaheami ja ovttaláhkásta. Guhkás mañitáigái sáhttet bistit badjelgeahččama váikkuhusat. Dárbu lea posiitiiva doaimmabijuide mat buoridit dakkár politiikka guhkitáigasaš váikkuhusaid. Dávja gáibiduvvo

aktiiva doaibma stáhta bealis vai beassá divvut muhtin ráji dain vahágiin maid kultuvrra ja giela vuostá leat dahkan, ja vai beassá ráhkadit vuodu gielalaš ja kultuvrralaš ealáskahttimii.

Álgoálbmogiid vuoigatvuodaid álbmotrievttálaš suddjen lea eambo konkrehta, go dat olaha viidábut ja fátmasta eambo surggiid go dat suddjen mii lea riikkalaš minoritehtain riikkaidgaskasaš konvenšuvnnaid geažil maid Norga lea dohkkehan. Okta deatalaš erohus lea ahte álgoálbmogiid árbevirolaš eanan- ja čázádatvuoigatvuodát leat erenoamážit suddjejuvnon. Dat lea dan dihte go sis lea guhkitáigásaš čatnasat eananguovlluidasaset, ja go sin kultuvra lea nu nannosit čadnojuvnon eatnama ja luondduriggodagaid atnimii. Muđui de leat álgoálbmotvuoigatvuodát celkojuvnon baicce leat kollektiiva vuoigatvuodát, eaige oppalaš minoritehtavuoigatvuodát.

Giella lea guovddáš oassi juohke kultuvrras. Mánngas atnet dan eanemus deatalažžan go lea sáhka kultuvrralaš iešvuoda seailuheamis. Jus sápmelaččaid giella galggaš garvit vel ain eambo hedjoneami, de dat ferte doaibmat lunddolaš oassin sápmelaččaid oppalaš eallimis, ii ge dás ábut čujuhit dušše muhtin surggiide, nu go omd. skuvlii ja boazodoalloealáhussii. Juohke giella lea ollislaš ovdanbuktinreaidu, guorahallanráhkkanus ja oktavuodáasaheaddji juohke suorggis eallimis. Sápmelaččaid giela fertejit dohkkehit dakkár reaidun, sihke ieža sápmelaččat, muhto earátge, danne go dat lea deatalaš eaktu dasa ahte giella beassá stuorrut ja ovdánit. Dákko lea almmolaš giellapolitihkas hui guovddáš rolla.

Norga lea vuolláičállán/čuovvolan ollu riikkaidgaskasaš konvenšuvnnaid, julggaštusaid ja šiehtadusaid mat váikkuhit álgoálbmogiidda ja čearddalaš minoritehtaide. Art. 27 ONa 1966 konvenšuvnna siviila ja politihkalaš vuoigatvuodaid birra ja 1989 ILO-konvenšuvdna nr. 169 álgoálbmogiid ja čearddalaš álbmogiid birra iešbirgejeaddji stáhtain leat erenoamáš deatalaččat Norgga sámepolitihkkii, muhto maid eará álgoálbmotreaiduin lea mearkkašupmi. Daid gaskkas lea ON konvenšuvdna mánáid vuoigatvuodaid birra. Norga dohkkehii konvenšuvna jagi 1991 ja dat biddjojuvui olmmošvuoigatvuodáláhkii jagi 2003. Mánáidkonvenšuvna birra mitaluvvo eambo 9. kapihtalis. Biologalaš šládđjiivuoda konvenšuvdna maid váikkuha sámepolitihkkii. Dat lea vuosttaš konvenšuvdna mii fátmasta dan ahte suddjet ja nana bastevaš vugiin atnit buot biologalaš šládđjiivuoda, gč. kap. 13. Eurohpaláš lihttu guovllu- dahje minoritehtagielaid birra doaibmagodii jagi 1998. Lihtu ulbmil lea gáhttet minoritehta gielaid ja dainna

lágiin seailuhit mánnggabealat kultuvrra, gč. kap. 19.

1.3.3 Artihkal 27 ONa konvenšuvnna siviila ja politihkalaš vuoigatvuodaid birra

Artihkal 27 ONa jagi 1966 konvenšuvnna siviila ja politihkalaš vuoigatvuodaid birra lea guovddáš mearrádus riikkaidgaskasaš minoritehtaid suddjeaddji rievttis. Olmmošvuoigatvuodálága bokte lea dan mearrádus láchkastáhtus Norggas. Jus mearrádus šaddá vuostálagaid eará lágaid mearrádusaid ovdabeallái, gč. olmmošvuoigatvuodálága § 3. Sámelága ráhkadeami ovdabargguin atne artihkkala 27 nana riektegáldun sámi vuoigatvuodaide, sihke politihkalaš, kultuvrralaš ja ekonomalaš vuoigatvuodaide. Artihkal lei maid vuodus go Stuoradiggi mearridii Vuodđolága § 110 a jagi 1988.

Artihkkalis daddjojuvvo ahte dain stáhtain main leat čearddalaš, oskkoldatlaš dahje gielalaš unnitlogut, eai geatge galgga caggat sin vuoigatvuoda ovttas earáiguin iežaset joavkkus, bálvalemes iežaset kultuvrra, dovddasteames ja bálvalemes iežaset oskku dahje geavaheames iežaset giela.

Diehttelas guoská dat mearrádus sápmelaččaide. Dat vuolga Olmmošvuoigatvuodálávdagottis ahte álgoálbmogiin galget artihkkala 27 mielde leat sihke oktagaslaš ja kollektiiva vuoigatvuodát. Muhtin vuoigatvuodain, nugo vuoigatvuodas geavahit iežas giela, lea mearkkašupmi duššefal go daid lea vejolaš geavahit kollektiivvalaččat. Maiddái kultuvra, vierut ja árbevirolaš ealáhusat eaktudit iešguđet ládje ahte olmmoš beassá doaibmat ovttas earáiguin. Ja dakkár vuoigatvuodát, nugo hivvodatmediat, oahppu ja kulturgáhtten, sáhttet duohtadilis ollašuvvat dušše dakkár doaibmabijuiguin mat leat olles jovkku várás.

Artihkal 27 ii suddje dušše dakkár stáhta meassamiid vuostá mat gáržudit unnitlohkosaš álbmoga vejolašvuodaid eallit iežas kultuvrras, go dat geatnegahtta stáhtaid suodjalit unnitlohkosaš álbmoga earáid meahhtiid vuostá, omd. eará almmolaš organaid dahje priváhta berošteddjiid vuostá.

Norgga eiseválddit leat jagi 1987 sámelága meannudeami rájes atnán vuodđun ahte stáhtas lea geatnegasvuohhta positiivvalaččat leat mielde geahččame bearrái dan ahte sámi álbmogis leat eavttut beassat doaimmahit iežaset kultuvrra. Dál lea dábálaš nu dulkon sámelága, ahte dat bidjá gáibadusaid eiseválddiide ásahtit positiiva doaibmabijuid ollašuttin dihte geatnegasvuodaideaset.

ONa Olmmošvuoigatvuodálávdegoddi, mii goziha siviila ja politihkalaš vuoigatvuodaid konvenšuvnna, lea maid cealkán mearrádusa gáibidit doaibmabijuid mat sihkkarastet unnitlohkosas álbmogiid da beaktilis oassálastima dakkár mearrádusaide mat sidjiide gusket.

Guovddáš jearaldat artihkkal 27 oktavuodas lea leamaš movt kulturdoaba galgá dulkojuvvot, ja dainna lágiin maiddáa movt artihkkala geatnegasvuodaid sisdoalluge galgá dulkojuvvot. Čállosa teaksta suodjala mearrádusa gáhttet ideála kultuvrra ja dakkár kultuvrralaš dovddahanvugiid go giela ja oskku. Go lea sámiiid álgoálbmotlaš dilis sáhka, de lea dábálaš dulkot nu, ahte mearrádus fátmasta sámiiid ollislaš kulturdoaimmaheami ávnnaslaš eavttuide, ja dát gohčoduvvo maiddáa sámiiid kultuvrra luondduvuođunge. Mearrádusa mearkkašumi sámiiid riektesajádahkii digaštallá NAČ 1984: 18 mii lea Sámiiid vuoigatvuodalaš dili birra. Mánja ášši mat ledje eahpečielgasat jagi 1984, leat manjil čielgan ONa olmmošvuoigatvuodálávdegotti geavtlaš barggus.

1.3.4 ILO-konvenšuvdna nr. 169 álgoálbmogiid ja čearddaid birra iehčanas stáhtain

76. riikkaidgaskasaš bargokonferánsa (International Labour Organization, ILO) mearridii jagi 1989 konvenšuvnna nr. 169 álgoálbmogiid ja čeardaálbmogiid birra iehčanas stáhtain. Go dan dohkkehii jagi 1990, de Norga mearridii ahte dat galgá gustot sápmelaččaide. Sápmelaččat ledje dohkkehuvvon Norgga álgoálbmogin ovdalگو konvenšuvnna ledje šiehtadan gárvásii ja dasa vuolláičállán. Dohkkehhanproseassa bokte nannejuvvui sápmelaččaidda álgoálbmotstáhtus.

Muhtin áiggiid lea leamaš digaštallan das, man viidát ILO-konvenšuvnna álgoálbmotdoaba váikkuha. Ii leat eahpádus das, ahte sápmelaččat čáhket konvenšuvnna definišuvdnii, gč. konvenšuvnna art. 1 (b). Stuoradiggige dovddahii čielgasit, ahte nu lea.

ILO-konvenšuvnna nr. 169 váldoprinsihppa lea, ahte álgoálbmogiin lea riekti seailluhit ja ovddidit iežaset kultuvrra, ja eiseváldiin geatnegasvuodta mearridit doaibmabijuid mat dorjot dan dan barggu. ILO-konvenšuvdna nr. 169 ásaha álgoálbmogiid riektesuddjema unnimusstandárddaid. Konvenšuvnna leat mearrádusat álgoálbmogiid rievttis mearridit iežaset ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš ovddideami, oahppat iežaset giela ja ásahit iežaset ášahusaid mat ovddastit sin go sis lea eiseváldiin dahkamuš. Muđui konvenšuvdna dohkkeha álgoálbmogiid dáhtu ja dárbbu hálddašit

iežaset ášahusaid, iežaset eallinvugiid ja iežaset ekonomalaš ovddideami. Dat mearkkaša ahte sii dohkkehut álgoálbmogiid dáhtu seailluhit ja ain ovddidit iežaset identitehta, giela ja oskku iežaset ruovtturiikka rámmaid siskkobealde. Konvenšuvnna leat muđui mearrádusat earret eará eananvuoigatvuodain, barggaheamis ja bargoeallimis, oahppahusa, oajus ja dearvvašvuodas.

Konvenšuvnna art. 2 mielde lea konvenšuvnna váldoprinsihppa ahte *«ráđdehusain lea ovddasvástádus ovddidit, dan álbmoga oassálastimiin geasa dat gullá, ja bidjat johtui bálddalas ja sistemáhtalaš doaibmabijuid maiguin gáhtte daidda olbmuid vuoigatvuodaid ja dáhkida ahte sin oppalašvuodta adnojuvvo gutnis»*. Dakkár doaibmabijut galget sihkkarastit ahte dan álbmoga olbmot geasa dát guoská, besset atnit ávkki vuoigatvuodain ja vejolašvuodain seamma ládje go álbmot muđui. Muđui galget doaibmabijut dievaslaččat ollašuttit daidda olbmuid sosiála, ekonomalaš ja kultuvrralaš vuoigatvuodaid ja gudnejahttit sin sosiála ja kultuvrralaš identitehta, árbevieruid ja ášahusaid. Dan prinsihpa čiekŋudit ja nannejit art. 4:s nr 2 gos mearriduvvo ahte stáhta lea geatnegahttojuvvon atnit gutnis álgoálbmogiid čielga daddjojuvvon dáhtu go álggahuvvot doaibmabijut mat sáhttet čuohtit ovttaskas olbmui dahje álgoálbmot ášahusaide, opmodahkii, kultuvrii, bargui ja birrasii. Sápmelaččaidda dáfus mearkkaša dat ahte doaibmabijut mat váikkuhit namuhuvvon surggiide eai sáhte álggahuvvot jus sápmelaččain leat čielga háldusaid ja vuoruheamit. Lea ovddemustá Sámediggi, mii lea sápmelaččaidda álbmotválljen orgána mii sáhtta buktit cealkámušaid mat geatnegahttet sámiiid bealis.

ILO-konvenšuvnna nr. 169 dohkkehemiin lea ráđdehus geatnegahttojuvvon ráđdádallat dainna álbmogiin masa dat guoská, heivvolaš prosedyraiguin ja erenoamážit sin ovddasteaddji ášahusaid bokte, jus fal árvvoštallet ráhkadit odđa lágaid dahje hálddahaslaš doaibmabijuid mat njuolggasáhttet dasa čuohtit, gč. art. 6. Dien geatnegasvuoda boadusin leat prosedyrat daidda ráđdádallamiidda mat leat gaskal eiseváldiid ja Sámedikki.

Norga raporte ILOi konvenšuvnna nr. 169 birra organiašuvnna njuolggadusaid mielde, ja Sámediggi muitala iežas oaiviliid njuolga ILOi. Boahtte raportten galgá leat jagi 2008.

Ovddit raportteremis, jagi 2003, lei Bondevik II ráđdehusa finnmárkkuláhkaevttohus (Od.prp.nr. 53 (2002–2003)) guovddázis sihke ráđdehusa ja Sámedikki raporttain, ja ILO áššedovdi lávdegotti meannudeamis. ILO áššedovdi lávdegoddi lei álggus kritihkalaš ráđdádallanprosessii ovdalگو láhkaevttohus biddjojuvvoi ovdan. Stuoradikki justisálávdegoddi čadahii dan dihte lassaráđdádalla-

miid Sámedikkiin ja Finnmárkku fylkkasuohkaniin go finnmárkkuváldi galgai ráhkaduvvot, gč. Árv. O. nr. 80 (2004–2005).

Vaikko leat ge engelas ja ránska álgoteavsttat mat leat álbmotrievttalaččat čadni, de lea departemeanta ráhkadan eahpealmmolaš jorgalemiid dárogillii ja davvisámegillii. Jagi 2007 divodedje daid jorgalemiid muhtin muddui, sihke danne vai giella heivešii doabageavaheapmái mii lea boahán dohkkeheami rájes mii lei jagi 1990, ja maid danne vai beassá meattáhusaid divvut. Engelas originalteaksta ja divoduvvon jorgaleamit dárogillii ja davvisámegillii leat ráđdehusa neahttasiidduin mat leat sámepolitihka birra.

1.3.5 Eurohparáđi rámmakonvenšuvdna nátionála unnilogu álbmogiid gáhttema birra

Eurohpa rámmakonvenšuvdna nátionála unnitlogu álbmogiid gáhttema birra mearriduvvui Eurohparáđi ministtar lávdegottis jagi 1994 ja Norga dohkkehii dan konvenšuvna jagi 1999. Rámmakonvenšuvdna lea vuosttaš juridihkalaš čadni mánggariikkagaskasaš šiehtadus das ahte gáhttet unnitlogu álbmogiid. Go dohkkehedje konvenšuvna, de daddjojuvvui ahte sámít devdet daid eavttuid mat leat jus galget gohčoduvvot nátionála unnitlogu álbmogin konvenšuvna mielde. Sámediggi lea gal dadjan ahte ii Norgga nátionála unnitlogu álbmogiid politihkka galgga fátmastit sámiiid ja dat čujuha sámiiid vuoigatvuođaide mat sis leat ILO-konvenšuvna nr. 169 mielde, gč. Sd.prp. nr. 80 (1997–1998) ja Sd.dieđ. nr. 15 (2000–2001). Norga lea liikká álbmotrievttalaččat čadnojuvvon Rámmakonvenšuvna geatnegasvuođaide, maiddá sámiiid ektui.

1.3.6 ON-julggaštus álgoálbmotvuoigatvuođaid birra

ON-julggaštus álgoálbmotvuoigatvuođaid birra mearriduvvui ONa dievasčoahkkimis čakčamánu 13. beaivvi 2007. Julggaštus ii leat álbmotrievttalaš čadni dokumeanta, muhto dat lea deatalaš láidesteadjain viidáset barggus go galgá celkojuvvot makkár vuoigatvuođat álgoálbmogiin leat. Julggaštus mearkkaša erenoamáš ollu daidda riikkaide main álgoálbmogat orrot, ja main eai leat dohkkehan ILO-konvenšuvna nr. 169.

Julggaštusbargu lea bistán mánga jagi. Jagi 1993 bijai Olmmošvuoigatvuođakommišuvna bargjoavku álgoálbmogiid várás ovdan álgoálbmotjulggaštusevttohusa. Dan evttohusa meannudii muhtin bargjoavku Kommišuvnnas dassážiigo

bođii loahpalaš evttohus guhkilmas šiehtadallamiid maŋŋel ja de dat mearriduvvui Olmmošvuoigatvuođaráđis jagi 2006. Dievasčoahkkinn mearridii álgoálbmotjulggaštusa stuora eanetloguin. 4 riikka, Austráalia, Kánada, Ođđa Zealánda ja USA jienastedje julggaštusa vuostá.

Álgoálbmogiid ovddasteaddjit ja ONa miellahttoriikkat barge lahkalaš ovttas dainna teavsttain. Norgga sáttagottis dan bargjoavkui mii barggai julggaštusteavsttain, leat leamaš Norgga eiseválddit ja Sámedikki ovddasteaddjit. Norgga eiseválddit leat ovttasráđiid Sámedikkiin ja sámii organisašuvnnaiguin leamaš aktiivvalaččat oččodit áigái julggaštusa.

Miehtá máilmmi leat álgoálbmogat eanemus marginaliserejuvvon joavkkut servodagas. Go dohkkeha álgoálbmogiid vuoigatvuođaid muhtin ON-dokumeanttas, de lea dat deatalaš reaidun nanne álgoálbmogiid sajádaga. Vaikko julggaštus ii leat ge rievttalaččat čadni, de das lea goit garra ávžžuhus stáhtii ahte dat galgá dohkkehit álgoálbmogiid eanan- ja riggodatvuoigatvuođaid.

Sámít garrasit deattuhit álgoálbmogiid vuoigatvuođajulggaštusa barggu. Vaikko mánga dain vuoigatvuođain mat leat julggaštusas leat čadahuvvon Norggas ovdamearkka dihte finnmárkkulága bokte ja gulahallansiehtadusa bokte mii lea šiehttojuvvon gaskal ráđdehusa ja Sámedikki miessemánu 11. beaivvi 2005, de lea julggaštus deatalaš signálan das makkár oaidnu stáhtas lea oppalaččat álgoálbmotvuoigatvuođaid hárrái.

Julggaštusas čállojuvvo máilmmi álgoálbmogiid vuoigatvuođaid birra. Julggaštusas leat mearrádušat sihke dan birra go lea sáhka vuodđodárbbuin nu go biepmus, dearvvašvuođas ja oahpus, ja mearrádušat das movt galgá geavahit árbevirolaš resurssaid ja eatnamiid. Julggaštus duodašta álgoálbmogiid eanan- ja luondduriggodagaid maid sii árbevirolaččat leat oamastan, váldán dahje atnán. Diet vuoigatvuođat leat ráddjejuvvon guoskat dan vuoigatvuhtii ahte oamastit, atnit, ovddidit ja mearridit daid eatnamiid ja riggodagaid mat sis leat odne árbevirolaš čanastumi dihte. Julggaštusa mearrádušat eananvuoigatvuođaid birra, artihkkal 26:s ja muđui sáhttet dulkojuvvot iešgudetlágan vugiin. Álgoálbmogiid eananvuoigatvuođat Norggas leat definerejuvvon ILO-konvenšuvna 169:s. .

Stuorámuš digaštallan julggaštusbarggu áiggi lea leamaš álgoálbmogiid iešmearridanvuoigatvuođa birra. Váldočoahkkima jienasteamis buvttii Norga dulkonjulggaštusa álgoálbmogiid iešmearridanvuoigatvuođa birra mas deattuhuvvo ahte dat vuoigatvuohta galgá geavahuvvot stáhta territoriealla integritehta siskkobealde, ja ahte Norggas dat

adnojuvvo leat vuhtii váldojuvvon gustovaš ortnegiid ja vuoigatvuodaid bokte mat čuvvot Norgga lága. Go dohkkeha iešmearridanrievtti sámiiide, de dat čuovvu dan oainnu mii Norggas lea leamaš mánja jagi, ee. guovtti ovddit váldo stuoradiggedieđáhusas sámepolitiikka birra (Sd.dieđ. nr. 55 (2000–2001) ja Sd.dieđ. nr. 33 (2001–2002)). Čujuhus lea maid Árvalussii S. nr. 110 (2002–2003), čuoggái 5.2.1 iešmearrideami doahpaga birra.

Julggaštusas boahdá čielgasit ovdan ahte iešmearrideapmái gullá maid dat ahte álgoálbmogiin lea vuoigatvuohhta friddja bargat iežaset ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš ovdánahttimiin. Dan seammás de ii sáhte iešmearridan vuoigatvuoda geavahettiin doaibmat ON-lihtu ja ONa olmmošvuoigatvuodakonvešuvnnaid vuostá.

Álgoálbmogiin lea, go sii atnet iežaset iešmearridanvuoigatvuoda, riekti autonomiijii dahje iešmearrideapmái dakkár áššiin mat gusket sin siskkáldas ja báikkálaš áššiide, ja sis lea maid riekti oažžut ruhtadanvuogádaga iežaset iešmearridandoaimmaide gč. art. 4. Go dohkkeha dien rievtti iešmearrideamis nu movt lea čállojuvvon julggaštussii, de gáibiduvvo ahte álgoálbmogiin lea ollislaš ja beaktilis oassálastin demokrátalaš servodagas, ja dakkár mearrádušproseassain mat leat sidjiide relevánta.

Mii lea sámiiid iešmearridanvuoigatvuohhta konkretalaččat ii leat vel áibbas čielggaduvvon. Ráđdehus bidjá vuodđun dan ahte iešmearridanvuoigatvuoda digaštallamis mas ferte leat dat digaštallan mii doahpaga sisdoallu lea, ja movt iešmearridanvuoigatvuohhta sáhtta čadahuvvot praktihkalaš politihkkan. Go muhtin álbmogis lea riekti iešmearrideapmái, de dat ii iešladdis sisttisoala dan seamma dain diliin gos vuoigatvuohhta sáhtta čadnojuvvo muhtin álbmogii mii orru okto muhtin geográfalaččat ráđdjejuvvon guovllus, ja gos vuoigatvuohhta lea čadnojuvvon muhtin álbmogiin mii orru biedgguid ja dakkár guovlluin gos orrot maid eará čearddalaš joavkkut. Sápmelaččaid mielde mearridanvuoigatvuoda ásaheami ferte maid árvoštallat vejolaš riikkaidgaskasaš predeansaváikkuhusaid ektui. Go lagat galgá mearridit sámiiid rievtti iešmearrideapmái, de dat lea miellagiddevaš go álgoálbmogiid iešmearridanriekti galgá hábmejuvvot eará stáhtain. Geahča maidá Sámedikki 2007 jahkedieđáhusa čuoggá 3.1.

Álgoálbmotjulggaštusa álggus daddjojuvvo ahte álgoálbmogiid dilli lea iešguđetlágan guovllus guvlui ja riikkas riikii, ja ahte nationála ja guovllu iešvuođaid mearkkašupmi ja erohusat historjjálaš ja kultuvrralaš duogázis galget váldojuvvot mielde árvoštallamiin. Dat mearkkaša ahte vuoigatvuodat mat čužžot julggaštusas fertejit čadahuvvot

dakkár vugiin mii lea heivehuvvon ovttaskas álgoálbmogii. Sámi iešmearrideapmi lea, norgalaš oktavuodas, gažaldat das n-kego min demokrhtalaš vuog-dat addit s-mi veahkadahkii doarvi v-ikkuhanf-mu riikkagott-laš politihkalaš proseassaide ja mearr-dusaide mat gusket sidjiide.

Norggas leat muhtin ráje politihkalaš áššesuorggit relevánta ja dain lea stuora mearkkašupmi sámiiide. Dakkár áššiin sáhtta iešmearridanrievtti atnit dakkár riektin ahte olbmui lea dadjamuš ja ahte lea riekti mielde mearridit, dakkár áššiin mat gusket sápmelaččaide dego okta joavku. Go diekkár oassálastin- ja dadjamušrievtti galgá čadahit, de sáhtta bidjat vuodđun guovttelágan vuoigatvuodaid. Álggus vuos, de sáhtta leat sáhka dakkár rievttis ahte okto mearridit dakkár áššiin mat dušše gullet sápmelaččaide, namalassii kultuvrralaš ja gielalaš autonomiija. Ovdamearkkat dasa sáhttet leat doaibmabijut mat gusket sámegillii ja Sámi ovdánahttinfondii¹. Nubbi lea ahte sáhtta leat sáhka dan rievtti birra ahte galgá leat duohta, beaktilis oassálastin almmolaš válddi čadahemiin sihke dakkáriin mat gusket sápmelaččaide ja dan servodahkii mas sii leat oassin, ovdamearkka dihte go lea sáhka dakkár mearridemiin mat gusket areálaplánemii ja resursageavaheapmái. Oassálastinrievtti sáhtta čadahit ráđđádallamiid bokte, ja geatnegasvuohta ráđđádallat dainna álgoálbmogiin mii lea namuhuvvon julggaštusas. Norggas lea ráđđádallan geatnegasvuohta implementerejuvvon ráđđádallanvugiid bokte mat leat gaskal stáhta eiseválddiid ja Sámedikkiid, ja dat lea ILO-konvenšuvnna nr. 169 artihkkala 6 mielde. Riekti oassálastit luondduriggodagaid hálddašeamis sáhtta čadahuvvot dakko bokte ahte Sámediggi nammada áirasiid oktasaš stivrenorgánaide, nu movt Finnmarkkoopmodahkii ja guovllu boraspirelávdegottiide.

Namuhuvvon vuoigatvuodat galget geavataččat ovddemustá čadahuvvot Sámedikki čada, mii lea álbmotválljen orgána ja mas lea mearridan- ja ráđđádallanváldi.

Vaikko iešmearridandoahpamis ii leat čielga sisdoallu, de leat ráđdehus ja Sámediggi ságastallan praktihkalaš doaibmabijuid birra vai sáhtta čadahit sámii mearridanválddi ja mielde mearrideami dálá njuolggadusaid siskkobeaide. Muhtin doaibmabijut leat čadahuvvon nu movt finnmárkkuláhka ja ráđđádallanprosedyrat. Muhtimat leat ovddiduvvon Stuuradiggái, dego odđa mearrádušat plána- ja

¹ Bušahhtamearrádušas 2008 hárrái mearridii Sámediggi ahte Sámi ovdánahttininfoanda heaittihuvvo. Dat ortnet gohčoduvvo dál ohceide vuodduvvon ealáhusovdáneami doarjjan. Geográfalaš doaibmaguovlu lea seammá go ovdal.

huksenláhkii mas lea čállojuvvon Sámedikki cealkinválddi birra plánaáššiin. Muhtin eará doaibmajijuid leat árvoštallame dahje daid leat ráđđádallame, nu go ovdamearkka dihte evttohusa mii lea boahtán Finnmárkku riddoguolástanlávdegottis. Evttohus lea Finnmárkku sáltečáhceguolásteami hálddašeapmái oassálastit ja dat evttohusat mat bohte Sámi vuoigatvuodálávdegotti II:s.

Lea dárbu viidáseappot bargat dainna bargguin ahte mearridit maid sápmelaččaid iešmearridanriekti konkreetalaččat sáhtta sisttisdoallat. Muđui lea jáhkehahti ahte dat čovdosat maid Norggas gávdnet sáhttet deattuhuvvot riikkaidgaskasaš ovdáneamis go lea sáhka álgoálbmogiid iešmearridanrievttis. Ráđdehus ovdeha ahte sámi iešmearrideami gárgedeapmi vuosttažettiin galgá dáhpáhuvat dálá sorjjasmeahtun ja demokrátalaš stáhta siskkabealde, ja Norgga dálá geográfalaš rájáid siskkabealde.

1.3.7 Davviriikkalaš sámekonvenšuvnna evttohus

Davviriikkalaš áššedovdi joavku geigii iežas davviriikkalaš sámekonvenšuvnna čállosa oktán evttohusain čakčat 2005. Suoma, Ruota ja Norgga ráđdehusat leat ovttaoavilis das ahte bargat viidáseappot davviriikkalaš sámekonvenšuvnnain, álggus vuos dakko bokte ahte ain bargat našuvnnalaččat mas čuovvolit gulaskuddancealkámušaid ja maid váikkuhusguorahallamiid. Muhtin bargajoavku mas leat áirasat Bargo- ja searvádahttindepartemeanttas, Justiisadepartemeanttas, Olgoriikadepartemeanttas ja Sámedikkis lea bargan natióála čuovvolemiin konvenšuvdnačállosa hárrái, ja dat geigii iežas raportta golggotmánu 3. beaivvi 2007. Jurdda lea ahte sámeministarat ja sámedigepresidentat boahte oktasaš čoahkkimii mii lea čakčat 2008, leat čielggadan iežaset posišuvnnaid.

Konvenšuvdnačáluš, maid muhtin davviriikkalaš áššedovdi joavku lea ráhkadan, atná vuodđun ahte sápmelaččat leat álgoálbmogat Suomas, Ruotas ja Norggas. Čállosa leat ráhkadan daid riikkaidgaskasaš veahkkeneavvuid bokte maidda dat golbma riika leat čadnojuvvon. Davviriikkalaš sámekonvenšuvnna mihttomearrin evttohuvo *«duodaštit ja nannet dakkár vuoigatvuodaid sámi álbmogii vai dat beassá sihkkarastit ja ovddidit iežas giela, kultuvrra, iežaset ealáhusaid ja servodateallima dainna lágiin ahte riikkarájit hehttejit nu unnán go vejolaš»*, gč. ekspeartajoavkku evttohusa 1. artihkkala.

Davviriikkalaš sámekonvenšuvnna evttohusas lea sápmelaččaid iešmearridan riekti mearriduvvon 3. artihkkalis. Dasa lassin de sisttisdoallá kon-

venšuvdnaevttohus mearrádusaid maiguin leat jurddašan konkretiseret iešmearrideami rievtti sisdoalu. erenoamáš guovddázis leat dat mearrádusat mat leat sámedikki válddi birra mearridanproseasain. Sámekonvenšuvnna evttohusas lea Ruota, Suoma ja Norgga sámedikkiide addojuvvon váldi dahje sierramuddosaš mioldemearrideapmi, mii lea dan duohken man deatalaš dat ovttaskas ášši lea sápmelaččaid beroštumiide (artihkkal 14 jna.). Álggus vuos mearriduvvo Sámediggái riekti okto mearridit dakkár áššiin main Sámedikkis lea natióála dahje riikkaidgaskasaš rievtti bokte váldi dan dahkat (artihkkal 15). Viidáseappot lea nu ahte almolaš eiseválddit galget šiehtadallat Sámedikkiin dakkár áššiin mat leat hui deatalaččat sápmelaččaide (artihkkal 16). Evttohusas maid daddojuvvo ahte galgá leat cealkinriekti ja riekti Sámedikkis leat ovddastuvvon almmolaš ráđiin ja lávdegottiin (artihkkal 17). Muđui de galgá Sámediggái addojuvvot vejolašvuolta deaivvadit natióála čoahkkimiin gos besset čilget iežaset oainnu dakkár áššiin main lea mearkkašupmi sápmelaččaide (artihkkal 18). Sámedikkiin lea riekti ovddastit sápmelaččaid riikkaidgaskasaččat, ja dat lea mearriduvvon evttohusa 19. artihkkalis. Joatkkabargu álgoárvalusain sáhtta leat deatalaš go áigumuš lea ovddidit sámiid iešmearridanvuoigatvuoda ja mearridit dan sisdoalu.

1.4 Riikkaidgaskasaš álgoálbmotbargu

1.4.1 Bargu álgoálbmogiiguin ovddidanovttasbargus

Njuolggadusat «Norsk innsats for å styrke arbeidet med urfolk i utviklingsarbeidet» mii almmuhuvvui jagi 2004, lea dakkár mii bidjá njuolggadusaid dasa movt Norga galgá doarjut álgoálbmogiid ovdánahttinbarggus. Njuolggadusat deattuhit dárbbu ahte galgá leat oktavuolta gaskal normatiiva barggu álgoálbmotsuorggis ja praktihkalaš álgoálbmotovttasbarggus. Norgga ovdánahttinovttasbarggus lea hálidus ahte galgá eambo čalmmuštahttit álgoálbmogiid ja oppalaš lahkoneami álgoálbmotovttasbarggus. Dat gáibida Norgga sierranas ángiriššanhámiin čavgadaet oktiordnema dán suorggis.

Njuolggadusain čuožžu ahte galgá ain eambo nannet vuoigatvuodaperspektiivva Norgga álgoálbmotáŋgirusšamis. Norgga álgoálbmotdoarjaga vuoigatvuodalaš vuodđu vuolgá ILO-konvenšuvnna nr 169 – mii lea áidna álbmotrievttalaš reaidu mii váldá ovdan álgoálbmogiid erenoamáš vuoigatvuodaid. Norgga áŋgirusšan galgá nuppiid sáni-

guin leat mielde dohkkeheamen álgoálbmogiid vuodđovuogatuodaid ja nannemin sin vejolašvuodaid ja návccaid ovddidit ja hálldašit iežaset beroštumiid.

Eanaš oassi Norgga álgoálbmotdoarjagis addojuvvo Norgga eaktodáhtolaš organisašuvnnaid bokte. Noradis lea ovddasvástádus dan doarjagis mii kanálejuvvo Norgga, sámii ja riikkaidgaskasaš organisašuvnnaid bokte ja njuolgo doarjagiid bokte álgoálbmotorganisašuvnnaide. Dasa lassin boahdá dat bargu maid Olgoriikadepartemeanta bargá Norgga ambassadevrraid bokte (Guatemala ja Brasiilla ambasádat hálldašit álgoálbmotprográmmaid) ja mánggariikkagaskasaš ášahusaid ja riikkaidgaskasaš organisašuvnnaid bokte.

Oassálastin riikkaidgaskasaš barggus dan várás ahte ovddidit álgoálbmogiid vuoigatvuodaid vuoruhuvvo ollu Norgga bealde. Álgoálbmotáššiid ovttasbargu lea eanaš leamaš dat ahte doarjut álgoálbmotvuoigatvuodaid nannema Latin-Amerihkás, muhto maŋimus jagiid leat doarjagat Afrihká ja Ásia álgoálbmogiidda ožžon eanemus beroštumi. Álgoálbmogat leat dávjá geafit iežaset riikkain, ja maid rikkis riikkain, ja danne eai leat prošeakta-doaimmat Norgga álgoálbmotánjiruššamis jurddašuvvon dušše UOR-riikkaide (unnimusat ovdánan riikkaide). Álgoálbmotpolitihkalaš áššit vedjet mearkkašit ollu go odđa ánjiruššamiid galget árvvoštallat. Ja ánjiruššama árvvoštallet dan ektui makkár doaimbajus lea sáhka, gehččet maid synergija ja eará veahki ja maid ahte lea go ovttasbargu dakkár áššiid hárrái mat leat relevánta álgoálbmogiidda. Stuora oassi dan ovttasbarggus mii lea álgoálbmotsuorggi hárrái lea nannet álgoálbmogiid iežaset organisašuvnnaid, ja dat lea oassin Norada ovttasbarggus mii lea doarjut siviila servodagaid nannema. Ovttasbargu kanaliserejuvvo máilmeviidosaš ortnegiid bokte main Noradas lea ovddasvástádus.

1.4.2 ONa álgoálbmotáššiid bastevaš forum

Norga lei okta dain riikkain mii ánjirušai ášahit bastevaš álgoálbmotforuma ONii. Foruma mearriedje ášahit jagi 2001 ja dat galgai leat ráđdeaddi ja ovttastahti orgánan ONa ekonomalaš ja sosiála ráđi vuolde (ECOSOC). Forumis leat dan rájes leamaš juohke jagi sešuvnnat gos leat čeahkkanan áirasat sihke álgoálbmotorganisašuvnnain, ON organisašuvnnain ja ONa lahttoriikkain. Foruma jodiheaddji vuosttaš golmma jagi áigodagas lei Ole Henrik Magga, Norgga vuosttaš sámediggepresideanta.

Foruma bokte ožžo stáhtalaš ja stáhtahis áirasat vuosttaš geardde seamma stáhtusa bastevaš

ovddasteaddji orgánas ONa vuogádaga siskko-bealde. Forum lea ráđdeaddi ja ovttastahti orgána álgoálbmotáššiin ON:s, ja dat galgá bargat dan badjeli ahte iešguđetlágan ON-organisašuvnnat váldet iežaset bargui mielde álgoálbmogiid vuhtiváldima. Forum ovddida maid ávžžuhusaid ONa lahttoriikkaide. Jagi 2005 ja jagi 2006 ledječoahkki-miid váldofáddán álgoálbmogat ja Duhátjahkeulbmilat. Váldofáddán jagi 2007 sešuvnnii ledje álgoálbmogiid vuoigatvuodát eatnamiidda, guovluide ja luondduriggodagaide.

1.4.3 ONa álgoálbmogiid olmmošvuoigatvuodadili sierra raportejeaddji

ONa Olmmošvuoigatvuodakommišuvdna nammadii jagi 2001 álgoálbmogiid olmmošvuoigatvuodadili vuosttaš sierra raportejeaddji. Ssierra raportejeaddji bargomearrádus lei ohcat, oazžut ja lonohallat dieđuid álgoálbmogiid vuoigatvuodaid rihkkumiid birra. Raportejeaddji bargomearrádus lea maid hábmet rávvagiid ja árvalit doaimbajuid ja doaimmaid mat suddjejit álgoálbmogiid vuoigatvuodaid. Sierra raportejeaddji addá juohke jagi raporttaid ONa Olmmošvuoigatvuodaráđđái, mii lea dat orgána mii lea boahán Olmmošvuoigatvuodakommišuvnna sadjai. Raportejeaddji ráhkada álgoálbmogiid dilis raporttaid iešguđet riikkain maŋilgo lea leamaš guossis sin luhtte. Dál gávđnojit raporttat Mexico, Chile, Guatemala, Filippiinnain, Colombia, Kánada, Odđa Zealándda, Lulli-Afrihká, Ecuador ja Kenya álgoálbmogiid birra. Raportejeaddji lea maŋemus jagi dárkilit čuvvon Nepála álgoálbmogiid dili. Raportejeaddji ráhkada maid raporttaid dakkár fáttáin mat leat erenoamáš deatalaččat álgoálbmogiidda, ee. gávđnojit raporttat guovttagielalaš oahpahusas ja áššiin mat gullet riektevuogádagaide ja vieruiduvvan vuoigatvuodaide. Norga doarju sierra raportejeaddji doaimma mii lea mielde bidjame álgoálbmogiid dili riikkaidgaskasaš servodaga jurdagiidda. Olmmošvuoigatvuodaráđi bargovuoigat mearriduvvojit ja dan oktavuodas mii bargat dan ala ahte bargomearrádus galgá ain bissut ja dan alage, ahte sierra raportejeaddji nu guhkás go vejolaš beassá doalahit iežas sorjkeahces sajádaga.

1.4.4 Gáldu – álgoálbmotvuoigatvuodaid gelbbolašvuodaguovddáš

Gáldu – álgoálbmotvuoigatvuodaid gelbbolašvuodaguovddáš ášahuvvui jagi 2002 dainna ulbmiliin ahte lasihit dieđu ja ipmárdusa álgoálbmotvuoigatvuodaid birra. Guovddáš galgá čohk-

ket, ovddidit, vuogádahttit, áigádit, giedahallat, heivehallat gaskkustit áššáisoahppevaš dieđuid ja duodaštusaid álgoálbmotvuogiatvuodaid birra riikkalaš ja riikkaidgaskasaš dásis. Guovddáš sáhtta maid čujuhit, makkár dutkamat dárbašuvvojit áigeiguovdilis surggiin. Guovddáža ulbmiljuvku gullet buohkat, geat ohcet dieđuid álgoálbmotvuogiatvuodaid birra riikkalaš ja riikkaidgaskasaš dásis, nugo skuvllat, eaktodáhtolaš organisašuvnnat, almmolaš ásašusat ja eiseválddit.

Gáldu – álgoálbmotvuogiatvuodaid gelbbolašvuodaguovddáš lea fágalaččat iehčanas ásašus, mii eanaš ieš mearrida iežas ulbmiliid ja boadusgáibádušaid. Guovddáža bajimus orgána lea stivra, ja das lea njuolgadusaid mielde ovddasvástádus fágalaš ovdáneamis, resursageavaheamis ja -vuoruhemiin, ja maid das ahte ráhkadit strategiijaid guovddáža doibmii. Sámediggi ja Gielda- ja guovlodepartemeanta leat ovttas nammadan stivrra, ee. Davviriikkaid sámi instituhta ja Sámi allaskuvlla evttohusaid vuodul.

Guovddáš atná digitála diehtujuohkinreaidduid deatalažžan iežas gaskkustanbarggus ja lea ásašan sierra neahttauskádaga – *www.galdu.com*. Das leat ee. dieđut guovddáža ja dan doaimma ja čielgademiiid birra, ja raporttat ja artihkkalat álgoálbmotvuogiatvuodaid birra. Guovddáš almmuha maid sierra áigečállaga Gáldu Čála – Tidskrift for urfolks rettigheter. Dan rájis go guovddáš ásašuvui, de lea dat leamaš sihke lágideaddjin ja mielde lágideaddjin mángga semináras main álgoálbmotvuogiatvuodaid iešgudet bealit leat leamaš fáddán.

Gielda- ja guovlodepartemeanta juolluda ruđaid guovddážiin kap. 682, poasta 01 bokte. Dasa lassin biddjojuvvojit ruđat guovddážiin Olgoriikkadepartemeantta bušeahtas.

1.5 Davviriikkaid ja davviguovlluid álgoálbmotovttasbargu

1.5.1 Davviriikkalaš ovttasbargu sámepolitihkas

Go galgá ráhkadit ollislaš sámepolitihka dalle lea deatalaš geahččat sámi ášši oktasaš davviriikkalaš perspektiivvas mas leat oktasaš doaimmaid ovddideapmi ja ásaheapmi, ja maidá riikkarájiid rastásaš ovttasbargu.

Ministarat geain lea ovddasvástádus sámi áššiin ja Suoma, Ruota ja Norgga sámediggepresideanttat ásaheđje jagi 2000 bastevaš ovttasbarggu mas galget jeavddalaččat dieđuid oažžut, digaštallat ja meannudit dakkár sámi áššiid main buohkat beroštit. Ovttasbarggu ulbmili lea nannet ja ovddi-

dit sámi álbmoga giela, kultuvrra, ealahusaid ja servodateallima. Ovttasbarggus lea eahpeformála, muhto lagaš čanastat Davviriikkaid ministarráđái.

Jagi 2003 ásašuvvui davviriikkalaš sámi giella-bálkkašupmi – Gollegiella, mii rámpo ja oainnusin dahká dan rahčamuša ja barggu mii dahkkojuvvo ovddidit sámegiela Suomas, Ruotas, Norggas ja Ruoššas (gč. bovssa xx). Bálkkašupmi juhkkujuvvo juohke nuppi jagi. Muđui de barget dainna hástalusain ahte ráhkadit eambo viiddis davviriikkalaš ovttasbarggu sámi dutkamis. Sámi ja álgoálbmogiid fága- ja dutkanbirrasat Suomas, Norggas, Ruotas ja Ruoššas deattuhit ahte lea dárbu ráhkadit oktasaš strategiijaid ja standárdaid dan dutkamii mii lea sámi ja álgoálbmotguovlluin (davviriikkalaš sámi seminára, raporta «Future challenges for reindeer husbandry societies», Ubmi, cuoŋománus 2007). Ráđdehus lea bivdán Norgga dutkanráđi álggahit čielggadeami mii galgá guorahallat oktasaš sámi dutkanlávdegotti ásaheami Norgga, Ruota ja Suoma várás, gč. Sd.dieđ. nr. 20 (2004–2005) Dáhttu dutkat. Dan oktavuodas evttohuvo maid guorahallat lea go dárbu ásašit sámi etihkkalávdegotti. Jagi 2008 plánejit lágidit konferánssa gaskal boazodoallo-ealahusa ja Norgga, Ruota ja Suoma boazodoallo-eiseválddiid. Dan ulbmil das lea nannet oktavuoda ja mearridit vejolaš ovttasbargosurggiid mat leat ealahusa oasálaččaide ávkin.

Sámeministarat ja sámediggepresideanttat háldit nannet oktavuoda ja ságastallama Ruošša eiseváldiiguin ja sápmelaččaiguin sámi ja álgoálbmotáššiid ektui maida lea oktasaš beroštupmi. Lassánan oktavuodas Davvioarje-Ruoššain politihkkárdásis lea Davviriikkaid ráđi rávvagiid mielde go lea sáhka Barentsguovllu álgoálbmogiid ovttasbarggus. Ministarat ja presideanttat oavvildit deatalažžan nannet Barentsguovllu sápmelaččaid ja eará álgoálbmogiid árvodási. Danne leat sii ávžžuhan Barentsráđi, Árktalaš ráđi ja Davviriikkaid ministtarráđi eambo čalmmustahttit álgoálbmogiid dili ja leat mielde doarjume doaimmaid mat sihkkarastet álgoálbmogiid eallinvuodu, giela ja kultuvrra.

Suoma, Norgga ja Ruota sámedikkit leat organiseren iežaset barggu Sámi parlamentáralaš ráđi bokte dakkár áššiin main lea lunddolaš doaimmahit bálddallas politihka vai sámi álbmoga oktasaš beroštumit váldojuvoše vuhtii. Ráđdehus atná Sámi parlamentáralaš ráđi deatalaš orgánan davviriikkalaš ovttasbargui ja dakkár orgánan mas lea mearkkašupmi riikkaidgaskasaš oktavuodain go lea sáhka nannet ovttasbarggu álgoálbmogiid gaskkas ja ovttasbarggu gaskal álgoálbmogiid ja

eará oassálastiid. Sámedikkis leat ávžžuhan Suoma, Norgga ja Ruota sámeministariid ovttas ruhtadit rádi doaimma. Geahča maidái Sámedikki 2007 jahkediedáhuse čuogga 2.2.

Sámiráddi lea ovttasbargoorgána Suoma, Norgga, Ruota ja Ruošša sámi organisašuvnnaide, ja dat lea sorjákeahs organisašuvdna (NGO – non-governmental organization). Rádi bajimus ulbmil lea vuhtiiváldit sámi álbmoga beroštumiid, nannet sápmelaččaid oktiigullevašvuoda riikkarájiid rastá ja bargat dan ala ahte sápmelaččat maid boahhteáigisge miedihuvvojit oktan álbmogin, geaid kultuvra, politihkka, ekonomii ja sosiála vuoigatvuodát galget sihkkarastojuvvot muhtumassii juohke riikka lágaid bokte ja muhtumassii šiehtadusaid bokte mat dahkkojuvvojit áššái guoskevaš stáhtaid ja sámiiid ovddasteaddji orgána gaskkas.

Sámekonferánssa mii dollojuvvo juohke njealját jagi, lea Sámerádi bajimus mearridanorgána. Sámekonferánssa lea mearkkašan ollu sámepolitihkalaš ovdáneapmái 2. máilmmesoadi maŋŋil, ja dál dat mearkkaša ollu sámi organisašuvdnaeallimii sihke riikkalaččat, davviriikkalaččat ja riikkaidgaskasaččat. Bargo- ja searvadahttindepartemeanta lea juolludan 800 000 ruvdnosaš doarjaga doallat 19. davviriikkalaš sámekonferánssa Roavvenjárggas Suomas jagi 2008 čavčča. Konferánssa váldofáddá lea sámi kulturárbi.

1.5.2 Álgoálbmotovttasbargu davviguovlluin

Soria Moria-julggaštusas definerejuvvojedje davviguovllut Norgga deataleamos nannensuorgin boahteveaš jagiid. Dan oktavuodas almmuhii ráđdehus juovlamánu 1. beaivvi 2006 iežas ollislaš davviguovlostrategiija man váldoulbmil lei ráhkadit ceavzilis davviguovlluin.

Ráđdehusa davviguovlopolitihkka galgá leat mielde ráhkadeame álgoálbmogiidda oadjebas eallinvuođu, ealáhusaid, historijá ja kultuvrra davviguovlluin. Álgoálbmotdimenšuvdna lea guovddážiis ráđdehusa davviguovlostrategiijas ja Norgga ovdagottis Árkatalaš rádis. Dál lea lassáneame internationaliseren ja dalle leat odđa vejolašvuodát, muhto dan seammás gáibiduvvo eambo ahte eambo álgoálbmogiid kultuvrrain ja eallinvuođuin. Jus álgoálbmotservodagat galget ceavzit dakkár máilmmemiehtásaš rievdanproseassain, de lea deatalaš vuhtiiváldet álgoálbmogiid vuoigatvuodaid geavahettiin ja hálldašettiin davviguovlluid ressursaid ja birrasa.

Go galgá leat ollislaš ressursahálldašeapmi, de lea dárbu gáhttet álgoálbmogiid ealáhusaid, kulturmuittuid, árbevirolaš máhtu ja boazodoalloareálaid

luondduvuođu. Dakkár hálldašeamis galgá maid gáhttet riddoguovlluid birrasa ja árbevirolaš mearrabivddu ja luossabivddu.

Davvi álgoálbmogiin galgá leat nana sajádat ja rolla iežaset dili ovddideamis. Sámedikkis galgá leat duohta miel demearrideapmi dakkár áššiin mat leat deatalaččat sámi servodahkii. Mearrideaddji lea ahte álgoálbmogat oassálastet juo proseassaid ja áššiid álggus. Olgoriikadepartemeanta ja Sámediggi leat ásahan juohke jahkebeali ráđđadallamiid davviguovloáššiid birra. Petroleadoaimma Barentsábis sáhtta njuolga čuohtit sámi beroštumiide, ja erenoamážit sáhtta oljo- ja gássafievredeapmi nannámii mearkkašit ollu sámi ealáhusdoaimmaide.

Sámi organisašuvnnain/ásahusain ja Sámedikkis lea guhkes vásáhus riikkaidgaskasaš ovttasbarggus ja ovttasdoaimmamis minoritehtajoavkkui guin ja eará riikkaid álgoálbmogiiguin. Dat vásáhus lea divrras vásáhus alcceseaset sápmelaččaide ja eiseválddiide iešguđet hálldašandásiin ja ovttasbargoguimmiide go davviguovlonannema galget ovddidit ja konkrehtet ain viidáseappot. Buorre lea go Sámi allaskuvla ja Statoil ASA leat vuolláčállán šiehtadusa jagi 2007 man ulbmil lea guhkitáigásaš ovttasbargu. Sámi allaskuvllas/Sámi Instituhtas lea fágalaš gelbbolašvuolta álgoálbmotáššiin ja Statoil atná das ávkki go galgá hábmet ja kvalitehtasihkkarastit ehtalaš njuolggadusaid dakkár oljo- ja gássadoaimmaid várás mat gusket álgoálbmogiidda.

Álgoálbmogiid dilli lea lunddolaš ja deatalaš oassi ráđdehusa davi ovttasbarggus Ruoššain. Álgoálbmotáššiid digaštallet ráđdehus- ja ámmát-dásis, ovttarádiid Árkatalaš rádis, Barentsovttasbarggus ja Davvi dimenšuvnnas. Dat lea posiitiiva go Murmansk oblasta dahje guovlu ovttarádiid álgoálbmotorganisašuvnnaiguin lea ásahan sámiiid rádi jagi 2006. Ráddi galgá ovttastahttit ja addit rávagiid dakkár áššiin mat mearkkašit ollu Guoládaga sámi álbmogi.

Ráđdehusa davviguovlostrategiijas lea sámi álbmot ja sámi kulturovdanbuktit ožžon lunddolaš saji stuorát nannenbargui mii lea álbmogis-álbmogi-ovttasbargu ja maid ožžon lunddolaš saji riikkarájiid rastideaddji kulturovttasbargui mii lea davvin. Dat guoská mánáide ja nuoraide, dearvašvuhtii, valáštallamii, eaktodáhtolašvuhtii, kultuvrii ja kulturovttasbargui mii lea kultuvrra, filmma ja festivalaid dáfus. Olgoriikadepartemeanta lea jagi 2007 ja ovdalaš jagiid addán doarjaga ovddidit Guoládatnjárgga sámi minoritehtii radiokanála, vai sámi sáddagat guhkit áiggi mielde šattaše bistevažžan Davvioarje-Ruoššas.

Álgoálbmogat dárbbasit eambo vejolašvuodaid ovttasdoaimmat ieža gaskkaneaset ja heivolaš ovttasbargoguimmiiguin davviguovllus. Olgoriikadepartemeanta veahkeha attidettiin doarjaga ovttasbargoprošeavttaide. Dat leat sápmelaččaid ja eará álgoálbmotbirrasiid várás Árkttis, Ruoššas ja Norggas dan ovttasbarggu siskko-bealde mii lea Árktalaš rádis ja prošeaktaovttasbarggus Davvioarje-Ruoššain. Sámi birrasat mat barget ovttas Árktalaš rádi ja Barentsrádi vuolde ožžot maid mátkedoarjaga. Bargo- ja searvadahttindepertemeanta lea juolludan doarjaga ásahtit ja cegget Sámi institušuvnnaid álgoálbmotáššiid davviguovlofierpmádaga Árranii Divttasvutnii, ja Álgoálbmogiid riikkaidgaskasaš polarjagi rahpamii Guovdageainnus ja Máilmmi boazoálbmogiid searváii vai besset álgit plánet ja organiseret 4. máilmmekongreassa boazoálbmogiidda mii lágiduvvo Guovdageainnus jagi 2009 álggus.

Rájiid rasttidan eavttuid buoridanbargu davvin álkkásmahtta maid ovttasdoaimbama gaskal álgoálbmogiid ja sin ovttasbargoguimmiid. Odđa visumšiehtadusa leat vuolláičállán Norga ja Ruošša jagi 2207. Šiehtadus álgá doaimbagoahtit go Ruošša Duma lea dohkkehan dan. Visummeannudeapmi Norgga generálkonsuláhtas Murmanskas lea beavttálmahttojuvvo ja rahpanáiggi lea vejolaš guhkidit Storskoga rádjestašuvnnas nu johtilit go sullasaš čoavddus guhkiduvvon rahpanáiggiin lea ordnejuvvo Ruošša bealde. Álkidan dihte vel ain eambo rádjerašttideami, de leat nammadan bargojoavkku mas leat ovddasteaddjit guoskevaš ásahtusain guovddáš, regionála ja báikkálaš dásis, mat guorahalaše Norgga rutiinnaid Storskoga báikkis ja Ruošša olgoriikkastašuvnnain.

Álgoálbmogiin galgá alddiineaset leat vejolašvuolta hukset návccaid ja gelbbolašvuoda vai dain sáhtta leat duohta mieldeimearrideapmi oppalaš servodatovdáneamis, ja erenoamážit ovdáneamis mii lea davvin. Máhttu davviguovlluid birra ja davviguovlluid várás deattuhuvvo ja danne lea ráddehus jagi 2007 duppalastán juolludemiid Barents 2020 jahkái 20 milj. ruvno rádjái. Dálá ja odđa ealahusaid lea dárba ovddidit, go dat leat vuodđun ássamii ja sámi kultuvrii. Barents 2020:s lea dat ulbmil, ahte Norgga ja olgoriikka gelbbolašvuodabirrasat, ealahusberošteddjat ja eiseváldgeorgánat besset ovttas bargat máhttobuvttadeamis. Dat guoská maid sámi beroštumiide. Davviguovlostipeandaortnet lea ásahtuvvon olbmuide geat áigot lohkat Davvi-Norgga oahppobáikkiin maid seamma prográmma ruhtada. Dat ortnet deattuha erenoamážit mátkeealahusfága, guolá-

tusfága, petroleafága, álgoálbmotáššiid ja fitnodatekonomalaš lohkansurggiid.

Oalle stuora oassi davviguovlodutkama juolludemiin kanálejuvvo Norgga dutkanrádi bokte. Dutkanrádi lea bidjan ovdan sierra davviguovlostrategiija mas leat mielde maiddá strategijat álgoálbmotdutkamiige. Árktalaš universitehta lea fierpmádat mas leat Davvipuola biras alla oahppobáikkid, mat earret eará koordinerejit mobilitehtaprográmma north2north, Bachelor of Circumpolar nammasaš lohkansurggiid ja gieddekurssaid. Álgoálbmotfierpmádahkii juolluduvvojat ruđat Romssa Universitehta bušehtas. Fierpmádat galgá dagahit ovttasbarggu gaskal Norgga ja olgoriikka birrasiid mat barget sámi dutkamiin ja dat lea ovttasbargodoaimma gaskal Romssa universitehta, Sámi allaskuvlla ja Sámi Instituhta.

Álgoálbmogiin lea mávssolaš máhttu luonddu, birrasa ja árbevieruid birra. Sis leat kulturárvvut ja máhttu ealahusain goavvi dilis subárktalaš guovllus. Árktalaš rádi dálkkádatraporta (ACIA) duođasta movt álgoálbmogat leat iežasat heivehan ovdalaš dálkkádatrieddamiidda. Dan loahppaboáduš lea ahte Árktisa liegganeapmi dáhpáhuvvá jođáneappot go maid ovdal ledje jáhkkán ja ahte álgoálbmotservodagat bohtet vásihit stuora ekonomalaš ja kultuvrralaš rievdadusaid dan geažil. Máilmmeviidosas dálkkádatrieddamat dagahit odđa hástalusaid boazodollui, eanandollui ja mearra- ja johkabivdui sámi guovlluin. Erenoamážit dáidet leat hástalusat vurdojuvvo temperatuvrra loktaneami dihte ja danne go lasket ekstrema dálkkit. Dálá dálkkádatrieddamiid bohtosat sáhttet váikkuhit ollu álgoálbmogiid eallinvuohkái. Ja lea deatalaš ráhkadit heivehanstrategiijaid. Dán barggus orru leame guovddážiis dakkár dutkan man manis boahtá máhttohusen. Boazodoalu erenoamáš hástalusain áigot čájehit ollu beroštumi dain dutkanprošeavttain mat lea biddjojuvvo johtui.

Mánnga dain hástalusain mat boazodollui bohtet, leat oktasaččat davviguovlluid riikkaide. Dainna duogážiin ja dainna ulbmiliin ahte nannet Árktisa riikkaidgaskasaš boazodoalloovttasbarggu, de ásahtuvvui Boazodoalu riikkaidgaskasaš fága- ja gaskkustanguovddáš Guovdageidnui jagi 2005 čavčča. Olgoriikadepartemeanta lea juolludan doarjaga muhtin prošeaktaovttasbargui Ruoššain mii lea gelbbolašvuodahuksema birra ja bearašboazodoalu odđasis álggaheami birra Guoládagas.

Ráddehusa strategiijat davviguovlluid várás leat guhkit áiggi áigumušat ja daid konkrehtenbarggut bistet heaittekeahhtá mánnga jagi.

Geahča maiddáii Sámedikki 2007 jahkediedáhusa čuoggá 2.3.1.

1.5.3 Boazodoalu riikkaidgaskasaš fága- ja gaskkustanguovddáš

Nannen dihte riikkaidgaskasaš ovttasbarggu boazodoalu dáfus de áhahuvvui Boazodoalu riikkaidgaskasaš fága- ja gaskkustanguovddáš Guovdageidnui jagi 2005. Guovddáš galgá lonohallat máhtu ja dieđuid boazodolliid, dutkiid ja iešguđet riikkaid hálddašeami gaskkas ja ovddidit boazodoalloovttasbarggu riikkaid gaskkas. Deattuhuvvo ahte boazodoalu olbmui ja sin organisašuvnnain galgá leat lagaš oktavuoha guovddáži, ja dat galgá doaimmahuvvot ovttrasáđiid Máilmmi boazoálbmogiid servviin (Association of World Reindeer Herders – WRH). WRH lea sirkumpolára organisašuvdna mii ovddasta buot máilmmi boazoálbmogiid.

Guovddáš lea fágalaččat iešbirgejeaddji áhahus mii eanaš bidjá iežas mihttomeriid ja boadusgáibádušaid. Guovddáža bajimus orgána lea stivra. Stivra speadjalastá dan rájiid rasttideaddji boazodoalloovttasbarggu mii dál lea, mas leat Ruošša, Ruota, Suoma ja Norgga ovddasteaddjit. Guovddáš deavdá deatalaš doaimma sirkumpolára boazodoalloovttasbarggus ja áimmahuššá sihke fágalaš dárbbuid ja koordinerendárbbuid guovddáža ulbmiljoavkkuide.

Guovddáš lea WRH bokte viiddis báikkálaš fierpmádat álgoálbmotservodagaid ja davviguovlluid áhahusaide várás, maiddá Ruoššas. Guovddášis vurdojuvvo leat eambo aktiiva rolla ovdánahttin dihte báikkálaš máhttohuksema ja dutkama davviguovlluid álgoálbmotservodagain ja sin servodagaid birra, erenoamážit go lea sáhka Ruoššas. Dat heive oktii dainna sisdoaluin mii lea ráđdehusa davviguovlostrategiijas.

Dan rájes go guovddáš áhahuvvui, de lea dat álggahan ovttasbarggu muhtin ráje áhahusaiguin, organisašuvnnaiguin ja eará aktevrraiguin ártalaš guovlluin go lea sáhka das ahte áhahit fierpmádagaid ja fágalaš lonohallama, ee. de leat čadahuvvon čoahkkimat, proševttat ja fágalaš lonohallamat boazodoalloorganisašuvnnaiguin, almmolaš boazodoalloeiseválddiiguin ja Ruošša ja Aláskka fágaáshusaiguin ja davviriikkaid áhahusaiguin.

Guovddáš lea álggahan ja bidjan johtui mánnga proševtta mat váikkuhit guovddáža doibmii boaktevuodas. Daid proševttaid gaskkas maid leat vuoruhan, deattuhit erenoamážit EALÁT-programma, gč. kap. 12.5. Guovddáš lea ráhkadeame web ja boazodoalloportála máilmmi boazoálbmogiidda – www.reindeercentre.org, www.ealat.org, www.reindeerblog.org.

Boazodoalu riikkaidgaskasaš fága- ja gaskkustanguovddáža lea Agderforskning evalueren

giddat 2007. Evalueren čájeha ahte guovddáš lea leamaš mielde ovddideamen ja čadaheamen proševttaid guovddáža ulbmiliid ja mandáhta siskkobeaide. Guovddáš lea áhahan alces ovttasbarggoktavuođaid ja fierpmádagaid relevánta fága- ja dutkanbirraiguin. Daid áige- ja resursarámmaid siskkobeaide mat leat leamaš guovddášis, lea leamaš alla aktivitehtadássi.

Bargo- ja searvadahttindepartemeanta juolluda ruđaid guovddáži kap. 684, poastta 01 bokte. Gitta bušeahttajagi 2007 ráđjai leat maid leamaš juolluduvvon ruđat guovddáži Olgoriikadepartemeantta ja Eanandoallo- ja biebmodepartemeantta bušeahttaid bokte.

1.5.4 Strategijat ja doaimbijat

Ráđdehus áigu

- leat veahkkin dagaheame álkibun ovttastahttit ráđjerasttideaddji doaimmaid ja oktasaš proševttaid mat gusket sápmelaččaide erenoamážit
- láhčit dili nu ahte sámi fága- ja dutkanbirraiguin Suomas, Norggas, Ruotas ja Ruoššas leat buorit eavttut go galget bargat oktasaš dutkanstrategiijaiguin ja standárddiguin
- leat mielde ráhkadeame eambo oktavuoda ja ovttasbarggu gaskal boazodoalu ja Norgga, Ruota ja Suoma boazodoalloeiseválddiid
- leat mielde sihkkarastime buriid eavttuid Sámi parlamentáralaš ráđi doibmii
- deattuhit ovddosguvlui barggu go lea sáhka davviriikkalaš sámekonvenšuvnnas
- bovdet Sámedikki ja álgoálbmotovddastedjiid lagaš ovttasbargui davviguovloássiin ja nátionála heivehanstrategiijaid ráhkadeamis
- leat fárus das ahte ráhkaduvvoše oktasaš álgoálbmotstandárddat davviguovlluid ekonomalaš doaimmain
- láhčit dili nu ahte šattašii eambo álbmogis-álbmogii-ovttasbargu ja bargat dan ala ahte lasihit kulturovttasbarggu Ruoššain
- ain doalahit 1 milj. ruvno juolludeami jagi 2008 Barentsčállingodái mánggariikkagaskasaš doaimmaide ja proševttaide mánáid- ja nuoraidsuorggis. Ulbmiljoavku leat mánat ja nuorat dan 13 regiuvnnas ja álgoálbmogis Barentsguovllus
- leat fárus nanneme fierpmádaga davviguovlluid sámeradioid gaskkas ja doarjut oktasaš radiokanála ásaheami go digitála sáddenneahhta lea gárvvistuvvon davviriikkain
- lagaš ovttasbarggus sámi áhahusaiguin ja organisašuvnnaiguin leat fárus ovddideame ja čadaheame konkrehta proševttaid ja doaim-

- maid mat dagahit máhtto- ja gelbbolašvuodaovdánahttima davviguovlluin, dakkáriin mat leat Árktalaš ráđi vuolde ja oassálastit prošeaktavttasbargui Davvioarje-Ruoššain
- čuovvolit dan barggu ahte álkidahttit rájiid rasttideami davvin ovttaš Ruošša eiseválddiiguin
 - geahčadit ealáhusovdáneami vejolašvuodaid ja rámmaid sámi guovlluin
 - leat fárus ceggeme kapasitehta sámi ásašusain go lea sáhka álgoálbmogiidda guoskevaš dutkamis
 - leat fárus viidáseappot ovddideame Árktalaš Universitehta
 - álgoálbmogiid máhtu ja áicamiid bidjat eambo guovddázii go Árktalaš ráđi dálkkádatraportta (ACIA) galget čuovvolit
 - vuoruhit viidáseappot máhttohuksema dálkkádatriedademiin, dain váikkuhusain ja álgoálbmogiid eallinvuogi heivehemiin ovttašráđiid eará davviriikkaiguin

Nubbi oassi.
Sámi servodaga mánggabealatvuolta

2 Sámi servodaga mánggabealatvuohta

Sámeráđdi celkkii čuovvovačča sámiid 13. konferánssa mearridan sámepolitihkalaš prográmmas Åres jagi 1986:

1. Mii, sámit, leat oktasaš čearda, eaige riikkaid ráját galgga rihkkut min čeardda oktavuoda.
2. Mis lea iežamet historjá, árbevierut, kultuvra ja giella. Vánhemiinnámet leat árbin ožžon eatnan-, čázi- ja luondduriggodagaid ja ealáhusvuoigatvuođaid.
3. Min rihkkomeahtun vuoigatvuohta lea bisuhit ja ovddidit ealáhusaideamet ja servodagaidemet oktasaš eavttuideamet mielde, ja mii áigut oktasaččat gáhttet eatnamiiddeamet, čázideamet, luondduriggodagaideamet ja čeardalaš árbámet boahte buolvvaide.

Sámeráđi mearrádusa sáhka lea leamaš dehálaš vuolggasadjin sámepolitihka ovddideamis daid maŋimus jagiid, sihke siskkáldasat sámi servodagas ja davviriikkain daid sámepolitihka ovddideamis. Sápmelaččat oktan álbmogin ja eamiálbmogin leat gáibidan sihke kultuvrralaš, gielalaš ja servodatlaš vuoigatvuođaid vuodđun visot dan mánggabealat sámepolitihkalaš ovdáneapmái mii lea leamaš sámi servodaga vuodđun, nu mo dat lea dál.

Dadis go sámi servodatstruktuvra lea rievdan ee. sámedikkiid ja sámi ášahusaid ášahettiin, de lea sámi servodaga mánggabealatvuohta ihtigoahtán eanet. Sápmelaččat leat oktasaš čearda, mánggalágan ealáhuslaš, gielalaš ja kultuvrralaš heivehallamiiguin, main leat iežaset dárbbut iežaset eavttuid vuodul.

Sámi servodaga sáhtta juohkit mángga láhkai gielalaččat, ealáhuslaččat, geografalaččat ja kultuvrralaččat, omd. nuortalažžan, davvisápmelažžan, julevsápmelažžan, bihtánsápmelažžan, lullisápmelažžan, gávpotsápmelažžan, márkosápmelažžan, mearrasápmelažžan ja boazosápmelažžan. Dáin joavkkuin leat mánggalágan heivehallamat oktasaš sámi kultuvrii ja leat ovtta sámi kultuvrra ollisvuohta.

Sámegiela ja dan kultuvrra doaimmaheamis leat sierralágan eavttut dán riikkas. Muhtin guovlluin lea sámegiella ja -kultuvra árgabeaivvis oidnošis ja diehttelas. Riikka eará guovlluin sáhtta sámegiela ja -kultuvrra ealáskahttin ja ovdánahttin leat beaivválaš hástalussan.

giela ja -kultuvrra ealáskahttin ja ovdánahttin leat beaivválaš hástalussan.

Jus galggaš ovttaskas sápmelačča ja sámi joavkkuid eavttut sáhttit ahtanuššat, de lea das gitta ahte almmolaš politihka bokte láchčojuvvo dasa. Dát guoská áinnas stáhta ášahusaide našunala, regionála ja báikkálaš dásis. Seammás lea gielddain ja fylkkagielddain stuorra ovddasvástádus láchit dili nu ahte sámegiella ja -kultuvra ovdána báikkálaččat ja regiovnnalaččat, daid guovlluid eavttuid vuodul.

Dála sámepolitihka vuodđun lea láchit dilalášvuođaid nu ahte sáméalbmoarjoavku galgá sáhttit nannet ja ovddidit gielas, kultuvrras ja servodateallimis. Sámepolitihka ovdánahttimis dollet riikka eiseválddit oktavuoda ovddimustá Sámedikkiin. Sámediggi vuoruhá dan maid ráđdehus bidjá vuodđun iežas politihkkii. Sámedikkis leat moanat doaibmabijut mat gusket iešguđet sámi kultuvrralaš, gielalaš ja ealáhuslaš joavkkuide, ja das leat kántuvrrat sihke mearrasámi, julevsámi ja lullisámi guovlluin, lassin Sis-Finmárkkus.

Sámi ášahusat, nugo kulturviesut, museat ja sámi giellaguovddážat iešguđet guovlluin leat dehálaš arenat nannet ja ovddidit joavkkuid mihtilmas giela ja kultuvrra.

Samegiela oahpahuš mánáidgárddis ja vuodđo- ja joatkkaskuvllain lea dehálaš, vai bajásšaddi buolvvat ožžot nana vuodu sámegiela ja -kultuvrras.

Vaikke našunála eiseválddit jodihitge dadis alvalat ovdánahtti sámepolitihka ja sámepolitihkalaš doaibmabijuid, de leat iešguđet sámi joavkkuin ollu ja sierra dárbbut ja hástalusat mat eai nu álkit boade oidnosii oppalaš sámepolitihkas. Politihka hábmedettiin ferte danne váldit vuhtii sámi servodaga siskkáldas erohusaid. Ovdánahttin lea čájehan ahte dárbbášuvvojit doaibmabijut njuolga daid iešguđet sámi joavkkuide, ja lagaš ovttasbargguin guoski joavkkuiguin. Sámedikkis lea, ovtta našunála eiseválddiiguin, ovddemustá ovddasvástádus láchit dili nu ahte iešguđet sámi gielalaš ja kultuvrralaš joavkkuid ceavzilis boahteáigi nannet, seammás go politihka ja doaibmabijuid čadaheapmi ferte viehka muddui leat gielddaid ja fylkkagielddaid, ja báikkálaš ja regionála stáhtaorganaid bokte.

Dál leat viehka ollu sámi organisašuvnnat ja ásausat mat barget sihke báikkálaš ja našuvnalaš sámi áššiiguin. Sámi organisašuvnnain lea dehálaš sajádat báikegottiin ealáskahttit ja ovddidit sámi identitehta, giela, kultuvrra, ealáhusaid ja servodateallima. Báikkálaš organisašuvnnat leat dehálaš ovttasbargoguoimmit gielddaide ja fylkagielddaide báikkálaš ja regiovnalaš sámepolitiikka ovdánahttimis. Lea lagaš oktavuoha das ahte man galle sámi organisašuvnna ja ásausa leat sierranas sámi guovlluin ja almmolaš politihka ovdánahttimis, mii váldá vuhtii sámi beroštumiid iešguđet báikegottiin ja regiovnain. Sámi ásausaidda ja organisašuvnnaid ovdánahttin ovddasguvlui lea danne dehálaš.

2.1 Sámi statistihka

Almmolaččat ii registrerejuvvo gi lea sápmelaš, dahje guđes lea sámi identitehta dahje duogáš, iige oktage dieđe justa man galle sápmelačča leat dahje man gallis gullet iešguđet sámi jovkui. Mánnggalágan meroštallan lea mánnggalágan eavttuid vuodul. Lea almmatge meroštallon ahte leat gaskal 50 000 ja 65 000 sápmelačča Norggas¹. *www.sami-statistics.info* neahttasidduin oaidná mo leat meroštallan sámeálbmoga logu, sámeagielaidda logu jna.

Norggas ássat dál sápmelaččat miehtá riikka. Váikke riikadásis eai leat makkárga logut das gos sápmelaččat ássat, de lea dihtosis ahte ollu sápmelaččat dál ássat olggobealde árbevirolaš ássanguovlluide. Árbevirolaš sámi guovllut, oktan guovlluin gos dál jođihuvvo boazodoallu, lea sullii 40 proseantta Norgga nannámis. Sápmelaččain ássá eanetlohku dál olggobealde sámeagiela hálddašanguovllu, mii lea dat guovlu gos eanemus sámepolitiikkalaš doaimbajut leat dássázi álggahuvvon.

Sámedikki válgalogus, mii lea sámi jienastuslohku, ledje jagi 2005 válggas sullii 12 500 sápmelačča. Lohku lea lassánan válggas nubbái. Vaikke válgalohku dušše čujuha gos sápmelaččat dál ássat, de ii sáhte sámi jienastuslohku leat vuodđun sápmelaččaid lohku. Sámi jienastus lea oaiivilduvvon dušše geavahuvvot sámediggeválggaid oktavuodas, gč. kap. 7.8. Ollu sápmelaččat leat iešguđet sivaidda geažil válljen orrut čálekeahhtá iežaset jienastuslohku.

2.1.1 Sámi statistihka ovddideapmi

Lea dehálaš ovdanbuktit máhtu sámi diliid birra mii galgá leat vuodđun čadahit sámepolitiikka, našunála lágaid ja riikkaidgaskasaš konvenšuvnnaid. Konvenšuvnnaid/soahpamušaid riikkaidgaskasaš gozihanlávdegottit leat jámma ohcalan diehtoávdnasiid mat duodaštit sápmelaččaid dili, dilálašvuoda ja ovdáneami iešguđet servodatsurggiin, ja čielgasat loguid. ON eamiálbmogiid bivevaš forum lea hástalan miellahttoriikkaid ráhkadit statistihkalaš visogovaid, mat čuvgejit eamiálbmogiid dili.

Norgga sámediggi lea jagi 2003 rájes bargan sámiide guoskevaš stáhtistihkain ovttas Sámi Instituttain ja Statistihkalaš guovddášdoaimmahagain (Statistisk sentralbyrå (SSB)). Giela- ja guovlodepartemeanta ja Bargo- ja searvadahttindepartemeanta leat 2003–2007 áigodaga dorjon ovdánahttinprošeavtta oktiibuot 3,05 milj. ruvnnuin. Bajimus ulbmil lea ásahtit bivevaš ortnega vai beassá ráhkadit ja gaskkustit sámiide guoskevaš stáhtistihka servodatplánemii ja dutkanáigumušaide. Prošeavtta duogáš lea go lea nu stuorra váilivuoha odastuvvon loguin sámi servodatdilálašvuoda birra. Dieđut leat gal viehka muddui, muhto leat biđgejuvvon mánnggalágan ávdnasiidda ja doku-meanttaide iešguđet ásausaidda ja hálddašanorgánain. Prošeavtta váldomihtun lea láchit dili vai sáhtá ovddidit ja jođihit sisdoalu dáfus, organisatoralaš ja teknologalaš čovdosiid, maid bokte fidne mánnggalágan lohkodeiduid ja virggálaš stáhtistihkaid mat leat áššáiguoskevaččat odđasat áiggi sámi servodatdilálašvuodaide. Guhkesáiggi mihtun lea mielváikkuihita dasa mo ovddidit oppa sámi stáhtistihka riikkarájaid rastá davvin ja sámi oassái riikkaidgaskasaš eamiálbmotstáhtistihkas.

Prošeavttas lea bargan dárbbaslaš vuodđogažaldagaiguin (teorehtalaš, metodalaš ja organisatoralaš) ja web-siiddu ráhkademiin mas leat liŋkkat sámiide guoskevaš dieđuide. Sámi servodatdieđalaš diehtovuodđu lea (NSI) dutkan- ja ovdánahttinprošeakta. Geahča dan birra neahttabáikkis *www.sami-statistics.info*.

2.1.2 Sami statistihkalaš jahkegirji

Prošeavtta oassin almmuhii Statistisk sentralbyrå (SSB) *Sámi statistihkalaš jahkegirji* vuosttaš geardde jagi 2006. Dán ráhkada ovttas Sámi Instituttain. Bargoaddi lea Sámediggi. Geográfalaččat lea statistihka ráddjejuvvon Sámi ovdánahttinfoandda (SOF) geográfalaš doaimmaguvlui, ja dat gokčá vissis guovlluid Sáltoduoddara davábealde. Dán ráddjema heajut bealli lea ahte dán guovllus

¹ Davvirikkalaš sámekonvenšuvdna, s. 137. Suoma-Norgga-Ruota-Sámi áššedovdi joavkku álgohápmi. Geigejuvvui golgotmánu 26. b. 2005.

orrot ollugat guđet eai leat sápmelaččat, seammás go orrot ollu sápmelaččat olggobealde dán guovllu. Dát guoská omd. sápmelaččaide lullisámi guovllus, gávpogiin ja stuorát báikegottiin. Statistihkka gokčá fáttálaččat vuosttažettin álbmoga sturrodaga ja čeahkádusa, oahppodilálašvuodaid, ja ealáhus- ja bargoeallima beliid. Lassin čájehuvvo statistihkka mas olles riika lea geográfalaš rámmán. Dát guoská sámediggeválggaide, boazodollui ja sámegielloahpahussii mánáidgárddiin ja skuvllain. Sámi statistihkalaš jahkegirji almmuhuvvo juohke nuppi jagi sihke dárogilli ja davvisámegilli. Mañimuš veršuvdna almmuhuvvui jagi 2008 (Norges offisielle statistikk D 343) ja lea www.ssb.no/samer neahttabáikkis.

2.1.3 Sámetastihkka ovttaskas olbmuid vuodul

Statistisk sentralbyrå lea čielggadan vejolašvuodaid ráhkadit *ovttaskas olbmuid vuodul statistihka* sámeálbmoga birra. Dán láhkai sáhtta ráhkadit statistihka sámeálbmoga birra beroškeahhtá sin ássanbáikkis, namalassii statistihka sápmelaččain dan sadjái go statistihka olmuin guđet ássat sámi guovlluin. Statistihka ráhkadeapmái dárbbášuvvo populašuvdna. Ii leat dievas registtar sámeálbmogis, muhto leat registrarat main leat sámeálbmogis oasit. Čielggadeami áiggan lei álggus oazžut áigái nu čielga vástádusaid go vejolaš das ahte *leatgo* fidnemis diehtoávdnasat ja metoda man mielde sáhtta ráhkadit statistihka sámeálbmogis, ja mas lea nu buorre kvalitehta ahte dohkke almmuhuvvot. Čielggadeamis čilgejuvvojit mánaga registara mat soitet leat áigequovdilát geavahit vuodđun, go áigumuš lea ráhkadit sápmelaččain anonymiserejuvvo čeahkkelogu. Dehálamos lea Sámedikki jienastuslohku. Dasto válddahallo vejolaš vuohki mo ráddjet sápmelaččain statistihkalaš populašuvnna daid sápmelaččaid gaskkas guđet leat čállon dala registariin.

Sámediggi lea mearridan ahte Sámedikki jienastuslohku ii galgga geavahuvvot vuodđun ovttaskas olmo statistihka čielggadeapmái. SSBa čielggadeami loahppacealkka lea ahte ovdánahttinbargu dás duohko ovttaskas olbmuid vuodul statistihka ráhkademiiin ja metodaid geahččalemiin, ii leat vejolaš nu guhká go dala guovddáš registariid diehtoávdnasiid, oktan Sámedikki jienastusloguin, ii oáččo geavahit statistihkalaš sámi populašuvnna ráhkadeami oktavuodas.

Bargo- ja searvadahttindepartemeanta dáhttu ovttaskas Sámedikkiin gávnnaht mo sáhtta joatkit ovttaskas olbmuid vuodul statistihkkabargguin.

2.1.4 Fágalaš guorahallanjoavku

Stáhta eiseválddiid ja Sámedikki gaskasaš ráddádallanprosedeyraid vuodul, lea Bargo- ja searvadahttindepartemeanta ovttaskas Sámedikkiin ceggen sámi statistihkkii fágalaš guorahallanjoavkku, mii jahkásaččat galgá departementii ja Sámediggái bidjat ovdan raportta. Ceggema ulbmilin lea nannet stáhta eiseválddiid ja Sámedikki gaskasaš ráddádallamiid árvvoštallamiid ja mearridemiid fáktavuodu. Joavkku raporta galgá, nu guhkás go vejolaš, čájehit ja buktit guorahallama sámi servodaga dilis ja daid ovdánansárgosiin mánggalárgan servodatsurggiin. Raporta galgá leat vuodđun ráddádallamiidda gaskal stáhta eiseválddiid ja Sámedikki. Raportta hábmema vuolggasadjin galgá leat dala statistihkka ja/dahje eará guoskevaš dieđut ja árvvoštallan-, čielggadan- ja dutkanbarggu dieđut. Sámi Instituhtta fuolaha čállindoaimma. Bargo- ja searvadahttindepartemeanta lea jagi 2008 juolludan 800 000 ruvno guorahallanjoavkku doibmii ja čállingotti jodiheapmái.

2.2 Nuortalaččat/golttát

Nuortalaččaid historjá ja dala ássan lea Máttá-Várjaga gielddas, vuosttažettiin Njávdamis, muhto Girkonjarggas ja Báhcaveaileagisge. Dát joavku lea unni, ja ovdasta áidna nuortalaš/skoaltalaš kulturguoddi Norggas. Suomabealde lea nuortalaččaid váldoássan Čeavetjávrris ja Njellimis Anárjávregáttis. Ruoššabealde rájá leat mánaga unnit nuortalaš báikki Tuollámjohkagáttis. Nuortalaččat ássat vel gávpogiin Guoládat-guovllus.

Riikkarájaid geassima okavuodas gaskal Ruota-Norgga ja Ruošša-Suoma 1826:s juhkkoujuvui nuortalaččaid/golttáid siida (servodat) guovtti oas-

Govus 2.1 Sää'mvu'vdd

sái. Dan rádjai ledje sii johtán gaskal geasseorohaga Njávdamis ja dálveorohaga mii lea davimuččas dálá Suomas. Nuortalaččaid/skoaltasápmelaččaid eallinvuohki lea leamaš vuodđoduvvon guovllu luondduriggodagaid ala – boazodoalu, luossabivddu Njávđánjogas ja Uvdjogas, riddoguolásteami ja vuotnaguolásteami vuonain Várjjagis, sáivaguollebivddu, bivddu, murjema ja jeagildeami.

Nuppi máilbmesoadi geažil juhkkovuvui fas joavku, go Suopma liigudii Beahcán-guovllu Ruššii. Mánegasat fárrejedje dalle Supmii. Suopma lea lágaid bokte sihkkarastán nuortalaččaidis vuoigatvuodaid ja eavttuid ásahtit ássanguovlluid, ealáhusdoalu infrastruktuurain, fitnodat- ja kultuvrralaš doaimmaid, giellavuoigatvuodaid oahpahusa oktavuodas skuvllas, beaktilis oassálastima nuortasápmelaččaide sin áššiid meannudeamis ásaheamiin omd. sierra nuortalašrádiid/orohatstivrraid. Dasa lassin lea suomabeale Sámedikki válgaortnet dahkan vejolažžan nuortasápmelaččaide juksat áirasiid diggái.

Historjjálaš dáhpáhusat ja stáhtaid politihkka lea juohkán nuortalaččaid/skoaltasápmelaččaid. Dán geažil lea dát joavku massán vuoigatvuodaidis ja lea šaddan váttis dillái sihka gielalaččat, kultuvrralaččat ja ealáhusaid dáfus. Leat hui moadde nuortalaš golttáid organisašuvnna Njávdamis. Dáin leat vátna resurssat doibmii.

Nuortalaččat leat 1500-logu rájes dovddastan ruošša-ortodoksalaš oskui. Dalle huksejvuvui ortodoksalaš kapealla Njávdamii mii lea Nuortalašgávopgis. Kapealla gullá Beahcáma kloastarii ja lea ain anus. Skoaltagávpot lea ráfáidahtton jagi 2000 rájes. Ráfáidahttima ulbmil lea sihkkarastit ja áimahuššat kulturhistorjjálaš, vuoinjalaš ja eanadatlaš árvvuid maid Skoaltagávpot ovddasta nuortalaš/golttáid kultuvrii. Sámediggi ovddasvástida hálddašit ja dikšut guovllu. Nuortalaš/golttáid biras oassálastá barggus.

Dan oktavuodas go Norga raporterii nállevalahankonvenšuvnna olis, čujuhii ON nállevalahánlávdegoddi (CERD) 2006 čavčča ahte finnmárkkuláhka ii meannut nuortalaččaid erenomáš dilálašvuoda. Lávdegoddi rávve ahte Norga ain bargá ovddasguvlui oazžun dihtii mearridit erenomáš ja konkreta doaibmabijuid sihkkarastin dihtii ahte dihto eamiálbmotjoavkkut mat leat hirmat rašis dilis, namalassii nuortalaččat, ožžot dohkálaš ovdánahttima ja suodjaleami.

2.2.1 Barggut nuortalaččaid/skoaltalaččaid giella ja kultuvrra ovddas

Nuortalaččaid/golttáid giella lea okta 10 sámi válodosuopmanis. Eai leat gallis guđet máhttet nuortalašgiella Norggas. Ii leat láchčojuvvon giellaoahpahas ii mánáidgárddis iige skuvllas, eaige gávdno eará giellaoahpahasfálaldagat Norggas.

Jagiid 2000–2002 čadahii Sámi Instituhtta giellalávgunprošeavtta muhtin mánáidgárddis Čeavetjávrris Suomas. Prošeakta lei oassin riikkaidgaskasaš dutkanbarggus áitojuvvon gielaid ektui. Dál lea oahppu nuortalašgillii ja nuortalašgielas Čeavetjávrris skuvllas. Oahpahussii leat ráhkaduvvon oahpponeavvut.

Sámeministarat ja Suoma, Norgga ja Ruota sámediggepresideanttat geigejedje 2006:s davvi-riikkalaš sámi giellabálkkašumi – Gollegiella – čeavetjávrelažžii Jouni Mosnikoffii su mánngga jagi ángirvuoda nuortalaš giella ja oahpponeavvuid ráhkadeami ovddas.

Nuortalaččaid/golttáid searvevuohka sáhtta ahtanuššat go láchča gielalaš, kultuvrralaš ja ealáhuslaš doaibmabijuide, maiddá rádjarasttildeaddji ovttasbargui gaskal nuortalaččaid/golttáid birrašiid ja guoskevaš eiseválddiid.

Lea beroštupmi ealáskahttit nuortalašgiella ja kultuvrra Norggas. Nuortalašgiella ealáskahttin gáibida ovttasbarggu nuortalaččaiguin ja Suoma eiseváldiiguin ovdamearkka dihtii nuortalaš čállingiella, oahponávccaid ja oahpponeavvuid dáfus. Ráddehus áigu ovttas Sámedikkiin čuovvolit dán ášši Suoma eiseválddiid ektui.

Ráddehus lea 2008:s várren ruđa nannet nuortalašgiella ja -kultuvrra. Áigejuovdilis doaibmabijut hábmejuvvojit ovttas nuortalaččaiguin ja Sámedikkiin. Okta doaibmabijuin sáhtta leat láchčit dili nu ahte ásahevuvo giellaguovddáš Nuortalaččaid musea oktavuodas.

Nuortalaš musea Njávdamis lea Sámediggi válljen sámi duhátjahkebaikin. Huksemat álge 2007 geasi ja vuodđogeadgebiddan lei borgemánus. Gárdin galgá leat gárvvis 2008:s.

Nuortasámi musea šaddá dehálaš guovddážin nuortalaš/golttáid giella ja kultuvrra ealáskahttimis, ja kulturlonohallamis ja rádjarasttildeaddji ovttasbarggus nuortalaččaiguin Suomas ja Ruoššas.

2.2.2 Nuortalaš/golttáid ealáhusat

1970-logu loahpageahčen geigejedje nuortalaččat/golttáid gáibádusa beassat odđasit álggahit boazodoalu iežasat ovddeš guovllus, mas masse rádđejumi 1929:s. Sihke boazodoallohállddahas ja

duopmostuolut nannejedje ahte daid nuortalaččain/golttáin lea vuoigatvuohta boazodollui, gč. NOU 1997: 4 čuokkis 7.7.2. Sii eai leat almmatge dássázi ožžon ođđasit álggahit árbevirolaš boazodoalu dálá hámis, go eai leat leamaš guoros doalloovttadagat dán guovllus. Nuortalaččaid/golttáid beales lea leamaš sávahahtti álgit uhcit turista-vuođđuvvon boazodoalu. Jus diekkár doaimma ii sáhte heivehit boazodoallolága dábalaš vuogádhkii, mas gáibiduvvo omd. siidaoassi (boazodoalloovttadaga sadjái lea ođđa boazodoallolágas boahán siidaoassi) lea laga § 9 goalmmát lađđasa vuodul vejolaš sierralobi addit. Sierralohpi eaktuda ahte leat erenomáš sivat, ja mearridanváldi gullá boazodoallostivrii.

Sámi vuoigatvuođalávdegoddi čujuhii nuppi oasseárvalusastis (NOU 1997: 4) nuortalaččaid erenomáš uhkiduvvon ja heajos dili ja meannudii mánga árvalusa mat leat vuodustuvvon dárbbui bisuhit ja ovddidit dan rievddalmas nuortasámi kultuvrra. Od.prp. nr. 53 (2002–2003) finnmárgkulága birra ságaškuššojuvvo áššiid birra, muhto loahppacealkka lei ahte eai galgga sierra doaimmabijut dasa. Ođđa boazodoalloláhka dohkkehuvvui 2007 gida. Das eai leat nuortalaččaid boazodollui biddjon duvdosat.

Luossabivdu lea dál turisttaid bivddu vuodul, ja boahtu juogaduvvo daid gaskkas guđet leat «Neidenelvens fiskefellesskap» (Njávdanjoga bivdoovttastusa) miellahtut. Árbevirolaš nuortalaš/skoaltalaš vihildannuohtebivdu (livjelakfisket) lea dál šaddan oktasašbivdun sidjiide guđet oamastit ja dikšot eatnamiid Njávdanleagis. Dán bivdima sálaš, ja turisttaide bivdогоarttaid vuovdindienas, juogaduvvo miellahtuid gaskkas.

Finnmárgkulága § 28 bokte lea Sturradiggi mearridan galgat ráhkadit ođđa lánkaásahusaid

Govus 2.2 Livjelakbivdu Njávdamis

Govvideaddji: Heide B. Andersen, Nordlándda fylkkasuohkan

Njávdančázadaga bivdohálddašeapmái. Njávdančázadaga hálddašeapmi lea vuolgán šiehtadusas mii Norggas lea Suomain. Finnmárgkolága 4 kap. ja Sturradiggi mearráduš Deanu- ja Njávdančázadaga ektui ahte báikeolbmui leat sierra vuoigatvuodát bivdui lága, áiggiid čada geavahusa ja báikkálaš vieru vuodul, leat čujuheaddjin ráđdehusa barggus. Sturradiggi mearrádušas čuožžu dasto ahte Gonagas lánkaásahusa bokte sáhtta addit dárkilat njuolggadusaid hálldaseami ja bivdima birra. Ođđa njuolggadusat galget lánčit dili báikkálaš, vuoigatvuodavuodđuvvon guollevaljiid hálddašeapmái dan mielde mii lea bivddu ektui šiehtaduvvon Suomain.

Eará sámi guovlluin leat buorit vásáhusat ovttasbargat iešguđet almmolaš áshusaiguin, nannen dihtii sámi giela ja kultuvrra dan guovllus. Nuortalaš/skoaltalaš guovllus orrot buorit vejolašvuodát ovttasbargat Finnmárgku fylkkagielddain, Máttá-Várjjaga gielddain ja Sámedikkiin. Lea dehálaš ahte dát bargu lea ovttas nuortalaččai-guin/skoaltalaččai-guin ja sin organisašuvnnaiguin. Lassin kultur- ja giellabargguide, lea dehálaš oaidnit vejolašvuodaid ovddidit ealahusaid mat leat nuortalaš/skoaltalaš kultuvrra vuodul, dás maid mátkeealáhusdoaimmat.

2.3 Lullisápmelaččat

Lullisámi báikkit lea biedgguid stuorra guovllus davvin Ránu rájes gitta máttás Femundena rádjai. Lassin ássat vel muhtimat Rennebu gielddas guđet barget bohccuiguin Trollheimenis.

Lullisámi guovllus lea boazodoallu dehálaš. Eanaš bearrašat leat buori muddui muhtin lánkai laktasan boazodollui. Boazoealáhus lea danne dehálaš identitehtamearka lullisápmelaččaide ja lea leamaš ja lea ain lullisámi giela ja kultuvrra bisuheami eaktu.

Boazodoallu gáibida eatnamiid, ja lea danne rašši sisabahkkemiidda. Váldohástalus Nordlándda ja Davvi-Trøndelága boazoguohtunguovlluide lea sihkkarastit areálaid ja hehttet ollu massimiid boraspiiriide. Váldohástalus Máttá-Trøndelága/Hedmárgku boazoguohtunguovlluide lea fas sihkkarastit buriid doalodiliid, ja doarvái areálaid maŋŋil go boazodoallu mángga vuoigatvuodavertniid bokte eanaeaggádiiguin massii guohtuneatnamiid (gč. 20.3.4 kap. boazodoalu birra).

Máttásápmelaččain leat lagaš oktavuodát riikkarájaid rastá. Earret eará leat árbevirolaš boazohtimat eanaš leamaš oarjjás-nuorttas, mii dološ rájes

lea mielddisbuktán náitalemiid ja nu maid lagaš sohka- ja bearašoktavuođaid riikkarájá rastá.

Máttásápmelaččat ledje njunnošis sámi organisašuvdnabarggus. Daniel Mortensson ja Elsa Laula Renberg, goappašagat lullisápmelaččat, álggiiga čohkket sápmelaččaid olles riikkas vuosttaš sámečoahkkimii jagi 1917.

Lullisámi guovllus lea duodji (duetjie) guovddáš kulturguoddi ja identitehtahábmejeddji. Duodjeoahpahus lei árbevirolaččat bearrašis, muhto odđaaigásaš servodatrievdama geažil ii leat dát šat diehttelas.

Lullisápmelaččat leat biedggus ássama geažil leamaš hirbmat rašit dáruiduhttinpolitihka ektui ja dan váikkuhusaide. Mánngga guovllus lea lullisámegiella masá jávkan, ja lea stuorra hástalus ealáskahtit giela ja kultuvrra, nu ahte dat šaddá oassi árgabeaivvis. Lullisápmelaččat leat almmatge garrasit bargan bisuhit ja ealáskahtit lullisámi kultuvrra ja giela. Lullisámi kulturguovddážat Sæmien Sijte (Snoasa) ja Sijti Jarne (Aarborde) leat leamaš dehálaččat dán oktavuodas.

Biedgguid ássan lea váddudan áсахit sierra lullisámi mánáidgárdefálaldagaid. Oahppofálaldat lullisámi oahppiide lea ovddimustá sámeskuvllain Árborddis, Snoasas, Brekkenis ja vel Elgá bajásšaddanguovddážiis. Lullisámi oahpahus ruovttuskuvllain lea gáiddusoahpahusa vuodul. Hui ollu lullisámi oahpaheaddjit váilot ja oahpponeavvutge.

2.3.1 Lullisámegiella

Lullisámegiella lea garrasit deddojuvvon, ja dušše moadde čuodis hállet giela. Stuorra gaskkat gáibidit ollu lullisámi giella- ja kulturbargguin. Snoasa gielda gullá 2008 rájes sámegiela giellanjuolggadusaid hálddašanguvlui. Dát lea hirbmat dehálaš doaibmabidju lullisámi giela ja kultuvrra nannemii. Snoasa gielda sáhtta boahpteáiggi šaddat dehálaš resursan lullisámegiela nannemis ja ovdánahttimis, ovdamearkka dihtii dearvvasvuodabálvalusasge, gč. 8 kap.

Eurohpalaš lihtu regiovna ja vehádatgielaid áššedovdi lávdegoddi dovddaha raporttastis vuorjašuvvama das, mo Norga lea čadahan lihtu, ja ahte lullisámegiella lea hirbmat rašis dilis. Lávdegotti mielas danne dárbašuvvojit dalán doaibmabijut mat galget sihkkarastit ahte lullisámegiella šaddá ealli giellan Norggas, ánnas oahpahasas. Lávdegoddi ávžžuha dán áššis eanet ovtasbarggu gaskal Norgga ja Ruota eiseválddiid.

Lea stuorra dárbašuvvojit geažil lea lullisámi gelbbolašvuohta, ráhkadit lullisámi oahpponeavvuid ja nannet lullisámi oahpahasas.

Govus 2.3 Oarjielsamien dájve

vuoddooahpahasas. Dasto lea dárbašuvvojit lullisámegiela rávesolbmuid oahpahasii/alfabehtenprográmmii. Lullisámi giellagelbbolašvuohta dearvvasvuoda- ja sosiálasuorggisge ferte buoriduvvot. Ráđdehus áigu sámegiela doaibmaplána barggu oktavuodas vel nannet lullisámi giela ja kultuvrra. Sámediggi, Nordlándda, Davvi-Trøndelága, Lulli-Trøndelága ja Hedmárkku fylkkagielddat, Snoasa gielda ja earat bovdjuvvojit searvat dán bargui.

Sámedikkis lea ovtasbargošiehtadus Nordlándda, Davvi-Trøndelága, Lulli-Trøndelága ja Hedmárkku fylkkagielddaiguin, mii lea ovtasbarggus vuoddu lullisámi diliid birra. Šiehtadus nanne ahte lullisámi servodaga ferte nannet ja sáhttit ovddidit dan eavttuid mielde. Bealit leat ovttaoivvilis ahte dárbašuvvojit doaibmabijut ealáskahtit lullisámegiela.

Sámediggi jođiha proševtta man ulbmil lea ráhkadit elektrovnnalaš teakstameannudeapmái sámii divvunprográmma. Dát teknologii ja šaddá dehálaš veahkkeneavvun áimmahuššat ja ovddidit sámegiela. Davvisámegillii ja julevsámegillii lea ráhkaduvvon divvunprográmma ja stávendárkkistus. Dehálaš doaibman nannet lullisámegiela lea lullisámi geavaheaddjiidege háhkat IT-reaidduid veahkkin riektáčállimii. Lullisámi divvunprográmmabargu álggi jagi 2008. Proševtta leat Sámediggi ja mánnga departemeantta ruhtadan, ja dat galgá leat gárvvis jagi 2010 mielde.

2.3.2 Lullisámi regiovnat ja áсахusat

Lullisámi guovlu gokčá stuorra geografálaš guovllu. Organisoralaččat ja politihkalaččat lea dán guovllus mánnggalágan ássanminsttar ja infrastruktuva. Fylkkagielddaid ja Sámedikki gaskasaš ovtas-

bargošiehtadusas leage danne lullisámi guovlu juogaduvvon golmma regiovdnan – davviregiovdnan, gaskaregiovdnan ja lulliregiovdnan.

Davviregiovdna ollá Sáltoduoddaris Nordlándas gitta Davvi-Trøndelága fylkkaradjái.

Sijte Jarngje Árborddis rahppui formálalaččat jagi 1987 ja bargá ealáhus- ja kulturáššiiguin. Dán barggus ohcalit ovttasbarggu sihke fágalaččat, kultuvrralaččat ja politihkalaččat Norggas ja rájaid rastá. Guovddáš doaimmaha diehtujuohkima, kursadoaimmaid, kulturgáhttema, diehtochohkema, girjjiid ja publikašuvnnaid ráhkadeami ja almuheami sámi historijá birra. Sijte Jarnges lea ovtas Nordlándda fylkkagirjerájui ovddasvástádus jođihit lullisámi girjebusse. Kulturguovddázis lea lagaš ovttasbargu ja ovddasvástádus sámi kulturpárkii Májájávrris.

Lullisámegiella oahpahuvo mánáid- ja nuoraidskuvlladázis Árborddi sámeskuvllas ja muhtin mánáid- ja nuoraidskuvllain muđui fylkkas. Joatkkaskuvlladázisge oahpahuvo sámegiella, ja lea čađahuvvon sámegielloahpahu ravisolbmuidkursan. Árborddis lea mánáidgárdi gos lea fálaldat sámi kultuvrras ja giellamovttiidahttimis.

Áarjelsaemien Teatere/Sydsamisk teater ása-huvvui jagi 1985. Teáhter jođihuvvo Muoffies ja Deartnás, gč. 14.11.2 kap.

Eanaš lullisámi *gaskaregiovdnii* gullá olles Davvi-Trøndelága fylka.

Saemien Sijte organisašuvdna Snoasas ása-huvvui kultursearvin jagi 1964. Golggotmánus 1980 rahppui viessu virggálaččat. Saemien Sijte galgá lassin museadoaimmaide vel bargat kulturáššiiguin boahttevuoda ektui. Váldoulbmil lea nannet lullisámi identitehta ja searvevuodadovdu. Saemien Sijtes leat dál ása-husat nugo Sámediggi, Duodtjie instituhta, Davvi-Trøndelága Reinsame-lag ja Davvi-Trøndelága boazodoallohálldahus. Saemien Sijte dárbbáša stuorat saji ja lea ráhkkanišgoahtán viiddidit visttis, gč. 14.6 kap.

Áarjel-Saemiej skuvles Snoasas lea vuodđo-skuvlafálaldat dálolaččaide ja internáhttaoahppiide. Dasa lassin lea ollu doaibma gáiddusoahpahuoahppiide guđet vel sáhttet gaskkohagaid orrut skuvllas ja internáhtas. Skuvllas lea álgga-huvvon lullisámi mánáidgárdi.

Gråangke joatkkaskuvlla ovddasvástida eatni-gielloahpahu lullisámegielas. Skuvlii lea virgáduvvon lullisámi oahpaheaddji. Sierra oahppijoavkus oahpahuvo lullisámegiella ja skuvla oahpaha vel earáge joatkkaskuvllaid oahppiid gáiddusoahpahu bokte. Gråangke joatkkaskuvla fállá vel duoji joatkkakursan. *Olav Duun joatkkaskuvllas* lea oahpahu fálaldat boazodoalus.

Boksa 2.1 Lullisámi kulturfestivála

Lullisámi kulturfestivála ulbmil lea ása-hit kultuvrralaš ja sosiála deaivvadanbáikki sápmelaččaide Norgga- ja Ruota-bealde lulimus lullisámi guovlui. Dat lágiduvvo juohke nuppi jagi ja vurrolagaid Norgga- ja Ruota-bealde. Festivála lágiduvvui vuosttaš geardde Plassjes jagi 2002. Jagi 2008 čavčča lágiduvvo kulturfestivála Funäsdalenis.

Festiválas leat doaimmat nugo mánggalá-gan «duodje-bájiid» rájes gitta semináraide ja kultuvrralaš doaluide, nugo konsearttaide, teáhterčájalmasaide ja dáidda- ja duodječájáhusaide. Festiválas leat sihke muosáhusat, hervvoštallamat, oahpahallamat ja olbmuid deaivvadeapmi.

Lullisámi kulturfestivála lágideat sámi organisašuvnnat Norgga- ja Ruotabealde, namalassii Aajege – Sámi giella- ja gelbbolašvuodaguovddáš, Fjállmuseet ja Rørosmuseet, ja verddegielddat Härjedalen ja Plassje.

Davvi-Trøndelága allaskuvla, Levonjá ossodagas, lea sierra ovddasvástádus fállat oahpahu lullisámegielas ja kultuvrras allaskuvlladázis, gč. 12.3.2 kap.

Snoasas lea lullisámi báhppa ja báhpakantuvra, gč. 17 kap. Dasto lea *NRK Sámi Radios* kantuvra Snoasas.

Lulliregiovdna ollá davvin Muoráhkas gitta Engerdála rádjai máttás.

Aajege – sámegiella ja gelbbolašvuodaguovddáš ása-huvvui gollgotmánu 10. b. 2005, ja doaibmá sámegielloahpahu čoahtkananbáikin guovllu skuvllaide. Ásahusa eaiggáduššet Lulli-Trøndelága fylkkagiella, Hedmárkku fylkkagiella ja Plassje giella. Guovddáš barggut leat oahppodoaimbabitut, sámi giellabargu, fierpmádatuhsen ja diehtujuohkin. Barggu ulbmil lea ealáskahttit, bisuhit ja nannet sámegiella ja sámekultuvrra oahpahettiin sámegiella, kultuvrra ja ealáhusa. Diehtujuohkin lullisámi kultuvrra ja giella birra lea dehálaš dán barggus. Dáppe lea vel fágaoahpahu boazodoalus.

Plassje joatkkaskuvla ovddasvástida sámegielloahpahu joatkkaskuvlladázis, ja fállá gáiddusoahpahu eará skuvllaide lulliregiovdnas ja dan olgobealde.

Lulli-Trøndelága fylka lea duvdán *Rørosmuseii* ovddasvástádusa seailluhit ja gaskkustit sámi kulturárbbi regiovdnas, ja lea ásahan bissovaš sámi virggi jagi 2002 rájes, gč. 14.8.3 kap.

Brekkena bajásšaddama ja báikegotti guovddáš Plassjes lea «Sørsamisk opplæring på heimeskolen» nammasaš prošeavttain lea okta dan golmma lullisámi guovllu resursaskuvllas main lea sámegieloahpahuš. Brekkenis lea dál sámegiela oahpahuš ja fáddaoahpahuš, ja guovddáš fállá vel gáiddus-oahpahuš/johttioahpaheaddji eará skuvllaide mat leat Lulli-Trøndelágas ja Hedmárkkus.

Jagi 2001 álggahii Sámediggi 5-jagáš giellamovttiidahttinprošeavtta *Svahke bajásšaddanguovddázis Engerdálas*. Dán duogáš lei earret eará sámegielfálaldat Svanke bajásšaddanguovddázis. Giellaáddejupmi, kulturvierut ja árbevirolaš huksevierut ledje oasis das maid oahppit ohppe. Engerdála gildii lea Bargo- ja searvadahttindepartemeanta jagi 2007 ja jagi 2008 bušeavttain juolludan 500 000 ruvno jahkásaččat vai bargu joatká, gč. 11.2.1.1 kap.

Lulli-Trøndelága ja Hedmárkku *Boazodoallohálddahus* lea Plassjes.

2.4 Bihtánsápmelaččat

Árbevirolaš bihtánsámi ássanguovlu Norggas siskkilda sullii olles Lulli-Sáltto Nordlándda fylkkas, oktan Bájddára, Sáláha, Meløy ja Oarje-Bájddára gielddaiguin, ja Bádádjo ja Fuosko gielldaid osiiguin. Ruota bealde rájá guovlu davvin gokčá davimus Árvehurres ja Arjapluovvis davvin gitta Bihtánetnui ja nuorttas Saddaijávraí Norrbottena letnii. Bihtánsámi biras Norggas lea unni, ja eatnašat sis leat gielldain Sáláha, Báidára ja Bádádjo ja Fuosko osiin.

Sámi identitehtahálddašeapmi lea dán guovllus leamaš viehka čihkosis. Mañimuš logi jagi leat ovttaskas olbmot viggan ealáskahttit ja áim-mahuššat boares bihtánsámi árbevieruid. Sierra bihtánsámi guovddáža ásaheapmi lea dán barggus guovddázis. Ovttaska gaskal Norgga ja Ruota lea dás guovddázis. Ovdamearkka dihtii leat leamaš giella- ja kulturkurssat Báidáris, ja oahpaheaddji bodii Ruotas. Jagi 2006 álge Norgga ja Ruota ásaahasat regiovnaidgaskasaš ovttaska-prošeavtta maid gohčodedje » Bihtánsámegielsániid čohkken». Ulbmil lea čohkket bihtánsámi terminologijaid vai lea vejolaš ráhkadit stuorat sátnelisttu mii čájehivččii bihtánsámi giela ja kultuvrra.

Bihtánsámi guovddáš Duoddará ráffe lea Báidáris ja rahppojuvvui virggálaččat geassemánus 2003. Guovddáš galgá sealluhit ja ovddidit bihtánsámi giela, kultuvrra ja identitehta bihtánsámi guovlluin Norggas, ja dat dáhttu ovttaska bargat bihtánsámi organisašuvnnaiguin Ruotas.

Govus 2.4 Bihitám- ja julevsámi guovllu

Árran lulesámi musea ovddasvástida bihtánsámi guovllu museadoaimma.

2.5 Julevsápmelaččat

Guovddáš julevsámi guovlu Norggas lea Davvi-Sálttu, Divttasvuona, Hápmira ja Oarjeliifoaldda gielldat. Norggas ja Ruotas orrot dál sullii guoktegolbma duhát julevsápmelačča. 1700- ja 1800-logus váttásmuvve daid julevsápmelaččaid eallindilálašvuodat guđet ásse Ruota rádjaguovlluin, ja sii fertejedje fárrret riddoguvlui. Sápmelaččat guđet ássagohte siskkit vuotnaguovlluide nagodedje buorebut bisuhit árbevieruid ja giela, go sii guđet ásse olggut guovlluin Sálttus ja Ofuohtas. Árbevirolaččat lea leamaš ovttaska rájáid rastá. Davvi-Sálttu sápmelaččat leat leamaš guolásteaddjit ja lotnolasealáhusdoallit smávvađuin ja bivdduin. Ruota-bealde lea boazodoallo leamaš deháleabbo.

Sámi vuonain Divttasvuona suohkanis lea dál dušše Moskkis Oarjevuonas ássit birra jagi. Moskki birra dadjet ássit ahte lea «áidna julevsámi gilli máilmmis». Moskái ii leat biilaluodda, muhto beaiválaččat fitná fanas doppe. Mañimuš jagiid lea ássiidlohku Moskkis njedjan sullii 70 olbmus vuollel 40 olmui. Eatnašat leat fárreren čoahkkebáikái Áiluktii dahje ránnjásuohkaniidda. Guđet fárreret Moskki eret doalahit dávjá viesuid, dahje huksejit barttaid Moskái dahje geavahit daid geasseviessun. Guovllus lea stuorra mearkkašupmi julevsámi identitehtii ja gullevašvuhtii. Bissovaš ássan Moskki lea hirbmat dehálaš julevsámi kultuvrra sealluheapmái. Dán dáfus lea skuvlafálaldat Moskki guovddáš ášši.

Árran julevsámi guovddáš ceggejuvvui suoidne-
mánu 30. b. 1994 ja lea Áiluovttas Divttasvuona
suohkanis. Guovddáša mielas dan bargu lea
hálddašit julevsámi giela ja kulturárbbi, ja dat lea
álggu rájes fidnen ovttasbarggu sihke museaiguin,
universitehtaiguin, allaskuvllaiguin ja eará sámi
ásahusaiguin. Árranis lea girjerádju, giella- ja oahp-
poguovddáš giellaoahpahasain, musea ja mánáid-
gárdi. Sámedikkis ja NRK Sámi Radios leat kan-
tuvrrat Árranis.

Cuojománus šiehtadedje Árran ja Bádádjo
allaskuvla cegget *Eamiálbmotoahpu dutkaninsti-
tuhta*. Šiehtadusa ulbmil lea ásahit guhkesáigásaš
ja lotnolassii ovddideaddji dutkan- ja oahppoovttas-
barggu gaskal Bádádjo allaskuvlla ja Árrana. Insti-
tuhtta šaddá Árranii mas galgá dan
hálddašanoavddasvástádus.

Dutkaninstituhtha galgá dutkat julevsámi regi-
ovnnas ja váldobargu lea giella- ja kulturdutkan.
Lassin galgá vel lasihit riikkaidgaskasaš eamiál-
bmotdutkangealbba nátionála ja riikkaidgaskasaš
dutkanfierpmádagas. Dutkaninstituhtha galgá ovt-
tas Bádádjo allaskuvllain ráhkadit eamiálbmogiid
máhtto- ja kulturárbevieruid ja davviguovloássiid ja
Árktalaš eallindilálašvuodaid oahppoprográm-
maid. Dutkaninstituhtha galgá fállat oahpu julevsá-
megielas allaskuvladasis.

Ovttasbargošiehtadus davviguovloássiid birra
sohppui jagi 2006 gaskal Árrana, Riikkaidgaskasaš
fága- ja boazodoallogaskkustanguovddáša, Gáldu –
Álgoálbmotvuogiatvuodaid gelbbolašvuodagu-
ovddáša, Sámi allaskuvlla/Sámi Instituhtha ja Sámi
ealáhus- ja guorahallanguovddáša. Maŋŋil leat eará
ásahusat searvan šiehtadussii. Dat áigot ovttas
čohkket gealbba davviguovloássiid birra oktasaš
fierpmádagas, ja bargat sierra spesiálasurggiiguin
davviguovloperspektiivvasge. Árran válljejuvvui
fierpmádaga koordinahtorin – Sámi ásahusaid dav-
viguovlofierpmádat. Cuojománus 2007 soabai
Árran ovttasbargošiehtadusa Scott Polar Research
Institute nammasaš ásahusain, mii lea Cambridge
universitehtas, ja áigumuš lea máhttáhit ja oaivadit
studeantaid fágalaččat.

Maŋŋil Sámedikki 32/06 mearrádusa soabai
Sámediggi miessemánus 2007 šiehtadusa Árraniin
álggahit golmmajagáš *dutkan- ja duodaštando-
aimma rádjaloavssajohtolaga birra, mii lei 2. máilm-
mesoadi áiggi*. Árran lea prošeaktačadaheaddji, ja
barggu ekonomálaš rámma lea 3 milj. ruvnno.

2.5.1 Julevsámegiella

Árvvu mielde leat 2000 julevsápmeláčča Norgga-
bealde rájá, ja sullii 600 sis geavahit giela, gč. 19.1
kap.

Divttasvuona giella šattai jagi 2006 sámelága
giellanjuolggadusaid hálddašanguovllu oassin. Dát
lea hirbmat dehálaš julevsámi giela ja kultuvrra
nannemii. Oahppogirjijt ja oahpaheaddjit geain lea
oahpahasgelbbolašvuolta gielas váilot. Giella lea
ráhkadan sierra doaibmaplána sámegiela várás ja
lea ráhkadeamen doaibmabijuid gielddadoaim-
maid iešguđet osiide.

Árran oahpaha dál julevsámegiela videokon-
feránssa bokte mángga vuoddo- ja joatk-kaskuvl-
laid oahppiid Hordalánddas, Davvi-Trøndelágas,
Mátta-Trøndelágas ja Nordlánddas. Vuosttas
geardde go Árran álggii dáinna oahpahasvugiin lei
guovvamánus 1999. Árran čađaha vel mángga eará
giellafálaldaga, nu go giellalávnguma ja fitnodatsisk-
káldas giellakurssaid.

Guovddázis lea vel julevsámi mánáidgárdi
Árran mánnágárdde. Mánáidgárdi lea dohkkehuv-
von 18 mánáidgárdesajiin. Mánáidgárddis lea
julevsámegiella váldogiella. Mánát guđet eai máhte
sámegiela go álget mánáidgárdái, ožžot sierra
giellačuovvoleami.

Bádádjo oahpaheaddjiallaskuvlla álggahii oah-
pahusa julevsámegiela jagi 1983. Hápmir joatk-
kaskuvllas lea oahpahas julevsámegiela.

Nordlándda fylkkaráđđi mearridii juovlamánus
2007 bidjat mediaid ja gulahallama várás julevsá-
megiela joatkkaskuvllafálaldaga Knut Hamsuna
joatkkaskuvlla ossodahkii Áiluktii Divttasvutnii.
Áigumuš lea álggahit fálaldaga jagi 2009 čavčča.

2.6 Romssa ja Nordlándda márkosámit

Márkosámi guovlu ollá Bálága rájes máddin gitta
Málatvuona rádjai davás, muhto eatnašat áset
Davvi-Nordlánddas ja Lulli-Romssas. Ain nákkáhal-
lojuvvo báikegottiin mo márkosámi guovllu galgá
čilget. Márkosámi suopman maid guovllus geava-
hit, gullá davvisámegilli, muhto das vuhtto vel ahte
lea julevsámeguovllu rájá guvlui. Márkogilážiid
sápmeláččaid duogáš lea sihke johtti boazodoalus
ja boares mearrasámi kultuvrras. Ollugat sirde
boazodoalus ja guolásteamis lotnolasealáhusaide,
main eanadoallu lei váldoealáhus, ja lassin vel bo-
zodoallu ja guolástus. Dát ealáhusheiveheapmi lei
ealas gitta sullii jagi 1960 rádjai. Boazodoallu
jođihuvvo ain márkosámi guovllus, ja vel ođđasis
ceggejuvvon boazodoallu 1950–60-logus.

Dáruiduhttinproseassa váikkuhii dán guvluige.
Jagi 1905 rájes gáržžiduvvui boazodoallu mii lei
guovttebealde rájá. Dat čuzii sámi gillii ja kultuvrii.
Mánaga márkosámi giláža leat liikká viehka muddui
sealluhan sámi kulturmearkkaid, ja lea dál ealli
kultuvra mii lea šaddadan mángga dáiddasuorggi

dáiddáriid, dovddus kulturolbmuidd lestadianismmas ja organisašuvnnaeallimis ja valáštallamis. Dán guovllus ásaiga guokte Sámi dovdoseamos njunušolbmo guhkes áiggi iežaska eallimis – sámi girječálli Johan Turi geasseorohat lei márkosámi guovllus ja girječálli ja sámenjunuš Anders Larsen ása 30 manjmuš jagi márkosámi guovllus.

Manjmuš jagiid lea dán guovllus sámi kultuvra ealáskan bures. Áinnas lea Márkomeannu sámi festivála ja Várdobáikki nammasaš sámi guovddáža ceggen leamaš hui mearkkašahtti. Mánnggalágan doaimmaid ja fálddagaid bokte lea márkosámi kultuvra šaddan eambo čalmmus ja dovddus, sihke sápmelaččaid ja dážaid gaskkas. Dál leat sierranas fálddagat mánáide, nuoraide ja ollesolbmuide – mánáidgárdi, skuvlafáldat mánngga dásis, festivála maid márkosámi nuorat jodihit, giellaoahpahus, kursafáldat duojs, málestemis ja goahtehukseamis, ja doaimbajut sámi boarrásiidda.

2.6.1 Márkosámi ásahusat

Várdobáiki sámi guovddáš lea dehálaš čoahkkanbáiki sámi giella- ja kulturbarguide Davvi Nordlánddas ja Mátta-Romssas. Guovddáš jodihuvvo nav-eike prinsihpa mielde ja mihttun lea jodihit doaimmaid olles regiovnas, ii dušše guovddáži, mii lea láigolanjain Nautás Evenášši gielddas. Várdobáiki fárrii 2007:s ođđa ja stuorát lanjaide. Várdobáiki bargá plánain hukset iežas vistti.

Várdobáiki lea ásahan *duodastanguovddáža* mii galgá duodaštit guovllu sámi historjja. Guovddáš jodihuvvo prošeaktarudaiguin. Várdobáiki lea soahpan formálalaš ovttasbarggu guovllu sámi museaiguin gaskkustanbarggu, máđas atnima, ovdánahttima ja sealluheami hárrái. Várdobáiki áiggošii vel cegget dán guvlui sámi musea. Sámediggi ja Sámi dearvvasvuodadutkan láigohit lanjaid Várdobáikkis.

Várdobáiki sámi *giellaguovddáš* bargá ee. giella-doaimmaiguin mánáide, nuoraide ja ollesolbmuide. Dasto bargá giellaguovddáš sámi radiosáddagiiguin báikeradios ja diehtjuohkintávalliiguin mat eanemustá galget oidnosii oážžut sámegeiel čállingiela almmolašvuodas, go áigot fáttáid mielde gaskkustit dieđuid sámi museain Gállogiētis ja Vilgesváris.

Gállogiedde lea ávdin márkosámi gilišillju. Vuosttaš geavaheaddjit ledje bozasápmelaččat gudet juohke giđa johte dálveorohagas ruota-bealde siseatnamis geasseorohahkii Norgga rittus. Manjil ásaiduvve muhtin sápmelaččat, ja dát ássan lei vuodđun dálá márkogilážiidda. Dál lea Gállogiedde olgomusea mii duodašta ja gaskkusta oasi

dán kulturárbbis. Musea oktavuodas lea ráhkaduvvon 2,5 km guhkkosaš kulturbálggis mas leat 9 bisánanbáikki.

Márkosámi ássanbáiki Vilgesváris (Blåfjell) lea Skániid guovdo. Ássanguovllus leat lavdnjogohti, viesut ja láđut ja lea áidnalunddot kulturbirrasis gos leat goahtesajit, boares giētitt, áiddit ja máđiijat. 1800-logu álggus ledje goavvejagitt mat bággejedje sápmelaččaid ásaiduvvat árbevirolaš geasseorohahkii. Báikkis orro olbmot gitta 1958:i.

Márkománák sámi mánáidgárdi lea mánáidgárdi daid mánáide gudet orrot Evenášši, Skánit ja Dielddanuori gielddain, ja dan jodihá Várdobáiki. Mánáidgárdi lea Skánit gielddas, ja doppe deattuhuvvo dihtomielaččat bargat sámegeielain.

Várdobáiki nuoraid siidda ulbmilin lea fállat doaimmaid sámi nuoraide seammás go mihttun lea miehtemielašvuodain sealluhit ja ovddidit sámi giela ja kultuvrra. Nuoraid siida fállá duodjekursaid lagaš ovttasbargguin Skánit joatkkaskuvllain.

Skániid joatkkaskuvla fállá oahpahusa sámegeielas, ja lea okta Romssa fylkkagieldda resursaskuvllain sámegeielas. *Vuotnasiida joatkkaskuvlage* Sielatgielddas fállá sámegeielaohpahusa.

Márkomeannu sámi festivála lea jahkasaš sámi kulturfestivála. Festivála álggaheaddjit ledje Stuornjargga sámenuorak. Dál lea ceggejuvnon sierra searvi festivála nammii. Festivála mii álggii uhca nuoraidfestiválažin, dollojuvvui gávccát geardde suoidnemánus 2007 ja doppe fitne badjel 2700 guossi. Márkomeannu lea buori láhkai čalmmustahttan márkosámi guovlluid sámi kultuvrra, ja leage guovllus ođasmahttan beroštumi sámi gillii ja kultuvrii.

Loabága giella lea áidna giella regiovnas mii guovvamánus 2008 lea mearridan ahte giella dáhttu ohat beassat mielde sámegeiela hálddašanguvlui. Loabát giella lea ásahan sierra sámeskuvlla (vuodđoskuvlla) ja guovttegiel sámi/dáro mánáidgárdi.

Sámi šillju Rivttágis, Gamtofta Ráisavuona gielddas ja *Sámi viessu Sáccás* leat eará ásahusat main lea mearkkašupmi čalmmustahttit sámi kultuvrra márkosámi guovllus. Ráhkáguovllus ja Skániin leat olu doaimmat duoji oktavuodas.

Márkosámi guovllus leat ollu doaimmalaš sámesearvvit.

2.7 Gávpostsámit

Miehtá riikka vuhtto ahte olbmot fárrjeitt giliin gávpožiidda ja čoahkkebáikkiide oahpu gazzat ja barggu fidnet. Mánnggabealat oahppofáldagat, bargo- ja astoáigefáldagat dahket gávpožiide

geasuheaddjin ollu sápmelaččaide. Eamiálbmogin Norggas lea sápmelaččain vuoigatvuohta ja gáibáduš beassat ovdánahttit kultuvrraset ja gielaset. Dát vuoigatvuohta ja gáibáduš guoská daid sápmelaččaidege guđet ássat gávpogiin.

Oslo ja Romsa leat gávpogat gos ollu sápmelaččat ássat. Dáid gávpogiid sápmelaččat leat boahán buot osiin Sámis, ja ovddastitge diekko bokte stuorra sámi mánggabealatvuođa. Dađistaga leat eará gávpogat ja guovddázatge, erenomázit davvin, ožžon arvat ollu sámi ássiid.

Ráđdehusas lea stuorra beroštupmi heivehit buriid ja oadjebas bajásšaddan- ja oahppodiliid mánáide ja nuoraide, ja vel sihkkarastit buot ássiide Norggas buriid ja dáseárvosaš čálgofálaldagaid. Lea dehálaš ahte gielddat lámčēt dili vai sápmelaš ássit gávpogiin ožžot oahppo- ja čálgofálaldagaid mat duhtadit sin dárbbuid. Dát sáhttet leat sámi mánáidgárdēfálaldat, sámegieloahpahuš skuvllas, dearvvasvuođa- ja sosiálabálvalusat ja boarrásiidfuolla mat áimmahuššet sámi geavaheaddjiid, ja arenat gos sáhtta geavahit sámi giela ja kultuvrra.

Oslo giela fállá oahpahuš sámegielas buot oahppiide guđet dan dáhttot. Sámegieloahpahuš ordnen lea biddjon Kampen skuvlii. Fálaldat lea lassin dábálaš oahpahušsii ja gokčá olles gávpoga dien dáfus. Sámi biras Oslos leat mánggaid logiid jagiid bargan sápmelaš ássiid ovddas sosiálalaš, kultuvrralaš ja ekonomalaš vuoigatvuođaid dáfus. Sámi mánáidgárddi Oslos, Cizáš, ásašii Oslo giela 1986:s go Oslo sámesearvi ovddidii jurdaga. Mánáidgárddi lea leamaš ja lea ain dehálaš ásašus sámiide Oslos. Samisk hus-searvi ásašuvvui juovlamánus 2004 ja sápmelaččat Oslos ožžo dán ásaheami bokte oktasaš deaivvadanbáikki guovddáš Oslos. Sápmelaččat Oslos leat váldán oktavuoda Oslo gielddain ja bivdán ahte ráhkaduvvo sámpolitihkalaš plána Osloi, gos ee. vuodđoskuvlaoahpahuš heiveheapmi lea dehálaš oassin. Sámediggi lea cealkán dáhtu soahpat ovttasbargošiehtadusa Oslo gielddain.

Romssas leat ollu sámi sisafárrejeaddjit. Gávpot lea guovdu árbevirolaš sámi ássanguovllu, ja lea guhkes áiggi leamaš dehálaš guovddáš mearrasápmelaččaide ja bozasápmelaččaide Davvikalohtas. Dáppe lea sámi skuvlafálaldat sihke vuodđoskuvlladásis ja joatkkaskuvlladásis. Ovtta vuodđoskuvllas lea sierra sámi luohkká, seammás go sámegieloahpahuš lea eará skuvllainge gielddas. Romssas leat guokte sámi mánáidgárddi. Romssa Universitehtas fáallet oahpahuš sámegielas buot dásiin (gč. vel 12.2 kap.). Romssa giela ja Romssa sámesearvi leat ovdalis soahpan oččodit Romssa riikkaid-

gaskasaš eamiálbmotgávpogin, mii lea čállon Romssa fylkkagieldda ja Sámedikki gaskasaš ovttasbargošiehtadussii. Go dovddasta Romssa eamiálbmotgávpogin, de oazžu oidnosii ja čielgasit gávpoga ja regionna historjjá ja dálá áiggi sámi kultuvrra, eallima ja giela ektui. Romssa universitehtii lea jurddašuvvon dehálaš rolla áimmahuššet riikkaidgaskasaš dimenšuvnna «Tromsø som internasjonal urfolksby» (Romsa riikkaidgaskasaš eamiálbmotgávpogin) prošeavttas. Sápmelaččat Romssas leat guhká bargan oččodit sámi čoaħkkananbáikki/kulturviesu.

Dál diehtit uhcán gávpotsápmelaččaid birgenlági ja eallindili birra. Dán birra lea dutkan leamaš dušše Oslo birrasiiin.

Boksa 2.2 Guovvamánu 6. beavvi čálmusteapmi gávpogiin jagi 2008

Sámi álbmotbeaivi guovvamánu 6. b. 2008 ávvuduvvui leavgageassimiin olggobealde Oslo ráđdeviesu. Seammás čuojahuvvui Sámi soga lávlla ráđdeviesu biellodoartnas. Sámi álbmotbeaivi ávvudeapmi joatkašuvai Festgalleriet:s gos lei iditbiebmu 130 guossái. Oslo sátneljodiheaddji sávai bures boahtima. Prográmmas ledje sihke juoigan, sártnit ja diktalohkan, ee. Oslo sámi mánáidgárddi mánáin. Oslo sámesearvi lágida guovvamánu 6. b. oktavuodas jahkasaččat Sámi dálveriemuid kulturdoaluiguin.

Romssas čálmustuvvui Sámi álbmotbeaivi odđa ráđdeviesus Sámi soga lávlagiin ja sátneljodiheaddji sártniin. Beavvi ávvudedje vel Sálášvákki kulturviesus juoigankonsearttain ja mánáidčájálmasaiguin. Romssa fylkkagielda ávvudii beavvi leavageassimiin ja váldočálmustemiin Sálnejárgga joatkkaskuvllas. Mángga skuvllas ja mánáidgárddis lea fáddábeaivi dahje fáddávahkku Sámi álbmotbeaivi oktavuodas. Guovvamánu 6. b. oktavuodas leat daid mañimus jagiid lágiduvvon sámi vahkku, dáidda- ja kulturfálaldagaiguin, sámi filmmaiguin, logaldallamiiguin, sámi márkaniiguin, sámi valášállangállain, ja NM heargegilvovudjimiin. Bádádjos čálmustuvvui Sámi álbmotbeaivi vuosttaš geardde 2008:s, ovttas Bádádjo gielddain ja Nordlándda fylkkagielddain. Čálmusteami virgálaš oassi lei Bádádjo ráđdeviesu gávpotstivrasáles. Bádádjo sátneljodiheaddji sávai bures boahtima.

2.8 Strategijat ja doaimabijut

- Ráđđehus lea 2008:s várren ruđa nannet nuortalaš/golttáid giela ja kultuvrra. Áigeguovdilis doaimabijut heivehuvvojit ovttrasráđiid nuortalaččaiguin ja Sámedikkiin.
- Ráđđehus áigu nannet nuortalaš/skoaltalaš giela ja kultuvrra ráđjarasttildeaddji ovttasbarggu bokte gaskal nuortalaš/golttáid birrašiid ja Norgga, Suoma ja Ruošša eiseválddiid.
- Ráđđehus ávžžuha Mátta-Várjjat gieldda, Finn-márkku fylkagieldda ja Sámedikki ásaht ulbmillaš ovttasbarggu dainna áigumušain ahte nannejuvvo nuortalaš kultuvra, lagaš ovttrasráđiin nuortalaččaiguin/golttáiguin ja sin organisašuvnnaiguin.
- Ráđđehus áigu sámegiela doaimaplána-barggu siskkobealde, nannet lullisámegiela ja julevsámegielage. Sámediggi, guoski gielddat ja fylkkagielddat ja earát bovdjuvvojit searvat dán bargui.
- Ráđđehus áigu ovttas Sámedikkiin sihkkarastit ahte ráhkaduvvo lullisámegiela korrekturprogramma elektrovnnalaš teakstameannudeapmái.
- Gieldda ja regionála eiseválddiin lea dehálaš ovddasvástádus das ahte sámi kultuvra ja giella galgá seailut ja ovdánit gávpogiin ja čoahkkebáikkiinge. Lea dehálaš ahte gielddat, ovttas báikkálaš sámi organisašuvnnaiguin ja Sámedikkiin, ovdánahttet fálddagaid sápmelaš ássiidasaset omd. mánáidgárdefálddagaid, sámegiela skuvllas, dearvvasvuoda- ja sosiálabálvalusaid, boarrásiidfuola ja arenaid main geavaha sámi giela ja kultuvrra.

3 Sámi identitehta lea nuppástuvvamin

Sámi identitehtas leat máŋga hámi ja dat nuppástuvvá dadistaga. Sámi identitehta lea justa gasku dan árbevirolačča ja odđaaigasačča, dan sápmelačča ja máŋggačearddalačča, dan báikkálačča ja globála. Ságastallan sámi identitehta birra lea ealli digaštallan ja lea sihke akademalaš dásis, báikkálaš dásis, stuorraservodaga oktavuodas ja ovttaskas sápmelačča árgabeaivvis. Muhtin guovlluin lea sámevuohhta diehtelas, eará guovlluin ferte fas čadat dáistalit sápmelašvuoda oidnosis doallamiin.

Sámi kollektiiva identitehta lea gitta sámi searvevuodas, oktasaš sámi kultuvrralaš symbolain ja buotsámi sámevuoda áddejumis sámevuoda hárrái našunalstáhtaid rájáid rastá. Dat gullá eamiálbmotdílálašvuhtiige ja dan áddejumái ahte sápmelaččat, oktan máŋgga eará álbmogiin máilmmis, lea eamiálbmot.

3.1 Organiseren ja našuvdnahuksen

Sámi searvvit leat eanaš ceggejuvvon maŋŋil nuppi máilmmesoadi. Vuosttaš sámesearvi ásahevvui dattetge 1904:s ruotabealde, mas Elsa Laula Renberg lei guovddázis. Vaikke dáruiduhttin lei garas badjel čuođi jagi, de máŋga sápmelačča geahčaledje vuosttaldit, sihte davvin ja lullin. Dán áiggis ihte Gaska-Norggas máŋga sámesearvi: Nordre Trondhjems Amts Lappforening (1906), Søndre Amts Lappforening (1907), Søndre Nordland Amts Lappforening (1907), Brurskanken Samiske Lag (1908), Helgeland «Sameforening» (1908) ja Brurskanken Samiske Kvindeforening (1910). Finnmárkkus vuodđuduvvui Kárášjogas vuosttaš sámesearvi 1910:s, ja de čuvvo Buolbmát, Deatnu, Porsáŋgu ja Unjárga.

Ovttas Elsa Laula Renberggain Daniel Mortensson barggai vuosttaš sámi riikkačoahkkima lágidemiin Troanddimis guovvamánu 6.-9. b. 1917. Dát čoahkkin dat lei álgun Sámi Álbmotbeaivái guovvamánu 6. b. Dát lei vuosttaš geardde historjás ahte máŋgga riikka davvi- ja lullisápmelaččat čoahkkanedje stuorra čoahkkimii ságastallat ja čuvget oktasaš áššiid ja váttisvuodaid. Čoahkkin

čoahkkii badjen čuođi oasseváldi, main stuorra oassi ledje nisssonolbmot.

Gitta 20-logu rádjai rahče sii garrasit ovttas, earret eará máŋgga sámekonferánssa bokte, buoridit eiseválddiid áddejumi sápmelaččaid ektui. Bargu ii lihkestuvvan, ja sámi searvebargu nogai gitta maŋŋil 2. máilmmesoadi rádjai.

Norgga Boazosápmelaččaid Riikkaseavi (NBR), Norgga boazodoallosápmelaččaid stuorimus ealáhussearvi, ásahevvui 1948:s. Seamma jagi vuodđuduvvui Oslos sierra sámiid searvi. Dát searvi barggai ovttas sullasaš servviiguin ruota- ja suomabealde. 1950:s dollojuvvoi vuosttaš sámekonferánssa. Dáppe ságaškušše sámi ealáhus- ja kulturáššiid birra. Dađis vuodđuduvvojedje eanet báikkálaš searvvit Finnmárkkus 50- ja 60-logus. 1968 dálvvi čoagganedje Finnmárkku servviid ja Oslo searvvi áirasat ja ceggejedje Norgga Sámiid Rikkasearvi (NSR). Sámiid Álbmotlihttu (SÁL) vuodđuduvvui Beavgohpis Porsáŋggus suoidnemánu 3. b. 1993. SÁL lea sámi kulturpolitihkalaš riikkasearvi.

Norgga Sámiid Rikkasearvi luoddanii 1978/79:s, ja guđet dan guđde ásahejedje Sámiid Ædnansærvi. Maŋŋil soadi leat sámi váldosearvvit molsašuddi doarjagiin leamaš Norgga Sámiid Rikkasearvi, Sámiid Álbmotlihttu (SÁL) ja Sámiid Ædnansærvi (SLF). Oktasaš dáid miellahttovuodđuduvvon váldosearviin lea ahte leat riikkaviidosaččat, ovddastit siviilla sámi servodaga ja barget áŋgirit olles sámi servodateallima ektui.

Sámi servviid sámepolitihkalaš bargu lea leamaš duvddan vuodđudit sámi ásaheviid ja bistevaš doaimbajuid sámi doaimmaide. Maŋimus jagiid leat sámi ásaheviid nugo giella- ja kulturguovddážat, festiválat ja kultursearvvit, muhtin muddui váldán badjelaset oasi daid bargguin maid sámi váldosearvvit ja sámi njunnošat ovdal barge. Sámi servviid ja organisašuvnnaid bargu lea lotnolasat kultuvrralaš ja sámepolitihkalaš bargu, báikegottiin, ovttaskas gielddaid ja eará eiseválddiid ektui. Sámi searvvit ja ásaheviid ovdastit siviilla sámi servodaga ja leat ain dehálaš návccat, vaikke Sámediggi lea eiseválddiid dehálaš ovtasbargoguoibmi ja premissaaddi. Geahča vel 15. kap.

3.1.1 Sámi leavga, Sámi álbmotbeaivi ja Sámi soga lávlla

Sámi leavga lea fáttmasteaddji symbola buot sápmelaččaide, beroškeahhtá guđe riikkas sii orrot. Leavga dohkkehuvvui borgemánu 15. b. 1986 13. davvirikkalaš sámekonferánsas. Sámediggi mearridii 2004:s, sámelága § 1–6 vuodul, lálkaásahusaid sámi leavgga geavaheapmái Norggas. Dál leat 9 sámi leavgabeaivi.

Sámi álbmotbeaivi, guovvamánu 6. b., lea 2004 rájes leamaš almmolaš leavgabeaivi Norggas. Dádis eanet almmolaš ásausat válljejit čalmmustahtit Sámi Álbmotbeaivvi levgema bokte juogo našunála dahje sámi leavggain. Virggálaš levgen Sámi Álbmotbeaivvi dahká ahte beaivi čalmmustahtto árvvus, ja oidnosin oázžu ja nanne fuomášumi sápmelaččaid ja sámi dilálašvuodaid birra.

Sámi soga lávlla (Samefolkets sang) lea Isak Saba (1875–1921) 1906:s čállán, oahpaheaddji ja girkolávlv Unjárggas eret. Lávlla mearriduvvui 1986 sámekonferánsas sápmelaččaid oktasá našunálalávllan. Arne Sørleie šuokŋa dohkkehuvvui 1992 sámekonferánsas lálvaga almmolaš šuokŋan.

3.2 Dáruiduhttimis ealáskahttimii

Dáruiduhttinpolitihkka lei dovddus Norgga politihkas 1880-logu rájes ja lei nanus erenomážit birrasii 1900. Dát bisui ideologijian gitta olu maŋŋelii soadi.

Dáruiduhttima vuodđun lei sosiáladarwinisma. Dát ideologijja bearihii ahte sámeálbmot lei báza-hallan álbmot, mii ii náke ahtanuššat jus dat ii sutta oktii dáža servodahkii, ja šatta dážan.

Hálddašandoaibma lei guovddázis sápmelaččaid dáruiduhttimis. Dát vuhttui giellapolitihkas, muhto eará lágain ja hálddašeamisge. Dáruiduhttin laktojuvvui vel sihkarvuodapolitihkalaš doaibmabijuiguin.

Dáruiduhttinjurdda ciekkai sihke ámmátolbmuid ja intellektuála olbmuid gaskii. Skuvlla, dearvasvuodadoaimmaid, girku ja báikkálaš eiseválddiid bokte dovde báikegottiin sihke sápmelaččat ja dážat ahte buohkat badjilgehčce sámi giela, kultuvrra ja servodateallima. Norgga servodaga huksema oktavuodas adnui sámevuohtha boaresáigasažžan, áigahažžan ja joavdelassan. Dalle bohciidedje unohis ovdagáttut sápmelaččaid birra, ja sápmelaččaid vealaheapmi šattai ollugiidda árgebeaivin. Dát lea garrasit čuohcan sihke ovttaskas sápmelažžii ja olles sámi servodahkii.

Máŋgga guovllus dagahii dáruiduhttinpolitihkka-proseassa identitehtamolsašumi sihke ovttaskas olbmui, bearrašiin ja báikegottiin. Okta ovdamearka boahhtá ovdan Ivar Bjørklund girjii Fjordfolket i Kvænangen¹ mas olmmošlohkamat čájehit ahte sápmelaččaid oassi gielddas 1930 rájes 1950 rádjai njejai 863 olmos (gieldda ássiin 44 pst.) viđa olbmui.

Muhtin guovlluin lea sámi giella ja kultuvra leamaš nanus, vaikke leage leamaš dáruiduhttinpolitihkka. Máŋgga guovllus, main dáruiduhttin ciekkai ja main sámi identitehta buori muddui lei jávkan almmolašvuodas, leat maŋimus logejagiid oaidnán doaibmi ealáskahttima. Báikkálaš sámi fámut leat čoagganan ealáskahttin dihtii kultuvrra ja giela ja defineren dihtii sámevuoda báikkálaš vásáhusa oktavuodas. Boares gáktetevnnegiid leat burgán ja báikkálaš sámi historjá lea deattuhuvvon. Hirbmat ollu lea vel bargojuvvon báikkálaš sámi báikenamaid čohkkemiin.

Sámi mánáidgárddit ja sáme-gieloahpahas vuoddo- ja joatkkaskuvllain lea dehálaš sámi identitehta nannemis báikegottiin. Giellakurssaid lágideapmi lea dehálaš vuoruheapmi sáme-giela ealáskahttimis. Sámi giellaguovddázat, kulturviesut ja museat leat šaddan dehálaš čoahkkananbáikin, gos ovttas sáhtta sáme-giela ja -kultuvrra doaimmahit ja nie nannet sámi identitehta. Máhttolokten-sáme-giella sámi oahppolánaid leat Sámediggi ja Máhttodepartemeanta ovttas ráhkadan, ja dát bidjá šaddi bulvii sámi identitehta vuodu. Sámedikki vuodđudeapmi ja sámi ása-said ásaheapmi lea sámi servodagas ođđaigásaš infrastruktuvra.

Sámi identitehtaovdáneami eavttut leat maŋimus logejagiid hui garrasit nuppástuhtton stáhta sáme-politihka mielde. Go sápmelaččain lea stáhtus loktejuvvon servodagas, lágaid, njuolgadusaid ja ortnegiid bokte mat nannejit sámi giela, kultuvrra ja servodateallima, de lea Norggas buorránan dábálaš áddejupmi ja dihtomiela-lášvuohtha sápmelaččaid ektui. Sámi dáiddarat ja kulturbargit leat bargguideaset bokte nannen sámi identitehta ja iešáddejumi, seammás go álbmot muđui lea oahpásmuvvan sámi kultuvrrain. Dát lea máŋgga bajásšaddi sápmelažžii nanosmahttán gullevašvuoda iežas gillii ja kultuvrii, ja rámi ja dihtomiela-lášvuoda ahte duodaid gullá sámi servodahkii. Sámi ása-said huksen báikegottiin lea nannen sápmelaččaid leahkima ja báikegullevašvuoda sámi servodahkii. Dát lea dagahan ahte dádi eanebut leat jorgalan fas iežaset sámi identitehtii, ja ahte

¹ Ivar Bjørklund: Fjordfolket i Kvænangen. Fra samisk samfunn til norsk utkant 1550-1980. Universitetsforlaget 1985.

dadis eanet mánat bajásšaddet diehttelas sámii identitehtain.

Muhtin guovlluin bajásšaddet dál sámenuorat dakkár servodagas mas sámii kultuvras ja gielas lea áibbas eará stáhtus go dalle go váhnenbuolva bajásšattai. Nuorat guđiin lea nana gielalaš ja kultuvrralaš sámii gealbu, leat sámeevuodaset defineeren luvvosat eaige nu gitta politihkas go váhnenbuolva áigge. Mánge nuorra sápmelačča dovdet alddiset leat seagáš identitehta, sihke dárui ja sámii – ja soaitá kvena dahje suomage. Globaliseren mielddisbukta ahte mánge sápmelaččas leat váhnenmat guđet leat eará máilmeosiin eret. Mángeasiin lea gielalaš ja kultuvrralaš gealbu, man geažil sáhttet oassálastit ovttas moanaid čearddalaš ja kultuvrralaš oktavuodain. Mángeas dovdet dán seagáš identitehta givrodahkan ja ovdamunnin. Guhte identitehta bohta oidnosii lea dávjá sierranas dilálašvuoda duohken.

Sámii kultuvrra ealáskahttin ja čalmustahttin lea bohciidahttin digastallamiid muhtin báikegottiin, ja muhtin báikkálaš fámut leat vuostálastán sámii kultuvrra ja dan mii gulašii sámii identitehtii. Muhtimin leat sii vuostálastojuvvon guđet áiggošedje ruovttoluotta sámeevuodaset ja dan oidnosii oážžut. Dát sáhtta dovdot dego bearraša luoddaneapmin, go okta dahje mángeasat bearrašis mahkáš leat dieđihan iežaset sámii jienastuslohkui, dahje leat earáide dovddahan sámeevuodaset.

Ovdamearkan dasa mo čuočá go báikegottiid garrasit ealáskahtta, sáhttit oaidnit Gáivuona gieldas Romssa fylkkas. Gáivuotna gullá sámelága gielanjuolggadusaid hálldašanguvlui (1992 rájes), Sámii ovddidanfoandda doaibmaguvlui (oassi gieldas 1983 rájes, olles gielda 1998 rájes), ja fállá vuoddoahpahusa Máhttolokten-sámegiela mielde (2006 rájes). Ája sámii guovddáš lea Gáivuonas, gieldas lea sámii giellaguovddáš, ja jahkásaččat lágduvvo Riddu-Riddu eamiálbmotfestivála Gáivuonas. Ája sámii guovddáš lea sámii girjerádjofáldagat, ja Sámedikkis ja NRK Sámii Radios leat kantuvrrat dáppe. Manndalen Husflidslag doallá kursaid duojis ja gáktegoarrumis. Olmmáiváikki mánáidgárddis lea sierra sámegiela ossodat. Sámegiela ja -kultuvrra ealáskahttin Gáivuonas lea leamaš dehálaš mearrasámii identitehta nannemii.

Gáivuona gielda lahttudeapmi sámegiela hálldašanguvlui bohciidahttin gieldas digastallamiid. Báikegottis leat mángeas dovdan ahte lea leamaš váttis go báikegotti sámii identitehtii lea ná garrasit giddejuvvon fuomášupmi. Dán geažil šadde belohahkii garra reakšuvnnat go gielda šattai sámelága gielanjuolggadusaid hálldašanguovllu oassin ja vel dat go Gáivuona vuoddošuvllas lea oahpahus sámii oahppoplána mielde.

Gáivuonas oinniimet ahte báikegottis nogai polariseren dadis go sámeevuodta cieggagodii báikki politihkkii. Dát bohta ovdan Gáivuona sámepolitihkalaš doaibmabijuid árvvoštallamis maid NORUT lea dahkan 2004:s². Sámii bealli báikegottis buvteha sihke ekonomalaš ja kultuvrralaš resurssaid mat leat buohkaide ávkin.

Snoasa gielda lahttudeapmi, lullisámii guovllu vuostáš gieldan, ođđajagimánu 1. b. 2008 sámegiela hálldašanguvlui. Snoasa gielda lahttudeapmi lea dehálaš doaibmabidju lullisámegiela nannemis. Gielda ja Davvi-Trøndelága fylkkagiela leat jo álggahan mánge doaibmabiju dusten dihtii daid bargguid ja vuoddošumiid maid lahttudeapmi mielddisbukta, ovdamearkan dihtii leat mángealágan dieđut jorgaluvvon lullisámegilli, leat ráhka-deamen lullisámii siidduid gielda neahttasiidduin ja leat galbemin lullisámegilli. Dasto lea álggahuvvon ovttasbargoprošakta gaskal gielda, fylkka-gielda, Saemien Sijte, boazodoalloaláhusa, Årjel-Saemiej Skuvle ja Snoasa gielda váhnenlávdegotti. Proševtta mandáhtan lea hukset Snoasa guovttegielat gieldan, čalmustahttit ja ealáskahttit lullisámii giela ja kultuvrra ja ovddidit doaibmi guovttegielatvuoda Snoasas ja Davvi-Trøndelágas. Prošakta galgá vel nannet lullisámii giela ja kultuvrra olles lullisámii guovllus.

Dakkár báikkálaš proseassat ja daid vuolggá bidjet meriid dála sámii identitehtahálldašepmái, sihke sápmelaččaid ja muđui álbmoga ektui. Dihtomielašvuodta dán birra lea dehálaš sámepolitihka nannemis, sihke našunálaččat ja iešguđet sámii regiovnnain ja báikegottiin.

Vaikke mángeas guovllus mannáge ovddasguvlui, de ii sáhte čiehkát ahte historjjálaš traummat leat kollektiivva dihtomielašvuoda oassi ja báidnet dan mo olmmoš ádde iežas sihke servodagas ja sámii servodaga ovttaskas olmmožin.

3.3 Sámii servodahkii oasáiduvvan

Sámedikki, Statskonsult ja Gielda- ja guovlodepartemeantta gohčuma mielde iskkai Agenda 2002:s guovtti joavkku sápmelaččaid gaskkas – aiddo čálihuvvon sápmelaččaid sámii jienastuslohkui ja sámii duogáza olbmuiin guđet eai ane iežaset sápmelažžan, makkár miellaguottut sis leat sámii áššide. Raporttas «De nye samene»³ (ođđa sápmelaččat) bohta ovdan ahte «ođđa sápmelaččat»

² Paul Pedersen ja Asle Høgmo: Kamp, krise og forsoning. Evaluering av samepolitiske tiltak i Kåfjord. NORUT samfunnsforskning AS, rapport nr. 4 2004.

³ «De nye samene»; rapport nr. R3593; Agenda Utredning & Utvikling AS (2002)

soitet leat dovdan ahte sin eai ane ollesárvosaš sápmelažžan dat sápmelaččat guđet leat sámi guovlluin eret ja gos sámegiella lea diehttelassan sámi identihtas. Dasto muitaluvvo ahte soapmásat daid «odđa sápmelaččain» dávjá eai searvva digaštallamiidda ja ságastallamiidda mat leat sámegillii sámi ásašusain ja mediain. Soapmásat lohket vel ahte eai dieđe leatgo sii dálá sámenjunnošiid ja sámi guovddášguovlluid sápmelaččaid beales bures boahtimat sámi servodahkii. «Odđa sápmelaččat» dovddahedje datte stuorra beroštumi oahppat sámegiela ja háliidit oassálastit mángga láhkai iežaset gealbbuin, ideaiguin ja evttohusaiguin sámi servodaga nannemis.

Sámi servodahkii lea dál dehálaš hástalussan defineret sámekuovva nu ahte nu ollu sápmelaččat go vejolaš galget inkluderejuvvot dán definišuvdnii. De šaddáge välljet go ferte mearridit galgágo muhtin sámi mánáidgárdi leat daid mánáid várás guđiin lea sámegiella eatnigiellan, vai inkluderet daid sámi mánáidge guđet eai máhte sámegiela. Jus eai leat doarvái pedagogalaš resurssat de soaitá váikkuhit nu ahte sámegiella vuottáhallo dárogillii.

Sámi lihkadusas lea váldoguovdilastin leamaš seailuhit ja ovddidit sámi kultuvrra ja giela, ja seailuhit ja nannet sámi servodaga sápmelaččaid iežaset eavttuid mielde. Vai šaddá nana ja ealas sámi servodat lea dán rádjai eanaš giddejuvvon fuomášupmi searvekuovva árvvuide ja norpmaide, ja juksat oktasaš áddejumi sámi identihtas.

Dehálaš oassin dán proseassas lea sámi searvevuhtii inkluderen.

Sámegiella lea dehálaš identitehta- ja kulturguoddi. Giella symbolisere ja gaskkusta sámi eallivuogi, sámi árvvuid ja miellaguottuid ja sámi kultuvrra. Giella sihkkarastá sámi ereliiggáškuovva ahte sámi vuoddoárvvut sirdojit buolvvas bulvii. Sámegiela ovdánahttin odđaáigásaš giellan, ovdánahtta ja viiddida sámi kultuvrrage odđaáigásaš kultuvran, ja bidjá odđaáigásaš áddejumi dasa mii sámekuovva lea dálá servodagas.

Ollu sápmelaččat leat dáruiduhttinpolitihka geažil manahan sámegiela. Ollugiidda lea váldoássi go galgá ruovttoluotta fas ožžut sámi identihtas, leamaš giela fas ruovttuiduhtit.

Giela mearkkašumi dihtii lea dehálaš ahte eanebut ožžot vejolaškuovva oahppat sámegiela. Sámegiella ii leat dattetge áidna identitehtamearka sámi servodagas. Gulleaškuovva báikegoddái, sohka ja árbevierut leat mángasiidda dehálaččat. Dasa lassin leat sámi symbolat nugo bivttasvierut, duodji, luohti jna. dehálaččat sámi identihtas. Ollugiidda lea maid oassálastin sámepolitihkas vuohki mo beassat sámi servodahkii.

Soapmásat dattege dovdet ahte leat duvdojuvvon eret sámi searvekuovvas go eai hálddaš giela. Iežas sámi identihtas hálddašepmi šaddá diekko bokte hástalussan dasa ahte inkluderejuvvo ollesárvosaš sápmelažžan sámi searvevuhtii. Sáhtta leat váttis ja bávččas alcces dovddastit ahte ii juvssa iežas servodaga kultuvrralaš ja gielalaš ideálad.

4 Vealaheapmi ja dásseárvu

Ráđđehus áigu dáistalit buot vealaheami vuostá. Juohkehaččas galgá leat gáibádus oažžut seamma vejolašvuodaid ahtanušsat, geavahit návccaidis ja eallit eallimis, beroškeahtá sohkahealis, sosiála duogážiis, oskkus, seksuála sojus, doaibmavádjitvuodas dahje čearddalaš gullevašvuodas.

4.1 Sápmelaččaid vealaheapmi

Vaikke dáruiduhttinpolitihkka dál lea Norgga politihkas vássánáigi, de dán politihka heajos váikkuhusat ain sevnjodahttet guhkes áiggi. Norgga politihka oppalaš rámmaid, lágaid ja ortnegiid ádjána nuppástuhtit nu ahte sámi kultuvra, giella, árbevierut ja sámi servodaga dárbbut váldjuvvojit doarvá vuhtii daid ovddasvástádussurgiinge mat eai leat njuolga sápmelaččaid ektui. Lassin lea vel vuogatvuodaid ja ortnegiid álggaheapmi sápmelaččaid várás ollu dagaldagaid duohken maid ádjána oažžut sadjái. Dáruiduhttinpolitihka árbi vuhtto ain olbmuid miellaguottuin, vaikke almolaš politihkka leage earáhuvvan. Danne lea dehálaš giddet fuomášumi dakkár áššiide mat leat sápmelaččaid vealaheami birra, sihke peršovnnalaš ja struktuvrralaš dási vealaheapmái.

4.1.1 Iskkadeamit sápmelaččaid vealaheami birra

Iskkadeapmi mo sápmelaččat Norggas ieža leat dovdan vealaheami, maid Norut NIBR Finnmáru dagai Bargu- ja searvadahttindepartemeantta ovddas 2006:s, almmustahtii ahte juohke njealját vástideaddji lea dovdan vealaheami danne go lea sápmelaš. Vealaheapmi lei vuosttažettiin bargodili, suohtastallama/gávpogis márkastima oktavuođas ja dalle go deaivvadii almmolaš ásaheamis. Eai nu gallis lean dovdan vealaheami bearrašis/sogas, lagašbirrašis, eaktodáhtolaš barggus ja skuvllas/oahpahas. Analysa lea vuodduvuvvon kvantitatiiva iskkadeapmái dakkár gielddain gos uhcimus 1 pst. olbmuid leat čálihuvon sámi jienastuslohkui. Iskkadeamis ledje 545 vástideaddji.

Iskkadeamis dearvvasvuoda ja eallindili birra dáža ja sámi gielddain (SAMINOR) maid Romssa

universitehta Sámi dearvvasvuodadutkanguovddáš čadahii 2003–2004 Dearvvasvuoda- ja fuolahusdepartemeantta ovddas, čájuhuvvo ahte 36 pst. sámi vástideaddjiin ledje vealahuvvon ja 37 pst. ledje givssiduvvon sámi duogáža geažil. Nuorra sápmelaččat givssiduvvojedje eanemusat. Analysa lea vuodduvuvvon jearahallamii gaskal 36–79 jahkásaš 12 265 olmmáiolbmo ja nissonolbmo Finnmárukkus, Romssa, Nordlánddas ja Trøndelágas.

Dát iskkadeamit čájehit ahte balddihahtti ollu sápmelaččat dovdet vealaheami sin sámi duogáža geažil. Ráđđehus áigu danne ain nannosit giddet fuomášumi sápmelaččaid vealaheapmái. Dehálamos reaidut leat Dásseárvvu- ja vealahanáittardeaddji ja Mánáidáittardeaddji, guđet goappašagat dáid mañimuš jagiin leaba eanet giddet sápmelaččaid dillái fuomášumi. Seammás lea sápmelaččaid vealaheapmi ja givssideapmi bargodilis ja bargosajiin hástalus bargodili beliide. Dehálaš lea joatkit dutkamiin sápmelaččaid vealaheami birra. Dás sáhtta Sámi dearvvasvuodadutkanguovddáš leat dehálaš oassálasti.

4.1.2 Diehtjuohkin ja miellaguoddobarggus

Bargu sápmelaččaid vealaheami vuostá lea vuosttažettiin diehtjuohkima ja miellaguottuid ektui, ja ovtas dakkár politihkain mii nanne sámi giella, kultuvrra ja ealahusaid. Sámi giella, kultuvrra ja servodateallima čalmmustahttin almmolaš arenain lea dán oktavuođas dehálaš.

Sámi ásaheamis vuoddudeamit leat leamaš dehálaččat sámi kultuvrra čalmmustahttimis. Dasto leat sámi tv-prográmmat, kulturdoalut nugo festiválat, čájáhusat, konsearttat ja sámi filmmat bohciidahttan álbmogis beroštumi ja stuorat máhtolašvuoda sámi dilálašvuodaid birra, ja dagahan ahte sámi kultuvra lea šaddan oassin Norgga ollislaš kultuvrras.

Ráđđehusa beales lea dieđuid juohkin ja miellaguottuid ovddideapmi álbmogii, ovtas doaibmi politihkain sámi giella, kultuvrra ja ealahusaid oktavuođas, leamaš dehálaš doaibmabijut eastadit sápmelaččaid vealaheami.

Dehálaš bargu máhttogaskkusteamis sámi dilálašvuodaid birra lea Máhttoloktema sámi sisdoallu. Máhttoloktema oahppoplánaid barggus leage deattuhuvvon ahte buot vuoddo- ja joatkkaskuvlaoahppit galget háhkat alcceaseat vuoddomáhtu sámi historjjás, kultuvrras ja servodateallimis. Áiggi mielde soaitá dát buoridit miellaguottuid sámi kultuvrii. Sámi fáttáid integreren norgga skuvllaid oahpahusas árvvoštallojuvvo dadistaga go leat vásáhusat dán odđa barggus.

Sámi ofelaččat prošeavttas Sámi allaskuvlla olis, maid Bargo- ja searvadahttindepartemeanta lea ruhtadan, lea ulbmil juksat nuoraid, guđet eai leat sápmelaččat, dieđuiguin sámi dilálašvuodaid birra ja mo lea leat sápmelažžan dálá Norggas. Prošeakta álggahuvvui 2004:s, mas golbma sámenuora juohke jagi ožžot stipeandda johtit joatkkaskuvllain ja servviin riikkas, deaivvadan dihtii iežaset ahkahaš nuoraiguin guđet eai leat sápmelaččat. Ofelaččat ožžot oahpahusa Sámi allaskuvllas. Prošeakta árvvoštallojuvui 2007 geasi. Árvvoštallamis vuhtto ahte doaibma lea buorre, ja čájeha ahte ofelaččaid galledeamit leat leamaš ávkálaččat, sihke oahpaheaddjiide ja oahppiide. Oahpaheaddjit oavvildit ahte ofelaš-konsepta doaibmá bures dan láhkai ahte jávkada ovdagáttuid ja vearreádejmiiid sámekultuvrra birra. Dadjat jo buot oahppit oavvildit ahte sidjiide ledje galledeamit ávkin go sii leat dain oahppan. Prošeakta lea 2008 rájes doaibman bistevažžan ja ruhtaduvvo Bargo- ja searvadahttindepartemeantta bušeahas.

Lasihan dihtii máhtu ja ádejmii eamiálbmogiid vuoigatvuodaid ja sámi vuoigatvuodaid birra, de lea ásahuvvon eamiálbmogiid vuoigatvuodaid gelbbolašvuodaguovddáš Guovdageainnus, gč. kap 1.4.4. Guovddáš geavaha web-siidduidis gaskustanbarggustis – www.galdu.org. Guovddáš alm-

Govus 4.1 Vuosttaš sámi ofelaččat 2004–2005

muha sierra áigečállaga Gáldu Čála – Tidskrift for urfolks rettigheter.

Riikkaidgaskasaš boazodoallofága- ja gaskkustanguovddáš (gč. 1.5.3 kap) lea vuodđuduvvon vainnannešii riikkaidgaskasaš boazodoalloovttasbarggu. Guovddáš galgá doaibmat guovddášbáikin earret eará gaskkustit ja lonohallat dieđuid, vásáhusaid ja máhtu, ja lea ráhkadan neahttasiiddu www.reindeerportal.org.

Áigodaga 2002–2006 rasismma ja vealaheami vuostálastima doaibmaplána siskkilda maid doaibmabijuid mat unnidit sámiid vealaheami. Doaibmaplána deattuhuvvo, ahte lea dárbu ánggirit ja beaktilit vuostálastit rasismma ja vealaheami oruskeahhtá, ja dárkilis ja guhkesáigásaš rahčamušaiiguin. Dannego doaibmaplána lea ráđdehusa plána, de doaibmabijut čadahuvvojit erenoamážit guovddášhálldahusa surggiin ja doaibmamušain. Ráđdehus lea válmmašteamen odđa doaibmaplána rasismma ja vealaheami vuostá, ja sámiidge dilálašvuodat giedahallojuvvojit.

4.2 Homofiillat

Homofilijaaššit leat adnon tabu-áššin ja dan birra ii galgan sámi servodagas olus hállat. Mánngas rahčet iežaset identitehta homofiila sápmelažžan, eaige muital homofiilavuodaset birra. Muhtimat leat dovdan ránggáštusaid bearrašis, sogas, ustibiin, skuvlaskihpáriin, bargoskihpáriin jna. go sin homofiilavuohhta lea dovddahuvvon. Muhtin homofiila/lesbalaš sápmelaččaide sáhtta birastahtti servodaga homofilijaoaidnu ádejuvot ahte ferte vállet eallit homofiilan dahje eallit sámi servodaga oassin. Mánngasiidda lea áibbas veadjemeahttun fertet vállet dán guokte vuoddoidentitehta gaskkas ja sii duđdagohtet. Mánnga homofiila/lesbalaš sápmelačča vállejit danne juogo fárret sámi gilázis vai besset eallit homofiilan/lesban eará sajis, dahje doallat dan čiegusin.

Homofiila ja lesbalaš sápmelaččaid sáhtta dadjat leat duppal minoritehtadilis ja danne dárbašit dovdat homofiila identitehtas eará sámi homofiillaid ja lesbbaid gaskkas. Danne dárbašuvvojit čoahkkananbáikkkit, main sáhttet deaivvadit singuin guđiin leat seamma beroštumit. Homofiila ja lesbalaš sápmelaččaid organiseren homopolitihkalaš servviide lea dán oktavuodas dehálaš.

Miellaguottuid nuppástuhttin ja sámi servodagas oidnosii oazžut áššiid homofilijaa birra lea dehálaš, vai sámi lesbbaide ja homofiillaide šaddá buoret ja eanet oadjebas eallindilli. Mánnga homo-

fiila/lesbalaš sápmelačča oassálaste Skeive dager doaluin Oslos 2007:s, ja dát oačču fuomášumi sihke sámi ja našunála preassain ja leige danne dehálaš dán joavkku čalmusteapmái.

Ii leat olus kártejuvvon ja duođastuvvon man olu ja man láhkai lea vealaheapmi, illásteapmi ja áitín seksuálalaš duogaža geažil.

Mánáid- ja dásseárvodepartemeanta áigu kár- tet homofiila ja lesbalaš sápmelaččaid eallindiliid ja eallinlággiid. Iskkadeapmi berre duođastit ja analyseret rájáid ja ránggástusaid sámi servodagas ovtaseallima, seksualitehta ja sohkaabealleovdan- buktimiid hárrái ja mo dákkár dilálašvuodát váik- kuhit homofiilla ja lesbba sápmelaččaid vejolašvuodaide beassat eallit nu mo dáhttot. Isk- kadeamis berrešii loahpas evttohit doaibmabijuid mo dáid joavkkuid eallinlági sáhtta buoridit.

4.3 Sohkaabeallid dásseárvu

Ráđdehus áigu čadahit dakkár politihka mii addá nissoniidda ja albmáide ovttalágan vejolašvuodaid ja duohta dásseárvvu. Vaikke nissoniin ja albmáin formálalaččat leat seamma vuoigatvuodát dán riikkas, de lea ain guhkes geaidnu ovdal go leat duohta ovttalágan vejolašvuodát. Ráđdehus áigu sohkaabeallid meannudit guovtte láhkai gokko dat dárbbášuvvo vai šaddá dievas dásseárvu, bargat dásseárvvu ovdii lágaid nuppástuhtidettiin ja bargo- ja servodateallima ordnedettiin, muhto maidái digastallama, diehtujuohkima ja miella- guottuid rievdeadeaddji barggu bokte.

Bargu dásseárvvu ovdii ferte čadahuvvot sihke barggus ja ruovttus. Barggus áigu ráđdehus sihke- karastit seamma bálkká ovttárvosaš bargui, ja bargat dan ala ahte sihke nissonat ja albmát besset buotlágan virggiide. Ruovttus lea ulbmil ahte galgá leat dássidis ovddasvástáduš- ja bargojuohkin.

Departemeanttaid dásseárvobargu siskkilda sámi albmáid ja nissoniid dilige. Sihke nisson- ja albmárolla sámi servodagas lea nuppástuvvamin, ja lea dehálaš ahte dákkár nuppástusat dohkkehuv- vojít ja heivehuvvojít sámi servodahkii. Dásseárv- bargu galgá nappo láchčojuvvot buot eallinmuttu- ide ja buot servodatsurggiide. Dehálaš lea ahte lea dihtomielalaš dasa ahte buot dásseárvobargu ferte fátmastit goappašiid sohkaabeallid. Go strategiijaid ja doaibmabijuid galgá árvvoštallat, de galgá goappašiid sohkaabeallid dillái giddet fuomášumi, dallege go dihto doaibmabijut galget leat njuolga nuppi sohkaabeali várás.

Lea dehálaš álggahit dásseárvobarggu jo mánáidgárddis sihkekarastin dihtii ahte gánddat ja nieiddat ožžot ovttalágan bajásšaddandili eai

báidno stereotipiijaide dahje daid kultuvrralaš ero- husaide maid ii dáhtošé.

Sámi servodagas lea gullelašvuotta sámi ealáhusaide ain alla árvvus, ja ollu gánddat bissot vuoddoealáhusain. Dán bokte háhket gánddat alc- ceseaset dehálaš kultur- ja ealáhusgealbbu. Sin mielas sáhttagé orrut ahte lea stuorra gaska gaskal daid árvvuid maidda bajásgešsojít ja daid árvvuid maid skuvla sidjiide oahpaha. Dát soaitá leat okta daid sivain go dušše oasáš Sis-Finmárkku sámi albmáin gazzet alit oahpu, nissoniid ektui: Kárásjogas ja Guovdageainnus lea sullii 30 pst. nis- soniin alit oahppu (2006), ja lea alimusaid gaskkas riikkas.

Dehálaš dásseárvobargu ovddasgavlui dáid guovlluin lea danne oččodit sámi albmáid alit ohp- pui, ja láchit dili dasa ahte gealbu maid sii leat háh- kan, sáhtta geavahuvvot odđa ealáhusain. Lea dehálaš ahte sámi nieiddatge ožžot ovttárvosaš vejolašvuoda beassat vuoddoealáhusaide nugo boazodollui.

Bargu miellaguottuid ektui lea dásseárvobarg- gus dehálaš. Dievddut-searvi Guovdageainnus bargá buriid miellaguottuid ektui sámi albmáid gaskkas. Dásseárvu lea dehálaš eará sámi searve- bargguinge. Dat guokte nissonorganisašuvnna Sáráhká ja Sámi nissonforum leat guhká bargan dásseárvvu ja áigeaguovdilis áššiid ovddas, mat gus- ket nissoniid dillái sámi servodagas.

4.3.1 Dásseárvobargu almmolaš doaimmahusain

Mánáid- ja dásseárvodepartemeanttas lea vál- doovddasvástáduš ráđdehusa dásseárvopolitihkkii, muhto visot departemeanttain lea dásseárvovd- dasvástáduš iežaset politihkkasurggiin. Dásseárv- obargu lea vuodđuduvvon Láhkii dásseárvvu birra oktan daid láchkaásahusaiguin, ja lága §1 a váguha almmolaš eiseválddiid visot servodatsur- giin bargat doaibmilit, ulbmillaččat ja plána mielde sohkaabeallidgaskasaš dásseárvvu ovdii. Bargoaddi galgá bargat doaibmilit, ulbmillaččat ja plána mielde dásseárvvu ovdii iežas doaimmas. Bargo- eallima organisašuvnnain lea vástideaddji doi- bmageatnegasvuotta iežaset doaibmasuorggis. Doaimmathusat mat lágas leat váguhuvvon čállit jahkediđáhusa, galget jahkediđáhusas váldda- hallat dan duohta dili doaimma dásseárvvu hárrái. Galget vel válddahallat doaibmabijuid mat leat álg- gahuvvon ja doaibmabijuid mat leat jurddašuvvon álggahuvvot dásseárvvu ovddideami ektui ja headušan dihtii guovttelágan meannudeami dán lága vuostá. Almmolaš eiseválddit ja almmolaš doaimmat mat eai leat geatnegasat čállit jahke-

diedáhusa, galget addit válldahallama vástideaddji jahkebušehtas.

Fylkkamánnit váguhuvvojit jahkásaččat juolludanreivviid bokte leat gielddaide veahkkin dásseárvobarggus, ja gielddat bealsteaset leat váguhuvvon bargat doaibmilit dásseárvvu ovdii sihke bargoaddin ja daid politihkkasurggiin maid hálldašit.

Dásseárvo- ja vealahanáittardeaddjis lea válldobargun bargat vuostá vealaheami ja ovddidit dásseárvvu beroškeahhtá earret eará sohkaabealis, čearddalašvuodas, doaibmavádjitvuodas, gielas, religiovnnas, seksuála sojus ja agis. Áittardeaddji duvddabargu mearkaša ee.:

- fuomášit ja čujuhít vealaheaddji diliid ja diliid mat doibmet vuostá ovttalágan meannudeami
- oalgguhit dihtomiellalašvuhtii ja leat duvddan miellaguottuid ja láhttemiid nuppástuhtimii
- addit dieduid, doarjaga ja oaivadeami bargguin dásseárvvu ovddideami ja vealaheami vuostá
- rávvét ja oaivadit čearddalaš mánggabealavuoda birra bargoeallimis almmolaš ja priváhta surggiid bargoaddiide
- gaskkustit máhtu ja ráhkadit duodašteami dásseárvvu birra ja gozihit vealaheami lági ja duhkodaga
- leat čoahkkananbáikin ja diehtujuohkin guovddážin mii láchčá guoskevaš doaimmaheaddjiide ovttasbarggu

4.3.1.1 Sámedikki dásseárvobargu

Dásseárvoláhka váguha nappo almmolaš ásahusaide doaibma- ja válldahallangeatnegasvuoda sohkaabealiid dásseárvvu ovddideami dáfus. Sámediggi lea dákkár ásaš, ja galgá danne doaimbilit bargat dásseárvvuin iežas doaimmas ja daid surggiin maid Sámediggi hálldaša, našunála dásseárvopolitihka rámmaid siskkobealde.

Sámedikkis lea vel politihkalaš ovddasvástáduš sámi servodagas leat duvddan dásseárvobarggus. Dat bargu maid Sámediggi dál bargá, diedihuvvo Sámedikki dievasčoahkkimii jahkásaš dásseárvopolitihkalaš válldahallamis. Sámediggi, ovttas sámi organisašuvnnaiguin, bargá dásseárvvu strategijadokumeanttain. Barggu loahppa galgá leat doaimbaplána mii galgá biddjot Sámedikki ovdii 2008 gida mielde. Mánáid- ja dásseárvodepartemeanta sáhtta leat fágalaš ja ekonomalaš veahkkin plána strategalaš doaimbajiide, vai buoriduvvo dásseárvu gaskal nissoniid ja albmáid dán doaimbaplánas, go dat lea Sámediggái gullelaš.

Jagis 2001 ledje Sámedikkis 84 pst. álbotvállejuvvomiin albmát. Doaimbi dásseárvopolitihkalaš barggu bokte Sámedikki beales, vállejuv-

vojedje 2005 sámediggeválggas Sámediggái 51 pst. nissonat. Diggi válljii vuosttaš geardde nissona sámediggepresideantan, ja Sámediggerádis leat nissonat eanetlogus.

Sámediggi bivddii dásseárvomáhttoquovddáža Fredrikkes hage 2006 gida iskat dásseárvvu Sámi ovddidanfoanddas. Iskan čájehii ahte hui unnán nissonolbmot ohcet foanddas ruđa, ahte ohccin lea čielga erohus sohkaabealiid gaskkas, ja hui ollu stivrajodiheaddjit geat ledje albmát, ohce ruđa.

2007 gida lágidii Sámediggi davviriikkalaš sámi dásseárvokonferánssa. Konferánssa prošektajodiheaddjin lei Sámi Nissonforum. Konferánssa mihttomearri lei fátmastit sámi dásseárvobarggu dálá davviriikkalaš ovttasbargui dan bokte ahte dásseárvvu ja sohkaabealleguoskevaš áššiid sámi servodagas galggai čuvget. Konferánssa meannudii sohkaabealperspektiivvas sámi servodaga servodatdiliid erenomážit – ja eamiálbmotservodagaid oppalaččat.

Sámi parlamentáralaš ráddi juohká jahkásaččat sámi dásseárvobálkkašumi. Dán dásseárvobálkkašumi ulbmil lea oalgguhit rahčat albmáid ja nissoniid gaskasaš dásseárvvu ja dásseárvvu ovddidemiin riikkarájáid rastá sámi servodagas.

Geahča maiddá Sámedikki 2007 jahkediedáhusa čuoggá 1.2.

4.3.1.2 Dásseárvu boazodoalus

Árbevirolaš sámi servodagas bajásgešsojuvvojit nieiddat ja gánddat guovtte láchkai, muhto ledje guhkás ovtadásis formála vuoigatvuodaid dáfus. Ovdamearkka dihtii sáhtte sihke nissonat ja albmát oamastit ealuset. Dál ii leat olus sadji odđalgáid mahkáš boazodilis. Dát mearkaša ahte dušše okta mánáin sáhtta válldit badjelassas ealu, ja earát fertejti fas ohcat eará fidnobarggu.

Odđa boazodoallolágas mii doaimmagodii suoidnemánu 1. b. 2007 lea mearráduš ahte náittosguimmežat/ovttasássit náittosdilis/ovttasássandilis sáhttiba doalahit goabbatge siidaoasi. Dát lea dehálaš dásseárvopolitihkalaš ulbmil go eanaš doalloovttadagaid dássáži leat oamastan almmáiolbmot ja almmáiolbmot daid jodihit. Náitaleamis leat doalloovttadagat ovtastuvvon oktan doalloovttadahkan.

Dán jágáš boazodoallošiehtadusain biddjojuvvojedje nissoniid dilít doaimbajiuid hábmema vuodđun. Siehtadallanoasehasat leat dasa mielas ahte boazodoalu ovtadássásašvuoda ovddidanbargu galgá joatkašuvvat. Dan geažil sohpe oasehasat joatkit nissondili erenoamáš ángiruššama boazodoalus. Dát dagaha earret eará lasi doaimma-doarjagiid daidda doalloovttadagaide main nisso-

nat okto leat eaiggádat, lasi beallalašdoarjagiid, ruhtavárremiid nissondiliid ovddideaddji doarjagiidda, ja vel várrejuvvon dutkanruđaid boazodoallonissoniid árbedieđu kártemii ja duodašteapmái. Dán jagi šiehtadallamiin sohpe maddái ásaht odđa oasseulbmila Boazodoalu árvoháhkaprográmmii. Oasseulbmil lea «Veahkehit lasihit dietnasa bohcco lassibuktagiid ávkkástallamiin». Dannego nissonat eanaš buvttadit bohccos lassibuktagiid earret eará duddjomiin, de váikkuha dakkár oasseulbmil boazodoallonissoniid čalmmusteapmái ja sin čalmmusteapmái árvoháhkama ovddideaddjin boazodoalus.

4.4 Strategiiat ja doaibmabijut

Bargu sápmelaččaid vealaheami vuostá lea vuostažettiin vuodduuvvon diehtujuohkima ja miellaguottuid ektui. Dán barggus lea skuvla hirbmat dehálaš. Máhttoloktema oahppoplánabarggus lea deattuhuvon ahte vuoddo- ja joatkkaskuvllain galget visot oahppit háhkat vuoddoahpu sámi historjjás, kultuvrras ja servodateallimis.

Ráđdehus lea *Sámi ofelaččat* proševtta dohkkehan bastevaš ortnegin 2008 rájes.

Mánáid- ja dásseárvodepartemeanta áigu kártet sámi lesbaid ja homofiillaid eallinlági ja eallin-

dili. Kártema bođus berre leat evttohit doaibmabidjuid joavkkuid eallinlági buorideapmái.

Mánáid- ja dásseárvodepartemeanta dáhttu ovtta Landslaget for lesbiske og homofile (LLH) (Lesbbaid ja homofiillaid riikasearvi) jodihit sámi siiddu riikasearvi ruovttusiidduid oassin, álggus davvisámegillii.

Ráđdehus deattuha nannet barggu sápmelaččaid vealaheami vuostá ja vealaheami vuostá sámi servodagas. Ráđdehus áigu bovdet Sámedikki ja Dásseárvo- ja vealahanáittardeaddji oktasaš rahčamii vealaheami vuostá sámi servodagas.

Dásseárvo- ja vealahanáittardeaddjis galgá leat čehppodat sámi áššiinge. Sihkkarastin dihtii ahte áittardeaddjis lea fásta ovtta bargoguoibmi sámi birrasis dásseárvo- ja mánggabealatvuodaáššiin, áigu ráđdehus ovtta Sámedikkiin lähčit dili vai sáhtta ásahtuvot virgi mii lea laktásan sámi birrasii mii bargá dáid áššiiguin. Dát bargu galgá leat ovtta Sámedikkiin.

Sámediggi galggašii 2008 gida meannudit doaibmaplána dásseárvvu birra sámi servodagas. Mánáid- ja dásseárvodepartemeanta sáhtta fágalaččat ja ekonomalaččat veahkehit plána strategalaš doaimmain.

*Goalmmát oassi.
Sámi beroštumit almmolaš hálddašeamis
ja bálvalusaid fállamis*

5 Čálgoservodat sámiid perspektiivvas

Ráđdehus hálida jodihit dakkár politihka mii galgá leat sámi álbmogii buorrin nu ahte sámegielas, kultuvrras ja servodateallimis lea sihkkaris boahteáigi Norggas. Dasa dárbbášuvvo nanu ja buresdoaimmi almmolaš hálddašeapmi, mas vuhtiiváldet geavaheddjiid giella-ja kulturduogaža. Sámepolitihkka lea dakkár politihkalaš suorgi mas priváhta čovdosat eai sáhte doaimmat almmolaš čovdosiid sajis, erenoamážit buresbirgejeaddji stáhta váldosurggiin.

Maŋemus logijagiid sámepolitihkalaš ovdáneapmi, mii oaččui erenoamáš buori jođu go Sámediggi áshuvvui 1989:s, lea mielddisbuktán dan ahte dađistaga eanet almmolaš doaimmat heivehit bálvalusaidis sámegiela geavaheddjiide ja sámi álbmogii oppalaččat. Seammás leat gal ain ollu almmolaš doaimmat, sihke suohkaniin ja stáhta orgánain ja dearvvašvuodaásahusain mat eai leat čađahan diekkár heiveheami doarvái bures. Dát guoská sihke sámi giellalága doaimmaguvlui ja guovlluide mat leat olggobealde doaimmaguovllu.

Jus ráđdehusa sámepolitihkka duođai galgá nagodit váikkuhit bures, ja jus sámepolitihkalaš mihttomeriid galggašii nagodit joksat, de fertejit suohkanat, fylkasuohkanat ja eará báikkálaš, regionála ja našuvnnalaš almmolaš doaimmat maiddái giddet fuomášumi ja váldit sámi beroštumiin ovddasvástádusa.

Earret muhtun moadde suohkana, de leat sámit čielga unnitlogus iežaset ássanguovlluin. Seammás lea čoahkkebáikkiide fárren ja smávva báikkiin eretfárren mielddisbuktán ahte sápmelaččat orrot maiddái olggobealde árbevirolaš sámi guovlluid, erenoamážit stuorit gávppogiin ja guđege regionna stuorát čoahkkebáikkiin. Maiddái diein guovlluin ferte vuhtiiváldit sámi geavaheddjiid ja beroštumiid, vaikko stuoramus barggut dán oktavuođas fertejit ge ain dahkkot árbevirolaš sámi ássanguovlluin.

Sámepolitihkka lea huksejvvon dan vuoddojurdagii ahte sápmelaččaid ja sámegiela geavaheddjiid erenoamáš dárbbut eanemus lági mielde galget leat oassi dábálaš almmolaš bálvalusain, nugo Stuoradiggi lea dan nannen suohkanlávdegotti mearkkašumiin Árv. S. nr. 110 (2002–2003) s. 11: *Eanetlohku oaivvilda ahte váldonjuol-*

gadussan galgá leat ahte sámi beroštumiid galget leat oassin dábálaš hálddašeamis dan sadjái go ásahit sierra sámi ortnegiid. Dakkár sierra ortnegat, mat leat vásetin dušše sámi álbmoga várás, dahje mat eanaš gusket sámi álbmogii, dat leat eanetlogu mielas lunddolaččat Sámedikki ovddasvástádus. (...) Danin oaivvilda ge eanetlohku ahte doaimmat mat gusket sihke sápmelaččaide ja eará olbmuide, galget eanemus lági mielde gullat dábálaš hálddašanorgánaide.

Danin lea ge buot dásiin almmolaš bálvalusdoaimmain stuora ovddasvástádus mii guoská dasa ahte vuhtiiváldit sámi beroštumiid iežaset doaimmain. Dat sisttisoallá dan ahte galgá vuhtiiváldit sámegiela geavaheddjiid, ja dat sisttisoallá maid dan ahte bálvalusbáikkiin ferte leat doarvái sámi kulturmáhttu vai máhttet diehtit movt bálvalusaid galgá heivehit nu ahte sámegiela ožžot buori ja seammadássasaš veahki go earát, iešguđet ása- husas gos almmolaš bálvalusat leat.

Buot dásiin almmolaš orgánain lea ovddasvástádus vuhtiiváldit sámepolitihkalaš beroštumiid iežaset bargguin. Man viidát dát ovddasvástádus galgá doaimmat, vuolga das makkár doaimmas lea sáhka, muhto buohkat fertejit diehtit ahte dieid beroštumiid galgá vuhtiiváldit. Dat gáibida systemáhtalas lahkoneami. Ja plánaid ráhkademiid vuodđun ferte leat gelbbolašvuhta ja máhttu sámi diliid birra mat gusket guđege doibmii.

5.1 Unnit ja stuorát sámepolitihkka

Sámepolitihkka lea áiggiid mielde rievdan. Eanet ja eanet guovllut main lea mearkkašupmi sámegillii, kultuvrii, ealáhusaide ja servodateallimii leat šaddan oassin dán politihkkasuorgái. Sámepolitihka sáhtá juohkit smávít ja stuorát sámepolitihkan, geahča Effektlávdegotti čielggadeami (NOU 2004:2) *Effekter og effektivitet. Effekter av statlig innsats for regional utvikling og distriktpolitiske mål*. Stuorát sámepolitihkkan sáhtá navdit buot politihka mii juogaman láhkái guoská sámi álbmogii, sámi ealáhusaide ja sámi birgen- ja ássanguovlluide. Dasa gullet stáhta oahpahuspolitihkka, dearvvašvuodapolitihkka, kulturpolitihkka, ealáhuspolitihkka, dásseárvopolitihkka, areálapolitihkka, suohka-

niid ruhtadilli jna. Diet listu sáhtášii šaddat oalle guhkki.

Unnit sámepolitihkka lea ges dat maid oktasaččat sáhtta oaidnit jahkásaš almmuheamis » Doarjagat sámii doaimmaide», mii lea mielddusin Bargo-ja searvadahttindepartemeantta bušeahhtavttohusas. 2008 stáhtabušeahas dahket diet doarjagat oktiibuot sullii 752 mill. ruvno. Diein ruđain hálddaša Sámediggi birrasii 311 mill. ruvno (geahča kap. 7.1). Doarjagat sámii doaimmaide galget eara eará geavahuvvot doarjjan sámii mánáidgárddiide, vuoddoskuvlla sámii oahpaheapmái, sámii joatkkaskuvllaide, Sámi allaskuvlii, sámii dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalusaid doaibmaplána čuovvoleapmái, sámii kulturmuutosuodjalapmái, Sis-Finmárkku riekteveahkkekántuvrii, sámii aviissaide doarjjan, boazodoallošiehtadussii ja boazodoallohálldahussii jna. Sámediggi čadaha ja ruhtada ollu doaimmaid, leat maid doaimmat maid departemeanttat ieža stivrejit ja álggahit ja leat maid sámii doaimmaid várás ruđat mat juolluduvvojit doarjjan ja ruovttoluottamáksimin njuolga suohkaniidda.

Dat njuolggodoarjagat sámii ulbmiliidda mat juolluduvvojit stáhtabušeahas, eai sáhte gokčat buot dárbbuid mat gusket sámegiela ja kultuvrra bisuheapmái ja seailuheapmái viiddis ipmárdusas. Dat leat maid vuodđun Stuoradikki bargguin, geahča suohkanlávdegotti mearkkašumiid dán čállošis: Árv. S. nr. 110 (2002–2003) s. 10: *Seammás dovddahit dat miellahtut ahte ollu gažaldagaimat eai guoskka dušše vásetin sámiiid iežaset giela ereñoamášvuodaide, kultuvrii dahje servodateallimii lea dadjamuš sámii servodagaid ovdánahttimii.* Danin lea ge hui ollu dadjamuš das movt almmolaš doaimmat vuoruhit bargonávccaid ja ruđaid mat dálá rámmaid siskkobeaide leat mearriduvvon sámii ulbmiliidda. Dát guoská sihke stáhta orgánaid ja suohkaniid hálddašanurggiide.

Jus ii čuovvol ja vuhtiiváldde doarvái bures sámepolitihkalaš beroštumiid, de dat sáhtta dagahit dan ahte sámii eai beasa doarvái bures atnit ávkkii dan buori ovdáneamis mii dán politihkalaš suorggis lea dáhpáhuvvan mañemus logi jagis. Jus almmolaš doaimmain eai vuhtiiváldde sámii beroštumiid doarvái bures, de dat sáhtta rihkkut daid álbmotrievttálaš geatnegasvuodaid maidda Norga lea iežas čatnan ja/dahje dat sáhtta rihkkut Norgga lágaid dahje buori hálddašanvieruid. Jus eat nagot sámii beroštumiid vuhtiiváldit dábálaš bálvalusain, de dat sáhtta dagahit dan ahte šaddet garaset gáibádusat ásahtit seammalágan sámii fálaldagaid. Dakkár dili eat hálit. Jus dábálaš bálvalusapparáhta barggus eai leat mielde sámii beroštumit, de sáhtta boadus leat ahte sámegiella, kultuvra ja

ealáhusat eai sáhte ovdánit doarvái bures. De sáhtta maid mannat nu guhkás ahte sámii kultuvra viiddis ipmárdusas, dahje muhtun surggiin dahje geográfalaš guovlluin, ii ceavcce boahhteáiggis. Dat šattašii duohta vahágin Norgii.

Mañemus jagiid sámepolitihkas lea leamaš ollu sáhka vuoigatvuodaid ovddideamis ja institušuvnnaid huksemis sámii servodahkii. Bargun leamaš hukset Sámedikki sápmelaččaid ovddasteaddji orgánan, ja ásahtit oktavuodaid gaskal Sámedikki ja ráđdehusa ja departemeanttaid, ja sirdit stáhta sámepolitihkalaš ortnegiid ja doaimmaid hálddašemi Sámediggái. Seammás lea sámepolitihkka maid juo 1980-logu rájes garrasit čalmmustahtán sámii vuoigatvuodaid nannema mat gusket ealáhusaide, eatnamiidda ja birgejupmái mii luondus gávdno. Dát leamaš dárbbášlaš sihkarastin dihtii sámii kultuvrra ávnnaslaš vuodu. Muhto dieid bargguid doaimmaheapmi sáhtta eará doaimmaid dagahan suoivvanbeallái. Nugo dan ahte geahččat makkár dárbbut leat ásahtit ortnegiid ja doaimmaid maidda juohke eaŋkil sápmelaččas lea dárbu iežas beaivválaš eallimis, dakkár ortnegiid maid juohkehaš geavaha buresbirgejeddji servodagas.

Danin hálida ráđdehus giddet stuorát fuomášumi dasa movt sámepolitihkalaš ulbmilat ja ásahtuvvon vuoigatvuodát bohtet beaivválaš eallimis ávkin buresbirgejeddji servodaga ortnegiid ja fálaldagaid bokte, vai sápmelaččat oadjebasvuodas dihtet ahte sin dárbbut vuhtiiváldojuvvojit. Vál-dogažaldat lea: Nákcet go mii oazžut sámepolitihka duohta ávkin dain beaivválaš doaimmain gos gávnadit sámii geavaheddjiiguin? Ráđdehussii lea ereñoamáš dehálaš geahččat doaimmaide mat leat njuolga stáhta hálddašemi, stivrema ja bearráigeahču vuolde. Dainna oavvildit stáhta vuollásaš doaimmat mat gullet guđege departementii. Vaikko stáhta sámepolitihkka ovddemustá bohtá oidnosii Sámedikki, suohkaniid ja fylkasuohkaniid doaimmaid bokte, de lea stáhta doaimmaid fálaldagaimat maid stuora mearkkašupmi sápmelaččaid beaivválaš eallimii. Maiddáai dán dáfus galget sápmelaččaide gávdnot fálaldagat ja dieđut iežaset gillii.

5.2 Sámeielmáhttu ja sámii kulturamáhttu almmolaš suorggis

Juohke suorggis dahje doaimmas ferte leat sámii dilálašvuodaid birra máhttu jus galget nagodit fálalat buriiid ja seammadássásaš almmolaš bálvalusaid sámii álbmogii.

Maiddáai gulahallan ja diehtujuohkin sámegillii sámii geavaheddjiide lea guovddážiš jus galgá leat

Govus 5.1 Romssa universitehtabuohcceviessu

Govvideaddji: Marit Einejord

doarvái buorre fáladat. Dearvvašvuodasuorggis lea ovdamearkka dihte nu ahte suohkanat, fylkasuohkanat ja dearvvašvuodaásahusat galget gozihit dárbbu mielde dulkonveahki jus bargiin ii leat doarvái giella- ja kulturipmárdus. Jus bargiin lea váilevaš giellaipmárdus, de sáhtta buohcci oazžut boasttu divššu dahje sáhtta nuge mannat ahte duođalaš dávddaid eai fuobmá áiggil.

Albma buorre bálvalusfálaldat eaktuda ahte ásašahus gávdnojit olbmot geain lea sámegiella máhttu ja kulturipmárdus. Guovddáš sámi guovlluin gal galggašii leat buorre vejolašvuhta olahit diekkár dili. Lea hui dehálaš ahte gávdnojit bargit geat máhttet sámegiela ja geain lea sámi kulturipmárdus, vai sámi geavaheadjit ožžot dan dovdu ahte bálvalusain lea buorre kvalitehta. Danin lea ge hástalussan ohcat ja viidáset oahpahit olbmuid geat sáhttet almmolaš ásašahusain bargat.

5.2.1 Sámi kulturamáhttu almmolaš suorggis

Almmolaš hálddašeami iešguđet surggiin sáhtta leat dárbu ipmirdit sihke álbmotrievttálaš geatnegasvuodaid, Norgga politihka ja lágaid mat gusket sámi dilálašvuodaide. Sáhtta leat dárbu máhttit sámegiela ja ipmirdit kultuvrralaš, historjjálaš ja ealahussii gullevaš dilálašvuodaid, sáhtta dárbbášuvvot diehtu sámi ásašahusaid ja organisašuvnnaid birra ja sáhtta maid leat dárbu eanet erenoamáš máhttui ja gelbbolašvuhtii mii gullá iešguđet geográfalaš guvlui dahje áššesuorgái.

Skuvllat ja oahpahusbáikkit leat deháleamos báikkit main dákkár seammaadássášaš almmolaš bálvalusat galget duohtandahkkojuvvot ja main daidda galgá huksejuvvot vuoddu. Servodagas lea oppalohkáii unnán diehtu ja máhttu sápmelaččaid, sámi historjjá ja sámi kultuvrra birra. Ráđdehus lea

máhttoloktemiin ja ođđa oahppoplánaiguin láchčan dilálašvuoda nu ahte vuoddooahpaheami dili galgá buorránit. Áiggi mielde galget buot oahppit Norggas oahppat sámi dilálašvuodaid birra. Maiddái alit oahpahusas galgá sámi fágaid dili buorránit iešguđet oahpposurggiin, erenoamážit davviguovvluid institušuvnnain.

Lea dađibahábut maid nu ahte lea unnán diehtu sámi dilálašvuodaid birra otná almmolaš doaimmain. Danin lea ge dárbu ahte bargoadit mat oidnet ahte sii dárbbášit diekkár gelbbolašvuoda, láchčet dili gealboovddideapmái sierra máhttoplánemiin ja maiddái ohcet dakkár bargiid geain lea dát máhttu.

Ráđdehus oaidná gal dan ahte sáhtta leat beare stuora noadđi ja ovddasvástádus eaŋkil bargoadđái okto nagodit háhkat diekkár viiddis gelbbolašvuoda. Ollu bargoadđiide lea váttisvuhtan go gávdnojit nu unnán heivehuvvon oahppofálaldagat gos sáhttet oahppat vásetin sámi dilálašvuodaid birra, ja de eandalii dakkár oanehis fáladagat. Bargoadđái sáhtta šaddat divrrasin ráhkadit iežas fáladagaid ja dávjá lea váttis gávdnat fagaolbmuid geat sáhttet jodihit diekkár lassioahpu. Dávjá šaddet diekkár fáladagat hoahppofálaldahkan mat galget oanehit áigái čoavdit váttisvuoda (ad-hoc), dakkárat maid lea váttis plánet systemáhtalaččat guhkit áiggi vuollái.

Danin áigu ge Bargo- ja searvadahttindepartementa ovttas guoskevaš departementtaiguin, geahččat livččii go vejolaš ahte Sámi allaskuvla oazžu bargun garraseappot bargat ásašit gelbbolašvuodanannema lohkanfálaldagaid mat gusket almmolaš suorgái. Dat sáhttet leat fáladagat mat leat heivehuvvon ovdamearkkadihte oahpahedđiide, dearvvašvuoda- ja fuolahussuorggi bargiide, áššemeannudedđiide ja almmolaš hálddašeami jodihedđiide, politiijaide ja kriminálafuolahedđiide, bargo- ja čálgoetáhtii jna. Dát guoská sihke diehtujoahkimii ja dasa ahte hukset viidáseappot daid lohkanfálaldagaid mat juo gávdnojit ja mat gávdnojit eará oahpahusinstitušuvnnain, mat gusket guđege etáhta erenoamáš oahpposuorgái, Muhto dás lea maid sáhka ásaheames sierra fáladagaid allaskuvlii. Sámi allaskuvla lea ieš dáhtton diekkár rolla, mas sáhttet maid atnit ávkin dan siskáldas struktuvrra mii lea čadnojuvvon sámi giella- ja kulturguovddážiidda Norggas, ja mas maiddái sáhttet guorahallat internehtii huksejuvvon čovdosiid.

Ovdamearkan dasa movt sáhtta ásašit viiddis fáladaga, sáhtta namuhit ahte Tromssa Universitehta lea ásašahus oahppofálaldaga man namma lea Sámi kulturamáhttu. Dat sisttisdoallá mánja eará fágasuorggi, nugo arkeologijja, historjjá, sosialantropologijja ja sámi etnografijja. Oahppofálaldat

addojuvvo čoagganemiid bokte ja dahká 30 lohkančuoggá. Tromssa Universitehtas lea maid sierra masterprográmma eamiálbmotoahpahas. Čujuhuvvo muđui 12. kapihttalii mii lea alla oahpaha birra.

5.2.2 Sámegeiella almmolaš suorggis

Lea mángga dáfus dárbu ahte almmolaš doaimmain geavahit sámegeiella. Dat váikkuha vuosttažettiin dasa ahte sámegeielagiid riektesihkarvuohta vuhtiiváldojuvvo ja lea mielde váikkuheamen dasa ahte leat doarvai almmolaš bálvalusat gos gávdno fáladat sámi álbmogii. Nuppádassii de dasa lea dárbu sámegeiella boahhteáiggi nannema dihte, ahte galgá leat lunddolaš geavahit sámegeiella almmolaš oktavuodain.

Giellageavaheami iskamis¹ mii čadahuvvui jagi 2000 sihke sámegeiella hálddašanguovllus ja dan olggobealde, dadje 59 proseantta informánttain ahte sámegeiella geavahuvvo bearrašis ja váris, meahcis jna. Dušše 7 proseantta mitalit ahte sii sámástit doaktáriin ja dearvvašvuodabálvalusa bargiiguin. 21 proseantta dadjet ahte sii sámástit go sis lea dahkamuš eará almmolaš ášahusaid virgehasaiiguin. Bealli dain geat jerrojuvvojedje, dadjet ahte sii atnet stuorra váilvuohtan go sii eai beasa eanet sámegeillii gulahallat doaktáriin ja dearvvašvuodabálvalusas ja eará almmolaš ášahusain.

Giellageavaheami iskan čájeha dan ge ahte etáhtaid bargiin ii leat buohkain nu buorre sámegeiella máhttu. Dušše soapmásat máhttet čállit sámegeillii. Olus eai ádde eai ge hála sámegeiella. Álbmoga sámegeielaháliid logu ektui eai leat dain etáhtain main iskkadallan čadahuvvui, návccat bálvalit álbmoga sámegeillii.

Sámedikki giellageavahaniskamis jagi 2004 ledje sullii 70 almmolaš doaimmahusa davvi-, julevja lullisámi guovlluin mielde. Dadjet dal jo buot ášahusat dihtet ahte sis lea ovddasvástádus fállat bálvalusaid sámegeillii. Iskan guoskkai sullii 11 000 bargái almmolaš suorggis. Sulaid 3 proseanttas bargiin lei sámegeiella máhttu. 70 proseata doaimmahusain dovddahit ahte dárbbášit eanet gelbolašvuoda sihke hállat ja čállit sámegeillii. Daddjojuvvo ahte dárbbášuvvojit ollu sámegeielat fágabargit dearvvašvuodasuorggis, skuvllain ja mánáidgárddiin, kriminálafuolahusas ja Girkus.

Sámelága giellanjuolggadusaid árvvoštallan mii čadahuvvui jagi 2007 (gč. kap. 19.4.2) čájeha

seamma minstara. Eanaš almmolaš orgánat maidda sámelága giellanjuolggadusat gusket, eai ollašuite ollásit lága gáibádusaid. Dát dagaha ahte olbmuide sámegeiella hálddašanguovllus ii leat sihkarastojuvvon vuoigatvuohta geavahit sámegeiella go sis lea dahkamuš almmolaš orgánaiguin.

Sámegeiella hálddašanguovllus lea sus guhte váldá oktavuoda almmolaš orgánain sámegeillii, vuoigatvuohta oazžut vástádusa sámegeillii (gč. sámelága § 3–3). Dát ii guoskka dattetge hállamii virgehasaide geat leat doaimmas orgána kontuvrra olggobealde. Son guhte čállá regiuvnnalaš almmolaš orgánii sámegeillii sámegeiella hálddašanguovllus, sus lea vuoigatvuohta oazžut čálalaš vástádusa sámegeillii. Sámelága § 3–4 ja § 3–5 válddahallet sámegeiella geavaheami riekteológadusas ja dearvvašvuoda- ja sosiálasuorggis. Duopmostuololága § 136a viiddiduvvon rievtti birra geavahit sámegeiella riekteológadusas čujuha sámelága §i: 3–4.

Almmolaš orgánat maidda sámelága giellanjuolggadusat gusket, galget ieža fuolahit ahte njuolggadusat čuvvojuvvojit, ja dain lea ovddasvástádus das ahte dain leat dohkálaš sámegeielat bargit, gč. sámelága giellanjuolggadusaid láhkaásahusaid.

Buot almmolaš doaimmat ávžžuhuvvojit vuhtiiváldit sámegeiella maiddá viidábut go dan maid láhka geatnegahtta. Buorre hálddašarvierru lea vástidit sámegeillii go sámegeillii váldet oktavuoda, maiddá dakkár oktavuodain gos láhka ii geatnegahte dan dahkat. Buot doaimmat berrejit ášahit dakkár bargomálla ahte čadat árvvoštallet makkár lágat, njuolggadusat, skovit, gihppagat, johtočállošat, diedáhusat, preassadiedáhusat jna. galggaše jorgaluvvot sámegeillii, ja galget daid láchit oidnosii sámi álbmogii. Go ovdáneapmi manná dan guvlui ahte interaktiiva bálvalusat váldojuvvot eanet ja eanet atnui geavaheddjiid oktavuodas, de ferte muitit vuhtiiváldit sámi álbmoga dieduidoažžun dárbbu ja vuoigatvuođaid. Buot almmolaš doaimmain fertejit leat strategiijat dasa movt hálldašit diehtujohkima sámegeillii, dasa gullá maid dat ahte čielggadit makkár gelbolašvuoda sii ieža dárbbášit dahje lea go vejolaččat dárbu jorgalan- ja dulkonbálvalusaide. Garraseamos geatnegasvuodat leat daid doaimmaide maidda sámi giellalága njuolggadusat gusket, gč. kap. 19.4.

Ferte almmuhišgoahit eanet almmolaš dieduid sámegeillii, vai almmolašvuodas gullogoahit ja oidnogoahit eanet sámegeiella. Ráddehusa interneattasiidduin www.regjeringen.no sáhtta sámegeiella maid válljet. Áššit mat gusket njuolga sámi álbmogii, almmuhuvvojit dies maid sámegeillii – eanemusat davvisámegeillii, muhto maiddá julevsámegeillii

¹ Undersøkelse om bruken av samisk språk. Raporta Sámi ealahus- ja guorahallanguovddážiis (SEGas), Deanus, 2000, Sámi giellarádi ovdas.

ja lullisámegillii. Fágadepartementtain lea ovddasvástádus gozihit sámegiela iežaset surggiin. Dán rádjái eai leat vuos beare ollu dieđut gávdnamis sámegillii. Ráđdehus áigu árvvoštallat maid sáhtášii bargat oažžundihtii neahttasiidduide eanet systemáhtalaš ođasmahttima ja kvalitehtasihkkarastima. Dán barggu oktavuodas geahččat maid makkár dárbu lea sihkkarastit sámegiela geavaheami almmolaš dokumeanttain ja ahte jorgaluvvojit eanet dieđut sámegillii.

www.Norge.no/minside.no neahttasiidduin sáhtta maid válljet sámegiela. Muhtun almmolaš doaimmain lea sámegiella maid válljemassii iežaset neahttasiidduin, ja sii leat ráhkadan skoviid ja almmolaš dieđuid sámegillii.

Ráđdehusa ulbmil lea ahte buot almmolaš registariin galget sáhttit geavahit sámegiela bustávaid, ja ahte registariid gaskasaš datalonohallan galgá doaimmat maidái sámegillii. Galgá leat vejolaš registreret sámegiela namaid, báikenamaid, adreassaid jna riekta. Stáhtii gullevaš etáhtat galget árvvoštallat lea go dárbu váldit atnui prográmmagálvvuid/vuogádagaid mat dahket vejolažžan geavahit sámegiela bustávaid dađistaga go ođasmahtta ja lonuha dála prográmmagálvvuid, gč. kap. 19.5.2.

Vai almmolaš doaimmaide galggai leat álkít váldit atnui sámegiela bustávaid jna, de ásahii Giella- ja guovlodepartementa 2003:s sámii bustávaid ja ITgealbobáasa – samIT – www.samit.no. Buot almmolaš doaimmat sáhttet dieppe oažžut veahki, geahča kap. 19.5.1.

Vuhtiváldin dihte sápmelaččaid riektesihkarvuoda, de lea dehálaš garvit boasttu ipmárdusaid maidda giellaerohusat leat sivvan. Ollu juridihkalaš doahpagat eai gávdno sámegillii. Go sámegiela geavahit eanet almmolaš hálddašeamis, omd. go jorgala lágaid, lánkanjuolggadusaid ja skoviid, de ovddida sámii tearbmabargguid, geahča kap. 19.6.

5.2.3 Dulkon

Muhtun dáhpáhusain lea dárbu dulkka geavahit. Go sámelága giellanjuolggadusat čadahuvvojede, de čujuhuvvui ahte vuoigatvuohta geavahit sámegiela vuosttažettiin ferte leat dalle go lea dárbu dadjat juoida *čielgasit ja dárkilit* ja *áddet* dan mii daddjojuvvo. Dás lea dearvvašvuodabálvalus ja riekteológadus guovddážiis, dannego gielalaš gulahallanválttisvuodat dán surggiin čuhcet erenoamáš garrasit daidda geaidda dat gusket.

Sámegiela/dárogiebla dulkabálvalus ii leat dávjá oažžumis almmolaš bálvalusaid fállamis, gč. sámelága giellanjuolggadusaid árvvoštallama. Dakkár ge ovdamearkkat leat leamaš ahte

bearraša olbmot ieža leat ferten doaimmat dulkan dikšunásahusain, dahje ahte sámegiela máhtu váilun lea dagahan ahte divššohasat eai leat ožžon dan divššu ja fuolahusa maid sii livčče berren oažžut. Dát ii leat dohkálaš dilli.

Odne váilot sámegiela dulkkat, sihke davvisámegiela, julevsámegiela ja oarjelsámegiela dulkkat. Áigodagas 1995–96 čadahuvvui dulkaoahpovuogádat Sámi allaskuvllas. Dat lei vuosttažettiin heivehuvvon gealbudit almmolaš etáhtaid vai doppe birgejit go sis lei oktavuoha sámegiela geavaheaddjiidjoavkkui. Kurssat ledje davviriekalaš vuogádaga oassin mas oahppit ožžo 10 čuoggá oahppogelbbolašvuoda (30 oahppočuoggá). Oktibuot 40 oahppi čadahedje eksámena.

Sámi giellaráđdi álggahii jagi 1994 *sámi dulkaid dohkkehanortnega* ovttrasáđiid Sámi allaskuvllain ja Sámi Instituhtain. Bargojoaku geahčadii Olgoriikalašdirektoráhta dulkaiskosa evttohusa ja dulkautoriserema evttohusa, muhto gávnnašii ahte sámegiela dulkain lea earalágan dárbu, ja nu maidái earalágan dulkaortnetdárbu. Sámi giellaráđdi dohkkehii sámegielaigiid dulkon- ja autoriserenortnega jagi 1995. Dohkkehanortnegis leat gukte oasi, dulkoniskkus ja dulkonautorisašuvnna addin. Dulkoniskkus galgá addit daidda geat barget fidnodulkan, vejolašvuoda duodaštit iežaset gelbbolašvuoda. Jus ceavzá dulkoniskosis, de beassá kandidáhta ohcat dulkonlobi vuoigatvuođain geavahit fidnonamahusa autoriserejuvvon dulkka. Sámi giellaráđdi attii jagi 1997 dohkkeheami viđa dulkii. Maŋŋágo Giellaráđdi heahtihuvvui, gč. kap. 19.2, ii leat dát ortnet ovddiduvvon eanet.

2004 čavčča lei Sámi allaskuvllas ovdaprošakta dulkaoahpahusa birra, maid Dearvvašvuodadepartemeanta ja Sámediggi ruhtadedje.

Sámi allaskuvlla dulkaoahpahuš galgá oahpistit ja ráhkkanahit oahppiid dulkabargui. Oahppu sisttisdoallá sihke dulkonetihka ja dulkonteknihka, servodatfága ja terminologijja. Dát oahppu lea maidái profilerejuvvon gokčat almmolaš etáhtaid ja sámegiela geavaheaddjiidjoavkkuid gaskavuoda. Servodatfágaoassi sisttisdoallá almmolaš suorggi hálddahušoahpu, bargoeallima ja oahpahuš, dearvvašvuoda- ja sosiálasuorggi, ja politiija ja riekteológadusa. Oahppu lea oasseággioahppu mii bistá guokte lohkanbaji ja mas leat vahkkočoahkkaneamit. Jagi 2005 čadahedje 8 oahppi dán oahpu. Oahppu ii leat dan maŋŋá čadahuvvon og uhccán oahppit dasa ohce. 2007 čavčča dollojuvui jahkebeallása sámegiela diggedulkon- ja jorgalankursa Sámi allaskuvllas mas ledje sullii 10 oahppi.

Boksa 5.1 Ovddešáiggiid dulkageavaheapmi sámi guovlluin

Sámi guovlluin lea dulkonásahus leamaš jo 1700-logu rájes. Dulkkat ledje «kulturdulkkat» ge ja veahkehedje ovdamearkka dihtii sundiid ollu eambo go dušše gielalaš dulkomiin ja veahkehedje sin idjademiin, biktasiiguin, sáhtašemiin ja kultuvrra áddejumiin das mii dáhpáhuvai diggemeanuin. Sis ii lean formálalaš oahppu, muhto ohppe ja čehppo dulkodettiin.

Girku álggahii áigá jo sihke sáme giela oahpahusa ja dulkoma. Ruota duopmárat geavahedje diggedulkkaid Sis-Finnmárkkus gitta dassážiigo guovlu šattai Dánska- Norgga guovlun jagi 1751. Jagi 1782 evttohii Finnmarkku ámtamánni ahte galgá válljet dakkár dulkka gii lei váli dahkan, oppa fylkii veahkin báikkálaš eiseválddiide sáme giela ja suomagiela dulkan. Gonagaslaš skihkádus dulkoma birra addojuvvui borgemánu 7. b. 1792. Riektesuorggis mearidii geassemánu 6. b. 1863-mannosaš statuhitta ahte juohke diggeáiggi galge leat diggedulkkat, maid báikkálaš duopmár válljii ja leasmánni dohkkehii.

Maŋná dagahii dáruiduhttin ahte dulka-dárbu eahpiduvvui. Finnmarkku ámtamánni háliidii heaittihit dulkonásahusa ja dajai jagi 1898 ahte»*sii gudet háliidit ássat dán riikkas, galget oahppat dárogiela ii ge berre sámiid ja láttiid duddet*». Bálkáhuvvon dulkaid áigo cealkit eret, ja priváhta áššiid oasehasat galge ieža bálkáhit

dulkka. Ámtadiggi dajai ahte «*Oktii ferte dat dilli loahppat ahte juohkehaš hállá iežas gillii dáppe davvi riikkaosiin ge. Sis gudet ássat dáppe, lea buorre vejolašvuhta oahppat rikka giela jus ieža dušše háliidit.*»

Dulkonásahus heaittihuvvui gonagaslaš skihkádusain jagi 1901, earret Guovdageainnus ja Kárášjogas. Doppe doalahuvvui riektedulkonvuogádat, muhto siviila áššiin galge oasehasat ieža máksit báikká dulkkaide. Girku ortnet bivesteváčat bálkáhuvvon dulkkaiguin heaittihuvvui jagi 1902. Ráŋggáštusáššiin ožžo sámit dulkoma.

Álaheaju oahpaheaddjiallaskuvla, sámi oahpahusráđdi, Sámi Instituhtta čađahedje 1970-logus dulkonkurssaid buotlágan dulkaid várás – diggedulkkaid, girkodulkkaid ja čoahkin-dulkaid várás.

Geahččalanáigodaga maŋná ásahii Gielladiddepartemeanta jagi 1985 doarjjaortnega sámi dulkonbálvalussii 0,6 milj. ruvdnosaš juolludusain. Juolludus lassánii dađistaga ja doarjja viiddiduvvui maiddá guoskat guovttegielalaš hálddašepmái. Go sámelága giellanjuolggadusat doaibmagohte jagi 1992, de lei várrejuvvon 16,35 milj. ruvnu dulkonbálvalussii ja guovttegielalašvuhtii sáme giela hálddašanguovllu gielladaide ja fylkkagielladaide.

Sámi allaskuvla lea dovddahan ahte háliida ráhkadit golmmajahkásaš diggedulkoma oahppovuogádaga man sáhtá ovtastit dakkár gielalaš fáttáiguin go sáme gielain, dárogielain ja eanjalasgielain, «máŋggakultuvrra áddejumi» fágain, ja dakkár fágaid dieđuiguin go dearvvašvuoda- ja sosiálafága ja juridihka oahpuin.

Høgskolen i Oslo (HiO) ásahii 2007 čavčča bivesteváš oahppofálaldaga dulkomis. *Tolking i offentlig sektor* lea oasseáiggi oahppu mii bistá jagi ja čađahuvvo interneahsas ja vidain vahkkoloahpačoahkanemiin Oslos. Oahppu addá 30 oahppočuoggá. 2007 čavčča ohce 9 davvisáme gielaga ja 6 julevsáme gielaga, muhto go eai fidnen bagadalli de dađe bahábut ii biddjojuvvon oahppu johtui jagi 2008.

Dulkan lea son guhte lea čađahan dulkonoahpu, dohkálaš logahallojuvvot Riikkalaš dulkaregistara goalmát kategoriijii.

Riikkalaš dulkaregistar lea doaibmi dulkaid ja sin gelbbolašvuodaid oppariikkalaš visogovalaš logahallan. Searvadahttin- ja šláddjuvuodadirektoráhta (Integrerings- og mangfoldsdirektoratet (IMDi)) lea almmolaš suorggi dulkoma oppariikkalaš fágaeiseváldi ja Riikkalaš dulkaregistara vuogádateaigigat. Registar lea ásahuvvon vai dulkageavaheaddjiide lea márkana dulkaid logahallan, ja vai sin kvalitehtadidolašvuhta buorrána. Registar galgá maiddá movttiidahttit doaibmi dulkaid duodaštit ja ovddidit iežaset gelbbolašvuodaid. Guhkit áigái galgá registrar váikkuhit dasa ahte dukonsuorgi šaddá eanet fitnolažžan movttiidahtidettiin doaibmi dulkaid váldit dulka-oahpu ja čađahit stáhtadohkkeheami. Riikkalaš dulkaregistar lea doaimmas dulkageavaheaddjiide dás: www.tolkeportalen.no. Golbma sáme gielat dulkka leat logahallojuvvon registarii.

IMDi lea álggahan stuorat čielggadanbarggu dulkasuorggi muddema birra, man ulbmil lea

evttohit mo almmolaš ásašusat nu johtilit go vejolaš sáhttet dustet oktasaš hástalusaid dulkoma kvalitehtasihkkarastima oktavuodas. Sámegeielat dulkon ii leat mielde dán barggus.

Bargo- ja searvadahttindepartemeanta áigu, ovttasrádiid guovdilis departemeanttaiguin, Sámedikkiin ja Sámi allaskuvllain, geahčadit dálá dulkonbálvalusa ja árvoštallat makkár doaibmajuid lea dárbu čađahit vai šattašii bures doaibmi dulkonbálvalus. Dán oktavuodas berre árvoštallat gažaldagaid mat čatnasit dulkaoahpahusa oahppiid lassánahttimii, vejolavuhtii oazžut lassi- ja joatkaoahpu, vejolaš vejolašvuhtii bargat ovttas Sámi allaskuvllain ja Oslo allaskuvllain, ja dálá dulkaautoriserenortnegii.

5.3 Stáhtalaš etáhtat

5.3.1 Stivrenláidesteamit stáhtalaš doaimmahusaide

Eanaš departemeanttain leat vuollásaš doaimmat mat barget áššiiguin main lea dadjamaš sámegillii ja sámi kultuvrii. Stáhtii gullevaš doaimmat ožžot mángga ládje stivrenláidestemiid. Okta deháleamos stivrenláidestemiin lea jahkásaš juolludanreivvet departementtain iežaset vuollásaš doaimmaide. Diein juolludanreivviin leat leamaš unnán sámepolitihkalaš láidesteamit. Sámeplatihkka lea eanaš oainnusindahkkojuvvon stuoradiggediedáhusain ja čállosiin mat gusket stáhtabušehta juolludemiide.

Iešguđege vuollásaš doaimmaid stivrensá-gastallamiin leat geahččalan bidjat gáibádussan ahte galget vuhtiiváldit sámi beroštumiid earet eará raporttain. Diekkár bargu lea álggahuvvon earet eará Bargo- ja čálgoetáhta 2008 juolludanreivviid oktavuodas. Diet etáhtta gullá Bargo- ja searvadahttindepartemeantta vuollái, gč kap. 5.3.2. Bargo- ja searvadahttindepartemeanta áigu viidáseappot meannudit ja doaimmahit dán barggu vásáhusaid eará departemeanttaide, ahte movt juolludanreives oainnusindahkat stivrenláidestemiid ja raportgáibádusaid mat gusket sámi geavaheddjiide.

Dearvvašvuoda- ja fuolahusdepartemeanta lea čállán sámi dilálašvuodaid birra guovlluid dearvvašvuodaásahusaid barggahandokumeanttas. Guovlluid dearvvašvuodaásahusat galget jearahit ja oainnusindahkat sámi pasieanttaid vuoigatvuodaid ja dárbbuid mat gusket heivehuvvon bálvalusaide iežaset plánenbargguin, čielggademiin ja go mearrádusaid dahket, gč. kap. 8. Mánáid- ja dásseárvodepartemeanta lea juolludanreivvestis čujuhan ahte stáhtalaš mánáidsuodjaleamis galget áimmahuššat sápmelaččaid dili, ja sis galgá maid leat máhttu

mánáidsuodjaleami birra sámi dilálašvuodain ja birrasiin, gč. kap. 9.6. Kultur- ja girkodepartemeanta áigu bearráigeaččat ahte ABM-ovdánáhtima ovddasvástádus lea maid áimmahuššat sámi kultuvrra, ahte dat bohtá hui čielgasit ovdan juolludemiid láidesteamis institušuvnnaide, gč. kap. 14.8.

5.3.2 Bargo-ja čálgohálddašeami bálvalusfálaldagat sámiide

NAV-odastusa oktavuodas álggaha Bargo- ja searvadahttindepartementa oktasaš báikkálaš kántuvrraid, bargo-ja čálgoeantuvrraid; NAV-kántuvrraid. NAV-kántuvrraide galget čohkkejuvot bálvalusat mat ovdal ledje Aetáhtta ja oadjokántuvrrat. Suohkanat galget juobe dan meare ge searvat dán doibmii ahte leat mielde bálvalusain mat gusket sosiála ruhtaveahki doaimmaheapmái ja gealbudanprográmmii masa gullá gealbudandoarjja. Kántuvrrat ásašuvvojit šiehtadusa vuodul gaskal Bargo- ja čálgoetáhta ja guđege suohkana. NAV-nuppástusa ulbmil lea:

- Oazžut eanebuid bargui ja doaimmaide, unnit oadjovuostáiváldit.
- Álkit geavaheddjiide ja heivehuvvon juohkehačča dárbbuide.
- Ollislaš ja ábas bargo- ja čálgohálddašeapmi.

NAV-nuppástus lea dehálaš nuppástus mas lea mearkkašupmi sámegeielat olbmuide geat dien kántuvrras dárbbušit veahki. Sámegeiel gelb-bolašvuolta mii lei ovdalaš stáhta etáhtain galgá bisuhuvot maiddái NAV-kántuvrrain. Dasa lassin ožžot NAV-kántuvrrat viidát sámegeielgelb-bolašvuolta go suohkaniid sámi gelb-bolašvuolta čuovvu NAV-kántuvrraide.

Bargo- ja searvadahttindepartementa hálida leat njunnošis geahččaladdat movt buoremus lági mielde sáhtášii sihkkarastit ahte stáhtii gullevaš etáhtat vuhtiiváldet sápmelaččaid dilálašvuodaid go plánejit doaimmaid ja go hábmejit praktihkalaš barggaid. Danin lea departemeanta čállán láidestemiid 2008 juolludanreives Bargo- ja čálgodirektoráhttii, ahte movt etáhtta galggašii čuovvolit sámi geavaheddjiid. Láidesteamit leat čuovvovaččat:

- Bargo- ja čálgoetáhtta galgá vuhtiiváldit sámi ja sámegeielagiid beroštumiid sihke sámi giellalága hálddašanguovllu siskko-bealde ja olggobealde.
- Sámi giellalága hálddašanguovllus galgá čuovvut sámi giellalága njuolggadusaid.
- Etáhtta galgá bargat dan badjelli ahte dieđut maid olbmot dávjá ohealit, leat gávdnamis sámegillii internehtasiidduin www.nav.no, mat

gusket etáhta doarjagiidda ja geavaheddjiid vuoigatvuođaide. Seammás galgá etáhtta maid gozihit ahte čađat lea dárbu jorgalit lágaid ja láhkanjuolggadusaid sámegillii.

- Go áhahuvvojit ođđa NAV-kántuvrrat suohkaniidda gos ášset sápmelaččat, de galgá erenoamážit árvvoštallat makkár dárbu sis lea háhkat sámi giella- ja kulturmáhtu.
- Bargo- ja čálgoetáhtta galgá čađahit systemáhtalaš geavaheddjiid iskkadeami gos maiddá galget gávdnot dieđut geavaheddjiid birra geain lea sámi duogáš.
- Etáhtta galgá čađat raporteret iežas bargguid birra mat gusket sámi doaimmaide.

Etáhtta áigu bearráigeahččat ahte sámi gelbolašvuhtii gullevaš gažaldagaid digaštallet ja čuovvolit go suohkaniidda ain ášahit kántuvrraid. Jagi 2007 mielde leat NAV-kántuvrrat áhahuvvon Guovdageidnu, Kárášjohkii ja Porsáŋgui. Dáidda kántuvraide leat biddjojuvvon bargui olbmot geaid máhttu galgá sihkkarastit sámi dilálašvuođaid kántuvrra bálvalusain.

Sd.prp. nr. 12 (2007–08) meannudeamis Sturoradikkis mearriduvvui heaittihit Luonddu- ja boazodoalobálvalusaid resursaguovddáža Guovdageainnus. Guovddáža bajimus ulbmil lei veahkehit olbmuid geat hálidit heaitit boazodoaluin ja áiggoše eará dienasbargui gos sáhttet atnit ávkin dan máhtu mii sis lea boazodoalus. Barggut maid diet guovddáš galggai bearráigeahččat, leat dál sirdojuvvon Guovdageainnu NAV-kántuvrii. NAV-Finnmárku lea dan oktavuodas ožžon eanet ruhtajuolludeami.

5.3.3 Vearroetáhtta

Vearroetáhtta lea mánnga suorggis bargan dan badjeli ahte nákcet fállat sámi vearromáksiide dieđuid sin iežaset gillii, ja sámegiela áššemeannudeami maid álkit ipmirdit.

Vearrodiehtobálvalus (dárogiillii SOL) áhahuvvui ođđajagimánu 1. beaivvi 2008 vearroetáhta bálvalussan masa olbmot sáhttet ringet ja oažžut dieđuid. Vearrodiehtobálvalus lea čohkkejuvvon ovttá sadjái, váldokántuvra lea Leikangeris. Regiovdnavearrokántuvrrat doibmet nubbelinnjá bálvalussan ja dain lea ovddasvástádus ovttá dahje mánnga fágasuorggis olles riikkas. Go sámegiela galgá váldet oktavuodá, de sirdojuvvo telefuvdna vástideaddjái gii máhtta vástidit sámegillii. Dát vástidanortnet sihkkarastá ahte sámegiela galgá ožžot bagadallamiid ja dieđuid iežaset gillii, jus hálidit dan.

Vearroetáhta neahttasiidduin gávdnojit mánnga dain eanemus geavahuvvon skoviin ja bagadallamiin sámegillii. Sámegiela guovlluin sáhttet oažžut Vearroetáhta čuvgehusaid ja dieđuid sámegillii. Ovdamearkka dihte doaimmahuvvo boazoealáhusa livnnetbargu Kárášjogas, gos sámi vearromáksi ja vearrokántuvra eanaš humadeaba sámegillii.

5.3.4 Sis-Finnmárku diggegoddii

Sis-Finnmárku diggegoddii lea áhahuvvon ja dat doaibmagodii ođđajagimánu 1. beaivvi rájes 2004 sierra sámi duopmostuollun. Sis-Finnmárku diggegoddii lea maid seammás dábaláš duopmostuollu mii galgá seamma dásis bálvalit buot olbmuid dain suohkaniin mat gullet diggegotti doaibmaguvlui guoskivaš lágaid mielde.

Diggegotti ásaheamis ledje mánnga beroštumi guovddázis. Sámi álbmot lea eamiálbmot mas lea sierra giella ja kultuvra mii lea earalágan go Norgga váldoálbmoga giella ja kultuvra. Galgá leat duohta dásseárvu dien guovtti álbmoga; sápmelaččaid ja dáččaid gaskkas, maiddá go galget iežaset riikka duopmostuoluid meannudeapmái ovddidit iežaset riektegažaldagaid.

Sámelágas, § 3–4, geahča duopmostuollolága § 136 a, leat dárkilis njuolggadusat mat čilgejit ahte lea vuoigatvuohta geavahit sámegiela duopmostuoluin. Duopmostuolut galget bearráigeahččat ahte sihke proseassačállosat, čálaláš duodaštusat, riektegiirjii jna. jorgaluvvojit sihke dárogillii ja sámegillii. Liikká eai sáhte dulkomat ja jorgaleamiit boahit oalát njuolggog gulahallama sadjái. Sámi giellalága hálddašanguovllus lea juohkehaččas vuoigatvuohta sámegillii váldit oktavuodá duopmostuoluin, sihke njálmmálaččat ja čálaláš, ja juohkehaččas lea maid vuoigatvuohta hupmat sámegiela riektečoahkkimiin ja čađahit áššemeannudeami sámegillii. Mearrádušat galget ovddidit riektesihkarvuođa dan ektui ahte geahččalit garvit boasttu ipmárdusaid maid giellaváttisvuođat dagahit.

Sámiid sajáiduvvan vierut ja riekteipmárdus sáhttet mánge leat áššáigullevaš riektegaldoovuoddu. Dat guoská ovdamearkkadihte dakkár dilái go galgá mearridit geavahanvuoigatvuođaid, čilget šiehtadusaid ja nannet šiehtadusrievttaláš geatnegasvuođaid. Sámi kultuvra, ealáhusdoaimmat ja eanageavaheapmi leat hui ollu huksejuvvon čálakeahtes, njálmmálaš árbevieruide, ja sámiid vieruid birra gávdnojit unnán čálaláš duodaštusat. Dat dagaha erenoamáš hástalusaid duopmostuoluide go galget árvvoštallat duodaštusaid dokumenttain dahje vihtaniid čilgemiid vuodul.

Go sámi váldoguovllut leat čohkkejuvvon ovttá duopmostullui, Sis-Finnmárkkus, de šaddet ollu sámiide gullelaš váttisvuodát čovdojuvvoat dien diggegottis, ja diggegoddi galgá hukset sámi kultur-gelbbolašvuoda. Dát váikkuha gelbbolašvuodananema sámi áššiin maiddá eará duopmostuoluin Norggas. Sis-Finnmárkku diggegotti ásaheapmi lea maid dehálaš dan ektui ahte nannet sápmelaččaid luohttámuša duopmostuollosystemii ja oččodit viidábut olbmuid álgit duopmárin.

5.3.5 Sámeielalaš veahkkeduopmárat

Gažaldat mii guoská sámeielalaš veahkkeduopmáriidda lea namuhuvvon Od.prp. nr. 22 (2006–2007) Láhka duopmostuollolága nuppástuhttima birra, 39. siiddus. Nugo doppe daddjo, de ii leat álo buoremus čovddus ráhkadit dakkár njuolggadusaid mat sihkkarastet ahte duopmostuoluin muhtin dáhpáhusain galget leat sámeielalaš veahkkeduopmárat. Gažaldat galgá go dakkár gáibáduš leat mii sihkkarastá ahte leat sámeielalaš veahkkeduopmárat lea oppanassiige váddáseabbo go dat álgočalmái orru leamen. Justiisadepartementa lea liikká miehtan digaštallat dán gažaldaga viidáseappot, ja dan oktavuodas lea maid dárbu guorahallat makkár áššiin livččii dat gáibáduš dárbbalaš.

5.3.6 Politiijadirektoráhtta – Politiija- ja leansmánneetáhtta

Olu jagiid juo leat juolluduvvon ruđat kap. 440, poasttas 01, politiijaguovlluide gos lea guovttegielat álbmot (sámi/dáru). Ulbmil lea movttiidahttit háhkat eanet dieđuid sámeiela birra politiijaguovlluin gos lea sámeielat álbmot. Politiijaguovllut main lea liigebargu guovttegielatvuoda geažil, sáhttet ohcat dien poasttas doarjaga lassigoluid gokčamii. Ortneha hálldaša Oarje-Finnmárkku politiijaguovllu politimeasttir sierra bagadusa mielde.

Dan oktavuodas go Justisdepartemeanta ráhkadii riikkaviidosas systema mii galgá vuhtiiváldit politiijaid siviila bargguid áššemeannudeami, de leat buot standárdareivvet, sullii 200 oktiibuot, jorgaluvvon sámegillii. Dán barggus lea Kárásjoga leansmánnekántuvra leamaš dehálaš ovttasbargoguoibmi. Doppe gávdnojit dál earet eará málet sámegillii mat gusket soabadanáššiide, bággoáššiide ja vealgeortnegiidda. Dat lea stuora ávkin sámeielagiid bálvalusaid buorideapmái ja riektesihkarvuhtii ja dagaha maid ahte etáhta áššemeannudeapmi manná jođáneappot.

5.3.7 Sámeiella ja sámekultuvra kriminálafuolahusas

Kriminálafuolahusa ulbmil lea ahte sámeielagiin galget leat seamma vuoigatvuodát ránggáštusa čadaheamis go muđui eará olbmui. Láhka Sámedikki ja eará sámi riektediliid birra (sámeláhka) vuhtiiváldá sámeielagiid vuoigatvuodaid geat galget čadahit ránggáštusa. §§ 3–4 goalmmat lađas ja 3–5 regulere dán. Mearrádusain daddjo ahte dat gii dáhttu geavahit sámeiela iežas beroštumiid vuhtiiváldimis kriminálafuolahusa áshusain sámi giellalága hálldašaguovllus, galgá beassat čovdit áššiis sámeielagiin. Mii guoská eará kriminálafuolahusa áshusaide Tromssas ja Finnmárkkus, de galget sii geat doppe čohkkájit ránggáštusas beassat hupmat sámeiela gaskaneaset ja go deaivvadit iežaset olbmuiguin. Sis geat čohkkájit giddagasain lea vuoigatvuodta beassat hupmat sámeiela njálmmálaš riektegaskaoamijluggaštusa oktavuodas giddagasa eiseválddiiguin.

Kriminálafuolahusa oahpahusguovddáži (KRUS), mii lea giddagasbálvváid skuvla, lea gáibáduš ahte galget maid oččodit sámeielagiid dán skuvlii. Aigumuš livččii jahkásaččat oazžut unnimusat golbma sámeielaga aspirántan. Jus guovtti ohccis lea juste seammadási skuvla-ja oahppođuogáš, ja nubbi máhtá sámeiela, de galgá skuvla sudno gaskkas válljet sámeielaga. Aspiránttaid gaskkas geat mannan čavčča čadahedje eksámena, lei okta sámeielat, gii dál bargá Tromssa guovllugiddagasas. Diet buorida veaháš dien giddagasa dili, gos dán rádjái leamaš dušše okta liigebargi gii máhtá sámeiela.

Kriminálafuolahusas leat dál guokte giddagasa Tromssas ja Finnmárkkus, Tromssa giddagas ja Čáhcesullo giddagas, ja goappešiid báikkiin leat bargit geat máhttet sámeiela. Lea ain stuora hástalussan oččodit dieidda giddagasaide eanet bargiid geat máhttet sámeiela. Go odđa virggiid almmuhit, de eai oza doarvái ohccit. Nu lea dilli maid eará giddagasain. Danin áigu ráđdehus álggahit doaimmaid mat sihkkarastet doarvái bargiid giddagasaide gos leat stuorámuš dárbbut. Ráđdehus áigu bargat dan badjelii ahte giddagasbálvváid oahpaheami sáhtá maid čadahit lávdaduvvon oahpahussan muhtun giddagasain, ja sáhtá de báikkálaččat ohcat aspiránttaid dan oahpahussii.

1.5. 2008 rájes álgá okta luohkká dákkár oahpahussii Tromssa giddagasas. Leat bargagohtán oččodit aspiránttaid geat ozaše dán ohppui, ja dan barggus galget eandalii geahččalit oččodit sámeielat aspiránttaid. Justiisadepartemeantta bargun ii leat dušše dat ahte oazžut doarvái ollesoahpanbálvváid davimus fylkkaid giddagasaide, muhto

maiddá i oazzut muhtun sámegeielagiid daidda bargguide.

Lea hui dehálaš ahte gávdnojit sámegeielat bálvát, muhto giddagasat sáhttet maid geavahit dulkaid. Dat ii leat gal buoremus čoavddus, muhto go čuožžilit dilálašvuodat gos lea dárbu ja heivvolaš geavahit dulkka, de geavaha kriminálafuolahus dulkabálvalusa.

Justiisadepartemeanta áigu bearráigeahččat ahte ránggáštusa čadaheapmi heivehuvvo nu ahte das maiddá vuhtiiváldet sámi fánngaid vuoigatvuodaid. Dat lea dehálaš sihke dan ektui ahte galgá leat vuoigatvuolta geavahit iežas giela, muhto galgá maiddá leat vejolaš iežas kultuvrra beassat fuolahit kriminálafuolahusa rámmaid siskkobealde.

5.3.8 Heahtediedihanbálvalus

Sámediggi lea mángga geardde dovddahan balu dan dáfus go heahtediedihanbálvalus ii doaimma doarvá bures sámi álbmoga ja sámi guovlluid ektui.

Dála doaibma eaktuda ahte heahteguovddážiin leat olbmot geat dovdet sámi báikegottiid dilálašvuodaid ja ipmirdit sámi guovlluid báikenamaid go galget sáhttit meannudit telefonoktavuodaid maid ožžot sámi guovlluin. Dán rádjái ii leat gáibiduvvon ahte guovddážiin galget maid leat barggus olbmot geat máhttet sámegeiela dahje dovdet ja ipmirdit sámi báikenamaid.

Justiisadepartemeanta lea dat mas lea politija, buollima ja dearvvašvuoda heahtedoaimmaid ovttaštáhtima ovddasvástádus. Danin lea departemeanta ráhkadahtán čielggadeami mas earet eará lea čállán dála heahtediedihanbálvalusa birra ja odđa heahtennummara atnui váldima birra. Čielggadeamis ávžžuhedje váldit atnui ovttá oktasáš heahtennummara ja ásahtit stuorát heahtediedihanguovddážiid. Go lea dušše okta guovddáš mii hálldaša buot golmma etáhta heahtefuvnnaid, de jáhkket čielggadeaddjit ahte soaitá leat álkit oazzut dohko bargiid geain lea giellačehppodat. Danin ii leat oktiibuot dárbu nu beare ollugiidda geain lea diet gelbbolašvuolta. Justiisadepartemeantta čielggadeapmi lea leamaš viiddis guláskuddamis, ja Justiisadepartemeanta lea meannudeamen ášši.

Justiisadepartemeanta, mii lea dien golmma heahteetáhta ovttaštáhtti, áigu viidáseappot bargat heahtediedihanbálvalusa buoridemiin. Lunddolaš oassi dán barggus lea áimmahuššat dan ahte sámegeielagat galget sáhttit diedihit heahtedieduid iežaset gillii.

5.4 Strategijat ja doaibmajat

Bargo- ja searvadahttindepertemeanta áigu ovttas daid eará departemeanttaiguin maidda ášši gullá, geahččat makkár vejolašvuodat Sámi allaskuvllas livčče bargagoahit eanet gelbbolašvuodanannema lohkanfálaldagaiguin, mat leat heivehuvvon almolaš suorgái. Lohkanfálaldat sáhtta ovdamearkka dihte heivehuvvot oahpaheddjiide, dearvvašvuodaja fuolahusbargiide, áššemeannudeddjiide ja almolaš hálldašeami jodiheddjiide, politiijaide ja kriminálafuolahussii, bargo- ja čalgotáhtti jna.

Bargo- ja searvadahttindepertemeanta áigu, ovttasrádiid guovdilis departemeanttaiguin, Sámedikkiin ja Sámi allaskuvllain geahčadit dála dulkonbálvalus ja árvvoštallat dárbbalaš doaibmajat bures doaibmi dulkonbálvalusa ásaheamis. Dán oktavuodas berrejit árvvoštallojuvvot gažaldagat mat čatnasit dasa mo galgá oáččohit eanet oahppiid ohcat dulkonoahpáhussii, galget go dulkat oazzut lassi- ja joatkkaoahpu, lea go Sámi allaskuvllii ja Oslo allaskuvllii vejolaš ovttas bargat, ja mo dála dulkaautoriserenortnet lea.

Bargo- ja searvadahttindepertemeanta lea hábmen stivrensignálaid Bargo-ja čalgodirektoráhtti mas leat láidesteamit dan ektui movt etáhtta sáhtta čuovvolut sámegeielat geavaheddjiid. Dáinna lágiin hálida departemeanta geahčalit movt buorebut sáhtta sihkarstít ahte stáhtii gullelaš etáhtat vuhtiiváldet sámiid dili iežaset doaimmaid plánenbargguin, ja go praktihkalaš doaimmaid hábmejít. Departemeanta áigu bargat viidáseappot ja doaimmahit vásáhusaid viidáseappot eará departemeanttaide.

Justiisadepartemeanta áigu bargat dan ovdii ahte go buorida heahtediedihanbálvalusa, de lea maiddá dehálaš vuhtii váldit ahte sámegeielat geavaheaddjiin lea dárbu sáhttit addit heahtediedáhusaid iežaset gillii.

6 Suohkaniid ja fylkkasuohkaniid sámepolitihkka

Mearrádusat ja politihkka maid fylkkasuohkanat fievrredit, lea mearrideaddjin dasa makkár dásis sámegiella, kultuvra, ealáhusat ja servodateallin sáhtta ovdánit buori vuogi mielde. Suohkanat leat njunnošis láchčime olbmuide buresbirgejeddji dili ja ráđdehus dáhttu ahte sámi álbmogis galget leat seammadássásaš fáldadagat go earáin, main erenoamáš giella- ja kulturdárbbut vuhtiiváldojuvvojit. Fylkkasuohkaniin lea erenoamáš ovddasvástáduš ovddidit guovlluid viiddis ipmárdusas. Jus sámi guovlluid regiuvnnat barget albma bures, de sihkkarastet ahte sámi servodateallin ovdána ráđdehusa politihka mielde.

Duohtavuodas lea sihke suohkaniid ja fylkkasuohkaniid eiseválddiin seamma geatnegasvuohka go stáhta eiseválddiin čuovvut riikkaidgaskasaš geatnegasvuodaid ja našuvnnalaš rievtti sápmelaččaid ektui Norggas. Ii stáhta sáhte gozihit iežas riikkaidgaskasaš geatnegasvuodaid maidda Norga lea iežas čatnan, jus dat eai čuvvojuvvo beaivválaš politihkas ja beaivválaš doaimmain sihke báikkálaččat ja iešguđet regiovnain. Stáhta ovddasvástáduš lea ahte gávnojit rámmaeavttut mat dahket vejolažžan dán ovddasvástádusa duohtandahkat. Stáhtas lea maid ovddasvástáduš raporteret movt stáhta meannuda sápmelaččaiguin Norggas riikkaidgaskasaš konvešuvnnaid ektui. Dát gáibida ahte stáhtas leat dieđut dan birra movt sámepolitihkka čadahuvvo báikkálaččat ja regiovnain dásis.

Sápmelaččat leat eanaš suohkaniin unnitlogus, earret muhtun moatti suohkanis. Dát lea hástalus suohkaniidda go lea sáhka das ahte politihkalaš eanetlogu mearridemiin maiddái galget vuhtiiváldit sámi beroštumiid.

Nordlánddas ja Davvi-Trøndelágas leat 13 suohkanis eanet go logis čálihan iežaset sámi jienstuslohkui. Kárten maid Snoasa suohkan lea čadahan muhtun álggahuvvon proševtta oktavuodas, čájeha ahte dušše okta suohkaniin válddahallá sámi geavaheaddjiid iežas plánain dearvvašvuoda ja sosiálabálvalusaid 1 linnjá dásis.¹

Sámi kultuvra ja ealáhusat leat mánngga ládje garra deattu vuolde Norgga stuoraservodagas,

muhto suohkanat ja fylkkasuohkanat sáhttet daid áššiid áimmahuššat ja ovddidit ávkálaš dihtomielalaš plánemiin. Plána- ja huksenlága njuolggadusain, ja das movt láchka adnojuvvo, lea stuora mearkkašupmi dasa movt sámi beroštumit vuhtiiváldojuvvojit, geahča kap. 20.2.1.

6.1 Suohkaniid ieštivren ja sámepolitihkka

Stáhta vuhtiiváldá suohkaniid ieštivrejumi ja sámi servodaga regiovnain stuora girjáivuoda, ja lea ge danin leamaš várrogas geatnegahttit báikkálaš ja regiovnain álbmotválljen eiseválddiid váldit badjelaset erenoamáš sámepolitihkalaš bargguid. Muhto stáhtas lea gal ovddasvástáduš gozihit ahte sápmelaččat ja iešguđet guovlluid sámi servodagat duodas besset oazžut buori ávkki dan ovdáneamis mii mañimus logenar jagiin lea dáhpáhuvvan sámepolitihkas ja sámiid riektediliin. Maiddái Sámedikkis lea dát ovddasvástáduš, danin go diggi lea njunuš orgána mii galgá árvoštallat movt almolaš politihkka váikkuha sápmelaččaide.

Báikkálaš ieštivren adnojuvvo hui árvvusin Norggas. Suohkanláhka addá nanu suodjalusa dan vuostá ahte stáhta ii galgga suohkana bajábealde viggat stivret go guoská suohkana siskkáldas áššiid čoavdimii. Ja go suohkanat ieža šaddet máksit rehkega daid válljemiid ovddas maid ieža dahket, de dákkár ieštivren doaibmá nu ahte čadat fertejit ohat hálbimus buresdoaimbi jodihannalle. Suohkaniin ja fylkkasuohkaniin lea alddineaset ovddasvástáduš gozihit iežaset resurssaid geavaheami ja fertejit ieža válljet makkár doaimmaide dietnasiid geavahit. Ráđdehus ges galgá bealistis sihkkarastit ahte barggut čadahuvvojit ruhtarámmaid siskkoabealde. Stáhta stivre ge dasto suohkaniid ja fylkkasuohkaniid vuosttažettiin lágaid mearrideami, bušeahtamearrádusaid, gulahallamiid ja ráđdádallamiid bokte.

Buorre báikkálaš stivre vuogi oazžu go suohkaniidda addojuvvo duohta doaimmanvejolašvuohka. Ráđdehus dáhttu unnimus lági mielde seaguhit iežas suohkaniid siskkáldas stivremii, ja dáhttu baicca nu guhkás go lea vejolaš stivret rámmaeavttuiguin, sihke ekonomii ja njuolggadusaid

¹ Čoahkkáigeassu proševttas «Sørsamisk rådgivningstjeneste i helse- og sosialspørsmål» mii lea proševtta maid Soasa suohkan álggahii jagi 2005. Proševtta gárvána jagi 2008 čavčča.

dáfus. Stáhta ferte stivret suohkansuorggi dan láhkái ahte das vuhtiiváldo sihke seammadássásaš bálvalusfálaldagaid dárbu, beroškeahttá guđe suohkanis ássá, ja guđege suohkana ja fylkasuohkana dáhttu fállat bálvalusaid suohkanássiid sávaldagaid ja dárbbuid mielde. Dát guoská maid sámi álbmogi gullelaš bálvalusaide.

Vaikko suohkaniin ja fylkkasuohkaniin lea dehálaš ovddasvástadus doaimmahit našuvnnalaš buresbirjejeaddji servodaga fálaldagaid nugo mánáidgárddiid, vuodđoskuvlla, joatkkaoahpahusa ja dikšun-ja fuolahusbálvalusa, de lea lunddolaš ahte riikka eiseválddit sáhttet ásahtit nuppástusaid ja stuorát nannenbargguid dieid surggiid siskko-bealde. Našuvnnalaš nuppástus ja stuorát nannenbarggut leat dávjá ruhtaduvvon olggobealde rámmaruhtadansystema, dakko bokte ahte leat ásahtuvvon sierra mearreáigásaš doarjjaortnegat mat huksenbaji ruhtadit jođihan- ja oastingoluid.

6.1.1 Bearráigeahčču, bagadallan ja raporten suohkansuorggis

Ráđdehusa mielas leat fylkasuohkaniid sámi gažaldagaide gullelaš barggut ovdánan bures. Dat mii buoremusat lea váikkuhan dán buori ovdáneapmái, leat ovttasbargošoahpamušat gaskal Sámedikki ja guovddáš sámi guovlluid fylkkasuohkaniid, gč. kap 7.3.1.

Maiddá ollu suohkanat leat ovddidan sámi doaimmaid iežaset ovddasvástádussurggiin. Dat guoská erenoamážit suohkaniidda mat leat sámi giellalága doaimmaguovllus. Liikká ballá ráđdehus ahte mángga suohkanis vel eai váldde doarvái bures vuhtii sámi álbmoga beroštumiid ja dárbbuid. Mángga oktavuodas sáhtta sivan váilelaš čuovvoleapmái leat dat ahte eai dovdda doarvái bures sámepolitihka ovdáneami. Sámedikkis lea dušše muhtun muddui leamaš dilli ja návccat gozihit ovttasbarggu suohkaniiguin seamma ládje go leat bargan fylkasuohkaniiguin, gč. kap. 7.3.

Otná dilis eai gávdno makkárga systemáhtalaš čállosat dahje raporttat mat čájehivčče movt suohkansuorggis gozihit sámepolitihkalaš doaimmaid. Danin áigu ge Bargo- ja searvadahttindepartemeanta, ovttasráđiid eará departemeanttaiguin maidda ášši guoská, geahččat dárkileappot movt sáhtášii fylkkamánne geassit eanet mielde dán bargui. Seammás galgat árvvoštallat movt sáhtta buoridit fylkamánne bagadallandoaimma suohkaniid ektui. Davviguovlluid fylkkamánnet leat vásihan ahte leamaš ávki ásahtit sierra virggiid main lea erenoamáš ovddasvástádus gozihit sámi gažaldagaid ovttahtimiin, plánabargguin, ovdánahttinbargguin ja ovttasdoaimmaid bokte. Ráđdehus áigu

geahčadit fylkamánne doaimmánvccaid mat guset sámi gažaldagaide, go lea sáhka suohkansuorggi bagadallan- ja ovddidanbargguin. Bargo – ja searvadahttindepartementa áigu maid bivdit KSa ja Sámedikki lagat ovttasbargui geahčadit suohkaniid barggu sámi áššiiguin. Dan oktavuodas lea heivvolaš čadahit kártema, omd. das, man muddui suohkanat váldet sámi čuolbmaáššiid iežaset plánadokumeanttaide.

6.2 Hálldahusodastus ja sámit

Hálldašannuppástus sisttisdoallá dan ahte leat sirdojuvvon doaimmat stáhtas regiovnaid álbmotválljen ásahtusaid dássái. Ja lea áibbas čielggas ahte hálldašannuppástus boahá čuohtit sámi ássanguovllu sápmelaččaide je sámi beroštumiide.

Go doaimmat ja váldi sirdojuvvojit regiovnaide, de dan barggus lea ráđdehusa bealis dehálaš muitit ahte ain galgá vuhtiiváldit sámi beroštumiid buori vuogi mielde. Ii leat sávahahtti ovdáneapmi jus Sámediggi ja sámi beroštumit ožžot unnit dadjamaša ja váikkuhanfámu go sis dál lea daid guoskevaš áššiin/válddis, dan geažil go doaimmat sirdojuvvojit stáhtas regiovnaid dássái. Dát lea erenoamáš áigequovdil go guoská stáhta doaimmaide ja bálvalusaide mat ovdal regiovnaide sirdima guske Sámedikki ja stáhta ráđđádlansoahpamuššii. Danin lea ge ráđdehusa áigumuš ahte sámi váikkuheapmi ja mioldemearridanvejolašvuhta ii galgga šaddat heajut daid áššesurggiin mat sirdojuvvojit stáhtas regiovnaide.

Sámediggi lea dievasčoahkkinmearrádusas cealkán hálldašannuppástusa áššis (ášši 36/06) ahte sii dáhttot «duodalaš ja buresdoaimmi golmmabealát šiehtadallamiid (stáhta-regiovnat-Sámediggi) sihkkarastin dihtii ahte Norga doallá álbmotrievttálaš geatnegasvuodaid sápmelaččaid ektui, maid lea geatnegahttojuvvon čuovvut.» Ii leat duodi dárkileappot namuhuvvon movt diekkár golmmabealát šiehtadallamat galggaše huksejuvot. Ráđdehusa mielas ii leat vuos áigi dievvan bargat viidáseappot diekkár čovdosiin.

Ráđdehus lea gulaskuddančállosis Gielda- ja guovlodepartementii – mii lea dan birra go odđa doaimmat galget sirdojuvvot regiovnaid álbmotválljen orgánaide guovvamánus 2008 – guorahallan vejolaš čovdosiid movt sáhtášii áimmahuššat sámi beroštumiid fylkasuohkaniin dain áššesurggiin mat sirdojuvvojit stáhtas, vai sihkkarastá sámi váikkuhanvejolašvuoda ja mioldemearrideami, masa maid gullá dat ahte áimmahuššat ráđđádlansoahpamuša.

6.2.1 Molssaeavttot vuogit mo fuolahit sámi beroštumiid regiovnain

Sáhtta jurddašit mánnga vuogi movt sihkkarastit sámi beroštumiid regiovnnaid doaimmain. Vuosttažettiin ferte ráđdehus bealistis vuordit ahte regiovnnat áimmahuššet sámi beroštumiid dan láhkái ahte vuhtiiváldet stáhta ja Sámedikki ráđđádallansoahpamuša, masa gusket riikkaidgaskasaš geatnegasvuodat. Ja ahte regiovnnat dahket dan iešladdis, suohkana iešmearridanvuodđojurdaga vuodul, nu ahte eai dárbbas lágat ja láhkajuolggadusat bidjat sin dan dahkat. Lea gal regiovnnaid duohken čilget makkár dohkálaš standárdda sii bidjet dáid iešguđet ovddasvástádussurggiide. Dákkár dilli, mas regiovnnat iehčanassii čilgejedje sámepolitihkalaš standárdmaid, lei dábalaš dilli ovdal, gitta dassáži Sámediggi ášahuvvui.

Nubbe vejolašvuohta lea ahte Sámediggái addojuvvo vejolašvuohta váikkuhit sámi áššiid proseassain regiovna dásis. Dákkár dillái leat mii dál lahkoneamen. Fylkkasuohkaniid ja Sámedikki ovttasbargosoahpamušain vuhtiiváldet sihke suohkaniid iešstivrejumi ja maiddái sámelága, mii dadjá ahte Sámediggi ieš sáhtta ovddidit áššiid mat dikki mielas orrot dehálaččat. Ovttasbargosoahpamušat leat huksejuvnon konsensusjurdagii, mii mearkkaša dan ahte dat gii «unnimus hálida» mearrida man guhkás bealálaččat galget mannat gudege suorggi áššiiguin. Muhto goabbáge bealli soahpamušas sáhtta oalle oanehis áiggi geassit iežas eret soahpamušas, ovdamearkka dihte jus politihkalaš eanetlohku rievdá. Hástalus dákkár ovttasbargomáliin lea ahte dat ii sihkkaraste sámi váikkuheami ja mieldemearrideami guhkit áiggi vuollái dain áššesurggiin mat sirdojuvvojit stáhtas regiovnaide, namalassii dain áššesurggiin mat dál gullet Sámedikki ja stáhta eiseválddiid ráđđádallansoahpamušii.

Dán ovttasbargosoahpamušmálla sáhtáži ovddidit dan láhkái ahte ovttasbargosoahpamuša jahkasaš raporttat, maid fylkadikkit ja Sámediggi meannudit jahkasaččat, čuvvot Sámedikki jahkedieđáhusa mielddusin. Dáinna lágiin sáhtta áimmahuššet raporterendárbbu ja nu oččoši ráđdehus vejolašvuođa jahkasaččat árvvoštallat gudege regiovna sámepolitihkalaš ovdáneami. Sámedikki jahkedieđáhus meannuduvvo maid Stuoradikkis. Dán málla sáhtta vel eanet buoridit, namalassii nu ahte regiovnnat ráhkadit iežaset ráđđádallansoahpamuša Sámedikkiin. Dat sáhttet leat juogo oassin daid ovttasbargosoahpamušain mat juo leat, dahje sáhttet ráhkaduvvot sierra soahpamuššan. Regiovnnaid vejolaš ráđđádallansoahpamušat sáhtáše huksejuvnot seamma dási eak-

todáhtolašvuhtii go dálá ovttasbargosoahpamušat. Jus ii ráhkát eaktodáhtolaš soahpamuša, de lea eará vejolašvuohta ahte lága bokte geatnegahttit ráhkadit diekkár soahpamušaid. Dán geatnegasvuhtii gulaše de maid dat eará doaimmat ja váldi mat fylkkasuohkaniin dál leat.

Goalmát málla livčči ahte Sámedikki ja stáhta eiseválddiid ráđđádallansoahpamuš mearriduvvo maid guoskat daid odđa regiovnaide sámi guovlluin dain áššesurggiin maid stáhta dál sirdá regiovnaide, mat dál gullet Sámedikki ja stáhta eiseválddiid ráđđádallansoahpamuša vuollái. Dát sihkkarastáži sámi mieldemearrideami guhkit áigái áššesurggiin mat dál gullet Sámedikki ja stáhta eiseválddiid ráđđádallansoahpamuša vuollái.

Ráđdehus áigu bargat ráhkadit oktasaš proposiuvvna Stuoradiggái doaimmaid ja vejolaš juohkinrievdadusaid birra 2008 čavčča, mas maiddái boahit gieđahallat gažaldagaid mat gusket sámi beroštumiide. Dán barggus galgat gulahallat Sámedikkiin. Geahča muđui Sámedikki 2007 jahkedieđáhusa čuoggá 2.1.

6.3 Strategiiat ja doaimbajut

Suohkaniin main orrot ollu sápmelaččat, berre suohkanplánain duodalaččat bargat dan badjelii ahte lámčit dili nu ahte sámi kultuvra, ealáhusat ja servodateallin suodjaluvvo ja oázžu ovdánavejolašvuođaid. Seamma ládje berre dieid gažaldagaid dikšut maiddái regionála plánenbargguin. Sámi beroštumiid áimmahuššama galgá plánenbargguin sáhttit dikšut seamma ládje go eará dehálaš našuvnnalaš ja regionála beroštumiid.

Mearrádusat maid dahket suohkaniin ja fylkdásis, ja politihkka maid jođihit, lea mearrideaddjin dasa movt sámegiella, kultuvra, ealáhusat ja servodateallin lihkostuvvet ovdánit buori lági mielde. Lea hui dehálaš ahte suohkanat lámčēt dili nu ahte sámi kultuvra ja giella galgá suodjaluvvot ja ovddiduvvot maiddái gávpogiin ja stuorat báikkiin gos orrot ollu sápmelaččat. Dan sáhtta bargat go lámčá sámi fálaldagaid mánáidgárdiide, lámčá sámegielloahpaheami, dearvvašvuođa- ja sosiálabálvalusa, boarrásiidfuolahusa ja go ásaha báikkiid gos sápmelaččat sáhttet ovddidahttet sámegiela ja kultuvrra.

Bargo- ja searvadahttindepartemeanta bovde KSa ja Sámedikki lagat ovttasbargui mas guorahallat suohkaniid bargguid sámiide gullelaš áššiin. Dán oktavuodas lea dárbu čadahit kártenbarggu.

Bargo- ja searvadahttindepartemeanta áigu ovtas eará departemeanttaiguin maidda áššit gusket,

árvoštallat movt fylkkamánne bagadallandoaibma suohkaniid ektui sáhtá ovddiduvvot sámide guoskevaš áššiid oktavuodas.

Ráđdehus áigu áimmahuššat sámi beroštumiid hálddanšansirdima nuppástusas.

*Njealját oassi.
Sámediggi*

7 Sámediggi

Sámediggi ásahuvvui geassemánu 12. b. 1987-manosaš lága nr. 56 Sámedikki ja eará sámii riektedilálašvuodaid birra (sámelága) vuodul. Sámediggi ásahuvvui vuosttažettiin sámiiid ovddasteaddji álbmotválljen orgánan, ja dadistaga dasa leat biddjojuvvon eanet bargamušat ja dasa lea sirdojuvvon váldi lága ja/dahje lánkaásahusa vuodul mángga suorggis. Stuorradiggi lea giedahaladettiin jahkásaš stuorradiggedieđáhusa Sámedikki doaimma birra ja bušeahttameannudeamis birra dorjon Sámedikki doaimma ja sajádaga ovddideami.

Ovdabargguin deattuhuvvui ahte Sámedikki váldi galgá sáhttit ovdánit, gč. Árv. O. nr. 79 (1986–87) s. 9:

«Lávdegoddi lea ovttaoavilis ahte Sámedikki váldi ii sáhte mearriduvvot oktii agi beaivái. Lávdegoddi ádde ahte jus Sámedikki válde-suorgi vejolaččat viiddiduvvo boahpteáiggi, de dat soaitá šaddat vuostálagaid eará hálldašanorgánaiguin ja eaktuda ahte dát gažaldagat čielgaduovvojit ja čovdojuvvojit ovdalگو mearriduvvo ahte odđa bargamušat biddjojuvvojit Sámediggái. Go leat vásihan Sámedikki doaimma, de lea lunddolaš ahte válde-suorgi árvvoštallojuvvo Sámedikki barggu ja olbmuid dábaláš servodatoainnu ektui.»

Viidáseappot biddjojuvvo sámii iešmearridanvuoigatvuođa prinsihppa vuodđun: «Jus sámii kultuvra galggaš ceavzit boahpteáiggi [...], de eaktuda dat ahte sámiiid addojuvvo mearkkašahtti iešmearridanvuoigatvuohta ja dadjamaš dakkár áššiiin mat leat erenoamaš dehálaččat sámii kultuvrra sajádahkii». (Od.prp. nr. 33 (1986–87) s. 67). Dat miellidubuktá earret eará ahte sámii ieža, dat mearkkaša ahte Sámediggi, galgá vuoruhit sámii kultuvrra ja servodateallima doaimmaid, ii ge ráđdehus.

Soria Moria-julggaštusas biddjojuvvo vuodđun ahte Sámedikkis galgá leat duohta dadjamaš dakkár surggiin mat leat dehálaččat sámii álbmogii. Dát čuovvu ulbmila sihkarastit Sámediggái politikalaš orgánan ja hálldahusorgánan stuorát friddjavuođa, dadjamaša ja lasi válldi, gč. Sd.dieđ. nr. 55 (2000–2001). Lea leamaš mearkkašahtti ovdáneapmi dain rámmaeavttuin mat leat mielde mearri-

deamen Sámedikki sajádaga ja doaimmanfriddjavuođa mángágo sámeláhka mearriduvvui. Dehálepmosiid gaskkas leat hálldašandoaimmaid lassáneapmi, váldi addojuvven sierralágaid vuodul, bušeahttadili ovdáneapmi ja jagi 2005 konsultašuvdnašiehtadus.

7.1 Sámedikki organiseren, bargo- ja válde-suorgi

Sámedikkis lea parlamentáraláš vuogádat, mas Sámedikki dievasčoahkkima eanetlohku vállje Sámediggeráđi. Sámediggeráđis lea politikalaš ovddasvástádus Sámedikki oktilis doaimmas, dás maiddái dan hálldahusdoaimmas. Sámedikkis leat

1. *dievasčoahkkinn* (parlameantadoaimma lándegodde- ja dievasčoahkkimiiguin njelljii jagis, čoahkkinnjodihangoddi sierra čállingottiin mii jodiha ja hálldaša dievasčoahkkima doaimma),
2. *Sámediggeráđi* (maid Sámedikki dievasčoahkkima eanetlohku vállje, mas lea politikalaš ovddideaddji doaimma ja mas lea parlamentáraláš ovddasvástádus dievasčoahkkimii),
3. *doarjjastivra* (vástida doarjjahálldašeamis daid njuolggadusaid vuodul maid dievasčoahkkinn lea mearridan, ja hálldahusa evttohusa vuodul) ja *giellastivra* (sámii terminologijja ja čállinvuogi mearridanorgána),
4. *fágalaš hálldašeami ollašuhttin ja hálldahuslaš doaimma* (daid bargamušaid hálldašeapmi mat čatnasit oahpahušláhkii, kulturmuitaláhkii ja sámeláhkii, ja daid iešguđetlágan hálldahuslaš gulaskuddanáššiid hálldašeapmi mat čatnasit doaimbabiijuide mat leat dehálaččat sámii servodagaide, ja vel oppa doaimma ekonomijja- ja bargiidstivrejupmi).

Sámedikki doaimma sulastahtta sihke Stuorradikki, ráđdehusa, departemeantta ja direktoráhta bargui, ja gokčá eanaš servodatsurggiid. Dat duohtadilli ahte Sámediggi lea politikalaš orgána mas lea iešguđetlágan váldi, sáhtta leat hásta-leaddji hálldašit sihke stáhta eiseválddiide ja Sámediggái alces.

7.1.1 Sámedikki válđi

Sámedikki válđi juohkása guovttelágánin, lágas ja/ dahje láhkaásahusas mearriduvvon válđin ja válđin juohkit ekonomalaš doarjagiid. Sámediggái lea addojuvvon válđi lágain/láhkaásahusain viđa suorggis. Dat leat:

1. Kulturmuitaláhka mii guoská sámi kulturmuittuide. Dát válđi lea fápmuduvvon láhkaásahusa vuodul ja Sámediggi lea fágalaččat Riikkaantikvára/Birasgáhttendepartemeanta vuollásaš, (gč. kap. 7.7). Formála mearridangelbbolašvuoda lassin kulturmuitalága vuodul, lea Sámedikki ovddasvástádus fuolahit sámi kulturmuitedeastagiid plána- ja huksenáššiin plána- ja huksenlága vuodul. Sámediggi sáhtá ovddidit vuosteákkaid go plánat leat vuostálágaid riikkalaš ja dehálaš regionála beroštusain.
2. Sámelága § 3–12 cealká ahte Sámediggi galgá bargat dan ovdii ahte sámegiella Norggas suodjaluvvošii ja ovdánivččii, gč. Od.prp. nr. 114 (2001–2002) (gč. kap. 19.2).
3. Oahpahusláhka mii guoská válđái mearridit láhkaásahusaid sámegiela oahpahusa fágaplánaid birra vuodđoskuvlii ja joatkkaoahpahussii, ja erenoamáš sámi fágaid oahppoplánaid birra joatkkaoahpahussii (geavadis fágaid giela, duoji ja boazodoalu oahppoplánaid). Válđi lea fápmuduvvon lága vuodul (gč. kap. 11.1).
4. Lága vuodul fápmuduvvon válđi addit láhkaásahusaid sámi leavvga geavaheami birra, gč. sámelága § 1–6.
5. Lága vuodul fápmuduvvon válđi addit njuolggadusaid dasa mo rievdan meahccegeavahusa váikkuhusat sámi kultuvrii, boazodollui, meahceávkkestallamii, ealáhusdoibmii ja servodateallimii galget árvoštallojuvvot. Departemeanta galgá dohkkehit njuolggadusaid, gč. finnmárculága § 4 (gč. kap. 20.2.2).

Sámediggi lea ožžon eanet ovddasvástádusa ja iehčanasvuoda bušehta oktavuodas dan lágai ahte Sámediggi jagi 1999 rájes oaččui spiehkastaga Juolludannjuolggadusaid § 3 (dalá § 4), gč. Sd.prp. nr. 1 Lasáhus nr. 5 (1998–1999). Dainna várašeimiin ahte Sturradiggi dohkkeha bušehta, juogada Sámediggi iežas skábmamánu dievasčoahkkimis daid juolludusaid mat leat addojuvvon departemeanttaid bušehtain.

Sámediggi juogada doarjagiid ollu surggiin. Sámediggi mearrida doarjjahálddašeami njuolggadusaid, muhtun dáhpáhusain ovttasráđiid áššáigullii departemeanttain. Doarjjahálddašeami sáhtá juohkit čieža vuollekategoriijan:

- Njuolgga doaibmadoarjjan organisašuvnnaide (ealáhus- ja kulturorganisašuvnnaide, riikkamiehtásaš sámi organisašuvnnaide).
- Njuolgga doaibmadoarjjan friddja áhahusaide (vuodđudusaide ja miellahttoorganisašuvnnaide).
- Njuolgga doaibmadoarjjan gieldda oamastan áhahusaide (dávvirvuorkkáide ja giellaguovddážiidda).
- Njuolgga doaibmadoarjjan gielddaide giellabargguide.
- Doaibmadoarjjan ohcama/duodaštusa vuodul mánáidgárddiide, girjebussiide.
- Doarjjan ohcama vuodul kultur-, ealáhus-, giella- ja kulturmuitedeastavttaide, ja vel oahppo- ja dáiddárstipeanddaide.
- Doarjjan oahpponeavvuid ráhkadeapmái/oahpponeavvuid dingomii.

Sámediggi nammada dahje evttoha stivralahtuid mángga sámi organisašuvdnii ja mángga almmolaš doaimmahussii. Muhtun dáhpáhusain mudde láhka dán bargamuša (boazodoalloláhka, finnmárckuláhka ja universitehtaid ja allaskuvllaid láhka).

Sámediggi lea ovdánan mearkkašahtti lágai mañimus jagiid.¹ Dan rájes go dan organiseremis ledje vuollásaš ráđit sierra hálddahašuvnnaide čielga surggiin, de lea dál ovddasvástádus dievasčoahkkimii čielgasit biddjojuvvon Sámediggeráđái. Seammas lea Sámediggi mañimus jagiid válđan badjelassas dakkár doaimmahusaid go Sámi oahpahráđi ja Sámi sierrabibliotehka, ekonomalaš doarjjaortnegiid sámi áhahusaid várás ja gielddaid várás, ja mánga doarjjaortnega mat leat sámi álbmoga várás.

7.1.2 Sámedikki politihkalaš doaibma

Sámediggi čoahkkana dievasčoahkkimii njelljii jagis. Sámediggeválgga čadahuvvo oktan sturradiggeválggaiguin. Go Sámediggi vuodđuduvvo juohke njealját jagi, vällje Sámedikki dievasčoahkkinn sámediggeráđi mas leat vihtta áirasa. Sámedikki dievasčoahkkinn mearrida jienastemiin mo oppa ráđi čoahkádus galgá leat. Sámediggeráđi lea välljejuvvon jus dat oázžu eanet go beali jienastagain vuosttaš jienastemis. Sámediggeráđi bargamušat leat jodihit ja fuolahit Sámedikki oktilis doaimmahussii.

¹ Bjørn Bjerkli ja Per Selle válddahallaba dán ovdáneami kapihttalas 2 Sametinget – kjerneinstitusjonen innenfor den nye samiske offentligheten i Samer, makt og demokrati. Sametinget og den nye samiske offentligheten, Gyldendal 2003. Girji lea almmuhuvvon Fápmo- ja demokratiijačielgga-deami oktavuodas.

Govus 7.1 Sámedikki dievasčoahkkinlatnja

Govvideaddji: Jaron Hollan

bmama, gulahallama ja konsultašuvnnaid ráđđehusain ja eará eiseválddiiguin. Sámediggeráđđi ovddida áššiid čoahkkinjodihangoddái mii de fas ráhkada áššelistta ja juohká áššiid lávdegottiide.

Maŋnago Sámediggi lea vuodduduvvon válgga maŋná, välljejuvvo válgalávdegoddi mii árvala buot lahttoevttohasaid lávdegottiide, doarjjastivrii ja Sámi parlamentáralaš ráđđái.

Sámedikki čoahkkinjodihangotti välljen čadahuvvo gorrelohkoválgan. Čoahkkinjodihangottis leat jodiheaddji (Sámedikki dievasčoahkkinjodiheaddji), sadjásaš jodiheaddji ja golbma lahtu. Čoahkkinjodihangoddi ráhkada áššelistta, gohčču čoahkkimiidda ja jodiha Sámedikki dievasčoahkkimiid.

Sámedikki dievasčoahkkimis välljejuvvojit lahtut njeallji lávdegoddái, Plána- ja finánsalávdegoddái, Bajásšaddan- ja oahppolávdegoddái, Ealahus- ja kulturlávdegoddái ja Bearráigeahččanlávdegoddái. Jagis dollojuvvojit njeallje dievasčoahkkima maid ovdalaš leat lávdegoddečoahkkimat. Lávdegottit ovddidit evttohusaid dievasčoahkkimii dain áššiin maid čoahkkinjodihangoddi sádde lávdegottiide. Bearráigeahččanlávdegoddi ovddida

mearrádusevttohusaid sierra njuolggadusaid vuodul.

Sámedikki ođđasisorganiserema oktavuodas jagi 2000 ja Sámi kulturráđi, Sámi ealahusráđi, Sámi kulturmuitoráđi ja Sámi oahpahusráđi heaittiheami maŋná ásahii Sámediggi jagi 2001 Sámedikki doarjjastivrra man ovddasvástádus galgá leat Sámedikki doarjjaruđaid hálddašeapmi. Sámedikki doarjjastivrra njuolggadusaid lea Sámediggi mearridan. Doarjjastivrra čieža lahtu leat Sámedikki áirasat ja sadjásaáirasat välljen Sámedikki áراسiid ja sadjásaáراسiid gaskkas. Lahtut välljejuvvojit ovttá válgáigodahkii. Doarjjastivra juogada ruđaid dain stipeanda- ja doarjjaortnegiin mat leat kultur- ja ealahusovddideami, oahpahusa, giela, kulturmuittuid ja dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalusaid várás. Dat ortnegat maid Sámedikki doarjjastivra hálddaša, bohtet ovdan Sámedikki jahkásaš bušehtas.

7.1.3 Sámedikki hálddašanbargamušat ja hálldahus

Sámedikkis ledje jagi 2007 sullii 120 hálldahusbargi. Go Sámediggi ásahuvvui jagi 1989, válddii Sámediggi badjelasas Norgga sámeráđi bargamušaid, ja maiddái Norgga sámeráđi čieža olbmo hálldahusa. Dađistaga go doaibma viidánii hálddašanortnegiid sirdima geažil departemeanttain Sámediggái, de lassánedje hálldahuslaš resurssat ge. Hálldahusa stuorrun čatnasa maiddái Sámedikki lassánan politihkalaš doibmii – mii čuovvu sámepolitihkalaš ovdáneamis ja álgoálbmorievtti riikkaidgaskasaš ovdáneamis. Sámedikki hálldahusas leat ollu iešguđetlágan bargamušat, ja dat lea maŋgii ođđasis organiserejuvvon, politihkalaš dási organiserema mielde.

Sámediggi oaččui jagi 1993 rájes sámi gielaruđaid, sámi kulturuđaid ja sámi kulturmuitoráđi hálddašeami hálddašanválddi departemeanttain. Sámediggi mearridii skábmamánus 1992 ásahit fágapolitihkalaš vuollásaš ráđiid mat galge hálldašit sámi doarjjaortnegiid mat dalle sirdojuvvojedje Sámediggái. Seammás mearriduvvui ahte vuollásaš ráđiid hálldahusat galge báikáduvot biedgguid sámi guvlui.

Jagi 1994 ásahuvvui Sámi kulturmuitoráđi Sámedikki vuollásažžan. Sámi kulturmuitoráđi heaittihuvvui jagi 2000 ja dan hálldahus ovttaidahttojuvui Sámedikki hálldahusa ossodahkan.

Sámediggevisti Kárášjogas rahppojuvui almolaččat skábmamánu 2. beaivvi 2000. Seamma jagi válddii Sámediggi badjelasas Sámi bibliotehka, maid giela dan ovdal jodihii. Sámediggi organiserii dalle girjeráju Girjeráđjo- ja diehtujuohkinosso-

daga oassin. Sámi sierrabibliotehkas lea guovddáš sadji sámédiggevisttis, ja lea buohkaid várás geat dárbbasit sámi girjerádjobálvalusaid.

Sámi oahpahusráđđi, mii ásahuvvui jagi 1976 Girko-, oahpahus- ja dutkandepartemeantta rávvejeaddji orgánan, heaittihuvvui 01.01.2000. Oahpahusráđi hálddahuš sirdojuvvui Sámédiggái seammas go máŋga bargamuša sirdojuvvojedje Sámédiggái. Dat dagahii ahte Sámédikki hálddahuš stuorui sullii 25:in bargiin.

Go Sámédiggi miessemánus 2000 mearridii rievdadit Sámédikki ja dan vuollásaš fágaráđiid struktuvrra, de ovttaidathtojuvvojedje vuollásaš ráđiid hálddahušat Sámédikki hálddahušii mat Sámédikki mearradusa vuodul organiserejuvvojedje ossodahkan.

Mánáid- ja bearašdepartemeanta sirdii jagi 2001 sámi mánáidgárddiid sierra doarjaga hálddašeami Sámédiggái.

Jagi 2002 rájes sirdojuvvui Sámédiggái máŋgga ortnega hálddašanovddasvástádus maid Kulturdepartemeanta ovdal hálddašii, gč. kap. 14.4.

Sámédikki hálddahuš organiserejuvui ođđasis jagi 2005, ja das leat dál golbma ossodaga, Oahpahus- ja kulturossodat, Vuoigatvuoda-, ealáhus- ja birasossodat, ja Hálddahušossodat. Dasto leat vel ásahuvvon guokte bargoveaga, dievasčoahkkima ja Sámédiggeráđi várás.

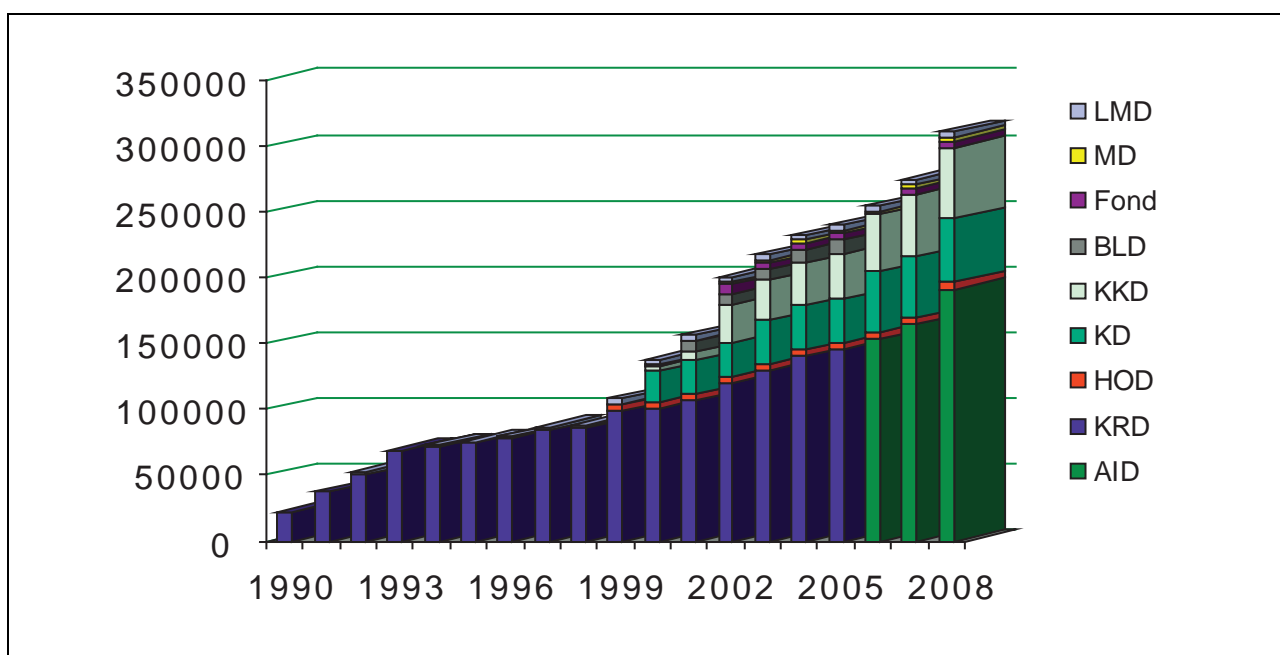
Jagi 1999 rájes, go Sámédiggi nettobušehttejuvui, de sáhtta Sámédikki dievasčoahkkin juohkit ruđaid poastadásis ja dan láhkai maiddái juolludit ruđaid Sámédikki hálddahušlaš resursan.

Dál leat Sámédikkis čieža kontorbaikki miehtá riikka. Sámédikki váldohálddahuš lea Kárášjogas. Eanaš eará kontuvrrat leat oktiisajuštuvvon sámi kulturásahusaiguin, nu mo dat lea Saemien Sijtiein Snoasas, Árran julevsáme guovdátjiin Divvtasvuonas, Várdobáiki sámi guovddáziin Evenášsis, Ája Sámi Guovddáziin Gáivuonas, ja Várjjat Sámi Museain Unjárggas. Sámédikki kontuvra Guovda-geainnus fárre Diedávissui go dat gárvána jagi 2009.

7.1.4 Sámédikki bušehttaovdáneapmi

Go Sámédiggi ásahuvvui jagi 1989, de biddjojuvvui dat vuoddu ahte Sámédiggi galgá váldit badjelasas buot doaimmaid ja oázžut seamma vuoigatvuodaid ja geatnegasvuodaid mat dan ráđjai ledje leamaš stáhta nammadan Norgga Sámerádis. Bušehttateknihkalaččat čadahuvvui dat dan láhkai ahte dat bušehttarutiinnat mat ledje ásahuvvon Norgga Sámeráđi ektui, jotkojuvvojedje árvvoštalakeahhtái Sámédikki erenoamáš árvodási álbmotválljen orgánan.

Sámédiggi organiserejuvui jagi 1999 dakkár doaimmahussan mas ledje sierra fápmudusat (nettobušehttejuvvon) ollašuhttin dihtii daid ulbmiliid ahte Sámédiggái galgá stuorra friddjavuohta ja vejolašvuohta dahkat iežas vuoruhemiid sámi kultuvrra ja sámi servodateallima boahtteáiggi várás. Seammás ásahuvvojedje ođđa bušehttabargovuoigt ja jahkásaš johtočála sámi áššiid oktiordnema birra bušehttabargui. Dát mielddisbuvttii ahte

Govus 7.2 Juolludeamit Sámédiggái 1990–2008

stáhtaráđiid ja sámediggepresideantta gaskasaš bušeahttačoahkkimat ášahuvvojedje bastevaš ortnegin.

Sámedikki lei iežas vuosttaš olles doaibmajagi 1990 31,7 milj. ruvdnosaš bušeahtta. Jagi 2008 hálddaša Sámediggi sullii 311 milj. ruvnno, gč. govvosa 7.2. Lassáneapmi vuolgá eanaš das ahte Sámediggi dađistaga lea ožžon daid ortnegiid hálddašeami ovddasvástádusa mat ášahuvvojedje nannet sámi kultuvrra, giela ja ealáhusovddideami, ja mii ovdal earret eará lei departemeanttain. Ovdáneapmi čuovvu stáhta eiseválddiid ulbmila addit Sámediggi stuorát dadjamaša ja válddi áššiin mat erenoamážit beroštattet sámi álbmoga.

7.2 Stáhtalaš eiseválddiid ja Sámedikki gaskasaš konsultašuvdnašiehtadus

Šiehtadusa das makkár vugiid mielde stáhtalaš eiseválddiid ja Sámedikki gaskasaš konsultašuvnnat galget čađahuvvot, vuolláičáliiga giela- ja guovloministtar ja sámediggepresideanta miesemánu 11. beaivvi 2005. Sámediggi dohkkehii prosedyraid geassemánu 1. beaivvi 2005. Suoindnemánu 1. beavvi 2005-mannosaš gonagaslaš resolušuvnnain nannejuvvui ahte prosedyrat galget gustot oppa stáhtahálddahussii. Konsultašuvdnavugiid mearrádusa duogáš lea álgoálbmogiid vuoigatvuohta jerrojuvot áššiin mat sáhttet njuolggá váikkuhit álgoálbmogiidda. Dát vuoigatvuohta čuožžu ILO-konvenšuvnnas nr. 169 álgoálbmogiid ja čeardaálbmogiid birra iehčanas stáhtain, 6. artihkkalis. Konsultašuvdnavuogit galget geavahuvvot áššiin mat sáhttet váikkuhit njuolggá sámi beroštusaide.

Bargo- ja searvadahttindepartemeanta lea geassemánus 2006 ráhkadan rávvenčállosa mii galgá addit geavatlaš rávvagiid das mo konsultašuvnnat Sámedikkiin galget čađahuvvot.

Barggadettiin dáinna stuorradiggedieđáhúsain lea Bargo- ja searvadahttindepartemeanta iskan čohkket daid vásáhusaid mat departemeanttain, eará stáhtalaš eiseválddiin ja Sámedikkiin leat konsultašuvdnaprocedyrain. Konsultašuvdnavuogit leat dagahan ahte lea šaddan odđa ja eanet formála oktavuoha stáhtalaš eiseválddiid ja Sámedikki gaskii. Mánnga stáhtalaš eiseválddiid dieđihit ahte sin mielas lea álkít váldit oktavuoda Sámedikkiin árrat ja dáinna ovttasráđiid árvvoštallat goas Sámediggi galgá searvat prosessii mii lea jođus. Dát oktavuoha lea addán stáhtalaš eiseválddiide odđa dieđu sámi diliid birra ja buoret áddejumi áššiin mat gusket sámiide. Stáhtalaš eiseválddiid ja

Sámedikki mielas ovddidit konsultašuvnnat oktavuodaid. Sámi perspektiiva lea šaddan čielgaset mánnga departementii ja etáhtii, ja Sámediggi lea oahppan eambo stáhtahálddahusa rutiinnaid iešguđet osiid birra.

Konsultašuvdnašiehtadus dagaha ahte ráđdehusas lea buoret vuoddu dahkat iežas mearrádusaid áššiin main leat leamaš konsultašuvnnat, ja áššiid lea álkít čađahit manjá go dat leat mearriduvvon.

Vásihuvvon lea ahte lea dárbu heivehit konsultašuvdnavugiid stáhtalaš sajáiduvvan áššemeannudanrutiinnaide. Hástaleaddjin sáhtta leat čađahit konsultašuvnnaid Sámedikkiin oktanaga departemeantta siskkáldas posedyraiguin ja áššemeannudemiin, ja áinnasge ráđdehusa mearridanproseassaiguin. Sámedikki fas bealistis leat iežas siskkáldas hálddahuslaš ja politihkalaš proseassat. Ráđdehusa oaidnu lea ahte konsultašuvnnaid ja departemeanttaid ja ráđdehusa siskkáldas barggu gaskasaš doaibman njuolggá dađistaga lasi vásáhusaid mielde.

Buori konsultašuvnna eaktun lea ahte oasehasat lonohallet áššáigullelaš dieđuid. Sámediggi lea mánnga konsultašuvnna oktavuodas dovddahan iežas leamen hui duhtavaš go konsulatašuvnnain čađahuvvo rabas gulahallan. Rabasvuohta proseassas dahká álkibun Sámediggiin buktit oaiviliidis substantiála čuoľbmačilgehusaide juohke áššis. Geavatlaččat šaddá álkibun čađahit rabas gulahallama ja áššebáhpiriid lonohallama go mearrádusat almmolašvuođalágas konsultašuvnnaid birra Sámedikkiin jna. doaibmagohtet čakčat 2008. Mearrádusat dadjet ahte áššebáhpiriid mat lonohallojuvvojit konsultašuvnnaid oktavuodas, sáhtta biehttalit čájeheames.

Konsultasjonsprosedyrat vuodul galget Sámediggi ja sámeáššiid departemeanttaid siskkáldas oktiordnenlávdegoddi doallat konsultašuvdnačoahkkimiid juohke jahkebeali. Dáin čoahkkimiin oážžu Sámediggi diehtit makkár proseassaid departemeanttat árvvoštallet guovdilin čuovvovaš manuid konsultašuvnnaid áššin. Dán láhkai šaddá álkít Sámediggiin ja departemeanttaide plánet ja vuoruhit deháleamos áššiid.

Ráđdehus háliida fuomášuhttit ahte konsultašuvnnat eai galgga boahit dábaláš áššemeannudanprosedyrat sadjái. Ain lea mearkkašahhti dehálaš ahte Sámediggi addá cealkámušaid gula-skuddanoasehassan sihkarastin dihtii ahte lea buorre vuoddu meannudit ášši viidáset. Gulaskuddancealkámuš maid Sámediggi ovddida, sáhtta dávjá doaibmat konsultašuvdnaproseassa buorin vuoddu, dannego dalle leat Sámedikki oaivilat ja ákkastallan čielgan árra muttus.

Konsultašuvdnašiehtadusa dehálaš prinsihppa lea ahte konsultašuvnnat galget čadahuvvot buori jáhkus ja soabadanulbmiliin. Áššiin main dattetge ii sohppojuvvo miige sierramielalašvuoda geažil, lea mearkkašahtti dehálaš ahte Sámedikki oainnut čielgasit bohtet ovdan áššebáhpriin mat mannet ášši loahpalaš mearrideaddjái. Dát lea erenoamáš dehálaš áššiin maid ráđdehus meannuda ja mat ovddiduvvojit Stuorradiggái.

Vásáhusat konsultašuvdnaortnegiin leat eanaš positiivvat. Mánnga áššis lea duodaštuvvon ahte gulahallan mearridanvuodu hárrái lea dagahan geavtlaš ja ovttamielalaš čovdosiid mat bures fuolahit sihke sámi ja eará servodatdeastagiid.

Geahča Sámedikki 2007 jahkediedáhusa čuoggá 3.2 mas jagi 2007 konsultašuvnnat válddahallojuvvojit.

7.2.1 Konsultašuvnnat ja gulaskuddamat

Sámelága § 2–2 válddahallá mo almmolaš orgánat dáhttot Sámedikki buktit cealkámušaid. Mearrádus dadjá ahte eará almmolaš orgánat berrejit «addit Sámediggái vejolašvuoda cealkit oainnus ovdalgo dat dahket mearrádusaid áššiin mat gullet Sámedikki bargosuorgái». Gulaskuddannjuolggadus berre dulkojuvvo sámelága § 2–1 mielde mii válddahallá Sámedikki bargosuorggi. Sámelága § 2–2 mearrádus gulaskuddanvuoigatvuoda birra berre dattetge dulkojuvvo ILO-konvenšuvnna 169 artihkkaliid 6 ja 7 olis, ja vel stáhta eiseválddiid ja Sámedikki gaskasaš konsultašuvdnašiehtadusa olis.

Gulaskuddanvuoigatvuohta gusto buohtalaš konsultašuvdnageatnegasvuođain Sisdoalu dáfus gusto konsultašuvdnageatnegasvuohta eanet go gulaskuddanvuoigatvuohta, ja konsultašuvnnat addet Sámediggái stuorat váikkuhanvejolašvuoda go dan mii čuovvu gulaskuddanvuoigatvuođas. Muhto ovttas suorggis gusto gulaskuddanvuoigatvuohta viidáseappot go konsultašuvdnašiehtadusa doaibman: Gulaskuddanvuoigatvuođa doaibmanviidodat čujuha «almmolaš orgánaide» mat leat orgánat sihke báikkálaš, guvllolaš (regionála) ja guovddáš dásis, gč. Od.prp. nr. 33 (1986–87) siiddus 118. Konsultašuvdnašiehtadus fas gusto ráđdehussii, departemeanttaide, direktoráhtaide ja eará vuollásaš doaimmahusaide, gč. konsultašuvdnašiehtadusa čuoggá 2.

Sámedikki áššesuorgi lea buot áššit mat dikki mielas «erenomážit gusket sámi álbmogii», gč. sámelága § 2–1 vuosttaš laddasa. Sámelága § 2–1 nuppi laddasis čuovvu ahte «Sámediggi sáhtta ieš vuolggahit ja addit cealkámuša buot áššiin iežas bargosuorggis». Sámediggi lea ieš ožžon gelb-

bolašvuoda árvvoštallat guoská go ášši erenoamážit sámiide. Dát árvvoštallan lea hálddahusa friddja meroštallama duohkin, ja dan ii leat vejolaš rievttálaččat dárkkistit.² Geavadis gal illá dáidet čuožžilit váttisvuodat das gullá go ášši Sámedikki bargo- ja váldesuorgái go Sámediggi ieš lea vuolggahan ášši, gč. sámelága § 2–1 nuppi laddasa. Eará orgánaide mat árvvoštallet addit Sámediggái vejolašvuoda dovddahit iežas oaivila ovdalgo mearrádus dahkkojuvvo sámelága § 2–2 vuodul, šaddá váddáset árvvoštallat gullá go ášši Sámedikki bargo- ja váldesuorgái. Ovdehuvvo ahte orgána masa ášši guoská, jus eahpádus bohciida, galgá Sámedikkiin čielggadit háliida go Sámediggi ášši gulaskuddamii vai ii.³ Ahte ášši «erenomážit guoská sámi álbmogii» ii mearkkaš ahte ášši galgá dušše sámiide guoskat. Nu lea ge Sámedikkis váldi meannudit áššiid dalle ge go ášši guoská eará joavkuide dahje beroštumiide.

7.3 Sámedikki ovttasbargu báikkálaš ja regionála eiseválddiiguin

Sámedikki gaskavuohta gielddaide ja fylkkagielddaide lea muhtun surggiin muddejuvvon lánka-mearrádusaiiguin. Sámelágas, mánáidgárdelágas ja oahpahuslágas leat mearrádusat sámi dilálašvuođaid birra mat njuolggá váikkuhit gielddaide, ja leat dan lánkai mielde muddemin Sámedikki ja gielddaid muhtun gaskavuođaid. Ođđa plána- ja huksenláhka (gč. kap. 7.6 ja 20.2.1) § 5–4 čilge Sámedikki vuoigatvuođa ovddidit vuosteákkaid gielddaplánaide. Lánkaásahus fágalaš ovddasvástádusjuogu jd. birra kulturमितolága vuodul addá dihto njuolggadusaid Sámedikki rollii kulturमितohálddašeami ektui muđui. Iežas váikkuhangaskaomiid bokte lea Sámedikkis dattetge vissis váikkuhus gielddaid sámepolitihkalaš doaibmabijuide mat ovdamearkka dihtii čatnasit sámi gillii, kultuvrii, mánáidgárddiide ja ealáhusaide. Muđui lea gielddaid ja fylkkagielddaid ja Sámedikki gaskavuohta gitta eaktodáhtolašvuođas ja oasehasaid buorredáhtolašvuođas.

Vaikke vel mánnga gieldda sámi guovlluin eai vel leat ovddidan árjjalaš sámepolitihkalaš doaibmabijuid, de lea Sámedikki ovttasbargu gielddaiguin ovdánan positiivvalaččat guhkes áiggi. Dat guoská erenoamážit daidda gielddaide mat gullet Sámi ovddidanfoandda geográfalaš doaibmaguvlui ja sámegiela hálddašanguvlui. Sámediggi lea leamaš

² Skogvang: Samerett (Oslo, 2002) siiddus 127.

³ NOU 1984: 18 siiddus 588 ja Od.prp. nr. 33 (1986-1987) siiddus 117.

šiehtadallamiin Innovasjon Norge:in (gč. kap. 20.6.2).

Ovttasbargošiehtadusat leat sihke sámepolitihka ja regiovdnapolitihka odđa oassi mii sáhtta šaddat hui dehálažžan mángga oktavuodas.

7.4 Sámedikki formála sajádat – čatnasanvuohki, fápmudeapmi ja bagadeapmi, bearráigeahčču ja vuodđolágalaš ovddasvástádus

Sámeláhka dahje ovdabarggut eai daja maidege njuolgga mo Sámedikki ja ráđđehusa gaskasaš čatnasandilálašvuodát galget leat, eai dat daja maidege Sámedikki áššáskuhttingelbbolašvuoda birra ja stáhtaráđiid konstitutionála ja parlamentáralaš ovddasvástádusa birra Sámedikki doaimmas. Ráđđehusa/departemeantaid fápmudan-, bagadan- ja bearráigeahččanváldi lea muhtumassii válddahallojuvvon.

Jahkebeallásaš konsultašuvdnačoahkkimis juovlamánus 2005 gaskal sámediggepresideantta ja bargo- ja searvadahttinministara sohpe nammadit bargojoavkku mii galgai evttohit ráđđehusa ja Sámedikki gaskasaš ovttasbargui odđa bušeahtta-prosedyráid ja čielggadit Sámedikki formála sajádaga stáhta ektui.

Bargojoavku ovddidii iežas raportta «Sámedikki formála sajádat ja bušeahttabargovuogit» cuoŋománus 2007. Raporttas čilgejuvvo Sámedikki doaimma, sihke politihkalaččat ja hálldahusorgánan. Čilgejuvvo mo Sámediggi dadistaga lea ožžon friddjaset sajádaga, ja mas Sámedikki formála sajádat orru leamen eahpečielggas. Joavku oavvilda ahte lea dehálaš čalmmustit Sámedikki sierranas doaimmaid (sihke álbmotválljen orgánan ja hálldahusorgánan) dannege dat lea mielde mearrideamen mo Sámediggi berre organiserejuvvo stáhta eiseváldiid ektui. Joavku lea geahčadan giełldaid gaskavuoda ráđđehussii gavdnan dihtii vejolaš sirdinárvvuid Sámedikki gaskavuhtii ráđđehussii. Bargojoavku čujuha dasa ge ahte Sámediggi lea sierralágan stáhtalaš huksehus man geažil lea váttis válljet «standárdačovdosiid» go áigu formaliseret dikki gaskavuoda ráđđehussii.

Bargojoavku evttoha ahte Sámedikki dálá friddja sajádat berre fomaliserejuvvo, dat mearkkaša mearriduvvot lágas. Joavku háliida vuosttažettiin ahte Sámediggi luvvejuvvo stáhtas, dannege dát «dáidá leat buoremus dálá geavada olis ja dan oainnu olis ahte Sámediggi lea iehčanas álbmotválljen orgána». Bargojoavku oavvilda ahte dákkár čoavddus dievaslaččat árvvoštallojuvvon soabašii Sámedikki sorjjasmeahttun sajádahkii, ja

ahte dat čielggadivččii gažaldagaid mat gusket áššáskuhttingelbbolašvuhtii, stáhtaráđiid bagadanváldái ja vuodđolágalaš ja parlamentáralaš ovddasvástádussii. Evttohus ii mielddisbuvvte joavkku mielas ahte Sámediggi oazžu stuorat friddjavuoda go dikkis dál jo lea das mii guoská gaskavuhtii ráđđehussii ja gažaldagaide bagadeami ja bearráigeahču birra.

Viidáseappot dadjá bargojoavku ahte jus Sámediggi ásahuvvo iehčanas riektesubjektan, de lea lunddolaš ráhkadit dihto sierranjuolggadusaid vealgečuovvoleapmi ja reastaluvvama hárrái, vejolaččat njuolggadusa mii gáržžida Sámedikki vejolašvuoda vealgáduhttit iežas. Dasto ferte maiddá Sámedikki gaskavuoha lágaide mat gusket almmolaš doaimmahusaide, árvvoštallojuvvo laga-but.

7.4.1 Čatnasanvuogit ja almmolaš hálldahusa organiseren

Čatnasanvuohki mearkkaša departemeantta/ráđđehusa ja dan vuollásaš orgána dahje doaimmahusa gaskavuoda. Čatnasanvuohki bidjá earret eará rámmaid stáhta stivrenejolašvuodaide ja stáhtalaš doaimmahusaid doaimmanfriddjavuhtii. Doaimmahusat mat vuosttažettiin galget čadahit váldedoaimmaid, organiserejuvvojit dábálaččat hálldahussan. Juridihkalaš persovvna stáhtas leat mánga orgána main lea sierralágan formála stáhtus nu mo Stuorradikkis, Gonagasas ja duopmostuoluin. Hálldahusvuogádagas departemeantaid vuolde leat maiddá mánga variántta, ovdamearkka dihtii Dáhtabearráigeahčču ja hálldahusorgánat main leat sierra fápmudusat jna. Hálldahusorgánat main leat sierra fápmudusat leat eanaš doaimmahusat mat leat nettobušehhtejuvvon, dat mearkkaša ahte dat ožžot juolludusaset 50-poasttas ja sis lea friddja fágalaš sajádat, nu mo ovdamearkka dihtii universitehtat ja áittardeaddjit. Doaimmahusat gártet eanaš stáhta ekonomiijanjuolggadusčoahki vuollái. Maiddá bruttobušehhtejuvvon stáhtalaš doaimmahusat sáhttet leat hui iehčanasat nu mo ovdamearkka dihtii Duopmostuollohálldahus, Dáhtabearráigeahčču ja Persovdnasuodjalammagoddi. Buot dáid doaimmahusaid dovdomearka lea ahte dain lea alla autonomiijadássi, ja dain leat eatnašat ožžon fágalaš sorjjasmeahttunvuoda jogo njuolggadusain dahje lágas. Ráđđehusa dábálaš bagadanvejolašvuoha lea gáržžiduvvon, ovdamearkan stivre láhka, láhkaásahus dahje Stuorradikki plenármearrádus Duopmostuollohálldahusa.

Go áigot árvvoštallat berre go stáhtalaš doaimmahus organiserejuvvo sierra riektesubjektan,

de váldet vuhtii doaimmahusa šlája, rievttálaš ja ekonomalaš muddema dási, njuolgga politihkalaš stivrema ja bearráigeahču dárbbu. Dákkár iehčanas organiserenvuogit juhkkovuvvot odne stáhtaosussearvin, stáhtafitnodahkan, sierláhkafitnodahkan, dearvvašvuodálágádussan ja vuodđudussan. Dáid fitnodagaid dovdomearka lea dávjá ahte dain lea dábálaš gávpedoaibma mii gilvala priváhta doaimmahusaiguin, dahje ahte dat stivrejuvvojit ja mihtiduvvojit rievddaldeaddji sisoađuid vuodul ovdamearkka dihtii liseansa-boađuid vuodul, geavaheaddjiiddiviidiid vuodul jna. Ággan organiseret muhtun stáhtalaš dioaimmahusaid sierra riektesubjektan, lea ahte dan mielde dat galget sáhttit doaibmat duohta dahje jurddašuvvon márkanis. Stáhta oamasta fitnodagaid ja stivre daid eaiggádin. Fitnodagat ruhtadit iežas doaimmahusa eanaš márkanoaibmaiguin, nupáldasat stáhtalaš juolludemiguin dego muhtunlágan buhtadussan geatnegahttojuvvon servodatdoaimmaid ovddas. Riikarevišuvdna goziha ahte eaigátvuolta fuolahuvvo dohkálaččat, ja dárkkista ahte vejolaš juolludemit geavahuvvojit Stuorradikki eavttuid vuodul (vuodđolágalaš ovddasvástáduš). Daid bargit eai leat stáhtabargit eai ge sidjiide dábálaččat guoskka stáhtalaš tariffašiehtadusat. Dearvvašvuodálágáduslágas leat mánnga sierra-mearrádusa mat leat heivehuvvon suorgái ja daidda sierra stivrendárbbuide mat leat, ovdamearkka dihtii hálldašanlága ektui, almmolašvuodálága ektui ja váiddameannudeami ektui.

Go mánngga oktavuodas leat árvoštallan Sámedikki sajádaga, de leat buohtastahttan Sámedikki gielddaiguin ja fylkkagielladaiguin. Sámediggi lea nu mo dat ge álbmotválljen orgána hálldašanbargamušaiguin, sihke čadahan dihtii iežas politihka ja čadahan dihtii stáhta politihka fápmuduvvon válddiin. Seammás leat Sámedikki ja gielddaid ja fylkkagielddaid gaskkas muhtun dehálaš erohusat. Nuppe lánka go Sámediggi maid stáhta ruhtada, earret dan vejolašvuoda ahte Sámediggi sáhtta oazžut boađuid Finnmárkkuopmodaga vuoittus (gč. finnmárkkulága § 15), leat gielddain ja fylkkagielddain maiddá eará boah togáldut. Sámedikki doaibma ii leat ráddjejuvvon gáržžiduvvon guvlui, muhto fuolaha álgoálbmoga, mii lea Norgga álbmoga oassi, beroštusaid ja dárbbuid, ja Sámedikki doaimma stuorámuš oassi váikkuha daidda riikaosiide main sápmelaččat leat čielgasit ovddastuvvon.

Stáhtahállddahuš, gielddat ja fylkkagielddat ovddastit Norgga golbma hállddahušdási. Dat leat gaskaneaset sierra ja sorjjasmeahtun almmolašrievttálaš riektesubjeavttat. Gielddat ja fylkkagielddat eai leat eará stáhtalaš orgánaid vuol-

lásaččat go Stuorradikki lánkaaddin jus eará ii čuovo lágaid sierra mearrádusain. Ráddehusas ii leat eaige departemeanttain leat miige oppalaš stivren- dahje bagadanváldi gielddaid ja fylkkagielddaid ektui. Gielddalaš iešstivren lea gitta dain mearrádusain maid Stuorradiggi lea mearridan lánkaaddin. Dat gelbbolašvuolta mii lea gielddain ja fylkkagielddain, lea dušše spiehkastahkan gitta stáhtalaš orgána fápmudusas. Gielddalágas leat oppalaš mearrádusat gielddaid ja fylkkagielddaid hállddahušapparáhta organiserema birra, iešgudet orgánaid gaskasaš gelbbolašvuodajuogu birra ja gielddaid ja fylkkagielddaid stáhtalaš bearráigeahču birra.

7.4.2 Fápmudanvejolašvuolta

Sámedikki iešlági geažil sierra álbmotjoavkku álbmotválljen politihkalaš orgánan lea lunddolaš vuordit ahte Sámediggái eai sáhte biddjojuvvo hálldašanbargamušat eara lánka go lágain.

Justiisadepartemeantta lánkaossodat celkkii dan gažaldaga čielggadeami oktavuodas galgá go Sámediggi oazžut stuorát bušeahthafriddjavuoda, ahte Sámediggi sámepolitihkalaš orgánan ii sáhte áddejuvvo vuollásaš orgánan departemeanttaid ektui.⁴ Lánkaossodat celkkii maiddá ahte Sámedikki friddja sajádaga geažil lea vejolaš jearrat sáhttet go departemeanttat fápmudit válddi Sámediggái, ja gávnnahedje loahppajurddan ahte fápmudeapmi galgá dahkkojuvvo lága vuodul dahje plenármearrádusa vuodul. Dán árvoštallama vuodul lasihuvvui čuovvovaš mearrádus sámelága paragrafii § 2–1 goalmát ladđasii: Sámediggái sáhtta fápmuduvvo váldi hálldašit juolludusaid, mat juolluduvvojit sámii ulbmiliidda jahkásaš stáhtabušeahča bokte. Departemeanta mearrida njuolggadusaid Sámedikki ekonomiihálldašeapmái. Eará surggiid hárrái ferte gávndat eará fápmudanvuodu.

Birasgáhttendepartemeanta lea lánkaásahusa vuodul fágalaš ovddasvástádušjuohkima jd. birra fápmudan válddi Sámediggái kultumuitosuorggis kulturmuitolága vuodul. Dát lea geahččalanortnet, gč. kap. 7.7. Seammá go fylkkagielddas ge lea Sámedikkis oktiordnenváttisvuolta ja galgá váldit oktavuoda hálldašanmuseaiguin ja Riikaantikvárain dárbbu mielde. Sámediggi lea fágalaččat biddjojuvvon Birasgáhttendepartemeantta ja Riikaantikvára vuollásažžan.

Sámediggái lea fápmuduvvon váldi mearridit njuolggadusaid ja ulbmiliid doarjjaortnegiid gea-

⁴ Oddajagimánu 26. b. 1995-mannosaš reive Justiisadepartemeanttas Giella- ja govvlodepartementii

vaheami jd. várás. Dán ákkasteapmi lea ahte Sámediggi dat galgá mearridit vuoruhemiid sámi kultuvrii ja servodateallimii, ii ge ráđđehus, gč. daid eavttuid sámelága ovdabargguin mat gusket sámi iešmearridanvuoigatvuhtii.

Šiehtadus dárkilet prosedyraid birra stáhta eiseválddiid ja Sámedikki gaskasaš konsultašuvnain várás leat ráhkaduvvon daid geatnegasvuođaid vuodul mat leat ILO-konvenšuvnnas nr. 169 6. artihkkalis. Šiehtadus lea mearriduvvon gonagaslaš resolušuvnnain suoidnemánu 1. beaivvi 2005. Geavadis konsultašuvdnageatnegasvuohta mearkkaša ovdamearkka dihtii ahte buot gažaldagat fápmudeami birra Sámediggái fertejit šaddat konsultašuvdnaáššin, ja geavatlaččat ii sáhte ráđđehus sirdit hálddašanortnegiid Sámediggái muđui go Sámediggi dasa miehtá. Ovdalgo konsultašuvnavuogit ásašuvvojedje jagi 2005, lei cieggan dat geavat ahte hálddašanortnegiid fápmudeapmi/sirdin Sámediggái galggai čađahuvvot ovtasráđiid Sámedikkiin, gč. jahkásaš johtočállošiid sámi áššiid oktiiordnema ja meannudeami birra bušeahttaoktavuođas. Konsultašuvdnašiehtadus nanne ja formálisere dán geavada.

7.4.3 Bagadanvejolašvuohta

Sihke Sámediggi ja ráđđehus atnet vuodđun ahte Sámediggi dábálaččat ii sáhte bagaduvvot. Sámediggi ii sáhte bagaduvvot politihkalaš orgánan. Sámedikki vejolaš bagadeapmi hálldahusorgánan čatnasa konkreta bargamušaide mat leat sirdojuvvon Sámediggái, nu mo dakkár doarjjaortnegiid hálldašeapmái mat leat ásašuvvon nannen dihtii sámi kultuvrra jna. ja kulturmuithálldašeapmái mas Sámediggi lea Birasgáhtdepartemeanta ja Riikaantikvára bagadanválddi vuollásaš.

Sámi iešmearridanvuoigatvuoda vuodđojurdda lea dehálaš dasa mii guoská gažaldagaide Sámedikki ruhtageavaheami bagadeami birra. Sámedikki dievasčoahkkin mearrida ulbmiliid ja njuolggadusaid daidda doarjagiidda maid diggi hálldaša. Danne departemeanttat illá háliidit bagadit Sámedikki. Jahkásaš juolludusreive Sámediggái sisttisdoallá bajimus láidestemiid, dat mearkkaša Stuorradikki mearrádusaid. Maiddái konsultašuvdnageatnegasvuohta váikkuha ráđđehusa bagadanváldái.

7.4.4 Bearráigeahčču

Ráđđehusas ii leat ovddasvástádus Sámedikki politihkalaš doaimmas dahje dain mearrádusain maid Sámediggi dahká. Danne ii háliit ráđđehus mok-

tege bearráigeahččat Sámedikki politihkalaš doaimma.

Riikarevišuvnnas mii lea Stuorradikki revisuvdna- ja bearráigeahččanorgána, lea ovddasvástádus Sámedikki dárkkistit, gč. Riikarevišuvdnalága § 9.

Sámedikkis lea álbmotválljen orgánan iehčanas váldi ja iehčanas ovddasvástádus iežas politihkalaš doaimmas. Dát mielddisbukta earret eará ulbmiliid mearrideami daid ortnegiid várás maid Sámediggi hálldaša. Sámedikki ja departemeanttaid gaskasaš hálldahuslaš gulahallan čađahuvvo odne bajimus dásis ii ge dan ulbmil leat váikkuhit Sámedikki iežas vuoruhemiid. Stáhtaráđiid vuodđolágalaš ovddasvástádusa geažil fertejit departemeanttat dettetge gozihit ahte Stuorradikki bušeahtteamearrádusaid eavttut čuvvojuvvojit ja ahte Sámedikki ekonomijahálldašeapmi čađahuvvo Stáhta ekonomijastivrema njuolggadusčoahki ja dasa gulli mearrádusaid vuodul.

Sámediggi čuovvu stáhta ekonomiijanjuolggadusaid daid heivehusaiguin mat gustojit nettobušehttejuvvon doaimmahusaide. Ekonomiijanjuolggadusat ja mearrádusat galget dattetge geavahuvvot dan láhkai ahte dat addet Sámediggái vejolašvuoda árvoštallamii álbmotválljen orgánan.

Sámelága §2–1 goalmát ladđasa nuppi dadjosa vuodul mearrida Bargo- ja searvadahttindepartemeanta njuolggadusčoahki Sámedikki ekonomijahálldašeami várás. Mearrádusat lasihuvvojedje sámeláhkii nuppástuhttima oktavuođas nettobušehttemii Sámedikki várás, sihkarstin dihtii ahte Sámedikki ekonomijahálldašeapmi čađahuvvo buriid rámmaid siskkobealde.

Dasa mii guoská Sámedikki doibmii kulturmuittosuorggis, lea Riikaantikvára ásahan rutiinnaid daid dáhpáhusaid várás main Sámediggi ii buvttu vuosteákkaid go riikkaárvosaš kulturmuittut ja kulturbirrasat áitojuvvojit. Dakkár dáhpáhusaid galgá diedihit Riikaantikvárii, vai Riikaantikvára sáhtta árvoštallat ovddida go vuosteákkaid.

Finnmárkkulága § 4 vuodul sáhtta Sámediggi addit njuolggadusaid das mo galgá árvoštallat Finnmarrrku mehciid rievdan geavaheami váikkuhusaid sámi kultuvrii, boazodollui, meahcegeavaheapmái, ealáhuaide ja servodateallimii. Departemeanta galgá dohkkehit njuolggadusaid. Departemeanta geahččala leat go njuolggadusat lága rámmaid siskkobealde, ja leat go dat hábmejuvvon dohkálaččat.

Sámediggi lea ásahan bearráigeahččanortnegiid mat sihke fuolahit parlamentáralaš bearráigeahču Sámedikki hálldšeamis ja siskkáldas hálldahuslaš bearráigeahču. Sámedikki bearráigeahččanlávdegoddi galgá fuolahit

parlamentáralaš bearráigeahču dan doaimmas mii ruhtaduvvo Sámedikki bušehta bokte. Lávdegoddi galgá viidáseappot bearráigeahččat Sámedikki ja dan vuollásaš orgánaid jahkerekhetdoalu ja Riikarevišuvnna vejolaš mearkkašumiid daidda.

Sámedikki jahkediedáhus, maid dievasčoahkkin dohkkeha, sáddejuvvo Gonagassii, gč. sámelága § 1–3. Dát lea daid njuolggadusaid ovddideapmi, mat ovdal guske Norgga Sámeráddái. Go Stuorradiggi gieđahalai sámelága, de dahkkojuvvui mearrádus ávžžuhit dan ahte «Ráđdehus ovddida doaisttázii Stuorradiggái jahkásaččat stuorradiggediedáhusa Sámedikki doaimma birra. Oktii juohke stuorradiggeáigodagas ovddiduvvo diedáhus daid doaibmabijuid birra mat čadahuvvot sihkkarastin dihtii ja ovddidan dihtii sámiiid giela, kultuvrra ja servodateallima». § 1–3 guovddáš motiiva lea «ahte eiseválddiid sámepolitihka berre Stuorradiggi jeavddalaččat árvoštallat». (Od.prp. nr. 33 (1986–87) s. 102) Sámepolitihkalaš áššit ge digáštallojuvvot juohke jagi Stuorradikkis bušehttagieđahallama áiggi. Sámedikki doaimma dárkkista sihke Sámedikki dievasčoahkkin, ráđdehus, Riikarevišuvdna ja Stuorradiggi.

7.4.5 Áššečuoččaldahttingelbbolašvuoha

Gažaldat lea go Sámedikkis áššečuoččaldahttingelbbolašvuoha lea dán rádjai leamaš eahpečielggas, ii ge dat leat geahččaluvvon riekteapparáhtas. Sámedikki doaimma álbmotválljen orgánan ja hálddašanorgánan lea mánggalágan. Hálddašaneiseváldi, nu mo kulturmuitalága lánkaásahusa vuodul go Sámediggi doaimmá dego vuollástuvvon hálddašanorgánan, lea ovdamearka dasa ahte Sámedikkis lea unnit iehčanasvuoha stáhta eiseváldiin. Sámedikki politihkalaš doaimma lea nuppe dáfus áibbas sorjjasmeahtun stáhtas. Danne lea áššečuoččaldahttingelbbolašvuoha oktavuođas lunddoleamos earuhit Sámedikki sierranas doaimmaid.

Vuoddoeavttut čuoččaldahttit ášši Norgga duopmostuoluin lea ahte áššečuoččaldahtti oavvilda ahte lea riektgeáibádus, ja ahte lea duohta dárbu mearridit geáibádusa áššáskuhttojuvvoma ektui, gč. veardnelága § 1–3. Organisašuvnnaid ja almmolaš orgánaid várás ollista § 1–4 dán mearrádusa. Dan lassin ferte áššáskuhttis leat áššebeali náka. Geas áššebeali náka lea, mudde veardnelága § 2–1.

Lánka soabaheami ja lágasteami birra siviila riidduin (veardnelánka), mii bodii fápmui 01.01.2008, válddahallá organisašuvnnaid jd.

áššečuoččaldahttingelbbolašvuoha. Veardnelága § 1–4 nuppi lađđasis daddjojuvvo ahte «Almmolaš orgánat maid bargamuš lea ovddidit sierra beroštusaid sáhtta seamma lánkai čuoččaldahttit ášši daid fuolahan dihtii».

Dan birra daddjojuvvo golggománu 30. beavvi 2007-mannosaš *Lánkaossodaga dulkonkealkámušas* oktavuođa birra odđa veardnelánkii § 1–4 nuppi lađđasis ahte Sámediggi lea «almmolaš orgána man doaimma lea ovddidit sierra beroštumiid», ja sáhtta čuoččaldahttit ášši diliid birra maid lea biddjojuvvon fuolahit, jus konkrehta ášši guoská dilálašvuodaide mat gullet olggobeallái Sámedikki «ulbmiliid ja lunddolaš doaimmasuorggi» ja fuolahit «sierra beroštumiid» maid Sámediggi galgá ovddidit. Dan lassin fertejit eará áššečuoččaldahttingeavttut leat ollašuttuovvon, gč. veardnelága § 1–3.

Eanet konkrehta govvideapmi Sámedikki áššečuoččaldahttingelbbolašvuoha viidodagas veardnelága § 1–4 vuodul boahťa ovdan golggománu 30. beavvi 2007-mannosaš *Lánkaossodaga dulkonkealkámušas*.

7.4.6 Bargiid sajádat

Sámedikki ásaheami rájes lea eaktuduvvon ahte Sámedikki bargit leat stáhtavirgehasat ja danin sidjiide gustojit virgehasláhka, virgeriidoláhka, lánka almmolaš virgehasaid ahkerájá birra ja lánka Stáhta penšuvdnakássa birra. Dattetge lea spiehkastat virgehaslága § 5:s dannego virgádanváldi sámelága § 2–12 nuppi lađđasa vuodul lea biddjojuvvon Sámediggái. Od.prp. nr. 33 (1986–87) dadjá ahte dán virgádanvuoigatvuoda ággan lea ahte «Dás lea sánka dakkár suorggis mas stáhtalaš stiveren departemeantta mielas ii leat nu dehálaš go sámii iešmearridanvuoigatvuoda vuhtiiváldin». Go nuppástuhttin nettobušehttemii čadahuvvui jagi 1999 rájes, de árvoštallojuvvui ášši nu ahte ii maiddege bušehttavuogádagas sáhte áddet nu ahte dakkár doaimmahussii mii lea nettobušehttejuvvon, eai galgga gustot njuolggadusat mat leat dušše stáhtavirgehasaid várás. Bargojoavku mii čielggadii dán ášši, rávvii dattetge garvima dihttii eahpečielggasvuodaide Sámedikki bargiid sajádaga birra boahťeáiggi ahte lasihuvvo mearrádus sámelánkii mii dadjá ahte Sámedikki bargiide gustojit seamma lágat go stáhtavirgehasaide. Sámedikki direteavra bálkáhuvvo mearreáigái ja Sámedikki dievasčoahkkin virgáda su. Bálkadilálašvuodaide muddejit stáhta váldotariffasuorgi ja sierrašiehtadusat.

7.4.7 Hállddahusláhka ja almmolašvuodáláhka

Hállddahusláhka ja almmolašvuodáláhka gustojit Sámedikki doibmii.

Jagi 1997 – maŋŋágo Sámediggi lei ásahan geavada guovtteceahkkásaš váiddagiedahallama sámediggevuogádaga siskkobeallái – lasihuvvui oppalaš mearrádus sámeláhkii mii mearrida ahte Sámediggi dahje dan mearridan orgána galgá leat daid áššesurggiid váiddaorgána maid Sámediggi ieš lea mearridan fápmudit iežas vuollásaš orgánaide. Dain áššin mat gusket sámii kulturmuittuid hálldašepmái, sáhttet mearrádusat mat leat dahkojuvvon kulturmuittolága vuodul, váidaluvtot Riikaantikvárii, gč. kap. 7.7.

2006 ođđa almmolašláhka galgá bohtit jagi 1970-mannosaš almmolašvuodálága sadjái. Ođđa láhka gusto maiddá Sámediggái. Lága láhkaásahusas nannejuvvo ahte Sámediggeráđdi lea váiddaorgána dain dáhpuhusain go Sámedikki hálldahus biehtala čájeheames dokumeanttaid. Ovddeš lága erohussan rahpá ođđa láhka vejolašvuoda doallat čiegusin dokumeanttaid mat lonohallojuvvojit gaskal stáhtalaš orgánaid ja Sámedikki ja sámii organisašuvnnaid go dat leat konsultašuvnnaid oassin nu mo ILO-konvenšuvnna nr. 169 6. artihkal cealká. Mearrádus doaibmagoahtá čakčat 2008.

7.4.8 Vuodđolágalaš ovddasvástádusdilálašvuodát

Sámediggi ii leat dábalaš etáhta dahje ráđdehusa vuollásaš orgána, ja danne ráđdehusas ii leat ovddasvástádus Sámedikki politihkalaš doaimmas dahje politihkalaš mearrádusain maid Sámediggi dahká iešguđet surggiin. Juolludusaid hárrái stáhtabušehtas lea ministaris dattetge ovddasvástádus fuolahit ahte Stuorradikki mearrádusaid eavttut čuovvovuvvojit. Dan birra dadjá Justiisdepartementta láhkaossodat reivvestis beaiváduvon ođđajagimánu 26. beaivvi 1995 Gielda- ja bargodepartementii ahte: «Sámedikki sorjjasmeahtun sajádagas lea mearkkašupmi stáhtaráđi konstituti- onála ovddasvástádussii. Go stáhtaráđis álgoálggus ii leat bagadan- ja bearráigeahččanváldi Sámedikki ektui, de ii leat álgoálggus vuoddu konstituti- onála ovddasvástádussii Sámedikki mearrádusaid dahje eará doamma hárrái ge. Muhto lea vejolaš jurddašit ahte Sámediggi (a) lága vuodul, (b) stuorradigge- mearrádusa vuodul dahje (c) eará vuodul geavaha válddi dahje doaimma mii gullá stáhtaráđi baga- dan- dahje bearráigeahččanválddi vuollái. Jus leš nu, de lea maiddá vuodđolágalaš ovddasvástádus das mii guoská dán váldegeavahepmái (daimma-

hussii). Lea go stáhtaráđis suorggis dakkár bagadan- dahje bearráigeahččanváldi – ja vejolaččat man guhkás dat ollá – ferte leat gitta jearaldatvuloš láchkavuodu dulkomis.»

7.4.9 Sámedikki formála sajádaga viidásat ovdáneapmi

Sámediggi meannudii raportta «Sámedikki for- mála sajádat ja bušehttaprosedyrat» dievasčoahk- kimisttis čakčamánu 2007 (áššin 35/07). Sámediggi oaivvilda ahte áššis lea stuorra prinsih- palaš ja symbolalaš mearkkašupmi ja nanne ovta- jienalaččat ahte ovdáneapmi sámelága mearrideami rájes «dahká dárbbaslažžan formálalaččat ja lága hámis čielggadit Sámedikki iehčanasvuoda ja sorj- jasmeahtunvuoda ráđdehusa ektui. Sámedikki mearrideami sierra riektesubjektan lága bokte lea áidna duohta molssaeaktu dan juksat». Viidáseap- pot daddjuvvo mearrádusain ahte «Sámediggi bivdá ahte ráđdehus, konsutašuvnnaiguin Sámedik- kiin, johtilit álggaha rievdadit sámelága vai sáhtta formaliseret Sámedikki iehčanasvuoda ja sorjjas- meahtunvuoda ráđdehusa ektui».

Sámedikkis lea dat prinsihpalaš oaidnu ahte Sámedikki válddis ferte leat vuoddu njuolggá lágas. Dát fuolaha sihke Sámedikki sorjjasmeaht- tun sajádaga departementtaid ja direktoráhtaid ektui ja sihkkarastá ahte Stuorradiggi dat for- málalaččat árvvoštallá dan válddi maid Sámediggi geavaha. Mo váldi fápmuduvvo Sámediggái väik- kuha maiddá dan rievttálaš sajádahkii maid Sámediggi oazžu. Geahča muđui Sámedikki 2007 jahkediedáhusa čuogga 3.3.

Ráđdehus lea árvvoštallan bargujoavkku evtto- husa, ja atná vuoddu dan mearkkašahhti ovdá- neami mii lea leamaš rámmaeavttuin ja hálldašangeavadis dan rájes go sámeláhka mearriduvvui ja Sámediggi áshuvvui, čájeha ahte sámeláhka berre rievdaduvvot čielggasmahttin dihtii Sámedikki sierra ja friddja sajádaga.

Ráđdehusa árvvoštallama mielde eai leat mahk- kige formála hehttehusaid mat cakkašedje ásahea- mes Sámedikki sierra riektesubjektan. Ráđdehusa árvvoštallama mielde čatnasa eahpesi- hkkarvuodta dasa makkár čoavddus livččii buore- mus Sámediggái guhkes áigái.

Ráđdehus atná dattetge Sámedikki oainnu hui dehálažžan ja danne áigu ge álggahit láchkabarggu man ulbmil lea evttohit dárbbaslaš láchkarievdadu- said vai sáhtta ásaht Sámedikki sierra riektesu- bjektan, ja muđui heivehit lága dálá geavadii. Vejolaš stáhtus riektesubjektan dagaha ráddje- miid Sámedikki rievttálaš doaibmannákcii, ovda- mearkka dihtii Sámedikki vejolašvuhtii váldit bad-

jeļasas geatnegasvuodaid soahpamušaiġuin, vejolašvuhtii váldit loanaid, vejolašvuhtii oassálastit iešġuđetlágan ekonomalaš doaimmaide. Dárbbasuvvojít maiddái sierranjuolggadusat vealgečovvoleapmái. Láhkabargġus čielggaduvvojít hálddahuslaš ja vuoigatvuodalaš čuolbmačilgehusat fágadepartemeanttaid surgġiin vuđolaččat. Ráđdehus mearrida loahpalaččat gažaldaga galgá go Sámedigġi šaddat sierra riekte-subjektan go láhkabargġu evttohus lea gárvvis.

7.5 Sámedikki ja ráđdehusa gaskasaš odđa bušehttabargovuoġit

Go Sámedigġi jagi 1999 organiserejuvvui dakkár doaimmahussan mas leat sierra fápmudusat (netto-bušehttejuvvon), ášahuvvojedje odđa bušehttabargovuoġit sámi áššiid bargui bušehttaoktavuođas, earret eará lea jagi 1999 rájes sáddejuvvon jahkásaš johtočálus sámi stáhtabušehttaáššiid gieđahallama ja oktiordnema birra. Okta áġumuš odđa bušehttarutiinnaid ášahemiin lei čalmmustit sámi áššiid buorebut go ovdal ja oáčohit sámi áššiid ollislaš meannudeami bušehttaproseassas. Eará guovddáš ulbmil lei maiddái ahte sámi áššit válddahallojuvvojít čoahkis ráđdehusa bušehtta-konferánssaide.

Sámedigġi ráhkada juohke jagi iežas bušehtta-evttohusa ja dovddaha das iežas oainnu makkár odđa doaibmabijut dárbbasuvvojít ovddidit sámi giela, kultuvrra ja servodateallima. Sámedikki bušehttarárbbut leat vuodđodokumeanta ráđdehusa bargui áġgirusšanevttohusaiġuin sámepolitihkalaš suorgġis.

Šiehtadus dárkilet bargovuoġiid birra stáhtalaš eiseválddiid ja Sámedikki gaskasaš konsultašuvvnaid várás vuolláičállojuvvui miessemánus 2005, ġč. kap. 7.2. Konsultašuvdnašiehtadusa bargġus lei ovttamielalašvuolta das ahte lea dárbu geahčadit makkár bargovuoġit leat Sámedikki bušehta ráhkadeamis sierra áššin, dannego jahkásaš stáhtabušehtaid ráhkadeamis čuožžilit sierra gažaldagat ja čuolbmačilgehusat.

Bargojoavkoraporttas «Sámedikki formála sajadat ja bušehttabargovuoġit» leat ġolbma sierralágan odđa bušehttabargovuoġiid málle árvvoštallojuvvon. *Málle 1* vuodđun leat dálá bušehttabargovuoġit ja konsultašuvnavuoġit. Málle sisttisoallá ahte ášahuvvojít dárkilet njuolggadusat das mo galgá čadahit konsultašuvvnaid sámi ulbmiliid bušehta birra. *Málle 2* vuodđun lea ahte dihto proseantaoassi stáhtabušehtas sámi ulbmiliid addojuvvu Sámedigġái. *Málle 3* vuodđun lea gaskavuohta giełldaide ja fylkkagiełldaide bušehta

olis, ja vuodđun leat maiddái stáhta ja eanadoalu ja boazodoalu ealáhusorganisašuvvnaid oahpes váldošiehtadallamat. Málle mielddisbukta ahte seamma láhkai go ovdamearkka dihtii giełddavuoġiin ja boazodoallošiehtadusain ovddiduvvo stuorradiggeproposišuvdna ġidđat, ja lámčá dan lámkai diliid nu ahte bušehttarámmat sámi ulbmiliid leat čielgan buoril ovdalġo odđa bušehttajahki álgá. Málle ollislaš árvvoštallama vuodul oaivvildii bargojoavku ahte málle 3 buoremusat fuolaha earret eará daid álbmotrievttálaš geatnegasvuodaid mat stáhtas leat áłġoálbmoga ektui.

Bargojoavku anii árvvoštallamisttis vuodđun ahte stáhta konsultašuvdnageatnegasvuohta maiddái gullá daid jahkásaš stáhtabušehta osiide mat gusket sámi ulbmiliid. Bargojoavkku mielas čuovvu dat ILO-konvenšuvvna nr. 169 6.1.a, mii nanne ahte stáhta lea geatnegas konsulteret áłġoálbmoga go árvvoštallet čadahit «lágaid dahje hálddahuslaš doaibmabijuid» mat sáhttet sidjiide njuolggá váikkuhit. Bargojoavku dulkui ášši ILO manuála⁵ vuodul, mas čuožžu ahte doaba sáhtta ġuoskat ollu iešġuđetlágan doaibmabijuide. Lága ja vuodđolágaevttohusa lassin namahuvvojít njuolggadusat, prográmmat, bálvalusat dahje politihkalaš mearrádušat. Bargojoavku čujuhii maiddái ILO-konvenšuvvna 169 artihkkalii 7.1, mii nanne ahte áłġoálbmogat «nu bures go jo vejolaš galget beasat háłddašit iežaets ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš ovdáneami».

Go Sámedigġi meannudii ášši 35/07 Sámedikki formála sajadat celkii Sámedikki plána- ja finánsalávdegoddi ahte «Sámedikki dálá bušehttabargovuoġit eai ollašuite sámi álbmoga vuoigatvuođa mearridit iežas ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš ovdáneami. Lea dárbu bargat eanet stáhtain ášahan dihtii dakkár bargovuoġiid mat attášedje Sámedigġái duohta šiehtadallansajádaga Sámedikki ekonomalaš rámmaeavttuid birra». Viidáseappot daddojuvvui ahte «málle mas ovddiduvvo stuorradiggedieđáhus mii čielggada bušehttarámmaid, lámčá diliid buoret áššemeannudeapmái Sámedikkis, ja dat lea vuosttaš lávki rivttes ġuvlui iešmearrideami hárrái. Sámedigġi sáhtta dalle čadahit buriid proseassaid vuoruhe-miid birra addojuvvon ekonomalaš rámmaid siskobealde, daid ášahusaid ektui main mis lea ovddasvástadus ja muđui sámi servodaga ektui. Dat čalmmustahtášii eanet sámi servodaga ovdáneami ja boahhteáġġi dárbbuid ja attášii Stuorradigġái vejolašvuođa árvvoštallat sámi servodaga

⁵ ILO Convention on indigenous peoples, 1989 (No. 169): A manual. <http://www.ilo.org/public/english/standards/norm/egalite/itpp/convention/manual.pdf>

ovdáneami. Dárbbášuvvo Sámedikki ja guovddáseiseválddiid gaskasaš ortnet mii buoret dahká Sámediggái vejolažžan leat Norgga sámepolitihka eaktudeaddji».

Dehálaš lea ahte Sámediggi eanet go odne beassá mielde ráhkadit sámi ulbmiliid bušehta ja Sámedikki bušehta. Ráđdehus áigu láhčit diliid nu ahte ášahuvvo ortnet bistevaš konsultašuvdnačoahkkimiiguin maidda oassálastet finánsaministtar, sámi áššiid stáhtaráđdi ja Sámediggi, ovdal ráđdehusa vuosttaš bušehtakonferánssa. Ráđdehus áigu bovdet Sámedikki konsultašuvnnaide dakkár bušehtaproseyraid ráhkadeami birra. Jus leš vejolaš de berrejit prosejdyrat leat 2010 stáhtabušehta barggu vuodđun.

7.6 Plána- ja huksenlága odđa plánaoassi – Sámedikki vuoigatvuohta ákkastit vuostá

Ráđdehus ovddidii guovvamánus 2008 odđa plána- ja huksenlága evttohusa (Od.prp. nr. 32 (2007–2008)), gč. kap. 20.2.1. Plána- ja huksenlága njuolggadusat ja mo láhka geavahuvvo, leat hui dehálaččat dasa mo sámi beroštusat vuhtiiváldojuvvojit.

Dehálaš lea sihkkarastit ahte sámi beroštusat ge fuolahuvvojit vuosteákkastemiin. Vuosteákkastanortnet lea dárbbášlaš olles plánavuogádhkii sihkkarastin dihtii ahte bajimus beroštumit vuhtiiváldojuvvojit ja čuovvoluvvojit doarvái bures gieldaplánain, ja ahte plánaáššit loktejuvvojit guovddáš mearrideapmái go lea sierramielalašvuohta eiseválddiid gaskkas dehálaš áššiid birra.

Plánaláhkálávdegotti evttohusa mielde galgá Sámedikkis leat seamma rolla go stáhta eiseváldiin plánema oktavuodas. Lága § 5–4 nanne Sámedikki vuoigatvuođa ovddidit vuosteákkaid gieldaplánaide. Dát guoská álgoálggus guovlluide Finnmárkkus, Romssas, Nordlánddas ja Davvi-Trøndelágas, ja vel gielddain Osen, Roan, Åfjord, Bjugn, Rissa, Selbu, Meldal, Rennebu, Oppdal, Midtre Gauldal, Tydal, Holtálen ja Røros Lullitrøndelágas, Engerdal ja Rendalen, Os, Tolga, Tynset ja Follidal gielddain Hedmárkku fylkkas ja Surnadal ja Rindal gielddain Møre og Romsdal fylkkas.

Mii lea «mearkkašahtti dehálaš sámi kultuvrii dahje ealáhusdoaimmaheapmái», ferte Sámediggi ieš árvvu mielde árvvoštallat. Álot ii leat čielggas mo plána váikkuha sámi beroštumiide. Sámi álbmogis sáhttet leat iešguđetlágan oavilat dasa mo plána váikkuha sidjiide, ja sáhttet leat sierralágan beroštumit sámiid gaskkas ge go muđui álbmogis.

Dakkár diliin lea Sámedikki ovddasvástádus ollislaččat vihkkedallat ja árvvoštallat leat go ollašuhthtojuvvon eavttut ákkastallat vuostá, ja lea go ášši nu dehálaš ahte vuosteákkat galget ovddiduvvot. Dilli ferte leat hui dehálaš sámi álbmogii, gč. sámelága § 2–1, ovdal go Sámedikkis lea vuosteákkastallanvuoigatvuohta.

Aiddostahttojuvvo ahte Sámedikkis ii leat vuosteákkastallanvuoigatvuohta dakkár diliid oktavuodas mat leat seamma dehálaččat álbmogii muđui ja gusket seamma láhkai álbmogii oppalacčat. Dakkár gažaldagaid hárrái leat eará organat rivttes vuosteággaeiseválddit.

Boazodoallofágalaš gažaldagaid dáfus leat guovllustivrrat mat Eanadoallo- ja biebmodepartemeantta instuksa vuodul galget leat vuosteággaeiseválddit plána- ja huksenlága áššiin. Sámedikkis sámi álbmotválljen orgánan sáhttet leat eará ollislaš sámi deastagat ja vihkkedallamat vuhtiiváldit go boazodoalu Guovllustivrras leat. Iešguđetlágan deastagiid vihkkedallá go boazodoalu dilálašvuodaid geažil leat vuosteákkat, galgá atnit vuodđun ahte Guovllustivra buktá ealáhussii guoski árvvoštallamiid ja Sámediggi fas dovddaha eanet oppalaš politihkalaš árvvoštallamiid. Jus Sámediggi ja guovllustivrrat árvvoštallet vuosteággagažaldaga goappatge láhkai, de dat ii mearkkaš ahte ii sáhte ovddidit vuosteákkaid, muhto dat šaddaet dan vihkkedallama oassin maid departemeanta ferte dahkat go departemeanta mearrida ášši.

Sámediggi mearrida ieš ovddida go vuosteákkaid dan geažil go plána dagaha «mearkkašahtti váikkuhusa sámi kultuvrii dahje ealáhusdoaimmaheapmái» ja mo vuosteákkastallama hábme. Go Sámediggi ovddida vuosteákkastallama plánaide Finnmárkkus, sáhtta dalle leat lunddolaš geavahit njuolggadusaid maid Sámediggi ieš mearrida Finnmárkolága § 4 vuodul. Njuolggadusat geatnegahttet muđui almmolaš eiseválddiid go árvvoštallet sámi deastagiid. Guovdil lea maiddái ráhkadit stáhtalaš plánanjuolggadusaid sámi kultuvrra luondduvuođu sihkkarastimii, gč. NOU 2003:14, kapihtala 7.24.2. Stáhtalaš plánanjuolggadusat dán ulbmili sáhttet addojuvvot konsultašuvnnaid vuodul Sámedikkiin ja boazodoaluin.

Sámediggi lea odne eiseváldi kulturmuitalága vuodul ja dat fuolaha sámi kulturmuitaloberoštumiid plána- ja huksenlága vuodul. Jagi 2006 oacčui dán oktavuodas sullii 650 plánaášši cealkamuššii, ja jagi 2005 ledje eanebuš go 500 ášši. Odđa láhkamearradusat mat earret eará nannejit Sámedikki vuosteákkastallanvuoigatvuođa, sáhttet mielddiset buktit Sámediggái lasi bargonoadi dannego áššesuorgi maiddái viidána nu ahte guoská

gažaldagaide mat leat mearkkašahtti dehálaččat sámi kultuvrii ja ealáhusaide.

7.7 Sámi kulturmuithohálddašeami organisieren

Kulturmuithohálddašeami strategalaš ulbmil lea: «Kulturmuittuid ja kulturbirrasiid šláddjiivohta galgá hálddašuvvot ja seailuhuvvot geavahanreursan, ja dieđu, muosáhusa ja árvoháhkama vuodđun. Válljejuvvon ovddasteaddji kulturmuittut ja kulturbirrasat galget seailuhuvvot guhkilmas perspektiivii» (gč. Birasgáhttentdepartemeantta Sd.prp.nr.1 (2007–2008)).

Sámi kulturmuittut leat sámi historjjá ja ovda-historjjá dehálaš duođaštanávdnasat. Go sámi kulturmuittuide lea ásašuvvon sierra kulturmuithohálddašeapmi, de leat maiddá dohkkehan ahte lea sámi vássánáigi.

Ráddhus atná vuodđun ahte lea viiddis ovttamielalašvuoha ahte sámiin lea duohta dadjamuš sámi kulturmuithopolitihkas ja -hálddašeamis. Nu galgá leat beroškeahtta hálddašanvállddi juohkima formála vuodu válljemis go čuovvola ráddehusa mearrádusa rievdadit Sámedikki formála sajadaga.

7.7.1 Sámi kulturmuithohálddašeami dálá organisieren

Jagi 1994 biddjojuvvui sámi kulturmuittuid hálddašeapmi Sámi kulturmuithoráđái, mii lei sámi kulturmuittuid regionála hálddašaneiseváldi ja dasa fápmuduvvui seamma hálddašanváldi go dat mii lei fylkkagielladas. Dát ortnet bisttii geahččalanáigodaga. Sámediggi ásašii Sámi kulturmuithoráđi man gaskavuohta Sámediggái lei ahte Sámi kulturmuithoráđi sáddii jahkediedáhusaid, doaimaplánaid Sámediggái mii fas doaimmai bargoadin ja bušeahhtaovddasvástideaddjin, muhto Sámi kulturmuithoráđi gulai Birasgáhttentdepartemeantta bagadanvejolašvuoda vuollái kulturmuithohálddašeamis. Ráđdi lei organiserejuvvon nu ahte dan guovddášhálldahus lei Vuonnabašas Finnmárkkus mii doaimmai čanastahkan gaskal ráđi ja regionála hálddašankontuvrraid Romssa fylkkas (Romssa gávpogis), Nordlándda fylkkas (Áiluovttas) ja Trøndelágas (Snoasas).

Sámediggi mearridii ahte Sámi kulturmuithoráđi galgá heaitit doaimmamis jagi 2001 rájes. Sámi kulturmuithoráđi hálldahus ovtastuvvui Sámedikki hálldahusain. Regionála juohku bisui nu mo dat lei ovdal. Romssa gávpoga kontuvra fárehuvvui maŋŋil Gáivutnii.

Birasgáhttentdepartemeanta mearridii geahččalit dán ortnega, vuos eanemusat golbma jagi, dan boddii go vurde Sámedikki rolla prinsihpalaš čielggademiid. Dárbu lei árvvoštallat málle ja vásáhusaid politihkalaš, juridihkalaš ja vuodđolagalaš čuolbmačilgemiid ektui. Norsk institutt for by- og regionforskning árvvoštallat ortnega jagi 2003. Hálddašeapmi lea juovlamánu 20. beaivvi 2004-mannosaš reivves fápmuduvvon Sámediggái gaskaboddasaččat ain ovddosguvlui, dasságo ođđa hálddašanortnet lea čielggaduvvon.

Kulturmuithohálddašeami § 28 vuodul, gč. guovvamánu 9. b. 1097-mannosaš gonagaslaš resolušuvnna § 19, lea Birasgáhttentdepartemeanta ožžon válddi mearridit gii lea rivttes váldi ja addit dárkilet njuolggadusaid lága čadaheami birra. Departemeanta lea lánkaásahusain addán válddi kulturmuithohálddašeapmi, Sámediggái, fylkkagildii ja riikaosadedávruorokkáide/NIKUi. Sámedikki váldi kulturmuithohálddašeapmi vuodul čuovvu Fágalaš ovddasvástádušjuogu jd. lánkaásahusain, maid Birasgáhttentdepartemeanta mearridii 29.5.2000.

Sámediggi lea fágalaččat biddjojuvvon Birasgáhttentdepartemeantta ja Riikaantikvára vuollasážžan. Mearrádusaid maid Sámediggi dahká, sáhtta guoddalit Riikaantikvárii. Birasgáhttentdepartemeanta sáhtta addit oppalaš njuolggadusaid fápmuduvvon válddi geavaheapmái.

Formála mearrádusgelbbolašvuoda maid lea ožžon kulturmuithohálddašeapmi vuodul, lea Sámedikki ovddasvástáduš fuolahit sámi kulturmuittuid vuhtiváldima plána- ja huksenlága áššiin plána- ja huksenlága vuodul. Sámediggi sáhtta ovddidit vuosteákkaid go plána gártá vuostálagaid riikkalaš ja dehálaš regionála kulturmuithoberoštumiiguin. Nu mo fylkkagielladas ge lea de lea Sámedikkis oktiordnenovddasvástáduš ja galgá mielásahttit hálddašandávruorokkáid ja Riikaantikvára bargui dárbbu mielde. Riikaantikvára lea ásaš bargovugiid dakkár dáhpáhusaid várás main Sámediggi ii ovddit vuosteákkastallama vaikke vel riikaárvosas kulturmuittut ja kulturbirrasat leat áitojuvvon. Dakkár dáhpáhusain galgá diedihit Riikaantikvárii nu ahte direktoráhta sáhtta árvvoštallat váldit badjelasas plána ja vejolaččat ovddidit vuosteákkaid.

Sámi hálddašanguovlu kulturmuithohálddašeapmi vuodul lea oppa riika, muhto lea ráddjejuvvon gustot sámi kulturmuittuide. Dát mielddisbukta ahte leat guokte bálddalas hálddašanguogadaga sámi guovluin, ja dat mearkkaša ahte doaimmaálgaheaddji ferte vuhtiváldit guokte eiseválddi seamma váldeguovllus. Dát mielddisbukta maiddá sierra hástalus hálddašaneiseváldái ja gáibida viiddis ovttasdoaimmama ja buori ovttasbarggu. Sihke jagi

1998 ja jagi 2003⁶ árvvoštallamat čájehit ahte dat lea bures doaibman.

Sámediggi lea vuolláičállán ovttasbargosoahpamuša guđain fylkkagiieldain (gč. kap. 7.3.1). Kulturmmuitohálldašeapmi lea okta dain čuogáin mat válđojuvvojit ovdan, ja dilálašvuodát láchčojuvvojit dakkár ovttasbargui gaskal Sámedikki ja fylkkagiieldaid mii lea viiddit go dat mii lea mearriduvvon kulturमितolága láchkaásahusain. Áigumuš lea oáčohit fágalaš lonohallama ja buori gulahallama. Finnmárkkus leat bealit ovttaoivivilis ovttasrádiid ovddidit oktasaš plána das mo buoremusat suodjalit ja hálldašit fylkka kulturmuittuid ja kulturbirrasiid. Romssa fylkkas leat bealit ovtta mielas nannet ja ovddidit hálldašanmáhtu ja kulturhistorijálaš dieđu oktasaš prošeaktabargguin. Oarjelsámi guovllus leat bealit soahpan ovttas bargat areálahálldašanáššiiguin areálaplánaforuma bokte.

Geahča maiddá Sámedikki 2007 jahke dieđáhusa čuoggá 4.9.

7.7.2 Sámi kulturमितohálldašeami boahhteáigásaš organiseren

I Sd.died. nr. 16 (2004–2005) Eallit kulturmuittuiguin daddjojuvvo ná: *Gažaldaga sámi kulturमितohálldašeami boahhteáigásaš organiserema birra galgá dakkár bargojoavku čielggadit mas leat mielde Birasgáhttedepartemeanta, Gielda- ja guovlodepartemeanta, Riikaantikvára ja Sámediggi. Bargu galgá leat gárvvis jagi 2005 vuosttaš jahkebeali. Geahččalanortnet mas váldi lea biddjojuvvon njuolggá Sámediggái, jtkojuvvo dasságo loahpalaš organiseren lea mearriduvvon.*

Bargojoavkku bargomearrádusa ráhkadedje departemeanttat ja Sámediggi ovttasrádiid. Bargomearrádus lei čielggadit boahhteáigásaš bistevas hálldašanortnega man váldi biddjojuvvui njuolggá Sámediggái, ja čielggadit válddi ja bargamušaid vejolaš juogadeami nu ahte váldi ja bargamušat biddjojuvvojit njuolggá Sámediggái ja ahte váldi ja bargamušat biddjojuvvojit eará kulturमितohálldašeapmái. Bargojoavku galgai maiddá geahčadit eará organiseren- ja váldejuohkinmálliid mat sihkkarastet sámi dadjamuša sámi kulturmuittuid hálldašeamis. Bargojoavkku raporta gárvánni borgemánus 2007.

Bargojoavku lea árvvoštallan makkár málliid mielde sáhtášii organiseret sámi kulturमितohálldašeami. Bargojoavku lea geahčadan sámi kul-

turमितohálldašeami lágalaš vuodu, ja čujuhan diliide maid lea vuoddu čuovvolit viidáseappot, ja vel árvvoštallan oktavuoda bajimus sámepolitihkalaš gažaldagaide. Guovddáš čuolbmačilgehusat čatnasit earret eará bagadanvejolašvuhtii ja váiddameannudeapmái, ja vel dasa ahte odđa hálldašanortnet galgá ollašuttit álbmotrievttálaš geatnegasvuodaid ja leat daid rámmaid siskko-bealde mat čuvvot hálldašeapmái ja váldegeavaheami gustojeaddji njuolggadusaid.

Sámediggi meannudii bargojoavkku raportta čakčamánus 2007 (áššin 37/07). Sámediggi atná vuodđun iežas mearrádusas ahte sámit ieža fertejit hálldašit iežaset kulturárbbi. Sámediggi deattasta dehálaš vuodđojurddan ahte dan válddi maid Sámediggi geavaha, lea dat ožžon Stuorradikkis, dat mearkkaša lága bokte. Sámediggi oavvilda viidáseappot ahte váidalusa galget giedahallat sámediggevuogádagas. Sámediggi atná viidáseappot vuodđun ahte Birasgáhttedepartemeanta ain lea dat fágadepartemeanta mas lea ovddasvástádus kulturमितolágas, ja dan láchkai dat váikkuha sakka lága dulkomii ja hálldašangeavada ovddideapmái. Sámediggi lea mielas dasa ahte láchkaásahusa ja láidestusaid mearrideamis sáhtta addit dárkilet njuolggadusaid kulturmuittuid guovtti hálldašaneiseválddi ovttasbarggu birra ja áššemeannudeami birra.

Sámediggi oavvilda ahte Sámedikki váldi hálldašit sámi kulturmuittuid berre mearriduvvot kulturमितoláhkii nu fargga go vejolaš. Dasto cealká Sámediggi mearrádusastis ahte Sámediggi berre oážžut dárbbášlaš bušeahhtalasáhusa nu ahte sáhtta čadahit boahhteáigásaš ja dohkálaš sámi kulturमितohálldašeami. Sámediggi nanne iežas mearrádusas ahte Sámedikkis ii leat vuoddu čadahit sámi kulturमितohálldašeami jus dat vuordámušat eai čuovvoluvvo dorvvolaš vuogi mielde.

Ráđdehus atná vuodđun ahte go hábme boahhteáigásaš sámi kulturमितopolitihka, de galgá geahččalit sihkkarastit sámi váikkuhanvejolašvuodaid álbmotrievttálaš geatnegasvuodaid mielde, hálldašeami váldegeavaheapmái gustojeaddji njuolggadusaid mielde ja bajimus kulturमितo- ja sámepolitihka mielde. Sámediggi ii leat man ge vuollásaš orgána ii ge dan sáhte dábálaččat gohččut čadahit hálldašanbargamušaid eara láchkai go lága bokte, gč. kap. 7.4.2.

Ráđdehus lea evttohan rievdadusa kulturमितolága § 28:i mas láchkavuoddu fápmudit Sámediggái aiddostahttojuvvo, gč. Od.prp. nr. 23 (2007–2008).

Ráđdehus atná muđui vuodđun ahte gažaldagat váiddaortnegiid birra, bagadeami birra, vejolaš

⁶ NIRB/Forut Finnmark rapport 2003: Evaluering av samisk kulturminneforvaltning (Sámi kulturमितohálldašeami árvvoštallan)

lágalašvuodabearráigeahču birra jna. sámi kultur-muitohálddašeami boahhteáigásaš organiseremis galget árvvoštallojuvvot láhkabarggus Sámedikki rievttálaš sajádaga oktavuodas (gč. kap. 7.4.9).

Dat mii guoská Sámedikki kultur-muitobarggu ekonomalaš vuđđui, juolluduvvo Birasgáhttendepartemeantta bušehta bokte doarjja sámi kultur-muituid bargui (kap.1429 Riikaantikvára, poasta 50). Ruđat galget vuosttažettiin geavahuvvot stuorát ortnegisdoallan- ja ovddeštanbargguide. Jahkái 2008 lea juolludus lassánan 1 milj. ruvnnuin gitta 3 mij. ruvnno rádjai. Birasgáhttendepartemeanta sirdđii áigodagas 1993–1999 ruđaid 12 virggi ovddas Geldadepartemeantta bušehtii. Hálddahušlaš resurssat Sámedikki kultur-muitobargui juolluduvvojit odne Sámediggái Bargo- ja searva-dahttindepertemeantta bušehtas.

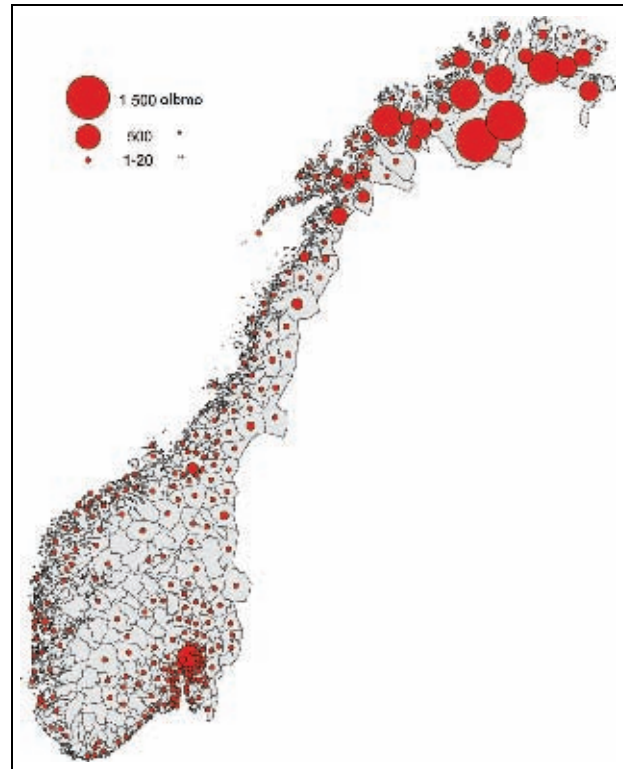
7.8 Sámediggeválgga

Od.proposišuvnnas nr. 43 (2007–2008) evttohii ráđdehus rievdadit sámelága mearrádušaid Sámedikki válgortnega birra. Láhkarietdadus-evttohusat galget váikkuhit dasa ahte eanebut servet sámediggeválgii ja sihkkarastá sámediggeái stuorát lobálašvuotta ja stáhtusa. Evttohuvvon rievdadusat dagahit ahte Sámedikki mandáhtajuohku oktiivástida jienastagaiguin.

Rievdadusevttohusat gusket earret eará válgabiirejuhku ja mandáhtajuohku. Sámediggeválgga válgabiirriid logu evttohedje geahpedit dálá golbmanuppelogis čižii. Rievdadus dagaha ahte dan ortnegii mas leat njeallje dássenmandáhta, ii leat šat dárbu, ja dat ortnet evttohuvvo heaittihuvvot. Sámediggái báhcet dalle 39 mandáhta. Evttohuvvon lea ahte rievadanevttohusat mearriduvvojit jagi 2008 gidđasešuvnnas ja vurdojuvvot čadahuvvot jagi 2009 sámediggeválggas.

Sámedikki iežas válgortnega rievdadeapmi lea dakkár ášši mas lea lunddolaš ja ulbmillaš ahte Sámedikkis lea mearkkašahhti dadjamaš, ja danne válljii ge ráđdehus deattuhit Sámedikki oainnu láhkarietdadanbarggus. Láhkavtttohusaid dehálaš vuoddu lei raporta fágalaš áššedovdijuhkosis maid Sámediggi lei nammadan, ráđđadaladetiin departemeanttain.

Go Sámediggi meannudii válgortnetášši čakčat 2007, evttohii Sámediggi ahte váldi mearridit lagat mearrádušaid sámediggeválgga birra galggai addojuvvot Sámediggái alces, sámelága § 2–7 goalmmát lađđasa vuodul, §:s 2–11 vuodul ja evttohuvvon odđa § 2–4 goalmmát lađđasa vuodul. Dát váldi lea dál biddjojuvvon Gonagassii. Sámediggi ovddidii evttohusa maŋŋágo fágalaš

Govus 7.3 Sámedikki jienastuslohku

Gáldu: Statistihkalaš guovddášdoaimmahat

áššedovdijuhkosa raporta lei leamaš gulaskuddamis. Departemeantta árvvoštallama mielde ii leat guovdil ovddidit dakkár evttohusa almmá lagat čielggadeami ja gulaskuddama haga. Sámediggi bealistis anii dehálažžan oazžut čadahuvvot eará láhkarietdadusaid nu ahte dat leat fámus 2009 sámediggeválggas. Dán vuodul sohpe departemeantta ja Sámediggi konsultašuvnnain das ahte evttohus Sámedikki láhkaásahusgelbbolašvuoda birra ii galgga árvvoštallojuvvot dás ovdalis namahuvvon proposišuvnnas. Departemeantta áigu árvvoštallat ášši lagabut nu ahte vejolaš láhkavtttohusa galgá sáhttit meannudit buoril ovdal 2013 válgga. Áigumuš lea árvvoštallat gažaldaga lagabui láhkabarggu oktavuodas mii galgá álggahuvvot Sámedikki rievttálaš ja formála sajádaga birra, gč. kap. 7.4.9.

7.9 Strategiiat ja doaibmabijut

Ráđdehus áigu álggahit láhkabarggu man ulbmi lea evttohit dárbbálaš láhkarietdadusaid vai sáhtta ásahit Sámedikki sierra riektesubjektan, ja muđui heivehit lága dálá geavadii. Vejolaš stáhtus riektesubjektan dagaha ráddjemiid Sámedikki rievttálaš doaibmannákci, ovdamearkka dihtii

Sámedikki vejolašvuhtii váldit badjelasas geatnegasvuodaid soahpamušaiguin, vejolašvuhtii váldit loanaid, ja vejolašvuhtii oassálastit iešgudetlágan ekonomalaš doaimmaide. Dárbbášuvvojit maiddá sierranjuolggadusat vealgečuovvoleapmái. Láhkabarggus čielggaduvvojit hálddahaslaš ja vuoigatvuodalaš čuolbmačilgehusat fágadepartemeantaid surggiin vudolaččat. Ráđdehus mearrida iežas oaivila áššis go evttohus lea gárvvís.

Ráđdehus oaivvilda ahte lea dehálaš ahte Sámediggi eanet go odne beassá mielde ráhkadit Sámedikki bušehta. Ráđdehus áigu láchčit diliid nu ahte ásahuvvo ortnet bistevaš konsultašuvdnačoahkkimiiguin maidda oassálastet finánsaministtar, sámi áššiid stáhtaráđdi ja Sámediggi, ovdal ráđdehusa vuosttaš bušehtta-konferánssa. Dárkilet bargovugiid dasa mo dáid bušehttakonsultašuvnnaid galgá čađahit ja maid dat galget sisttiset doallat, fertejit ráhkaduvvot ovttasráđiid Sámedikkiin. Ráđdehusa áigumuš lea ahte prosedyrat galget leat 2010 stáhtabušehta barggu vuodđun.

Ráđdehus lea evttohan rievdadusa kulturmuittolága §:i 28 mas láchkavuodđu fápmudit válddi

Sámediggái aiddostahttojuvvo, gč. Od.prp. nr. 23 (2007–2008). Ráđdehus atná muđui vuodđun ahte gažaldagat váiddaortnegiid birra, bagadeami birra, vejolaš lágalašvuodabearráigeahču birra jna. sámi kulturmuittohálddašeami boahhteáigásaš organisieremis galget árvvoštallojuvvo láchkabarggus Sámedikki rievttálaš sajádaga oktavuodas.

Ráđdehus ovddidii guovvamánus 2008 odđa plána- ja huksenlága evttohusa (Od.prp. nr. 32 (2007–2008)), mas Sámediggi oazžu vuosteákkastallanvuoigatvuoda ja das galgá leat seamma rolla plánemis go stáhta orgánain. Dán láchkai háliida ráđdehus sihkkarastit ahte sámi beroštumit fuolahuvvojit plánabarggus.

Sámediggi oaivvilda ahte váldi mearridit sámediggeválgii guoski mearrádusaid berre addojuvvot Sámediggái. Bargo- ja searvadahttindepartemeantta áigumuš lea árvvoštallat dán gažaldaga dan láchkabarggu oktavuodas mii galgá álggahuvvot Sámedikki rievttálaš ja formála sajádaga birra.

Sámediggeválgga ii leat vel oktage válgadutki dutkan. Bargo- ja searvadahttindepartemeanta háliida ovttasráđiid Sámedikkiin álggahit dakkár barggu boahhteáiggi válggaid oktavuodas.

*Vidát oassi.
Sámepolitihkka sierranas servodatsurggiin*

8 Dearvvašvuodaáššit

8.1 Sámi álbmoga vástesaš dearvvašvuodapolitihkalaš doaimmaid vuodđu

Ráđdehusa ulbmil lea ahte álbmogis galget leat ovtadássásaš dearvvašvuoda- ja sosialbálvalusfáladagat guđe gielalaš ja kultuvrralaš duogáš dal leažžá. Ráđdehus áigu ovttasbargovugiid bokte gaskal Dearvvašvuoda- ja fuolahusdepartemeantta ja Sámedikki sihkkarastit ahte sámi perspektiiva lea fárus go ovdánahttet dearvvašvuoda- ja sosialbálvalusaid sámi álbmogii.

Go lea sáhka suohkansuorggis, de áigu Dearvvašvuoda- ja fuolahusdepartemeanta deattuhit dutkama ja máhttoovddideami, pedagogalaš gaskaomiid geavaheami, ekonomalaš doarjaga vuoruhuvvon ovdánahttindoaimmaide ja bearráigeahčcometodihka ovddideami. erenoamášdearvvašvuodabálvalusas áigu Dearvvašvuoda- ja fuolahusdepartemeanta vuhttiiváldit sámi álbmoga bálvalusfálaldagaid eaiggátstivrema bokte. Guovllu dearvvašvuodaásahusat galget ohcat ja oainnusin dahkat sámi buhcciid vuoigatvuodaid ja dárbbuid go lea sáhka heivehuvvon bálvalusain plánemis, čielggadeamis ja go mearrádusat dahkkojuvvojit.

Ovtadássásaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusat eaktudit ahte sámi álbmogiin deaivvadit dakkár bargit geain lea gelbbolašvuolta sihke sámezielas ja sáme kultuvrras. Sámi guovddáš guovlluin dáidet diet vejolašvuodat leat buorit. Jus galgá leat buorre kvalitehta bálvalusain, de fertejit gávdnot bargit geain lea gelbbolašvuolta sámezielas ja sámi kultuvrras. Jus sámi geavaheaddjit galget beassat vásihit bálvalusain leat kvalitehta, de lea buot eanemus dadjamaš das ahte nagodit go háhkat doarvái bargiid geain lea sámi giella- ja kulturduogáš, ja lea maid deatalaš addit joatkkaoahpu eará bargiide. Sámezielas ja oppalaš kultuvrralaš ja historjjálaš perspektiivvas ferte leat ollu eambo sadji riikkaguovllu dearvvašvuodafágalaš vuoddoahpuin. Dearvvašvuoda- ja fuolahusdepartemeanta lohka galgat joatkit dálá kvohtaortnegiiguin go váldet sisa studeanttaid skuvllaide.

Suohkanat, fylkkagielddat ja dearvvašvuodafitnodagat galget fuolahit dárbbalaš dulkaveahki jus bargiin ii lea doarvái giella- ja kulturgelbbolašvuolta. Dulkonbálvalusat eai leat álo gávdnamis

suohkandearvvašvuodabálvalusas, ovdamearkka dihte fásta doaktáriin. Geavaheddjiid iskkadeapmi maid Sámi dearvvašvuodadutkanguovddáš lea dahkan čájeha olbmuid leat duhtameahttumin dulkonbálvalusaiguin, ja bohtosat deattuhit vel ahte dulkon lea heahtečoavddus. Jus dearvvašvuodabargiin ii leat doarvái giellaipmárdus, de sáhttet šaddat boasttu dikšumat eai ge várálaš dávdat soaitte áiggemunis fuomášuvvot.

Guovllu dearvvašvuodaásahusaid bargodokumeanttas 2008 hárrái lea Dearvvašvuoda- ja fuolahusdepartemeanta deattuhan ahte sápmelaš buhcciid riekti ja dárbbut oazžut heivehuvvot bálvalusaid čohkkejuvvojit ja oainnusin dahkkojuvvojit plánemis, čielggademiin ja go mearrádusat mearriduvvojit. Go galgá váldit vuhtii sámi álbmoga bálvalusdárbbuid, de lea deatalaš ahte dearvvašvuodafitnodagat leat mielde das ahte bargiin lea dárbbalaš ipmárdus sámi gielas ja kultuvrras. Davvi Dearvvašvuolta RHF muitala iežas juohke jahkásaš dieđáhusas 2007 hárrái Dearvvašvuoda ja fuolahusdepartementii ahte sámi dulkonbálvalus gávdno ja ahte dan sáhtta atnit go lea ain dárbu. Deatalemos hástalus orrot leame dat ahte ráhkadit buoret rutiinnaid mat sihkkarastet fágaolbmuid dovdat daid ortnegiid mat leat ja ahte fertejit leat buorit rutiinnat dulkonbálvalusaid geavahttiin. Čuovvolan dihte dulkonbálvalusaid sámi álbmogii, lea Davvi Dearvvašvuolta RHF bivdán erenoamáš raporterema dan birra dan bargodokumeanttas mii lea dearvvašvuodaásahusaide 2008 hárrái. Departemeanta áigu guorahallat movt dien dili sáhtta buoridit.

Ollu buhcciidáttardeaddjit davimus fylkkain eai leat systemáhtalaččat bidjan daid jearaldagaid sierra mat sámi álbmogis leat leamaš boahtán. Dalle go sámi olbmot leat váldán oktavuoda, de lea ovddemustá leamaš danne go lea váilon dulkonbálvalus dearvvašvuodabálvalusas.

Fágabirrasat ja eiseválddit leat Sámi dearvvašvuodadutkanguovddáša bokte, mii lea Romssa universitehtas, ožžon eambo dieđuid sámi álbmoga dearvvašvuoda- ja eallindili birra. Dutkanbohtosat čájehit dán rádjái eanemustá ahte eai leat namuhan veara erohusat dearvvašvuodadilis gaskal sápmelaččaid ja muđui dan álbmogis mii orru sámi guovlluin. Sámi álbmot ii leat nu duhta-

Govus 8.1 Ovtadássásaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusat eaktudit ahte sámi álbmogii deaivvadit dakkár bargit geain lea gelbbolašvuoha sihke sámegielas ja sámekultuvrras.

Govwideaddji: John-Marcus Kuhmunen

vaš dearvvašvuodabálvalusain go muđui álbmot. Jus leažžá nu ahte dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusa ja sámi geavaheddjiid gaskkas lea heajos gielalaš ja kultuvrralaš gulahallan, de eai ane sámit nu ollu ávkki dain bálvalusain. Gielalaš boasttuipmárdusat sáhttet dagahit stuora váttisvuodaid dikšumis.

Departemeantta juolludeamit dearvvašvuoda- ja sosialbálvalusaide sámi álbmogii juolluduvvojit kapihttal 724 bokte. Jahkái 2008 lea biddjojuvvon 13 milj. ruvno dasa ahte ain doalahit doaibmabijuid doaibmaplána vuodul man namma lea »Mánngabealatvuoha ja ovtadássásašvuoha». Dearvvašvuodadirektoráhtta hálddaša daid ruđaid mat leat doarjjaruhtan earret eará Sámediggái ja Sámi dearvvašvuodadutkanguovddáži. Daid ruđaide gullá maid rádjesuohkaniid ovttasbargu dain suohkaniin mat leat Davvi-Suomas, Finnmárkus ja Davvi-Romssas. Kapihttal 743 bokte lea juolluduvvon 27,5 milj. ruvno jahkái 2008 Sámi nati-onála gelbbolašvuodaguovddáži psyhkalaš dearvvašvuodagáhttema várás vai besset bargat eambo psyhkalaš dearvvašvuodain.

8.1.1 Láhkuvuoddu ja ovddasvástádusa juogadeapmi dearvvašvuodabálvalusas

Dearvvašvuodalágit ráddjejit movt oktavuoha galgá leat dearvvašvuodadoaimmaid, bargiid ja dearvvašvuodageavaheddjiid gaskkas. Buhcciid vuoigatvuodaid ráddje ovddemustá buhcciidvuoigatvuodaláhka. Lágas leat njuolggadusat movt oktavuoha galgá leat buhcciid ja dearvvašvuodabálvalusa/dearvvašvuodabargiid gaskkas ja dat čalmmustahtá buohcci ja buohcci dárbbuid. Lága ferte geahččat ovttas eará lágaiguin mat

gusket dearvvašvuodabálvalussii, nu go dearvvašvuodabargiid lága, spesialista dearvvašvuodabálvaluslága, suohkan dearvvašvuodabálvalus lága, bátne-dikšunbálvalus- lága ja psyhkalaš dearvvašvuodagáhtten lága. Sámelágas leat dasa lassin njuolggadusat mat addet Norgga sámi álbmogii viiddiduvvon vuoigatvuoda atnit sámegiela vai besset fuolahit iežaset beroštumiid báikkálaš ja guovllu dearvvašvuoda- ja sosialásahusaid ektui.

Ovddasvástádusa juohkin dearvvašvuoda- ja sosialsuorggis čilge geas lea ovddasvástádus deavdit geavaheddjiid vuoigatvuodaid dan suorggis. 2002 rájes lea ovddasvástádusa juohkin Norgga álbmoga dearvvašvuodabálvalusas na:

- *Stáhtas* lea ovddasvástádus oaju máksimis, buohcciviesuin ja eará spesialistadearvvašvuodabálvalusas (maidái psyhkalaš dearvvašvuodagáhttemis ja spesialiserejuvvon gárrenvuoda-fuolahusas) ja spesialiserejuvvon mánáidsuodjalusa bálvalusain, ja maid stáhtalaš bearráigeahččandoaimmas.
- *Fylkkasuohkanis* lea ovddasvástádus bátne-dikšunbálvalusas ja bearašsuodjalusas.
- *Suohkaniin* lea ovddasvástádus dá-bálašdoavttirbálvalusas, fysioterapiijabálvalusas, jortamovrabálvalusas, dearvvašvuodastašuvnna- ja skuvladearvvašvuodabálvalusas. Dikšun- ja fuolahusbálvalusat lea vuosttaš dikšundássi psyhkalaš dearvvašvuodabarggus, gárrenvuodasuodjalusas ja mánáidsuodjalusas, ja das lea maid ovddasvástádus eará sosialbálvalusain. Suohkansuorggis lea iešheanaláš ovddasvástádus ovddidit iežaset dearvvašvuoda- ja fuollabálvalusa plánaid mielde vai dat livččii heivehuvvon guovllu sámi álbmogii.

8.1.2 Sámedikki rolla dearvvašvuodapolitihka hábmemis

Sámediggi lea stáhta eiseválddiid guovddás ságastallanbealli go lea sáhka politihkka-hábmemis ja sin hárrái geain lea ovddasvástádus bálvalusaid fállat sámi álbmogii. Ráddádallanšiehtadus gaskal stáhta eiseválddiid ja Sámedikki guoská maid dearvvašvuodapolitihkalaš suorgái.

Sámediggi evttoha sámi birrasiin evttohasaid dearvvašvuodaásahusaid stivrraide. Sámediggi iežas rolla bokte dán suorggis sáhtá dagahit ahte guovllu dearvvašvuodaásahusat fuolahit ovttasdássásaš ja olámuttot spesialistadearvvašvuodabálvalusaid sámi álbmogii. Leat ásahan ovttasbargoorána gaskal Sámedikki ja guovllu dearvvašvuodaásahusaid. Davvi Dearvvašvuoha Finnmárkku Dearvvašvuoda ja Sámedikki bokte lea eanemus konkrehta ovttasbargu.

Iešguđetlágan fága organisašuvnnat/ásahusat bivdet maid Sámedikki nammadit áirasiid fágaráđiide, stivrraide ja stivrajoavkkuid miellahtun mat galget ovddastit ja vuhtii váldit sámi beroštumiid. Nu leat dat áirasat deatalaš eavttuid daddit ráđđehusa dearvvašvuoda- ja sosialpolitihkas.

Daid doarjjaruđaid bokte maid juhket báikkálaš prošeavttaide fylkkagielddain ja gielddain lea maid Sámedikkis váikkuhanvejolašvuotta dearvvašvuoda- ja fuollabálvalusas sámi álbmogii.

Sámediggi lea maŋimus jagiid ožžon measta 6 milj. ruvno juohke jagi iežaset dearvvašvuoda- ja fuollasuorggi bargui. Daida prošeaktaruđaide maid Sámediggi lea juolludan heivehit dearvvašvuoda- ja sosialbálvalusaid sámi álbmogii lea duogážin NOUs 1995:6 Plan for helse- og sosialtjenester for den samiske befolkning. NOU dagai oainnusin ahte sámi dearvvašvuoda vuostáiváldiin ja Norgga dearvvašvuodabálvalusas ledje stuora hástalusat go galge guđetguimmiideaset ipmirdit. Dan barggu čuovvoledje Stoltenberg I-ráđđehusa doaimaplánas. *Máנגgabealatvuotta ja ovttađásašvuotta*. Dan doaimaplána mielde čuvvo prošeaktaruđat maiguin sáhtte bidjat johtui muhtin doaimabijuid plánas. Sámediggi lea mearridan njuolggadusaid prošeaktaruđaid ektui ja daid njuolggadusaid mielde, de mearrida Sámedigeráđdi juohke jagi makkár nannensurggiide bidjet ruđaid. Go meannudit ohcamušaid, de deattuhit nannet doaimmaid viidát geográfalaččat ja ahte galget doarjut iešguđet fágasurggiid dearvvašvuoda- ja sosialsuorggis. Juolluduvvon prošeaktaruđat maŋemus jagiid leat čadnojuvvon dakkár surggiide go:

- Áhpehisvuotta, riegádahttin ja mánnaoazžunfuolla.
- Nuorat ja gárrenvuotta.
- Dearvvašvuodabálvalusaid heiveheapmi sámi álbmogii.
- Dulkonbálvalusaid ráhkadeapmi sámi álbmogii mas deattuhuvvo dearvvašvuodabálvalus.
- Boarásnuvvan ja boarisvuodafuolla mas erenomážit gehččet demeansafuola.

Geahča maiddá Sámedikki 2007 jahkedieđáhusa 11. čuoggá.

8.2 Psyhkalaš dearvvašvuodasuodjalus

Psyhkalaš dearvvašvuoda buoridanplána galgá ođastuvvot ja dalle leat áсахuvvon nationála gelb-

bolašvuodadoaimmat sámi álbmoga psyhkalaš dearvvašvuodasuodjalussii. Gelbbolašvuodadoaimmat mánáid- ja nuoraidpsykiatriijii lea áсахuvvon Kárášjohkii ja Leavnnja rávisolbmopsykiatriijii. Dat leat organisatuvrralaččat čohkkejuvvon Sámi nationála psyhkalaš dearvvašvuodasuddjema gelbbolašvuodačuovddáži (SANKS). SANKS guovddáži lea našuvnnalaš ovddasvástáduš leat fárus olaheame ovttađassásaš psyhkalaš dearvvašvuodasuddjen fáldalaga olles Norgga sámi álbmogii.

Sierra várrejuvun juolludemiin ođastanplánas lea leamaš stuora váikkuhus, ja SANKS lea čatnan alcces nana sámi fágabargoveaga. SANKS dutkan, bagadallan ja klinihkalaš doaimmat leat ovdánahttojuvome. SANKS lea Leavnnjas ja dat lea rávisolbmuid psykiátralaš jándorfáldalaga bokte ásahan ovttasbarggu suohkaniiguin. Das galget bargat ovttaš bagadallama ektui ja doallat ovttasbargo-čoahkkimiid mat dagahit suohkana dearvvašvuodabálvalusa gearggusin váldit vuostá daid buhcciid geat leat beassan ruoktot. Ain lea hástalus oainnusin dahkat dan doaimma mii lea SANKS:s regiunála dearvvašvuodaftnodaga siskkobealde ja maid iežaset suohkaniid ektui ja eará guovlluid ektui, vai gelbbolašvuotta boadášii eambo geavaheddjiide ávkin.

8.2.1 Doaimbijut maiguin eastadit mánáid ja nuoraid seksuála illásteami

Sámi servodat lea maŋimus jagiid vásihan ahte veagalváldináššit leat ožžon ollu beroštumi preasas. Seksuála veagalváldin mánáid vuostá dáhpáhuvvá mángga báikkis, ii ge dat leat erenomáš sámi iđa. Go barget mánáid seksuála veagalváldima vuostaldemiin sámi gilážiin, de dalle ferte leat gelbbolašvuotta sámi kultuvrras lassin dasa ahte lea gelbbolašvuotta oppalaččat seksuála veagalváldima birra.

SANK ásahii 2007:s fágajoavkku Guovdageainnu suohkanii ja mas leat guokte psykologa. Dat guovttos leaba olles 2007:s fállan klinihkalaš bálvalusaid mat leat jurddašuvvon daid suohkana mánáide ja nuoraide geat leat vásihan seksuála veagalváldima. Das leat deattuhan oahpahusa skuvllas, joavkočoahkkimiid nuoraiguin ja čoahkkimiid váhnemiiguin. Suohkanii leat ásahan telefonbálvalusa. Ja veagalváldiide maid leat fállan veahki. Sulasaš doaimbijuid leat dál ásaheame Divttasvuona suohkanii daid vásáhusaid vuodul maid Guovdageainnus leat vásihan.

8.3 Somáhtalaš spesialistadearvvašvuodabálvalus

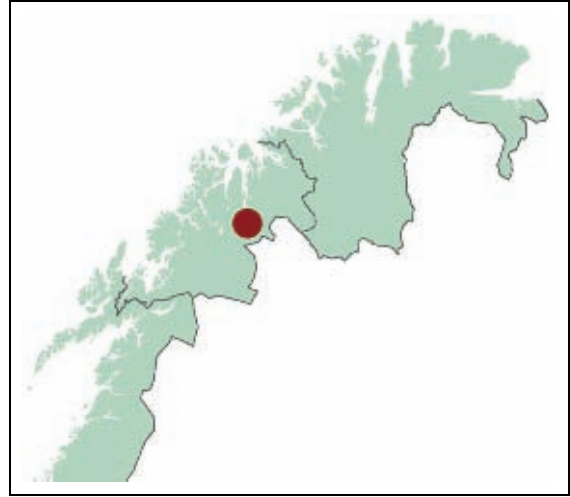
Spesialistadoavtterguovddáš Kárášjogas lea ása-huvvon danne vai bálvala sámii álbmoga dainna gelbbolašvuodain mii sis lea sámegiela ja kultuvras. Guovddázis lea álggu rájes leamaš fálaldat sis-medisiinnas, beallje-njunne-čotta dálkkodeamis ja revmatologijias. Guovddázis lea maid fálaldat ortopedijias ja kirurgijias ja liikkeváttuin. Guovddázis lea suojusgovvaossodat, varralaboratoria ja gullanguovddáš.

8.4 Habiliteren ja rehabiliteren

Soria Moria-julggastusas lea celkojuvvon ahte rehabiliteren ja lášmmohallan galgá sihkkarastojuvvot buohkaide geat dan dárbbasit maŋŋil buozalmasvuoda dahje roasmmohuvvama. Ráđdehus áigu maid bargat dan ala ahte mánat geat leat doaibmaváillagat dahje geain lea bistevaš dávda, galget oazžut buori ja fágaidgaskasaš habiliterenfálaldaga. Dearvvašvuoda- ja fuolahusdepartemanta bijai ovdan Nasionála strategijja habiliteremii ja rehabiliteremii oktanaga Sd.prp. nr. 1 (2007–2008). Strategijias lea čállojuvvon fálaldagaid birra mat leat sámii álbmogii.

Ovttaskas olbmo riekti rehabiliteremii lea dál sihkkarastojuvvon lágaid bokte, sihke suohkandearvvašvuodabálvalusálaga bokte ja erenoamáš-dearvvašvuodabálvaluslága bokte. Sámii álbmogii galget fállujuvvot habiliteren- ja rehabiliterenbálvalusat dábalaš bálvalusfáladaga siskkobeaide. Hástalus lea hukset sámii giellamáhtu ja kulturipmárdusa doppe gos lea dárbu. Diekkár ipmárdusa nannendoaimmat leat ain dárbbaslaččat. Dakkár olbmot geain lea kognitiiva váili buozalmasvuoda dahje roasmmohuvvama dihte, dárbbasit erenoamážit dakkár rehabiliterenbálvalusa gos giella- ja kulturipmárdus lea vuodđun ovttasdoaibmamii. Dearvvašvuodaguovddáš Sonjatun Ráissas lea earret eará stáhtalaš erenoamášpedagogalaš rehabiliterenbáiki dakkár buhcciide geain lea afasijja dahje geain leat jietnaváttut. Dat guovddáš lea maid oassin Davvi-Norgga Universitehtabuohcciviesu HF erenoamáš-dearvvašvuoda bálvalusas. Dearvvašvuodadirektoráhtta ruhtada ovttá sámegiela logopeda virggi dan guovddázis prošeaktaruđaid bokte juohke jagi vai sihkkarastet ahte sámegiela olbmuiguin deaivvadit dakkarat geain lea giella- ja kulturipmárdus. Dearvvašvuodadirektoráhtta bargá maid nasionála fágalaš eastadan-, dikšun- ja vuoinjaščaskkástaga rehabiliteren njuolggadusain. Dan barggus árvvoštallet ahte lea go dárbu

Boksa 8.1 Sámi máilmmiipmárdus ja kulturipmárdus dikšun- ja fuolahusbálvalusas

Govus 8.2 Omasvuona suohkan Romssa fylkkas

Omasvuona suohkanis čadahuvvui áigodagas 2003–2006 Sámedikki vehkiin prošeakta mas lei ulbmil implementeret mearrasámi ja kveana eallinipmárdusa ja árbevieru dábalaš dikšun- ja fuolahusbálvalussii. Deatálaš oasit dan barggus leat ásahit dakkár barggu mas lea systemáhtalaš máhttoovdnáhttin, dokumentašuvdna ja johtui bidjan dan eallinmáhtus mii lea geavaheddjiin, lagaš olbmui ja bargiin. Ja lea maid deatálaš ahte báikkálaš birra árvvut ja árbevierut čalmmustahttojuvvojit.

Diet bargu lea dagahan ahte bargiin, geavaheddjin ja lagaš olbmui lea mokta ja beroštupmi. Kulturipmárdus ja doaibmabijut leat dál čállojuvvon buot ossodaga jahkeraporttaide ja doaibmaplánaide. Muđui de lea dat dakkár fáddá masa bargit áinnas válljejit iežaset čiekŋudit lasse- ja joatkkaoahpus. Buot individuálaplánaid bálvalusas lea sierra kulturoassi.

Bálvalussii gullet buohcciviesut, ruovttubálvalus, psyhkalaš dearvvašvuodta, doaibmaváidjit ja bargohárjehus buot joavkkuide ja dat fátmasta juohke agi olbmuid.

erenoamáš doaimmaide go galgá implementeret njuolggadusaid dakkár álbmogii mas kultuvra ja giella sáhttet dagahit heđuštemiid.

Dearvvašvuoda- ja fuolahusdepartemeanta bijai ovdan 2007:s oasseplána Fuolahusplánii 2015; Demeansaplána 2015 – Buorre beaivi. Plána ráhka-deđe Raportta IS-1486 vuodul «Muittoheapmi, muhto ii vajálduvvon» Dearvvašvuodadirektoráhtas, ja mas bohtet ovdan hástalusat, dárbbut ja ávžžuhuvvon nannensuorggit ee. sámi álbmogii». Go olbmui bohtá demeansa, de sáhtá son massit iežas nuppi giela, ja sápmelaččaide sáhtá dat dagahit ahte dárogiehmáhttu jávká ja de sáhttet gulahal-lanválttisvuodát šaddat. Departemeanta oaidná dárbbu áсахit sámi demeansaguovddáža mii sáhtá leat veahkkin čielggadanbargguin ja demeanssa fuomášeamis ja mii sáhtá leat veahkkin johtti ráv-vagiiguin ja bagadallamiin.

8.5 Diehtjuohkin borasdávdabuhcciide

Dál fállá Norgga borasdávdasearvi sámi buhcciide váldit oktavuoda «Kreftlinjen» nammasaš linnjái mas sámegielat borasdávdabuohccidivššár lea olá-muttos elektruvnnalaš poastta bokte ja maid tele-fuvnna bokte oktii vahkkui. Gidđat 2007 almmu-huvvui gihpa borasdávdada birra sámegillii. Lea dárbu nannet diekkár diehtjuohkima ain eambbo.

8.6 Gárrendilli

«Nuorra davvin» iskkadeami oktavuodas čájehii raporta ahte «Nuorra Sámis» (2003) iešdieđihuv-von alkohol- ja narkotihkkaatnin sámi nuoraid gaskkas lea unnit go muđui álbmogis, ja buot unni-mus Sis-Finnmárkkus. Dat leat miellagiddevaš dieđut mat sáhttet leat fárus jávkadeame daid gáttuid mat dáidet leat ja mat leat juste nuppe ládje. Raportta bohtosiid gánnáha atnit muittus, ja fertešii maid guorahallat daid dárkileappot go viidáseappot galget bargat eastadanbargguin.

Eastadandoaimmat fertejit leat eambbo ulbmi-liid guvlui ja váldit vuhtii ahte dain olbmuin geain lea sámi duogáš soitet leat eará dárbbut go dáčča álbmogis, ovdamearkka dihte jorgaleami dahje dul-koma dáfus. Oppalaš vásáhusat orrot leame dat ahte sámi buohccit gárrenmirkoinstitušuvnnain orrot jávohaga ja okto sajis danne go leat vásihan fápmooktavuodáid ja eaidadeami. Vai buorranivčče daid sámi buhcciid dikšunbohtosat geat lea institušuvnnain, de áigu departemeanta ovttrasáđiid Sámedikkiin ja sámi dearvvašvuoda- ja sosialfágalaš birrasiiguin áсахit dakkár fáldaga mas lea mielde sámi kultuvrralaš vásáhus, gos

árbevirolaš ealáhusaide čadnon fysalaš bargu ja duodji sáhtá leat guovddážis.

8.7 Nasionála strategija čuovvleapmi dásen dihte sosiála dearvvašvuodaerohusaid

Sámi dearvvašvuodadutkanguovddážis lea sihke epidemiologalaš ja servodatdieđalaš gelb-bolašvuohhta, ja dat sáhtá leat mielde fuomášuht-time sosiála erohusaid dearvvašvuodas ja dearvvašvuodameannudeamis, jus dat gávnojit, gaskal dáčča ja sámi álbmoga ja maid siskkobealde sámi álbmoga. Doaimbajuid johtui bidjan vai šattašii eambbo giellagelbbolašvuohhta ja kulturip-márdus lea mearrideaddjin jus galget leat eambbo ovttalágan bohtosat dearvvašvuodabálvalusas. Eal-lindillesuorggis leat muđui stuora hástalusat danne go mánggas heitet skuvllas ja leat barggu haga bistevaččat. Olbmo oppalaš eallindilli mearkkaša ollu jus galgá leat dearvvaš ja nagodit eallima ja maid atnit daid ortnegiid mat leat áсахuvvon servodahkii. Lea mearrideaddjin ahte ovttastuhttin gaskal iešguđet NAV-etahta osiid lihkostuvvá, ja ahte go barget sámi geavaheddjiiguin de váldet vuhtii sin kultuvrralaš vásáhusaid. Soaitá leat dárbu bidjat johtui eará doaimmaid ja kursafáldaga-aid go daid mat leat unnit eanet ovttaiduhhtjuv-von riikkadásis. Jus dien galgá olahit, de fertejit geavaheadjit leat mielde das.

8.8 Sámi dearvvašvuodadutkama guovddáš

Dan rájes go guovddáš áсахuvvui 2001:s, de lea dat čadahan muhtin ráje iskkademiid mat gullet sámi álbmoga dearvvašvuhtii ja eallindillái. Deataleamos iskkadeamit leat:

- Dearvvašvuoda- ja eallindiliisikkadeapmi SAMI-NOR
- Álgoálbmotdutkan polára guovlluin
- Nuorat ja dearvvašvuohhta davvin
- Kárten Davvi- Norgga dearvvašvuoda- ja sosi-albargiid gaskkas – gelbbolašvuohhta ja bálvalusfáladat

Guovddážis lea buorre dilli bestema dáfus danne go mánggas geat leat čadahan doavttergráda háli-dit joatkit dutkin. Deavvašvuoda- ja fuolahusdepar-temeanta áigu ain doalahit ruhtadeami guovddáži guhkitáiggi perspektiivvas. Dat lea sihkkarastin dihte guhkitáiggi máhttoloktema ja dutkanaktivi-tehta guovddážis.

Ovddosguvlui de galget leat čuvvovaš dutkan-
suorggit leat guovddázis:

- Rastáčuohpahatguorahallan dain bohtosiin mat ledje dearvvašvuoda- ja eallindilleiskkadeamis SAMINORas ja maid čuovvolahttiniskkadeapmi mii sáhtta čájehit rievdademiid mat áiggi mielde šaddet eallinvuogis, eallindilis ja dearvvašvuodas.
- Ráhkadit ovttasbarggu riikkaidgaskasaš dutkamis ee. álgoálbmotdutkan polára guovlluin. Háldit oassálastit «Survey of living conditions in the Arctic» – SliCA nammasaš doibmii. Diekkár ovttasbargu dagahivččii eambo viiddis riikkaidgaskasaš beroštumi.
- Biraslaš váttisvuodát mat gusket dearvvašvuhtii ja eallindillái. Álggus lea vuos sáhka birasnuoskkidemiin sámi árbevirolaš biepmus; bohccobierrggus ja guolis. Háldit čadahit viidat medisiinnalaš ja kultuvrralaš iskkadeami das movt Tsjernobyl lihkohisvuohka váikkuhii oarjelsámiide dan ovdalaš ovdaprošeavtta vuodul mii čadahuvvui 2006:s.
- Eambo bargagoahit ovttas Statistihkalaš Guovddášdoaimmahagain, Sámedikkiin ja Sámi allaskuvllain Guovdageainnus.
- Joatkit dutkama mii gullá iešsoardimii, gárrendillái ja psyhkalaš dearvvašvuhtii.

Bohtosat diein iskkademiin galget dađistaga almuhuvot.

8.9 Bátne dearvvašvuohka

Sd.died. nr. 35 (2006–2007) *Tilgjengelighet, kompetanse og sosial utjevning – Framtidas tannhelsetjenester* diedáhusas lea sámi álbmoga bátne dearvvašvuodabálvalusaid birra čállojuvvo. Finnmárkku fylkkagielddalaš bátne dearvvašvuodabálvalus mui tala ahte bátne dearvvašvuodadilli sámi guovlluin lea váttis, sihke mánáid ja nuoraid gaskkas ja maid dái rávesolbmuid gaskkas. Dearvvašvuoda- ja fuolahusdepartemeanta áigu čohkket ain eambo dieduid sámi álbmoga bátne dearvvašvuoda birra.

Okta ágga lei váttisvuohka háhkat bátne doaktáriid almmolaš virggiide Davvi-Norgii ja dat dagahii ge ahte Stuoradiggi 2002s čuovvuli evttohusa lasihit návcca oahpahit bátne doaktáriid. Dat lasiheapmi galggai leat dainna lágiin ahte ásahit ođđa oahpu Romsii. 2004s ásahuvvojedje vuosttaš 12 lohkansaji. Romssa bátne doavttiroahppu lea deatuhan ohppiin galgat leat viiddis hárjehallanáigi almmolaš bátne dikšunbálvalus oahpu vuolde.

Sisaváldinkapasitehta lea dađistaga lassánan, 40 oahppi rádjái juohke jagi 2007 čavčča rájes. Go ođđa bátne doavttiroahppit válđojuvvojit skuvllaide,

de galgá 60 proseantta studeanttain leat eret Norgga golmma davimus fylkkas, dan seammás go okta sadi lea dollojuvvo sámegiela studentii. Gaskaoapmin sihkarastit spesialista bátne doavttirbálvalusaid leahkima olles Davvi-Norggas, de leat ásahan regiunála odontologiija gelb-bolašvuodaguovddáža Davvi-Norgga várás. Bátne doavttiroahppu, bátne dikšunohppu ja gelb-bolašvuodaguovddáš lea biddjojuvvo ođđa klinihkavistái maid Romssa fylkkasuohkan lea huksen. Dan vistti atnigohte geasset 2007s. Vurdojuvvo ahte ođđa oahppu ja gelbbolašvuodaguovddáš galgá dagahit sihke buoret rekruterema ja dásse dis dili Davvi-Norgga bátne dikšunbargiid dáfus, eambo dutkama ja fágaovdánahttima, ja buoret kvalitehta bálvalusaide.

8.10 Sierra hástalusat julevsámi ja oarjelsámi guovlluin

Julevsámi ja oarjelsámi guovlluin lea sámi álbmot unnitlogus. Leat dušše moadde sámi bearraša juohke suohkanis, dušše muhtin sajiin leat eambo. Bearrašat leat čadnojuvvo oktii suohkanrájiid badjel oktasaš kultuvrra ja fierpmádaga bokte. Dain guovlluin leat erenoamáš hástalusat go galgá fuolahit ovtadássasaš fáldaga sámi álbmogii. Diet guoská sihke suohkanlaš dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalusaide, bátne dearvvašvuodabálvalusaide ja erenoamáš dearvvašvuodabálvalusaide. Departemeanta áigu ovttasrádiid Sámedikkiin ja suohkaniiguin maid dat guoská guorahallat áigeguovdilis doaimbajuid mat sáhttet leat mielde sihkarastimis ovtadássasašvuoda go lea sáhka oázžumis dearvvašvuoda- ja sosialbálvalusaid. Snoasa suohkan šattai oassin sámi giella-hálddašanguvlui 2008:s. Galgá láchčojuvvot dili nu ahte Snoasa suohkanis sáhttet leat rádđeaddi doaimmat dearvvašvuodabálvalusaid dáfus maid dái guovllu eará suohkaniidda.

8.11 Strategijat ja doaimbajut

Bajimus stáhtalaš strategiija lea jávkadit erohusaid dearvvašvuodabálvalus ja ahte olles álbmogis galget leat dearvvašvuoda- ja sosialbálvalusain seammadássasaš fáldagat. Jus dien galgá olahit sámi álbmogii, de áigu Stáhta, dutkama bokte ja dan bokte ahte háhká buoret máhttovuodu suohkanlaš bálvalusa bargiide, ja dan bokte go eaiggádin stivre spesialista dearvvašvuodabálvalusaid leat fárus das ahte sámi álbmot livččii eambo duhtavaš dearvvašvuoda- ja sosialbálvalusaide.

Čuvvovaš doaibmajijut leat konkrehta gaskaoamit diekkár strategijjas:

Suohkanat ja fylkkasuohkanat

- Dearvvašvuoda- ja fuolahusdepartemeanta áigu ovttasráđiid Dearvvašvuodadirektoráhtain ja fylkkamánniiguin nannet neavva- ja bagadallanoasi suohkana ja fylkkasuohkana bálvalusaide go lea sáhka fálaldagas sámi álbmogii.
- Dearvvašvuoda- ja fuolahusdepartemeanta áigu ovttas Sámedikkiin árvoštallat movt sámi álbmoga várás dulkonbálvalus sáhtta šaddat buoret dearvvašvuodabálvalusas.
- Oassin oasseplánas fuolahusplánii 2015 – De-meansaplána 2015 – «Buorre beaivi», de áigu Dearvvašvuodadirektoráhtta álggahit dutkan- ja ovdánahttinprošeavttaid iešguđet geavaheaddjjoavkkuide, ja das leat oassin sii geain lea demeansa ja geain lea sámi duogáš.
- Buoridan dihte dikšunbohtosiid sámi buhcciide gárrendilleinstitušuvnnain, de áigu Dearvvašvuoda- ja fuolahusdepartemeanta ovttas Sámedikkiin ja sámi dearvvašvuoda- ja sosialfágalaš birrasiiguin ásaht dakkár fálaldaga mas sámi kultuvrralaš vásáhus lea fárus.
- Dearvvašvuodadirektoráhtta áigu ráhkadit materiealla maid dearvvašvuodastašuvnnat ja skuvlla dearvvašvuodabálvalusat sáhttet atnit oassin buoridit bátnedearvvašvuoda sámi álbmogis.
- Dearvvašvuoda- ja fuolahusdepartemeanta áigu ovttasráđiid Sámedikkiin čielggadit lagabui movt sáhtta ovttaadássaš dearvvašvuodabálvalusaid olahit julevsámi ja oarjelsámi guovlluin.

- Dearvvašvuoda- ja fuolahusdepartemeanta áigu leat mielde ruhtadeame ovdánahttin-aimmaid ja maid ruhtadeame ásahusaid main lea sámi gelbbolašvuoha dearvvašvuodabálvalussuorggis. erenoamážit dakkár guovlluin gos sápmelaččat leat unnitlogus soaitá leat áige- guovdil čatnat doaimmaid sámi kultur- guovddážiidda nu go ovdamearkka dihte Várdobáikái Evenáššái.

Stáhta doaimmat

- Dearvvašvuoda- ja fuolahusdepartemeanta áigu nannet sámi geavaheddjiid mieldedoaibmama stáhtalaš bálvalusain. Ovdamearkan dasa lea oassálastin dearvvašvuodafitnodagaid geavaheaddjiráđiide.
- Dearvvašvuoda- ja fuolahusdepartemeanta áigu movttidahttit Sámi dearvvašvuodadutkama guovddáža ain eambbo dutkat áššiid mat guset sápmelaččaid dearvvašvuhtii ja eallindillái.
- Dearvvašvuoda- ja fuolahusdepartemeanta áigu ovttasráđiid Stáhta dearvvašvuodabearráige- ahčuin guorahallat man muddui bearráige- ahčču váldá vuhtii sámi álbmoga dearv- vašvuodaveahkkerievtti ja maid movt vuoigat- vuohta dárbbaslaš dearvvašvuoda veahkkái doahttaluvvo.
- Dearvvašvuoda- ja fuolahusdepartemeanta áigu oainnusin dahkat regiunála dearvvašvuodaása- husaid bargodokumeanttain dan ahte sámi buhcciid vuoigatvuodat ja dárbbut oazžut hei- vehuvvon bálvalusaid fertejit čohkkejuvvot ja oainnusin dahkkojuvvot plánemis, čielggade- miin ja go mearrádušat dahkkojuvvojit.

9 Sámi mánáid ja nuoraid bajásšaddandilli

Olbmot leat servodaga deataleamos resurssat. Ruovttu ja lagaš birrasa dilli lea deatalaš vai mánát ja nuorat bures loktet áiggi ja vai sii leat oadjebasat ja besset ovdánit. Sosiála oahpaheami bokte, oahpahusa ja mielledoaimmama bokte galget mánát oahppat oázžut ovddasvástádusa, čájehit fuola, ovddidit kritihkalaš návccaid ja iešdovddu. Rádđehus áigu ollu deattuhit ráhkadit buriid ja oadjebas bajásšaddan- ja oahpahuseavttuid mánáide, ja dat áigu maid nannet Norgga máhttonašuvdnan. Rádđehus áigu sihkarastit ja nannet mánáid vuoigatvuodaid, ja áigu aktiivvalaččat čuovvolit daid ávžžuhusaid mat bohtet ONa áššedovdijovkkus mánáide, mii galgá gozihit ahte mánáidkonvenšuvdna čuovvoluvvo. Rádđehus galgá láchit dili nu ahte eambo guldalit mánáid ja nuoraid dakkár áššiin mat sidjiide gusket.

Go lea sáhka giela ja kultuvrra válljemis, de leat ollu sámi mánát ja nuorat dakkár dilis maid eanetlohkoálbmoga mánát eai vásit. Sámi mánáid ja nuoraid bajásšaddan lea gaskal árbevirolaš ja odđaaigásaš eallima. Nuppi bealde lea sámi servodaga dihtomielat oktavuoha iežas árbevrrui, ja nuppi bealde lea stuoraservodaga báidnin ja nupstuhttingáibádusat juohke suorgái eallimis.

Mánngas leat iežaset heivehan stuoraservodaga gáibádusaide ja vuordamušaide, muhto sis

Govus 9.1 Sámi mánát ja nuorat galget beassat šaddat bajás oadjebasvuodain iežaset kultuvrii, gillii ja identitehtii.

Gáldu: Márkomeannu

lea maid aktiiva ja dihtomielalaš oktavuoha iežaset kultuvrralaš duogáži. Sámi mánát ja nuorat válljejit iešgudetlágan vugiid deaivvadit ovdagáttuiguin ja diehtemeahtunvuodain sámi árvvuid ja árbevieruid birra. Muhtimat válljejit muhtin muddui čiegadit iežaset sámi gullelašvuoda vai garvet onohasvuodaid. Muhtimat gis válljejit čájehit sámivuoda, dahkat dan nanusvuontan iežaset eallimis ja bargat dan ala ahte rievdadit ovdagáttuid. Dán áigge leat oallut sámi mánát ja nuorat mánnggakkultuvrralaččat soga dáfus. Oallugat eai sáhte eai ge oba hálit ge gohčoduvvot dušše sápmelažžan dahje dušše dáččan.

Rádđehusa mihttomearri lea ahte sámi mánát ja nuorat galget beassat šaddat bajás oadjebasvuodain iežaset kultuvrii, gillii ja identitehtii.

9.1 ONa konvenšuvdna mánáid vuoigatvuodaid birra

ONa konvenšuvdna mánáid vuoigatvuodaid birra lea huksejvnon dan ipmárdussii ahte mánáin lea dárbu erenoamáš suddjupmái ja dat lea siviila, politihkalaš, ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš vuoigatvuodaid birra. Rádđehus bargá aktiivvalaččat ovddidit mánáid vuoigatvuodaid konvenšuvnna mielde.

Konvenšuvdna váldá ee. vuhtii ahte juohke álbmoga árbevierut ja kultuvrralaš árvvut mearkašit ollu máná suddjemii ja harmonalaš ovdáneapmái. Mánáidkonvenšuvnna leat guokte mearrádusa mat erenoamážit namuhit álgoálbmotmánáid vuoigatvuodaid, art. 17 (d) ja 30. Art. 17 (d) cealká stáhtas leat geatnagasvuontan «movttidahttit» mediat váldit erenoamážit vuhtii unnitlohkoálbmoga mánáid ja álgoálbmotmánáid gielalaš dárbbuid. Artihkal 30 addá čuvvovaš oppalaš prinsihpa: «Riikkain gos leat čearddalaš, oskku dahje gielalaš minoritehtat dahje álgoálbmogat, ii galgga muhtin mánná gii gullá dakkár minoritehtii dahje álgoálbmogii biehttaluvvot ovttas iežas joavkku eará miellahtuiguin eallit iežas kultuvrras, dovddastit ja bálvalit iežas oskku ja geavahit iežas giela.»

ONa mánáidlávdegotti cealkámušat stáhtaide mat leat álgoálbmotmánáid vuoigatvuodaid birra sisttisetdollel mánnga ávžžuhusa. Stáhta galgá atnit

gutnis álgoálbmotmánáid rievtti doalahit iežaset identitehta. Olbmonamat oktan gielain ja kultuvrrain leat deataleamos identitehtaoasit juohke olbmui. Lávdegoddi bivdá ge maid stáhtaid álggahit dárbbaslaš doaimbajuid vai sihkkarasttáše álgoálbmotmánáid beassat buorrin atnit iežaset kultuvrra ja maid atnit iežaset giela.

Riikkaidgaskasaš geatnegasvuodát mearkkašit Norgga eiseválddiid politihka mángga suorggis mat gusket sámi mánáid ja nuoraid vuoigatvuodaide ja bajásšaddandillái. Almmolaš eiseváldiin lea ovddasvástádus deatalaš surggiin nu movt dearvvašvuoda- ja sosiálfálaldagain, mánáidsuodjalusas, mánáidgárddiin, vuoddoskuvllas, joatkka-skuvllas, kultur- ja astoáigefálaldagain, mediain ja eará surggiin. Muhto stáhtas lea maid ovddasvástádus gozihit ahte earát čuovvolit daid vuoigatvuodaid. Suohkaniin lea erenoamáš ovddasvástádus sihkkarastit dakkár bajásšaddama mas sámi mánát ja nuorat besset nannet iežaset identitehta ja gullelašvuoda sámi servodahkii.

Norga raportere juohke 5. jagi ONii mánáidkonvenšuvnna čuovvoleami. 30. artihkkalis čilgejuvvojit doaimbajut sámi mánáide ja nuoraide. Norgga 3. raporttas (2003) čilgejuvvui ee. oahpahuslága 1999 čuovvoleapmi, mii ee. sisttisoallá ohppiid vuoigatvuoda oazžut oahpahusa sámegielas ja sámegillii. Muđui čilgejuvvui sierra mánáidgárdedoarjaga birra daid mánáidgárddiid hárrái main lea mearrádus ahte dat huksejit doaimmaset sámi gillii ja kultuvrii. (Gč. Norgga 3. raportta, č. 587–589.) ONa mánáidlavdegottis eai lean makkárga mearkkašumit Norgga 3. raportii go lea sáhka sámi mánáin ja nuorain.

2006:s ráhkaduvvui odđa plakáhta masa oanehaččat lea čállojuvvon mánáidkonvenšuvdna. Plakáhta čállojuvvui girjedárogillii, odđadárogillii ja davvisámegillii ja dat juhkkajuvvui buot riikka suohkaniidda, skuvllaide, mánáidgárddiide jna. Muđui jorgaluvvui odđa veršuvdna mánáidkonvenšuvnnas oktan lassibeavdegirjiiguin odđadárogillii ja sámegillii. Sihke plakáhta ja konvenšuvdna-teavsta sáhtá lohkat Mánáid- ja dáseárvodepartemeantta neahtasiidduin.

Norgga 4. raporta geigejuvvui guovvamánus 2008:s. Artihkkala 30 vuolde čilgejuvvojit odđa láhkamearrádusat ja doaimbajut mat leat sámi mánáide mánáidgárddiin ja sámi ohppiide vuoddoskuvllas, oktan doaimbajuiiguin mat leat Máhttoloktemis. Prošeakta «Sámi ofelaččat», erenoamáš juolludeamit falástallamii, sámi nuoraidkonferánsii ja doaimbadoarjja sámi mánáid- ja nuoraidorganisašuvnnaide maid čilgejuvvojit. Erenoamáš doaimbajut mánáidsuodjalusas sámi mánáide maid čilgejuvvojit.

Suohkaniin lea deatalaš rolla čuovvolit mánáidkonvenšuvnna, ja dan vuollái gullá maid dat ahte mánáin lea riekti dadjat oainnuset ja sin galgá guldalit. Danne bovdii Mánáid- ja dáseárvodepartemeanta 8 suohkana, ee. Áltá ja Guovdageainnu čohkket mánáid ja nuoraid oainnuid dan birra movt Norggas lea bajásšaddat. Mihttomearrin lea leamaš oččodit mánáid ja nuoraid mielde ONii reporteret, ja maid dat ahte buoridit suohkaniid gelbbolašvuoda mánáid ja nuoraid oainnuid čohkemis ja čuovvoleamis. NOVA lea oktiičohkken suohkaniid raporttaid, ja čohkkejuvvon raporta lea mielddusin Norgga 4. raporttas ONa mánáidlavdegoddi.

Norgga 4. raportta álgočálus addojuvvui 2007 čavčča Sámediggái. Sámedikki bivde erenoamážit geahččat dan mii lea sámi mánáid ja nuoraid birra, ja muđui buktit lasáhusaid. Čeahkkin maid dollojuvvui Sámedikkiin. Sámediggi lea buktán cealkámušaid raportii ja muhtin oassi dain lea biddjuvvon dasa mielde, ee. oppalaš čálus dain hástalusain mat Norggas leat go lea dárbu ovddidit mánáid ja nuoraid sámi identitehta ja gullelašvuoda, sámi mánáid ja nuoraid bajásšaddandili dutkat, ja go lea dárbu sámi giella- ja kulturgelbbolašvuhtii almmolaš bálvalusapparáhta bargiin.

9.2 Mánáidáittardeaddji

Mánáidáittardeaddji lea buot Norgga mánáid áittardeaddji, maidái sámi mánáid. Áittardeaddji oppalaš bargodoaimmat lea sihkkarastit buot mánáide Norggas buori bajásšaddama ja sihkkarastit vuoigatvuodaid mat sis leat ONa mánáidkonvenšuvnna bokte. Diet bargu dahkkojuvvo earret eará nu ahte gozihuvvo dan sihkkarvuodafierpmádaga doaimman mii galgá váldit vára mánáin servodagas. Mánáidáittardeaddji bargu buoridit mánáid vuoigatvuodaid oppalaččat boahtá maid ávkin sámi mánáide ja nuoraide. Go mánáidáittardeaddji čalmustahhtá daid surggiin main mánáid vuoigatvuodát eai leat doarvái vuhtiváldojuvvon, de dat bargu lea maid sámi mánáid várás. Váldobargu lea olahit duohta ovtadássásaš meannudeami ja hehttet vealaheami.

Mánáidáittardeaddjis lea Mánáidkonvenšuvnna artihkkala 30 bokte ovddasvástádus čuovvolit sámi mánáid ja nuoraid vejolašvuoda bealuštit iežaset kultuvrra. Áittardeaddjis lea dasto sihke oppalaš ovddasvástádus ja erenoamáš ovddasvástádus sámi mánáin ja nuorain. 1994:s bijai Mánáidáittardeaddji virgái sierra sámi konsuleantta geas lei bargobáiki Sámedikkis. Konsuleantta bargu lei vuhtiváldit sámi mánáid ja nuoraid vuoigatvuodaid.

Barggu čoahkkáigesse ja loahpahedje guovtti raporttas 1995:s. «Ovttaláganat dego muohtačalmmit», mii govvi Norgga sámi mánáid ja nuoraid dili.

Maŋŋil daid raporttaid leat Mánáidáittardeaddjis leamaš fásta jahkásaš čoahkkimat Sámedikkiin digastallat iešguđetlágan áššiid mat gusket sámi mánáide ja nuoraide. Mánáidáittardeaddji lea maid finadan iešguđet guovlluin gos sámit orrot ja ságastallan mánáidsuodjalusa, psyhkalaš dearvašvuodasuodjalusa ja skuvlasuorggi fágaolbmui guin, ja maid finadan maŋgga sámi mánáidgárddis. Áittardeaddji lea maid juohke jagi oassálastán bajásšaddan- ja mánáidgárdekonferánsain sámi mánáid birra.

Áittardeaddji lea ovttasbarggus Sámedikkiin ja fágalmuiguin háhkan ollu máhtu áigeuovdilis čuolmmaid birra sámi mánáid bajásšaddamis. Áittardeaddji lea maŋimus jagiid bargan ee. čuvvovaš fáttáiguin:

- sámi mánáid vejolašvuodát váldit vára iežaset kultuvrras go fárrehuvvojit fuollaruktui
- sámi giellaoahpahusa kvalitehta
- sámi mánáide psyhkalaš dearvvašvuodasuodjalus
- boazodoalu- ja njuovvanráddjemat mat hehttejtit mánáid beassamis vásihit ja oahppat hálddašit deatalaš oasi sámi kultuvrras, earret eará danne go mánáidgárdemánát eai beasa leat mielde njuovadettiin
- nannet ja ovddidit sámi identitehta dain guovlluin gos leat vátnásat sápmelaččat
- defineret sámi identitehta olggobeale árbevirolaš sámi ealáhusaid

2007:s álggahii Mánáidáittardeaddji muhtin prošeavtta maid gohčodit «sámi mánáid ja nuoraid mieldedoaimman vuoigatvuohta» Prošeakta lea ovttasbargu gaskal Ruota, Norgga ja Suoma mánáidáittardeaddjiid. Dan prošeavtta mihttomearri lea ahte sámi mánát galget oažžut vejolašvuoda iežaset vásáhusaid gaskkustit go lea sáhka mánáid vuoigatvuodain mat leat čállojuvvon mánáidkonvenšuvnna 30. artihkkalii. Mánáidáittardeaddji hálda oahppat dán golmma riikka sámi mánáid dili dovdat ja dovdáhit váttisvuodaid nu movt mánát daid oidnet. Mánáidáittardeaddji hálda muitalit mánáid vásáhusaid ja evttohusaid Davviguovlluid politihkkáriidda, bálvalusolbmuide ja mearrideddjiide vai sámi mánáid sadji buorránivččii servodagas. Sámedikki nuoraidpolitihkalaš lávdegoddi lea Mánáidáittardeaddji evttohusa mielde ožžon ovta miellahtu prošeavtta stivrenjovkui. Prošeaktaraporta lea gárvánan 2008 cuoŋománu.

Mánáid- ja dásseárvodepartemeanta nannii 2007:s Mánáidáittardeaddji bušehta sihkkarastin dihte buoret gelbbolašvuoda sámi áššiin. Áittardeaddjis lea 2008 rájes iežas ráđdeaddi geas lea fágalaš ovddasvástádus sámi mánáin ja nuorain, nationála unnitlohkoálbmogiin ja dain mánáin geain lea maŋgakultuvrrat duogáš. Ráđdeaddi rolla sámi mánáid ektui lea vuhtii váldit sámi perspektiivva daid čuolmmaid oktavuodas maiguin Mánáidáittardeaddji bargá. Mánáidáittardeaddji hálda nannet iežas barggu sámi mánáid ja nuoraid ektui. Mánáidáittardeaddjis ii leat sámegiela bargi kántuvrras, muhto son lea ásahan oktavuoda jorgaleddjiiguin geat adnojuvvojit go Áittardeaddjai bohtet reivvet sámegillii.

Mánáid- ja dásseárvodepartemeanta áigu sihkkarastit ja nannet sámi mánáid vuoigatvuodaid ja danne áigu ain leat fárus nanneme Mánáidáittardeaddji gelbbolašvuoda sámi áššiin.

9.3 Suohkanlaš ja fylkkasuohkanlaš mánáid- ja nuoraidpolitihkka

Sámi mánáid ja nuoraid mánáid- ja nuoraidpolitihka hábmemis ja čuovvolemis ferte leat mihttomearrin ásahit dakkár bajásšaddanbirrasiid mánáide gos sámi ja dáčča kultuvrras lea eanemus lági mielde seamma stáhtus ja gos dat adnojuvvojit ovtadássasažžan. Sámi guovlluid sámi mánát ja nuorat galget sáhttit vuordit ahte dat suohkanat ja fylkkasuohkanat gos sii orrot, váldet vuhtii sin dárbbuid iežaset ovddasvástádussurggiin. Ráđdehus áigu movttidahttit dasa ahte mánát ja nuorat galget leat guovddázis suohkaniid ja fylkkaid áššelisttuin.

Sámi mánát ja nuorat eai leat ovttaláganat juohke sajis, go sii orrot iešguđet báikkiin ja sis leat iešguđetlágan vásáhusat. Kultuvrra ovdanbuktimis leat hui iešguđetlágan eavttut ja dat lea dan duohen gos mánát orrot. Muhtin báikkiin leat sámit eanetlogus ja nu leat sii oidnosis servodagas, muhto muhtin báikkiin leat sámit unnitlogus ja ain unnán oidnosis almmolaš oktavuodain.

Dilli lea iešguđetlágan suohkaniin ja dalle leat maid iešguđetlágan gáibáduusat das maid lea dárbu dahkat vai sámi mánáid ja nuoraid identitehta ja gullevašvuoda nannejuvvošii sámi servodagas. Muhtin suohkaniin lea oahpahušfálaldat sámegillii ja vejolašvuoda bisuhit sámi kulturárbevieruid dat mii lea deataleamos. Muhtin suohkaniin gis fertešii álggahit sámi mánáidgárddi ja sámi skuvlafálaldaga. Dain suohkaniin maid atnet árbevirolaš sámi suohkanin soaitá leat deataleamos nannensuorgi bargat nuoraid boahteáiggi vejolašvuodaiguin,

oahpahusain ja boahttevaš bargovejolašvuodai-
guin.

Muhtin suohkaniin leat dihtomielaččat maid sámi mánáid ja nuoraid dárbbuid ja beroštumiid ektui, ja muhtin suohkaniin eai leat daidda gis nu ollu dihtomielaččat. Dat vuhtto das movt vuoigatvuodát ja fáladagat vuhtii váldojuvvojit. Go geavatláččat galgá čadahit mánáid- ja nuoraidpolitihka, de fertejit suohkanat ja guovllu eiseválddit leat guovddázis. Mánáid ja nuoraid bajásšaddaneavttut mearriduvvojit obamuđui suohkanlaš mearrádu-
sain ja suohkanlaš bálvalusaid oktavuodas. Go mánáid ja nuoraid bidjá guovddáži, de ferte organisatuvrralaš čovdosiid hábmet dan mielde mii sid-
jiide lea buoremus. Surggiidgaskasaš ovttasbargu ja dat ahte buorebut atnit resurssaid ferte leat guovddázis go galgat viidáseappot ovddidit suoh-
kaniid ja fylkkaid mánáid- ja nuoraidpolitihkalaš barggu. Báikkálaš eiseválddit fertejit bargat plá-
naid ektui vai bajásšaddanbiras nannejuvvošii. Dás ferte maid máhttit oaidnit oktavuoda gaskal alm-
molaš doaimbajuid ja barggu ja dan barggu maid eaktodáhtolaš organisašuvnnat barget.

Mánáid- ja nuoraidpolitihka ferte heivehit nu ahte mánát ja nuorat ožžot vejolašvuoda ovdánit ovttas seammaahkáhaččaguin, ja sis ferte maid leat áigi ja sadi buđaldit doaimmaiguin iežaset eavttuid vuodul. Deaivvadanbáikkid fertejit gáv-
dnot ja hábmejuvot lagaš birrasiidu ja báikkálaš servodahkii danne go dat váikkuhit dasa movt mánát ja nuorat galget beassat deaivvadit ja dasa maid sii galget beassat bargat. Sihke mánáidgárdi, skuvllat, astoáigekluppat, kulturskuvllat, eaktodáhtolaš organisašuvnnat ja eará almmolaš ja priváhta arenat, nu go sámi giella- ja kulturguovddázat leat deatalaččat. Danne ferte dili lámčit vai báikkálaš eaktodáhtolašvuodta lassánivččii buriid rámma-
eavttuiguin, earret eará fáladettiin luokat nuvttá skuvlalanjaid dahje eará heivvolaš lanjaid.

Mánáid ja nuoraid ferte oččodit aktiivvalaččat fárrui hábmet báikkálaš, guovllu ja nationála mánáid- ja nuoraidpolitihka. Mánáid- ja dáseárvodepartemeanta lea máŋga jagi juo movttidahtán ja dorjon báikkálaš mánáid ja nuoraid mielledoaim-
manbarggu. Dat lea maid lámčán dili nu ahte besset lonohallat vásáhusaid ja lea maid nannen metoda-
geavaheami gelbbolašvuoda. Mánáid- ja nuoraidorganisašuvnnat leat guovddázis báikkálaš mánáid- ja nuoraidpolitihkas. Suohkanat ja fylkkasuohkanat fertese doaimmahit dili nu ahte sámi organisašuvn-
nat beasaše searvat ovdamearkka dihte báikkálaš ja guvllolaš mánáid- ja nuoraidráđđái jna.

Ráđdehus lea rahčan bargat givvsideami vuostá mánáid ja nuoraid gaskkas ja dat lea leamaš oassin ráhkadeamis fátmasteaddji servodaga. Givssi-

deami vuostá lea ráhkaduvvon Julggaštus 2006–
2008 ja dakko bokte lea Mánáid- ja dáseárvode-
partemeanttas ovddasvástáduš ángiruššat bargat givvsideami vuostá astoáigebáikkiin sihke mánáid ja nuoraid gaskkas. Dán barggus lea áibbas lund-
dolaš ja dárbbalaš olahit mánáid ja nuoraid astoái-
gekluppain ja nuoraidviesuin, ja maid daid mánáid ja nuoraid geat leat mielde servviin, kluppain ja eaktodáhtolaš mánáid- ja nuoraidorganisašuvn-
nain. Lea deatalaš ahte mánát ja nuorat ožžot buriid vejolašvuodaid aktiivvalaččat searvat dan bargui, dakko bokte ahte sin váldet fárrui ráđiide ja dainna lágiin ožžot sii doarjaga iežaset evttohusaide ja stra-
tegiijaide.

Sámediggi lea ásahan ovttasbargošiehtadusa Romssa, Finnmárkku, Nordlándda, Davvi-Trøn-
delága, Lulli-Trøndelága ja Hedmárkku fylkkasuoh-
kaniiguin man oktavuodas galget earret eará ráhkadit doaimbajuid ja prošeavttaid main leat doaimmat maid mánát ja nuorat leat hutkan iežaset várás. Doaimbajut galget leat dan várás ahte oainnusin dahkat ja ovddidit sámi giella ja kul-
tuvrra.

9.4 Sámedikki bargu sámi mánáid várás

Sámediggi bargá ráhkadit buriid ja dássidis bajásšaddaneavttuid sámi mánáide ja nuoraide. Go juhket doarjagiid de vuoruhit mánáid ja nuoraid. Dat sámi festiválat main leat sámi mánát ja nuorat geat ovdanbuktet lávlagiid jna, dahje gos leat ovdanbuktimat sin várás, sii ožžot doarjaga, nu maiddá teáhterdoaimmat. Sámediggi doarju dieh-
tojuohkinkántuvrra mii lea sámi nuoraide Info-
nuorra, gč. boksa 9.1.

Sámediggi hálldaša sierra doarjjaortnega mánáid bajásšaddandiliide. 2008:s vuoruhá Sámediggi dakkár prošeavttaid mat leat fárus ásaheame ođđa arenaid, deaivvadanbáikkiid ja gaskkustanvugiid mánáide ja nuoraide. Dat vuoruhá maid dakkár prošeavttaid mat leat fárus viidá-
seappot fievrrideame árbevirolaš máhtu ja nan-
neme sámegeiella buolvvaid ja arenaid gaskkas ja mat ovdánahttet mánáid bajásšaddanbarrasa báik-
kálaččat sámi guovlluin (gč. ášši 60/07). 2008:s juohká Sámediggi 1,9 milj. ruvnnu doarjjan mánáid bajásšaddandiliide.

Sámediggi lea addán doarjaga Divttasvuona suohkani nuoraiddeavvadeapmái gos barget nákkuid eastademiin ja dat lei Notvatn báikkis Divttasvuonas 2007 borgemánu. Mihttomearrin dainna prošeavttain lei dagahit sin gulahallat geat leat leamaš mielde riiddus Divttasvuona suohkana

smávit báikkiid gaskkas. Prošeakta lei fárus njeaidime ovdagáttuid gaskal sámiid ja dáččabeale álbmoga, ja dat ovdánahtii maid sámii kultuvrra ja ásahii buriid oktavuodaid gaskal suohkana iešgudet báikkiid nuoraid. Lágideaddjit ja nuorat dadje proševtta leat lihkostuvvan hui bures.

Sámediggi addá juohke jagi doarjaga Š nuoraidbláddái, juohká Sámedikki falástallanbálkkašumi nuoraide ja doallá Sámedikki nuoraidkonferánssa maid Sámedikki nuoraidpolitihkalaš lávdegoddi (SNPL) lágida. SNPL lea válljejuvnon leat nuoraid jietnan Sámedikkis ja Sámediggeráđdi lea dan nammadan ain guovtti jagi áigodahkii. SNPLas leat fásta čoahkkimat juohke jagi Sámediggeráđiin ja dat oassálastá maid juohke jahkásaš čoahkkimis mii Sámedikkis lea Mánáidáittardeddiin. Dasa lassin bargá SNPLa maid earáid ektui, ja dat lea mielde iešgudetlágan lávdegottiin, ráđiin, referánsajoavkuin nu go Barents guovllu nuoraidráđis (BRYC), Eurohparáđi nuoraidán giruššamis, sámii ofelaččaid referánsajoavkkus jna.

Sámedikki nuoraidkonferánssa galgá leat deaivadanbáiki ja forum sámii nuoraide gos sii besset deaivvadit, digaštallat áigejuovdilis nuoraid váttisvuodaid ja lonohallat vásáhusaid ja ideaid. Dasa lassin leat SNPL miellahtut fárus iešgudetlágan konferánssain ja seminárain, sihke dábálaš oasseváldin ja logaldallin.

Geahča maiddái Sámedikki 2006 jahkediedáhusa čuoggá 7 ja 2007 jahkediedáhusa čuoggá 11.1.

9.5 Sámi mánáid- ja nuoraidorganisašuvnnat

Mánáid- ja nuoraidorganisašuvnnat leat deatalaččat go galgá ráhkadit dynámalaš ja demokrátalaš servodaga. Organisašuvnnaid bargu lea maid deatalaš vai mánát ja nuorat searvvaše mielde hábmet servodaga iežaset eavttuid vuodul ja iešgudetlágan ideologalaš vuodui mielde. Danne áigu ráđdehus viidáseappot ovddidit ja áigejuovdil dahkat dakkár doarjjaortnegiid mat dorjot eaktodáhtolaš mánáid- ja nuoraidorganisašuvnnaid doaimma. Sámi servodagas ii dáidde leat álo vuoddu ráhkadit spesialiserejuvnon organisašuvnnaid. Eai leat galle čielga sámii mánáid- ja nuoraidorganisašuvnna, erenoamážit dain guovlluin gos sámii leat unnitlogus. Sámi mánáid ja nuoraid beroštumit leat dávjá oassin báikkálaš sámii servviid doaimmas. Lea deatalaš dan atnit muittus go galgá hábmet doarjjaortnegiid, maiddái báikkálaš ja guovllu dásis.

Boksa 9.1 www.infonuorra.no

lea diehtujuohkinbálvalus sámii nuoraide miehtá Sámi man Nordlándda fylkkasuohkan doaimma. Bálvalusa ulbmil lea veahkehit nuoraid gávndat vástádušaid daidda jearaldagaide mat sis ain ležžet ja dat deattuha fáttáid nu go oahpu, barggu, kultuvrra & astoáiggi, vuoigatvuodát ja máilbmái vuolgin. Mánáid- ja bearašdepartemeanta lea juohke jagi dorjon Infonuora dan rájes go dat álggahuvvui 2004s.

Sámii nuoraidorganisašuvnnat leat ožžon doaibmaruđa Mánáid- ja dáseárvodepartemeantta juoludanortnegis vuoddoarjjan eaktodáhtolaš mánáid- ja nuoraidorganisašuvnnaide. Dan doarjjaortnegis leat gáibádušat organisašuvnna ja viidodaga hárrái. Liikká leat váldán vuhtii daid diliid ja vejolašvuodaid mat leat dakkár organisašuvnnaid main eai leat nu ollu miellahtut, ja dasa gullet maid sámii organisašuvnnat. Norgga Sámiid Riikka-searvi oaččui 2007:s 225 000 ruvno iežas mánáid- ja nuoraidbargui.

Sámii nuoraidorganisašuvnnat dáidet leat guovddázis go Barentsguovllus galgá áshuvvot nuoraidovttasbargu. Barents Regional Youth Forumis (BRYF) leat áloálbmotnuoraid áirasat. Foruma galgá oazžut stuorat rolla ovddajodiheaddjin ja álggaheaddjin go ain galgá ovdánahttojuvvo ovttasbargu dán guovllus.

9.6 Mánáidsuodjalus

Ráđdehusa ulbmil lea viidáseappot ovddidit fágalaččat buori mánáidsuodjalusa gos lea buorre mánggakultuvrralaš gelbbolašvuohka ja buorre máhttu sámii mánáidsuodjalusas dain guovlluin gos sámii orrot. Go galgá leat mánáidsuodjalus mii lea mánáid buoremussan, de ferte leat dakkár mánáidsuodjalus gos sámii giella ja kultuvra adnojuvvo deatalažžan ja seammadássásažžan earáiguin. Buot buoremus livččii jus dakkár suohkana mánáidsuodjalusain gos leat sápmelaččat lea máhttu go galget váldit vuhtii sámii oaidninvuogi ovttasdoaimmadeddiin geavaheddiin go leat mearridanproseassain ja go mearridit/bidjet doaibmabijuid johtui. Ráđdehus maid bidjá vuoddu iežas mánáidsuodjalanpolitihkkii ahte váhnemat leat mánáid deatalemos fuollaolbmot, ja ahte nu guhkas go leažžá vejolaš galgá fálojuvvo veahkki bearraša siskkobeaide ja/dahje lagaš birrašis.

Dakko gokko váhnemat eai nagot doaibmat, dakko galgá servodat sihkkarastit mánáide ja nuoraide buriid fuollabálvalusaid ja bajásšaddaneavttuid.

Mánáidsuodjalussii galgá gilvojuvvot gelbbolašvuhta kulturperspektiivvas go barget mánáidsuodjalusain sámi guovlluin. Veahkin dan bargui juolluduvvo Mánáid- ja dásseárvodepartemeanta bušeahas doaibmadoarjja Davvi Norgga Mánáidsuodjalusa ovdánahttinguovddáži. Guovddáži lea deatalaš bargu leat mielde ovddidit dieđu das go mánáidsuodjalus deaivvada mánggakultuvrralaš servodagain, mas deattuhuvvo sámi mánáidsuodjalus. Davvi Norgga Mánáidsuodjalusa ovdánahttinguovddáš almmuhii 2006:s mánga oahpahasgirjjáza mánáidsuodjalusa kulturperspektiivva birra, main ledje vuodđun mánáidsuodjalanbarggut sámi guovlluin. Girjjit leat dan birra makkár teorehtalaš ja praktihkalaš vuodđu mánáidsuodjalusa kulturperspektiivvas galgá leat. Daid fáddágirjjážiid sáhtta atnit vuodđooahpu ja joatkkaoahpu studenttaide ja mánáidsuodjalusa bargiide. Mánáid- ja dásseárvodepartemeanta lágidii 2007 geassemánu nátionála konferánsa sámi kultuvrra ja bajásšaddama birra ja fáddá kultuvra ja mánáidsuodjalusbargu buktojuvvui ovdan dan konferánsas.

Mánáid-, nuoraid- ja bearašetáhta áshuvvui jagi 2004, ja das leat mielde Mánáid-, nuoraid-, ja bearašdirektoráhta ja vihta regiuvna. Etáhtas lea ee. ovddasvástáduš bearašsuodjalussii ja ovttasealindoaimmaide, mánáidsuodjalanásahusaide, biebmoruoktobálvalussii, bearaš- ja lagaš birrasii vuodđuduvvon bálvalusaide ja dat galgá maid addit fágalaš veahki suohkaniidda mánáidsuodjalanáššiin, adopšuvnnain jna. Mánáid-, nuoraid- ja bearašetáhtas leat 26 fágajoavkku mat barget lahka ovttas suohkanlaš mánáidsuodjalusain vai buoremus doaibma vállejuvvošii ovttaskas mánáidsuodjalanáššiin. Mánáid-, nuoraid- ja bearašetáhta bargu lea addit mánáide, nuoraide ja bearašiidda mat dárbbasit veahki ja doarjaga dakkár doaibmabijuid main lea alla ja buorre kvalitehta gos dal de ain orožit Norggas. Etáhta bargun lea maid leat veahkin ovddidit máhttui vuodđuduvvon mánáidsuodjalusa mii váldá vuhtii kultuvrra.

Mánáid-, nuoraid- ja bearašetáhtas, davvi regiuvnnas (Álttás), lea erenoamáš ovddasvástáduš addit sámi álbmogii buori mánáidsuodjalanbálvalusa. Doaimmas lea mihttomearri ahte mánáidsuodjalus galgá áimmahuššat sámi perspektiivva go bargá sámi mánáiguin ja bearašiiguin. Mánáid- ja dásseárvodepartemeanta lea juolludanreivve bokte deattuhan ahte stáhta mánáidsuodjalus galgá vuhtiváldit sámi perspektiivva ja das galgá

leat máhttu mánáidsuodjalusa birra sámi okta-vođas.

Mánáid-, nuoraid- ja bearašetáhta, davvi regiuvdna galgá geahččat bearrái go háhká fágaoalbmuid ahte guovllukantuvrras, fágajoavkkuin ja eará vállejuvnon ossodagain leat bargit geain lea sámi duogáš, geat leat sámeielagat ja geain maid lea buorre kulturamáhttu. Mánáid-, nuoraid- ja bearašetáhta galgá maid fuolahit ahte etáhta sáhtta addit sámi váhnemiidda heivehuvvon eastadeaddji bálvalusaid. Etáhta galgá doaimmahit differensierjuvnon fáladaga suohkaniid mánáidsuodjalussii go lea nu ahte muhtin máná ferte bidjat earásadjái go ruoktot, ja das galget biebmoruoktočovdosat deattuhuvvon. Sámi mánáid áššiin galgá deattuhuvvot dat oppalaš gáibáduš ahte álggus iskat leago vejolaš bidjat máná bearraša fulkkiid lusa ja máná fierpmádahkii. Mánáid-, nuoraid- ja bearašetáhta, davvi regiuvdna, galgá maid leat mielde háhkame eambo máhtu ja leat veahkin metodaid ovdánahttimis.

Guovllukantuvra, fágajoavku Áltá ja etáhta Finnmárkkku biebmoruoktobálvalus dadjet alddineaset leat ollu davvisámeielagiid geain maid lea kulturamáhttu. Fágajoavku Áltá doaibmá resursajoavkun guovllu eará fágajoavkkuide. Davvi regiuvnnas leat golbma institušuvna, guokte Finnmárkkus ja okta Romssas, main lea erenoamáš ovddasvástáduš heivehit orrundili daidda nuoraide geain lea sámi duogáš. Finnmárkkku biebmoruoktobálvalus lea háhkan ollu biebmoruovttuid ja ovtta vuostáiváldinruovttu. Dat sáhttet vuhtiváldit sámi mánáid identitehta ja giellaovdáneami.

Mánáid-, nuoraid- ja bearašetáhta lea addán Davvi Norgga Mánáidsuodjalan ovdánahttinguovddáži bargun ráhkadit «Kunnskapsstatus og kunnskapsbehov for barnevernet i samiske områder av Norge» (Norgga sámiid guovlluid mánáidsuodjalusa máhttostáhtus ja máhttodárbu). Loahpparaporta lea gárvvís 2008 njukčamánu. Ulbmil máhttostáhtusiin lea háhkat ollislaš gova ee. dain metodain ja doaibmabijuin mat galget doaibmat bures sámi mánáide, nuoraide ja bearašiidda. Boahtevaš metodaovdánahttin galgá huksejuvvot dán prošeavtta bohtosiidda ja raporta galgá adnojuvvot oassin máhttovuodus vai sáhtášii dakkár metodaid buorebut dasa implementeret mat váldet vuhtii kultuvrra.

9.6.1 Hástalusat

Ovdalaš stáhta dokumeanttat leat čájehan mánáidsuodjalusas dakkár gova mii sáhtta buorebut heivehuvvot sámi geavaheddjiide vai sáhtášii addit rievtes veahki rievttis áigái sámi mánáide ja nuoraide

buorrin. Dat guoská ee. gillii, báikkálaš kultuvrii ja jurddašanvuohkái, sámi árbevieruide ja bajásgeassinvugiide jna. (gč. NOU 1995: 6 Plan for helse- og sosialtjenester for den samiske befolkning i Norge (Dearvasvuoda- ja sosiálabálvalusaid plána Norgga sámi veahkadahkii), Sd.died. nr. 55 (2000–2001) Sámepolitihkka birra ja Sd.died. nr. 40 (2001–2002) Om barne- og ungdomsvernet). Mañimus jagi lea bohtán ovdan jearaldat ahte váldojit go sámi mánáid vuoigatvuodat doarvái bures vuhtii otná mánáidsuodjalanbálvaluslágas ja ahte váldá go mánáidsuodjalus doarvái bures vuhtii mánáid gielalaš ja kultuvrralaš gullelašvuoda. Mediat leat ee. váldán ovdan áššiid main sámi mánát leat sirdojuvvon dakkár biebmoruovttuide mat eai leat sámi ruovttut.

Vuodđolága § 110 a mielde lea stáhta geatnegahttojuvvon láhčit dili dainna lágiin ahte sámi álbmot beassá sihkarastit ja ovddidit iežas giela, kultuvrra ja servodateallima. ONa mánáidkonvenšuvnna artihkkal 30 mielde ii galgga dakkár mánná, gii gullá dakkár minoritehtii dahje álgoábmogii biehttaluvvot ovttas iežas joavkku eará miellahtuiguin eallit iežas kultuvrras, dovddastit ja doaimmahit iežas oskku ja geavahit iežas giela. Mánáidsuodjaluslágas leat dárkilet njuolggadusat das maid galgá váldit vuhtii go muhtin mánná bidjojuvvo biebmoruktui, institušuvdnii dahje oahpahus-/dikšuninstitušuvdnii. Dat báiki gosa mánná galgá sirdojuvvot galgá § 4–15 vuodul válljejuvvo dainna lágiin ahte máná iešvuoha váldojuvvo vuhtii ja gos su fuolla ja oahpahusdárbu váldojuvvo vuhtii stádis birrasis. Ja galgá maid váldojuvvot doarvái bures vuhtii dat sávaldat ahte galgá leat kontinuitehta máná bajásgeassimis máná čearddalaš, oskkoldatlaš, kultuvrralaš ja gielalaš duogázis. Go bidjá máná biebmoruktui, de galgá mánáidsuodjalanbálvalus álo árvvoštallat sáhtta go muhtin máná bearrašis dahje lagaš fierpmádagas válljejuvvo biebmoruoktun (gč. láchkaásahusa fuollaruovttuid várás mii mearriduvvui juovlamánu 18. b. 2003 ja suoidnemánu 15. b. 2004 mannosáš njuolggadusaid main leat lagat njuolggadusat fuollaruovttuid válljema birra máná várás).

Ráddehusa árvvoštallama mielde váldojuvvojit mánáid vuoigatvuodat bures vuhtii Vuodđolága, mánáidkonvenšuvnna ja dálá mánáidsuodjalanlága bokte. Lágaid ja politihkalaš čujuhusaid ferte čuovvolit buriid doaimmaguin vuogádatdásis ja maid ovttaskas áššis. Hástalus sáhtta leat dat go mánáidsuodjalusbálvalusas váilu gelbbolašvuoha árvvoštallat kultuvrralaš, gielalaš ja oskkoldatlaš gullelašvuoda mearkkašumi ja das sáhtta váilut máhttu iešguđetlágan báikkálaš (oddaáigásaš ja dološ) árbevieruin sámi báikkálaš birrasiin, ja

sáhtta maid váilut máhttu sámi árvvuid ja guottuid birra. Muhtin eará hástalus sáhtta leat dat ahte oažžut dakkár bargiid mánáidsuodjalussii geain lea kulturgelbbolašvuoha ja geat dasa lassin hupmet sámegeiela ja ipmirdit sámegeiela gielalaš mearkkašumi. erenoamáš hástalus leat dat go Norggas leat mánga sámegeiela anus. Hástalus sáhtta maid leat gávdnat dakkár doaibmabijuid mat sihke váldet vuhtii máná gielalaš ja kultuvrralaš čanastumi ja mat dan seammás adnojit leat buoremus doaibmabidjun dan ektui makkár dárbbut mánás muđui leat. Ovdamearkka dihte lea álo váttis gávdnat biebmoruovttu, ja muhtin ággiid sáhtta leat erenoamáš váttis gávdnat biebmoruovttu dakkár mánáide geain lea sámi dahje unnitlogučeardda duogáš. Davvi regiuvdna lea mañemus jagi (2007) erenoamážit ánggirusšan gávdnat sámi biebmoruovttuid. Sii raporterejit buriid bohtosiid ja dál gávdnojit eambo biebmoruovttut go dan maidda lea dárbu.

9.6.2 Strategijat ja doaibmabijut

Ráddehusas lea oppalaččat luohttámuš dasa ahte mánáidsuodjalus rahčá mearridit mearrádusaid buori fágalaš ja juridihkalaš vuodu alde, ja ahte mánáidsuodjalus ipmirda man mávssolaš lea buorre mánggakultuvrrat gelbbolašvuoha. Muhto ain lea dárbu nannet ja integreret mánggakultuvrrat gelbbolašvuoda ja sámi perspektiivva sihke stáhta ja suohkan mánáidsuodjalussii. Muhto vel buoremus diliin nai dáidet leat hástalusat ja váttis válljemat ee. danne go mánáidsuodjalusáššit dávjá leat mánggabealagat ja váddásat, ja danne go soitet leat iešguđetlágan oaivilat das mii lea buoremus mánái. Dien hástalusas maid lea deatalaš bidjat dohko gosa dat gullá.

Mánáid-, nuoraid- ja bearašetáhta galgá ain čalmmustahttit oččodit dakkár mánáidsuodjalusa mas lea máhttu ja mii váldá vuhtii kultuvrra. Galgá maid čalmmustahttit dan ahte addit sámi álbmogii buori mánáidsuodjalusfálaldaga ee. lágaid ja politihkalaš neavvagiid mielde. Olles riikkas ferte deatalažžan atnit gelbbolašvuoda ovdánahttima go sámi álbmot orru miehtá riikka. Go lea dárbu ságastallat ja nevvojuvvo sámi mánáid oktavuodas, de sáhtta Bufetáhta davvi regiuvdna veahkehit eará regiuvnnaid. Ágot maid guorahallat lagabui ahte váldojuvvojit go dálá organiseremiin doarvái bures vuhtii dat erenoamáš dárbbut mat leat julev- ja lulisámiguovlluin.

Mánáid- ja dáseárvodepartemeanta áigu mánggajagát máhtto- ja gelbbolašvuodaprográmma bokte, mii álggahuvvui 2007:s, leat mielde nanneme suohkaniid gelbbolašvuoda ee. Sámi

guovlluid mánáidsuodjalusas. Raporta «Norgga sámiid guovlluid mánáidsuodjalusa máhttostatus ja máhttodárbu», gárvejuvvo 2008 njukčamánu, ja dat galgá adnojuvvot oassin máhttovuodus ráhkadit implementerema muhtin kulturhearkkes metodain. Mánáid-, nuoraid- ja bearašdirektoráhta áigu čuovvolit dan. 2008 čavčča álggahuvvo lassioahp-pofálaldat mas lea namman «Mánáidsuodjalus unnitloguálbmotperspektiivvas» ja lea Mánáid- ja dásseárvodepartemeanta mii dan lea álggahan. Diet fálaldat álggahuvvo Lillehammer, Finnmarkku, Oslo ja Telemárkku allaskuvllain, ja lohka sisdoallu lea huksejuvvon NIBR raportii 2007:10 «Mánngakultuvrrat mánáidsuodjalus – máhttolistu».

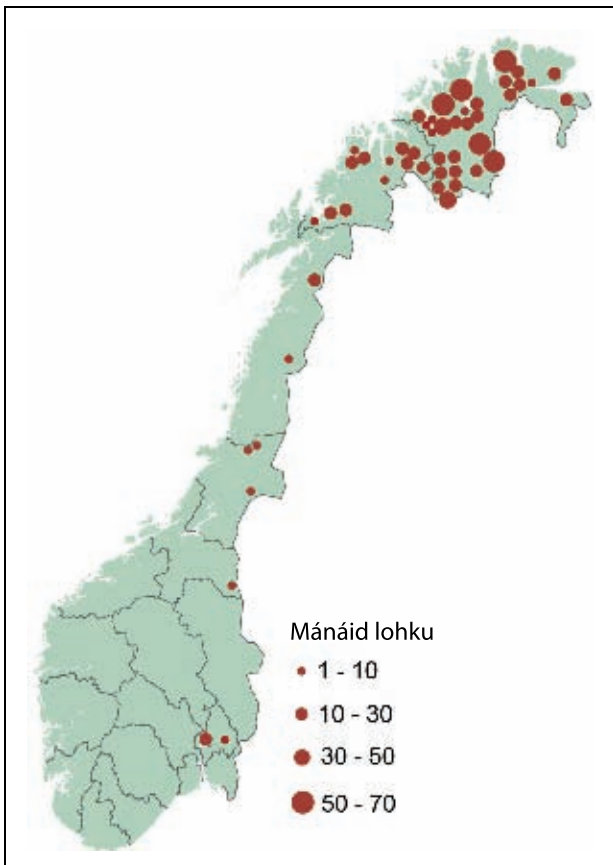
Bearašráđđi lea modealla maid leat viežžan das go barge Ođđa Zealánda álgoálbmogiin, maorii-

guin. Dan modealla sáhtá atnit mánngalágan áššiin, ja dat álkit heivehuvvo iešgudetlágan kultuvrralaš referánsarámmaide. Modealla atná ávkin fierpmádaga go mánáidsuodjalusas galget dahkkojuvvot mearrádusat. Modealla lea hui áigejuvvo dil implementeret, ja leat juo leamaš čadahuvvon mánnga bearašráđi sámi bearašiin. Modelli lea ráhkaduvvon implementerenmodealla, ja mánnga sámi suohkana galget 2008:s oazžut fálaldaga beasat oahppat bearašráđi geavahemiin. Modealla maid heive go galgá gávdnat biebmoruovttuid mánáid fierpmádagas. Gihppagiid leat jorgalahtán davvisámegilli.

Mánáid- ja dásseárvodepartemeanta áigu ságastallat Sámedikkiin boahttevaš strategiiid birra nannen várás mánáidsuodjalusa gelb-bolašvuoda sámi mánáidsuodjalusas.

10 Mánáidgárddit

Norggas lea, álgoálbmotvuoigatvuodaid vuodul, erenoamáš geatnegasvuohta váldit vuhtii sámi mánáid ja váhnemiid beroštumiid. Mánáidgárddi lea okta servodaga deataleamos arenain giella, kultuvra ja identitehta ovdánahttimii. Dan seammás galgá mánáidgárddi gaskkustit sámi kultuvrra ja eallinvuogi positiivvalaš vugiin. Go lea oadjebasvuohta iežas giela ja kultuvrra dáfus, de dat addá sámi mánáide buot buoremus eavttuid das ahte ovddidit iežaset identitehta – dan seammás go sii galget eallit majoritehtaservodagas. Ráđdehusa mihttomearri lea nannet sáme giela anu ja láchit dili dakkárin ahte sámi mánát vásihit sáme giela ja dárogiela ovtadássásaš giellan. Danne lea deatalaš ahte sámi mánát ožžot dakkár mánáidgárdefálaldaga mii nanne sin sáme giel ovdáneami.

Govus 10.1 Norgga gielddat main leat sámi mánáidgárddit

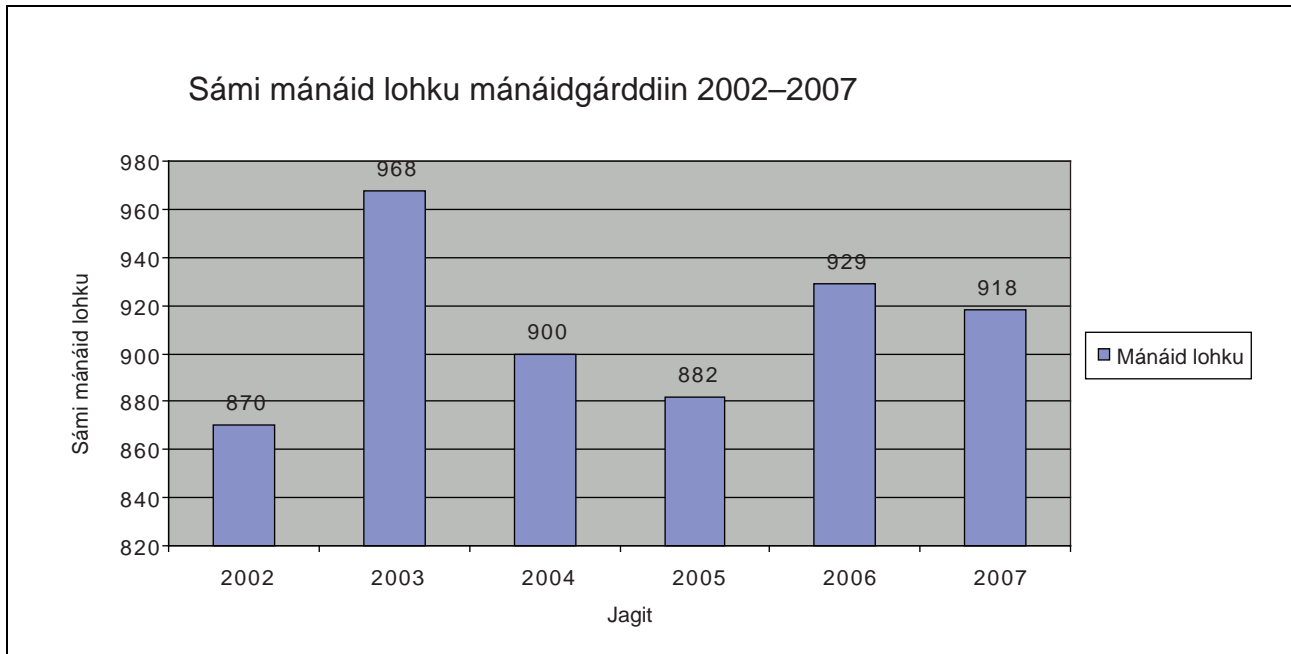
Mánáidgárddelágas deattuhuvvo ahte «Mánáidgárddi galgá váldit vuhtii máná agi, doaibmadási, sohka beali, sosiála, čearddalaš ja kultuvrralaš duogáža ja dasa gullá máná giella ja kultuvra». Dat mearkaša earret eará dan ahte jus sámi mánát leat dáčča mánáidgárddis, de galget dat váhnemat gean dan hálidit sáhttit vuordit mánáidgárddi bargiin dieđuid sámi kultuvrras ja sii galget maid deattuhit sámi kultuvrra leat oassin mánáidgárddi sisdoalus.

Ulbmil dainna erenoamáš doarjagiin sámi mánáidgárdefálaldahkii lea dagahit dan ahte sámi mánát galget beassat ovddidit sámi giela ja kultuvrra mánáidgárddis. Eará doarjagat mat mannet dasa ahte movttidahttit eambo mánáidgárdesajiid háhkat ja ruhtadit doaimma, gusket sámi mánáidgárddiide seamma ollu go dáčča mánáidgárddiide.

Fylkkamánis lea bagadallangeatnegasvuohta suohkaniid ja mánáidgárdeeaiggádiid ektui ja dat galgá gozihit ahte suohkan doaimmaha daid barguid maid galgá, ja maid mánáidgárdeláhka gohčču, go lea mánáidgárdeiseváldi. Dat mearkaša earret eará ahte galget aktiivvalaččat addit bagadallama dain surggiin maid mánáidgárdeláhka gokčá, sihke suohkanii mii lea mánáidgárdeiseváldi ja suohkanlaš ja priváhta mánáidgárdeeaiggádiidda. Dan seammás lea Sámedikkis erenoamáš ráđdeaddi ovddasvástádus suohkanlaš ja priváhta mánáidgárddiide go lea sáhka sámi mánáidgárddiid ja daid mánáidgárddiid gos leat sámi mánát, hábmemis ja sisdoalus. Máhttodepartemeanta áigu ráđđadallat Sámedikkiin dan movt sáhttet ovttasbargat goziheami dáfus mii lea jurddašuvvon sámi mánáidgárdesuorggi várás, gč. maid kap. 11.2.

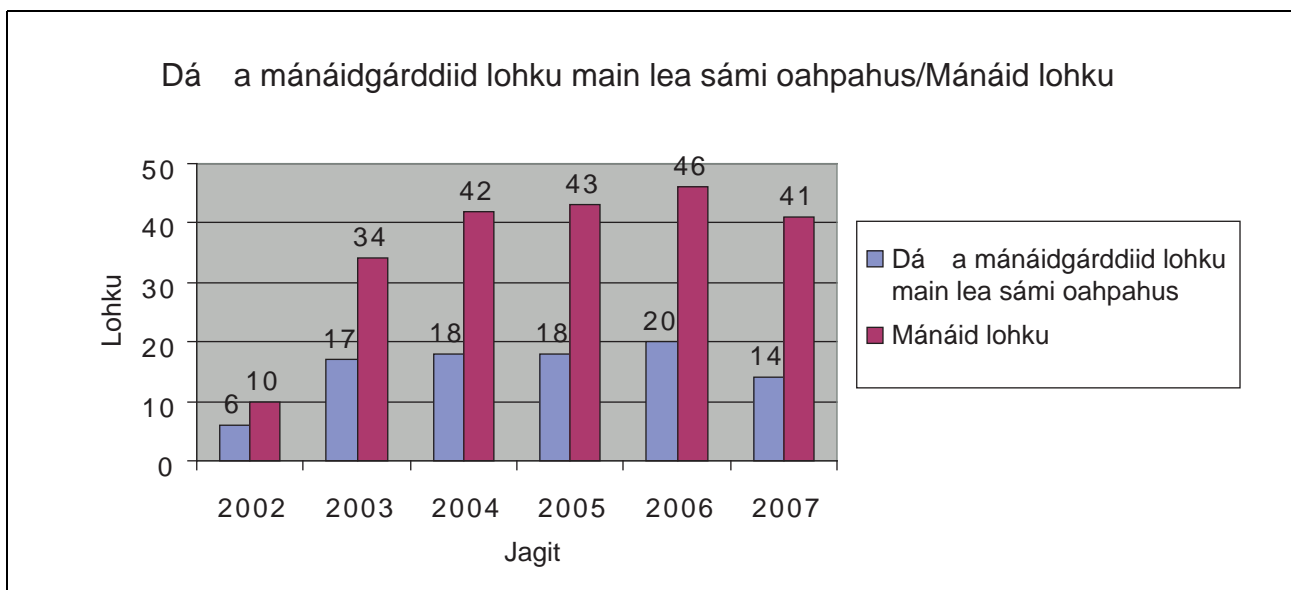
10.1 Mánáidgárddit sámi mánáide

2007:s ledje 41 sámi mánáidgárddi Norggas main ledje sullii 1000 sámi máná. Sámi mánáidgárddit leat áshuvvon Čáhcesullo rájes davvin gitta Oslo lulás. Eanaš oassi dain mánáidgárddiin leat Finnmarkkus. Sámi mánáidgárddiid lohku lea leamaš oalle dásset mañemus jagiid, gč. govvosa 0.2. Sámi mánát dáčča mánáidgárddiin sáhttet oažžut fálaldaga sáme gieloahpahusas. Mañimus jagiid lea dat fálaldat lassánan, gč. govus 10.3. 2007:s ožžo 14

Govus 10.2 Mánát sámi mánáidgárddiin 2002–2007

Gáldu: Sámediggi

Govus 10.3 Dáčča mánáidgárddit sámi oahpahusain 2002–2007

Gáldu: Sámediggi

dáčča mánáidgárddi, main leat sámi mánát, doarjaga sámi giellaohpahussii. Mihttomearrin lea ahte sámi mánát galget oažžut dakkár mánáidgárdefálaldaga mii lea heivehuvvon sin gillii ja kulturdugáži. Suohkaniin lea erenoamáš ovddasvástáduš sihkkarastit ahte sámi mánát ožžot dakkár mánáidgárdefálaldaga mii lea huksejuvvon sámi gillii ja kultuvrii, gč. mánáidgárdefálaldaga § 8.

Lea erenoamáš deatalaš láhčit sámi mánáidgárdefálaldaga dakkár suohkaniidda gos sámi giella ja

kultuvra lea hearckes dilis. Suohkanat mat leat dakkár muttus ahte leat ealáskahttime sámi giella ja kultuvrra berrejit váldit erenoamážit vuhtii dan ahte sámi mánát besset deaivvadit sámi giellain ja kultuvrrain mánáidgárddis. Sámi giellaovdánahttin mánáidgárddis berre dahkkojuvvot mánáidgárddi, váhnemiid ja lagaš birra aktiiva ovttasdoaimma.

10.2 Sámedikki rolla

Sámediggái juolluduvvojit ruđat Máhttodepartemeanttas ja dat ruđat galget leat sámi mánáidgárddiide, pedagogalaš materiála ráhkadeapmái, giella-oahpahussii ja sámi mánáidgárddiid diehtujuohkin-, ovdánahttin- ja bagadallanbargui ja mánáidgárddiide gos leat sámi mánát.

Sierra doarjja addojuvvo daidda mánáidgárddiide main lea mearrádus ahte sii barget sámi gielain ja kultuvrrain. Ulbmil dainna doarjagiin lea gokčat daid liigegoluid maid sámi mánáidgárdefálaldat mielddisbuktá ja sihkkarastit ahte sámi mánát mánáidgárddiin ožžot vejolašvuoda ovddidit ja nannet iežaset giela ja kulturduogáža. Sámediggi hálddaša doarjaga ja lea ráhkadan doarjjajuolludan-njuolggadusaid.

Sámedikkis ja departemeanttas lea jahkásaš ovttasbargočoahkkin hálddahuslaš dásis. Sámediggi ovttasbargá maid fylkkamánniiguin mánáidgárdekonferánsaid, gelbbolašvuodadoaimmaid, ovdánahttinbargguid ja fierpmádatbargguid ektui. Máhttodepartemeanta áigu 2008:s bidjat johtui guktii jagis ovttasbargočoahkkima Sámedikkiin.

Geahča maiddái Sámedikki 2006 jahkediedáhusa čuoggá 7.3 ja 2007 jahkediedáhusa čuoggá 8.

10.3 Gelbbolašvuolta ja rekruhtten

Máhttodepartemeanta lea njukčamánu 1. beaivvi 2006 mánáidgárdelága § 2 mielde mearridan rámmaplána njuolggadusa mánáidgárddi sisdoalu ja doaimmaid hárrái. Sámi perspektiiva lea sisagoddojuvvon oassin odđa rámmaplánas. Mánáidgárddi rámmaplána duodašta ahte »[...] sámi mánát dárbašit doarjaga seailluhit ja ovddidit iežaset giela ja kultuvrra gos dal de orožit riikkas.»

Sámediggi lea ovttasrádiid Máhttodepartemeanttain ráhkadan bagadallanmateriealla rámmaplánii. Earret eará lea almmuhuvvon temáгийha sámi kultuvrra birra mánáidgárddis. Dat lea juogaduvvon buot riikka mánáidgárddiide. Muđui de galgá ráhkaduvvon bagadallagihpa sámi mánáidgárddiid bargiide ja mánáidgárddiide gos leat sámi mánát.

Máhttodepartemeanta álggahii 2007 gida *Gelbbolašvuolta mánáidgárddis – strategiija gelbbolašvuodaovdáneapmái mánáidgárdesuorggis 2007–2010*. Gelbbolašvuodastrategiijas lea eaktun lagaš ovttasbargu Sámedikkiin go galgá hábmet doaimbajuid sámi mánáidgárdesuorgái. Bajimus mihttomearri gelbbolašvuodastrategiijas lea ovddi-

dit mánáidgárddi viidáseappot oahpaheaddjiorganisašuvdnan mas lea aktiiva gelbbolašvuodaovdáneapmi. Ulbmiljoavku lea buot suohkanlaš ja iisuohkanlaš mánáidgárddit. Njeallje fágasuorggi leat vuoruhuvvon strategiijas: Giellabiras ja giellamovttidahttin, mánáid oassálastin, ovttasbargu ja oktavuolta gaskal mánáidgárddi ja skuvlla ja pedagogalaš jodiheami.

Vestfold allaskuvla kártii 2006:s makkár fálaldagat ja dárbbut leat liige- ja viidáset oahpus mánáidgárdesuorggis. Máhttodepartemeanta lei sin bivdán dan bargat. Kártema boadus lei earret eará ahte gelbbolašvuodaplánat galget ovdánahttojuvvot báikkálaččat ja dan galgá dahkat dan mielde makkár doaimma ja sajádat mánáidgárddis lea servodagas.

Sámediggi ja Máhttodepartemeanta leat dáhtton Sámi allaskuvlla ráhkadit gelbbolašvuodakártema mánáidgárdebargiid gaskkas sámi mánáidgárddiin ja dain mánáidgárddiin gos leat sámi mánát. Kárten čájeha stuora dárbbu liige- ja viidáset ohppui jodiheaddjiide, pedagogalaš jodiheaddjiide ja veahkkebargiide sámi mánáidgárddiin. Sámi mánáidgárddiid bargit čujuhit seamma gelbbolašvuodadárbbuide go daid mat bohtet ovdan Vestfold allaskuvlla kártemis, earret eará gelbbolašvuolta mánáid oassálastima birra, mánáidgárddi unnimus mánát, mánáidgárddi-skuvlla oktiigullan ja pedagogalaš duodašteapmi. Dasa lassin de dadje ollu dárbašit gelbbolašvuoda guovttegielatvuodas, duojis ja luodis.

Bargit leat mánáidgárddi deataleamos resursa, ja sin gelbbolašvuolta lea mearrideaddjin das mii gaskkustuvvo ja deattuhuvvo mánáidgárddis juohke beaivvi. Sámediggi lea bagadallanbarggus bokte sámi mánáidgárddiide ja daidda mánáidgárddiide gos leat sámi mánát, čujuhan leat stuora dárbbu das ahte bargiin lea gelbbolašvuolta iešguđet osiin sámi kultuvrras, eallinvuogis ja servodateallimis. Sámediggi áigu álggahit doaimbajuid vai lassánivččii gelbbolašvuolta diein surggiin. Dasto gártá guovddáži liigeoahppu ja geahččalan- ja ovdánahttinbargu.

Ráđdehusa mihttomearri lea sáme giela nannet ja sáme giella galggašii šaddat resursan odđa sámi buolvvaide. Giellaovdánahttinbargguin ferte juo hui árrat álgit. Giellabargu lea okta dain deataleamos bargguin mánáidgárddis. Sámi mánáide lea árra ja buorre giellaoalgguheapmi mearrideaddjin go sii galget ovddidit ja seailluhit sáme giela. Erenoamáš deatalaš lea čalmmustahttit julev- ja oarjel-sámiguovlluid gos sáme giella lea hearckes dilis. Mánáidgárdeláhka § 2 deattuha jura juste ahte mánáidgárddi galgá váldit vuhtii sámi mánáid giela.

Sámediggi lea mánga jagi bargan dihtomie-lalaččat mánáidgárddi giellaovdánahttimiin, earret eará konferánssaid, semináraid, suohkaniid ja ovttaskas mánáidgárddiid bagadallamiin ja iešguđetlágan fierpmádagaiguin. Mánga suohkana leat bidjan bargui sierra giellabargiid geat bagadallet skuvllaid das movt galgá ráhkadit sámi sisdoalu rámmaplánain ja oahppoplánain. Mánngga mánáidgárddis ja suohkanis leat maid buorit vásáhusat iešguđetlágan giellalávgunprošeavttaiguin. Earát gis leat bivdán boarrasit buolvva gaskkustit sámi kultuvrra ja giela.

Juohke mánáidgárdeeaiggádis lea ovddasvástá- dus das ahte sin doaimmas lea doarvái gelb- bolašvuohta doaimmat gustojeaddji lágaid ja njuol- gadusaid mielde. Mánáidgárdeeaiggádis lea ovddasvástáduš bargiid gelbbolašvuodaloktemis ja dat galgá bidjat dárbbalaš resurssaid olamuddui vai lea vejolaš dan bargat. Máhttodepartemeanta lea bidjan ruđaid gelbbolašvuodadoaimbajuiide. Mánáidgárdeeaiggát sáhtá ohcat stáhtá gelb- bolašvuodaruđaid suohkaniid bokte. Lea deatalaš ahte suohkanat ja priváhta mánáidgárdeeaiggádat movttidahttet sámi mánáidgárddiid ja daid mánáid- gárddiid gos leat sámi mánát, ohcat gelb- bolašvuodaruđaid. Erenoamáš áigeguovdilát leat

dat ruđat mat galget nannensurggiide giellabiras ja giellamovttidahttin.

10.3.1 Mánáidgárdebergiid háhkan

Máhttodepartemeanta bijai 2007 giđa ovdan *State- giija ovdaskuvlaoahpaheddjiid háhkat mánáid- gárdái 2007–2011*. Mánáidgárdesajit leat hirmma- dit lassánan ja dat dagaha ahte ovdaskuvlaoah- paheddjiid dárbu lea sturron maŋimus jagiid. Strategiija galgá dustet nátionála rekruteren- hástalusaid. Strategiija ja odastuvvon máhtu vuodul dán suorggi birra, áigu departemeanta ráhkadit doaimbaplánaid juohke jagi.

Ain lea stuora hástalus háhkat mánáidgár- debargiid geain lea sámegielmáhttu. Sámi mánáid- gárdesuorggis lea duppal hástalus go lea sáhka pedagogalaš bargiin: Oppalaččat lea juo váttis háhkat ovdaskuvlaoahpaheddjiid ja erenoamážit dakkár ovdaskuvlaoahpaheddjiid geain lea sámegielmáhttu. Seammás lea deatalaš doalahit daid bargiid geat juo barget mánáidgárddis. Ere- noamážit lulli- ja julevsámiguovlluin lea dárbu dak- kár oahppan ovdaskuvlaoahpaheddjiide geain lea sámegielmáhttu. Lea maid dárbu sámegielat bargiide oallut suohkaniin olggobealde Sis-Finn- márkku.

Sámedikkis lea 2002 rájes leamaš sierra stipeandaortnet ovdaskuvlaoahpaheddjiide ja dábalaš oahpaheddjiide, earret eará oahpponeav- vopedagogihkas ja gielas. Earret eará de leat juol- ludan stipeandaid ovdaskuvlaoahpaheddjiide geat leat čiekŋudahttan julevsámegilli. Hástalus- san lea dat go leat unnán ohccit, ja ahte dat ohccit háreve devdet eavttuid mat leat biddjon juolludeami oktavuodas. Sámediggi lea erenoamážit čalmmus- tahttan iežas mánáidgárdeplánas doaimbajuiid háhkan dihte mánáidgárdebergiid.

Sámi allaskuvla Guovdageainnus lea áidna allaskuvla mii oahpaha allaskuvlaoahpaheddjiid geain lea sámegielat gelbbolašvuohta. Sámi alla- skuvllas eai leat buot jagiid leamaš doarvái ohccit bidjat johtui ovdaskuvlaoahpaheaddjeoahpu. Okta ágga dasa soaitá leat ahte ohccin váilu lohkan- gelb- bolašvuohta, ja dasa lassin árvvoštallojuvvojit modeallat gáiddusoahpahušlágideapmái ovdaskuv- laoahpaheddjiid ja liigeoahpaheami várás.

Čuovvolettiin Doaimbaplána dásseárvvu várás mánáidgárddis 2004–2007, leat Sámediggi ja Nord- lánnda, Romssa ja Finnmáarkku fylkkamánit ere- noamážit čalmmustahttan dievdo ovdaskuvlaoah- paheddjiid háhkama, earret eará sámi mánáidgár- ddiide. Doaimbaplána galgá viidaseappot dolvojuv- vot muhtin strategiijas dásseárvui mánáidgárddiin ja vuoddoahpahušas 2007–2012.

Boksa 10.1 Badjemánáid beaiveruoktu – giellaoprošeakta

Karášjoga badjemánáid beaiveruovttus lea leamaš giellamovttidahttinprošeakta mii bist- tii guokte jagi. Ulbmil prošeavttain lea nannet ja ovddidit mánáid giellagealbba boazodoallo- terminologiijas, báikenamain, báikenamahus- sain ja dálke- ja siivodilálašvuodain.

Mánáidgárdi lea ožžon prošeaktaruđaid Sámedikkis. Váhnemat leat dasto beassan vál- dit mánáideaset mielde meahccái dahje ealu lusa, eai ge sii leat dárbbalaš máksit saji ovddas dan botta. Maŋŋil mátkki galget buot váhnemat addit logga ja raportta mánáid- gárdái. Raporttas galget boahit ovdan doaim- mat, bargu, sánit ja dajaldagat, čađaheapmi, árvvoštallan ja govat. Mánáidgárdi háhka oah- pahit mánáide sániid ja dajaldagaid doppe dan báikkis gos barggut doaimmahuvvojit ja dak- kár birrasis gos mánáin ja nuorain lea seamma ášši man birra hupmet. Áhkut ja ádját leat maid deatalaš riggodahkan mánáid- gárdái. Árbevirolaš máhttu ferte jodihuvvot buolvvas buolvii.

Fertet systemáhtalaččat bargat bagadallamiin ja ovdánahttinbargguiguin mánáidgárddiin vai sáhtttá háhkat olbmuid bargat sámi mánáidgárddiin ja vai sáhtáši doalahit dássedisvuoda bargiidjoavkkus. Ferte maid oalgguhit fierpmádagaidd hukset gaskal sámi mánáidgárddiid vai sáhtttá háhkat dieđuid- ja lonohallat vásáhusaid. Sámediggi lea mañimus jagiid álggahan muhtin ráje fierpmádatčoahkkimiid. Válđo mihttomearrin fierpmádagaiguin lea hukset gelbbolašvuoda, dieđuid juohkit ja gilvit buriid vásáhusaid mánáidgárdebargiid gaskii.

Leat ovddimustá suohkan gii lea mánáidgárdeeaiggát ja mánáidgárdeiseváldi ja priváhta mánáidgárdeeaiggádat geain lea ovddasvástáđus movttidahttit bargat ovdánahttinbargguiguin ja fierpmádathukseimiin. Maiddái suohkangaskasaš ovttasbargu lea deatalaš go galgá gilvit vásáhusaid, čatnat oktavuodaid movttidahttima ja inspirašuvna dihte. Finnmarkku ja Romssa fylkkamánnit ja Sámediggi lágideit juohke jagi nátionála konferánsaid sámi mánáidgárdebargiide.

10.4 Oahpponeavvuid ráhkadeapmi

Ain váilu sámi mánáide ja sámi mánáidgárddiide heivehuvvon pedagogalaš materiála. Mañimus jagiid leat almmuhuvvon oahpponeavvut buot golmma sámegeilli. Sámedikkis lea oahpponeavvovuovddáš gos lea pedagogalaš materiála mánáidgárdái ja skuvlii. Dárbbasuvvojit mánáidgirjijt, fágagirjijt, filmmat, plakáhtat, sámi inspirerjuvnon stohkosat, CDat main lea sámi musihkka/luohti ja IKT-oahpponeavvut. Máhtdepartemeanta juolluda jahkásaččat ruđa Sámediggái vai sáhtttá ovddidit pedagogalaš materiála mi adnojuvvo sámi mánáidgárddiin ja dain mánáidgárddiin gos leat sámi mánát.

10.5 Sirdin mánáidgárddis – skuvlii

Mánáidgárđi deattuha rámmaplána mánáidgárđi sisdollui ja doaimmaide, ovttasráđiid skuvllain ja galgá láhčit dili buorin mánáide go galget sirdit mánáidgárddis vuosttaš luohkkái skuvlii dahje SAÁOii. Diet galgá dáhpáhuvat lagaš ovttasbargu máná ruovttuin. Ja lea erenoamáš deatalaš ahte sámi mánát ja váhnemat vásihit kontinuitehta oahpus vai besset ovddidit giela ja kultuvrra.

Ovttasbargu ja oktavuohhta mánáidgárđi ja skuvlla gaskkas lea okta nannensurggiin Máhtdepartemeanta strategiijas gelbbolašvuodaloktemii mánáidgárdesuorggis. Diet dagahivččii eambo báikkálaš račamuša ovdamearkka dihte ovdánahttinbargguid, oktasaš kurssaid ja semináraid bokte mánáidgárddiide ja skuvllaide. Dat ruđat mat juolluduvvojit gelbbolašvuoda doaimbajuide mánáidgárdesuorggis, galget gehčot ovttas daid ruđaiguin mat leat vuodđooahpahusa gelbbolašvuodaloktemii.

Departemeanta áigu ráhkadit bagadallančállosa mánáidgárđi ja skuvlla ovttasbarggu ja oktavuoda birra.

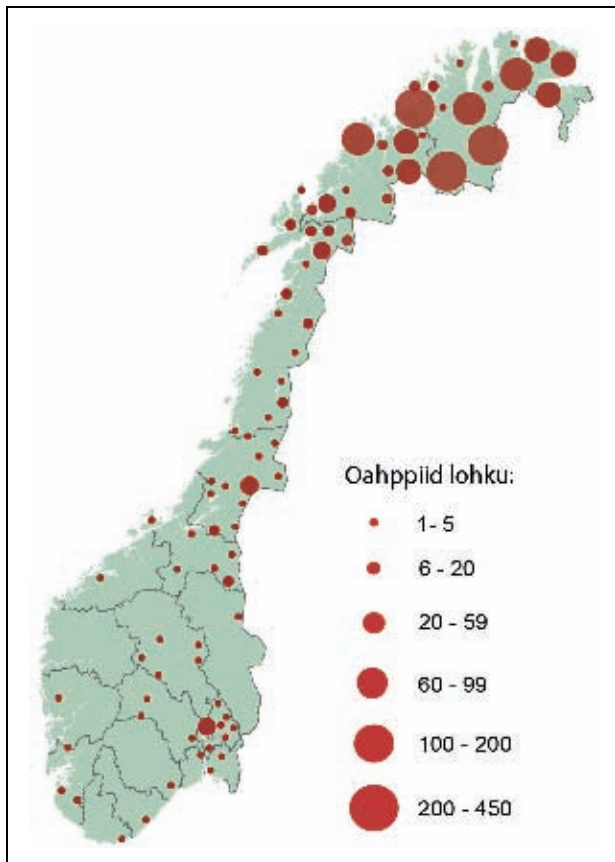
10.6 Strategiiat ja doaimbijut

- Mánáidgárđi Gelbbolašvuodastrategiija čuovvoleapmin áigu Máhtdepartemeanta bovdet Sámedikki ovttasbargat dakkár doaimbijuid ektui mat leat jurddašuvvon sámi mánáidgárdesuorgái, ee. bearráigeahču ektui.
- Máhtdepartemeanta áigu guorahallat dárbbu háhkat sámi giella- ja kulturgelbbolaš pedagogalaš mánáidgárdebargiid go juolluda gelbbolašvuodarudaidd mánáidgárdesuorgái.
- Máhtdepartemeanta áigu 2008 rájes álggahit juohke jagi hálddahušlaš ovttasbargočoahkkimiid Sámedikkiin mat dollojuvvojit guovtte gearde jagis ja mat leat sámi mánáidgárdesuorggi hástalusaid ja doaimbijuid birra.

11 Vuodđooahpahus

Jus sámegiella galgá ovdánit ja ođđasis virkkosmahttojuvvot ealli hupman- ja čállingiellan, de ferte sámi álbmogis leat vuoigatvuohta oažžut oahpahusa sámegillii. Dasa lassin addá vuodđooahpahus sámi álbmogii vejolašvuodaid välljet alit oahpu iežas gillii. Danin lea ge bures heivehuvvon oahpofálaldat hui guovddázis sámegiela boahhteáiggi mearrideaddjin.

Mii guoská servodahkii minddár, de bidjá našuvnnaš oahppoplánaid sámi sisdoallu vuodu man ala hukse eanet dieđuid sámi dilálašvuodaid birra Norggas oppalaččat. Buoret diehtu ja máhttu sámi álbmoga ja kultuvrra birra váikkuha dasa ahte láhččojuvvo buoret dilli buori sámi servodatovdaneapmái.

Govus 11.1 Gielddat main oahppit oahpahallet sámegiela

Oahpahuspolitihkka mii lea Norgga sámi álbmoga várás, lea hábmejuvvon earet eará ILO-konvenšuvna nr. 169 vuodul, mii guoská eamiálbmogiidda ja čearddalaš joavkkuide sierra stáhtain. Das nannejuvvo earet eará eamiálbmogiid vuoigatvuohta oažžut oahpahusa ja oahpu seamma dásis eará olbmuiquin nationálaservodagas. 27, artihkalis daddjojuvvo ahte «*Ovddasvástideaddji eiseválddit galget dáhkidit dáid álbmogiid lahtuid skuvlema ja oasálastima skuvlenprográmmaid plánemis ja jodiheamis, dainna ulbmiliin ahte dát álbmogat dadistaga sáhttit váldit ain stuorit ovddasvástádusa dáid prográmmaid jodiheamis*». Ulbmilin lea ahte oahpahus galgá addit mánáide vejolašvuoda ollislaččat searvat sihke iežaset birrasii ja našuvnnaš oktavuodaide.

Soria Moria julggaštusas lea celkojuvvon: «*Sámepolitihka vuodđun lea dat duohtavuohta ahte Norgga stáhta lea vuodđuduvvon guovtti álbmoga eatnamiidda, sápmelaččaid ja dáččaid, ja ahte goappešagain dain álbmogiin leat seamma vuoigatvuodat ja seamma gáibáduusat beassat ovddidit iežaset kultuvrra ja giela. [...] Mii áigut jodihit dakár sámepolitihka mii galgá leat ávkin sámi álbmogii nu ahte sámegielas, kultuvrras ja servodateallimis galgá leat sihkkaris boahhteáigi Norggas. [...] Sámedikkis galgá leat duohta váikkuhanfápmu dain surggiin mat leat dehálaččat sámi servodahkii. Mii áigut buoridit vejolašvuodaid oažžut oahpu sámegillii buot ahkásaččaide.*»

Ovdáneapmi mii guoská ohppiid lohku geat välljejit sámegiela oahpahusa, čájeha mákkár dilli sámegielas lea Norggas. Ráđdehusa mihttomearri lea oažžut eanebuid välljet sámegiela oahpahusa. Jus dien mihttomeari galgat joksat, de fertejit suohkanat ja fylkasuohkanat láhčit dili nu ahte sii geat hálidit sámegiela oahpahusa, ožžot dohkálaš oahpofálaldaga. Buori oahpahusa eaktun lea ahte leat gávdnamis buorit oahpponeavvut ja ahte gávdnajit doarvái oahpaheaddjit geain lea gelbbolašvuohta oahpahit sámegillii. Dat lea hástalus mainná ráđdehus áigu ángirit bargat.

11.1 Sámedikki rolla, ovddasvástádus ja doaimmamušat oahpahussuorggis

Lea vuosttažettiin oahpahuslága § 6–4 mii čilge makkár válđi Sámedikkis lea oahpahussuorggis. Lea Sámedikki ovddasvástádus ráhkadahttit oahppoplánaid sámi ohppiide vuodđoskuvllas ja sámegieli oahpahussii ja erenoamáš sámi fágaide joatkaoahpahasas. Sámedikkis lea maid ovddasvástádus njuolggadusaid bokte mearridit sámi sisdoalu iešguđet fágasurggiide, gč. kap. 11.4.

Sámediggi galgá maid bagadallat ja juohkit dieđuid sámi oahpahasas birra. Sámediggi bargá maid sihkkarastit ahte gávdnojit sámi oahpponeavvut main lea kvalitehta, diggi hálddaša doarjagiid mat gullet oahpponeavvuid ovddideapmái, juohká dieđuid oahpponeavvuid birra skuvllaide ja mánáidgárddiide, ja sáhtta maid luokat oahpponeavvuid skuvllaide ja mánáidgárddiide. Sámediggi hálddaša mánggalágan stipeandaortnegiidi oahpahussuorggis. Okta dáin stipeandain, oahppostipeanda sámi nuoraide, sirdojuvvui departementtas Sámediggái 1993:s. Daid eará stipeandaid lea Sámediggi ieš ásan.

Sámi oahpahusráđđi áhahuvvui 1976:s ja lei okta dain vuosttaš sámi institušuvnnain mat áhahuvvojde. Sámi oahpahusráđđi doaimmai njuolga departementta vuolde. Ráđi bargun lei árvoštallat oahppofálaldagaid sámi álbmogii, ráhkadit ja heivehit oahppoplánaid ráđi ovddasvástádussuorggi siskkobealde, dohkkehit oahppogirjiid, bagadallat mánáidgárddiid, vuodđoskuvlla, joatkaoahpahasas ja rávesolbmuid oahpahasas bargiid, čuovvut barggu čálalaš bagadallamiiguin, čuovvut lassioahpahasas ja doaimmahit fágalaš ráđdeaddima skuvlaiešválláide buot golmma hálddašandásis. Oahpponeavvoguovddáš áhahuvvui oahpahusráđi vuolásaš ossodahkan.

1993:s addojuvvui Sámediggái válđi nammadit Sámi oahpahusráđi. Seammás oaččui Sámediggi maid válđdi nammadit stáhta joatkkaskuvllaide stivrri ja Árbordi sami vuodđoskuvlla stivrri.

Dalle jagis 2000 go Sámi oahpahusráđđi heaithuvvui, de sirdojuvvui ráđi čállingoddi (25 virggi) Sámedikki hálldahussii. Seammás áhahuvvui sierra 50-poasta departementta bušehtas Sámediggái (gč. kap. 7.1.1). Juolludeamit gokčēt hálldahusa goluid ja oahpponeavvuid buvttadan- ja ovddidangoluid.

Dál leat Sámedikkis sullii dat seamma barggut oahpposuorggis go Sámi oahpahusráđis ledje. Muhto Sámedikki oktavuohhta Máhtodepartementtii lea earalágan go dat mii Sámi oahpahusráđis lei, gč. kap. 7.4 Sámedikki formálalaš sajádaga birra.

Máhtodepartemeantta oktavuodain Sámedikkiin, geavaha departementta vuodđun Sámedikki ja stáhtii gullevaš eiseváldiid ráđđádallansoahpamuša. Muđui čadahuvvojit fásta ságastallančoahkkimat hálldahusdásis gaskal Sámedikki ja departemeantta.

11.2 Sámegiella vuodđooahpahasas

Stáhtas lea bajimus ovddasvástádus gozihit ahte vuodđoskuvlla oahppit ožžot sámegieli oahpahasas maid sis lea vuoigatvuohta oazžut, beroškeahtta gos sii orrot. Stáhtas lea maid ovddasvástádus gozihit ahte addojuvvo oahppu Sámi Máhttoloktema oahppoplánaid mielde. Dát sisttisdoallá dan ahte stáhtas lea ovddasvástádus mearridit lágaid ja láhkanjuolggadusaid mat áimmahuššet dieid geatnegasvuodaid, Stáhta galgá maid juolludit resurssaid iešguđetlágan doaimmaid čadaheapmái ja gozihit doaimmaid. Sámi oahppoplánat láchčēt dili ohppiide oazžut olles 13-jagi vuodđoskuvllas oahpahasas mii lea vuodđuduvvon sámegilli, sámi kultuvrii ja sámi servodateallimii.

Departemeanta lea ožžon dihtosii ahte fálaldagat sámi álbmogii eai leat buot oktavuodain dohkálaččat. Dat guoská ovdamearkka dihte dasa man muddui ohppiide mieđihuvvo oahpahasvuoigatvuohta mii sis lea, makkár kvalitehta ja sisdoallu oahpahasas lea, ja movt oahpahasas lágiduvvo. Departemeanta árvida ahte leat stuora erohusat báikkis báikái. Ovdamearkka dihte lohka Finnmarkku fylkamánne ahte doppe gal ožžot buohkat dien oahpu geain leat vuoigatvuohta dan oazžut, ja eará guovlluin ges dieđihuvvo ahte doppe láchčēt sámegieli oahpahasas easka mañnil go skuvlajahki juo lea álgan, eai ge álgat dan dakkaviđe go skuvlajahki álgá. Departemeantta mielas lea unohas jus mánat ja nuorat geat hálidit sámi oahpahasas, ja geain lea vuoigatvuohta dan oazžut, eai oaččo dan ja/dahje ožžot oahpahasas mii ii leat sin oahppandárbbuide heivehuvvon. Vai oahppit (mánat, nuorat ja rávesolbmot) sihke vuodđoskuvllas ja joatkaoahpahasas ožžot oahpu masa sis leat riekti, de fertejit fylkamánnet – go čadahit bearráigeahču, earet eará deattuhit suohkaniid ja fylkasuohkaniid geatnegasvuoda mii guoská dasa ahte fállat sámegieli oahpu guoskevaš lágaid ja njuolggadusaid mielde, gč. oahpahuslága §§ 6–2 ja 6–3. Mii guoská vuodđoskuvlla bearráigeahččamii, de beassá Sámediggi leat dárkojeaddji go Finnmarkku fylkamánne čadaha bearráigeahču sámi vuodđoskuvllain. Sámediggi hálida maid leat mielde go čadahuvvo bearráigeahču mánáidgárd-

diin gos leat sámi mánát. Departemeanta áigu geahččat dárkileappot movt buorebut sáhtá láhčit dili nu ahte Sámediggi sáhtá leat mielde go čadahuvvo bearráigeahčču suohkaniin gos leat sámi mánát mánáidgarde- ja vuodđoskuvlaagis.

Gitta 1997 rádjái ožžo oahpaheaddji geat oahpahedje sámegillii dahje sámegiela 10,75 pst. diibmologus áigeresursan diekkár oahpahussii (konverterenresurssa). Oahpaheaddjit sáhtte earet eará geavahit dien áiggi dahje oasi diein diimmuin oahpponeavvuid ráhkadeapmái. 1997 rájes biddjovuvvui konverterenresurssa erenoamašoahpahussii ja oahpahuš sámegillii ja sámegiela oktii, ja juogaduvvui skuvllaide oktan juolludeapmin, mii juogaduvvui oahpaheaddjiid gaskka báikkálaš skuvlla árvvoštallama mielde. 2001 rájes rievdaduvvui konverterenresurssa lossa oahpahussii veahkkin ja geahpeduvvui 15 proseanttain. Movt dat resurssa galgá geavahuvvot, mearriduvvo skuvllain ovttaš válljejuvvo luohhtamušolmuiguin. Máhtodepartemeanttas lei ovdal ovddasvástádus šiehtadusain nugo oahpahedjiid lohkanegastogasvuodas, man vuollái gulai konverterenortnet. Dáid ortnegiid válddii KS iežas ovddasvástádussan 2004 rájes suohkaniid ja fylkasuohkaniid skuvllain.

Sámi skuvllain lea ain stáhta ovddasvástádus láhčit lassiveahki erenoamáš lossa oahpaheapmái. Oktasaš doarjja mii addojuvvo skuvllaide, lea hui unnán geahpeduvvon mii guoská sámi skuvllaide. 10,75 pst. diibmologus mii addojuvvo sámegiela ja sámegillii oahpaheapmái, mas geassá 15 pst., dan hálddašit ain skuvllat ja sáhttet dan geavahit geahpedit lohkanáiggi oahpahedjiide geat oahpahit sámegillii ja sámegiela.

Finnmárkku fylkamánne lea ráhkadan diehtogihppaga mas sámiid vuogastuvodat oahpahussii čilgejuvvojit, movt galgá ohcat diimmuid dan oahpaheapmái, vejolaš oahpahanvuogit ja Sámedikki ovddasvástádus ja barggut. Dákkár gihpa juogaduvvo jahkásaččat eará fylkamánniide. Sáhtá leat dárba juohkit eanet dieđuid váhnemiidda ja ohppiide dan birra makkár vuogastuvoda lea ožžut oahpu sámegillii ja sámegiela, ja makkár váidivejolašvuodat gávdnojit. Ja skuvlaoamasteaddjit, erenoamážit olggobealde sámi guovlluid, berrejit maid ožžut dieđuid dan birra makkár geatnegastuvodat skuvlaoamasteddjiin leat addit oahpahuš sámegillii ja sámegiela, ja makkár doarjjaortnegat gávdnojit dán doibmii. Departemeanta áigu gozihit ahte oahpahušvuogastuvoda jna. dieđut juogaduvvojit buorebut, nu ahte vuostáváldit álkit daid gávdnet.

11.2.1 Sámegeala vuodđoahpahuš

Oahpahušlága 6. kapihttala mielde lea sámi guovlluid mánáin geat leat vuodđoskuvlaagis juohkehaččas vuogastuvoda ožžut sámegiela oahpahuš ja oahpahuš sámegillii. Olggobealde sámi guovlluid lea ohppiin vuogastuvoda ožžut diekkár oahpaheami jus suohkanis leat unnimusat logi máná geat dan gáibidit, ja jus joavkkuide báhcet viidáseappot unnimusat guhtta oahppi, gč. oahpahušlága § 6–2. Departemeanta oaidná ahte go sámegiela oahpahuš lea geatnegahttojuvvo lága bokte, de dat lea váikkuhan dasa ahte sámi mánát ja nuorat geavahišgohtet eatnigielaš eanet oadjebasvuodas buot oktavuodain. Dasa lassin addá dákkár oahpaheapmi sidjiide eanet ipmárdusa ja dieđuid iežaset kultuvrra birra, mii fas dagaha ahte sii leat atnigohtán iežaset duogáža miha eanet árvvus go ovdal dahke. Sii ožžot maid vejolašvuoda fievrredit árbevieruideaset viidáseappot.

Sámediggi lea dáhtton rievdadit oahpahušlága nu ahte maiddá vuodđoskuvlaoahppit geat orrot olggobealde sámi guovlluid galget ožžut sierranas vuogastuvoda ožžut oahpahuš sámegillii. Departementta mielas lea dien váttis čadahit danin go váilot oahppan oahpaheaddjit geat sáhtáše oahpahit ja go leat unnán sámegielaš geat ohcet oahpaheaddjeohppui, gč. kap. 12.1.1, mas maid čujuhuvvo ahte leat miha eanebut geat ohcet odđa lohkanfálaldagaide, muhto oppalohká leat ain ollu hástalusat ožžut eanebut oahpu váldit. Jus oahpahušlága rievdadivččii nu movt Sámediggi dáhttu, de šattašii váldit atnui gáiddusoahpahuš oalle viidát. Diekkár fálaldagat gal sáhttet mángga oktavuodas gokčat oahppodárbbuid jus ii leat vejolaš eara ládje láhčit oahpu. Gáiddusoahpahuš fálaldagat leat mánggalášanat sihke kvalitehta ja viidodaga dáfus ja man muddui leat heivehuvvon buot golmma sámegillii. Dat leat mánggalášanat sihke organiserema, teknologija geavaheami, gelbolašvuoda ja ii unnimusat oahpponeavvuid dáfus, gč. kap. 11.5. Departemeanta áigu árvvoštallat livččii go vejolaš láhčit dili nu ahte eanebut geat dan hálidit, oččoše sámegillii oahpu ovdamearkka dihte dakko bokte ahte rievdata joavkkuid sturrodatgáibádusaid. Ovdal go diekkár ortnega sáhtášii álggahit, de ferte goit departementa kártet movt dálá ortnegat doibmet, ja ferte rehkenastit maid dat mávssášii addit juohkehažžii sierranas vuogastuvoda beroškeahčča ássanbáikkis. Dassáži go diet áššit leat čielggaduvvon, de áigu departemeanta deattuhit dan ahte sihkarastit sámi oahpu ja ávžžuhit suohkaniid olggobealde sámi guovlluid mat dáhttot addit sámegiela oahpahuš, ahte geavahit gáiddusoahpahuš.

Tabealla 11.1 Vuodđoskuvlla ohppiid lohku geat lohket sámegiela vuosttaš- dahje nubbigiellan.

	Davvisámegiella	Julevsámegiella	Lullisámegiella
2001/2002			
Sámegiella vuosttašgiellan	989	34	1
Sámegiella nubbigiellan	667	21	74
Oktiibuot	1653	55	75
2003/2004			
Sámegiella vuosttašgiellan	950	33	10
Sámegiella nubbigiellan	787	31	81
Oktiibuot	1737	64	91
2005/2006			
Sámegiella vuosttašgiellan	953	29	16
Sámegiella nubbigiellan	839	27	81
Oktiibuot	1792	56	97
2006/2007			
Sámegiella vuosttašgiellan	971	31	18
Sámegiella nubbigiellan	1508	46	98
Oktiibuot	2479	77	116
2007/2008			
Sámegiella vuosttašgiellan	984	25	16
Sámegiella nubbigiellan	1370	54	89
Oktiibuot	2354	79	105

Gáldu: Vuodđoskuvlla diehtujuohkinsystema (GSI)

1997 Vuodđoskuvlla nuppástusa oktavuodas ráhkaduvvojede vuosttaš geardde sámi skuvllaide maid sierra oahppoplánat (L97/L97S). Máhttolohtema oktavuodas viiddiduvvo dat maid joatkkaoahpahussii, geahča kap. 11.2.2. Sámi giellafága ja kulturfága eai leat mielde Máhttolohtemis, danin go Sámediggi ii hálidan ahte dat galge leat mielde.

Nugo tabealla 11.1 čájeha, de lea ohppiidlohku geat ožžot davvisámegielas oahpu njiedjan skuvlajagis 2007/2008. Eanemus lea njiedjan Finnmárkkus, gos ohppiid lohku geain lea sámegiella nubbigiellan lea njiedjan 1086 oahppis skuvlajagis 2006/2007 959 oahppái dán skuvlajagis. Romssas lea sámegiell ohppiid lohku oalle dásset, ja Nordlánddas lea lohku lassánan. Finnmárkku fylkamánne ii leat čáđahan iskkadeami čielggadit manne lohku lea njiedjan, muhto lea čilgen Máhttodepartementii ahte sivvan dasa sáhtta leat oahpu lágideapmi. Sámegiel (ja suomagiel) oahppu boahhtá lassín eará fágaid, ja oahppodiimmut biddjojuvvojit seamma áigái go eará fágat dahje 7. diibmun. Gáibiduvvo

hui ollu ohppiin go galget joksat fágaid gealboulbmiliid, ja leat ollugat geat heitet oahpahusas. Dasa lassín leat dát smávva fágat, ja oahpaheadjit leat hui okto oahpahusa láchčimiin. Ja dasa lassín leat vel unnán oahpponeavvut ja oahppan oahpaheadjit vátnasat. Eai ge suohkanat leat buot áiggit nu gergosat láchit oahpahusa nu ahte dat šattašii nu buorre go vejolaš.

Finnmárkku fylkamánne hálida gávnnaht manne sámegiell ohppiid lohku lea njiedjan. Ovttasráđiid Romssa ja Nordlándda fylkamánniiguin dáhttu Finnmárkku fylkamánne álggahit dutkanprošeavtta gávnnahtan dihtii makkár erohusat dán golmma fylkkain leat. Leat ávžžuhan Sámi allaskuvlla geahččat dán ášši.

Go bálddastahtta tabeallaid 11.1 ja 11.2, de oaidná ahte ohppiid lohku geat välljejit oahpahusa juogo davvisámegillii, lullisámegillii dahje julevsámegillii, lassánii gaskal 1997 ja 2006. Ohppiid lohku oktiibuot, geat välljejit muhtun sámegiell oahpahusa, njejjai veaháš go eat váldán mielde fága

Tabealla 11.2 Vuodđoskuvlla ohppiid lohku geat ožžot sámegiela ja sámekultuvrras oahpu.

Skuvlajahki	2005/2006	2003/2004	2001/2002
Finnmárku	704	524	520
Norga – oktiibuot	1 110	847	*

* Eai leat logut mat čájehit viidodaga, muhto leat meroštallan ahte oktiibuot lei ohppiid lohku sullii 860.

Gáldu: Finnmarkku fylkamánne bajásšaddan- ja oahpahasossodat

sámegiella ja kultuvra, muhto ohppiid lohku geat välljejit sámegiela vuosttaš- dahje nubbigiellan lassánii veahás skuvlajagis 2006/2007. Máhttoloktemis lea dat fága sámegiella ja kulturmáhttu bidjojuvvon oassin ollu eanet fágaide go ovdal, ja dasa lassin galget oahppit miehtá riikka oážžut dákkár oahpahusa, gč. kap. 11.6.1. Almmatge áigu departemeanta čuovvut dán ovdáneami, ja mihttomearri lea oážžut eanet ohppiid välljet sámegiella maiddá olggobealde Finnmarkku ja sámí guovlluid.

Ohppiin geat välljejit sámegiela, lea oktiibuot 190 diimmu (á 60 minuvtta) eanet skuvla go eará ohppiin čieža vuosttaš jagiin vuodđoskuvllas. Dát lea árvvoštallojuvvon dárbbaslašžan vai lea vejolaš oahppat guokte giela, ja ahte dat seammás ii galgga čuohecit eará fágaide ja daid mihttomeriid olaheapmái. Dakkár skuvllain dahje guovlluin gos eatnasiin dahje buohkain lea oahppu sihke dárogillii ja sámegillii, leat dát liigediimmut lunddolaš oassin diibmoplánas. Departemeanta áigu čohkket eanet diehuid dan birra movt oahppit ieža vásihit iežaset oahppodilálašvuoda, earet eará dasa mii guoská guhkit skuvlabeaivái. Vuodđoskuvlla diibmologu loktema oktavuodas lea departemeanta bidjan vuodđun ahte plánejuvvon diimmuid lasiheapmi galgá maid guoskat sámí ohppiid fága- ja diibmojuohkimii. Gulaskuddanreivves leat dáhtton guoskevaš gulaskuddanásahusaid geahččat erenoamážit evttohusaid mat gusket sámegiel/dárogiel vuosttašgiella diibmologuid lasiheapmái, ahte lea go dat buorre, go dain ohppiin leat dál juo oba ollu diimmut. Leat maid bivdán gulaskuddanásahusaid buktit oaviliid dasa ahte movt de livččii jus juogadivččii diibmologu beliin vuosttašgillii ja beliin nupigillii. Jus diibmolohku mii guoská sámegillii/dárogillii vuosttašgiellan ii nannejuvvo vel eanet, de sáhtta dálá diibmologu, mii lea 916 sámegiella/dárogiealla vuosttašgiella fágas, juohkit nu ahte šaddet 604 diimmu 1.-4. luohkáide ja 312 diimmu 5.-7. luohkáide.

Máhttodepartemeantta bušehtas juolluduvvo jahkásaččat sierra merkejuvvon doarjja sámí oahpahussii, nannen dihtii dan ahte dákkár oahppu addojuvvon oahpahuslága § 6–2 mielde. Doarjagat geavahuvvojit juogo gokčat suohkaniid liigegoluid mat bohtet go leat oahppit geat välljejit sámegiela, dahje nannet oahpaheddjiid gelbolašvuoda sámegiela ja kultuvrras. Suohkanat leat geatnegahttojuvvon addit sámí guovlluid ohppiide oahpu sihke sámegillii ja sámegiela, jus oahppit dan dáhttot. Ollu suohkanat leat dovddahan departementii ahte doarjja gokčá dušše oasi goluin. Ráđđehusa ulbmil lea ahte buot oahppit galget iežaset vuoigatvuodaid mielde oážžut oahpu. Oahpahusdirektoráhtta galgá 2008:s árvvoštallat vuodđoskuvlla sámegiel oahpahusa doarjjaortnegiid. Dát árvvoštallan galgá earet eará oážžut ovdan dan ahte man ollu suohkaniid ruhtadilli váikkuha ohppiid sámegiel oahppofálaldagaide.

Máhttoloktema atnuiváldin miellidibuvttii maid muhtun rievdadusaid sámí oahpahussii. Earet eará eai oáččo oahppit dál šat oahpu fágas sámegiella ja kultuvra. Dat fága ii gávdno šat, dál ožžot oahppit oahpu sámegiella vuosttaš- dahje nubbigiella fágain. Lea beare árrat vuos dadjat addá go dát rievdan ohppiide buoret vuodu viidasit oahpahas dahje movt oahppit ieža árvvoštallet dán nuppástusa. Galgá álggahuvvot iskkadeapmi mii guoská sámegiel oahppofálaldagaid kvalitehtii ja viidodahkii. Dát bargu galgá kártet dan movt sámegiel oahpahas heivehuvvo ja movt dat doaibmá.

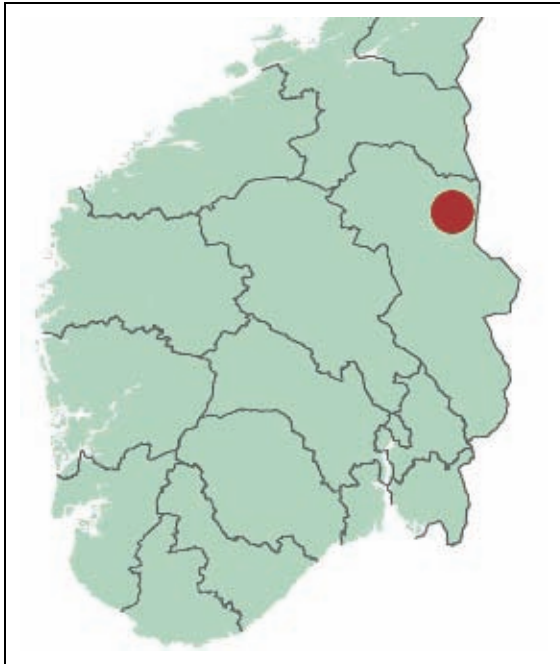
11.2.1.1 Lullisámegiella ja julevsámegiella vuodđooahpahas

Nugo statistihkka čájeha, de leat unnán oahppit geain lea oahpahas julevsámegillii ja lullisámegillii. Sullii 2000 olbmo hupmet julevsámegiela, ja eanaš oassi sis ássá Ruotas. Lullisámegiella lea áitojuvvon giella. Guovllut gos lullisámegiella hupmet, leat smávvat ja leat hui bieđgguid. Mañimus áiggiid leat ásahuvvon vásetin giellasuodjalandoaimmat. Dan oktavuodas lea diehttelas hui dárbu láchit oahpu odđa buolvvaid mánáide, jus giela galgá lihkestuvvat sealluhit. Nordlándda fylkamánne lea leamaš prošeaktajodiheaddji prošeavttas *Lullisámegiel oahpahas ruovttuskuvllas*. Dan prošeaktii lea stáhta juolludan doarjaga nu ahte leat sáhtán láchit gáidusoahpu ja leat sáhtán hospiteret lullisámí ohppiid mángga guvlui Norggas. Oahppit leat leamaš sierra ruovttuskuvllas ja leat ožžon lullisámegiel oahpahusa gáidusoahppun muhtun sámí skuvllas, omd. Gaska- Norgga sámiskuvllas Árbordis. Elgá bajásšaddanguovddáza oahppit leat maid

leamaš dán prošeavttas mielde, ja doppe sámi oahppit leat hospiteren Snoasas.

Dát prošeakta lea dál ođđa muttos, go lea ovddiduvvon neahttasiidu veahkkin oahpaheddjiide. Neahttasiidu ii leat vuos nu ollu anus, ja leat bargamin buoridit dan. Jurdda lea váldit dan atnui 2008 mielde.

Boksa 11.1 Elgá-prošeakta

Govus 11.2 Engerdála suohkan Hedmárkkus

Sámedikki giellamovttiidahttinprošeakta (2001–2006), mas Sámi allaskuvla leamaš bagadallin ovttrasáđiid Engerdála suohkaniin, lea čalmustahttán lullisámegiela dili. Mihttomearri lea ahte mánát galget leat guovttegielagat go gergat nuoraidskuvllas, go leat čuvvon oahpaha lullisámegillii ja lullisámegiela sihke mánáidgárddis ja skuvllas. Go buot váhnemiin ii leat nu buorre lullisámegielmáhttu, de leat áhkut ja ádját leamaš mielde dehálaš máhttoolmmožin dán prošeavttas. Prošeavtta bohtosat čájehit eare eará dan ahte mánát geat prošeavttas ledje mielde, geavahit lullisámegiela beaivválaš gulahallamis, ja sis lea buorre dovdu lullisámegillii. Ráđdehusa mielas lea dát leamaš hui buorre bargu. Engerdála suohkan lea 2007:s ja 2008:s ožžon 500 000 ruvno jahkái čuovvolit dán prošeavtta. Doarjja addojuvvo Bargo- ja searvadahttindepartementta bušehtas.

Gáiddusoahpaheapmi lea eaktun jus galgá sihkkarastit lullisámegiela mánáide giellaoahpu. Elgás lea su iežas studio gos gáiddusoahppu jođihuvvo, ja sii sáhttet ovddidit gáiddusoahppofálaldagaid eará skuvllaid ohppiide jus lea dárbu. Liikká leat lullisámi giellaservodagain stuora hástalusat, sihke danin go váilot oahpaheaddjit geain lea lullisámegiela gelbbolašvuohta ja maiddái danin go váilot lullisámegiela oahpponeavvut miehtá lullisámiguovllu. Oahppodirektoráhtta lea dieđihan ahte lea šaddagoahtán stuorát beroštupmi lullisámegillii, ja ohppiid lohku geat lohket lullisámegiela joatkkaskuvllas, lassána.

Nordlándda fylkamánne ovttasbargá Ruotain dainna jurdagiin ahte álggahit lullisámi prošeavtta rastá riikkarájiid.

Departemeanta árvoštallá makkár vejolašvuođat Nordlándda fylkamánnes livčce ovttastahttit julevsámi oahppodoaimmaid seamma ládje go fylkamánne dál ovttastahtta doaimmaid mat gullet lullisámegiela oahpaheapmái.

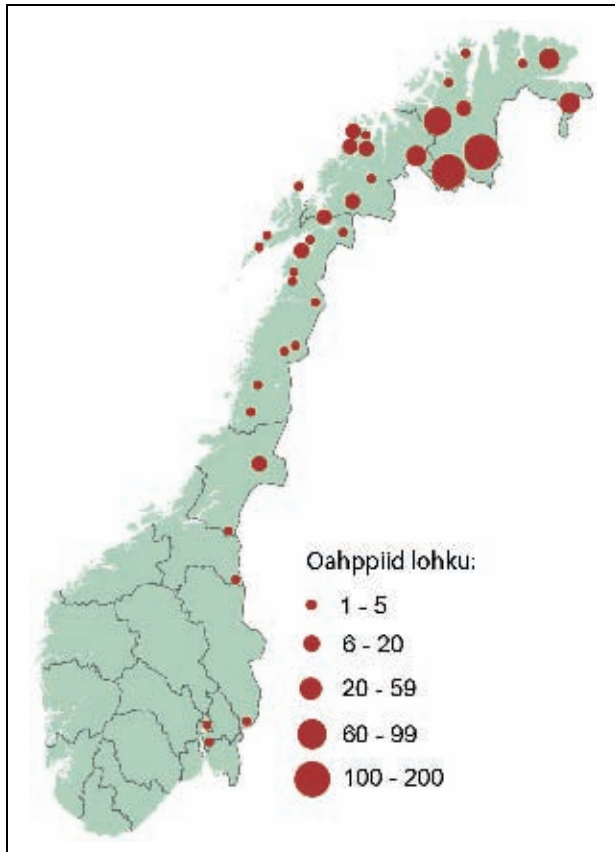
11.2.2 Sámi joatkkaoahpahas

Sápmelaččain geat leat čadaheamen joatkkaoahpahas lea vuoigatvuohta oažžut sámegiela oahpahas, gč. oahpahaslága § 6–3. Sihkkarastin dihtii ahte sámegielat oahppit/oahpahallit joatkkaoahpahasas ožžot dan oahpu maid sis lea vuoigatvuohta oažžut, addojuvvojit sierra doarjagat dien ohppui. 2007 giđa ledje 285 oahppi/oahpahalli joatkkaoahpahasas geaid vuodul addojuvvui sámegiel oahppo-dorjja¹. Dat lea hui veaháš njiedjan 2006 rájes, go ledje 305 oahppi ja 5 fágaoahppi mat ledje doarjjuohkimii vuodđun.

Sámegiel oahpahas addojuvvo čieža joatkkaskuvllas ja golmma priváhta skuvllas. Eanaš oahppit/fágaoahppit leat Finnmárkkus (139) ja Romsas (92). Oslos ledje 2007:s golmmas ja Akershusas okta oahppi/fágaoahppi geain lei sámegieloahpahas. Nordlánddas ledje oktiibuot 38 geain lei sámegiel oahpahas. Sin gaskkas ledje 11 geain lei julevsámegiela oahppu, 23 davvisámegiela njealjis geain lei lullisámegiela oahpahas. Hedmárkkus, Lulli-Trøndelágas ja Davvi-Trøndelágas addojuvvui lullisámegillii oahppu. Namuhuvvon fylkain ledje guokte, guokte ja gávccii oahppi.

Departementii eai leat bohtán dieđut mat muitlivčce ahte oahppit eai oáččo dan sámegiel oahpu joatkkaskuvllain maid sis lea riekti oažžut, muhto leat bohtán dieđut mat muitalit ahte muhtun guovluin leat stuora hástalusat čadnon dasa movt organiseret buori ja heivehuvvon oahppofálaldaga. Siv-

¹ Gáldu: Oahpahasdirektoráhtta

Govus 11.3 Joatkkaskuvllaid sámegiela oahpahas

van dasa leat beare moadde oahppi ja unnán oahpan oahpaheaddjit.

Dilli orru leamen nu ahte šaddá eanet ja eanet beroštupmi sámegiellohppui, erenoamážit riddo- guovlluin, gos dađistaga eanebut válljejit sámegiela nubbigiellan. Lea dehálaš doaimmahit doarvái dieđuid ohppiide, váhnemiidda ja skuvlaoamasteddjiide, vai buohkat ožžot dihtosii makkár vuogatvuodát ja ortnegat leat gávdnamis, ja movt daid áimmahuššat. Go šaddagoahntá eanet beroštupmi

válljet sámegiela oahpahas, de gáibidišgohtet maid dađistaga buoret fálddagaid. Departemeanta áigu ge ain čuovvut ovdáneami ja gozihit ahte addojuvvojit fálddagat ohppiid vuogatvuodaid mielde.

11.2.2.1 Stáhta sámii joatkkaskuvllat

Stáhta sámii joatkkaskuvllat, Sámi joatkkaskuvla Kárásjogas ja Sámi joatkkaskuvla ja boazodoalloskuvla Guovdageainnus, ášahuvvojedje ja bohte johtui dan áiggi go stáhta rievdatišgođii iežas sámepolitihka. Álbmogii badjánii fuomášupmi ahte lea dárbu láchit oahppofálddagaid nu ahte dain vuhtiváldá maid sámegiela ja kultuvrra. Stáhta sámii joatkkaskuvllain lea ge dehálaš sadji dan barggus ahte deavdit álbmotrievttálaš geatnegasvuodaid.

Golgotmánu 13. beaivvi 2006 ledje 221 oahppi² dien guovtti stáhta sámii joatkkaskuvllain, gos ožžot oahpu davvisámegilli vuosttaš- ja nubbigiellan ja amasgiellan.

Sámi joatkkaskuvla Kárásjogas fálla maid gáidusoahpahas davvisámegilli. Dasa lassin leat skuvllain ollu eará fálddagat lohkanráhkkanahtti oahpahas ja ámmatfágain.

Kvalvik-lávdegoddi čielggadii 2002:s dien guovtti stáhta sámii joatkkaskuvlla hálddašanoavddasvástádusa, ja evttohi sirdit ovddasvástádusa Sámediggái. Gulaskuddancealkámušaid ja goappešiid beliid odđa ságastallamiid vuodul, nammadii departemeanta 2006:s bargojoavkku guorahallat ášši viidáseappot. Joavkus leamaš mielde ovddasteaddjit Sámedikkis, Oahpahasdirektoráhtas ja Máhtodepartemeantas. Raporttas daddjo earet eará: «Ollislaš árvoštallama vuodul [...] evttoha bargojoavku ahte sámii joatkkaskuvllaid hálddašeapmi sirdojuvvo fylkka-

² Gáldu: Bargjoavkku raporta: Stáhta sámii joatkkaskuvllat – boahhteáiggi hálddašanoavddasvástádusa guorahallan. Geassemánu 2007. Raporttas earuhit gaskal ollesáiggi kurssiid (195) ja oasseáiggi kurssiid ohppiid (26).

Tabealla 11.3 Stáhta sámii joatkkaskuvllaid ohppiid lohku

Fálddagat skuvlajagis 2007/2008	Sámi jtk.skuvla ja boazodoalloskuvla	Sámi jtk.skuvla Kárásjogas
Sámegiella vuosttašgiellan,	68	44
Sámegiella nubbigiellan, dássi 2 ja 3	7	40
Sámegiella vuosttašgiellan, R94 mielde	13	12
Sámegiella vierisgiellan		2
Oktiibuot	88	98

Gáldu: Sámi joatkkaskuvla ja boazodoalloskuvla Guovdageainnus ja Sámi joatkkaskuvla Kárásjogas. Buot oahppit ožžo oahpu davvisámegilli.

suohkaniid[...]»³ Áššiin galgat viidáseappot bargat ovttasrádiid Sámedikkiin.

Sámedikki mearrádusain oaidná ahte leat bivdán Sámediggeráđi čielggadit dakkár hálddašanmálle gos Sámediggi lea stáhta sámi joatkkaskuvllaid hálddašanorgána, ja ahte ása-huvvošii sierra orgána Sámedikki hálldahussii mii galgá bargat sámi skuvla- ja oahpahusgažaldagai-guin. Dassážiigo diet gažaldagat leat čielggaduv-von ja dassážiigo Sámediggi lea gárvvis badjelasas váldit skuvllaid hálddašeami, de cealká Sámediggi ahte stáhta sámi joatkkaskuvllat ain bissot Oahpa-husdirektoráhta vuolde. Sámediggeráđi áigu ál-gahit ráđđádallamiid Máhttodepartemeanttain dáid gažaldagain.

Lassin dasa ahte áššis galgá ráđđádallat Sáme-dikkiin, de áigu Máhttodepartemeanta maid oažžut mielde Finnmárkku fylkamánne ja Finnmákkku fylk-kasuohkana, geahčadit movt stáhta sámi joatkkaskuvllaid hálddašanovddasvástádusa buoremusat galggašii áimmahuššat.

11.2.3 Sámegiella rávisolbmuid vuoddoahpahasas

Mii guoská rávisolbmuid vuoddoahpahasii (oah-pahuslága kap. 4A), de árvoštallojuvvo vuoigat-vuohta oažžut *sámegiell* ja *sámegillii* oahpahasas veaháš eara ládje go mánáid ja nuoraid dáfus. Jus rávisolbmot galget oažžut sámegiell oahpahasas, de lea vuosttažettiin lunddolaš ahte sii leat sápmelaččat, ja dábálaččat berrešii vuhtiiváldit go rávis sápmelaš gáibida oažžut sámegiell oahpahasas vuoddoahppodásis.

Dat ahte galget go rávis sápmelaččat oažžut oahpahasas *sámegillii*, ferte árvoštallojuvvot áššis áššái dan vuodul ahte lea go diekkár oahppu dárbbaslaš dasa ahte oažžut dohkálaš rávisolbmuid oahpahasas.

Mii guoská rávisolbmuid *sámegiell* oahpahasii joatkkaoahpahasas, de dan oktavuodas ferte leat seamma dilli go rávisolbmuid vuoddoahpahasas. Oahpahaslágas, § 6–3 (mii ii guoskka njuolga rávisolbmuid) daddjo ahte buot sápmelaččain geat leat dábalaš joatkkaoahpahasas čadaheamen, lea vuoigatvuohta oažžut *sámegiell* oahpahasas.

Ii leat nannejuvvon riekti oažžut *sámegillii* oahpahasas sámi ohppiide dábalaš joatkkaoahpahasas, ja seamma ládje lea maid rávis sápmelaččaide geat ožžot oahpu oahpahaslága § 4A-3 vuodul.

Sámelága § 3–8:s čállojuvvo dan birra makkár vuoigatvuođat leat oažžut sámi oahpahasas. Muhto dás lea sáhka veaháš eará áššiin go dain vuoigat-vuođain mat leat nannejuvvon oahpahaslágas, ja dan mearrádusa eavttuin daddjo earet eará ahte «*Dát vuoigatvuohta sisttisoallá dan ahte juohke sámegiellat sáhtta gáibidit beassat čadahit heivvolaš rávisolbmuid oahpahasas eatnigillii daid guoskevaš njuolggadusaid siskkobealde mat gusket rávisolbmuid oahpahasii.*»

Eai gávdno sierra doarjaortnegat sámegiell oahpahasii rávisolbmuid. Suohkanat ja fylkasuohkanat fertejit iežaset rámmaid siskkobealde gokčat diekkár oahpahasas goluid, sihke alfabetiserema ja vuoddoahppogoluid, ja maiddá diekkár fáldagaid heivehangolut leat suohkaniid ja fylkasuohkaniid ovddasvástádus. Danin lea ge dehálaš ahte sii vuoruhit oahppodoarjagiid njuolggadusaid ja oahppodárbbuid mielde.

Guhkes áiggi dáruiduhttin lea dagahan ahte mángga buolvva sámegiellagat eai máhte lohkat ja čállit iežaset eatnigiella. Dáid olbmuid dilli lea unnán dutkojuvvon, muhto dás lea sáhka váikko guđe ahkásaččain iešguđet guovlluin geat leat iešguđet dásis eatnigiellamáhtu haga. Ollugat dain geat eai máhte eatnigiella, leat árbevieruid seail-luheadđjit, muhto sis lea unnán dahje ii makkárga vejolašvuohta sirdit iežaset máhtu čállojuvvon ser-vodahkii.

Lea suohkaniid ovddasvástádus láhčit vuoddoahpu ja oahpahasas mii nanne vuoddogálg-gaid, muhto mánggas leat čujuhan ahte ii leat govt-tolaš ahte sámi suohkanat galget máksit vuoddo alfabehtiserengoluid rávisolbmuid sámi servoda-gas. Earet eará cealká Romssa fylkasuohkan ahte doppe orrot ollu sápmelaččat geat eai máhte sámegiella, ja alfabehtiserenbargu lea okta ulbmiliin ovttasbargošiehtadusas gaskal Sámedikki ja fylk-kasuohkana.

Buoridan dihte dili, de áigu Máhttodeparte-meanta ovttas Bargo-ja searvadahttindeparte-meanttain bovdet Sámedikki oasálastit sámegiell eatnigielanalfabehta prošehtii, mas vuosttažettiin lea sáhka kártemis dárbbuid ja ráddjemis dákkár prošeavtta ulbmiljoavkku.

Dan oktavuodas go rávisolbmuid addojuvvui vuoigatvuohta oažžut vuoddoskuvlaoahpu, ráhkadii Vox gihppaga, «*Odđa vejolašvuohta. Rávisolbmuid vuoigatvuohta oažžut oahpu*», mii maid gávdno sámegillii, F-4131SA. Sd.died. nr. 16 (2006–2007) ... *og ingen sto igjen. Tidlig innsats for livslang læring* lea maid árvaluvvon ahte departemeanta álggaha movttiidahttin- ja diehtjuohkinbarggu rávisolbmuid oahppanvuoigatvuođaid birra. Diehtjuohkin sápmelaččaide berre leat lunddolaš oassi dán barggus.

³ Stáhta sámi joatkkaskuvllat – boahpteáiggi hálddašanovddas-vástádusa guorahallan. Raporta bargojoavkkus mas ledje mielde lahtut Máhttodepartemeanttas, Sámedikkis ja Oahpa-husdirektoráhtas. Geassemánu 2007

Vuodđoskuvlla diehtujuohkinsystema (GSI) ii registrere rávisolbmuid logu geat ožžot vuodđoskuvlaoahpu sámegillii dahje sámegiela vuodđoskuvladasis, ja eai ge leat čohkkejuvvon dieđut mat muitalivčče man ollu rávisolbmot ožžot sámegiel oahpaheami joatkkaoahpahusas, ja ožžot go sii dan oahpahusa maid sis lága bokte lea vuoigatvuohta oažžut. Departemeantta mielas lea vuogas kártet rávisolbmuid sámegiel oahpu viidodaga ja dárbbuid, danin go dat livččii buoret vuodđu man ala sáhtášii hukset viidásit doaimmaid maidda lea dárbu.

11.2.4 Strategijjat ja doaimbijut

Máhttodepartemeanta áigu ráddádallat Sámedikkiin daid oahppodoaimmaid birra maid leat jurdda álggahit.

- Máhttodepartemeanta áigu kártet man muddui oahppit eai oaččo vuoigatvuođaideaset mielde oppalaš sámegiela oahppofálaldagaid ja movt dien dili sáhtášii buoridit.
- Go sámegiella ja kultuvra fága ii leat váldojuvvon mielde Máhttoloktemii, de leat oktiibuot veaháš unnit oahppit geat válljejit sámegiel oahpaheami. Departemeanta áigu čuovvut dán ovdáneami ja geahččat dan ovttas dainna iskkademiin maid golmma davimus fylkka fylkamánnet dáhttot álggahit, man ulbmil lea čuovvut man ollu oahppit válljejit sámegiela.
- Departemeanta áigu álggahit ohppiiskka-deami geahččan dihtii movt sámi oahppit vuodđooahpahusas, maiddái olggobealde sámi guovvluid, vásihit iežaset oahppodili. Departemeanta áigu árvvoštallat livččii go vejolaš láchit dili nu ahte eanebut geat hálidivčče oahpahusa sámegillii, sáhtáše dan oažžut, omd. gáidosis oahpaheami bokte. Vuostazettiin áigu departemeanta buoremus lági mielde láchit dili nu ahte buohkain geain lea vuoigatvuohta oažžut sámegiel oahpahusa, ožžot dan.
- Go joatkkaoahpaheamis badjána beroštupmi sámi oahpaheapmái, de šaddá maid eanet fuomášupmi fálaldagaid kvalitehtii. Danin áigu departemeanta ain čuovvut ovdáneami ja bearraigeahččat ahte fálaldagat leat ohppiid vuoigatvuođaid mielde.
- Evttohusaid vuodul mat leat bohtán bargojoavkku raporttas mii lea árvvoštallan stáhta sámi joatkkaskuvllaid hálldašanovddasvástádusa ja Sámedikki mearrádusaid vuodul áššis, áigu Máhttodepartemeanta ovttas Sámedikkiin, Finnmárkku Fylkamánniin ja Finnmárkku fylkasuohkaniin gávnnahit movt hálldašanovddasvástádusa buoremus lági mielde sáhtá áimmahuššat.

- Departemeanta áigu gozihit ahte čohkkejuvvo eanet máhttu dan birra makkár dárbbut rávisolbmuin lea oažžut sámegiela oahpu, ja man ollu rávisolbmot ožžot dakkár oahpahusa.
- Máhttodepartemeanta ja Oahpahusdirektoráhta áigot, ovttas Bargo- ja searvadahttin-departementtain álggahit proševtta mas galgat geahččat sápmelaččaid dili geat iežaset eatnigiela leat analfabehtat. Sámediggi bovdejuvvo searvat dán prošektii. Prošeakta ferte earet eará nannet ja ráddjet geat dárbbasit sámegiela eatnigiellaoahpahusa ja kártet gallásis livččii beroštupmi geavahit diekkár fálaldaga. Bohtosiid vuodul sáhtá árvvoštallat makkár doaimmaide livččii dárbu ulbmiljoavkku sápmelaččaide geat iežaset eatnigiela leat analfabehtat. Berre árvvoštallat ovttasbarggu alfabehtiserenkampánjain maid Romssa fylkkasuohkan ja Sámediggi leat jurddašan álggahit.

11.3 Gáiddusoahpahus

Oahpahusláhka addá vejolašvuođa láchit sámegiel oahpaheami eará vugiid mielde go ii leat vejolaš gávdnat oahpaheaddji geas lea sámegiel gelb-bolašvuohta. Diekkár mállet oahpaheapmi sáhtá leat gáiddusoahpahus/neahttaoahpaheapmi, hospiteren/guosseoahppin muhtun sámi skuvllas ja ahte lea mátkkošteaddji oahpaheaddji/guossástalanoahpaheaddji.

Gáiddusoahpahus sáhtá leat veahkkin movtti-dahttit ohppiid geat hálidit oahppat sámegiela, ja de lea ge hui dárbbaslaš ahte leat gávnamis oahpponeavvut main lea alla kvalitehta, vai sáhtá láchit buriid fálaldagaid.

Ráddehus áigu bargat viidáseappot dainna bargguin ahte buot ohppiide, beroškeahttá gos sii orrot ja guđe sámegiela ain geavahežžet, galgá fállojuvvo gáiddusoahpahus mas lea buorre kvalitehta.

Gáiddusoahpahus lea muhtun muddui lágiduvvon prošektan main leamaš giellaealáskahttin ulbmilin, ja dán bargguin leat buorit vásáhusat. Galgá ráhkaduvvot oktasaš plána mii guoská sámegiel gáidosis oahpaheapmái, earet eará danin vai láchčojuvvo dilli dábalaš ja guhkit áiggi vuollái gáiddusoahpahusa jodiheapmái mii guoská buot golmma sámegillii.

Vai oažžut vejolaš berošteddjiid geavahit fálaldagaid, ja vai nagodit atnit ávkki stuora doaimmaid jodihanortnegiin ja ovttasbarggus, de berre gávdnat eanet oppalaš oktasaš ortnegiid maiddái teknologija válljema dáfus. Jus galgá buoremus lági

mielde oažžut ávkki neahttaoahpaheamis, de gal ferte leat vejolaš geavahit govdafierpmi. Danin áigu ráđdehus bargat dan badjelii ahte buot báikkid davviguovlluin galget oažžut govdafierpmi.

Vai ollislaččat nákcet geavahit ávkin daid pedagogalaš vejolašvuodaid mat elektruvnnalaš mediat leat, de lea dárbu skáhppot viidát gelbbolašvuoda das movt IKT geavaha pedagogalaččat, ja lea dárbu láhčit IKT joatkka- ja lassioahpu oahpaheddjiide geat galget oahpahit dien suorggis. Skuvlaoamas-teaddjit ja skuvllaid jodiheaddit berrejit ávžžuhit oahpaheddjiid, geain lea gáiddusoahpaheamis ovddasvástádus, háhkat alcceseaset gealboovddideami mas pedagogalaš IKT geavaheapmi lea guovddázis. Berre láhčit dili sidjiide čadahit diekár lassioahpu.

Gáiddusoahppofálaldat Davvin lea erenoamážit dakkár olbmuid váste geain ovdalaččas ii leat sámegielmähttu. Sámás lea ráhkaduvvon rávisolbmuide geain lea davvisámegiella eatnigiellan, geat eai máhte lohkat ja čállit sámegiella. Kursagoluid oažžu ruovttoluotta máksojuvvot go lea buot vástádusaid sádden, nu ahte dát fálaldat leat nuvtá oasseváldiide.

11.3.1 Strategijat ja doaibmajijut

- Ráđdehus áigu bargat viidáseappot áššiin ahte buot ohppiide, geat eai sáhte čuovvut dábalaš oahpaheami, galgá fálljuvvot gáiddusoahpaheami ja ahte dan kvalitehta galgá leat buorre, beroškeahhtá gos oahppi orru ja guđe guovllu sámegiella geavaha.
- 2008 mielde galgá Oahpahusdirektoráhtta ráhkadit sámii gáiddusoahpahussii plána. Plána galgá sisttisdoallat oahpponeavvuid geavaheami, gelbbolašvuoda nannema ja govdafierpmi. Lea dehálaš ahte dán barggus maid bohtet evttohusat dasa makkár oktasaš njuolggadusat sáhtáše leat gáiddusoahpaheami lágideapmái, vai oažžut eanet seammadássásašvuoda ja buoret ollisvuoda daid fálaldagaide mat leat gávdnamis, ja ahte váldit vuhtii sihke skuvlaoamasteddjiid ja skuvllaid mat buktet fálaldagaide.
- Iešgudetlágan prošeavttaid vásáhusaid vuodul áigu departemeanta bargat ovddidit dábalaš ja guhkit áiggi vuollái buori gáiddusoahpahusa jodiheami buot golmma sámegiellii.

11.4 Máhttoloktema ja Sámi Máhttoloktema (LK06-S) oahppoplánaid ovddideapmi ja atnuiváldin

Dalle go oahpahusláhka bodii fápmui 1999, de oáččui Sámediggi miha eanet dadjamaša ja ovddasvástádusa oahppoplánaid ovddideamis. Oahpahuslága § 6–4 čilge Sámedikki ovddasvástádusa mii guoská oahpu sisdollui, mii dál geahččaluvo go Máhttolokten lea doaibmagoahtán.

Sámi Máhttoloktema oahppoplánaid sisdoallu lea, seamma ládje go Máhttoloktema našuvnnalaš oahppoplánaid ge, golmma oasis:

Oassi I: Oppalaš oasis buot ohppiide Norggas, mii lea fievrreduvnon viidáseappot ovdalaš oahppoplánain. Das nannejuvvo ahte «*Sámegiella ja kultuvra lea okta oasis dan oktasaš árbbis maid Norga ja Davviriikkat erenoamážit galget áimmahuššat. Dát árbi galgá oažžut ovdánavejolašvuodaid skuvllain gos leat sámii oahppit, nu ahte dat nanne sámii iešvuoda ja min oktasaš máhtu sámii kultuvrra birra*».

Oassi II: Sámi oahpahusa prinsihpat ja rámmat. Sámediggi lea heivehan oahpaheami prinsihpaid ja rámmaid sámii oktavuodaide.

Oassi III: Fágaide oahppoplánat, mat sisttisettollet buohtalas seammadássásaš plánaid vuoddoahpahussii fágain; biebmui ja dearvvašvuodda, musihkka, Risttalašvuodda-religiuvdna ja eallinoaidnu, luonddufága, servodatfága, historjá, geografija ja religiuvdna ja etihkka. Dát plánat leat earalárganat go našuvnnalaš plánat, danin go dat leat heivehuvvon sámii dilálašvuodaide ja geavahuvvojit sámii hálddašanguovllus sámii vuoddoaskuvllain, sámii joatkkaskuvllain ja eará oahppobáikkiin gos fáallet oahpu daid plánaid mielde. Ulbmil sámii heivehemiin lea ahte fágain galget vuhttiiváldit sámii viidodaga stuorát servodatoktavuodas. Dát mearkkaša dan ahte engelas ja matematihkka oahppoplánat leat juste seammalárganat go našuvnnalaš plánat, ja leat áibbas eará sámii oahppoplánat fágaide duodji ja sámegiella.

Fágaid struktuvra ja váldosuorggit dain buohtalas plánain leat seamma veardásaččat go našuvnnalaš plánain ja sisttisettollet sihke našuvnnalaš ja erenoamáš sámii gelbbolašvuodamihttomeriid. Ulbmil lea ahte sierranas oahppoplána galgá dahkat ollisvuoda ja sihkkarastit sámii ohppiide gelbbolašvuoda sihke sámii ja našuvnnalaš oktavuodas, gč. ILO-konvenšuvnna nr.169 artihkkala 27 ja 29.

Lea Sámediggi mii lea dohkkehan daid erenoamáš sámii oahppoplánaid. Máhttoloktemis lea sámegiella vuosttašgiellan ja sámegiella nubbigiel-

lan mielde buot oahppoplánain vuoddoskuvllas ja joatkkaoahpahusas. Sámegeiela nubbigiellan oahppoplánat láchčēt dili guovtti goabbatlágan ovdáneapmái olles vuoddoahpahusa áiggi. Sámedikki dáhtu mielde ii leat sámegeiella ja kultuvra fága šat válđojuvvon mielde L97 oahppoplánain Sámi Máhttoloktemii.

Oahpahuslága § 6–4 mielde galget buot Norgga oahppit oážžut «*oahpahusa sámi álbmoga ja sámegeiela birra, ja galget oahppat dán álbmoga kultuvrra ja servodateallima birra buot eará fágain. Sámediggi ráhkada njuolggadusaid dán oahpahusa sisdollui daid rámmaid siskkoalbe maid departemeanta mearrida*». Lea vuosttaš geardi go Sámediggi lea ožžon ámmátlaš válđdi mearridit sámi sisdoalu našuvnnalaš oahppoplánaide. Ođđa oahppoplánat mat ráhkaduvvojedje Máhttoloktema oktavuodas, deattuhit miha eanet sámi sisdoalu go ovdal lea dahkkon.

Sámi sideoallu našuvnnalaš oahppoplánaide mearriduvvui ovdal go Sámi Máhttoloktema oahppoplánat ledje gárvásat. K06-S plánat leat ráhkaduvvon ovttasráđiid oahppoplánajoavkkui guin maid Sámediggi lei nammadan. Evttohusaid leat digaštallan ráđđádallančoahkkimiin gaskal Sámedikki ja Máhttodepartemeantta, sihke hálddahasaid ja politihkalaš dásis. Dan vuodul lea departemeanta mearridan buohtalas seamma veardásaš oahppoplánaid vuoddoskuvlii, namalassii K06-S.

Joatkkaoahpahussii leat mearriduvvon erenoamáš sámi oahppoplánat dáid fágaide: sámi historjá ja servodat, sámi musihkka ja lávdi, sámi visuála kultuvra, hábmen ja duodji joatkkaoahpahus 2 ja 3 ja boazodoallu joatkkaoahpahus 2 ja 3.

Departemeantta mielas lea prinsihpaláččat dehálaš ahte dat oahpahus mii addojuvvo Sámi Máhttoloktema plánaid mielde lea seamma árvosaš go dat mii addojuvvo muđui Máhttolokteme plánaid mielde, vai sámi oahppit ožžot seammalágan gelbbolašvuoda go eará oahppit Norggas.

11.4.1 Rájiidrasttideaddji ovttasbargu

Sámedikkít Norggas, Ruotas ja Suomas leat mearridan ráhkadit oktasaš davviriikkalaš oahppoplánaid earet eará sámegeilli ja duodjái. Guovlluin gos leat unnán oahppit ja gos lea váttis gávndat oahpaheddjiid, nugo ovdamearkka dihte lullisámi guovlluin, sáhtta leat buorre čoavddus ahte skuvllat goabbat bealde ráji lágídit oahpahusa ovttas-

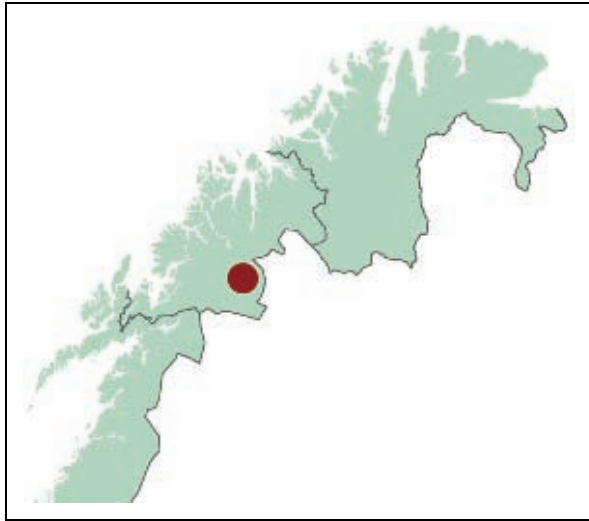
geahča kap. 12.1.1. Dákkár rájiid badjel ovttasbargu sáhtta leat maid ábas danin go sámegeiel oahpponeavvut leat vátnásat.

Eurohparáđi charter mii guoská regiovnnaid ja unnitlohkogielaide (geahča kap. 19.3.1) art. 14 Rájiidbadjel šiehtadusat geatnegahttet stáhtaid láchčēt dili ja ovddidit riikkaidgaskasaš ovttasbarggu, earet eará oahpahussuorggis.

Lullisámi ássan Elgá guovlluin lea maiddá ruotabealde, ja leamaš ságastallamat Ruota eiseválddiiguin dan birra ahte sáhtášii go álggahit sámi oahpaheamis ovttasbarggu rastá riikkarájiid. Maŋŋá čoahkkima mii lei ámmátvirgeolbmáid dásis njukčamánu 2006, de galge Ruota departemeantta áirasat guorahallat dien ášši dárkileappot, earet eará gávnnahit sierra láchkavuodu geahččaladdandoaimmaide. Dan rájes ii leat gullon Ruotas mihkkege, muhto gažaldat mii guoská riikkaidgaskasaš vuoddoskuvlaovttasbargui lea ain seamma áigejuovdil, ja departemeanta áigu ain čuovvut ášši.

Ovttasbargu Suomain lea vuosttažettiin leamaš dat lagaš skuvlaovttasbargu mii lea Sirpmá ja Ohcejoga skuvllaid gaskkas leamaš 1999 rájes. Dán ovttasbarggu ákkastallamiin leat deattuhan ahte hálidit seailluhit ja ovddidit sámegeiela, kultuvrra ja iešvuoda. Skuvllain lea oktasaš oahpahus guovtte geardde vahkus dárogielas, suomagielas, sámegielas, engelasgielas ja matematihkas. Oahppit čuvvot iežaset riikka oahppoplánaid ja lea hálddahaslaččat čadnon iežaset riikka skuvlii. Sirpmá ja Ohcejoga skuvllat lonohallet oahpaheddjiid muhtun diimmuid. Oahpaheaddjit leat virgáibiddjon iežaset suohkaniin. Dáid skuvllaid ovttasbargu lea dehálaš bargu sámegeiela ja kultuvrra nannemis dien guovtti gilis.

Lassin dasa ahte ovttasbargat Ruotain ja Suomain, de deattuha ráđđehus maid dan man dehálaš lea joatkit ja nannet ovttasbarggu mii lea álggahuvvon gaskal Davvi-Ruošša ja Finnmárkku/Romssa skuvllaid. Oassi dán ovttasbarggus lea earet eará ahte sii lonohallet ohppiid ja oahpaheddjiid. Maiddá dat ahte oahppat guhtetguoimmiset giela lea dehálaš oassi dán ovttasbarggus, ja maiddá dat ahte Ruoššas ja Norggas lea goabbatlágan čehppodat ja goabbatlágan árbevierut iešguđet fágasurgiin. Máhtu ja vásáhusaid lonohallan mielldisbuktá ahte ožžot eanet dieđuid goappešiid riikkaid birra, geahča ráđđehusa davviguovlluid nannenstrategiija.

Boksa 11.2 Sámeskuvla Romssas

Govus 11.4 Mátlatvuomi suohkan Romssa fylk-
kas

Sámeskuvla Romssas lea internáhttaskuvla mii ášahuvvui 1983:s Mátlatvuomi suohkanis. Váhne-
mat boazodoalus álge bargat dan ala ahte ášahit
skuvlla. Skuvlajagi 2007–2008 leat 25 oahppi
čadnojuvvon skuvlii. 12 sis leat ollesáiggi oahppit
geat orrot ruovttus dahje internáhtas. Oahppit
geain lea sámegiella eatnigiellan oahpahuvojit
sámegillii. Oahppit geain ii leat sámegiella eatni-
giellan, muhto geat galget šaddat ollislaččat
guovttegielagin, ožžot giellalávguma dahje
immersiooahpu. 9 oahppi – Nordlánddas,
Davvi-Trøndelágas ja Rogalánddas – ožžot gáid-
dusoahpu. 3 oahppi Nordlánddas ja Romssas
hospiterejit skuvllas – ovttá vahku ain mánuš
dahje juohke nuppi mánu. Skuvllas, internáhtas
ja gievkkanis leat sullii 14 jahkedoaimma, ja
eatnašiin lea sámegiella eatnigiellan.

Skuvla lea 2005:s ráhkadan Boazoprošeavtta
vai árbevirolaš sámi máhttu livččii oassin skuv-
laárgabeaivvis. Juohke oahppi oázžu miesi maid
galgá dápmat dálvvis. Oahppit oassálastet earret
eará gárddiid dahkamis (mihtidit, gávppašit ja
ceggejit), sii ráhkadit leanggaid ja eará ávdna-
siid bohccui. Sii bibmet ja dápmet ja vudjet maid
reagain.

Romssa sámeskuvllas lea riikkaidgaskasaš
profiila. Skuvlajagi 2006–2007 hospiterii muhtin
Ruošša dutki ja guokte oahppi dán skuvllas
(LENA prošeakta). Ulbmilin dainna lei
geahčadit vejolašvuodaid ráhkadit seammalágan
skuvlla Jakutskii Sibíirii, vai gáhttešedje
evenálbmoga giella ja kultuvrra. Eambo
álgoálbmogat sirkumpolára guovlluin leat čáje-
han beroštumi dasa ahte čatnat oktii
«oarjemáilmmi» skuvlla ja árbevirolaš álgoá-
lbmotmáhtu, ja sii leat finadan dán skuvllas. Leat
ráhkaduvvon oktasaš oahpponeavvut nu go
temághppagat vai ovttasbargu álkiduvvošii.

Boahtteáiggi hástalusaid ektui čujuhu skuvla
ieš dasa ahte sámegiella ohppiid lohku dáidá
njiedjat, muhto ahte skuvllas sáhttet leat 15–20
ollesáiggi-oahppi boahttevuodas, ja eaktun dasa
lea ahte skuvla ain sáhtta doaimmahit
giellalávgunoahpahusa. Skuvllas leat buorit rust-
tegat gáiddusoahpahussii, muhto sii háldit
guhkitáiggi šiehtadusaid vai besset sihkkarastit
oahpaheaddjeresurssaid. Nu movt earáide ge,
de lea oahpponeavvodilli hástalus, ja skuvla
ráhkada ieš temághppagiid.

11.4.2 Eksámen ja našuvnnalaš geahččaleamit

2006 čavčča ášahuvvojedje fágálávdegottit mat
galge evttohit makkár bargobihtáid sáhtášii ráhka-
dit mat heivejit Sámi Máhttoloktemii. Dat galget
sihkkarastit ahte bargobihtát heivejit daid sámi
oahppoplánaide maid Sámedikkis leat ráhkadan.
Fágálávdegottiin lea máhttu buot golmma sáme-
gielas ja sii galget ovttasbargat dárogiel ja dáro-
giella ohppiide geain lea sámegiella ja suomagiella
nubbigiellan fágálávdegottiiguin.

2007 čavčča leat čadahuvvon našuvnnalaš
geahččaleamit lohkamis dárogielas ja engelasgie-
las ja rehkenastimis 5. ja 8. luohkái. Departemeanta
bidjá vuodđun iežas bargui dan ahte oahp-
pit geain lea sámegiella vuosttaš- dahje nubbigiel-
lan, galget čadahit seamma ollu našuvnnalaš
geahččalemiid go eará oahppit. Oahpahusdirek-
toráhtta lea ožžon bargun ovddidit našuvnnalaš
geahččalemiid sámegiella lohkamis ohppiide geain
lea sámegiella vuosttašgiellan. Jurdda lea
geahččalit daid našuvnnalaš lohkegeahččalemiid
sámegielas 2008 čavčča ja dat čadahuvvojit
vuosttaš geardde 2009 čavčča. Departemeanta ja

Sámediggi leat ovttaoavilis das ahte fertejit ráhkaduvvot sierra rámmaeavttut našuvnnalaš lohkan-geahččalemiide sámegielas. Rámmaeavttuin galget čilget našuvnnalaš geahččalemiid ulbmila ja ráddjet vuodđogálggaid sámegiela lohkamis.

Leat bargamin ovddidit odđa kártengeahččalemiid lohkamis ja rehkenastimis vuodđoskuvlla 2. luohkáide. Dát geahččalemit leat geatnegahttojuvvon dán skuvlajagi rájes. Geahččalemit galget jorgaluvvot buot golmma sámegillii.

11.4.3 Sámi Máhttoloktema árvvoštallan

Nordlánddadutkan/Nordlandsforskning lea, ovttas Norut Samfunn, Norut NIBR ja Finnmarkku Allaskuvllain, ožžon bargun árvvoštallat Sámi Máhttoloktema.

Váldobargun dán árvvoštallamis galgá leat guorahallat dan ahte váikkuha go Sámi Máhttoloktema dasa ahte joksat ulbmila mii lea seammaárvošaš oahpahus sámi giellajoavkkuide Norggas, man lági mielde leat oahppoplánat váldojuvvon atnui ja movt dat leat váikkuhan skuvllaid bargovugiide. Árvvoštallan galgá sisttisoallat golbma oasseprošeavtta:

- Makkár ovdabarguid leat bargan Sámi Máhttoloktema atnuiváldima oktavuodas.
- Man muddui leat LK06-S váikkuhangaskaomit stivrejeaddjin skuvllaid doaimmain.
- Movt oahppoplánat doibmet skuvllaid doaimmaid stivrejeaddjin.

Váldoprošeavtta jodiheaddji ja ovttastahti lea Nordlandsforskning, ja visot raporttat bohtet oktan váldoprošeavtta mielde. Árvvoštallamis bohtet oasseraporttat cuoŋománus 2009 ja 2010, ja loahpparaporta galgá leat gárvis cuoŋománus 2011.

11.4.4 Strategiiat ja doaimbijat

- Rádddehus áigu joatkit rájiidbadjel skuvlaovttasbargguin sámi guovlluin.
- Ovttrasáđiid Sámedikkiin ráhkaduvvojit sierra rámmaeavttut mat gusket našuvnnalaš lohkan-geahččalemiide sámegielas.

11.5 Sámi oahpponeavvut

Sámi oahpponeavvut galget váikkuhit nannet sámi kultuvrra ja iešdovddu dakko bokte ahte addit ohppiide vejolašvuoda oahppat sámegiela ja oažžut oahpahusa sámegillii. Eaktun dasa ahte skuvla galgá nagodit addit ollislaš oahppofálaldaga sámi

ohppiide, lea ahte gávdnojit sámi oahpponeavvut. Sámi Máhttoloktema atnuiváldin, man čuvvo odđa oahppoplánat, lea dagahan ahte lea šaddan stuorát dárbu sámi oahpponeavvuide eanaš fágain. Dál lea nu ahte gávdnojit beare unnán sámi oahpponeavvut mat heiveše Sámi Máhttoloktemii.

Sámedikkis lea, dan rájes go Sámi oahpahusráđdi biddjojuvvi Sámedikki vuollái jagi 2000, leamaš ovddasvástádus doaimmahit iešgudetlágan doarjjaortnegiid sámi oahpponeavvuide ráhkadeapmái. *Sámi oahpponeavvuide ovddideapmi – Strategalaš plána 2001–2005* rámma siskkobealde leat ráhkaduvvon oahpponeavvut vuodđooahpussii, eanemusat vuodđoskuvlii. Joatkkaoahpahusa váste leat ráhkaduvvon oahpponeavvut dušše muhtun vuoruhuvvon fágaide. Sámediggi lea maŋimus golmma jagi juolludan sullii 14 mill. ruvno jahkásaččat iešgudetlágan sámi oahpponeavvuide. Dasa lassin oáččui Sámediggi 2006 juovlamánus 2 milj. ruvno digitála oahpponeavvuide ovddideapmái. 2008 lea biddjojuvvon 14 milj. ruvno oahpponeavvuide.

Sámediggi lea čađahan olggobealde árvvoštallama mii guoská doarjjaortnegiidda ja sámi oahpponeavvuide stragegiiaplánii. Árvvoštallan čájeha ahte Sámedikki doarjjaortnegat eai leat doaimman dohkálaččat ja das čujuhit ollu sivaide mat leat dagahan ahte ii leamaš vejolaš ráhkadit doarvái sámi oahpponeavvuide mat heivejit Sámi Máhttoloktemii. Árvvoštallamis čállet ahte stuorámus sivvan dasa ahte ráhkaduvvojit nu unnán sámegiela oahpponeavvut, lea ahte gávdnojit beare unnán olbmot geain lea ovddidangelbbolašvuodta, leat smávva fágabirrasat ja ahte oahpponeavvuide ovddideapmi lea unnán gánnahahti.

Go ii gávdno čohkkejuvvon listu mas oainnášii buot sámi oahpponeavvuide mat dál leat gávdnamis, de lea skuvllaide ja oahpaheddjiide váttis váldit atnui sámi oahpponeavvuide. Danin lea dárbu kártet makkár prentejuvvon ja digitála oahpponeavvut leat gávdnamis, ja ahte diet dieđut doaimmahuvvojit daid gulahallanoktavuodain mat leat gávdnamis. Sámediggi áigu meannudit odđa strategalaš oahpponeavvoplána evttohusa 2008 gida mielde. Dán plána vuolggabáiki galgá leat árvvoštallama bohtosat.

Maŋŋá go Sámediggi lea meannudan iežas strategalaš plána, de áigu departemeanta ráddádallat ja ovttasbargat Sámedikkiin movt viidáseappot bargat sámi oahpponeavvoovddidemiin. Departemeanta oavvilda ahte Oahpahusdirektoráhta sadii ja ovddasvástádus sámi oahpponeavvuide ovddidanbarggus berre árvvoštallojuvvot. Jus galggašii sirdit sámi oahpponeavvuide ovddidan- ja buvttadanovddasvástádusa, de dasa lea eaktun ahte lea

ovttasbargu gaskal Oahpahusdirektoráhta ja Sámedikki, sihke de go galgá kártet ja heivehit oahpponeavvuid maid galgá ovddidit.

Ja go sámi oahpponeavvuid dárbu lea stuoris, de berre árvvoštallat vejolaš eará buvttadančovdo-siid, vai gokčat dán dárbbu jođáneamos lági mielde. Earet eará sáhtášii garraseappot nannet digitála oahpponeavvuid maid sáhtta jođáneappot odasmahttit ja juohkit. Dat sáhtášii leat veahkkin gokčat oahpponeavvodárbbu. Sáhtta maid jorgalit eanet dárdu oahpponeavvuid sámegillii, vai oččošii eanet válljenvári oahpponeavvuid sámi ohppiide.

Gelbbolašvuodanannen ja ovttasbargu gaskal fágabirrasiid sáhtta leat veahkkin oččodit buvttadit eanet oahpponeavvuid. Dán oktavuodas berrešii hástalit universitehtaid ja allaskuvllaid fágabirra-siid.

Sámi allaskuvla lea mánga jagi juo fállan viidásit oahpu oahpponeavvopedagogihkas, ja sis leamaš IKT-oahpponeavvuid ovddidankursset. Oažžun dihte eanebuid ohcat dien lohkansuorgái, de ášahii Sámediggi stipeandaortnega studeanddaide geat čadahedje dien oahpu áigodagas 2002–2005. Allaskuvla lea maid bidjan áiggi fágaoahpaheddjiide vai besset searvat oahpponeavvuid ovddidanbarguide.

Davviriikkalaš ovttasbargu oahpponeavvuid ovddideamis berre álggahuvvot lagamus áiggi. Ruota universiehtain ja allaskuvllain lea ovdamearkka dihte erenoamáš gelbbolašvuolta lullisámegielas.

11.5.1 Strategijjat ja doaibmajijut

- Departemeanta áigu 2008 gida mielde, ovtta Sámedikkiin, nammadit bargojoavkku mas galget leat mielde oalle viidát ovddasteaddjit. Bargojoavku galgá ráhkadit sámi oahpponeavvuid ovddidanplána vuoddooahpahussii. Bargojoavku galgá maid geahčadit ahte sáhtášii go eanet jorgalit dárdu skuvllaid oahpponeavvuid ja heivehit daid Sámi Máhttoloktema ulbmiliidda Bargojoavku galgá maid árvvoštallat ruđalaš arvosmahttimiid mat sáhtáše iešguđet fágabirrasiid movttaskahttet searvat buvttadit lasi oahpponeavvuid sámegillii. Dát plána galgá giedahallojuvvot Sámedikki oahpponeavvuid strategalaš plána oktavuodas.
- Departemeanta áigu ovtta Sámedikkiin geahččat árvvoštallama ja dárkileappot guorahallat movt oahpponeavvuid ráhkadandoarjagat leat doaibman, ja movt ovdáneami ja doarjjaortnegiid sáhtášii buoridit.
- Departemeanta áigu, ovtta Oahpahusportálain www.utdanning.no álgit kártet ja čohk-

ket ovtta sadjái dieđuid main oaidná makkár prentejuvvon ja digitála sámi oahpponeavvut leat gávdnamis. www.utdanning.no siidduide galgá ášahuvvot sierra neahttabáiki sámi oahpponeavvuide.

11.6 Gelbbolašvuodanannen

Máhttoloktema atnuiváldima oktavuodas sirddii ráđdehus 2 milj. ruvno Sámediggi, oahpaheddjiid gelbbolašvuodanannemii geat oahpahit sámegillii ja sámegielas. Dasa lassin sáhttet oahpaheaddjit geat oahpahit sámegillii ja sámegielas maid geavahit ruđaid mat leat juolluduvvon «Ovdáneami gelbbolašvuolta – vuoddooahpahusa gelbbolašvuodanannen» doaimmas.

11.6.1 Gávnos

Go galge implementeret oahppoplánaid Máhttoloktemii de leat hui ollu ohcalan nátionála oahppoplánain resursmaterieallaid mat muitalit sámi sisdoalu birra. Sámi allaskuvla lea ráhkadan bagadallama sámi sisdoalus nátionála oahppoplánain go riikka oahppoeiseválddit sin dáhtto dan bargat. Bagadallan galgá leat oassin muhtin diehto- ja movttidahttinpáhkas sámi sisdollui mii lea čadnojuvvon liigeohppui ja fágabargiid oahpaheapmái. Gávnos lea ovddimustá daidda oahpaheddjiide geat oahpahit riikka oahppoplánaid mielde, muhto dat veadjá maid leat ávkkálaš veahkkeneavvun daidda oahpaheddjiide geat oahpahit Máhttolokten – Sámi oahppoplánaid mielde.

Resursmaterieallan lea resursagirji Gávnos mii galgá doaibmat fágalaš resursan oahpaheddjiide go sii galget bargat sámi sisdoaluin riikka oahppoplánain ovtta nehttii vuodduduvvon oahpporesurssai-guin. Gávnos deaddiluvvui ja sáddejuvvui buot skuvlaeiggádiidda ja skuvllaide skuvlaálgimii borgemánu 2007:s. Resursagirjii leat duogáš dieđut, duohtadili teavsttat ja jurdagat čadaheapmái. Ii dat leat metodalaš bagadallan, muhto «vuosttašveahki» mas leat ovdamearkkat maidda oahpaheaddji sáhtta lasihit dan maid hálida. Dat ášahusat mat leat ráhkadan bagadallama áigot ovtta «Skuvlanehtain» ráhkadit nehttii vuodduduvvon oahpporesurssaid mat leat čadnon Gávnos girjái ja dat galgá leat «resursabánku» báikkis www.skolenettet.no/gavnos.

11.6.2 Lassioahppofálaldagaid ráhkadeapmi

Sámi sisdoallu boahtá čielgaseappot ovdan riikka plánain ja dat bidjá odđa gáibadusaid gealbolokte-

**Boksa 11.3 Ovddamearkkat
Máhttoloktema oahppoplánaide gullevaž
sámi fáttáin, mat leat
gelbbolašvuodaubmiliin**

Dárogiella

- dovdat ja dadjat sámi alfabehta bustávaidd
- čilget daidd vuoigatvuodaidd mat leat sámegiela ja gos gávdnojit iešguđet sámegiela Norggas, Ruotas, Suomas ja Ruoššas

Luonddufága

- addit ovddamearkkaid das movt sámii atnet luondduriggodagaid
- addit ovddamearkkaid álbmotdálkasiin, earret eará sámi dálkasiin, ja ságastallat erohusa gaskal alternatiiva dálkasiin ja skuvladálkasiin

Servodatfága

- mitalit sámiiid, Norgga álgoálbmoga birra, ja kultuvrra guovddáš osiid birra ja sámiiid eallindili birra vikiŋgaáiggi rádjái
- mitalit kultuvrra guovddáš osiid birra ja sámiiid dili birra vikiŋgaáiggi rájes gitta dánskaáiggi loahpageahčái ja sámiiid oktavuoda birra Davvikalohta stáhtaide dien áigodagas

Kristtalašvuoda-, oskkoldaga- ja eallinoainnumáhnttu

- čilget válodoosiid sámi ovdal-kristtalaš oskku religiuvnnas ja rievdamá kristtalašvuhtii
- guorahallat árvoáššiid main sámiiid beroštit dán áiggi

Historjá

- čilget guovddáš osiid sámi historjás ja digaštallat sámiiid oktavuoda daiguin stáhtaiguin gos sámiiid ásse gitta sullii 1850 rádjái

mii. Dál jáhkket ahte bohtet dárbbut oazžut eambo rievddadeaddji ja guvlui heivehuvvon liigeoahppofálaldagaid, ja gártá maid hástalusas oainnusin dahkat sámi perspektiivvaid váldo rámmaplánain ja ásašusaid iežasat fágaplánain sihke ovdaskuvllaoahpu ja oahpaheaddjeoahpu várás. Dasa lassin lea deatalaš láchit dili nu ahte oahpaheaddjeoahppoásahusat maid ráhkadit gelb-

bolašvuoda mii lea mielde das ahte sámi perspektiiva boahká mielde vuoddoahpu fágain.

Oahpahusdirektoráhtta lea atnán vuodđun Gávnos girjii vai šattašii gelbbolašvuodalokten riikkas ja lea bidjan Sámi allaskuvlii bargun ráhkadit liigeoahpahusa oahpaheddjiide vai besset oahppat Máhttoloktema sámi sisdoalu. Leat bivdán allaskuvlla čalmmustahttit muhtin guovddáš sisdoalloosiid vai movttidahtáše oahpaheddjiid bargat sámi gelbbolašvuoda mihttomeriiguin ja vai livčče mielde buori máhttoovdánahttimis. Fálaldat válodjuvvo atnui 2007 čavčča.

Sámi allaskuvla lágidii Oslo allaskuvllain muhtin seminára bargiide universitehta- ja allaskuvllasuorggis, fylkkamánniid oahppoossodagain ja eará berošteddjiide ee. movttidahttin dihte liigeoahpahušfálaldagaid ráhkadit. Romssa ja Nordlándda fylkkamánnit maid leat doallan semináraid sámi sisdoalu birra 2007 gida.

Lea skuvlaeaiiggáid duohken árvoštallat lea go dárbu liigeoahppui mii livččii dan bargui čadnojuvvo mii dahkkojuvvo sámi gebbolašvuoda mihttomeriid ektui. Jus leat gelbbolašvuoda ovdánahtindárbut, de besset skuvlaeaiiggádat váldit oktavuoda allaskuvllaiguin vai besset álggahit ovttasbarggu dien suorggis. Diekkár ovttasbarggu sáhhtá ovddamearkka dihte regiunála dásis organiseret.

11.6.3 Sámi lohanguovddáš

Sámi allaskuvla ásašii 2007 gida Sámi lohanguovddáza sierra doaimman. Sámi allaskuvla lea árvalan ahte lohanguovddáš ásašuvvošii fásta birasin sámi lohkanohpahušsii, ja ahte doppe galgá čadahuvvot sámegiela lohkanis dutkan- ja ovddidanbargu, ja dat galgá maid doaimmat fágalaččat veahkkin sámegiela ja skuvlla oktavuodas, ja leahkit sámi fágabiras mii guoská sámegiela lohkanohpahušsii. Departemeanta oaihvilda ahte Sámi lohanguovddáš berre árvoštallat ásašit ovttasbarggu fágabirrasiguin mat juo gávdnojit, gos earret eará barget lohkanohpahemiin ja dutkamiin, vai sáhhtá viiddidit ja atnit ávkki goabbatguoimmas gelbbolašvuoda ja vásáhusaid.

11.6.4 Strategiijat ja doaimmabijut

- Láhčtin dihtii dili našuvnnalaš gelbbolašvuodanannemii, de lea Oahpahusdirektoráhtta addán Sámi allaskuvlii bargun ovddidit vuogi movt galggašii fállat lassioahpu oahpaheddjiide Mahttoloktema sámi sisdoalu birra. Vuolggabáikin dán bargui lea *Gávnos*.
- Departementta mielas lea dehálaš nannet sámegiela lohkanohpahusa ja áigu ovttasrádiid

Sámi allaskuvllain árvoštallat movt dien buoremusat sáhtta áimmahuššat.

11.7 Oahppolihtut ja fáldadagat rávisolbmuid

Gávnojit guokte sámi oahppolihtu, Sámi oahppolihttu (SOL)⁴ ja Mearrasámiid oahppolihttu (SSF) maid váldoulbmil lea oahpahit sámegiela ja kulturárbbi. 2006:s oasálaste 484 oasseváldi SOL kurssiide, ja 88 oasseváldi ledje mielde kurssiin maid SSF lágidii. Eanaš kurssiid sisdoallu lea sámi kultuvra ja servodateallin, ja leat maid sámegiellkursset.

Muhtumat dain eará oahppolihtuin, nugo omd. Folkeuniversitetet, fállá maid oahpahusa sámegilli, dávjá gáiddusoahpaheapmin. Sámi giella-guovddážit (gč. kap. 19.7.3) leat maid ásašusat mat lágidit iešguđetlágan kurssiid rávisolbmuid.

SSF lea gulaskuddancealkámušastis NOU 2007: 11 *Oahppolihtut – eallináigái oahppan* čujuhan dan ahte Sámediggi ruhtaváni dihte vuoruhá mánáid ja nuoraid oahpaheamis ja oahpponeavvuid ráhkadeamis. Dálá oahpponeavvut eai leat heivehuvvon rávisolbmuid geain ii leat sámegiellmáhttu, ja lea stuora dárbu oahpponeavvuid omd. duojis ja árbevirolaš máhtus. Norgga Sámiid Riikkasearvi čállá gulaskuddancealkámušastis ahte oahppolihtut lea dehálaš ásašusat mat veahkehit sirdit árbevirolaš máhtu buolvvaid gaskka ja

doaimmahit sámegiela ovddideami sámi servodagas. Daddjo viidáseappot: «*Lea oba miha stuora vátisvuoha jođihit rávisolbmuid oahpaheami sámiide, danin go leat ollu našuvnnalaš nuppástusat ja nannensuorggit main dadibahábut ii gávdno sámi profiila. Dat mearkkaša ahte vuoddoeahpu nannen rávisolbmuid gaskkas bargoeallimis [...] lea hui unnán leamaš sápmelaččaide ávkin. Sivvan sáhtta leat ahte diedut ortnegiid birra eai gávdno sámegilli, ahte doarjjaortnegat leat vásetin stuorát fitnodagaide ja bargoadiide ja ahte sápmelaččat leat oaidnán ahte sis leat unnán vejolašvuodat oazžut mákkárga doarjagiid diekkár nannensurggiin. Lea maid nu ahte [...] rávisolbmot, geat leat riegeadan ovdal 1978, ja geain lea vuoigatvuoha oazžut heivehuvvon oahpaheami joatkkaskuvladasis, eai leat ožžon erenoamáš diehtujuohkima doaimmaid birra mat gusket sápmelaččaide. Jáhkkinis leat oalle ollu rávis sápmelačča geat livčče jur juste gullan dieid nannensurggiide. Lea NSR mielas oalle duodalaš ahte sápmelaččaid hástalusat diekkár oktavuodain eai oáččo fuomášumi, ja sivvan sáhtta leat juste dat ahte ortnegat leat čadnon almmolaš systemaide. Sámediggi berre leat mielde hábmemin rávisolbmuid vejolašvuodaid beassat oazžut vuoddoeahpahusa mas lea árbevieruid oahpaheapmi, giellaoahpaheapmi jna.»*

Bargoeallima Basisgelbbolašvuoda progámma (BKA) bokte leat addon doarjagat vuoddoeahpaheapmái matematiikkas, lohkamis ja čállimis sámegilli ja dárogilli ja IKT, maid maidái sámi searvvit/bargit leat jođihan.

⁴ SOL lea Norgga Sámiid Riikkasearvi oahppolihttu.

12 Alit oahppu og dutkan

Ollu áhahusaide lea biddjon ovddasvástáduš addit alit oahpu ja doaimmahit dutkandoaimmaid sámi servodaga várás. Tromss universitehtas lea viidámuš ja fágalaččat govddimus doaibma, ja Sámi allaskuvllas lea áidna sámegiela áhahussan earenoamáš ovddasvástáduš ovdánahttit sámegiela. Maiddái Finnmárkkku, Budeaju, ja Davvi-Trøndelága allaskuvllain leat oahppofálaldagat mat leat rehkenaston sámi álbmogii.

Oassin alit oahpu kvalitehtaoidastusa čuovvoleamis biddjui jagi 2002 ovdan sierra stuorradiggedieđáhus sámi alit oahpu ja dutkama birra, Sd.dieđ. nr. 34 (2001–2002). Dieđáhusas mitaluvvui dárkilit sámi alit oahpu ja dutkama birra. Ollu doaimmat evttohuvvojede nannen dihte sámi oahpu ja dutkama oppalaččat. Sámegiela nannen deattuhuvvui earenoamážit. Stuorradiggi doahttalii evttohuvvon doaimmaid, gč. Árv. S. nr. 12 (2002–2003).

Álgoálbmogiin ferte alddiineaset leat vejolašvuohta hukset návcca ja gelbbolašvuođa jus galget duođas sáhttit váikkuhit ja leat fárus oppalaš servodatovdáneamis, ja earenoamážit ovdáneamis davvin. Davviguovlostrategiija čuovvoleami oassin áigu ráđdehus leat veahkkin hukseme sámi áhahusaide eamiálbmogiidda guoski dutkannávcca.

Ovddasvástáduš samisk dutkamis lea sektorastideaddji, ja dutkama ruhtadit iešguđet departemeanttat. Dutkan sámiide guoski fáttáid birra oazžu muhtun ráje doarjaga Máhtdepartemeantta juolludemiin universitehtaide ja allaskuvllaide ja muhtun ráje juolludemiin Norgga dutkanrádis.

Geačha maiddái Sámedikki 2006 jahkedieđáhusa čuoggá 8.3.

12.1 Sámi allaskuvla

Sámi allaskuvla lea áhahuvvon áimmahuššat ja nannet sámi servodaga ovdáneami ja dárbbu hukset gelbbolašvuođa. Allaskuvllas lea našunála ovddasvástáduš áimma- huššat ja ovdánahttit boazodoalu, duoji ja sámegiela dieđafágan. Oktiiorganiseren Sámi instituhtain ja instituhta fágabirrasiin sámegiela vurdojuvvo addit synergijaváikkuhusaide nu ahte fága sámegiella sáhtta áhahuvvot alit dássái.

Allaskuvla lea sámi guovddášguovllus ja lea áidna alit oahppoásahus Norggas mii lea áibbas sámegiela. Oahpahus dáhpáhuvá eanaš sámegillii, ja sámegiella lea maiddái áhahusa hálddahuslaš giella. Áhahusa oahpus lea buotsámi- ja álgoálbmotperspektiiva.

Allaskuvllas lea ásaheami rájes leamaš válodoovddasvástáduš sámi oahpaheaddjeoahpus. Dasa lassin lea allaskuvllas sámi earenoamášpedagogalaš doarjaguovddáš. Journalistoahppu áhahuvvui jagi 2000. Dasa lassin leat allaskuvllas oahppofálaldagat earret eará sámegiela, pedagogihkas, servodatfágas, boazodoalus, biebmokultuvrras ja sámi giehta- dáidagis/duojis. Nugo eará stáhta allaskuvllain lea Sámi allaskuvllas váldi ieš áhahit ja heaittihit vuolit gráda dási oahppofálaldagaid ja lea áhahan ollu lassi-/joatkkaoahppofálaldagaid, earret eará eamiálbmotjournalistihka ja álgoálbmotmediaid, sámi dulkaohpu, oahpponeavvopedagogihka, sámi oahppojođiheami ja guovttegielat/ mánggá- kultuvrras pedagogihka. Alit dási oahppofálaldagaid ferte áhahus ohcat lobi áhahit njuolggadusaide mielde mat gustojit.

Sámi allaskuvllas lea deatalaš rolla gaskkustit sámi giela ja kultuvrra. Ráđdehus atná deatalažžan ahte Sámi allaskuvla sáhtta oassálastit árjjaleappot gelbbolašvuođahukseamis almmolaš suorggi iešguđet osiin; dearvvašvuođas, skuvlalágádusas, polkitiijas/giddagaslágádusas jna. Ráđdehus atná dárbbalažžan ahte earenoamážit fuolahus- ja dearvvašvuođabargiin lea doarvái máhttu sámi diliid ja kultuvrra birra vai sáhttet deaivvadit sámi geavaheddjiiguin, buhcciiguin ja oapmahaččaiguin buori vuogi mielde. Lea dárbu ahte sosiala- ja dearvvašvuođafágalaš oahppu šaddet árjjaleappot addit studeanttaide doarvái máhttu sámi diliid ja kultuvrra birra. Geačha muđui kapihttala 8.1 Sámi álbmoga vástesaš dearvvašvuođapolitihkalaš doaimmaid vuoddu ja kapihttala 5.2 Sámegiela- máhttu ja sámi kulturamáhttu almmolaš suorggis.

12.1.1 Studeantahákan

Allaskuvla geahččala oazžut studeanttaid oppa sámis, eará davviriikkain ja Ruoššas ge. Sisaváldin dábálaš- ja ovdaskuvlaoahpaheaddjeohppui dahkko dábálaččat juohke nuppi jagi, muhto lea

spiehkastanvejolašvuohta ohciidlogu geažil. Allaskuvllas lea leamaš negatiivva ovdáneapmi das mii guoská ohciidlohku dáidda oahpuide.

Ođđa oahppofálaldagaide mat ásaheavvovit, lea leamaš veahá buoret ohcan, ea.ea. joatkkaoahppofálaldagaide mat gusket báikkálaš ealáhusaide nugo servodatfágii boazodoaluin. Sámi biebmokultuvra lea ásaheavvon ođđa oahppofálaldahkan. Allaskuvllas lea maiddá dakkár oahppofálaldat mas oahppit ohppet iskkadallat daid váikkuhusaid maid sisabahkkemat álgoálbmoteatnamiidda dagahit, mas Ruošša iešgudet regiovnnaid eamiálbmotnuorat leat leamaš fárus. Allaskuvllas leat almmatge ain stuorra hástalusat das mii guoská eambo studeantaid háhkami. Plánejuvvo dál oahppofálaldat mii guoská eamiálbmogiidda ja dálkkádatrivdamiidda.

Sámi allaskuvlla ohciidlogu ovdáneapmi lea oppačat leamaš negatiivva mañimus jagiid. Jagi 2003 ledje allaskuvllas 354 ohcci, ja jagi 2007 lohku lei fas 281. Oahppiidhahkan orru ovdáneame rivttes guvlui go mihtida dán buot registrarastojuvvon studeantaid logu ovdáneamiin. Allaskuvlla studeantalohku lea lassánan birrasiid 30 proseanttain jagi 2003 rájesjagi 2007 rádjái, ja jagi 2007 ledje 187 registrarastojuvvon studeantta¹.

Allaskuvlla budšeahhtaramma lasihuvvui 0,4 milj. ruvnnuin jagi 2004 studeantaháhkane barggu várás, Sd.dieđ. nr. 34 (2001–2002) čuovvoleapmin. Allaskuvla geahččala ángirit háhkat studeantaid buot sámi guovlluin, ja jagi 2007 lei earenoamážit háhkan oahpaheaddjeohppui guovddázis. Allaskuvla lea dieđihan ahte beroštupmi oahpaheaddjeohppui orru leame positiivva.

Máhtodepartemeanta áigu hástalit Sámi allaskuvlla fállat eanet lávdaduvvon oahpuide, earenoamážit daidda oahpuide maid eai nagat hahkát lasi studeantaid.

12.1.2 Oahpaheaddjeohppu

Allaskuvllas lea našunála ovddasvástádus sámi dábálašoahpaheaddje- ja ovdaskuvlaoahpaheaddjeohpus. Ođđa, molssaevttolaš modealla oahpaheaddjeohpu várás lea ovdánahtton ja váldui atnui sisaváldimis jagi 2005 čavčča. Modealla lea ráhkaduvvon našunála rámmaplánaid vuodul, muhto sierra profiillain sihkkarastin dihte guoskevašvuođa sámi servodahkii. Lea deattuhuvvon ahte juohke oahppojagis galgá leat sierra fágalaš profiila mas leat iešgudelágán fáttat guovddázis. Vuosttaš oahppoja-

hki lea oktasaš sihke dábálaš ja ovdaskuvlaoahpaheaddjestudeanttaide, ja lea maiddá vejolašvuohta oktiioorganiseret fágaid goalmmát oahppojagi. Ođđa modealla lasiha studeantaid vejolašvuođaid čiekŋudit iežaset oassái mii lea válljenfriddja oahpus ja seammás dahkat ásaheavva resursageavaheami beaktileabbon.

Allaskuvllas lea sisaváldin dábálašoahpaheaddjeohppui ja ovdaskuvlaoahpaheaddjeohppui juohke nuppi jagi. Jagi 2007 ledje registrarastojuvvon 14 studeantta dábálašoahpaheaddjeohpus. Registrerejuvvon studeantaid lohku lea niedjan áigodagas 2003–2007, seamma guoská ohciidlohku. Jagi 2007 ledje 18 ohcci sámi dábálašoahpaheaddjeohppui, ja jagi 2005 ledje fas 23 ohcci. Ovdaskuvlaoahpaheaddjeohpus ledje jagi 2007 registrerejuvvon 7 studeantta. Registrerejuvvon studeantaid lohku čájehuvvo maiddá das leame niedjan. Sámi ovdaskuvlaoahpaheaddjeohppui ledje 2007 21 ohcci, ja 2006 ledje fas 10 ohcci. Maiddá ovdaskuvlaoahpaheaddjeohpu ohciid lohku lea niedjan.

Sámediggi mearrida sámegielfága rámmaplána oahpaheaddjeohpus. Oahppu lea dohkálaš virggiide maiddá dárogielat mánáidgárddiin ja vuoddoskuvllain. Sámi allaskuvla oahpaheaddjeohppu addá maiddá oahpahangelbbolašvuođa oahpaheaddjin Ruotas ja Suomas. Ásaheavva našunála ovddasvástádus sisttisdoallá maiddá oktiordneovddasvástádusa lullisámegiela ja julevsámegiela hárrái Davvi-Trøndelága ja Budeaju allaskuvllain.

Sámi allaskuvla lea ollu jagiid ovddidan ođđa, molssaevttolaš oahppanvugiid ja -metodaid mat leat vuodduvvon fievrridahtti studeanta-PCaide ja árppohis kommunikašuvdnii. Teknihkalaš ja pedagogalaš IKT-geaveheapmi ovttasbargguin praktihkalaš surggiin lea okta deataleamos gelbbolašvuodasurggiin allaskuvllas oahpaheaddjeohpu siskkobealde. Oinnolaš boadusin dán ovdáneamis oaččui Sámi allaskuvla Oahpahus- ja dutkandepartemeantta oahppokvalitehtabálkkašumi jagi 2005.

Allaskuvla lea ángiruššan ovdánahttit joatkkaoahppofálaldagaid sihke dábálaš oahppofálaldahkan ja gáiddusoahpahussan vuoddoskuvlla ja mánáidgárddiid oahpahed- djiide sámi guovlluin. Sámi allaskuvlii lea maiddá addon ovddasvástádus ja resurssat oktiordnet sámi fágaid fierpmádaga Máhttoloktemis. Sámi allaskuvlla oahppofálaldagat leat danne guovddáš váikkuhangaskaoamit sihkkarastin dihte bures oahppan bargiid mánáidgárddide ja skuvladoibmii sámi guovlluin. Sámi allaskuvllas lea maiddá gelbbolašvuohta ja vejolašvuohta fállat joatkkaoahppokurssaid sámi kultuvrra ja sámi diliid birra skuvlaeaggádiidda olggobealde sámi guovllu.

¹ Gáldu buot studeantaloguide lea Alit oahpu diehtovuoddu (DBH). Studeanttat das eai leat olbmot, muhto leat visot rehenaston ollesáiggekvivaleantan.

Dan oktavuodas go dalá dábálašoahpaheaddjeoahppu galgá geahčaduvvot, áigu Máhttodepartemeanta árvvoštallat guđe ládje sáhtá nannet sámi historjá- ja kultur- ipmárdusa oahpu ođđa rámmaplánas.

Ráđdehus áigu árvvoštallat man ávkkálaččat stipeandaortnegat leat váikkuhan- gaskaoapmin oaččohit eanebuid álgit sámi oahpaheaddjeohppui.

12.1.3 Sámejiella

Lea stuora dárbu bargiide main lea nanu sámeziel máhttu. Danne váilot ain sámezielalaš ovdaskuvla-oahpaheaddjit ja oahpaheaddjit mánáidgárddiin ja vuodđoskuvllain, ja alit oahpu ásasahusain lea vátisvuohta oazžut olbmuid virggiide maidda gáibiduvvo dieđalaš gelbbolašvuohta. Iešguđet servodatsurggiin lea maiddá dárbu bargiide geat máhttet sihke sámejiella ja dárogjela.

Sámi allaskuvllii lea biddjon našunála ovddasvástádus áimmahuššat, nannet ja ovdánahttit sámejiella dieđafágan, gč. Sd.dieđ. nr. 34 (2001–2002). Dát ovddasvástádus fátmasta buot giellaajoavkkuid, sihke davvisámejiella, lullisámejiella ja julevsámejiella ja eaktuda lagaš ovttasbarggu fágabirrasiguin alit oahpu eará áigeguovdilis ásasahusain. Allaskuvla lea bidjan ollu barggu fágaterminologii ja ovdánahttimii iešguđet fágasurggiin. Sámejiella ovdánahttin dieđagiellan lea almmatge guhkes áiggi bargu mii gáibida bisánkeahtes ángiruššama.

Sámi allaskuvla lea leamaš fárus Sámedikki proševttas ealáskahttime lullisámejiella Elgás Engerdála gielddas, prošeahta mii lea bistán badjel 5 jagi, 2001 rájes 2006 rádjái (gč. boksa 11.1). Allaskuvlla fágabargit leat searvan sihke proševtta stivrenjovkui ja fágalaš bagadallamii prošeahtaáigodagas.

Sámejiella lea odne áсахuvvon vuolit gráda dásis ja oassin Sámi allaskuvlla oahpaheaddjeoahpus. Namuhuvvon stuorradiggedieđáhusas doahhtalii ráđdehus ahte allaskuvla galgá nannejuvvot dainna áigumušain ahte sámejiella galgá áсахuvvot alit dásis. Eaktun áсахit oahpu alit dásis lea ahte Našunála oahppokvalitehta orgána (NOKUT) dohkkeha oaphuid. Guovvamánus 2008 oaččui Sámi allaskuvla dohkkehuvvot masteroahpu sámejielas. Nannen dihte sámejiella lea allaskuvla ožžon juolluduvvot stipendiahtavirggi.

Allaskuvlla budšeatta lasihuvvui jagi 2005 500 000 ruvnuin nannen dihte oahppogirjiid almmustahttima sámejiellii.

Lea hástalus háhkat studeantaid sámezielohppui ja sámi oahpaheaddje- ja ovdaskuvlaoahpaheaddjeohppui. Sivvan lea muhtun muddui ahte

heittot sámeziel máhttu sámi guovlluin ráđde studeantaháhkama. Ovdakursa studeanttaide geain lea heittot dahje váilevaš máhttu sámejielas, sáhtá leat doaimma mii sáhtá leat veahkin lassánahttime háhkama. Ráđdehus áigu árvvoštallat juolludut lassiruda ovdakursii sámejielas.

12.1.4 Duodji

Sámi allaskuvllas lea guhkes árbevierru addit oahpu sámi dáiddaduojis/duojis. Allaskuvllas lea sierragelbbolašvuohta dán fágasuorggis ja oaččui Sd.dieđ. nr. 34:s (2001–2002) našunála ovddasvástádusa ovdánahttit fága viidáseappot. Allaskuvla pláne ohcat dohkkeheami masterohppui duojis.

12.1.5 Sámi allaskuvlla ja Sámi Instituhta oktiorganiseren

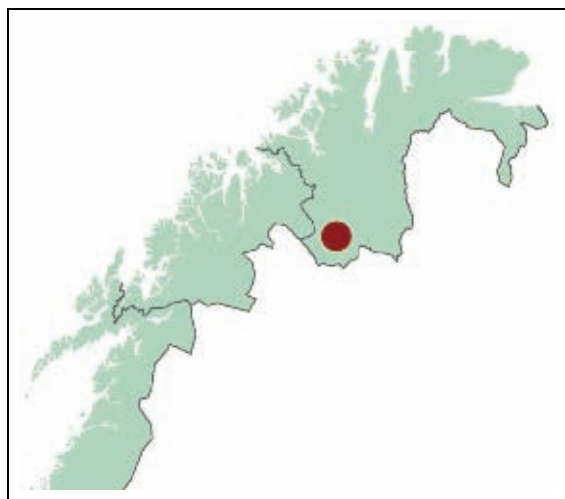
Sámi instituhta áсахuvvui jagi 1973 áсахussan Dáviriikkalaš ministtarráđi vuollai. 1.1.2005 rájes lea instituhta fágalaš doaimma organiserejuvvon Sámi allaskuvlla ovtadahkan. Leat mearriduvvon ođđa njuolggadusat instituhtii main instituhta fágalaš iehčanasvuohta deattuhuvvo. Sámi allaskuvla nammada golbmasa stivrra vida miellahtus Suoma, Norgga ja Ruota sámedikkiid evttohusaid vuodul. Instituhta jodiheaddji lea seammás Sámi allaskuvla dutkandirektevra. Instituhta vuodđojuolludus maid Davviriikkalaš ministtarráđi addá lea dađistaga unniduvvon dassáži go dat jagi 2007 gokčá 25 proseantta. Vuodđoruhtadeami muđui gokčá Norga 50 proseanttain, Ruotta 15 proseanttain ja Suopma 10 proseanttain. Juolludusat addojit Sámi allaskuvllii merkejuvvon instituhta doibmii. Instituhtas leat dasa lassin viehka stuorra oassi doaimmasisaboaut.

Instituhta ulbmil lea dutkamiin nannet ja ovdánahttit sámi giella, kultuvrra ja servodateallima gehččojuvvon buotsámi perspektiivvas. Instituhta vuoruha golbma fágalaš ángiruššansuorggi: Servodatdutkanama, sámejiel dutkama ja riektehistorjjálaš dutkama. Leat sullii 20 dutki biddjon virgái mearreáigái geain lea gelbbolašvuohta dáid iešguđet fágasurggiin.

12.1.6 Fágalaš dási ovdánahttin

Sd.dieđ. nr. 34:s (2001–2002) sámi alit oahpu ja dutkama birra deattuhuvvui nannet sámi oahpahu- ja dutkansuorggi dainna lágiin ahte Sámi allaskuvla áiggi vuollái sáhtá dohkkehuvvot dieđalaš allaskuvlan. Guovddáš áššit dán oktavuodas ledje sámejiella ja duoji nannen dainna áigumušain ahte fágat galge sáhttit áсахuvvot alit dásis. Allaskuvllas leat

Boksa 12.1 Sámi dieđavisti Guovdageidnui

Govus 12.1 Guovdageainnu suohkan
Finnmárkkus

Vurdojuvvo ahte mánga sámi ásahusa Guovdageainnus bargagohtet fágalaččat lagabut go oktasaš dieđavisti mii dál lea huksejuvvomin, gárvána. Sámi allaskuvla ja Sámi Instituhtta galget guovdduštuvvot seamma vistái nu mo earret eará Sámedikki oahpahusa, giela ja kultuvrra ossodat, Sámi arkiiva, Sia-Finnmárkku sámi erenoamášpedagogalaš doarjalus, Gáldu – álgoálbmotvuoigatvuođaid gelbbolašvuođaguovddáš, Boazodoalu riikkaidgaskasaš fágaja gaskkustanguovddáš ja Sis-Finnmárkku Studeantaid Ovttaštas. Dáid ásahusaid ja doaimmaid čohkken láchčēt dilálašvuođaid šattolaš ovttašbargui ja das vulget dehálaš synergijaváikkuhusat sámi gillii, kultuvrii, dutkamii ja oahpahussii. Sámi arkiivva, diehtjuohkin- ja duodaštanguovddáža oktiordnen dagaha maiddái dieđuid eambo olahattin dutkamii ja oahppamii ja buoret ovttaštuvvon fáldadaga geavaheaddjiide. Visti galgá plána mielde leat gárvvis jagi 2009.

odne vihtta doavttergrádavirggi mat ruhtaduvvojit vuodđobušehtas.

Dán guokte sámi ásahusa, Sámi allaskuvlla ja Sámi instituhtta oktiorganiseren, nanne sámi akademalaš birrasa hirpmosit. Dan guovtti ásahusas lea viehka muddui ollisteaddji fágačoakkáldat, ja vurdojuvvo ahte oktiorganiseren buvttiha fágalaš synergijaváikkuhusaid. Lea mearriduvvon oktasaš strategalaš plána mii guoská jagiide 2006–2011.

Plánas deattuhuvvo ovdánahttit ja nannet Sámi allaskuvlla ja Sámi instituhtta oktasaš doaimmaid ovttašdoaimbi ásahussan. Okta váldoulbmil strategiijaplánas lea ahte dakkár oktasaš ásahus dohkkehuvvo dieđalaš allaskuvlan dán áigodagas. Ráđđehus lea dorjon ulbmila ahte dieđalaš gelbbolaš-vuohta galgá huksejuvvot nu ahte allaskuvla deavdá gáibádusaid dohkkehuvvot dieđalaš allaskuvlan. Dán barggu oassin lea Sámi allaskuvla bargan oazžut ásahuvvot masteroahpu sámegielas. Našunála oahppokvalitehta orgána dohkkehi oahpu guovvamánus 2008.

12.2 Romssa universitehta

Romssa universitehtas lea našunála ovddasvástádus eamiálbmogiidda guoski dutkamis, oahpahas ja gaskkusteamis. Sámi dutkan ja máhttohusen, oahpahas ja gaskkusteapmi sámi diliid birra lea Romssa universitehtii leamaš guovdil dan ásaheami rájes, ja universitehtas lea váldoovddasvástádus oahpahas ja dutkamis sámi álbmoga várás ollu fágaid siskkobealde. Universitehtas lea ovddasvástádus addit oahpu vuodđogitta bajit dás-sái eanas fágasurggiid siskkobealde nugo realfágain, humanisttalaš fágain, servodatfágain ja ollu profesuvdnoahpuin. Eanaw fágasuorggit sisttisetdallet maiddái oahppofáttaid main leat earenoamážit álgoálbmot- ja sámi váttisvuođat guovddázis. Universitehta dutkanbiras lea našunála, ja muhtun fágasurggiin riikkaidgaskasaš nákcán sámi ja álgoálbmotoahpu dáfus. Sámi dutkamiid guovddázis, mii áhahuvvui jagi 1990, lea bajimus ulbmil ovddidit oahpahas ja dutkama sámi diliid birra universitehtas, oktiordnet doaimma, movttidahttit fágaidgaskasaš doaimma ja geasuhit eanebuid sámi dutkamii. Leat plánat ovddosguvlui dahkat Sámi dutkamiid guovddáža dábálaš álgoálbmotdutkan guovddázin.

Sámi oahpahas ja dutkan leat universitehta ángirusšansuorggit. Universitehta 2000–2010 áigodaga strategiijaplánas leat ollu doaimmat nannet sámiiide ja álgoálbmogiidda guoski dutkama ja oahpu. Earret eará áhahuvvui álgoálbmotoahpu masterprográmma mas leat eamiálbmotfáttát historjja, jussa, sosialantropologiija ja humaniora siskkobealde. Lea maiddái áhahuvvon prográmma boazodollui guoski dutkamii ja mátkedoarjjaortnet sámi master- ja doavttergrádstudeantattaide.

Sámi dearvvašvuođadutkan guovddáš áhahuvvui jagi 2001 dalá Sosiala- ja dearvvašvuođadepartemeantta ruhtademiin. Guovddáš lea čadnon Romssa universitehta servodatmedisiinna insti-

tuhtii ja doaimmaha dearvvašvuoda- ja eallindili dutkamiid guovlluin main leat sápmelaččat.

Universitehta lea ain áidna ásahus mii addá oahpu sámegielas buot dásiin. Universitehtas lea dainna duogážiin earenoamáš ovddasvástádus sámegielas dutkiid oahpaheamis. Sámegiela viidáset ovdánahttin ja seailluheapmi, oktan lullisámegielain ja julevsámegielain main leat hui unna fágabirrasaččat, ferte leat guovddázis ja dáhpá- huvvat lagaš ovttasbargguin Sámi allaskuvllain, Budeaju allaskuvllain ja Davvi-Trøndelága allaskuvllain. Bargiid háhkan alit virggiide sámegielas lea leamaš váttis. Universitehta lea dál bidjan professor II:ža sámi gielladiehtaga virgái, geas lea váldovirgi Upmi universitehtas.

Oalle stuora oassi sámi álbmogis odne ii máhte hupmat sámegiela. Dan dihte lea stuorra jearru sámegielkursii álggahalliid várás. Romssa universitehta lea ovdal fállan dakkár oahpu, muhto lea dál pláneme bachelorfálaldaga sámegielas vierisgiellan. Universitehta lea maiddá mearridan ásahit sámi leksikografii ja giellateknologii guovddáža (Senter for samisk språkteknologi). Dát lea dakkár prošeavtta bistevázžan dahkan maid Norgga dutkanráđdi ruhtadii ja mii álggahuvvui jagi 2001.

Universitehta lea ožžon guokte stipendiahtavirggi áimmahuššat sámi oahpahasovddasvástádusa.

12.3 Eará ásahusaid oahput

12.3.1 Budeaju allaskuvla

Budeaju allaskuvla addá oahppofálaldaga julevsámegielas oassin dábálašoahpaheaddje- ja ovdaskuvlaoahpaheaddjeoahpus dahje viidásetoahppofálaldahkan ohcciide geain lea iešguđetlágán duogáš. Fálaldagat addojit juohke nuppi jagi ja dat lea dan duohkin galle ohcci leat ja leat go oahpaheaddjit fidnemis jagi. Fáttát main leat julevsámi čuolbmačilgehusat, sáhttet muđui leat fárus ollu oahpuin. Huksen dihte gelbbolašvuoda lea allaskuvla ožžon doavttergrádstipeandda ja dál lea okta stipendiahtavirgi julevsámegielas. Allaskuvla lea dán jagi dahkan ovttasbargošiehtadusa Árran julevsámi guovddážiin dainna ulbmiliin ásahit guhkesáiggi dutkan- ja oahppoovttasbarggu sámegielas ja álgoálbmotoahpus.

Sd.dieđ. nr. 34:s (2001–2002) oáččui Budeaju allaskuvla našunála ovddasvástádusa julevsámegielas oahpaheaddjeoahpu oassin. Lea biddjon ruhta allaskuvlla bušehtii fuolahit dán ovddasvástádusa.

Jagi 2005 ledje julevsámegielas 10 registrerejuvvon studeantta ja 11 ohcci. Oahput eai fállujuv-

von oahppojagi 2006/2007, muhto allaskuvla pláne fállat oahpu fas oahppojagi 2008/2009.

Ráđdehus árvvoštalla juolludit liigeruđa ovdakursii julevsámegielas, gč. mii muitalluvvo kap. 12.1.3 vuolde. Ráđdehus áigu maiddá árvvoštallat man ávkkálaččat stipeandaortnegat leat váikkuhangaskaoapmin háhkat studeanttaid sámi oahpaheaddjeohppui.

12.3.2 Davvi-Trøndelága allaskuvla

Lullisámi giella lea leamaš earenoamážit dulbmjuvvon danne go eai gávdno makkárge lullisámegiela váldoguovllut. Danne lea leamaš earenoamáš deatalaš addit oahpu mánáidgárddiid, vuoddoskuvllaid ja joatkkaskuvllaid sámegieloahpaheddjiide. Oassin seailluhit ja ovdánahttit lullisámegiella lea Davvi-Trøndelága allaskuvla ožžon našunála ovddasvástádusa lullisámegielas oahpaheaddjeoahppokonteavsttas, gč. Sd.dieđ. nr. 34 (2001–2002). Allaskuvla lea ásahan jahkebeallasaš oahppofálaldaga lullisámegielas. Oahppu sisttisdoallá giella, girjjálašvuoda- ja kulturmáhtu ja fágadidaktihka ja sáhtta leat oassi oahpaheaddjeoahpus dahje bacheloroahpus dahje váldot joatkkaoahppun. Allaskuvla addá maiddá lassioahpposkurssa sámi árbevirolaš máhtus mii lea rehkenaston skuvlla bargiide, almmolaš ja priváhta doaimmaide. Leat biddjon liige resurssat allaskuvlla bušehttarámmaide fuolahit allaskuvlla ovddasvástádusa lullisámegielas. Jagi 2007 ledje julevsámegieloahpus ovcci registrerejuvvon studeantta, ja 2006 lei lohku fas guhtta studeantta. Lullisámegielas ledje 2007 14 ohcci, ja 2006 lei lohku fas 7 ohcci.

Ráđdehus áigu árvvoštallat juolludit liigeruđa ovdakursii lullisámegielas, gč. Mii muitalluvvo kap. 12.1.3 vuolde. Ráđdehus áigu maiddá árvvoštallat man ávkkálaččat stipeandaortnegat leat váikkuhangaskaoapmin háhkat studeanttaid sámi oahpaheaddjeohppui.

12.3.3 Finnmárkku allaskuvla

Allaskuvllas leat ollu oahppofálaldagat main sámi kultuvra, historjá ja servodateallin leat integrerejuvvon oasis. Dát guoská sihke profešuvdnoahpuide nugo oahpeaddje- ohppui iešguđet sosiala- ja dearvvašvuodafágaoahpuide, muhto maiddá dakkár fágain go mátkkoštanealáhusas, meahcásteamis ja luondduvalljodathálddašeamis leat fáttát main leat sámi čuolbmačilgehusat. Allaskuvlii ii leat biddjon earenoamáš ovddasvástádus sámegillii guoski fágain, muhto lea ovdánahtton fágalaš profiila mii áimmahuššá sámi váttisvuodaid.

12.3.4 Ásahusaid gaskasaš ovttasbargu

Sámi akademalaš birrasat leat smávvat ja Sd.meld. nr. 34:s (2001–2002) deattuhuvvui danne hirpmosit ahte ovttasbargu gaskal ásahusaid ferte nannejuvvot. Oassin stuorradiggediedáhusa čuovvoleamis lea čielggadeapmi fágalaš ovttasbarggu birra gaskal Romssa universitehta, Sámi allaskuvla, Sámi allaskuvla/Sámi instituhta ja Finnmárkku allaskuvlla. Ovttasbargošiehtadusat mat gávdnojit ja ovttasbarggu viiddiduvvon rámmat buktot ovdan. Evttohuvvo ovttasbargu oahpuid siskkoalbe nugo sámegeilas (álgooahpus), luondduhalddašeamis, ja dárbu hukset gelbbolašvuoda našunála ulbmiliid geažil searvadahttit sámiide guoski fáttáid sihke mánáidgárddiin ja vuoddoskuvllas. Dutkama siskkoalbe evttohuvvo earret eará ovttasbargu dutkioahpu hárrái mii guoská sámiid ja álgoálbmogiid fáttáide ja joatkit ja lasihit doarjaga álgoálbmotfierpmádahkii. Árbevirolaš máhttu evttohuvvo konkreetta fáddán dutkanovttasbarggus. Lea guovddáš doaibma ása-husaide čuovvolit áige-guovdilis árvalusaid čielgga-deamis.

12.4 Álgoálbmotfierpmádat

Dutkanráđdi ásahuvvui 1997 álgoálbmodutkama fierpmádaprošeaktan mii lea ovttasbargoprošeakta gaskal Sámi allaskuvla, Sámi allaskuvla ja Sámi instituhta. Ulbmil prošeavttain lei ovddidit sámi dutkama ja álgoálbmotdutkanma šiehtadusaiguin gaskal iešguđet birrasiid ja riikkaid dutkiid ja ná váikkuhit dutkiid háhkamii ja ođđa dutkanprošeavttaide. Go prošeaktaáigodat nogai lea Sámi allaskuvla ožžon máksot 600 0000 ruvno joatkit fierpmádaga. Iešguđetge dutkanprošeavttaide mat leat čadnon fierpmádahkii ferte nugo ovdal leat olggobeale ruhtadeapmi lassin.

12.4.1 Árktalaš universitehta

Árktalaš universitehta (University of the Arctic) lea fierpmádatovttasbargu gaskal universitehtaid ja allaskuvllaid árktalaš guovlluin. Alit oahpu ása-husat dan gávccii miellahttoriikkas mat leat Árktalaš ráđis leat mielde fierpmádagas. Norgga bealde servet golmma davimus fylkka alit oahpu ása-husat. Ovttasbargu lea earenoamážit guovdilaston stu-deanta- ja oahpaheaddjelonohallamii. Fierpmádat ovttasstahtta earretr eará mobilitehtaprogrammá north2north, oahppoprográmma Bachelor of Circumpolar studies ja fáddáfierpmádagaid jagieddekurssaid. Oassi dán ovttasbarggus doaimmaha

Sámi allaskuvla prošeavttaid boazodoallohalddašeamis birra Ruošša eamiálbmogiid várás ja ovdánahtta riikkaidgaskaš kurssaid dálkkádatheiveheamis álgoálbmotservodagain Davviguovlluin.

Romssa universitehta ovttastahtta Norgga ovttasbarggu fierpmádaga siskkoalbe. Lea 2008 juolluduvvon 5,3 milj. ruvno doibmii Romssa universitehta bušehta badjel. Ráđdehus áigu oassin davviguovlostrategiijas nannet ovttasbarggu gaskal máhttoásahusaid sirkumpolára guovlluin davvin oahpaheaddjelonohallama lasihemiin ja masterprográmma ása-hemiin.

12.5 Norgga dutkansráđi sámi dutkan

Sd.died. nr. 34:s (2001–2002) *Kvalitetsreformen (kvalitehtaodastus)*, Sámi alit oahpu ja dutkama birra evttohuvvui earret eará nannet Dutkansráđi prográmma sámi dutkama várás. Diedáhusas evttohuvvui ahte dutkiid háhkan sámi dutkamii galgá nannejuvvot, muhtun muddui stipeandarudain Dutkanrádis ja muhtun muiddui háhkanvirggiid juolludemiin áige-guovdilis ásahusaid bušehtaid badjel. Diedáhus evttohi maddái ahte ráđdehus galgá vuolggahit digáštallama lávgadet davviriikkalaš ovttasbarggu sámi dutkama organiserema birra.

Stuorradiggi doahttalii ahte galgá bargojuvvot viidáseappot nannet sámi alit oahpu ja dutkama go gieđahalai Árv.S. nr. 12 (2002–2003) ja Sd.died. nr. 34. Sámi dutkama prográmma oáččui eambo resurssaid nugo lei evttohuvvon diedáhusas. Sd.died. nr. 20 (2004–2005) Dutkandáhttu miedái joatkit sámi dutkama ja sámi dutkkiid háhkama, ja evttohi dán oktavuodas ahte Dutkanráđi sámi dutkama prográmma galgá guhkiduvvot ja nannejuvvot.

12.5.1 Sámi dutkama prográmma

Dutkanráđi sámi dutkama prográmma álggahuvvui 2001 ja loahpahuvvui 2006. Prográmmas, mii fátmasta humanisttalaš ja servodatdiedálaš dutkama, lea leamaš badjelaš 43 milj. ruvno maid hálldašii prográmmaáigodagas. Bures badjel golbma njealjádasa ruđas leat bohtán Máhttodepartemeanttas, ja loahppa Bargo- ja searvadahttin-departemeanttas. Ulbmil prográmmain lea leamaš gelbbolašvuoda huksen, dutkiid háhkan ja ollu fágáid ja ásahusaid rastásaw ovttasbargu. Earenoamážit lea leamaš guovddážiis ovdánahttit sáme-giela diedagiellan. Prográmmaáigodaga manjimus oasis lea dutkama gaskkusteapmi deattuhuvvon eambo. Oppalaččat lea prográmma deattuhan nis-

soniid háhkama dutkamii. Lassin davvisámi prošeavttaide, lea addon ruhta lullisámi ja julevsámi prošeavttaide.

Dollui loahpahankonferánsa 2006. Čoahkkáigeassu čájehii ahte prográmma lea leamaš hui mávsolaš sihke dutkiid geasuheapmái sámi dutkamii ja dutkama gaskusteapmái. Prográmma lea earenomážit lihkestuvvan háhkat nissoniid dutkamii. Ollu prošeavttat leat leamaš ávkkálaččat ovdánahtit sámegiela diedagiellan. Dát lei deatalaš ulbmil prográmmain. Ollu fágaidgaskasaš prošeavttat leat buvttihaan dutkama mii sáhtta leat veahkkin buktime odđa perspektiivaid sámi servodateallimii ja leat vuodđun politihka hábmemii boahhte áiggi. Prográmmain lea addon doarjja 51 iešguđetlágán prošeaktii, maid searvvis leat 15 gaskkustandoaimma.

Odđa prográmma lea álggahuvvon 2007, man vuodđun lea ovddit prográmma heaitán prográmmastivrra ieševalueren, ja maid Sámediggi ja sámi dutkama birrasat leat dadjan/árvalan. Odđa prográmmastivrras leat Ruota ja Suoma lahtut. Sámedikkis lea dárkojeaddji stivrras.

Sámi dutkanprográmma II:ža ulbmil lea ovddit guhkesáiggi dutkama mas lea alla dássi sámi diliid birra, ja leat veahkkin dutkiid háhkame ja viidáseappot ovdánahttime sámegiela diedagiellan. Dasa lassin deattuhuvvo riikkaidgaskasaš dutkanovttasbargu, fierpmáduksen ja dutkama gaskusteapmi. Mii guoská dutkiid háhkamii lea poastadoavtterstipeanda deatalaš váikkuhangaskaopmi. Árbevirolaš máhttu lea okta vuoruhansuorgi odđa sámi dutkama prográmmas, gč. kap. 13. Prográmmaáigodat lea viiddiduvvon 5 jagis 10 jáhkái. Leat Máhttosdepartemeanta ja Bargo- ja searvahttindepartemeanta mat ruhtadit prográmma.

12.5.2 Eará prográmmadoaimmaid sámi perspektiiva

Lea deatalaš hukset fágalaš viidodaga sámi dutkamis. Okta veahkki dása lea Dutkanrádi bargu integreret sámi elemeantaid eará osiide prográmmadoaimmastis. Sámi perspektiiva lea fárus ovdamearkka dihte ollu prográmmain mat gusket dálkkádahkii ja birrasii.

Prográmmas Eanadat earáhuuvame – kulturbirrasiid ja luondduvalljodagaid geavaheapmi ja hálldašepmi, leat leamaš sámi elemeantat siste álggu rájes. Oasit pro-grámmain NORKLIMA, Biras 2015 ja Areála ja lunduivuođustuvvon ealáhusovdá- nahttin (AREAL) sáhttet leat áigeguovdilát álgoálbmot- ja boazodoallováttsivuođaide.

Dearvvašvuodadutkanprográmmat Psyhkalaš dearvvašvuoda dutkan, Álbmotdearvvašvuodapro-

Boksa 12.2 EALÁT ja riikkaidgaskasaš polárajahki

Dutkanprošeakta EALÁT lea Árktalaš rádi dálkkádatraportta (ACIA) čuovvoleapmi ja prošeakta riikkaidgaskasaš polárajagi (2007–2008) vuolde. Prošeakta galgá geahččat mainna lágiin dálkkádatrieddamat váikkuhit bohccuid guohtumiidda. Dát galgá dáhpáhuvvat lagaš ovttasbargguin gaskal boazodolliid ja dutkkiid. Okta deatalaš ulbmil lea ovttaiduhttit árbevirolaš máhtu diedalaš dieđuiguin iešguđetge regiovnain Ártkasis. Norgga dutkanráđdi lea juolludan 9 milj. ruvnno prošeaktii 2006 maid Sámi allaskuvla/Sámi Instituhtta jodihit. Bargu dahkko ovttas dutkiiguin, boazodolliiguin ja gaskkusteddjiiguin geat ovttasbarget dutkansásahusaiguin Norggas ja eará riikkain, earret eará USAs ja Ruoššas. Ulbmil prošeavttain lea ráhkkanahhtit boazoeaiggádiid ja eiseválddiid rievdamiidda mat sáhttet boahit boazoguohtumiidda globála liegganeami ja Ártkisa geavaheami rievdamaga geažil. Prošeakta galgá veahkehit boazodolliid ieža unnidit ealáhusa raššivuoda ja defineret várrafaktoriid mat gusket boahttevaš dálkkádatrieddamiidda. EALÁT- prošeakta buvttiha máhtu sihke boazodolliide ja eiseválddiide ovdánahtit sihke odđa positiivva hálddašanstrategiijaid mat sáhttet leat ávkin lassánahttime boazodolu gierdilvuoda rievdamiidda ja seailluheame guohtunareálaid boahhte áigái.

Dutkanráđdi ruhtada maiddái eará eamiálbmogiidda guoski prošeavttaid, polárajahke-áingiruššama siskkobealde. Dát guoská prošeavttaide Community Adaption and Vulnerability in the Arctic Regions, The Impacts of Oil and Gas Activity on Peoples in the Arctic, The Linguistic and Cultural Heritage Electronic Network ja Monitoring of Development in Traditional Indigenous Lands of the Nenets Autonomous Okrug.

grámma, Biras, genat ja dearvvašvuoda, deavvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid, mat buohkat álggahuvvojedje 2006 ja galget bistit njeallje jagi, sáhttet maiddái sisttisetdoallat sámiide guoski dutkama surggiideaset siskkobealde.

Odđa juolludemiiguin 2007, ožžo earret eará sámi dutkanprográmmat AREAL, Polárajahki ja eará áigeguovdilis prográmmat ruđa.

Sámiide guoski prošavttat ožžot danne doarjaga iešgudetge prográmmaid siskkobeaalde mat ruhtaduvvojit ollu departemeanttaid bušeahntaid badjel. Addo maiddá ruhta sámi dutkamii luovos prošavttaid siskkobeaalde, ja 2007 addui doarjja sámiide guoski instituhtaprošektii riektediehtagis.

Ráđdehusa davviguovlostrategiija buktui ovdan juovlamánu 1. beaivvi 2006. Strategiija deattuhii earret eará eamiálbmotdimenšuvnna máhttoovdaneamis davvin leame deatalaš. Strategiija mielde áigu ráđdehus láchit dili nannet davviguovlluide guoski dutkama Norgga dutkanrádi bokte. Geahčá kap. 5.2 mas mitaluvvo davviguovlostrategiija birra.

12.5.3 Organiseren

Mañimus dutkandieđáhus, Sd.dieđ. nr. 20 (2004–2005), deeattuha dárbbu geahččat sámi dutkama ovtas eará dutkamiin. Dieđáhus dadjá danne ahte ruhta sámi dutkamii, nugo dutkanruhta muđui, ain kanaliserejuvvo muhtun ráje njuolga universitehta ja allaskuvlasuorgái, muhtun muđui Norgga dutkanrádi bokte.

Bargojuvvo olahit viidát davviriikkalaš ovtasbarggu sámi dutkamis. Sámi fága- ja dutkanbirrasat deattuhit dárbbu ráhkadit oktasaš strategiijaid ja standárddaid dutkamii sámi ja álgoálbmoguvlluin, gč. semináraportta Future challenges for reindeer husbandry societies, Upmi, njukčamánu 2007. Sd.dieđ. nr. 20:s (2004–2005) bivdojuvvo Dutkanráđdi álggahit oktasaš davviriikkalaš čielggadeami mii galgá árvvoštallat sámi dutkanlávdegotti ásaheami Norgga, Ruota ja Suoma várás. Jurdda lea ahte dakkár lávdegoddi galgá bidjat strategiijaid sámi dutkamii ja leat veahkkin buori-deame valljodatávkkástallama davviriikkaid dutkama ovtastahttimiin. Dieđáhusas bivdojuvvo ahte dárba ásaheami sámi etihkkalávdegotti árvvoštallo seammás. Dutkanráđdi lea bargame álggahit barggu daid áigejuovdilis davviriikkaid ektui.

12.6 Strategiijat ja doaibmabijut

- Romssa universitehtas lea ain našunála ovddasvástádus álgoálbmogiida guoski dutkamis, oahpus ja gaskkusteamis, oktan sámegeielain. Dutkanoahppu sámi ja álgoálbmogiidda guoski fágasurggiin lea universitehta guovddáš bargu. Go juolluduvvojit rekruterenvirggit, eaktuduvvo ahte universitehta vuorua maiddá dáid fágasurggiid. Buot daid doaimmaid dáfus lea Sámi dutkamiid guovddášis guovddáš rolla.
- Sámi allaskuvllas lea ain našunála ovddasvástádus áimmahuššat ja ovdánahttit boazodoalu, duoji ja sámegeiela dieđafágan. Ovtasorganiseren Sámi instituhtain ja instituhta fágabirrasiin sámegeielas vurdojuvvo addit synergijaváikkhusaid nu ahte fága sámegeiella sáhtá ásaheavvot alit dásis.
- Lea hástalus rekruteret studeanttaid sámegeielohppui ja sámi oahpaheaddje- ja ovdaskuvlaoahpaheaddjeohppui. Sivvan lea muhtun muđui ahte heajos sámegeielmáhttu sámi guovlluin ráđde ohcciidlogu. Ovdakursa studeanttaide geain lea heajos dahje váilevaš máhttu sámegeielas ovddalgihtii sáhtá leat doaibma mii lea veahkkin lassánahttime rekruterema. Ráđdehus áigu árvvoštallat juolludit liigeruđa ovdakursii davvisámegeielas, julevsámegeielas ja lullisámegeielas.
- Ráđdehus áigu árvvoštallat man ávkkálaš stipeandaortnet lea váikkuhan- gaskaoapmin lassánahttit rekruterema sámi oahpaheaddjeohppui.
- Ráđdehus oaidná deatalažžan ahte Sámi allaskuvla sáhtá leat eambo aktiivvalaččat veahkkin gelbbolašvuodahukseamis iešgudetge osiin almmolaš sektoris; dearvvašvuolta, skuvlaoahpaheaddjeohppu geahčaduvvo áigu Máhttosdepartemeanta árvvoštallat mainna lágiin sámi historjá- ja kultur- ipmárdus sáhtá nannejuvvot oahpu ođđa rámmaplánas.
- Lea ulbmil ahte Sámi allaskuvlla/Sámi instituhta oktiisorganiseremiin sáhtá dohkkehuvvot dieđalaš allaskuvlan. Eaktuduvvo ahte dohkkeheamis buhtaduvvo ahte mearriduvvon eavttut leat devdon.
- Budeaju allaskuvllas ja Davvi-Trøndelága allaskuvllas galgá ain leat našunála ovddasvástádus julevsámegeielas ja lullisámegeielas oassin oahpaheaddjeoahpus.
- Ráđdehus áigu árvvoštallat ásaheami lávdegotti geahčadan dihte lagáibuid daid hástalusaid dain surggiin alit oahpus ja dutkamis mat leat govviduvvon Sd.dieđ. nr 34:s (2001–2002). Evttohusat mat bohtet ovdan čielggadeamis «Sámi alit oahpu ja dutkama ovtasbargu» (Sámi allaskuvla/SI). Earenoamážit lea gaskal Sámi Allaskuvlla/Sámi instituhta ja Sámi allaskuvla dainna áigumušain sihkkarastit gelbbolašvuodahukseama sámi diliid hárrái lea beroštahtti dán oktavuodas. Sámi allaskuvlla ovdánahttima vuodu ulbmil berre viidáseappot leat sámegeiella hálddahušlaš ja fágalaš váldogi-

- ellan ja fálaldat álbmogii Ruoššas, Suomas, Ruotas ja Norggas.
- Ráđđehus áigu oassin davviriikastrategiijas leat veahkkin hukseme sámi ásašusaid návcca álgoálbmogiidda guoski dutkama siskko-bealde.
 - Ráđđehus láchá dili lagat ovttasbargui gaskal ollu sámi ásašusaid go duohtandahká oktasaš dieđavistti Guovdageidnui.
 - Ráđđehus áigu bargat ain nannet sámi dutkama ja sámi dutkkiid rekruterema.

13 Sámi kultuvra, árbediehtu ja dahkkivuoigatvuohta

Go Norga vuoláičálii ON-konvenšuvnna biologalaš šláddjiivuoda birra suoidnemánuu 9. b. 1993, de geatnegahtii Norga iežas sealluhit sámiiid ja báikegottiid báikkálaš árbedieđuid mat čatnasit biologalaš šláddjiivuhtii. Dát lea válddahaljojuvvon čielg-gadeamis NOU 2004:28 Láhka luonddu, eanadaga ja biologalaš šláddjiivuoda birra (luonddušláddjiivuodaláhka). UNESCO konvenšuvnnain vuoinŋalaš kulturárbbi birra ja kulturdovdahemiid šláddjiivuoda birra lea maiddáai mearkašupmi árbediehtui. Bargu WIPOs (World Intellectual Property Organization) ge lea dehálaš dán oktavuodas.

13.1 Sámi árbediehtu ja biologalaš šláddjiivuoha

13.1.1 Bargu riikkaidgaskasaš ja davviriikkalaš dásis

ON-konvenšuvdna biologalaš šláddjiivuoda birra (CBD) mii mearriduvvui jagi 1992, válddahallá (i) biologalaš šláddjiivuoda bisuheami, (ii) šláddjiivuoda osiid ceavzilis geavaheami ja (iii) daid ovdamuniid mat čuvvot genehtalaš resurssaid geavaheamis, govttolaš ja ovttdássásaš juogadeami. Konvenšuvnna gohčodit dávjá rámmakonvenšuvdnan. Dat mearkaša ahte konkreta geatnegasvuodaid sisdoalu stuorra oassi aiddostahttojuvvo oasehasaid čoahkkimiid mearrádusain.

Álgoálbmot- ja báikkálaš servodagaid dieđut, hutkosat ja geavadat sealluhit biologalaš šláddjiivuoda leat válddahaljojuvvon artihkkaliin 8 (j) ja 10 (c). Dás daddjojuvvo ahte juohke šiehtadalli bealli galgá nu bures go lea vejolaš ja ulbmillaš

– vuhtiiválddidettiin iežas nationála lágaid, árvvus atnit, bisuhit ja doalahit daid álgoálbmot- ja báikegottiid dieđuid, ođđahutkagiid ja geavadiid mat ovddastit dakkár árbevirolaš eallinvugiid mat leat dehálaččt biologalaš šláddjiivuoda bisuheapmái ja ceavzilis geavaheapmái, ja ovddidit dáid viidáset geavaheami dan lágkai ahte dat geain leat dát dieđut, ođđahutkagat ja geavadat, galget miehtat ja leat mielde váikkuheamen dasa, ja vel ávžžuhit govttolaččat juogadit daid ovdamuniid mat čuvvot dakkár

dieđuid, hutkagiid ja geavadiid geavaheamis (8j);

- suodjalit ja movtiidahttit virolaččat geavahit biologalaš resurssaid dakkár árbevirolaš kultuvrralaš vugiid vuodul, mat sohpet sealluheami ja ceavzilis geavaheami eavttuide (10c).

Stáhtat mat leat vuolláičállán konvenšuvnna, leat geatnegahtán iežaset sealluhit ja doalahit álgoálbmogiid árbevirolaš dieđuid mat leat soahpevaččat suodjaleapmái ja ceavzilis geavaheapmái, nu ahte daid dieđuid lea vejolaš sirdit boahttevaš buolvvaide.

Konvenšuvnna oktavuodas leat dál šiehtadallamin dakkár vuogádaga birra mii galgá sihkkarastit genaresurssaid fidnema ja daid vuoittu njuolggalaš juogadeami. Árbedieđut mat čatnasit genaresurssaide, árvvoštallojuvvojit maiddáai šiehtadallamiin. Ráđdehus deattuha ahte álgoálbmogat galget oazžut vejolašvuoda searvat šiehtadallamiidda, ja ahte daid vuoigatvuođat siskkáldahttojuvvojit dán bargui.

Konvenšuvnnas lea sierra bargoprográmma álgoálbmogiidda guoski áššiid várás mii čatnasa artihkkala 8(j) čuovvoleapmái. Álgoálbmotáššiid bargoprográmma mearriduvvui viđat oasehasčoahkkimis Nairobis jagi 2000 (COP5). Sierra rabas bargojoavku lea áshuvvon árvvoštallan dihtii bargoprográmma ovdáneami, ráhkkanahhtin dihtii oasehasčoahkkimiid mearrádusaid. Dát lea dakkár arena mii lea nu organiserejuvvon ahte álgoálbmotovttastusat «bálddastahttojuvvojit» konvenšuvnna oasehasaiguin sátnevuoru oazžuma ja hállanáiggi dáfus. Dat ii dáhpáhuva konvenšuvnna eará forain. Riikkaidgaskasaččat lea álgoálbmotbargu konvenšuvnna olis konkretiserejuvvon go:

- Ovddidit sierra prográmma 8(j) birra ja sulasaš áššiid birra.
- Ásahit sierra bargojoavkku mii galgá čuovvolit dán barggu.
- Ovtastit álgoálbmotdeastagiid buot áššáigulli bargoprográmmaide konvenšuvnna olis.
- Ovttas doibmet ONa Bistevaš álgoálbmotforumiin.

Bargu lea váikkuhan dasa ahte álgoálbmotdeastagat leat čalmmustuvvon konvenšuvnna okta- vuodas. Konkrehta bohtosiin sáhtta namahit «Akwé: Kon Guidelines», mat leat eaktodáhtolaš njuolggadusat rávvagiiguin das mo váikkuhusat álgoálbmogiidda guoski bassi báikkiide, eatnamiid- da ja čáziide berrejit čielggaduvvot, nu ahte biraslaš, sosiála ja kultuvrralaš deastagat šaddet mielde.

Artihkkalis 8(j) lea ovddiduvvon raportaráidu mii gohčoduvvo «Composite Reports on the Status and Trends Regarding the Knowledge, Innovations and Practices of Indigenous and Local Communities». Dás válddahallojuvvojit sámi dilálašvuodát ge.

Álgoálbmogiid bistevaš forum lea ONa álgoálbmotáššiid rávvejeddji ja oktiordnejeaddji orgánan lágidan bargobájit ja áššedovdjiavkkuid čohkkimiid Biologalaš šláddjiivuoda ja árbevirolaš álgoálbmotdieđuid gažaldagaid birra.

Mánngga fora barget hástalusain ovddidit vuogádagaid mat galget kollektiiva struktuvrraid veagal sihkkarastit vuoigatvuodaid čohkkejuvvon dieđuide ja vásáhusaide. Álgoálbmotjoavkkut ieža

orrot buorrin atnimin searvadahtti bargovuogi mii lea šaddan dán fáttá konvenšuvnabargui.

Árktalaš Ráđdi lea dohkkehan árbevirolaš dieđuid daid doaimbajuid oktan dehálemos oassin, mat galget doarjut ceavzilis ovdáneami. Árbevirolaš dieđut leat dehálaš diehtujuohkingáldu go olmmoš galgá árvvoštallat mo iešguđetlágan doaimbajut váikkuhit álgoálbmogiid kultuvrii. Dákkár dieđut sihke ollistit diehtaga dieđuid, ja váikkuhit dagahit daid váikkuhusaid eambo einnostahttin dan maid iešguđetlágan doaimbajut sáhttet mielddisetbuktit. ACIA, Árktalaš Ráđi dálkkádatraporta, lea dasa buorra ovdamearka. Álgoálbmogiid árbedieđut leat duodaštuvvon ávkálažžan dálkkádatrieddamiid ja iešguđetlágan heivehanstrategiijaid bargui.

Ráđdehusa davviguovlostrategiijaid konkreti- seren (gč. kap. 1.5.2) sáhtta maidái sisttisdoallat árbedieđuid. Dan speadjalastá earret eará ulbmil:

- Álggahit lagaš ovttasbarggu álgoálbmotovdda- steaddjiiguin nátionála strategiijaid ja davviguovlostrategiijaid ovddideami hárrái.
- Ovttasbargguin ovddidit diehto- ja gelbbo- lašvuodaovddideami davviguovlluin.

Boksa 13.1 Bargu artihkkaliin 8 (j) Ruotas

Ruotta lea ovddidan «NAPTEK – báikkálaš ja árbevirolaš dieđuid nátionála prográmma mii guoská biologalaš šláddjiivuoda seailuheapmái ja ceavilis geavaheapmái», 6-jagi prográmma 2006 rájes mii lea biddjojuvvon áhahussii Centrum för biologisk mångfald (CBM). Prentejuv- von leat earret eará girjjit dološ dieđu birra. Dehálemos evttohusat maiguin Ruotta lea bargamin, leat:

- riikkalaš prográmma šláddjiivuodakon- venšuvnna artihkkala 8j várás ja dasa guoski gažaldagaid várás
- árbedieđuid riikkalaš registtar
- árbedieđuide guoski oahpponeavvut
- ovttasdoaimbajovkkut mat galget giedahallat árbevirolaš báikegottiid gažaldagaid

Ruota Sámediggi lea ovttas CBMin ráhkadan čielggadeami «Traditionell kunskap och sedvän- jor inom den samiska kulturen – relaterat till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald». Das čujuhovvo earret eará dáidda hástalusaid:

- sáhtta go sámi árbedieđuid systemáhtalaš duodašteapmi ja gilvin bisuhit ja doalahit sámi árbevieruid ja nu maidái daid mávs- solašvuoda biologalaš šláddjiivuhtii?
- sáhtta go sámiid árbevirolaš luondduresurs- ageavaheapmi mii lea vuodduvvon árbe- dieđuide, boahhteáiggi caggat sámeguovl- luid ekovuogádaga ja slájaid eallinbirrasiid hedjoneames ja billasuvvamis?
- sáhtta go sámiid árbevirolaš luondduresurs- ageavaheapmi ovddiduvvot ja dagahit guh- kes áigái ceavzilis ovdáneami, sosiálalaččat, kultuvrralaččat, ekonomalaččat ja ekolo- galaččat, sápmái?

Dán čielggadeami vuodul almmuha CBM ja Ruota Sámediggi 600 000 ruvdnosaš supmi 1–3 dakkár ovddasmani proševtta čadaheapmái main galget ovddidit metoda duodaštít báikkálaš sámi árbedieđuid ráddjejuvvon geográfalaš guovllu siskkoale. Áigumuš lea ahte ovddas- manni prošekta/-proševttat galget biddjojuv- vot mánnggajahkásaš ángiruššama vuodđun man ulbmil lea kártet, duodaštít, bisuhit ja sirdidit boahtevaš buolvvaide sámi árbedieđuid.

- Fuolahit ahte árbevirolaš álgoálbmotdieduid suodjaleapmi sáhtta leat ollislaš resursa-hálddašeami oassin.
- Bargat dan ovdii ahte álgoálbmogiid dieđut ja áicamat šaddet guovdilin Árktalaš Ráđi dálkkádatraportta, ACIA, čuovvoleamis.

Ruota, Suoma ja Norgga ráđdehusat áigot viidáseappot bargat davviriikkalaš sámekonvenšuvnain. Dat čadahuvvo riikkalaš bargguin ja gula-skuddančuovvolemiin ja vejolaš váikkuhusiskadallamiiguin. Davviriikkalaš sámekonvenšuvnna evttohusa artihkal 31 cealká árbedieđuid ja kulturdovdahemiid birra. Konvenšuvdnaevttohus cealká earret eará: «Stáhtat galget árvvus atnit sámi álbmoga vuogatvuoda hálddašit iežas árbevirolaš dieđuid ja iežas kulturdovdahemiid, ja vel bargat dan ala ahte sámít sáhttet bisuhit, ovddidit ja gaskkustit daid boahttevaš buolvvaide.» Konvenšuvdnaevttohus dadjá ahte dán mearrádusa vuodul lea stáhtain ovddasvástádus das ahte sámi árbedieđut ja kulturdovdahemiid sáhttet seailuhuvvot ja ovddiduvvot, ja ahte dakkár geatnegasvuolta soahpá ON-konvenšuvnain biologalaš šláddjiivuoda birra. Konvenšuvdnaevttohus gieđahallá maiddá gávppálaš geavaheami gažaldaga ja dan vuoitu juogadeami mii boahdá sámi kultuvrra gávppálaš geavaheamis.

13.1.2 Bargu Norggas

Sd.died. 34 (2001–2002) *Kvalitehtaodastus. Alit sámi oahpahusa ja dutkama birra*, deattuhii ahte árbedieđut doložis jo leat leamaš sámekultuvrra vuodu oassi. Dieđáhus deattuhii maiddá ahte sámi dutkan mii vuodduduvvá dákkár diehtovuđui, sáhtta mávssolaččat váikkuhit akademalaš dutkamii dan láhkai ahte olbmot áddešgohtet geavadii guoski dieđuid buorebut. Dákkár dieđut sáhttet šaddat mearrideaddji eaktun dasa ahte sámi giella, kultuvra ja ealáhusheiveheapmi seilot ja ovdánit.

Mánnga proševttas mat ožžo doarjaga Norgga dutkanráđi sámi dutkama loahpalaš prográmmas maid Máhtdepartemeanta ja Bargo- ja searvadahttindepartemeanta dorjo, leat uhcit eanet leamaš árbedieđut fáddán. Dan láhkai lea vejolaš dadjat ahte prográmma lea mánnga suorggis váikkuhan árbedieđu duodašteapmái, earret eará boazodoalus ja resursaávkástallamis. Árbediehtu galgá leat ángirusšansurggiid gaskkas Norgga Dutkanráđi sámi dutkama odđa prográmmas (2007 rájes). Dutkanráđi lea maiddá geahččaleamen ovttaštit sámi oainnuid iežas prográmmadoaimma eará osiide, gč. kap. 12.5.1.

Dieđáhusa čuovvoleami oasis lea bargojoavku golmma áshusa, Romssa universitehta, Sámi allaskuvlla/Davviriikkaid Sámi Istituhta ja Finnmárkku allaskuvlla, ovddasteaddjiiguin čadahan čielggadeami sámi alit oahpu ja dutkama ovttagu barggu birra. Bargojoavku lea evttohan árbedieđu oktan fáddán mánnga fáttá searvá main sáhtášedje ovttagu bargat dutkama oktavuodas (gč. kap. 12.3.4).

Ealáhusovddideami ja árvobuvttadeami iešgudetlágan ortnegiin eanadoallošiehtadusas addet doarjaga earret eará báikkálaš biebmokultuvrra ovddideapmái, mii maiddá sáhtta sisttisoallat álgoálbmotkultuvra. Boazodoallošiehtadusas várrejuvvojit jahkásaččat ruđat DjO-doibmii, ja das lea sámi boazodoallodiehtu strategalaš fáddá. Mañimus guokte jagi leat várren 0,5 milj. ruvnnu jahkái duodaštit ja ovddidit boazodoallonissoniid árbedieđu. Ulbmil lea ovddidit dieđu geavaheami fitnodatásaheapmái ja oahpahussii.

Boazodoalu riikkaidgaskasaš fága- ja gaskkustanguovddáš (gč. kap. 1.5.3) lea ovttasráđiid Association of World Reindeer Herders vuolggahan ja álggahan prográmma «EALAT». Dat galgá riikkaidgaskasaš polárajagi prográmma geahčadit mo dálkkádatriedamat váikkuhit boazoguohtumiidda. Proševtta dehálaš ulbmil lea ovttaidahttit árbedieđuid dieđalaš dieđuiguin (gč. kap. 12.5.2.).

Árbedieđu lea vejolaš fállat mánnga oahpu/oahppofáttá oassin ja mánnga mearrin, ovda- mearkka dihtii:

- Oahppofáddá mii erenoamážit čalmmusta árbedieđu – nu mo Sámi allaskuvllas – duodji, sámi biebmoarbevierru, váikkuhusiskan álgoálbmotperspektiivvain (Impact Assessment With Indigenous Perspectives), álgoálbmotfilosofija, juoigan ja muitaleapmi.
- Oahppu mas sáhttet leat fáttat mat gusket sámi/mánngakultuvrralaš diliide, ja mas sáhttet leat dakkár välljenvejolaš fáttat mat erenoamážit čalmmustit sámi diliid/mánngakultuvrralaš dieđu, ovdamearkan árbedieđu dakkár fágaid oassin go sámegiela, oahpaheaddjioahpu ja journalistaoahpu oassin.
- Finnmárkku allaskuvllas lea bachelor- ja masteroahppu mátkaaláhusas ja hoteallafágain dakkár välljenvejolaš fáttáiguin go kulturárbe- turismmain dahje guossoheaddjiin ja gussiin.
- Oahppit sáhttet ieža ge välljet čuolbmačilgehusaid mat gusket sámi dilálašvuodaide oppalaččat dahje árbediehtui erenoamážit iežaset master- dahje bachelorbarggus.
- Romssa universitehtas leat buot fakultehtain oahppofáttat mat erenoamážit leat sámi diliid birra ja mánngakultuvrralaš diliid birra, ja lea

vejolaš váldit dutkioahpu sámi/álgoálbmotgullevašvuodain. Oahppit sáhttet válljet čuolbmačilgehusaid mat čatnasit árbedihtui.

13.2 Kulturdovddahemiid ja vuoignalaš kulturárbbi suodjaleapmi

13.2.1 Sámi kulturdovddahemiid dahkkivuoigatvuodaid suodjaleapmi

Sámi kulturdovddaheamit leat suodjaluvvon vuoignadaguslága vuodul jus dat leat «vuoignadahkosat», dat mearkkaša jus dat leat dahkkojuvvon iehčanas ávdnejeaddji vuoignánávccaiguin. Vuoignadagusláhka addá vuoignadahkkái okto-vuoigatvuoda mánget dahkosa, ja dan almmuhit (dainna loaiddastit, bidjat dan internehtii). Vuoignadaguslágas čuovvu maiddá ahte go dagus geavahuvvo, de galgá vuoignadahkki namma boahit ovdan, ja ahte dahkosa galgá giedahallat gudnejahttimiin.

Sámi dahkosiid ektui fertejit vuoigatvuodát dulkojuvvot sámi árbevrrui: Lága mielde lea son guhte lea vuoignadahkki maiddá dahkosa eaiggát. Sámi riekteárbevieru mielde lea son gean juiget luodis, luodi «eaiggát», ja son dat ferte addit lobi dan geavahit eara láhkai go dušše juogat dan. Dalle orru leamen lunddolaš dulkot vuoignadaguslága nu ahte dan gean luodis juiget, dego livččii ožžon vuoigatvuodaid iežas luhtái.

Lea sierra sámi vuoigatvuodalašorganisašuvdna, Sámikopiija, mas lea kontuvra Kárášjogas.

13.2.2 Riikkaidgaskasaš bargu árbevirolaš kulturdovddahemiid ja árbedieđu suodjaleami birra WIPOs

Árbediehtu ja kulturdovddaheamit leat sámi kultuvrra ja identitehta dehálaš oasis. Árbevirolaš kulturdovddaheamit sáhttet leat juoigan, muitalančehppodat ja duodji. Muhtun árbevirolaš kulturdovddahemiid suodjala vuoignadagusláhka (mii gusto 70 jagi maŋŋágo vuoignadahkki lea jápmán), eará kulturdovddaheamit fas leat suodjalusa haga, ja dat gullet sámi kultuvrra oktasašárbaí. Gealddut ja riiddut sáhttet bohciidit go iešgudetlágan fámut hálliidit sámi kulturárbbi osiid ja sámi árbedieđu jorahit gávpin.

Jagi 2000 ásašii organisašuvdna WIPO (World Intellectual Property Organization) lánvegeotti mii galggai čielggadit genehtalaš resurssaide, árbe-

dihtui ja folklorii (árbevirolaš kulturdovddaheamiide) guoski gažaldagaid (GRTKF). Lánvegeotti ásaheđe dannego mánga riiddu čuožžiledje geavahan- ja gávpevuoigatvuodaid geažil genehtalaš resurssaide, árbedieđuide ja folklorii/árbevirolaš kulturdovddahemiide.

Sihke Norga ja sámi organisašuvnnat (Sámiráđđi ja Sámikopiija) oassálastet árjalaččat lánvegeotti bargui. Lánvegeotti barggus leat leamaš viehka garra vuostálasvuodát gaskal ovddadusriikkaid ja industriijariikkaid, seammás go álgoálbmotororganisašuvnnat leat leamaš duhtameahttu- mat ovdáneami njoahcivuoda geažil. Norga lea geahččalan doaibmat soabaheaddjin, ja lea earret eará lágidan seminára válljejuvvon oassálastiiguin jagi 2006 ja lea buktán konkrehta kompromissaevttohusaid lánvegeottis. Ain lea eahpečielggas mii šaddá lánvegeotti barggu boadusin. Lea ráhkaduvvon teakstaevttohus sihke árbedieđu ja árbevirolaš kulturdovddahemiid/folklori rievttalaš suodjaleapmái, muhto miessemánus 2008 lea ain sierramielalašvuohtha das galget go ollenge addit riikkaidgaskasaš geatnegahtti njuolggadusaid dahje rávvemiid.

Dattetge lea bargu leamaš ávkkálaš váttisvuodaid kártema ja čielggadeami oktavuodas. Lánvegeotti váikkuha maiddá eanet riikkaidgaskasaš didolašvuhtii ja diehtjuohkimii stáhtaid ja regiuvnnaid sierranas čovdosiid birra das mo galggašii suodjalit árbedieđu ja kulturdovddahemiid.

13.2.3 UNESCO-konvenšuvdna vuoignalaš kulturárbbi suodjaleami birra ja UNESCO-konvenšuvdna šláddjiivuoda ja kulturdovddahemiid suodjaleami ja ovddideami várás

Stuorradiggi mearridii juovlamánus 2006 ahte Norga galgá vuolláičállit guokte UNESCO-konvenšuvdna – *Konvenšuvdna vuoignalaš kulturárbbi suodjaleami birra* (Sd.prp. 73 (2005–2006)) ja *Konvenšuvdna šláddjiivuoda ja kulturdovddahemiid suodjaleami ja ovddideami várás* (Sd.prp. nr. 76 (2005–2006)) mat leat dehálaččat árbedieđu hárrái. Guktot konvenšuvnnat doaibmagohte Norggas cuoŋománu 17. beaivvi 2007.

Konvenšuvnnaid vuolláičállima oktavuodas lea guktuid konvenšuvnnaid dáfus leamaš erenoamáš dehálaš čalmmustit Norgga álgoálbmogiid ja nati- onála unnitloguid árvoštaldettiin ollašuttá go Norga konvenšuvdna gáibádusaid. Goappašiid konvenšuvnnain válddallojuvvojit álgoálbmogiid kulturdilit nu ahte dat addá buori vuodu ovddidit

kulturpolitihkalaš doaimbajuid erenoamážit sámi álbmoga dárbbuid ektui.

Konvenšuvnnas vuoiŋŋalaš kulturárbbi hárrái lei oktavuoha álgoálbmogiidda ja nátionála unnitloguide guovddážiis máŋgga gulaskuddancealkis. Earret eará čujuhuvvui ahte lea stuorat dárbu suodjalit sámiid ja nátionála unnitloguid vuoiŋŋalaš kulturárbbi go earáid vuoiŋŋalaš kulturárbbi. Mii guoská sámi diliide, namahuvvojedje Sámi arkiiva ja sámi dávvirvuorkkát sámi njálmmálaš árbeávdnasiid vejolaš diehtočoŋkkejeaddjin ja diehtovurkkodeaddjin. Daddojuvvui dat ge ahte sáme giella galgá eambo geavahuvvošgoahtit dán barggus. Dan lassin deattuhuvvui ahte eambo galggašii vuhtiiváldit iešgudetlágan joavkkuid vuoiŋŋalaš hálldašit iežasat kultuvrra. Buot dat cealkámušat váldojuvvojit mielde Kultur- ja girko departemeantta viidáset bargui go dat čuovvola vuoiŋŋalaš kulturárbbi konvenšuvnna vuolláičállima.

Konvenšuvdna kultuvrralaš šláddjiivuoda birra čalmmustahtá garrasit ahte kulturdovdahemiid suodjaleapmi ja ovddideapmi sisttisdoallá buot kultuvrraid ovtadássasašvuoda dohkkeheami ja buot kultuvrraid árvvus atnima, ja dat guoská earret eará álgoálbmogiid kultuvrraide. Konvenšuvnna vuolláičállimiin dovddastit oasehasat árbedieđuid mávssolašvuoda vuoiŋŋalaš ja ávnaslaš riggodatgáldun, ja ahte dat diehtu váikkuha posiitiivalaččat ceavzilis ovdáneapmái, ja vel dasa ahte lea dárbu dán suodjalit ja ovddidit soahppevaš vugiid mielde. Konvenšuvdna čalmmusta maiddái man dehálaš kultuvrraid eallinvuoibmi lea buohkaide, ja álgoálbmogiidda ge, nu go dat dovddahuvvo sin friddjavuodas ávdnet, gaskkustit ja gilvit sin árbevirolaš kulturdovdahemiid ja go dan besset dahkat de váikkuhit iežasat ovdáneapmái ge.

13.3 Hástalusat sámi árbedihtui guoski barggus

Árbediehtu čájeha ovdamearkkaid sámi kollektiiva dieđus ja muittus. Bargu CBDA čohkkenraporttaid ráiddus árbedieđu birra – «Composite Report», ONa Bistevaš forum ja Sámediggi aiddostahttet ahte dat diehtu lea maŋas mannamin nu ahte lea hoahppu dan duodaštit, ceavzzihit ja geavahit. Earret eará rievdan birasdilit ja eallinvierut váikkuhit dasa ahte dieđut jávket. Dat lea maiddái dakkár diehtu mii dáidá leat mávssolaš daid dálkkádatnupástusaid ektui, maid mii dál dárkot.

Leat máŋga čoavdekeahes hástalusa ja gažaldaga mat čatnasit sámi árbedihtui. Ja de leat máŋga riikkaidgaskasaš bargoneavvu maid ferte

árvvoštallat geavahišgoahtit go árbedieđuid geavtlaš bargu galgá čadahuvvot. Ráđdehus háliida ahte dáid hástalusaid galget Sámediggi, áššáigullevaš departemeanttat ja guovdilis fágai-seválddit digaštallat.

Dárbu lea árvvoštallat earret eará árbedieđuid registrerenvuogi ja -vuogádaga, vurkkodeami ja geavaheami, daid duodašandoaimbajuid strategiijaid maid báikkálaš ásašusat čadahit, eaiggátdilálašvuodaid prisihpaid čielggadeami, geavaheami ja vuoiŋŋalašvuodaid mat čatnasit sámi árbedihtui jna. Ferte maiddái árvvoštallat galgá go gulaskuddat eará riikkaiguin makkár vásáhusat sis leat árbedieđuid barggus, ja galgá go geavahit eará vejolašvuodaid mat leat riikkarastásaš ovttasbarggus.

Dakkár hástalusaid dusten gáibida barggu maid ferte konkretiseret máŋga jagi, ja dat gáibida ásašusaid ja organisašuvnnaid gaskasaš ovttasbarggu báikkálaččat, guvllolaččat, riikkalaččat ja riikkaidgaskasaččat.

13.4 Strategiijat ja doaimbajut

Go Norga vuolláičállá riikkaidgaskasaš konvenšuvnnaid, de mearkkaša dat ahte Norga geatnegahtá iežas riikkalaččat ja riikkaidgaskasaččat ollašuttit konvenšuvnnaid ulbmiliid. Erenoamážit konvenšuvdna biologalaš šláddjiivuoda birra ja UNESCO konvenšuvdna vuoiŋŋalaš kulturárbbi birra cealká juoidá Norgga geatnegasvuodaid birra árbedieđuid hárrái. Oktavuodalaččat sáhttet dakkár konvenšuvnna leat árbediehtobarggu ollislaš vuodđun, ja dagahit referánsačuoggáid viidáset politihkkaovddideapmái. Dan lassin addet konvenšuvnna vuolggasaji vejolaš riikkaidgaskasaš ovttasbargui.

Árbedihtui guoski davvirikkalaš ovttasbargu lea dehálaš sihkkarastin dihtii sámi kultuvrra davvirikkalaš perspektiivvas. Dat optimaliserešii ge resursageavaheami metodalaš ja geavtlaš árbediehtobarggu ektui. Dán ferte árvvoštallat dan kultuvrralaš ovttasbarggu ektui mii muđui lea Davvirikkain ja ovttasrádiid Ruoššain, nannen dihtii sámi giela, kultuvrra, ealáhusaid ja servodatealima.

Biologalaš šláddjiivuoda konvenšuvnna oktavuodas digaštallojuvvo árbedieđuid registrarastin oktan doaimbajidun máŋgga doaimbajui gaskas árbedieđuid sealluheamis. Dárbu lea čielggádit gažaldagaid mat gusket sámi árbedieđuid registariid Norggas ovttasbargun gaskal Sámediggi, áššáigullevaš departemeanttaid ja ásašusaid. Gažaldat lea mo registrarastin sáhtá váikkuhit

árbedieđuid čalmmusteapmái, legitimeremii ja viidáset ovddideapmái, ja nu nannet sámi báikegottiid. Čielggadeapmi berre leat dan mearrideami vuodđun galgá go dakkár registtar áshuvvot Nor-gii.

Ráđđehus háliida čadahit bajumus prinsihpan dan ahte árbedieđut mat čohkkejuvvojit báikkálaččat, galget leat báikkálaš servodahkii ávkin, ja dan lánkai leat dehálaš fáktorin báikkálaš doaimmaid ja ovddideami ektui. Čohkkejuvvon dieđut ovdamearkka dihtii registariidda berrejit nu organiserejuvvo ahte báikegottit mat leat addán dáid dieđuid, galget álkit beassat geavahit registariid sisdoalu. Nu lea ge ulbmil nannet báikkálaš doaimmaid mat čatnasit sámi árbedieđuid áim-mahuššamii. Dákkár bargu sáhtta maiddái leat dehálaš lotnolasealáhusaid plánejuvvon árvohákanprográmmii mii álggahuvvo 2008 rájes (gč. kap. 20.5.5). Ráđđehus oaivvilda ahte sámi báikegottit dakkár guvllolaš ja báikkálaš sámi áshusaid bokte go giella- ja kulturguovddážiid, dávvirvuorkkáid jed.bokte berrejit oazžut dehálaš oassálastirolla árbedieđuid kárten-, geavahan- ja vurkkodanprosessii. Ráđđehus háliida ovttrasráđiid Sámedikkiin, áššáiguoskevaš departemeanttaiguin ja áshusai-guin

- álggahit barggu mas geahčadit daid riikkaid-gaskasaš iešgudetlágan bargoneavvuid okta-vuoda main lea váikkuhus go Norggas galgat čadahit geavatlaš barggu árbedieđuiguin
- gávdat vejolašvuodaid ovtas bargat árbedieđuiguin davviriikkalaš dásis
- čielggadit gažaldagaid mat čatnasit sámi árbedieđuid registarii Norggas nu ahte vuogit-vuodalaš, metodalaš ja etihkalaš gažaldagat árbedieđuid čohkkema, vurkkodeami ja geavaheami oktavuodas sáhttet čielggaduvvot

Ráđđehus lea jagi 2008 várren 1,3 milj. ruvnnu Bargo- ja searvadahttindepartemeantta bušehtti dakkár doaimmaide mat galggašedje nannet sámi árbedieđuid čohkken-, vuogádahttin- ja geavahan-barggu. Ráđđehus áigu čavgadit bargat

ovttrasráđiid Sámedikkiin dáid ruđaid geavaheami oktavuodas. Sámediggi lea maiddái várren ruđaid sullasaš ulbmiliidda iežas jagi 2008 bušehtaide. Ráđđehus háliida ovttrasráđiid Sámedikkiin ja sámi organisašuvnnaiguin čadahit:

- konferánssa mii čuvge gažaldagaid árbedieđuid čohkkema viidáset barggu ektui
- bođu ovddasmani proševttaid mat addet vásáhusaid bargat árbedieđuiguin sámiid ássanguovllu iešgudet osiin
- ovdaproševtta mii addá čohkkejuvvon dieđuid visogova, dálá ja plánejuvvon doaimmaid visogova, ja mii čilge daid dárbbuid mat leat sámi árbedieđuid ektui.

Boksa 13.2 Luossanamahusat Deanuleagis

Deanuleagi luossanamahusat čájehit árbedieđuid luosa ahkejuoguid ja johtalemiid birra:

Diddi: Unna luosaš, 2,5 kilo rádjai, goargnu Detnui mihamaráiggi

Linddor: Unna luosaš, stuorat go diddi

Luosjuolgi: Sullii 3–5 kilosaš luossa

Luossa: Luossa, áinnas go lea ollesšattot

Duovvi: Njiŋnás luossa, meadđinluossa

Goadjin: Stuorra varris luossa

Čuonžá: Buoiddes luossa mas ii leat meadđin ii ge guoksa, goargnu johkii čakčat

Vuorru: Luossa mii lea orron jogas dálvvi

Šoaran: /vuorru: Luossa mii manná merrii gidđat ja boahťa fas johkii čakčat

Guvžá: Mearradápmot

Gudjor: Mearradápmot mii lea orron jogas dálvvi

Valas: Mearrarávdu

Gáldu: Den elvesamiske kulturen/Čáhcegáttesámiid kultuvra; Varanger Samiske Museums skrifter/Čálliidlágá-dus 2007

14 Sámi kulturpolitihkka

Ráđdehus áigu Kulturloktemiin nannet kultursuorggi vai bajida kulturdoaimmaid árvvu servodat- ja politihkkasuorgin. Ulbmil lea ahte 2014 rádjái galgá stádabušehtas mannat okta proseanta kulturdoaimmaide. Ráđdehusas lea višuvdna ahte Norga galgá leat njunuš kulturnašuvdna mii deattuha kulturdimenšuvnna buot servodaga osiin. Iešalddis lea juo dáidagis ja kultuvrras stuora árvu. Seammás mearkkaša kultuvrra vuoruheapmi hui ollu eará servodatsurggiide nugo ealáhusovdáneapmái ja bargosajiide, ovttaiduhthimii ja fátmasteapmái, dearvvašvuhtii, oahpahussii ja hutkái- vuhtii.

Soria Moria-cealkámušastis áigu ráđdehus buoridit Sámedikki vejolašvuodaid doaimmahit aktiiva kulturpolitihka ja buoridit sámi dáiddáriid ja kultur bargiid rámmaeavttuid. Ráđdehus deattuha ahte sámi kulturpolitihkkii leat juste seammá váldoprin- sihpat go muđuige kulturpolitihkkii. Sámi kultur- politihkas lea juo iešalddis árvu ja dat addá vásáhu- said mat sáhttet leat dehálažžan dasa ahte ovddidit ovttaskasolbmo iešvuoda ja eallinkvalitehta. Dáidda, kultuvra ja kulturárbi huksejit identitehta ja dahket min dihtomielalážžan dasa geat mii leat ja gosa mii gullat. Das lea árvu ovttaskasolbmui, ja das lea fápmu hábmet servodatovdáneami.

Ráđdehus bargá guovtti váldolinnjá vuodul vai stáda ovddasvástádus sámi kultur bargguide váldo- juvvo vuhtii. Nuppe bealis sámi kulturpolitihkka mielddisbuktá ahte eiseválddit, álgoálbmogiid vuoigatvuodaid riikkaidgaskasaš geatnegas- vuodaid vuodul, geahččalit nannet Sámedikki bokte sámi identitehta ja sámi kultuvrra mángga- bealatvuoda. Nuppe bealis ferte eiseválddiid bajit- dási kulturpolitihkas leat dihtomielalášvuoda oaidnu dasa mot sámi kultuvra ja sámi kultuvrralaš mánggabealatvuoda váldojuvvo vuhtii nationála kulturpolitihkas.

Lea dehálaš geahččat sámi kultuvrra hástalu- said Norgga kultureallima seamma sullasaš hástalusaid oktavuodas, ja erenoamážit kultuv- ralaš mánggabealatvuoda ja globaliserema okta- vuodas. Earret eará deattuhuvvo Sd.dieđ. nr. 17:s (2005–2006) *kultuvrra mánggabealatvuoda ávvu- danjahki 2008* ahte sámegielas ja sámi kultuvrras lea erenoamáš sadji kultuvrralaš mánggabealat- vuoda barggu nannemis. Dakkár perspektiiva lea

dehálaš go galgá ipmirdit sámi kultuvrra saji ja mearkkašumi Norgga kultureallimii, sihke historj- jálaččat ja boahhteáiggis.

Sámediggi eanaš muddui hálddaša juollude- miid sámi kulturdoaimmaide, gč. kap.14.4. Lea Sámedikki ovddasvástádus fuolahit ahte ruđat gea- vahuvvojit buoremusat nu ahte nannejit ja áim- mahuššet sámi kultuvrra. Norgga eiseválddit gal- get gozihit ahte rámmaeavttut leat sajis vai sámi kulturdoaimmaid sáhttá buoremus lágiid ain eanet ovddidit. Eiseválddiin lea maid ovddasvástádus dasa ahte álbmot beassá oahpásnuvvat sámi kultur- fálaldagaide ja daid geavahit, ja dakko bokte oazžut ipmárdusa sámi kultuvrra dilálašvuhtii Norggas.

Sd.dieđ. nr. 48:s (2002–2003) *Kulturpolitihkka 2014 rádjái* čuožžu ahte Norgga eiseválddiin lea erenoamáš ovddasvástádus veahkehit bisuhit ja ovddidit sámi kultuvrra, sihke gulahallama bokte ja ovttasráđiid Sámedikkiin. Deattuhuvvui maid ahte lea vearrivuohta gaskal sámi kultuvrra dála dárbbuid ja olámuttos resurssaid, ja ahte lea dehálaš ahte sámi kulturásahusat ja prošeavttat ožžot dohkálaš ekonomalaš eavttuid.

Stuoradikki kulturdieđáhusa meannudeamis, ledje hui ovttaoavilis ahte sámi kultuvrra áim- mahuššan ja viidáset ovdánahttin lea našuvnnalaš ovddasvástádus, gč. Árv. S. nr. 155 (2005–2004). Ovddasvástádusa berre doaimmahit lagaš gulahal- lamis Sámedikkiin, ja Sámedikki politihka láides- teamit berrejit biddjojuvvot vuodđun. Lávdegotti eanetlohku oaivildii ahte berre jodihuvvot dakkár politihkka mii áiggi mielde geahččala eanaš mud- du mearrádusaid ja ekonomalaš vuoruhemiid bidjat Sámediggái dahje daidda orgánaide maid Sámediggi nammada. Nu oazžu buoremus vuodu ovddidit viiddis sámi kulturpolitihka. Eanetlohku deattuha ahte hálddašnovddasvástádusa sirdin Sámediggái ii mearkkaš ahte Norgga eiseválddit eai váldde ovddasvástádusa.

Kulturloktema ulbmiliid ja Soria Moria-ceal- kámuša čuovvoleapmin lea ráđdehus lasihan juol- ludemiid Sámediggái Kultur- ja girkodeparte- meantta bušehtas 21 milj. ruvnnuin golmma jagi badjel, gč. kap.14.4. Sámi aviissaid doarjja lea lassá- nan 5 milj. ruvnnuin jagi 2008. Dasa lassin leat juol- luduvvon ruđat Nuortalaš musea, Ája sámi guovddáža- ja Sámi arkiivva huksenprošeavttaide.

14.1 Eambo kulturdoahpaga birra

Kultuvra lea rabas doaba, man oaivilsidoallu historjjálaččat lea rievddadan. Sd.dieđ. nr. 48 (2002–2003) sirre gaskal viiddis ja gáržžes kulturdoahpaga definišuvnna. Goappeš definišuvnnat leat dehálaččat kulturpolitihkalaš oktavuodas.

Viiddis ipmárdusas fátmasta doaba árvvuid, norpmaid, máhtuid, symbolaid ja dadjanmáliid mat leat seammaláganat dihto servodaga dihto joavkkus. Diekkár ipmárdusain fátmasta sámi kultuvra visot mii lea boazodoalu, guolásteami ja luondduriggodagaid hálddašeami – materiálalaš kultuvuođu rájes – gitta gelbbolašvuodasirdima ja biktasiid rádjái.

Gáržžit doaba geavahuvvo iešgudetge doaimmaid birra mat leat kultureallimis ja kulturpolitihkas go daid ipmirda ráddjejuvvon servodatsuorgin. Dán dieđáhusa kapihtalis lea kulturdoahpaga ipmárdus guovddázis. Liikká ii leat álot nu álki sirret dan guovtti doabaipmárdusa.

Ovdal lei dábálaš geahččat Norgga servodaga kultuvrralaččat oktan, ja kulturpolitihkalaččat lea deattuhuvvon ahte galgá gávdnot okta našuvnnalaš oktasaškultuvra. Máilmmemiehtádeapmi ja individualiseren lea dagahan ahte ovttaláganvuoda ja našuvnnalaš ovttaiduhhtima ideálaid dál hástalit ođdamállet iešgudetláganvuodát. Kulturpolitihka lea guođđan dan perspektiivva ahte ráhkadit dušše ovttalágan oktasaškultuvrra ja sirdásan dan guvlui ahte láchčigohtán dili ovddidit kultuvrra masa lea vuodđun girjávuohta ja mánggabealatvuohta mii lea mihtilmasat dálá kulturdilálašvuhtii. Kultuvra lea rabas proseassa, ja čuožžila, stuorru ja rievda go deaivvada eará kultuvrraiguin.

Dál suddet kultursuorggit dájvá oktii šáŋgáriid ja našuvnnalaš identitehtaid rastá. Earret eará gávdnojit ovdamearkkat buriid ovttasbargo-prošeavttaide gaskal sámi, dáčča ja kveanalaš dáiddáriid. Prošeavttaid sáhtta maiddá hábmet árbevieruid rastá, ja gávdnojit prošeakta ovdamearkkat main árbevirolaš kulturovdanbuktimat biddjojuvvojit ođđa oktavuodaide mat eai leat čielgasat etnalaš árbevierus, ja mas dakkár kategoriseren ii oba leatge áigumuššan.

Dat lea váikkuhan eiseválddiid bajitdási politihkalaš láidestemiide. Sd.dieđ. nr. 17 (2005–2006) *kultuvrra mánggabealatvuoda ávvudanjahki 2008* lea ovdamearkka dihte ulbmil ovddidit duohta mánggakultuvrrat servodaga mas kulturolggobuktimat deaivvadit ja ovdánit, ja mas ođđa kulturolggobuktimat ráhkaduvvojit.

Dihtomielašvuohta ahte sámi álbmogis lea iežaset kultuvra, lea lassánan manjimusi logi jagis, ja mii sáhttit hupmat ahte sámiin lea ovdánan sierra

sámi kulturpolitihkka 1980- logu gaskamuttu rájes. Lea erenoamážit deattuhuvvon ahte sámiin alddi-neaset galgá leat ovddasvástáduš ja váldi hálddašit ja ain ovddidit sámi kultuvrra, ja Norgga eiseválddit leatge dan dihte bidjan muhtun bargguid ja ovddasvástádušsurggiid Sámediggái.

14.2 Sámi kultuvra Kultur- ja girkodepartemeantta ortnegiid vuolde

Stáhta galgá áimmahuššat iešheanalaš ovddasvástádusa sámi kultuvrii, bajitdási našuvnnalaš kulturpolitihka bokte mii maid fátmasta sámi kultuvrra. Dasa gullet juolludeamat stáhtalaš doaimmaide, doarjagat dáidda- ja kulturásahusaide ja ovttaskas dáiddáriidda, ja doarjagat investeremiidda. Dán dieđáhusas addojuvvojit ovdamearkkat mot sámi kultuvra čalmmustahttojuvvo daid ortnegiid bokte.

Nationála ortnegat fátmastit earret eará Norgga kulturfoandda ruhtajuolludemiid, dáiddárstipeanddaid, Kultuvrralaš skuvlalávkka ja kulturviesuid. Eiseválddiin lea maid erenoamáš ovddasvástáduš sámegillii sámegiela giellanjuolggadusaid ovddasvástádusa bokte.

Earret mottiin spiehkastagain leat ásašusat ja ortnegat main lea čielga sámi sisdoallu biddjon Sámedikki hálddašeami vuollái. Dáiddárat ja kulturbargit geat ohcet doarjaga Sámedikki hálddašanortnegiin, sáhttet maid ohcat doarjaga nationála ortnegiin. erenoamážit lea dat dehálaš vai sihkkarastá ahte hálddašanovddasvástádusa sirdin Sámediggái ii dagat ahte sámi kultuvra marginaliserejuvvo.

Norgga kulturpolitihkas lea eaktun ahte kvalitehta lea buorre, muhto ii ovttabeallásaš. Kvalitehtaárvoštallan sáhtta váikkuhit iešgudet ládje, muhto muhtun ortnegat eaktudit kvalifiserejuvvo, fágalaš árvoštallama dáiddalaš dahje kultuvrralaš kvalitehtas. Eanaš nationála kulturortnegat, nugo ovdamearkka dihte Norgga kulturfoandda juolludeamat, dáiddárstipeanddat dahje ABM-ovdáneami prošeaktaruđaid juolludeamat, juhket ruđaid dáiddalaš kvalitehta vuodul. Muhtun ortnegiin, nugo ovdamearkka dihte Kultuvrralaš skuvlalávkka, das juhkkajuovvojit ruđat eará hálddašandásiide mat fas juhket daid viidáset. Kultur- ja girkodepartemeanta čuoovu giehtaguhkkosaš gaska prinsihpa, iige dárkkis dáiddalaš árvoštallamiid.

Dábálaš prinsihpan eai várrejuvvo sierra earit erenoamáš joavkkuide mat leat dáid ortnegiid vuolde. Lea goitge dehálaš ahte kulturásahusat

sihke sámi váldoguovlluin ja olggobealde daid gaskkustit sámi kultuvrra. Sámi dáiddáriid prošeavttat dahje prošeavttain main lea sámi kultuvra fáddán, leat mañimus jagiid juolluduvvon ruđat, ja lea viiddis kulturlonohallan gaskal Norgga ja sámi ásaheamis.

Fylkkagiieldat ja suohkanat galget fuolahit ekonomalaš, organisatuvrralaš, rávvejeadji ja eará dehálaš gaskaomiid ja doaibmajuid mat ovddidit ja lámčēt dili viiddis kulturdoaimmaide sihke báikkálaččat ja regionalálaččat, gč. lága almolaš eiseválddiid ovddasvástádusa birra kulturdoaimmaide (gč. kap. 14.3) Dán bargui gullá maidái báikkálaš ja regiuvnnalaš dásis čuovvolit dan ovddasvástádusa mii stádas lea váldit vára ja lámčēt dilálašvuoda sámi kulturovdáneapmái.

Ovttasbargošiehtadus gaskal Sámedikki ja fylkkagiieldaid lea dehálaš buvttus mii sihkkarastá ja ovddida sámegeiela, sámi kultuvrra ja ealahusaid. Sámediggi lea ráhkadan šiehtadusaid Finnmárkkku, Romssa ja Nordlándda fylkkasuohkaniiguin, ja sierra šiehtadusa lullisámi guvluin Nordlándda, Davvi- ja Lulli-Trøndelága ja Hedmárkkku fylkkagiieldaiguin. Šiehtadusas čuožžu čielgasit ahte váldoulbmila oassin lea nannet ja čalmmustahttit sámi kultuvrra ja sámegeiela, ja das leat sierra mearrádušat kultursurvggiide, earret eará museaide, musihkkii, govvaáidagii ja teáhterii. Romssa fylkkasuohkaniin šiehtadusas deattuhuvvo erenoamážit sámegeiela ja dat sisttisoallá earret eará dábbalaš mearrádusa das ahte goappeš bealit leat miehtemielálaččat sámegeiela hálddašanguovllu vejolaš viiddideapmái.

14.3 Sámi kulturpolitihka rievttálaš vuoddu

Kulturpolitihka čadaheapmi soaitá ovddimusat dáhpáhuvvat ekonomalaš gaskaomiid geavaheami bokte, ja lea dábbalaš ipmárdus ahte kultursuorggis lágat eai báljo geavahuvvo stivrenreaidun. Gávdnogit liikká lágat mat muddejit kultursuorggi iešguđetlágan osiid, ja ráđdehus áigu go válddi atnui *Lága suoidnemánu 29. b. 2007 nr.89 almolaš eiseválddiid ovddasvástádusa birra kulturdoaimmaide* (kulturlága) addit kultursuorgái ollislaččat vel eanet árvvu ja stáhtusa almmolaš ovddasvástádussuorgin. Kulturlágain lea dehálaš čuokkis Soria Moria-cealkámušas čadahuvvon, mas lea deattuhuvvon ahte ráđdehus háliida váldit atnui álkis, dábbalaš kulturlága mas boahťa ovdan ahte almmolaš eiseváldiin lea kultursuorgái ovddasvástádus.

Kulturláhka nanne ahte eiseváldiin lea ovddasvástádus ovddidit ja lámčēt dilálašvuoda ollu kulturdoaimmaide, vai buohkat ožžot vejolašvuoda oassálastit kulturdoaimmaide, sihkkarastet ahte buohkain lea olámuttos ámmátlaš dáidda- ja kulturfáldat ja ahte sii besset vásihit ollu kulturolggobuktimiid.

Kulturláhka lea dábbalaš, das eai leat bienalaš láidesteamit juolludandássái, vuoruhemiide dahje stáhta, fylkkagiielda ja suohkaniid kultursuorggi organiseremii. Lágas lea stuora munni báikkálaš iešstivrejupmái. Dat liikká deattuha ahte fylkkagiieldat ja suohkanat galget fuolahit ekonomalaš, organisatuvrralaš gaskaomiid ja doaibmajuid mat ovddidit ja lámčēt dili viiddis kulturdoaimmaide sihke báikkálaččat ja regiuvnnalaččat. Kulturláhka galgá maidái veahkehit sihkkarastime doaibmanmuni nátionála kulturpolitihkkii mađi eanet globaliserejuvvon máilmmis.

Sámediggi doarju dakkár lága evttohusa kulturlága evttohusa gulaskuddanvástádusas. Sámediggi deattuhii seammás stáda erenoamáš ovddasvástádusa sámi kultuvrii, ja oaivvildii ahte fylkkagiieldat ja suohkanat fertejit váldit eanet ovddasvástádusa kulturdoaimmii. Sámediggi čujuhii earret eará Sámedikki ja fylkkagiieldaid ovttasbargošiehtadusaide, mat čalmmustahttet fylkkagiieldaid ovddasvástádusa regiuvnnain ovddidit sámi kultuvrra.

14.3.1 Lágat mat erenoamážit gusket sámi kultuvrii

Sámegeielaš ja sámi kultuvrras lea erenoamáš sudđen *Vuodđolága § 110 a* bokte. Norgga stádas lea geatnegasvuohťa aktiivvalaččat mieldeváikkuhit dasa ahte sámi kultuvra fievrreduvvo viidáset Norggas. Dát mielddisbukťa maidái geatnegasvuoda ekonomalaš ja eará gaskaomiiguin lámčēt dilálašvuodaid vai duodái leat mutťagit seammalágan bohtosat sámiid ja stuoraservodaga kulturdoaimmaheamis.

Kultur- ja girkodepartemeantas lea hálddašanovddasvástádus 3. kapihttalii sámegeiela birra, lágas geassemánu 12. b. 1987 nr. 56 Sámedikki ja eará sámi riektedilálašvuodaid birra. Sámegeiela mearrádušat leat sihke prinsihpalaččat ja geavatláččat dehálaččat vai sihkkarastá joatkima sámi kultuvrras. Lagabut čilgehus gávđno kap. 19.4.1.

Lága geassemánu 9. b. 1978 nr. 50 mielde kulturmuittuid birra, de ii leat lohpi doalvut sámi kulturmuittuid riikkas olggos jus ii gávđno dohkálaš olgoriikkii doalvunlohpi, gč § 23 bustávva c. Riddo-DuottarMuseat Kárášjogas lea ožžon válddi

meannudit ohcamiid ja dahkat mearrádusaid sámi kulturmuittuid birra mat dolvojuvvojit olgoriikii, beroškeahtta man boarrásat leat. Olgoriikii doalvunlobi galgá dábálaččat addit jus kulturmuittodávvir ii leat dehálaš dutkamiid dahje Norgga kulturárbbi bisuheapmái ja gaskkusteapmái, gč. láhkaásahusa olgoriikii doalvut ja riikii buktit kulturdávviid § 6 mielde. Sámediggi lea láhkaásahusa § 7 mielde váidinásahus áššiin mat gullet gildosiidda olgoriikii doalvut kulturdávviid.

Lea leamašan dárbu § 23 definišuvnna veahás muddet. Kultur- ja girkodepartemeanta lea danin ovddidan proposišuvnna mas evttoha rievdadusaid dahkat kulturmuittolágas, gč. Od. Prp. nr. 49 (2007–2008)) *Láhka rievdadusaid birra geassemánu 9. b. 1978 nr. 50 lágas kulturmuittuid birra*. Evttohuvo bidjat oppalaš čállosa kulturmuittolága § 23:i ahte lobi haga ii galgga olgoriikii fievrredit dáidagiid dahje kulturdávviid mat leat dehálaččat Norgga kulturárbbi, dáidaga ja historjjá sealluheapmái, dutkamii ja gaskkusteapmái. Oppalaš láhkačállošii, de láhkaásahus lagabui muddešii mat meroštallojuvvojit leat kulturávnnsin.

Lea mearriduvvon sierra láhka dasa mot Norgga báikenamaid galgá čállit, gč. lága miessemánu 18. b. 1990:s nr. 11 báikenamaid je. Lágas leat earret eará njuolggadusat dan birra mot sámi báikenamaid galgá čállit, gii galgá geavahit mearriduvvon čállinvuogi ja makkár guovlluin galgá geavahit sámi báikenamaid.

Kultursuorggis muhtin eará lágat gusket sámi dilálašvuodaide eambo eahpenjuolgut. Ovdamearkka dihte muddejuvo sámi girjerádjohuhtadus (geahča kap. 14.8.2) lága bokte miessemánu 29. b. 1987, nr. 23 girjerájusbuhtadusaid birra, ja sámegielat čállosiid birra mat leat addojuvvon lága mielde geassemánu 9. b. 1989 nr. 32 addingeatnegasvuoda birra dábalaš olámutto dokumeanttain mas gaskkustuvvo viidáset okta gáhppálat Sámi erenomášgirjerádjui.

14.3.2 Riikkaidgaskasaš šiehtadusat

Váldoprinsihppa *ILO-konvenšuvdna nr.169:s* (gč. kap. 1.3.4) lea álgoálbmogiid vuoigatvuohta bisuhit ja ain ovddidit iežaset kultuvrra, ja eiseválddiid geatnegasvuohta álggahit doaimbajuid mat dorjot dan barggu. Konvenšuvdna referere kultuvrii viiddis ipmárdusas, muhto bidjá maiddái dehálaš láidestemiid dasa ahte nátionála dásis hábmet sámi kulturpolitihka. Konvenšuvnnas leat mearrádusaid álgoálbmogiid vuoigatvuođa birra ieža mearridit iežaset kultuvrralaš ovdáneami ja oahppat geavahit iežaset giela. Lassin dasa konvenšuvdna dohkkeha álgoálbmogiid dáhtu ja dárbbu hálddašit iežaset

ásahusaid, iežaset eallinmálla ja iežaset ekonomalaš ovdáneami. Dát miellidibuktá dohkkehit dan ahte álgoálbmogat háliidit bisuhit ja eanet ovddidit iežaset identitehta, giela ja oskku.

Lagabui čilgehusa *Eurohpálaš šiehtadusas* regi-ovdna- *dahje minoritehtagielaid birra* (minoritehtagielaidšiehtadus) gávdná kap. 19.3.1:s.

Mii guoská riikkaidgaskasaš bargguide, WIPO bargu suddjet árbevirolaš kulturolggossuorggus buktimiid ja árbevirolaš máhtuid ja UNESCO-konvenšuvdna vuoigatvuohtalaš kulturárbbi suddjema birra ja UNESCO-konvenšuvdna suddjet ja ovddidit olu kulturolggossuorggus buktimiid, geahča kap. 13:ái.

14.4 Sámi iešmearrideapmi kultursuorggis

Sámi kultuvrras lea posiitiiva ovdáneapmi visot kultursuorggis. Erenoamážit lea dehálaš mearkkašit ahte eanet sámi dáiddarat ja proseavttat leat oainnusin dahkan iežaset erenoamážit doaimmaheami dáiddasuorggis, earret eará musihkas.

Ráđdehus lea mearkkašan ahte Sámediggi vuoruhá bajás kulturáigumušaid, ja árvvoštallá Sámediggi leat ásahussan masa buoremusat heive leat váldoovddasvástádus hálddašit sámi kultuvrra. Ráđdehus lea čuovvolan dan go Sámediggái lea kultursuorggis lasihan ruhtajuolludeami badjel 21 miljovna ruvnnuin, dahje badjel 60 proseanttain 2006–2008:s. Ruhtajuolludeapmi lea 53,5 milj. ruvno 2008:s.

Bajitdási ulbmil lea ahte sámiin galgá leat oalle muttu iešmearridanrieki iežaset guoskevaš gažaldagain. Dát miellidibuktá earret eará ahte lea hálddašanoovddasvástádus iežaset áššiide ja ieža sáhttit vuoruhit ovdamearkka dihte kultursuorggis. Eiseválddiid bealis lea deháleamos gaskaopmi čuovvolit ovddasvástádusa sámi kultuvrii leamašan addit Sámediggái válddi stáhtalaš ruhtaduvvon sámi kulturdoaimbajuid. Sámediggi lea dat mii eanaš muddui hálddaša ruđaid sámi doaimbajuid mat leat Kultur- ja girkodepartemeanta bušeahtas.

Bargo- ja searvadahttindepartemeanta juolludeapmi Sámediggái bušeahttakapihtalis 680, 50-poasttas, dasa gullet maid ruđat ovdeš Sámi kulturfondii, guovttegielalašvuodarudat sámegiela hálddašanguovllu suohkaniidda ja fylkkagielaide, ja eará gielladoaimbajuid.

1993 rájes leat eanet doarjaortnegat maid departemeanttat ovdal hálddašedje, čohkkejuvvon Geldda- ja bargodepartemeanta bušehtii ja sirdojuvvon Sámediggái. Kulturdepartemeanta ovddasvástádussuorggis gulai dat Norgga kulturráđi vár-

rejupmi sámi kultuvrii, doarjja sámi lágádusdoibmii, doarjja sámi dáiddárorganisašuvnnaide, doarjja Sámi dáiddaguovddáži Kárášjogas ja Sámi kulturguovddáži Árbordis. Dasa lassin Sámi sierrabibliotekha stivrra ja sámiradio prográmmaráđi nammadeapmi sirdojuvvui Sámediggái. Gieldddepartemeanta fápmudii seammás Sámediggái válldi juohkit guovttagielalašvuodadoarjagiid suohkaniidda ja fylkkagielddaide.

Sámedikki válldi lassáneami mielde ásahii Girko- ja kulturdepartemeanta 2002:s ođđa bušehttakapihttala 320 Dábalaš kulturulbmilat, poasta 53 Sámi kulturulbmilat. Seammás ruhtajuolludeamit sámi musihkkafestiválaide, sámi dáiddárstipeanddaide ja stipeandalávdegottebuhtadusat, čájáhusbuhtadusat sámi dáiddaásahusaide, Beaiváš Sámi Teáhter, báikenammanevvohat, Sámi sierrabibliotekha, johtti girjerájusbálvalus ja sámi museat biddjojuvvojede dán postii. Eaktuduvvo ahte Sámediggi juohká ruđaid dáid doaibmabijuide, ja muđui hálddaša ruđaid iežas vuoruheami mielde.

14.4.1 Sámediggi kulturpolitihkalaš oassálastin

Sámediggái ovddasvástádusa sirdin lea leamašan dehálažžan vai ovdánahtta sámi kultuvrra. Seammás lea dehálaš válldi fárrui ahte dat doaibmabijut ja ortnegat mat leat sirdojuvvon, leat ovdánahttojuvvon Norgga nationála oktavuodas. Hálddašuslaš ráddjejupmi das mii gullá kulturpolitihkalaš ovddasvástádussuorgái, historjjálaččat ii leat nu čielggas ja rievddada. Danin lea dárbbaslaš ahte Sámediggi jodiha iešheanalís kulturpolitihka vai áimmahuššá ealli sámi kultuvrra.

Sámediggeráđi politihkalaš prográmma mielde áigodahkii 2006–2009, maid dievasčoahkkin doarjjui 2007 guovvamánus (ášši 10/07), lea Sámedikki politihka váldoulbmil kultursuorggis ovddidit girjás dáidda- ja kultureallima ja sihkarastit iežas váikkuheami sámi kulturovdáneapmái. Sámediggi deattuha ahte sámi dáidda ja kultureallin lea girjái, ja Ráđđi áigu láchit dilálašvuodaid dasa ahte áimmahuššat ja ain ovddidit girjáivuoda. Seammás deattuhuvvo ahte sámi kultuvrra čadaheapmi ja viidáset ovdáneapmi lea nationála ovddasvástádus, ja ahte stáhta ferte hálddašit dan ovddasvástádusa gulahaladettiin Sámedikkiin. Sámediggeráđi deattuha maiddái dan dehálaš doaimma mii ovtasbargošiehtadusain fylkkagielddaiguin lea kultursuorgái, erenoamážit dan dáfus ahte ovddidit oktasaš ipmárdusa gaskal dábalaš Norgga áhusaid ja Sámedikki das ahte makkár dárbbut sámi servodagas leat kultursuorggis.

Sámediggi giedahalai 2005 miessemánus Sámediggeráđi dieđáhusa sámi dáidaga birra (ášši 33/05). Dieđáhusa ulbmil lea čájehit dáiddapolitihkalaš hástalusaid váldolinnjaid sihke našuvnalaččat, regiuvnalaččat ja báikkálaččat. Dieđáhusa mielde váilot Sd.dieđ. nr. 48:s (2002–2003) Kulturpolitihkka 2014 rádjái višuvnnat sámi dáidagii ja kultuvrii. Sámediggeráđi mielas lea dárbu čalmustahhtit sámi dáiddapolitihka dárbbuid ja fuolahit ahte sámi perspektiivvat ja višuvnnat maid birra muitaluvo, biddjojit seammaárvosažžan daid dáčča go dáidda- ja kulturpolitihka galgá ovddidit ovddasguvui. Dieđáhus addá bajilgova visot sámi dáiddasuorggis ja čilge suorggi gaskaomiid birra ja lagamus jagiid hástalusaid.

Sámediggeráđi bijai 2004 suoidnemánus ovdan dieđáhusa sámi museaid birra. Dieđáhus bidjá vuodu sámi museaovttastahhtimii njeljiin sámi museasiiddain – davvinuorta, davvioarjesámi, gaskasámi ja lullisámi museasiiddain. Oasseguorahallan Romssa ja Davit Nordlándda museaid birra giedahallojuvui Sámedikkis njukčamánu 1. b. 2007:s (ášši 06/07). Sámediggi mearridii heivehuvvon guovddášmodealla sámi museadoaimma ovdánahttimii guorahallansuorggis mas lea munni ráhkadit sierra sámi museasiidda (geahča kap. 14.8.3).

Sámediggi áigu čadahit árvvoštallama doarjjaeavttuin sámi áhusaide ja organisašuvnnaide kultursuorggis, gč. ášši 46/06, čuoggáid 1.2 ja 18.2. Árvvoštallamis galgá earret eará geahčadit dálá áhusaid ja organisašuvnnaid mat leat Sámedikki bušehta vuolde ja hábmet eavttuid go galgá beasat bušehtti mielde. Sámediggi ii áiggo válldi fárrui ođđa organisašuvnnaid ja áhusaid iežas njuolgo doaibmadoarjja bušehtti ovdal go dieđáhus sámi áhusaid birra lea Sámedikki dievasčoahkkima ovdii biddjojuvvon. Dát dieđáhus ovddiduvvo dievasčoahkkinii jagi 2008, gč. mearrádusa áššis 60/07 Sámedikki jagi 2008 bušehta.

Geahča maiddái Sámedikki 2006 jahkediđáhusa (5. čuoggá) ja 2007 jahkediđáhusa (6. čuoggá).

14.4.2 Sámedikki ekonomalaš váikkuhangaskaoamit

Jagi 2008 bušehtamearrádusastis (ášši 60/07) jugii Sámediggi sullii 127 milj. ruvno giella- ja kulturdoaimbajuide, gč. tabealla 14.1. Dát gokčá sihke ulbmiliid mat eaktuduvvojit gokčojuvvot Kultur- ja girkodepartemeantta ruhtajuolludemiin, ja earret eará giella ja kulturovdáneami doaibmabijut mat eaktuduvvojit gokčojuvvot Bargo- ja searvadahttindepartemeantta ruhtasirdimiiguin. Jus áig-

Tabealla 14.1 Sámedikki ruhtajuolludeamit kulturdoaimbajuide 2006–2008 (1000 ruvnnuin)

Ulbmil	2006	2007	2008
Kulturovdáneapmi (ovddeš Sámi kulturfoanda)	9 428	10 467	11 616
Sámi lágádusat	2 273	2 473	2 579
Sámi kulturviesut	6 235	6 434	7 206
Sámi kulturorganisašuvnnat	296	306	350
Sámi festiválat – vuodđodoarjja	1 680	1 730	1 806
Sámi falástallan	1 025	1 375	2 078
Sámi teáhter	13 900	14 318	15 883
Sámi dáidda (dáiddašiehtadus je.)	4 325	4 685	4 685
Sámi čállosat (geahča kap. 19.7.4)	1 950	1 503	1 568
Sámi girjerájusbálvalus (oktan girjebussiiguin)	8 093	8 607	9 107
Sámi museat	12 483	12 887	15 719
Gielladoaimbajut (geahča kap. 19.7)	45 129	50 379	54 060
Submi	106 817	115 164	126 657

gut gielladoaimbajuin bienalaš bajilgoiva, de geahča kap. 19.7.

14.5 Kultursuorggi stáhtus ja váldohástalusat

Ráddhehus bargá, nugo namuhuvvon, guokte váldolinnjá mielde áimmahuššat stáhtalaš ovddasvástádusa sámi kultuvrii. Okta bealli lea ahte stáhta galgá fuolahit ahte Sámediggi nákke jodihit aktiiva, iešheanalís kulturpolitihka. Nubbi bealli lea ahte stáhta galgá áimmahuššat iešheanalís ovddasvástádusa sámi kultuvrii bajitdási, nationála kulturpolitihkain, mii maid fátmasta sámi kultuvrra.

Vuolábealde mitaluvvo muhtin Sámedikki hálddašeami vuolde ášahusaid ja eará ášahusaid sámi kulturdoaimbajuid ja -prošeavttaid birra. Mitaluvvo maiddái muhtin ovttaskas ovttaska-prošeavttaid birra gaskal Sámedikki hálddašeami vuollásaš ášahusaid ja eará ášahusaid. Čilgehusat eai leat dievaslaččat, muhto čájehit guđe ládje sámi kultuvra oainnusin dahkkojuvvo kultursuorggi iešguđet osiin.

14.6 Sámi kulturviesuid investemat

Sámi kulturviesuide gullet vistit ja lanjat sámi kulturdoaimbajuide nugo teáhteri, musihkkii, govadaidagii, museaide, sámi girjerádjosiidda ja arkiivvaide. Dál eai gávdno makkárgere enoamáš stádalaš doarjjaortnegat sámi kulturviesuid investeremiidda. Kulturdoaimbajuide maidda Sáme-

dikkis lea ovddasvástádus, de lanjaid jodiheapmi ruhtaduvvo jahkásaš doarjagiiguin mat juolluduvvojit Sámediggái. Sámi arkiivva jodiheapmi gokčojuvvo jahkásaš ruhtajuolludemiiiguin Arkiivadoaimmahakkii.

Kultur- ja girkodepartemeanta hálddaša osiid stáhtalaš spealuid badjebáhčagis regionála deaivadanbáikkiid ja kultuvrra gaskkustanbáikkiid doarjjaortnegii. Dán ortnegis leat addojuvvon doarjagat kulturviesuide ja kulturguovddážiidda. Sáhtta addojuvvot gitta goalmmásas oasi ruhtadandoarjja dákkár viesuid investerengoluide. Reasta šaddá ruhtadit iežasosiin, priváhta ruđaiguin dahje báikkálaš ja regionála doarjagiiguin. Ii leat ohccojuvvon dán doarjjaortnegis doarjja ruhtadit sámi kulturviesuid.

Stáhtabušehta kap. 320 poasttas 73:s Nationála kulturviesut, juolluduvvo doarjja ášahusaid viesuide ja lanjaide ja doaimbajuide main lea nationála bargu, riikaviidosaš doaimma dahje dehálaš riikaoassedoaimma. Váldonjuolggadus lea ahte stáhtalaš ruhtadanoassi ii galgga leat eanet go 60 proseantta almmolaš doarjagis. 1990-logus addojuvvui doarjja kap. 320 poasttas 73:s dáid sámi kulturviesuide:

- Árran julevsáme guovdásj: 9,9 milj. ruvno
- Várjjet Sámi Musea: 12,2 milj. ruvno.

Dasa lassin addojuvvui plánendoarjja Ája sámi guovddáža viiddideapmái.

Departemeanta bidjá Sámedikki vuoruhemiid vuodđun go meannuda doarjjaohcamiid sámi kulturviesuide kap. 320 poasttas 73:s. Huksenprošeavttaid plánejit ovtta guoskevaš sámi ása-

hus, Sámediggi, Statsbygg, Kultur- ja girkodepartemeanta ja vejolaš báikkálaš ja regionála ruhtadanbealálaččat. Departemeanta ovdanbidjá Stuoradiggái juohke čavčča kulturviesuid investerenplána. Plána sisttisdoallá proševttaid main lea doarjja boahhte bušeahhtajagis; vuoruhuvvon proševttat lagamus jagiin; ja eará proševttat mat eai erenoamážit vuoruhuvvo.

14.6.1 Ođđa sámi kulturviesuid proševttaid ja plánaid stáhtus

Sámi arkiiva: Vuoddogeadgi Sámi Arkiivva ođđa lanjaide biddjojuvvui eatnamii 2007:s, ja huksemat leat álggahuvvon. Lanjat šaddet oassin Sámi diedávisttis Guovdageainnus. Statsbygg čadaha proševtta. Investeremat vistái ruhtaduvvot Statsbyggga ruhtajuolludemiin Ođastan- ja hálddahušbušeaha vuolde. Plána mielde galgá visti gárvvistuvvot 2009:s. Arkiivadoaimmahat galgá láigohit lanjaid Stáhtabyggas, ja máksá viessoláiggu mii gokčá goluid dan rájes go fárrejit ođđa lanjaide.

Nuortalaš musea Njávdamis Máttá-Várjjagis: Lea ođđa doaimbaidju ja danin das eai leat dál heivvolaš lanjat. Musea huksen álggahuvvui 2007:s ja galgá plána mielde gárvvistuvvot 2008:s. Visti šaddá nuortalaš kultuvrra ja historjja gaskkustanbáikin. Doppe šaddet earret eará čájáhusat, báđji ja hálddahušlanjat. 37 miljovvna ruvdnosaš gollorámma oázžu ruhtadoarjaga Kultur- ja girkodepartemeantta kap. 320 poasttas 73 ovdáneami ja máksinnáccadárbbu mielde. Čujuhuvvo Sd.prp. nr. 59:i (2007–2008) Lassejuolludeamit ja ođđasisvuoruheamit mas evttohuvvo ahte gollorámma lasihuvvo 42 milj. ruvdnui. Eaktuduvvo ahte Máttá-Várjjaga gielda addá doarjaga musea jodihepmái. Stáhtalaš doarjja jodihepmái ruhtaduvvo kap.320 poastta 53 siskkobeaide, Sámi kulturulbmilat.

Riikalávdi nationála ja riikkaidgaskasaš álbmotmusihkkii, luohái ja álbmotdánsumii Oslos: Riikalávdi lea vuodđudus man juoigiid Searvi, Landslaget for Spelemenn, Norsk Folkemusikk- og Danselag, Noregs Ungdomslag ja Samspill International Music Network álggahedje 2007:s. KLP Eiendom AS hukse lanjaid, ruhtada ja eaiggáduššá daid. Kultur- ja girkodepartemeanta lea dahkan láigošiehtadusa lanjaide mat earret eará galget geavahuvvot juoigamii. Plána mielde galget lanjat leat gárvásat 2009:s.

Aja sámi guovddáš Gáivuonas: Guovddážiis leat eanet suohkanlaš doaimmat ja lanjat earret eará NRK Sámiráđioi ja Sámediggái. Dat leat huksejuvvon mángga vuorus. Mañimus huksen gárvvistuvvui 2005:s Romssa fylkkasuohkana ja Sámedikki doarjagiin. Dál plánejuvvojit ođđa lanjat museai ja

sámi girjeráđjui. 22 milj. ruvdnosaš gollorámma ruhtaduvvo doarjagiin kap. 320 poasttas 73. Kultur- ja girkodepartemeanta lea addán Statsbyggii bargun plánet ja čadahit proševtta. Áigeplána ii leat mearriduvvon, muhto Statsbygg jáhkka ahte viiddideapmi sáhtta gárvvistuvvot 2010:s.

Saemien Sijtes Snoasas lea museii gullevaš ovddasvástádus lullisámi kultuvrii. Dán oktavuodas dárbbasa ásahus stuoridit viesu earret eará ođđa bistevas čájáhuslanjain ja auditoriain. Dasa lassin plánejuvvo ođasmahttit dálá lanjaid dahje hukset ođđa lanjaid maid eará sámi ásahusat sáhttet láigohit. Davvi -Trøndelága fylkkasuohkan lea mearridan addit 10 miljovvna ruvdnosaš ruhtajuolludeami investendoarjagii ja Snoasa suohkan lea mearridan addit 1,5–2,5 miljovvna ruvdnosaš doarjaga ođđa geidnui ja lanjaide eará vuoddostruktuvrra. Kultur- ja girkodepartemeanta lea njukčamánu 2008 bivdán Statsbyggga čielggadit ovdaproshevttá.

Sámi dáiddamusea Kárášjogas: Davveoarji museasiida lea ráhkadan sámi dáiddamuseai latnjaja funkšuvdnaprográmma. Plánaide gullet čájáhusat, kafea, auditoria, kantuvrrat ja magasiinnat. Davveoarji museasiida lea ohcan, muhto ii leat ožžon doarjaga kap. 320 poasttas 73. Sd.prp. nr. 1:s (2007–2008) daddjojuvvo proševtta birra ahte dat gullá «lagamus jagiid vuoruhuvvon proševttaide» vuolde.

Departemeanta lea ožžon doarjjaohcamiid plánet ođđa vistti Várdobáikki sámi guovddáži Evenášsis ja ođđa teáhtervistti Guovdageidnui Beaivváš Sámi Teáhterii. Sd.prp. nr. 1:s (2007–2008) muitaluvvo daid proševttaid birra «eará proševttaid vuolde»

14.6.2 Viessoláigoruhtadeami viiddiduvvon geavaheapmi

Sámi arkiivva ođđa lanjat ruhtaduvvot stáhta viessoláigoortnega siskkobeaide, mas Arkiivadoaimmahat galgá máksit viessoláiggu Statsbyggii go lanjat váldojuvvojit atnui. Departemeanta áigu dán váldit vuhtii jáhkasaš doaimbajuolludemiin Arkiivadoaimmahahkkii. Riikalávddi lanjaid ruhtada priváhta huksejeaddji ja departemeanta áigu jáhkasaš doaimbadoarjagiin Riikalávdaí gokčat viessoláiggu dan rájes go lanjat váldojuvvojit atnui.

Ráđdehus evttoha ahte váldonjuolggadussan váldojuvvojit atnui dakkár viessoláigoortnegat ođđa kulturviesuid stáhtalaš ruhtadeapmái maid Sámediggi vuoruha, ja ahte Sámediggi oázžu ovddasvástádusa vuoruhit guovdilis huksenproševttaid gaskkas. Evttohus guoská buot ođđa huksenproševttaide maid Sámediggi mearrida.

Boksa 14.1 Stáda viessoláigoortnet

Stáda viessoláigoortnet miellidibuktá ahte stáhtalaš doaimmat main leat lanjat stáhtalaš visttiin, maid Statsbygg eaggáduššá, galget máksit viessoláiggu. Iešguđet departemeanta lea ožžon válldi ráhkadit láigošiehtadusaid, muhto sáhtta maid fápmudit dán válldi viidáseappot vuollásaš doaimmaide. Ortnet váldojuvvui atnui dađistaga odđajagimánu 1. b. 1992 rájes. Válldoassi láigodilálašvuodain bodii fápmui odđajagimánu 1. b. 1993:s. Ortnet lea maŋŋil viiddiduvvon maŋgii go odđa visttit leat váldojuvvon fárrui.

Viessoláigui gullet hálldašeami, jodiheami ja ortnegisdoallama golut ja kapitálagolut. Kapitálaelemeanta atná vuodđun opmodagaid balánsačáliuvvon árvvu.

Láigu dain opmodagain maid Statsbygg hálldaša galget gokčat iežaset goluid. Dehálaš elemeanta odđa vistti viessoláiggu mearrideapmái leat proševtta loahppagolut.

Statsbygg geavaha láigošiehtadusaid mat čuvvot daid prinsihpaid mat opmodatsuorggis dábálaččat leat. Geavaheddjiid hálldus doaimma-

golut (oktasášgolut) leat sirrejuvvon viessoláig-
gus ja láigoheaddji šaddá daid máksit duohta
geavaheami mielde. Geavaheaddji hálldus
goluide gullet earret eará suohkanlaš divadat.

Viessoláigoortnega investeremat biddjojuv-
vojit brutton stáhtabušeahas ja árvun čállojuv-
vojit Statsbyggga balánsii/kapitálahkettdollui.
Investerejuvvon kapitálas gáibiduvvo vuoitu.
Juohke dábálaš huksenprošeakta biddjojuvvo
Stuoradikki ovdii oktan gollorámmaevttolu-
sain ja ruhtajuolludemiin vai sáhtta álggahit
huksenprošeavtta.

Go láigoheaddji nagoda gokčat viessoláigo-
goluid rievdatkeahhtá bušeahhtarámma siskko-
bealde, de Statsbyggas lea fápmudus álggahit
nu gohčoduvvon dábálaš proševttaid.
Proševttat ruhtaduvvojit viessoláigoortnega
iežas investerenpoasttaid siskkobealde ja ear-
ret dán jagi ruhtajuolludeami galget odđa juol-
ludeamit ja boares ovddasvástádusat bissut 1,5
miljárdá ruvnno rámma siskkobealde. Stuora-
diggi ii meannut juohke proševtta sierra.

Jus Sámediggi iežas odđa vuoruheamis ii sáhte
ruhtadit ollásit viessoláiggu ja doaimmagoluid riev-
datkeahtes bušeahhtarámmaid siskkobealde, ferte
Sámediggi váldit ovdan gažaldaga Kultur- ja girko-
departemeanttain lassedoarjaga birra viessoláiggu
ja lassánan doaimmagoluid oasseruhtadeapmái.
Ovdalگو Sámediggi álggaha odđa proševttaid mat
gáibidit lasi stáhtadoarjaga, fertejit juohke
proševtta sisdoalu, viidodaga ja ekonomii ja rá-
mmat ja boahhteáiggi viessoláigu ja doaimma čielgga-
duvvot Kultur- ja girko departemeanttain. Vejolaš
lassánan doarjaga ferte juolluduvvot jahkásaš doaim-
majuolludemiid siskkobealde mat bohtet
stáhtabušeahhta kapihttalas 320 poasttas 53 Sámi
kulturulbmilat. Kultur- ja girko departemeanta áigi
bovdet Sámedikki konsultašuvnnaide ovdalگو
viessoláigoortnet vejolaččat biddjojuvvo doaimmii.

Dán ortnega ovdamunni lea ahte áshuvvo dak-
kár ortnet mii fuolaha daid goluid ruhtadeami maid
viesuid hálldašeapmi, doaimma ja ortnegisdoallan
dagahit. Almmolaš hálldašeami maŋgga suorggis
oaidná olmmoš dan ahte doaimmahusat mat eaggá-
duššet iežaset viesuid ja main lea eará váldoul-
bmil, illá vuoruhit ulmmálaš árvoseailluheaddji
ortnegisdoallama ja baicce geavahit resurssaid
doaimmahusaid váldoulbmilii. Stáhtahálldašeami
siskkobealde lea dábálaš ahte lea organisatuvr-

ralaš erohus viesuid eaggáid, hálldašeddjiid ja
geavaheddjiid gaskkas. Geavaheaddjit máksit
viessoláiggu opmodathálldaseaddjiide, geain lea
ovddasvástádus geavahit dáid ruđaid earret eará
árvobisuheaddji ortnegisdoallamii. Dát veahkeha
čielggasmahttit bargamušaid, ovddasvástádusa ja
eará rámmaevttuid opmodathálldašeaddjiide.

14.7 Sámi guovddážit

Sámi guovddážiin ja viesuin lea dehálaš doaimma
sámi kultuvrra báikin viiddis ipmárdusas. Guovddážiid
doaimmaide gullet kulturfálaldagat nugo museat, dáid-
dačájáhusat ja girjerájut, ja eará fálaldagat nugo
giellaoahpaheapmi mánáide ja ollesolbmuide. Sámi
guovddážit doaimmet sihke kultuvrralaš guovddážiin,
sámi álbmogii sosiála čoahkananbáikin ja deaivvan-
báikin ealáhusdoaimmaide ja báikegottiin oainnusin
dahket sámi identitehta ja kultuvrra. Guovddážiin lea
erenomáš dehálaš doaimma guovlluin gos orrot un-
nán sápmelaččat.

Doaimmadoarjaga sámi guovddážiidda ollislaččat
addojuvvo Sámediggái, ja Sámediggi lea 2008 rájes
várren 7,2 milj. ruvnno ulbmilii.

Boksa 14.2 Lásságámmi – árbi Áillohačča maŋis

Govus 14.1 Lásságámmi Omasvuona suohkanis.

Govwideaddji: Tore Figenschou

Maŋnil go multidáiddár Nils-Aslak Valkeapää jámii skábmanánu 26. b. 2001:s, de čuožžili gažaldat mot buoremusat sáhtta hálldašit su barggaid ja viesu Ivgubađas. Romssa fylkka-suohkan, Sámediggi, Omasvuona suohkan ja Romssa Universitehta ásahedje Lásságámmi vuodđudusa ođđajagimánu 29. b. 2004:s. Kultur- ja girkodepartemeanta juolludii 1 milj. ruvno opmodaga badjelasas váldimii. Lásságámmi vuodđudusa ulbmil lea váldit vára ja ovddidit Nils-Aslak Valkeapää maŋis kultuvrralaš ja vuoiŋŋalaš árbbi.

Vuodđudus áigu nu mot Valkeapää ieš háliidii, čohkket buot su barggaid ja su buktosiid vuoigatvuodaid Lásságámmái. Lásságámmi vuodđudus bargá ovddidit Valkeapää dáidaga, musihka ja girječáli barggaid, bagadit olbmuid geat háliidit oahpásnuvvat dahje čiekŋudahttit iežaset Valkeapää dáiddalašvuhetti, ja sii veahkehit sámi dáiddáriid.

Árran julevsámi guovddáš lea nátionála sámi ásaš mii galgá sihkkarastit, ovddidit ja doalvut viidáseappot julevsámi kultuvrra, giela ja servodateallima. Árranis lea mánáidgárđi, giellaguovddáš ja museaoassi, earret eará lea okta bistevaš čájáhus gullevaččat julevsámi identitehta fáddái. Dasa lassin láigoha NRK Sámi Rádio, Sámediggi ja Bádádjo allaskuvla lanjaid Árranis. Geahča maid dái čilgehusa kap. 14.8.3:s Museat.

Ája sámi guovddáš lea sáme giela, sámi historjjá ja kultuvrra gelbbolašvuodaguovddáš, ja lea dehálaš fágapolitihkalaš ovttat mearrasámi

gažaldagain. Ája sámi guovddáš lea maid dá museaovddasvástádus Davvi-Romsii ja davit Gaska-Romsii, ja bargá ovdánahttin- ja nannenčovdosii guin sámi museadoaimmaid várás dán guovllus.

Várdobáikkis Evenášsis lea museaoassi lassin giellaguovddášii, kulturguovddáš ja sámi mánáidgárđi. Dasa lassi láigoha Sámi dearvvašvuodadutkama guovddáš lanjaid Várdobáikkis. Várdobáikkis lea sámi museaovddasvástádus Davit Nordlándda, lulimus Gaska-Romssa ja Lofuohta ja Viesterállasa márkosámi guovlluide.

Sijti Jarnge Árborddis lea lullisámi álbmoga čoaħkkananbáiki. Guovddáš lágida earret eará čájáhusaid geassejahkebealis.

Muđui ožžot Mearrasámi gelbbolašvuodaguovddáš Billávuonas, Lásságámmi Omasvuonas, Sámi viessu Sáccás, Gamtofta Ráissavuonas, Vilgesvárri Evenášsis, Bihtánsámi viessu Báidáris, Saemien Sijte Snoasas ja Sámi viessu Oslos doaimbadoarjaga Sámedikkis.

14.8 Arkiiva, girjeráđu ja dávvirvuorká

Dán kultursuorggi váldoprošeaktan lea daid maŋimus jagiid leamaš dat ahte čuovvut daid oallut doaimmaid mat namuhuvvojedje Sd.dieđ. nr. 22 (1999–2000) *Kjelder til kunnskap og oppleving*. Dan dieđáhusas meannuduvvojedje arkiiva, girjeráđu ja musea vuosttaš geardde seamma oaidninguovllus, ja das deattuhuvvojedje oktasaš hástalusat ja erenoamáš rievdamat iešguđet surggiin. Dieđáhusa čuovvoleapmin de čađahuvvui stuorát ođastus Norgga museain (geahča kap. 14.8.3). Ásahedje maid ođđa oktasašorgána arkiivva, girjeráđu ja musea várás, AGM-ovdáneami.

Sámediggi hálldaša girjeráđjosiid ja museaid váldoásahusaid, ja sámi arkiivabálvalus lea Sámediggi dáhtu vuodul biddjojuvvon Arkiivadoaimmahaga vuollái. Stáhta lea ruhtadan Sámi erenoamáš girjeráđjosa 1983 rájes, ja dat sirdojuvvui Sámediggái jagi 2000 rájes. Dasa lassin hálldaša Sámediggi sihke doaimma- ja investeren-doarjagiid sámi girjebussiide ja addá doarjagiid sámi girjerájusneavvuide. Sámediggái lea sirdojuvvon ovddasvástádus sámi museaide jagi 2002 rájes, ja Sámediggi addá lagabui 16 milj. ruvno doarjaga gávccii dávvirvuorkái 2008:s.

AGM-ovdáneapmi galgá bargat departemeantaid gaskasaččat ja eará hálldahuslaš osii guin, ja váldobargun lea doaimmahit aktiiva, strategalaš ovdánahttinbarggu ovttahttit, beavttálmahttit ja nannet arkiivva-, girjeráđjo- ja museamsuorggi.

2007 rájes doallá Sámediggi ja AGM-ovdáneapmi jeavddalaččat oktavuodačoahkkimiid vai besset lonohallat dieđuid ja digaštallat oktasaš hástalusaid.

AGM-ovdáneapmi addá prošeaktadoarjaga muhtin prošeavttaide olles AGM-suorggis mat leat áiggi dáfus ráddjejuvvon. Dat ásašusat mat leat Sámedikki hálddašeami vuolde ohcet doarjagiid seamma dásis go eará ásašusat. Kultur- ja girko-departemeanta áigu geahččat ahte AGM-ovdánahtima ovddasvástádus sámi kultuvrii čielgasit oidno juolludanláidestemiin mat leat ásašusaide.

Sámi bibliografija ja Sámi arkiivii lea hui ávk-kálaš ovttahttojuvvot stuorát fágabirrasiguin. Kultur- ja girko-departemeantta evttohusa vuodul ja ovtta Sámedikkiin ožžot ain dát doaibmabijuid juolluduvvot Kultur- ja girko-departemeantta bušeahas Nationalabibliotehka ja Arkiivadoaimmahaga bokte.

14.8.1 Sámi arkiiva

Sámi arkiiva álggahii jagi 1988 ovttašbargo-prošeavtta masa serve mánga ásašusa, omd. Sámi Instituhta ja Arkivdoaimmahat. Ulbmilin lei sihkkarastit sámi historjjá čálalaš gáluid. 2002:s sirdojuvvui Sámi arkiiva Sámedikki hálddašeami vuollái. Sámedikki mearrádusa mielde biddjojuvvui Sámi arkiiva Riikkaarkivárii 2005:s ja lea okta ossodat Arkivdoaimmahagas, ja dat ruhtaduvvo juolludemiiiguin stáhtabušeaha bokte ja Guovdageainnus suohkana ruhtadoarjagiin.

Sámi arkiiva fuolaha arkivsuorggi beroštumiid sámi servodaga ja sámi kultuvrra ovddas. Arkiivas lea erenoamáš ovddasvástádus sámi priváhta-arkiivvain, ja depohtaovddasvástádus Guovdageainnu suohkana historjjálaš arkiivvas. Sámi priváhta arkiivii gullet earret eará arkiivvat priváhta olbmui, organisašuvnnain, ásašusain ja fitnodagain. Sámi arkiivva doaibma lea erenoamážit leamaš sámi dutkan- ja oahppoásahusaid ektui. Sámi arkiivva doaimma leat pláneme stuoridit, ja dat dagaha earret eará ahte doaibma gártá leat olles riikka ektui.

Sámi arkiivva bargu ii leat dušše fal arkiiva nu movt dat dábálaččat ipmirduvvo, muhto dasa gullá maid njálmálaš árbevierru, muittuid čohkken, ja dan árgabeaivvi ja bargoproseassaid duodašteapmi mat dál leat jávkame. Arkiiva bargá maid sániid ja dadjanvugiid báddemiin vai daiguin sáhtá maññil bargat.

14.8.2 Girjerájut

Norgga álbmotgirjerájusdoaimma lea muddejuvvon lágas juovlamánu 20. b. 1985 nr. 108:s álbmotgir-

jerádjosiid birra. Almmolaš girjerájusdoimii gullet suohkan álbmotgirjerádjosat ja fylkkagirjerádjosat. Juohke suohkanis galgá leat álbmotgirjerájus nu movt lea mearriduvvon juovlamánu 20. beaivvi 1985 nr. 108 lágas álbmotgirjerádjosiid birra § 4. Friddja luoikkahanriekti ja dat ahte dat galgá leat nuvtá lea vuodđun álbmotgirjerájussuorggis ja dat galgá sihkkarastit ahte buohkat besset atnit girjerádjosa resurssaid seamma dásis ja friddja vugiin. Dat mearkkaša ahte buohkat besset friddja luoikkahit girjiid ja eará materiealla vaikko guđe girjerádjosis. Dat mearrádusat mat leat girjerádjola § 1 mii lea dan birra ahte álbmotgirjerádjosat leat oassin nationála girjerájusvuogadagas, leat vuodđun dasa ahte čohkkejuvvon resurssat leat olámuttos buohkaide eai ge dušše ovttaskas suohkana ássiide.

Kultur- ja girko-departemeanta lea ovttaš Máhtodepartemeanttain, mas lea ovddasvástádus fágaja dutkangirjerádjosiidda, álggahan guorahallat Norgga girjerájussuorggi. AGM-ovdáneapmi lea gárvvistan stuorát guorahallama mii galgá čuovvuvvot stuoradiggedieđáhusain girjerádjosiid birra. Guorahallan deattuha earret eará ahte váilu vuodđostatistihkka vai sáhtá dadjat maidege girjerájusbálvalusaid birra álbmoga sámi oassái. Ráđdehus váldá dáid signálaid duodalaččat ja áigu máhccat gažaldahkii stuoradiggedieđáhusas girjerádjosiid birra.

14.8.2.1 Girjerádjočielggadeapmi

Oahppo ja dutkandepartemeanta (dál Máhtodepartemeanta) ja Kultur- ja girko-departemeanta mearridii 2004:s mandáhta mii galgá čielggadit ollislaš girjerájussuorggi. Čielggadeami mandáhta hábmejuvvui daid eavttuid mielde mat leat čállojuvvon Sd.died. nr. 48 (2002–2003) *Kulturpolitihkka 2014 rádjái*. AGM-ovdáneapmi ráhkadii čielggadeami go dat guokte departemeantta bivde daid dan dahkat, ja Girjerádjođastus 2014 buktu juvvui ovdan čakčamánu 2006.

Golbma deatalemos oasis evttohuvvon girjerájusodastusas leat oktasaš nationála digitála bálvalusaid, Norgga girjerájusstruktuvrra odastus vai sáhtá addit buoret fáladagaid nana girjerádjosa, gelbbolašvuodabirrasiid ja bargiid gelbbolašvuodaovdánahttima bokte.

Sámi girjerájusbálvalusa birra lea ollu čállojuvvon čielggadusa II oasis Norggagirjerájus – fierpmádat máhttui ja kultuvrii. Čállosii leat váldán vuodu sierra oassečielggadusas sámi girjerájusbálvalusa birra. Girjerájusodastusas 2014 II oasis deattuhuvvo ahte sihke Norgga eiseválddiid ja Sámedikki mihttomearrin lea buoret girjerájus-

fálaldat sámi álbmogii. Čielggadeamis čujuhuvvo girjerádjoláhkii mii ii geatnegahte girjerádjosiid váldit erenoamáš ovddasvástádusa sámi álbmoga ektui, muhto gohčoda geavaheddjiid «buohkat geat orrot riikkas».

Čielggadeamis deattuhuvvo váttisin árvoštallat daid girjerájusbálvalusaid mat leat sámi álbmogii danne go nátionála girjerájusstatistihkka ii bija dan materiealla mii lea sámegillii sierra kategorijan. Skuvlagirjerádjosiid ovddasvástádus lea fuolahit ahte lea álkit gávdnamis dakkár viiddis fálaldat mas leat sámegillii oahpporesurssat ja girjálášvuohtha sihke skuvlabargguide ja astoáiggelohkamii. Álbmotgirjerádjosat fertejit kártet sámegiela girjerájusbálvalusa dárbbu iežaset suohkaniin, erenoamážit jus leat doppe leat mánát geat leat skuvllain ja mánáidgárddiin. Girjerádjosat berrejit maid iskat gos materiealla sámegillii lea gávdnamis dahje vaikko ráhkadit sierra čoakkáldagaid main lea sámegillii materiealla báikkálaš dárbbuid ektui.

Čielggadeamis čujuhuvvo maid ahte lea erenoamáš hástalus gaskkustit sámi girjálášvuoda nuorra lohkkiide danne go eai ráhkaduvvo nu ollu ođđa girjiit. Danne ávžžuha čielggadeapmi ahte Norgga bealde álggahuvvo fas davviriikkalaš sisaostinortnet vai beassá oastit sámi girjiid. Čielggadeami mielde berre Norga, go lea dat riika gos orrot eanemus sámegiela, vuolggahit barggu ahte oččodit dakkár ortnega. Davviriikkaid ministarráđdi lea áigeovdilis hálldašeaddji dakkár ortnegii. Kultur- ja girkodepartemeanta áigu árvoštallat mot guorahallamis sáhtta dán ávžžuhusa čuovvolit.

Gulaskuddancealkámušas mii bođii 2014 Girjerájusodastussii šalloša Sámediggi ahte sámegiella ja kultuvra dušše leat duokkot dáikko namuhuvvon čielggadeami I. oasis. Sámediggi oavvilda sierra sámi gelbbolašvuodaovdánahttin prográmma dárbbasuvvot. Sámediggi oavvilda maid ahte girjerájusláhka berre rievdaduvvot vai das livčče čielga láidesteamit dan girjerádjosiid ovddasvástádussii mii lea sámi álbmoga ektui.

Kultur- ja girkodepartemeanta áigu máhccat Girjerájusodastus 2014 čuovvoleapmái sierra stuoradiggedieđáhusas.

14.8.2.2 Sámi sierrabibliotehka

Sámi sierrabibliotehka huksejupmi álggahuvvu 1950-logus Kárásjoga álbmotgirječoakkáldagas. Jagi 1983 ossodat šattai sierra stáhtaruhtaduvvon girjerájus, ja 2000:s girjerájus šattai oassin Sámedikki hálldahusas Kárásjogas. Čoakkáldagas leat badjel 35 000 girji lassii áigečállagiidda, aviisaide ja jietna- ja govamediaide. Sámi erenoa-

mášgirjerájus lea fálaldat sámiide árbevirolaš sámi orrunguovllu siste ja olggobealde, ja mudui álbmogii ja luokkaheddjiide olgoriikkas. Bálvalus lea ovddemusat eará girjerádjosiid váste. Girjerájus galgá leat sámi girjálášvuoda ja sámi girjerájusbálvalusa gelbbolašvuodaaguovddáš, ja doaibma galgá fátmastit buot sámegielaide ja daid suopmaniid.

14.8.2.3 Sámi girjebusset

Dál leat guhitta sámi girjebusse mat vuostáiváldet Sámedikkis doaibmadoarjaga, Kárásjogas, Porsánggus, Guovdageainnus, Deanus/Unjárggas, Gáivuonas, julevsámi guovllus ja lullisámi guovllus. Girjebusset leat lassii girjerádjosiid bálvalusaide guovlluin gos lea biedggus sámi ássan, ja lea dehálaš oassi barggus dahkat girjerájusbálvalusa buohkaide olámuddui. Sámediggi hálldaša sihke doaibmadoarjaga ja investerendoarjaga girjebussii. 2008:s lea ruhtajuolludeapmi 5,9 miljovna ruvno.

14.8.2.4 Doarjja sámi girjerádjoávdnasiidda

Sámediggi lea 2008:s várren 200 000 ruvno Sámi girjerájusávdnasiid doarjagiidda. Ulbmiljoavkun leat álbmot- ja skuvlagirjerádjosat mat háliidit hukset sámi girjerájusávdnasiid čoakkáldagaid. Ortnega ulbmil lea nannet girjerájusbálvalusaid sámi álbmogii doppe gos sii orrot, ja movttiidahtit báikkálaš girjerádjosiid váldit ovddasvástádusa iežaset sámi geavaheddjiide. 2008:s vuoruhá Sámediggi álbmot- ja skuvlagirjerádjosiid lullisámi guovllus ja Deichmanske váldogirjerádjosa Oslos.

14.8.2.5 Fylkkagirjerájut

Finnmárkku fylkkagirjerájus lea oppalaš ovtasbargošiehtadus Sámi sierrabibliotehkain. Finn-márkku fylkkagirjerájus oastá sisa dakkár materiealla mii lea sihke sámegillii ja maid sámi dili birra.

Romssa fylkkagirjerájus lea 2006 juovlamánu rájes leamaš okta ráđdeaddi/prošeaktajodiheaddji Romssa Sámi girjerájusbálvalussii 50 pst. virggis Ája sámi guovddázis Gáivuona suohkanis. Prošeaktajodiheaddji galgá bargat eará Romssa girjerádjosiid ektui vai sámi girjálášvuohtha ja kultuvra šattašii eambo oainnusin. Dan bálvalussii galgá ráhkaduvvot maid neahttasiiđu ja Romssa fylkkagirjerádjosa sámi gáldobagadeaddji galgá doalahuvvot ortnegis ja maid ovdánahttojuvvo. Galget maid ráhkadit čoakkáldaga sámegillii ja sámi dili birra, erenoamážit mearrasámi dili birra. Romssa fylkkasuohkan maiddái ruhtada fylkka girjebussiid.

Nordlándda fylkkagirjerájus lea doaimmahan mearrasámi girjebusedoaimma 1995 rájes. Mearrasámi girje- ja kulturbusse Gærjah gaskkusta mearrasámi kultuvrra ja girjjálašvuoda logi suohkanis Nordlánddas ja Davvi-Trøndelágas. Fylkkagirjerádjosat barget ovttas Villhelmina suohkaniin ja Västerbotten fylkkain Ruotas oččodit eambo kulturprošeavttaid girjebusses.

Davvi-Trøndelága fylkkagirjerádju bargá fierpmádagas aktiivvalaččat ovttas singuin Trøndelágas geat hálidit álkibut olahit dieđuid oarjelsámi kultuvrra ja servodateallima birra.

Lulli-Trøndelága fylkkagirjerájus lea iežaset doaibmaplánas lagabui čilgen dan girjerájusbálvalusaid ulbmila mii galgá leat oarjelsámi giellaguvlui. Fylkkagirjerájus galgá čuovvolit dan barggu mii lea ráhkadit plána dan girjerájusbálvalussii mii lea oarjelsámiid várás ja maid ráhkadit govvosa ođđa prošehtii mas lea johtti girjerádjofálaldat. Das lea nu ahte gávdno sámegilli oasseprográmma EO-prográmma Interreg 2007–2013 vuolde. Girjerájus pláne ráhkadit oarjelsámi portála Kulturneahtta Trøndelag nehttii.

14.8.2.6 Eará girjerájut

Muhtin girjerádjosat barget aktiivvalaččat sámi kultuvrrain, ovdamearkka dihte čájáhusaid, lohkamiid ja čalmmustemiid bokte, erenoamážit Sámi álbmotbeaivvi oktavuodas, mii lea guovvamánu 6. beaivvi. Ovdamearkka dihte atná *Romssa girjerájus ja gávpotarkiiva* deatalažžan oastit sisa eanaš oasi dain sámi girjjiin, filmmain ja musihkain mat almmuhuvvojit vai sáhtášii ásahtit buori sámi čoakkáldaga. *Hápmira girjerádjosis* lea sierra sámi girječoakkáldat ja dat oastá nu guhkás go leažžá vejolaš buot girjjálašvuoda mii almmuhuvvo julevsámegillii.

14.8.2.7 Sámi bibliografija

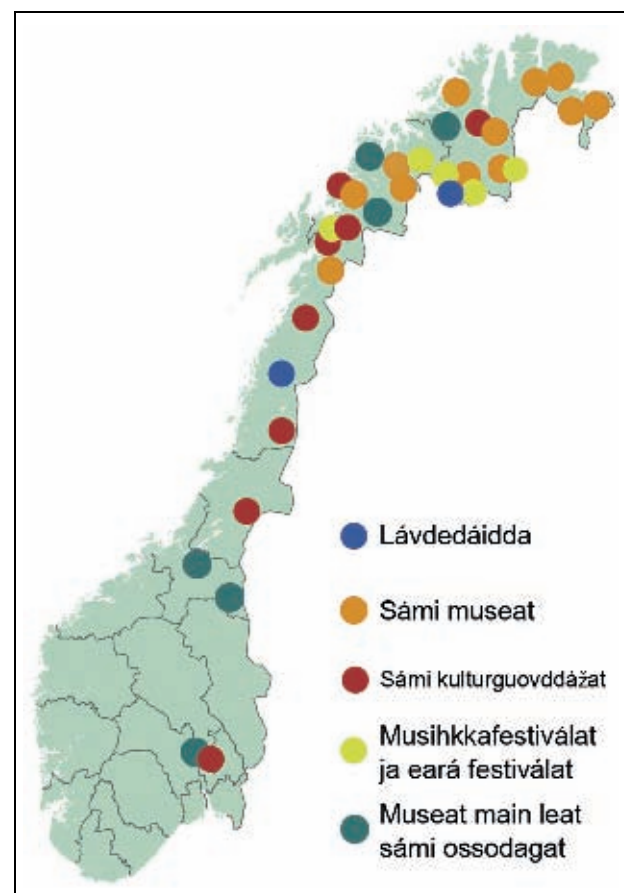
NAČ:s 1987:34 *Sámi kultuvra ja oahppu* čállosis celkojuvvo iešguđetsurggid biira čállosis ahte lea stuora dárbu dakkár bibliografijii mas leat čohkkejuvvon dieđut ja mas lea listu ođđa ja boares sámi dokumeanttaid badjel. Sámi girjjálašvuoda lei dassažii registrarastojuvvon váilevaččat ja dat registreren lei háddjejuvvon iešguđet ohcanbáikkiide, áigečálaindeaksaide ja našunalbibliografijaiide. Sámi bibliografija lea deatalaš duodaštus sámi kultuvrras ja sámi kulturárbbis Norggas. Sámi bibliografija lea maid oassi sámi girjerájusdoaimma ovdánahttimis ja dan diehtojuohtkindoaimma ovdánahttimis mii lea sámi álbmogii.

Troandima universitehtagirjerájus fuolahii Sámi bibliografija barggu 1979 rájes 1992 rádjái. 1993:s gohččojuvvui Nájonalbibliotehka viidaseappot bargat dainna bargguin Nájonalbibliotehka rámmaid siskkoabealde.

Sámi bibliografijas boahťa ovdan makkár girjjálašvuoda gávdno sámegilli, ja dáro- ja eará gielaide go fáddá lea sámirelevánta. Sámirelevánta girjjálašvuoda lea dakkár girjjálašvuoda mii njuolga guoskkaha sámi dili. Sámegielalaš girjjálašvuhtii gullet buot sámegielat.

Bibliografijas bohtet ovdan dat almmuheamit mat leat leamaš Norgga áigodagas 1945–1987 ja 1993 rájes gitta otnáži. 1993:s huksejuvvo bibliografija viidodat dan ala mii mearriduvvui geasemánu 9. beaivvi 1989 lágas, mii lea háhkangeatnegasvuoda birra go lea sáhka dakkár dokumeanttain maid olles álbmot galggašii olahit (geatnegasvuodaháhkánláhka).

Sámi bibliografijas váilot registrarastimat jagiin 1988–1992. Dalle lei bibliografija ovdasvástádus eahpečielggas. Diet leat hui deatalaš jagit sámiid historjás Norggas, earret eará de ásahtuvvui Sámediggi 1989:s. Kultur- ja girkodepartemeanta áigu bivdit našunalgirjerádjosat ráhkadit ovtta plána

Govus 14.2 Sámi kulturásahusat

vai sáhtášii dievasmáhttit Sámi bibliografija dien áigodagas.

Našunalgirjerádjosis leat konkrehta plánat buoridit registrerenveahkkeneavvuid bibliografijaide. Dat beavttálmahtášii barggu ja dagahivččii ahte Sámi bibliografija sisdoalu dieđuid sáhtášii jođaneappot olahit. Dasa lassin de livččii dieinna lágiin álkit ovddidit viidáseappot dan ovttasbarggu mii lea ráhkadit oktasaš sámi bibliografija olles Sáp-mái.

Sámi bibliografija bargá ovttas Sámi erenoamášgirjerádjosiin mas nubbi sáhtášii nuppi fágalaččat veahkehit ja maid neavvut.

14.8.3 Museat

14.8.3.1 Museaodastus – konsolideren

Mañimus jagiid lea dat mii gohčoduvvo museaodastussan leamaš guovddázin museasuorggis. Sd.died. nr. 22 (1999–2000) *Gáldu máhttui ja vásáhusaide* dieđáhusas ja daid čuovvovaš stáhtabušehtain de govviduvvo proseassa guovllu museaid konsolideren ja nátionála fierpmádaga ásaheapmi. Mihttomearri lea ráhkadit dakkár institušunstruktuvrra mas leat mihá unnit ja dainna lágiin fágalaččat ja hálldahuslaččat nannoseappot ovttagadat go dál. Museaodastus lea vuodduvovon dasa ahte galgá bisuhit ja nannet báikkálaš beroštumi ja oassálastima go lea sáhka kulturgáhtemis ja ahte galgá nannet fágalaš gelbbolašvuoda regiunála dásis ja ovddidit nátionála fierpmádagaide.

Sámediggi lea mángga geardde ohcalan sámi perspektiivva museumodastusas. Sámediggi hálida earret eará stuorát oasi daid ekonomalaš gaskaomiin mat leat konsoliderenprosessii čadnojuvvon, gč. Sámedikki jagi 2007 jahkedieđáhusa (čuoggá 6.5).

Sámediggi lea friddja vuoruhit ruđaid sámi museaodastussii sámi kulturulbmiliid ruhtajuolludeamis kap. 320, 53. poasttas, mii lea ollu lassánan mañimus jagiid. Ráđdehus áigu dattetge unnimus lágiid bidjat láidestemiid sámi kulturdoaimbajuid ruđaide mat sirdojuvvojit Sámediggái, ja danin eai biddjojuvvo erenoamáš láidesteamit sámi museaodastussii Kultur- ja girkodepartemeanta ruhtajuolludeamis. Kultur- ja girkodepartemeanta áigu seammás deattuhit ahte departemeanta diehtá daid stuora fágalaš ja organisatuvrralaš hástalusaid birra sámi museaodastusas, ja dovdda ahte lea dárbu oppalaččat nannet sámi museaid. Lea Sámedikki duohken sámi kultursuorggis vuoruhit gaskal dáid ja eará dárbbuid daid ruđaiguin mat biddjojuvvojit hálldui.

14.8.3.2 Museat maid Sámediggii hálldaša

Museain lea sierra dilli oassin barggus sámi kultuvrra duodaštit ja bisuhit. Sámediggi lea viidát bargan gárvvistit sámi museaid ovttasteami. Proseassa čadahuvvo Norgga museasuorggi museaodastusa láidestemiid mielde, gč Sd.died. nr. 22 (1999–2000). Sámi museaodastusa bokte museat ovttastuvvojit stuorát museasiiddaide main lea oktasaš doaimbastivra, beaivválaš jodiheaddji ja okta bargoaddi bargiide. Ođastusa ulbmil lea bajidit fágalaš kvalitehta ja hálldahuslaččat oazžut nannosit ovttagaidda. Sámi museaid viidásit ovdaneapmái leat buorit rámmaeavttut dehálaččat.

Lullisámi museasiida (Saemien Sijte Snoasas) ja Davveoarjesámi museasiida lea čadahan ovttasteami 2006:s, ja juohkehaš lea ožžon 0,5 milj. ruvunno lassáneami Sámedikkis 2007:s. Davveoarjesámi museasiidii gullet Guovdageainnu gilišillju, Sámiid Vuorká-Dávvirat, Jáhkovuona mearrasámi musea ja Porsáŋggu musea.

Museat Várjjat Sámi Musea, Deanu Musea, Savio-musea ja Nuortalaš musea Njávdamis, maid leat hukseme, galgá gullat Deanu ja Várjjat museasiidii.

Ája sámi guovddáš oazžu sámi museaovddasvástádusa Davvi-Romsii ja davit Gaska-Romsii, Várdo báikki sámi guovddáš oazžu sámi museaovddasvástádusa Davit Nordlándda, lulit Gaska-Romssa ja Lofuohta ja Viesterállasa márkosámi guovlluide ja Árran julevsámi guovddáš oazžu museaovddasvástádusa julevsámi ja bihtánsámi guvlui.

14.8.3.3 Sámi museasearvi ja Sámi museafora

Sámi museasearvi áсахuvvui 1989:s searvin sámi museaide ja eará museaide main leat sámi čoakkáldagat. Sihke museat Sámedikki hálldašeami vuolde ja eará museat leat miellahtut searvvis. 2006:s mearridii Sámi museasearvi searvat Norgga musealihttui. Searvi bargá fágalaš gažaldagaiguin, earret eará lágida jahkásaččat fágaseminára, ja bargá muđui buoridit sámi museaid bargodilálašvuodaid, earret eará oččodit eanet ruhtajuolludemiid sámi museaulbmiliidda.

Sámi museasearvi gal lea leamašan friddja organisašuvdna, de Sámediggi lassin lea ásahan *Sámi museaforuma*, mii lea Sámedikki vuollásaš ovttasbargoorgána. Dáppe leat dušše museat miellahtun mat leat Sámedikki hálldašanovddasvástádusa vuolde.

14.8.3.4 *Museat main leat sámi čoakkáldagat ja čájáhusat*

Muhtin museain, earret sámi museasiiddaid, lea sierra sámi čoakkáldat dahje sámi dávvirat oassin iežaset čoakkáldagain. Erenoamáš guovddážiis leat sámi vuorkádávvirat Norgga Álbmotmuseas, Romssa museas ja Olgomuseas Sverresborgas. Eará museumat maid mielas lea erenoamáš deatalaš duodaštit sámi dávviriid, leat earret eará Rørosmusam ja Áltta musea.

Ollu museaid mielas lea sámi historjja duodašteapmi deatalaš oassin das ahte duodaštit regiuvnna mánggabealat doaimma. Porsánggu musea, mii sirjojuvvui Sámedikki hálddašeami vuollái 2004:s, gaskkusta golmmakultuvrrat historjja mii lea čadnojuvvon sámi, kveana ja dáčča ássanbáikkiide dan guovllus. Máttá-Várjjet musea doaimma maid čájeha guovllu golmmakultuvrrat historjja.

Museaid fierpmádat

Sihke dat museat mat leat Sámedikki vuolde ja eará museat mat barget sámi kultuvrrain oassálastet *Nationála museafierpmádat minoritehtaide ja kultuvrralaš mánggatbealatvuhtii*, mii áshuvvui 2007:s. Dan fierpmádagas leat mielde museat mat barget nationála minoritehtaiguin ja odđaset minoritehtajoavkkuiguin. *Sámi museaid fierpmádat* maid lea áshuvvovon. Dat fierpmádat galgá leat Sámedikki hálddašeami vuolde ja lea rabas buot museaide mat barget sámi kultuvrrain.

Norgga álbmotmusea sámi čoakkáldagat

Norgga álbmotmusea lea okta dain áshusain main lea sámi kultuvra deatalaš oassin iežaset barggus, muhto dat ii leat sis váldosuorgi ii ge dat leat Sámedikki vuolde.

Museain lea 1958 rájes leamaš bastevaš gaskkustanfálaldat go sis lea sámi basisčájáhus. Dála čájáhus rahppojuvvui 1990:s ja galgá 2007:s odastuvvot. 2007:s oaččui čájáhus áibbas odđa oasi mii čájeha dála áiggi, *Sámi dála áigi*, mii lokte čájáhusa gitta otnáži go lea sáhka gaskkustit politihka, kultuvrra ja servodateallima. Musea skuvlabálvalusas lea bastevaš oahpahušlágidus sámi čájáhussii, ja dat okta dain musea skuvlafálaldagain maid buot eanemus jearahit ja bohtet geahččat. Museas lea maid sámi sadji Olgomuseas. Lassin

bistevaš čájáhusfálaldagaide leat museas dadjat juo juohke jagi okta sámi fáddá- dahje johtočájáhus.

Museas lea buorre ovttasbargu sámi áshusain. Norgga álbmotmusea oassálastti Sámi museasearvvi ásaheapmái 1989:s ja lea aktiivvalaččat oassálastán dan ovttasbargodoaimmaide.

Sverresborg Trøndelag Folkemuseum

Oarjelsámi kultuvra lea leamaš oassin Sverresborg Trøndelága Álbmotmusea doaimmas 1930-logu rájes. Sverresborgas lea okta oarjelsámi sabetčájáhus ja čájáhus das movt sámít atnet sabeiid «Troandiláš sabeiiguin – Sverresborga sabetmusea». Vuoddočájáhusas «Eallingovat» leat mielde dávvirat ja muitalusat mat leat čadnojuvvon sámi kultuvrii. Sverresborg váldá maid sisa gaskabodosaš čájáhusaid sámi kultuvrra birra. Sverresborgas lea 2000 rájes leamaš bastevaš fálaldat skuvlaide sámi kultuvrra ovdanbuktimis. Skuvlafálaldat lea oassi Kultuvrralaš skuvlaseahkas.

Sverresborg deattuha ovttasbarggu mii lea oarjelsámi organisašuvnnaiguin ja resursaolbmuiiguin go lea sáhka dakkár doaimmain mat leat čadnojuvvon oarjelsámi kultuvrii. Musea bargá maid ovttas Saemien Sijte museain, Plassje museain, Jämtlandda fylkka museain ja Härjedalena meahccemuseain, mat buohkat barget oarjelsámi kultuvrrain.

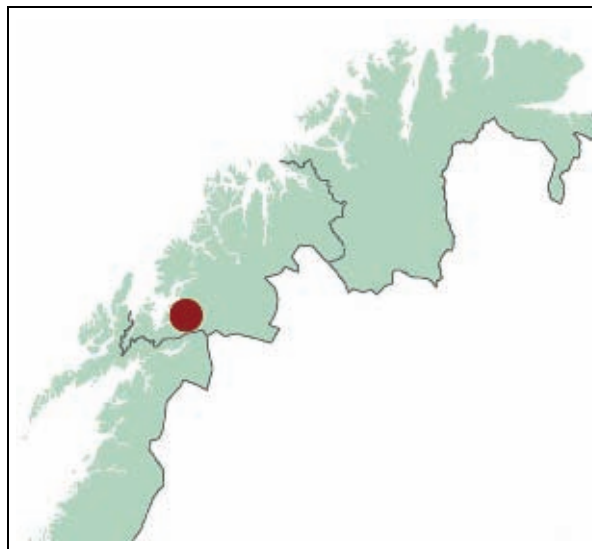
Romssa musea sámi čoakkáldagat

Romssa museumas lea sierra fágaossodat sámi etnografijii. Fágaossodagas leat sihke dávvirat, govat, jietna, girjjálašvuohta, njálmálaš ja čálalaš dieđut ja muhtin ráje iešgudetlágan arkiivvat. Arkiivvat ja vuorkádávvirat heivehuvvojit dutkamii, oahpuide ja dábálaš atnui. Ulbmiljoavkkut leat sihke sámi álbmot ja muđui olles álbmot.

Čájáhus «Sámi kultuvra» lea vuosttaš čohkkejuvvon čilgehus sámi kulturhistorjjas ja lei dalle go ráhkaduvvui láidesteaddjin sámi historjja ja kulturárbevieru ovdanbuktimis. Čájáhus galgá dahkat oainnusin sámi kulturovdáneami boares gálduid rájes gitta dan dillái mii lea 20. jahkečuodis.

Čájáhus «Sápmi – našuvdna rieggáda» čilge sámiiid politihkalaš čoahkkaneami álbmogin, ja dat čoahkkaneapmi lea leamaš ovddit čuohtejagi gaskkamuttu rájes. Čájáhus lea ráhkadan neahttabáikki mii lea erenoamážit skuvlla atnui jurddašuvvon (<http://sapmi.uit.no>).

Boksa 14.3 Sámi fanasduodji ja fanasgeavaheapmi

Govus 14.3 Rivttága suohkan Romssa fylkka

Sámit leat čuohtenárjagiid atnán mearrariggodagaid. Sámi fanasdahkan ja giehtaduodji leat leamaš deatalaš ealáhusheiveheamit, erenoamážit daid áigodagaid go dakkár vuotnaguovlluin gos meahcceriggodagat ledje, orro eanaš sámit. Sámit leat geavaheami bokte leamaš mielde fanastechnologiija ovdánahttimis seamma dásis go dáččat ja kveanat.

Girjjálašvuohta:

Mathisen, Mariann/NNFB: Logaldallan «Fievrogáhtten ja sámi fanasárbevierru, ii seamma fanas?», semináras «Sámi fanas- ja fanashuksenárbevierut» maid Davvi-Norgga fievrogáhttenguovddáš Rivttágis lágidii 14.-16. 3. 2007.

Westerdahl, Christer: «Et sätt som liknar them uti theras öfriga lefnadsart, om äldre samiskt båtbygge och samisk båtthantering» Johan Nordlander-sällskapet, Ubmi 1987.

Davvi-Norgga fanasgáhttenguovddáš Rivttágis Romssa fylkka lea bargan dainna fáttáin 2005 rájes. Dássáži leat gávnahan ahte lea váttis gávdat dakkár fanasmálla maid sáhtta lohkat čielga sámi mállen. Mariidnaarkeologa Christer Westerdahl čilgii 1987:s sámi fanasa leat dakkár «*fanasin mas lea olles sávdnji, ja mii lea gehppes ja guottehahti fievru manit áiggis gaskal 1600 ja 1800-logu, ja mii lea gávdon dovddus sámi ássanguovlluin*» (Westerdahl 1987:7–8). Fanasfiellut ledje gorrojuvnon oktii vettiin dahje bohccosuonain. Dien sáhtta oaidnit boarrasit johkafatnasiin ja árbevirolaš báskkain, ja goappaš fanasmálla leat leamaš inkluderejuvnon sámi kultuvrii. Muhto ovdalašáiggi dáidet leamaš eanet giehtaduodjetekniikat. Orrot leat leamaš ollu kulturlonuhusat, ja danne berre maid áhpefievrruid inkluderet deatalaš fievrun sámi historjjás. Sihke vikiŋgaáiggi fanasmálla, fievrridanfatnasat nugo smávit borjjasfatnasat ja guollefatnasat dego gárbbis ja šárka leat deatalaččat go galgá dutkat ja duodaštit sámi konteavsttas.

Muhtin eará museat

Plassje museas leat leamaš sámi dávvirat iežaset čoakkáldagas dakka maŋŋil soadi áigodaga rájes ja das lea dál oalle stuora čoakkáldat mas leat dávvirat ja govat mat duodaštit sámi historjjá ja doaimma guovllus. Lulli-Trøndelága fylkkasuohkana fylkkaplána bokte lea *Plassje museas* erenoamáš ovddasvástáduš lullisámi kulturhistorjjás ja 2002 rájes lea *Plassje museas* leamaš okta fágavirgi lullisámi kultuvrras ja historjjás. Dasa lassin lea *Plassje museas* dál okta gaskaboddosaš fágakonsuleanta lullisámi kultuvrii ja historjái.

Perspektiiva Musea atná vuodđun Romssa, go dat lea girjás guovlu kultuvrralaččat, čearddalaččat, gielalaččat ja oskkoldaga dáfus. Dat mearkkaša ahte sámivuotta lea unnit eanet lund-

dolaččat fárus máŋgga čájáhusas ja proševttas mat museumas leat. Perspektiiva *Musea* bargá ovtas earret eará *Várjjat sámi museain*, *Árppain Romssas* ja *Sámi giellaguovddážiin Moskavuonas*.

Davvi-Romssa museii lea guovddáš bargun bargat mearrasámi ja kveana kultuvrrain ja deaivadeapmi daiguin ja eará kultuvrraiguin lea maid deatalaš. Davvi-Romssa *Musea* lea bidjan johtui mánga proševtta mat fátmastit sámi kultuvrra ja historjjá. *Musea* bargá ovtas Romssa *Museain* muhtin máŋggajagát dutkanproševttain vai besset čájehit Davvi-Norgga riddoguovlluid čearddalašvuoda ruovdeáiggi ja árra gaskaáiggi ja das čalmmustahttojuvvo oktavuotta gaskal sámiid ja norrøna olbmuid.

Mátta-Várjjat museas lea sámi historjái ja kultuvra deatalaš oassin iežaset bargosuorggis. *Mátta-*

Várjjat musea bajimus mihttomearri lea gaskkustit máhtu ja duddjot ipmárdusa rádjeriikka erenoamáš luonddu ja kulturhistorjjá birra. Erenoamážit deattuhuvvojit guovllu čearddalaš ja kultuvrralaš girjáivuoha, regiunála, nationála ja riikkaidgaskasaš oktavuodas.

Báktedáidaga máilmmiárbevuoddas – Áltá Musea IKS bargá báktedáidagiin/ovdahistorjjáin ja báikkálaš historjjáin/odđaset historjjáin. Vuodđočájáhusas ovdanbuktojuvvojit sámi osku ja dat osku mii lea čadnon bivdinmeanuide, meavrresgárrái ja oaffarbáikkiide. Museas lea maid báiki gos čájehit Álttaášši.

14.9 Girjjálašvuoha ja lágádusdoaimma

Sámediggi addá doarjaga sámegiel girjjálašvuhtii. Lassin girjjálašvuhtii várrejumiin (3,6 milj. ruvno 2008:s) sámi girjjálašvuoda ovdáneami doarjjaortnega bokte, hálddaša Sámediggi sierra doarjjaortnega lágádusaide mat ovddimusat almmuhit sámegiel girjjiid. 2008:s lea dása várrejuvvo 2,6 milj. ruvno.

Ortnega váldoulbmil lea sihkkarastit ahte buvttaduvvo ja geavahuvvo eanet sámi girjjálašvuoha, dasa maid gullet sámi oahpponeavvut, nugo prentejuvvo ja elektrovnnalaš oahpponeavvut, ja bisuhit ja ovddidit dássedis sámi lágádussuorggi. Ulbmil lea maid dáid suorggis bajidit gelbbolašvuoda ja nannet sámegiel almmuhemiid ja oahpponeavvuid márkanfievrrideami ja juohkima.

Doarjja juhkkajuovvo ohcama vuodul sámi lágádusain mat ovddimusat almmuhit girjjiid sámegilli. Doarjja juhkkajuovvo vuoddoarjjan, gelbbolašvuodabajidandoarjjan ja márkanfievrrideami ja juohkima doarjjan. Lágádusat mat devdet sámi lágádusdoarjaga eavttuid leat lassánan golmma lágádusas jagi 2001 čieža lágádussii jagi 2006.

14.10 Festiválat ja musihkka

Sámediggi válddii badjelasas doarjagiid ovddasvástádusa sámi musihkkafestiválaide 2002:s. Sámediggi lea ásahan ortnega mas doarjja addojuvvo sajáiduvvan festiválaide. 2008:s lea Sámediggi várren 1,8 milj. ruvno dása. Doarjja addojuvvo maid dáid eará mállet festiválaide go musihkkafestiválaide. Dattetge sáhtta dadjat ahte Sámedikki doarjjaortnet festiválaide lea Sámedikki dehálemos doarjjaortnet sámi musihkkii. Sámi

musihkkafestiválat sáhttet ohcat ja oázžut doarjaga Norgga kulturfoandda festiváladoarjjaortnegis, seamma eavttuid mielde go eará festiválat.

14.10.1 Doarjja musihkkafestiválaide ja eará festiválaide

Festiválat leat oppalaččat mángga dáfus deavdán muhtin dáidda- ja kulturpolitihkalaš ulbmiliid. Dat gaskkustit alla dásat dáidaga hálbái, dat geasuhit stuora ja odđa olmmošjoavkkuid iešguđet dáidda-olggosbuktimiidda, ja dat ráhkadit regionála kulturovdáneami ja ásahtit identitehta. Festiválat leat ovddimusat ásahuvvon báikkálaš ja regionála álga-giid vuodul, ja báikkálaš gelbbolašvuoha lea vuodđun oassálastiin geain leat riikkaidgaskasaš fierpmádagat. Dát lea regionála oassálastiide addán eanet vejolašvuodaid váikkuhit dáiddaháb-mema dáiddafágalaš ja árvvolaš eavttuide.

Riddu Riddu-festivála Gáivuona suohkanis ása-huvvui 1991:s Festiválas lea báikkálaš mearrasámi kultuvra hui guovddázis. Dat lea dehálaš báiki sámi artisttaide ja lávdedáiddáriidda, váldolávdi máilmmi davviguovlluid álgoálbmot- ja minori-tehtamusihkkii, ja dehálaš deaivvadanbáiki Davvikalohta sámiide. Festivála ulbmil lea čájehit sámiid ja álgoálbmogiid kulturolggosbuktimiid viidodaga ja kvalitehta.

Guovdageainnu Musihkkafestivála lágiduvvo jahkásaččat beassáziid. Festivála álggahuvvui 1972:s, ja lea sturron nu ahte das leat ollu iešguđetlágan doaimmat, nugo sámi musihkka ja luohti, teahterčájálmastat ja konsearttat. Lágiduvvo maid dáid Sámi Grand Prix gos gilvohallet luđiiguin ja odđasit sámi musihkain.

Márkomeannu-festivála Evenášši suohkanis galgá ovddidit márkosámi kultuvrra, seammás maid leat kulturoassálasti olles Sápmai. Festivála galgá leat identitehtahuksejeadji buot agi olbmuide, muhto liikká das galgá leat vásedin nuoraidprofiila. Davvi Norgga kulturráđdi lea ollu jagiid ekonomalaččat dorjon Márkomeannu-festivála, ja Norgga kulturráđdi doarjjuu festivála 2005:s.

Kárášjoga beassášfestivála lea jahkasaš lági-deapmi mas leat guhkes historjjálaš árbevierut. Lassin heargegilvovuodjimiidda lágiduvvojit maid konsearttat, čájáhusat ja teahterčájálmastat.

Sámi filbmafestivála Guovdageainnus lea lágiduvvon oktanuppelot geardde, ja lea Sámi filbmafestivála vuodđudus mii dan lágida. Sámi filbma-lihttu ja Guovdageainnu suohkan eaiggáduššet vuodđudusa. Sámediggi lea addán prošeaktadoarjaga festiválii.

14.10.2 Riikkakonsearttat

Sámi musihkka lea integrerejuvvon oassi Riikkakonsearttaid doaimmas. Riikkakonsearttat sihke gaskkustit sámi álbmogii ja ovttasbarget sámi dáid-dáriiguin.

Skuvlakonseartaortnega bokte buktá Riikkakonsearttaid doaibma olles Norgga sámi álbmogii buot musihkkaovdanbuktimiid, maid dai sámi ovdanbuktimiid. Skuvlakonsearttat leat fálaldat buot Norgga vuoddoskuvllaide, ja buot suohkanat gos sámit orrot, leat mielde dan ortnegis. Buot mánát vuoddoskuvlaagis besset vásihit guokte konseartta jagis. Skuvlakonsearttat sámi musihkain gilvojuvvojit olles riikii, ja muhtin konsearttat váldet ovdan ovdamearkka dihte juoiganárbevieru.

Dasa lassin ožžot lágideaddjit sámi guovlluin bovdehusa jahkásaš lágideaddjekonferánsii ja sidjide addjojuvvo čađat vejolašvuohta váldit vuostá eahketkonsearttaid Riikkakonsearttain. Ovdamearka dakkár lágideddjiin lea Sámi musihkkafestivála (Guovdageaidnu), Sappmusihkka (Kárášjohka), Riddu Riddu festivála ja Sámi joatkkaskuvla.

14.10.3 Riikkalávdi nationála ja riikkaidgaskasaš álbmotmusihkkii, luohái ja álbmotdánsumii

2005:s mearridii Stuoradiggi doarjut ráđdehusa evttohusa ja ásahtit Osloi nationála lávddi álbmotmusihka ja álbmotdánsuma várás. Álbmotmusihk-kabiras álggahii dien jurdaga, muhto sihke sámi ja mánggakultuvrrat birrasat leat integrerejuvvon dien doibmii. 2007 giđa ásahuvvui vuodđudus riikkalávdi nationála ja riikkaidgaskasaš álbmotmusihkkii, luohái ja álbmotdánsumii. Sámiid organisašuvdna Juoigiid Searvi lea okta vuodđudusorganisašuvnnain (ovttas servviiguin Landslaget for spelemenn, Norsk folkemusikk- og danselag, Noregs ungdomslag ja Samspill International Music Network) Ásahusa doaibma galgá fátmastit árbevirolaš ja geahččaleaddji dáčča ja sámi álbmotmusihka ja álbmotdánsuma, ja álbmotmusihka ja álbmotdánsuma mas lea olgoriikka duogáš.

Riikkalávdi galgá leat ámmatlávdi, aktiiva gaskkusteadđi ja gelbbolaš buvttadanbáiki. Dat galgá maid leat sosiála čoahkkananbáikin ovdanbuktiide ja gehččiide, ja doaibmat oktiičadnin gaskal ovdanbuktiid ja birrasa. Riikkalávdi fárra 2009 borgemánu odđa, heivehuvvon vistái Schous kulturbyggerijii Grünerløkka Oslo. Riikkalávdi lea organiserejuvvon ja das lea sierra stivra ja ráđdeaddi orgána, Riikkalávderáđdi.

14.10.4 Orkestarat

Symfoniorkeastariin leat eanaš doaimmat oarjemáilmmi dáiddamusihkas, ja eanaš orkeastariin lea leamaš unnán earálágan musihkka, earret oarjemáilmmi musihka, muhto gávdnojit gal muhtimat geain lea leamaš earálágan musihkka. Mán ga orkeastara sáhttet ankke čujuhit «cross over» buvttadusaide main lea seaguhuvvon klassihkalaš symfonimusihkka ja eará šlájat ja dat sáhtta dagahit eambo girjáivuoda buvttademiide. Ovdamearkka dihte leat Romssa symfoniorkeastaris leamaš dakkár ovttasbargobuvttadeamit main lea veahá luohti ja sámi musihkka, sihke odđa ja árbevirolaš, earret eará Guovssahasfestiválas Nordlysfestivalen.

14.11 Lávdedáidda

Sámi lávdedáidaga hárrái lea erenoamáš hástalus- san go sámi guovlluin ii leat nana teáhterárbevierru. Sámediggi addá doarjaga guovtti sámi teáhterii, Beaivváš Sámi Teáhterii, gos čájáhallet davvisámegillii, ja Áarjelhsaemien teatere, go čájáhallet oarjelsámegillii ja dárogillii. Dát evttohus válddahallojuvvo legabut sierra stuorradiggediedáhusas lávdedáidaga birra maid Kultur- ja girkodepartemeanta buktá ovdan.

14.11.1 Beaivváš Sámi Teáhter

Beaivváš Sámi Teáhter ásahuvvui friddja lávdejoavkun 1981:s ja dat lea ožžon doarjaga stáhtabušehta bokte 1987 rájes. Beaivváš Sámi Teáhter galgá ovddidit teáhterdoaimma sámegillii ja dainna vugiin gaskkustit sámi kultuvrra. Teáhter galgá fitnat Norgga sámi guovlluin, muhto dat bargá maid muhtin muddui ránnjáriikkaid sámi guovlluin. Beaivváža teáhterárbevierrui gullet erenoamážit sámi giella, sámi muitalanárbevierru ja luodi iešguđetlágan hápmi.

2005:s guorahalai teáhter iežas dili ja dalle gávnnaš Beaivváš Sámi Teáhter ahte áigot bargat golmmain áššiin vai Beaivváža erenoamáš vejolašvuođat váldojuvvoše vuhtii: Odđa teáhtervistti hukset, oččodit eambo olbmuid bargui ja oahpahit sámegielat neavttáriid ja maid lassánahttit bušehta.

Bušehttajagi 2002 sirdojuvvui hállddahušlaš ovddasvástádus Beaivváš Sámi Teáhtera badjel Sámediggái. Stáhta Kultur- ja girkodepartemeantta bokte eaiggáduššá ain 40 pst. teáhtera ossosiin. Eará ossosat leat juogaduvvon; Guovdageainnu suohkanis leat 40 pst. Sámi Eatnansearvvis ja Norgga Sámiid Riikkasearvvis gis 10 pst. goappásge.

Dál lea Sámedikkis ovddasvástádus ruhtadit teáhtera doaimma ja hálddahusa. Kultur- ja girko-departemeanta lea árvvoštallan ahte Sámedikkis berre leat stáhtalaš eaiggátvuohta teáhtera ektui. Danne Kultur- ja girkodepartemeanta ávžžuha ahte departemeantta oasuspoasta Beaivváš Sámi Teáhteris sirdojuvvo Sámediggái mávssu haga.

14.11.2 Áarjelhsaemien Teatere

Áarjelhsaemien teatere ásahedje Norgga ja Ruota sámít 1985:s. Teáhter lea lávdedáiddafálaldat oarjelsámiide ja das lea deatalaš doaimma go lea sáhka oarjelsámi gielas ja identitehta nannemis. Teáhter lea Muoffis ja Deartnás. Oarjelsámi teáhter lea prošeaktateáhter, muhto lea 2006 rájes ožžon bastevas doaimmadoarjaga Sámedikkis.

14.11.3 Riikkateáhter

Riikkateáhtera doaimma lea viiddis ja Riikkateáhter deattuha alddiineaset galgat leat dakkár čájálmasaid mat gusket buohkaide. Sámi lávdeovdanbuktimat galget leat oassin Riikkateáhtera doaimmas ja danne lea plánejuvvon ráhkadit ovttasbargobuvttadeami Riikkateáhteriin ja Beaivváš Sámi Teáhteriin 2009:s gos galget čájehit William Shakespeare bihtá «Stoarbma». Dalle galget joavkkus leat mielde Beaivváš Sámi Teáhtera ja Riikkateáhtera neavttárat.

14.11.4 Eará teáhterat

Hálogallánda teáhter lea Romssa ja Finnmárkku guovloteáhter ja dat lea Romssas gávopogis. Teáhter lea jeavddalaččat mátkkiin ja teáhtera čájálmasain boahtá ovdan sámi kultuvra ja dat maid sámi kultuvra mearkkaša dán guovllus. Hálogaland teáhteris leat jeavddalaččat guossečájálmasat main leat mielde sámi dáiddárat ja Beaivváš Sámi Teáhter čájeha bihtáidis Hálogallánda teáhtera lávddiin go lea Romssas.

Nordlándda teáhteris ja Áarjelhsaemien teáhteris lea leamaš bastevas ovttasbargu geavatláččat ja dáiddalaččat 1999 rájes. Goappaš teáhterat leat Muoffis. Áarjelhsaemien teáhteris lea kantursadji Nordlándda teáhtera ođđa visttis. Goappaš teáhtera atnet Nordlándda teáhtera turneaorganisašuvnna, rusttegiid ja fievruid. Goappaš teáhteriin nannejuvvo erenoamáš gelbbolašvuohta fágalaš lonohallama bokte. Ovttasbargu lea maid fylkkas oktavuođadahkkin gaskal sámi ja dáčča kultuvrra.

Hedmárkku teáhteris lea maid bastevas ovttasbargu Áarjelhsaemien teáhteriin. Earret eará de

luoikkai Hedmárkku teáhter 2007:s teknihka ovtta prošektii maid Áarjelhsaemien teáhter čadahii Elgås Engerdála suohkanis.

14.12 Govvadáidda, dáiddaduodji ja albmohat

14.12.1 Ásahusat maid Sámediggi hálddaša

Sámi dáidagis váldet vára vuorkkáid bokte maid, ja erenoamážit go lea sáhka dán áiggi dáidaga birra de leat dat kulturviesuin. Guovtti vuorkkás Sámedikki hálddašeami vuolde lea ovddasvástádus erenoamážit sámi dáidagis. Dat leat Riddoduottarmuseat/Sámi dáiddamusea Kárášjogas ja Savio-musea.

Davvioarjesámi dávvirvuorkásiida lea bidjan Riddoduottarmuseat/Sámi dáiddamuseii Kárášjohkii lagabui 800 dáidaga. Eanaš oassi dain leat sámi dálááiggi dáidagat. Sámediggi mearridii 1996s ahte Sámiid vuorkádávvirat Kárášjogas ja Sámi Dáiddamusea galge leat ovtta sajis, muhto ahte fágalaš ovddasvástádus ja fágalaš doaimmat ain galge dollojuvvot sierra muđui musea doaimmas (geahča huksenáššiid birra čállosa kap. 14.6).

Savio-museas, mii lea oassin Máttá-Várjjat museas Girkonjárggas, lea 355 sturrosaš čoahkkáldat John Savio dáidagis.

Dasa lassin háhká Sámediggi sámi dálááiggi dáidagiid dakko bokte ahte juolluda doarjagiid sámi dáiddáriidda, gč. kap. 14.13.

Sámediggi juolluda maid doarjaga *Sámi dáiddaguovddázii*. Sámi dáiddaguovddáš lea vuodđudus maid Sámi dáiddačehpiid searvi eaiggádušša. Alimus mihtomearrin Sámi dáiddaguovddázii lea gaskkustit sámi dáidaga ja buoridit sámi dáiddáriid dili lasihettiin dáidaga vuovdima. Dáiddaguovddázis leat juohke jagi sullii oktanup-pelot stuorat sierračájáhusa. Sullii 70 sámi dáiddára miehtá riikka leat čadnojuvvon Sámi dáiddaguovddázii.

14.12.2 Dáidaga, arkitektuvrra ja desáidnema nátionálmusea

Dáidda, vistehábmen ja design našunalmuseas eai leat sierra viggamušat mat gusket sámi kultuvrii, muhto sámi dáiddárat ovdastuvvojit čájáhuseain seamma ládje go eará dáiddárat. Ovdamearkka dihte lea Iver Jáksa dáidagis hui guovddáš sadji dan ođđa, bastevas čájáhuseas man namma lea «Kunst 4».

Sámi dáiddáriin Iver Jáksas ja John Savios leat oktiibuot 87 dáidaga maid sáhhtá oaidnit musea

Boksa 14.4 Dáiddár Iver Jåks

Iver Jåks (1932–2007) barggai sárgun, njuohtin, dáiddaduojarin ja bázzedahkkin ja deattuhii váldit vára sámi duogázis ja árbevieruin.

Jåksas ledje ollu govvahábmen- ja čijahanbarggut. Son hábmii silbbaid Finnmárkku bunádii, hábmii girkotekstillaid, ráhkadii betongarelieffa ja monumentála bácci muoras ja son hábmii maid govaid moanat girjjiide. Son barggai muorain, čorvviin, dávtiin, náhkiin, akvareallain, grafihkain, koalla- ja tuššasárgumiiguin, ja sus lei mánggabealát buvttadeapmi, ja son doalai eambo go 30 sierra čájáhusa olles Davvi guovllus. Nasjonalgallerijii maid lea oastán Jåksa dáidaga.

Iver Jåks oaččui Kulturdepartemeantta govvadahkanbálkkašumi 1977:s ja lei stáhtastipeandiáhta 1988 rájes. 1992:s oaččui son Norgga kulturráđi gudnebálkkašumi. 2002:s son nammaduvvui 1. luohká Riddarin St. Olav Ortnegis. Son oaččui maid gudnebálkkašumi Polarsirkelfestiválas, Norgga Sámiid Riikkasearvvis ja Sámerádis.

čoakkáldagas. Dain čoakkáldagain leat maid muhtin ráje dáidagat sámi kultuvrras maid dáiddárat Kaare Espolin Johnson, Frederik Collett, Rolf Nesch, Thor Erdahl, Kåre Kivijärvi ja Per Kleiva leat ráhkadan.

14.12.3 Davvi-Norgga dáiddamusea

Davvi-Norgga dáiddamuseas Romssas lea ovddasvástádus duddjot olles Davvi-Norgga guovllu olbmuid eambo beroštumi ja máhtu govvadáidagis ja dáiddaduojis. Museas leat maid sámi dáiddárat iežasat čoakkáldagas ja dat lágida sihke sierra ja kollektiivva čájáhusaid sámi dáiddáriiguin.

14.12.4 Árbevirolaš giehtaduodji

Lea ráhkaduvvon čielggadeapmi maid Kultur- ja girkodepartemeanta lea bivdán ráhkadit ja dat lea árbevirolaš giehtaduodji birra gehččojuvvon kulturpolitihkalaččat, oahpahuspolitihkalaččat, biraspolitihkalaččat ja ealáhuspolitihkalaččat. Čielggadeapmi geigejuvvui departementii 2007 skábmamánu. Dan oasis raporttas mas čuožžu dán suorggi hástalusaid birra ja mas ávžžuhit álggahit doaimbajuid, leat fárus sámi giehtaduodjeárbe-

Govus 14.4 Lullisámi liehppa (boenge-skuvmie)

Govvideaddji: Kenneth Hætta

vierut seamma ládje go dat hástalusat mat leat Norgga eará giehtaduodjeárbevieruin maid.

14.12.5 Albmohaga čijaheapmi

Oassin dan dábalaš doaimmas mii lea hábmet almolaš visttiid ja lanjaid, de bargá Kunst i offentlige rom nammasaš searvi, KORO (ovdalaš Čijahanfoanda), maid dakkár visttiiguin mat galget gaskustit sámi kultuvrra, historjja ja identitehta. Eanemus dovddus ovdamearka lea Sámediggevistti čija-heapmi, gos leat muhtin ráje dáidagat maid sihke sámi ja dáčča dáiddárat leat ráhkadan. Muđui de Sámediggi oaččui Davvi Norgga arkitektuvrabálkkašumi 2002:s. Visti addá beroštahti ođđasis dulkoma das mas oktavuolta lea lundui, ja árbevirolaš hámit ja ávnnasatnin maid ovdanbuktojuvvo.

KORO bargá maid ovttain čijahanprošeavttain Nuortalaš museas Njávdamis. Ođđa diedavisttis Guovdageainnus maid váldojuvvo vuhtii čijaheapmi (geahča bovssa 12.1).

14.13 Sámi dáiddárat

Nu movt namuhuvvon kap. 14.2, de sáhttet dat sámi dáiddárat ja kulturbargit geat ohcet doarjaga Sámedikki hálddahusa ortnegiin, maid ohcat doarjaga nátionála ortnegiin. Diet guoská earret eará sámi dáiddastipendii, ja dat guoská daidda ohcciide geat ohcet dan stipeandda mii juhkkujuvvo daid máksoortnegiid bokte maid sámi dáiddárganisašuvnnat hálddašit muhtin muddui.

14.13.1 Sámi dáiddastipeanddat

Sámi dáiddárat sáhttet ohcat ja maid oážžut juohkelágan stipeanddaid ja dáhkidandietnasiid mat juolluduvvojit Kultur- ja girkodepartemeantta

bušeahttakapihttal 321 bokte. Dasa lassin rehkenastojuvvo ahte sámi dáiddastipeanddat ja stipeandalávdegoddemávssut gokčojuvvojit dan juohke jagi juolludeami bokte maid Sámediggi oažžu Kultur- ja girkodepartemeanttas.

Norgga dáiddapolitihka oppalaš prinsihpat leat vuodđun go Sámediggi hálddaša ruđaid dáiddastipeanddaide mat juolluduvvojit Kultur- ja girkodepartemeantta bušeahta bokte. Dáiddaorganisašuvnnaid šiehtadallanrievtti fievrrida Sámediggi dahje Sámedikki vuollásaš orgána viidáseappot, ja stipenadajuolludan orgánas galget leat dáiddáriid ovddasteaddjit. Stipeanda galgá juolluduvvot daid evttohúsaid mielde mat bohtet áššečeahppelávdegottiin maid dáiddaorganisašuvnna leat nammadan.

2004:s álggahii Sámediggi gávccijagát *ovttasbargošiehtadusa sámi dáiddaorganisašuvnnaiguin Sámi dáiddarádi bokte*. Šiehtadusas lea válđošiehtadus mas leat oppalaš mearrádusat ja okta sámi dáiddašiehtadus. Das leat mielde mearrádusat juohke jahkásaš šiehtadusaid birra mas čuožžu earret eará organisašundoarjaga birra sámi dáiddaorganisašuvnnaide, ja stipeanda, máksoortnegiid ja dáiddárfoandda birra.

Sámedikkat juolludit sámi dáiddáriidda doarjaga ovddimustá sámi dáiddáršiehtadusa bokte. Šiehtadusa ulbmilin lea ásahtit buori ja mánggabealat sámi kultureallima ja lámčit dili nu ahte sáhtta ráhkadit ja gaskkustit sámi girjiid, musihka, dánsuma, teáhtera, filmmaid, govvadáidaga ja dáidda-duoji. Sámi dáiddaráđdi lea arvegoavdeorganisašuvdna viđa sámi dáiddársearvá – Sámi girječálliid searvá, Sámi dáiddačehpiid searvá, Juoigiid searvá, Sámi teahtersearvá ja Sámi komponistaid searvá.

Sámi dáiddaráđdi juohká doarjagiid dáiddaservviide ja hálddaša dáiddastipeanddaid ja máksoortnegiid.

Oassin dáiddašiehtadusas biddjojuvvojit ruđat sámi dáiddafondii. Ruđat galget adnojuvvot dáidda-ealáhusa ovdánahttimii. Ulbmil dainna ruhtabidjamiin lea doarjut sin geat álggahit juoidá vai árvohákan lassánivččii sámi dáiddaealáhusas. Sámediggeráđdi ságastallá Sámi dáiddarádiin ja Sámedikkiin ja dohkkeha dasto dáiddafoandda ruhtageavahanjuolggadusaid. Go njuolggadusat leat dohkkehuvvon, de sirdjojuvvojit ruđat Sámi dáiddaráđđái.

Sámediggi bidjá juohke jagi ruđa sisaoastinortnegii vai lea vejolaš oastit sámi govvadáidaga. Dan ortnegis leat sierra sisaoastinkonsuleanttat.

14.13.2 Dáiddára dietnasa ja bargodili guorahallan

Sámi dáiddarat leat válđojuvvon mielde iskkadeamis gos isket dáiddára dienas- ja bargodili maid Telemarksforsking-Bø čađaha Kultur- ja girkodepartemeantta gohččuma mielde. Iskkadeapmi galgá kártet, čilget ja guorahallat dáiddáriid bargoja dienasdili ja erenoamážit buvttahit dieđuid erohusain gaskal dáiddárjoavkkuid ja maid joavkkuid siskkoabealde. Dat galgá maid buktit dieđuid daid joavkkuid birra mat unnán dinejit ja dieđuid oadjoortnega ja penšunortnega geavaheamis. Iskkadeamis leat ovddemustá mielde dáiddaorganisašuvnnaid miellahtut, muhto lea maid áigumuš gávdnat dáiddáriid geat eai leat organiserejuvvon.

Dáiddáriskkadeapmi addá dieđuid sin bargoja dienasdili birra geat leat sámi girječálliit, neavttárat, musihkkárat, šuokŋadahkkat, govvadáiddarat ja filmbabargit guđet leat miellahtut dain organisašuvnnaid mat leat Sámi dáiddarádi vuolde. Iskkadeami bohtosat galget leat válbmasat ovdal jagi 2008 geasi.

14.13.3 Girjerádjomáksu

Sámi girječálliid searvi, Sámi dáiddáriid searvi ja Sámi fágagirjjálaš čálliid- ja jorgaleaddjiidsearvi leat daid dáiddárorganisašuvnnaid gaskkas mat šiehtadallet ja ožžot girjerádjomávssu go almmolaččat luiket olggos daid buktagiid maid ásaheadji lea buvttahan. Máksu máksojuvvo fondii maid searvvit hálddašit ja dat juohká viidáseappot ruđaid maid vuoigatvuodalaččat ožžot go ohcet daid stipeandan.

14.13.4 Čájehanimáksu

Stáhta máksa olbmuid ruđa juolludemiid bokte juohke jagi ja dat boahtá stáhtabušeahta olis go almmolaččat čájehit daid buktagiid maid almmolašvuohta oamasta, mat leat nu go govvadáidda, giehtaduodji ja govat. Seamma ládje lea go almmolaččat čájehit daid buktagiid maid dakkár ásahtat oamastit mat ožžot almmolaš doarjagiid.

Sámi dáiddaráđdi lea daid dáiddárorganisašuvnnaid gaskkas mat šiehtadallet ja ožžot čájehanimávssu. Máksu juogaduvvo viidáseappot dainna vugiin ahte addet doarjaga dáiddáriidda.

14.14 Prošeaktadoarjja

Jus galggaš leat ođđasa gulvui jurddašedji ja mánggabealát kultureallin, de lea eaktun ahte eise-

válddit fuolahit mánggaid ovttaskas prošeavttaid, friddjajoavkkuid ja eará doaimmaid mat eai leat institušunaliserejuvnon. Prošeaktadoarjaga juolludeapmi dasa maid gohčodit friddja suorgin juolluduvvo eanemustá Norgga kulturfoandda ja eará Norgga kulturráđi ortnegiid bokte. Maiddái Kultur- ja girkodepartemeanta, eará vuollásaš instánsat ja dakkár doaimmat ja organisašuvnnat mat eai leat stáhtalaččat, juolludit dakkár doarjagiid.

14.14.1 Norgga kulturfoanda

Norgga kulturfoandda ulbmil lea movttidahttit duddjojeaddji doaimmaide olbmuid, girjjálašvuodas ja dáidagis, suodjalit kulturárbbi ja gaskkustit kulturburiid nu mángasiidda go vejolaš. 2008:s galgá juolluduvvot oktiibuot sullii 340 milj. ruvno dan foandda bokte. Norgga kulturfoandda hálddašanbarggus deattuhuvvo dat ahte doarjut odđasa gulvui jurddašeaddji dáidaga ja movttidahttit olbmuid atnit odđa dáiddalaš ovdanbuktinvugiid, odđa gaskkustanvugiid ja kultuvrralaš mánggabealatuoda.

1992 lei mañimus jahki go Norgga kulturráđis lei sierra biddjojuvnon ruhta sámi kultuvrii ja go lei sierra fágalašdegoddi sámi kultuvrii. 1993:s sirdojuvvui Sámediggái sihke foanda- ja doaibmaruhta hálddašeami ovddasvástádus. Dat ruhta lei lagabui 5 milj. ruvno. Sámediggi ásašii Sámi kulturráđi¹ ja Sámi kulturfoandda (gč. kap. 14.14.2). Álgoáiggi mañnil dan sirdima lei Kulturráđi oaidnu dat ahte ohcamušat maid ovdal livčče mearridan daid ruđaid ektui mat ledje biddjojuvnon sámi kultuvrii, galge sáddejuvnot Sámediggái/Sámi kulturráđái. Duohta dilis lea baicca leamaš nu ahte olbmot ain ohcet doarjaga sámi dáidagii kultuvrii/kulturgáhttemii ja ohcamušat árvvoštallojuvvojit ja Kulturfoanda juolluda daidda ruđa.

Ohcamušaid Norgga kulturráđái sámi dáidagii ja kultuvrii/kulturgáhttemii árvvoštallet daid eavttuid ektui mat leat jus galgá oážžut doarjaga Norgga kulturfoanddas, ja dain erenoamáš ortnegiin maid ráđđi hálddaša. Buot prošeaktaohcamušain árvvoštallet ovddimustá sisdoalu, fáttá ja fágalaš čanastumi ektui. Leažžá go prošeakta ožžon doarjaga Sámedikkis dahje ii, ii deattuhuvvo duodi eambo go Kulturráđđi árvvoštallá ohcamušaid. Sisabohtán ohcamušaid sámi dáiddabirrašiin dáiddasuorgái árvvoštallojuvvojit seamma dáiddafágalaš eavttuid vuodul go muđui go eará ohcamušat.

Norgga kulturráđđi juolluda doarjaga olles kultursuorggi prošeavttaide. Mañimus jagiid lea Kul-

Tabealla 14.2 Sámedikki juolludeapmi kulturovdáneapmái (ovdalaš Sámi kulturfoanda) (1000 ruvnuiguin)

Ulbmil	2006	2007	2008
Girjjálašvuolta	3 008	3 386	3 586
Musihkka	1 416	1 550	1 900
Govvadáidda/duodji	589	670	670
Teáhterbarggut	298	500	600
Mánáid			
bajásšaddandilli	2 024	1 900	1 900
Sámegiel govvaráiddut	0	460	460
Eará doaibmabijut	2 093	2 001	2 500
Submi	9 428	10 467	11 616

turráđđi addán doarjaga sámi musihkka-, girjjálašvuoda-, govvadáidda-, lávdedáidda- ja kultursuodjalansuorggi prošeavttaide.

14.14.2 Sámedikki kulturovddideaddji doarjagat mat leat ohcamassii

Go Sámi kulturráđđi árahuvvui 1993:s de sirdojuvvui Norgga kulturráđi sámi kultuvrii várrejuvnon ruhta Sámediggái. Dál lea Sámi kulturráđđi heaittihuvvon. Sámediggi juolluda doarjaga ohcciide čieža doarjjaortnega bokte mat leat jurddašuvvon girjjálašvuhtii, musihkkii, govvadáidagii/duodjái, teáhterbargguide, mánáid bajásšaddandillái, eará kulturdoaimmaide ja sámegiel govvaráidduide. Sámedikki doarjastivra hálddaša daid ortnegiid, ja dat lea addán fápmudusa Sámedikki hálddahussii muhtin ovttaskas áššiid meannudit. Sámedikki iešgudet fágajoavkkut árvvoštallet fágalaččat daid prošeavttaid mat doarjastivrras meannuduvvojit. Sámediggeráđđi lea váidalanorgána.

14.15 Suorgerájiid rasttideaddji doaibmabijut

14.15.1 Kultuvrralaš skuvlálávka

Kultuvrralaš skuvlaseahkka lea kultur- ja skuvlapolitihkalaš bargu mii galgá dagahit buot Norgga vuoddoskuvlla ohppiid beassat oaidnit ollu iešgudetlágan ámmátdáidaga ja kultuvrra skuvlaárgabeaivvis. Barggus lea eaktun dat ahte lea lagaš ovttasbargu gaskal kulturossodaga ja skuvlaossodaga. Fálalat galgá speadjalastit servodaga kultuvrralaš girjái vuoda dan seammás go dat ortnet eanemus lági mielde galgá leat vuodđuduvvon báikkálaš dábiide. Dat prisihppa mii lea vuodđun dán ortnegii lea namuhuvvon Sd.died. nr. 38

¹ Sámi kulturráđđi heaittihuvvui 2000, geahča kap. 7.1.3.

(2002–2003) *Den kulturelle skolesekken* (Kultuvrralaš skuvlaseahkka) ja Árv. S. nr. 50 (2003–2004), ja Sd.dieđ. nr. 8 (2007–2008) *Kulturell skolesekk for framtida* (Kultuvrralaš skuvlaseahkka boahteáigái).

Mánja doaibmabiju kultuvrralaš skuvlaseahkas ovddastit sámi dáidaga ja kultuvrra. Earret eará leat Rikskonsertene skuvlakonsearttat johtán bihtáin «Luohti vuodđun». Nordlándda fylkkagirjerájus gis lea bargan ovttas Skuvlaseahkain girjálášvuodagaskkustanprošeavttain ja sámi teáhtera gaskkustemiin oarjelsámi girjebusse vehkiin ja Sverresborg Trøndelága Albmotmuseas lea skuvlaluohkáide fásta lágideapmi mas lea oassin sámi kultuvra.

Kultuvrralaš skuvlaseahka árvvoštalle dutkaninstitutas NIFU-STEP 2006:s. Muhtin gulaskudanvástádusas dan árvvoštallama ektui de dovddaha Sámediggi ahte sámi dimenšuvdna ii leat doarvá bures váldojuvvon vuhtii Kultuvrralaš skuvlaseahka stivrendokumeanttain ii ge árvvoštallanraporttas. Sámediggi čujuha geatnegas-vuodaide mat stáhtas leat Vuodđolága § 110 a mielde ja ohcala bargguid mat sihkkarastet ahte sámi dáidda- ja kulturovdanbuktimat gártet bivevaš ja integrerejuvnon oassin Kultuvrralaš skuvlaseahkas. Sámediggi hálida juolluduvvot sierra ruđa seamma ládje go fylkkasuohkaniidda juolluduvvo ja ohcala maid váldo prošeaktaruđaid sámi kulturásahusaide.

Sámi sisdoalu Kultuvrralaš skuvlaseahkas leat guorahallan lagabui Sd.dieđ. nr. 8 (2007–2008) *Kulturell skolesekk for framtida* (Kultuvrralaš skuvlaseahkka boahteáigái). Das deattuhuvvo ahte sámi dáidda- ja kulturovdanbuktimat galget leat integrerejuvnon oassin Kultuvrralaš skuvlaseahkas, ja ahte mihttomearrin lea eambo oččodit sámi dáidaga ja kultuvrra dan ortnegii. Kultur- ja girkodepartemeanta áigu fuolahit ahte fylkkasuohkaniid ovddasvástádus sámi kultuvrras čielgaseappot boahtá ovdan dain láidesteadđi čállosiin mat leat fylkkasuohkaniid juolludemiid hárrái. Muđui de oaivvilda departemeanta ahte ovddasvástádus oazžut eambo sámi dáidaga ja kulturra Kultuvrralaš skuvlaseahkii buoremusat sihkkarastojuvvo go lea ovttasbargu gaskal Sámedikki ja fylkkasuohkaniid ja go Kultur- ja girkodepartemeanttas leat čielga láidesteadđičállosat fylkkasuohkaniid juolludemiid hárrái. Departemeanta deattuha vel ahte fertejit čadnojuvnot oktavuodát gaskal sámi kulturbargiid ja eará bargiid guovllu ja riikka dásis, ovdamearkka dihte Rikskonsertene ja Norsk scenekunstbruk.

14.15.2 Kultuvrralaš girjáivuoda čalmmustanjahki

2008 galgá leat markerenjahki kultuvrralaš girjáivuhtii, geahča. Sd.dieđ. nr. 17 (2005–2006). Girjáivuodajahki 2008 galgá ovddastit álggu guhkes ja hutkás prosessii mas ráđdehus áigu čalmmustahtit mánggakultuvrralaš perspektiivva buot surggiin kultureallimis ja dat galgá maid leat mielde ráhka-deame buoret deaivvadanbáikkiid majoritehta ja minoritehtakultuvrii. Girjáivuodajagi servodatihtomearrin lea daddjon galgat leat dat ahte movttidahtit olbmuid háhkat dieđu ja maid árvvus atnit kultuvrralaš girjáivuoda. Viidáseappot de lea ulbmilin ahte buot relevánta oassálastit kultursuorggis galget eambo jurddašišgoahtit daid ovdánvejolašvuodaid mat kultuvrralaš girjáivuodas leat.

Girjáivuodajahkái 2008 lea nammaduvvon referánsajoavku. Referánsajoavkkus leat hui mánggalágan olbmot go lea sáhka kultuvrralaš duogázis, sohka-bealis, agis ja geografijas ja maid miellahtuid gelbbolašvuodas iešguđet fágasurggiin. Referánsajoavku galgá doaibmat ráđdeaddiorgánan Girjáivuodajahkái 2008. Joavku galgá digaštallat, árvvoštallat ja addit evttohusaid das movt doahpagat adnojuvvojit ja dat galgá maid digaštallat prinsihpaid makkár sániiguin čilge strategiija- ja mihtomeriid, ja vel digaštallat konkrehta prográmmadoaimmaid mat leat čadnojuvnon Girjáivuodajahkái. Referánsajoavkkus lea okta sámi ovddasteaddji.

14.16 Davviriikkalaš ovttasbargu kultursuorggis

14.16.1 Davviriikkaid ministtarráđdi

Davviriikkaid ministtarráđdi addá juohke jagi kulturministara bušeahta bokte 4,2 milj. DKK sturrosaš juolludeami Sámeráđđái mii lea Suoma, Norgga, Ruota ja Ruošša organisašuvnnaid arvegoavdeorganisašuvdna. Ulbmil dainna juolludemiin lea nannet sámi ovttasbargu kultursuorggis. Sámeráđdi lea kulturpolitihkalaš ovttasbargoorgána mii galgá bargat dan ala ahte ovddidit sámi álbmoga kultuvrralaš, sosiála ja ekonomalaš sajádaga. Sámi dáiddáorganisašuvnna Davvin ja Sámeráđdi leat nammadan kulturlávdegotti mii hálddaša juolludemiid kulturovttasbargui.

Oddajagimánu 2007 álggii odđa struktuvra doaibmat Davviriikkaid ministtarráđi kulturovttasbargui. Váldoasit odđa struktuvrras leat golbma áigáičadnojuvnon prográmma. Davviriikkalaš dihtorspealloprográmma (mii galgá doarjjan leat dak-

kár dihtorspealuid ráhkadeapmái mánáide ja nuoraide main lea davviriikkalaš sisdoallu), dáidda- ja kulturprográmma ja mobilitehta- ja resideansa- prográmma. Prográmmat leat ráhkaduvvon rámmaprográmma ja leat prinsihpas guokte faktora/proseassa mat dan ráddjejit: kulturministara mearrádusat das maid galgá vuoruhit, ja johtuibidjamat ja ohcamušat kultursuorggis. Prográmmat galget leat jurddašuvvon ovdánahttima, gelbolašvuodaloktema, máhttojuohkima ja fierpmá- dathuksema várás. Rámmaprográmmain ožžot oassálastit čielgá doaibmanliibba ráhkadit iežaset proševttaid maid vuodđun leat prográmma vuor- uheamit ja ekonomalaš rámmat. Prográmmat eai ane fáddán dáiddasurggiid eai ge dain leat kvohtat ja danne sáhttet olbmot miehtá Davviriikkaid buk- tit jurdagiid juoga maid álggahit, ja aktevrraid barg- gut dat leat mat hábmejit prográmma konkrehta sisdoalu.

14.16.2 Barentsovttasbargu

Barentsčállingoddi galgá Barentsovttasbarggus earret eará heivehit nationála mihttomeriid regi- unála poltihkalaš vuoruhemiid ektui. Čállingoddi áigu 2008 rájes bidjat johtui Barents-kulturpro- grámma mii maid lea veahkkin oččodit lagat ovtas- barggu guovllu álgoálbmogiiguin. Prográmma mihttomeari vuodđun leat álgoálbmotkultuvrrat mat leat rájiid rasttideaddji ja go duohtan dahká stuorát ámmát kulturproševttaid main lea álgoá- lbmotprofiila maidda vel oassálastet ruoššabeale olbmot, de sáhtta leat fárus buorideame Barents- guovllus daid álbmogiid dili mat orrot ruoššabeale.

Barentsráddi (The Barents Euro-Arctic Coun- cil) lea stáhtaidgaskasaš ovtasbargofora Barents- guovllus. Ráddi lea 2007:s buktán odđa mandáhta sin kulturbargojovkui. Dás lea maid vejolaš ovddi- dit oktasaš kulturproševttaid main lea dat álgoá- lbmotdimenšuvdna vuodđun mii gávdno Barents- guovllus.

14.17 Strategijat ja doaibmabijut

Eiseváldit áigot joatkit bargat guvttiin váldovugiin vai váldojuvvošii vuhtii stáhtalaš ovddasvástádus sámi kultuvrras. Álggus vuos áigu rádddehus láchit dili nu ahte Sámediggi beassá jođihit iešheanalaš kulturpolitihka dainna lágiin ahte hálldaša mánggaid sámi ášahusaid ja ortnegiid kultursuorg- gis. Ja de áigu rádddehus fuolahit iešheanalaš stáhtalaš ovddasvástádusa sámi kultuvrra hárrái bajit nationála kulturpolitihkain mii maid fátm- masta sámi kultuvrra.

Rádddehus áigu nu unnán go vejolaš bidjat láide- steaddji čállošiid daid juolludemiid ektui mat sirdo- juvvojit Sámediggái ja maid dat galgá hálldašit. Lea Sámedikki duohken vuoruhit makkár sámi kultursuorggi dárbbuide galgá juolluduvvot dat ruhta mii lea. Earret eará ii várrejuvvo Kultur- ja girkodepartemeanta bušehtas, mii lea oassin nationála museaodastusas, sierra ruhta daidda museaide mat leat Sámedikki hálldašeami vuolde. Kultur- ja girkodepartemeanta čujuha dan okta- vuodas dasa ahte Sámediggi mañimus jagiid lea ožžon mealgat eambbo ruđa kulturdoaimmaide.

Rádddehus lea duhtavaš go mánggat ášahusat atnet sámi dáidda- ja kulturovđanbuktimiid lund- dolaš oassi iežaset doaimmas. Stáhtas lea ovddas- vástádus leat fárus das ahte sámi kultuvra galgá leat deatalaš oassi nationála kulturpolitihkas. Ii biddjojuvvo sierra ruhta sámi kulturdoaimmaide nationála ortnegiid siskkoalede mat juolluduv- vojit ohcamušaid vuodul. Dakkár ortnegat, nu go omd. juolludeamit Norgga kulturfoandda ruđain, galget maid boahhteáiggis juolluduvvot dáiddalaš kvalitehta vuodul.

Kultur- ja girkodepartemeanta áigu fuolahit ahte AGM-ovđanahttin ovddasvástádus sámi kul- tuvrra dáfus bohtet čielgasit ovdan movt ruđat gal- get juolluduvvot ášahusaide.

Kultur- ja girkodepartemeanta áigu máhccat Girjerádjoodastus 2014 čuovvoleapmái sierra stuo- radiggediedáhusas.

Galgá árvoštallojuvovt movt dat evttohus ahte álggahit davviriikkalaš sisoastinortnega sámi girj- jálašvuoda várás galgá čuovvoluvvot.

Kultur- ja girkodepartemeanta áigu bivdit Našunálgirjerádjosa ovdanbuktit plána das movt Sámi bibliografija galgá ollisin dahkat jagiid 1988– 1992.

Departemeanta áigu boahttevaš jagiid čuovvut dárkilit mielde movt manná sámi dáidaga ja kul- tuvrra gaskkustemiin Kultuvrralaš skuvlaseahka oktavuodas. Sámi sisdoalu birra Kultuvrralaš skuv- laseahkas leat čállán Sd.died. nr. 8:i (2007–2008) *Kulturell skolesekk for framtida* (Kultuvrralaš skuv- laseahkka boahhteáigái).

Rádddehus evttoha ahte Sámediggi oazžu olles ovddasvástádusa vuoruhit guovdilis kulturviesso- proševttaid, ja ahte váldonjudggadussan gea- vahišgoahdá viessoláigoortnega daid odđa kultur- viesuid stáhtalaš ruktadeamis maid Sámediggi vuoruha. Kultur- ja girkodepartemeanta áigu bov- det Sámedikki konsultašuvnnaide ovdalگو viessoláigoortnet vejolaččat váldojuvvo atnui.

Kultur- ja girkodepartemeanta ávžžuha ahte stáhta sirdá Sámediggái mávssu haga daid ossosiid mat das leat Beavvváš Sámi Teáhteris.

15 Eaktodáhtolašvuohta

Ráđdehus atná eaktodáhtolaš suorggi vuoddo-geadgin demokratijas ja buresbirgenservodagas, ja okta váldoulbmil lea movttidahttit olbmuid eambo oassálastit ja ángiruššat, erenoamážit daid joavkkuid mat dál leat olggobealde eaktodáhtolaš organisašuneallima. Eaktodáhtolaš suorggi bargu das ahte olahit mánggabealatvuoda, eallinkvalitehta, kultuvrra, politihka ja demokráhtalaš guotuid lea hui mávssolaš servodatlaš bargu.

Eaktodáhtolaš organisašuvnnat leat guovddáš aktevrrat mángga deatalaš servodatsuorggis dan barggu dihte maid dat doaimmahit. Organisašuvnnat leat huksejvvon iešgudetlágan ulbmiliid várás ja dan seammás dat duddjojít berošteaddjioktavuoda go oktavuoda deatalaš oassin leat oassálastin ja ovtastallan.

Ráđdehus dáhttu láchit buori dili eaktodáhtolaš bargguide. Eaktodáhtolaš organisašuvnnat leat čoavddan sosiála oktavuhtii ja aktiiva oassálastimii, ja das lea oktiicadnii váikkuhus servodagas. Ráđdehussii lea deatalaš doalahit girjáivuoda ja eaktodáhtolaš organisašuvnnaid ja joavkkuid vai oallut olbmot sáhttet oassálastit eaktodáhtolaš organisašuneallimis.

15.1 Sámi organisašuvnnat

Sámi birrasiidda lea deatalaš nana organisašuneallin mii sáhtttá čatnat olbmuid oktii ja mii sáhtttá leat fárus doalaheame oktasaš árvvuid ja kultuvrralaš identitehta. Sámi organisašuvnnat leat álo ovttasbargan riikkarájiid rastá.

Sámi organisašuvnnaid stuorrun lea eanaš dáhpáhuvvan maŋŋil nuppi máilmmesoadi, gč. kap. 3. Sámi organisašuneallin lea maŋimus logenárjagiid šaddan hui girjai. Leat ásahuvvon dáidda- ja kulturorganisašuvnnat, nissonorganisašuvnnat, falástallanorganisašuvnnat ja ollu eambo. Maŋimus jagiid leat maid ásahuvvon mánga sámi ealáhusorganisašuvnna, mat barget dan ala ahte vuhtii váldit guolásteddjiid ja meahcásteddjiid beroštumiid. Duojárat maid leat organiseren iežaset vai besset vára váldit boares duodjevieruin ja olahit buoret ealáhusvuoda.

Sámi organisašuneallin lea álo doaibman riikkarájiid rastá, gč. kap. 1.5.

Go Sámediggi ásahuvvui 1989:s, de Gielda-departemeanta bijai sámi organisašundoarjaga hálddašeami Sámedikki vuollái (1990:s 2,35 milj. ruvnno). Norgga Sámeráđdi hálddašii dien ortnega ovdal. Dál juolluda Sámediggi doaibmaruđaid kulturorganisašuvnnaide, ealáhusorganisašuvnnaide ja nu gohčoduvvon váldoorganisašuvnnaide, 2007:s oktiibuot sullii 8,5 milj. ruvnno.

15.2 Eaktodáhtto-guovddážat

Eaktodáhtolaš guovddážiid ulbmilin lea nannet oassálastima ja dan ahte galget leat oallut olbmot mielde báikkálaš doaimmain, ja dat leat maid gávnadanbáikkít eaktodáhtolaš bargguide, oassálastimii ja gullevašvuhtii lagaš birrasis.

Eaktodáhtolašguovddážat leat eambbogiidda dagahan álkibun oassálastit eaktodáhtolaš bargui, ja guovddážat leat atnán odđa vugiid movttidahttit olbmuid bargat báikkálaš eaktodáhtolaš barguid. Guovddážat barget ovtas iešgudetlágan servviiguin, searvegottiiguin, almmolaš eiseválddiiguin ja ovttaskas olbmuiguin. Eaktodáhtolašguovddážat leat gávdnan dakkár málle man lea deatalaš doarjut, danne go dat háhket odđa joavkkuid ja odđa olbmuid ávkkálaš eaktodáhtolaš bargguide ávkin ovttaskas olbmuide ja olles oktavuhtii.

Dál leat sullii 300 eaktodáhtolašguovddáža miehtá riikka. Finnmárkkus leat ásahuvvon guhtta ja Romssas 11 eaktodáhtolašguovddáža, muhto dušše ovtas lea sámi namma: Eisevárluhppu Kárášjoga gielddas. Dasto leat Skánit lagaš birasguovddáš ja Gáivuona lagaš birasguovddáš ásahuvvon dakkár suohkaniidda gos stuora oassi álbmogis leat sápmelaččat.

Eaktodáhtolašguovddážat raporterejit movt sii atnet stáhtarudaid jahkeraporttaid ja rehketoalu bokte. Ii guhte ge eaktodáhtolaš guovddáš Romsas ii ge Finnmárkkus raportere erenoamáš doaimmaid, earalágan eaktodáhtolaš vugiid dahje hástalusaid sámi kultuvrra ektui. Kultur- ja girko-departemeanta ii dieđe mearkkaša go dat ahte guovddážiin eai leat erenoamáš hástalusat sámi álbmoga hárrái vai lea go nu ahte raportagáibádu-sat leat hábmejuvvon nu ahte dakkár dieđut eai fuomášuvvo.

15.3 Strategüjat ja doaimabijut

Dál lea unnán systemáhtalaš diehtu das makkár erohusat leat eaktodáhtolaš suorggis go lea sáhka sámi álbmogis ja muđui álbmogis. Diet guoská sihke statusdieđuide ja ovdamearkka dieđuide iešgudetlágan fáktoriin mat hehttehjit dahje ovdánahttet eaktodáhtolaš doaimmaid sámi álbmogis. Danne áigu Kultur- ja girkodepartemeanta árvoštallat álggahit muhtin prošeavtta vai ola-

hivčče eambo dieđuid das makkár erohusat leat sámi eaktodáhtolašbarggus ja dan eaktodáhtolašbarggus mii muđui lea álbmogis.

Muđui daid árvoštallet álggahit geahččalanprošeavttaid ovttá dahje mángga eaktodáhtolašguovddázis, main lea ulbmilin dagahit eambo dihtomielalašvuoda kulturerohusaid birra mat soitet leat ja mat vedjet mearkkašit juoidá sámi álbmoga eaktodáhtolaš bargguide.

16 Falástallan

Speallanruđain mat addjojuvvojit falástallandoaimmaide leat 2005 rájes juolluduvvon doarjagat sámi falástallamii. Ulbmil doarjagiin lea bisuhit ja ovddidit erenoamáš sámi falástallandoaimmaid mat leat oassin árbevirolaš sámi kultuvrras. Mihttomearrin lea maid dat ahte doarjja galgá lassánahttit álbmoga falástallama ja fysalaš doaimmaid. Doarjja galgá ovddimustá adnojuvvot mánáid (6–12 jagi) ja nuoraidoaimmaide (13–19 jagi).

Go juolludedje speallanjagi 2007 Norsk Tipping AS dietnasa falástallandoaimmaide jahkái 2008, mii lea mearriduvvon stáhtarádis cuoŋománu 25. beaivvi 2008, de lea biddjojuvvon 600 000 ruvno sámi falástallamii. Dát lea 100 000 rudnosaš lassaneapmi ovddit jagi ektui.

Doarjja addojuvvo Sámediggái mas lea ovddasvástádus viidáseappot juolludit ruđaid doarjaga ulbmila mielde. Geahča maiddái Sámedikki jagi 2007 jahkediedáhusa čuoggá 6.3.

Sámi falástallan oažžu Sámedikkis maid ruđalaš doarjaga. Dasa lassin de lea sámi falástallamis vejolašvuohta oažžut doarjaga speallanruđain dárbbalaš infrastruktuivrii dálá doarjjaortnegiid bokte mat leat jurddašuvvon falástallanrusttegiidda. Sámi falástallanjoavkkut sáhttet maid oažžut doarjaga dan doarjjaortnega bokte mii lea báikkálaš servviide.

Earret dábalaš falástallandoaimmaid, de organisere Sámi Valástallan Lihttu árbevirolaš falástallandoaimmaid mat leat sierralágan sámi falástallandoaimmat ja mat gullet sámi kultuvrii. Jus galgá oažžut sierra doarjaga sámi falástallamii speal-

lanruđain mat galget falástallandoaimmaide, de lea eaktun ahte áigu seailluhit ja ovddidit sierralágan sámi falástallandoaimmaid. Danne doarjja ii leat jurddašuvvon galgat adnojuvvot doarjut dábalaš falástallandoaimmaid maid sámi falástallanorganisašuvnnat lágidit.

Boksa 16.1 Sámedikki valástallanbálkkašupmi nuoraide

Nuoraide lea valástallan deatalaš gávnnadanbáiki. Valástallan lea kulturgaskkusteaddji mii mearkkaša ollu identitehta huksejeaddjin sámi birrasiin ja riikkarájiid rastá. 2008:s lea Sámediggi várren 2,1 milj. ruvno Sámi Valástallan Lihttu-Norgii, Arctic Winter Games doaluide ja nissonspábbačiekčamii Sámi spábbačiekčanlihtus.

Sámediggi hálida nuoraid movttidahttit duodas bargagoahtit valástallamiin ja jugii 2007:s vuosttaš geardde valástallanbálkkašupmi nuorra sámi valástalliide. Valástallanbálkkašupmi sáhtta addojuvvot ovttaskas olbmuide gaskal 16 ja 25 jagi dahje muhtin jovkui dahje klubbii. 2007:s addojuvvui dat bálkkašupmi 17 jahkásaš Oda Utsi Onstadii (friddjavalástallan) ja 18 jahkásaš Siv Anja Miennai (taekwondo). Goappašagat oáččuiga 25 000 ruvno ja diploma sámi duojárís Divttasvuotnalaččas Aline Mikkelsenis.

17 Sámi kultuvra Norgga Girkus

Norgga girku sajádat majoritehtagirkun dagaha girku erenoamáš gáibádusaid das movt vuhtiiváldet minoritehtaid. Dáidá álo leat hástalussan meannudit ovttas daiguin minoritehtaignu mat servodagas leat eallinoainnu dáfus, ja go juo stuora eaneflohku lea miellahtun Norgga Girkus, de lea erenoamáš hástalussan váldit vuhtii ja doarjut daid identitehtaid ja árbevieruid mat girku siskkobealde leat, danne go doppe leat iešgudetlágan kultuvrii gullevaš minoritehtat. Sámi árbevierut ja ovdanbuktinvuogit leat hui girját ja olbmuiin sáhtá sámi identitehta leat iešgudetládje. Go gávdnojit nu ollu iešgudetlágan árbevierut ja identitehtat, de dat hástala girku leat relevántan iežas sártnis ja hámis, muhto ovddimustá de dagaha ahte gávdno riggodat ovdanbuktinvugiid dáfus ja dat sáhtá riggudahttit ja duddjot odđa vugiid girkolaš kultureallimii.

Girkoráđi kulturdiedáhus *Dáidda leat girkun* 2005:s deattuha sámi kultuvrra Norgga Girkus. Diedáhus dadjá earret eará čuovvovaččaid sámi árbevieruid ja ovdanbuktimiid birra girkus:

«Norgga girku berre láhčit dili dakkárin ahte sámi álbmot friddja beassá vuhtii váldit ja viidaseappot ovddidit iežaset giela, iežaset symbolaid ja ovdanbuktinvugiid, ja dat berre addit buriid rámmaeavttuid vai šattašii ealli ja nana sámi girko- ja kultureallin.

Sámi álbmogis galgá leat riekti váldit atnui iežaset ovdanbuktinvugiid ja symbolaid girkus. Dat lea deatalaš vuodđun vai álbmot beasašii dovdat movtta ja oadjebasvuoda iežas iešvuoda dihte. Sámi dáiddárat sáhttet čoagganit lonohallat vásáhusaid, metodaid ja sii sáhttet movttdahttit gudetguimmiideaset viidaseappot ovddidit sámi ovdanbuktimiid. Ipmilbálvalusaid ja čoakkámiid oktavuodas sáhtá lágidit álbmotčoahkkimiid gos olbmot besset digaštallat makkár sámi symbolaid ja kulturovdanbuktimiid girkus heivešii atnit.

Girku hástaluvo gávdnat symbolaid ja meannid main lea vuodđun sámi árbevierru. Dat gáibida aktiiva liturgalaš barggu mas lea guovddázis máhttu sámi historjjás, oskku doaimmaheamis ja sámi kulturovdanbuktimat. Sámi teologaid hástala joatkit dainna deatalaš bargguin ja teologalaš oahpahasáhusat berrejit láhčit dili nu ahte diekkár máhtu sáhtá gaskkustit.»

17.1 Sámi girkoeallin

Dat maid buot ovddimus ferte váldit vuhtii sámi girkoeallimis Norgga Girku siskkobealde lea ahte dan ferte ovddidit ovttas sámiid iešpárdusain ja sámi árbevieruiguin. Ovddimustá de galget sámi girkomiellahtut muosáhit dan ahte girku doaibma ja sárdni speadjalastá sin eallima ja dagaha ahte sin eallimis lea oaivil. Nubbi ulbmil lea ahte sámi girkoeallin ja kulturoasit galget riggudahttit Norgga Girku oppalačcat. Jus sámi girkoeallin galgá leat integrerejuvvon oassi ja dakkár mii lea seamma dásis go girkoeallin muđui, de lea earret eará deatalaš viidaseappot bargat dainna ahte heivehit girku liturgiija sámi gillii ja musihkkii, ja fertejit maid ráhkadit eambo materiealla sámegillii – erenoamážit julev- ja oarjelsámi guovlluin. Go galgat lasihit sálmmaid logu ja odastit liturgiija, de hirmadit deattuhit ge sámi ipmilbálvalusárbevieru, sámegiela, musihkkaárbevieru ja kultuvrra.

Sámi girkoráđi dajai čuovvovaččaid dan ráđdečoahkkimis maid dolle Romssas 2006 čakčamánu:

«Norgga girku čájeha eambo duohta ja ollislaš girku go sámi girkoeallin beassá doaibmat iežaset eavttuid vuodul. Sámi kultuvra ja girkoeallin sáhtá buktit girkui odđa jurdagiid das movt sáhtá ipmiridit oskku ja identitehta ja maid das movt luonddu ja eallima áiccalmasvuoha gullet oktii.

Girkočoahkkin diehtá Norgga Girkus leat erenoamáš geatnegasvuoha sámiid ektui go sii leat álgoálbmot girkus. Dat mielddisbuktá earret eará dan ovddasvástádusa ahte lágidit ipmilbálvalusa- ja girkoeallima sámi eavttuid vuodul. Dáruiduhtima ja daid boasttuvuodaid dihte maid leat bargan sámiid vuostá lea Girkočoahkkin váldán badjelasas erenoamáš ovddasvástádusa vai sámegiella, sámi árbevierut ja girkoeallin dohkkehuvvoše ja vai dat oččosii ovdánanvejolašvuodaid. Dušše fal dakko bokte sáhtá soabadit ja buoridit daid háviid maid vuogatmeahtunvuoha lea dagahan.»

Girkočoahkkin bivddii 2006 (ášši 07/06) ahte Sámi girkoráđi ovttasráđiid Davvi-Hálogalándda, Lulli-Hálogalándda, Nidarosa ja Oslo bismágotiiguin ráhkada plána das movt ovddidit sámi girko-

Govus 17.1 Kárásjoga boares girku – 200 jagi 2007:s

Gáldu: Davvi-Hålogalánda bismagodekontuvra

eallima gos davvisámegiella, julevsámegiella ja oarjelsámegiella ja maid girjás sámii kultuvra váldjuvvo vuhtii. Ulbmil dainna plánain lea addit searvegottiide, girkolaš mielbargiide ja girkui oppalaččat konkrehta bagadallama ja veahki nannet sámii girkoeallima báikkálaččat. Girkočoahkkin bivdá plána ráhkadettiin ee. deattuhit sámii giella- ja kulturgelbbolašvuoda nannema golmma davimus bismagottiin, ja doaimbajuid ráhkadeami sihkkarastin dihte sámii nuoraid háhkat girkolaš ohppui, ja buot áigeovdilis oahpuin máhtu nannema girkui mišunhistorjjás sámii guovlluin, sámii oskolasvuodas, kultuvrras ja servodateallimis. Muđui deattuhuvvo bargagoahtit eambbo biibbaljorgalemiin, sálmmaiguin ja liturgijain. Plánas galgá erenoamážit jurddašuvvot Sis-Finmmárkkku proavássuohkana rekruterendilli. Girkočoahkkin bivdá plána galgat biddjojuvvot áššin 2008 Girkočoahkkimis.

17.1.1 Sámii girkoráđđi

Sámii girkoráđđi Norgga Girkus lea Girkočoahkima orgána sámii girkoeallimis. Ráđđi ášahuvvui 1992:s dainna ulbmiliin ahte sámiiin galgá leat eambbo dadjamaš iežaset dili badjel girkoeallima iešguđet surggiin. Go Sámii girkoráđi leat ášahan, de lea Norgga girkus ovddasteaddji orgána mii sáhtá ovddidit ja čuovvolit sámii girkoeallima doaimmaid. Girkočoahkkin lea mearridan ahte sámii girkoeallin galgá leat okta nannensuorgi. Dat ruđat mat Girkočoahkkimis leat dan oktavuodas, galget fievrriduvvot Sámii girkoráđđái ja Sámii girkoráđi bokte. Sámii girkoráđi váldobarggut leat:

- ovddidit, gáhttet ja ovttahttit sámii girkoeallima Norgga girkus.

- buktit oaiviliiddis dakkár áššiiide mat ráđi ipmárdusa mielde gusket sámii girkoeallimii ja álgoálbmogiidda
- bargat dan ala ahte sámii girkoeallin váldjuvvošii vuhtii dárbbalaš ja ovttađassásaš oassin Norgga girkus
- addit olbmui dieđu dain erenoamáš árvvuin maid sámii girkoeallin ja sámii kristtalaš árbi addá girkui ollislaččat, ja bargat áššiiiguin maiguin girkui deaivvada sámii kultuvrras, árbevierus ja historjjás
- bargat dan ala ahte nannet sámii álbmoga kultuvrra ja giella ja ovddidit máhtu ja beroštumi sámiiid sajádagas Norgga Girkui siskkobealde
- doalahit oktavuodaid daiguin girkuiguin gos leat sámii searvegottiit Davviriekkain ja Guoládagas ja ovddidit doaimmaid ja ovttahttit dakkár áššiid mat leat oktasaš sámii-girkolaš áššit
- váldit vuhtii álgoálbmotáššiid Norgga Girkui bealis ja ovttašráđiid Gaskagirkolaš ráđiin.

17.2 Bismagotti

Girkolága § 23 mielde lea bismagotteráđiid bargu giddet fuomášumi «juohke áššái mii sáhtá boktit ja virkkosmahttit kristtalaš eallima searvegottiin». Golbma davimus bismagotti (Davvi-Hålogalanda, Lulli-Hålogalanda ja Nidaros) ja Oslo bismagotti leat guovllut gos orrot eanemus sápmelaččat. Dain bismagottiin lea danne erenoamáš ovddasvástáduš fuolahit ealli sámii girkoeallima iežaset guovlluin. Davvi-Hålogalanda, Lulli-Hålogalanda ja Nidarosa bismagotteráđiin lea buohkain okta sámii áirras, okta davvisámii, okta julevsámii ja oarjelsámii. Golbma davimus bismagotteráđi leat vuodđudan juhkosiid mat galget bismagotteráđiid sámii girkoeallima fuolahit. Juhkosat raportejit bismagotteráđid.

Davvi-Hålogalánda bismagottis lea váldokapellána davvisámiiide. Nidaros bismagotteráđis lea olles virgi oarjelsámii báhppii. Lulli-Hålogalánda bismagotteráđis eai leat báhppavirggit mat galget vuhtiváldit sámii girkoeallima julevsámii guovllus.

Sis-Finmmárkkku proavássuohkan ášahuvvui 1990:s. Sis-Finmmárkkku proavássuohkanii gullet báhpasuohkanat Kárásjohka, Guovdageaidnu, Deatnu ja Unjárga ja Porsángu. Dat lea áidna guovlu riikkas gos sámii girkoeallima nannen lea leamaš okta ákkain organiseret sierra proavássuohkana.

Mánja jagi lea leamaš bargu ášahit sierra sámii searvegotti oarjelsámii guovllus. Oarjelsámii álbmot orru biedgguid dan guovllus masa gullá Nidarosa

bismágoddi ja oasis Lulli-Hålogalándda ja Hámara bismágotit. Bismágodderáđđi lea dál ohcan oazžut dohkkehuvvot ovttá geahččaleami mii lea ahte ása-hit sierra sámi searvegotti. Sihke oarjelsámi girko-eallima lávdegoddi, Sámi girkoráđđi ja Girkoráđđi leat miehtan ahte áshuvvošii dakkár searvegoddi. Departemeanta áigu dohkkehit dan ohcama.

Oslo bismágodderáđđi lágida juohke jagi njealje sámi ipmilbálvalusa Oslos, ja Bergenis dollet moadde sámi ipmilbálvalusa jagis.

17.3 Oskkuoahpahus

Oskkuoahpahusodastus mearriduvvui Stuuradikkis 2003:s. Ulbmilin das lea sihkkarastit ahte Norgga Girkus galgá leat dakkár fáladat mas buot miellahtut gaskal 0 ja 18 jagi ožžot oahpahusa iežasat oskkus. Oskkuoahpahus galgá movttidahttit olbmuid hukset iežasat identitehta ja movttidahttit olbmuid oazžut ipmárdusa iežas kultuvrras ja árbevierus dakkár servodagas mas lea girjávuohta kultuvrralaččat ja gos eallinoainnut maid leat mánggat.

Ođastus álggahuvvui 2004:s ja vuosttaš oassi lea viđajagát guhkkošaš áigodat gos leat geahččaleamit mat leat prošeaktahámis. Dat vásáhusat mat bohtet prošeaktaáigodagas galget leat vuodđun ráhkadit systemáhtalaš oskkuoahpahusa buohkaide geat leat gásttašuvvon. Sámi oskkuoahpahusa viidáset ovdáneapmi lea ođastusa vuoruhuvvon surggiid gaskkas.

Muhtin searvegottit doaimmahit oskkuoahpahus geahččaleamiid prošeaktaáigodagas ja dat leat Kárášjohka, Guovdageaidnu, Deatnu, Unjárga ja Porsángu Sis-Finnmárkku proavásgottis. Geahččaleami ulbmilin lea ása-hit dakkár oskkuoahpahusa mii lea vuodđuduvvon sámi kristtalaš árbevrrui ja mii lea mánáid eatnigillii. Oarjelsámi guovllus, Davvi-Ránus maid álggahuvvui geahččaleapmi oskkuoahpahasas.

Olavstipeanda, maid Kultur- ja girkodepartemeanta juohke jagi geige ovttá báhppii Norgga girkus, geigejuvvui 2006:s Tore Johnsenii, gii mañnil maid välljejuvvui Sámi girkoráđi jodiheaddjin. Stipeandaáigodagas lea son ráhkadan giehtačállosa sámi katekismusii *Máilmmi mánát, beaivváza mánát, biekká mánát*.

Girku nationála dásis lea ovddasmanni-prošeaktan go ása-hedje neahttabáikki sámi oskkuoahpahussii ja das leat stuora ovdánahttinvejolašvuodát. Materiealla sidjiide geat leat 6–18 jagi boarrásat, almmuhuvvojit neahtas oarjelsámegillii, julevsámegillii, davvisámegillii ja dárogillii ja dat lea ge oskkuoahpahusodastusa áigumuša mielde.

17.4 Ipmilbálvalusat ja diakonijja

Norgga Girku láchčá dili nu ahte sámi árbevierut ja ovdanbuktimat maid leat ealas oassin ipmilbálvalusain, ja dan seammás lea dat mielde nanneme sámegiela. Nu movt biibbaljorgaleamit ja sálmmat ovdal leat leamaš deatalaččat dárogieala ovdánahttimis, de besset dál čoagganeamit mat leat sámegillii atnit ávkin biibbaljorgaleamiid ja ođđa diktema. Gávnojit ollu teavsttat girkolaš atnui ja dat addá maid vejolašvuoda ovddidit sámegiela bassigiellan. Julev- ja oarjelsámi guovlluin lea erenoamáš dárbu nannet sámegiela geavaheami girkus.

Jagis 1993 addojuvvui Sámi girkoráđđái ovddasvástádussan ráhkadit liturgiijaid davvisámegillii. Seamma áiggi bijai Nidarosa bismágoddi johtui barggu ráhkadit ipmilbálvalus ortnegiid sámegillii. Das maid deattuhuvvui oarjelsámi perspektiiva. 2004:s ja 2005:s juolludii Sámi girkoráđđi ekonomalaš doarjaga julevsámegiel liturgiija ráhkadanbargui. Sámi girkoráđđi lea nammadan lávdegotti 2006–2007 áigodahkii mii bargá ipmilbálvalusodastemiin sámegillii. Dan lávdegottis leat buot golbma sámi giellaguovllu ovddastuvvon.

Golgotmánu 2005:s almmuhuvvui, davvisámegillii sálbmagirji, *Sálbmagirji II*, Verbum lágádusas. Davvisámi geahččalanliturgiija *Allameassu 99* lea leamaš anus 1999 rájes. Sámi girkoráđđi lea dál geargame 1978 liturgiija heivehanbargguin davvisámegiela riektáčállimii.

Ruota-Norgga ovttasbarggu mielddisbuvttii sálbmagirjii almmuheami 2005:s. Dat lei *Julevsáme Sálmmagirjje*. Girji lea almmuhuvvon Ruota Verbum lágádusas, muhto oasi dan barggus lea Sámi girkoráđđi ruhtadan 1994/1995 rájes.

2006–2007 jahkemolsumis gárvánii vuosttaš geardde allameassoliturgiija oarjelsámegillii. Ii dat leat jorgaluvvon dárogielas, muhto das leat teavsttat ja melodiiat mat leat vuodđuduvvon oarjelsámi kultuvrii ja árbevieruide.

Norgga biibbalsearvi bargá jeavddalaččat jorgalit Biibbala sámegillii. Oassi dien barggus lea suoma-ruota-Norgga ovttasbargu. Ođđa testameanta lea jorgaluvvon davvisámegillii (1998) ja oarjelsámegillii (2003). Dál leat bargame jorgalit Boares testameantta davvisámegillii ja muhtin välljejuvvon ođdatestameantta teavsttaid oarjelsámegillii.

Nuoraid girkočoahkkin lea Norgga Girku nationála orgána nuoraidbargui ja eará áššiide mat gusket nuoraide. 2000/2001 rájes leat sámi nuorat leamaš mielde Nuoraid girkočoahkkimis. Sámi girkoráđis lea maid sierra nuoraidlávdegoddi mii galgá sihkkarastit ahte sámi nuorat váldojuvvojit vuhtii sámi ipmilbálvaluseallinbarggus.

Sámi diakonijai lea 2007:s almmuhuvvon giehtagirji.

17.5 Strategijat ja doaimbijut

Nu go maid eará surggiin ge (gč. kap. 5.2) de lea hástalussan gávdat dohkkehuvvon sámegiela bargiid girku. Sámi girkoráđis leat leamaš iešguđetlágan doaimbijut vai sápmelaččat rekruterejuvoše girkolaš doaimmaide ja girkolaš oahpuide. Dál leat liikká dakkár báhpát, katekehtat ja diakonat geain ii leat sámi giella- ii ge kulturduogáš geat biddjojuvvojit girkolaš virggiide sámi guovlluin. Buoridan dihte dien dili, de lea Davvi-Hálogalánda manimus jagi ásahan giellaoahpahusa báhpáide. Dien hástalusa ferte maid geahččat stuorát perspektiivvas. Ovdamearkka dihte lea dárbu nannet rekrutterenbarggu sámi nuoraid ektui, maid dá girkolaš oahpuin.

Rekruterendili váikkuhus lea maid dat ahte maidái sámegiela hálddašanguovlluin ožžot sápmelaččat eanaš oasi bálvalusain dárogillii. Sámelága § 3–6 mielde lea juohkehaččas riekti oažžut individuála girkolaš bálvalusaid sámegillii Norgga girku searvegottiin sámegiela hálddašanguovlluin, ja dat leat gávccii suohkana – Snoasa, Divttasvuotna, Gáivuotna, Guovdageaidnu, Kárašjohka, Porsángu, Unjárga ja Deatnu. Loabát suohkan Romssas lea mearridan ahte suohkan galgá ohat beassat leat oassin sámegiela hálddašanguovllus.

Girku bargá sámegiela nannemiin maidái olggobealde hálddašanguovllu.

Lassin girkofágalaš gelbbolašvuhtii, de lea dárbu sámi giella- ja kulturgelbbolašvuhtii eanaš girkolaš virggiin sámi guovlluin. Diet goská buot

dásiide girkus, ja dás lea sáhka ovdamearkka dihte dulkonbálvalusas, IT-čovdosiin, bargiid kurssain, ja guovttegielat galbbaid geavaheamis.

Dakkár suohkaniin gos leat ollu sámegiela ássit, lea girkodulkaortnet juo guhká leamaš. Lea maid hástalussan gokčat girkodulkadárbbu.

Golut mat leat guovttegielalašvuoda dihte gokčojuvvojit doaimma dálá bušeahhtarámmaid siskkoabealde. Girkolaš oktasašráđis lea ovddasvástádus fuolahit hálddahuslaš ja ekonomalaš bargguid báhpasuohkaniid ovddas, ja ráhkadit ubmiliid ja plánaid suohkana girkolaš doaimmaid várás, ovddidit barggu searvegottaráđiid gaskkas ja fuolahit báhpasuohkana beroštumiid suohkana ektui, gč. Girkolága § 14. Girkoláhka § 15 dadjá makkár surggiid suohkanis lea ovddasvástádus ruhtadit girkolaš oktasašráđi evttohusa mielde.

Kultur- ja girkodepartemeantta johtočálus V-5/2002 ođđajagimánu 16. beaivvi 2002:s lea bagadus suohkana ja girku oktavuoda ektui. Dás čujuhuvvo girkolága áigumuššii mii lea ahte ressursadárbu ja girkolaš doaimmaid vuoruheapmi, erenoamážit diakonijai dáfus, mánáid- ja nuoraidbargu, girkomusihkka jna. galgá dáhpáhuvvat báikkálaččat, ja girku ja suohkan galget ovttasbargat dain áššiin. Die leat dakkár suorggit mat lunddolaččat gullet daidda bušeahttaságastallamiida mat leat girku ja suohkana gaskkas. Diesa gullet maid guovttegielatvuoda golut. Báikkálaš dili lea vuodđun dasa makkár dárbu lea juolludemiide go galgá sihkkarastit dohkálaš girkolaš hálddahusa. Gáibádus lea ahte girku galgá oažžut doarvái hálddahuslaš resurssaid vai sáhtta bargat iežas bargguid dohkálaš vugiin.

Dál lea jođus bargu ásahtit sámi searvegotti oarjelsámi guvlui. Kultur- ja girkodepartemeanta doarju dan.

18 Mediat

Ráđdehus oaivvilda ahte preassafriddjavuohta ja bures doaibmi mediat leat mearrideaddji eaktun go galgá leat cealkinfriddjavuohta, riektesihkarvuohta ja ealli demokratiija. Nu lea maid sámá servodagas. Vuodđoláhka § 100 cealká eiseváldiin lea ovddasvástádus «*láhčit dili nu ahte šattašii rabas ja bajasčuvgejuvvon almmolaš ságastallan*». Dan ovddasvástádussii maid gullá ii unnimusat ahte lámčit dili dainna lágiin vai iešgudet unnilogu álbmogiin lea cealkinfriddjavuohta ja demokrátalaš oassálastin. Dien mielde lea bidjan váldo mihttomearrin ráđdehusa politihkkii dat ahte oalgguhit girjáivuoda ja kvalitehta bisuheami Norgga mediain. Ulbmilin das lea doalahit dakkár media infrastruktuorra mii sáhtá doaibmat olbmuid cealkinkanálan ja ulbmilin lea maid fállat mánggabealát ja jáhkehahtti dieđuid buot servodaga joavkkuide.

18.1 Aviissat

Sámi aviissat leat ožžon stáhta doaibmadoarjaga 1978 rájes. 1991 rájes lea doarjja juolluduvvon sierra poastta bokte Kultur- ja girkodepartemeantta bušehtas. Jagi 2007 doarjjaortnegii gulle golbma aviissa, sámegiela aviissat Áššu ja Min Áigi ja Ságat aviisa mii eanemustá lea dárogillii. Dasa lassin oaččui Nuorttanáste bláđdi merkejuvvon doarjaga seamma bušehtapoastta bokte. 2005 rájes lea maid báikkálaš aviisa Nordsalten ožžon unnibuš doarjaga buvttadit julevsámegillii siidduid.

Go meannudedje Sd.dieđ. nr. 33 (2001–2002) *Lassidiedáhusa Sd.dieđ. nr. 55:ii (2000–2001) Sámepolitihka birra*, de Stuuradiggi dajai ee. ahte doarjja galgá eambo addojuvvot sámegiela aviissaide dien ortnega vuolde. Suohkanlávdegotti eanetlohku deattuhii liikká ahte jus sámegiela aviissat galget oažžut eambo doarjaga, de dat ii galgga ruhtaduvvot dainna lágiin ahte unniduvvo doarjja daidda sámá aviissaide mat čállet sámegillii.

Ovdal juolluduvvui 2/3 oassi doarjagis vuodđodoarjjan mii lei ovttanáre buot dien ortnega aviissaide. Loahppa goalmádasoassi juhkkujuvvui rievddadeaddji doarjjan mii rehkenastojuvvui dan mielde man ollu leat buvttadan siidduid ja sámá teavstaide lei stuorát doarjjamearri. Stuuradikki

Sd.dieđ. nr. 33 meannudeami vuodul rievdaduvvui doarjjaortnet ja odđa vuohki doaibmagođii 2005 rájes. Rievdadus lei nu ahte rievddadeaddji doarjja doalahuvvui dušše sámegiela siidduid buvttadeapmái ja ahte rievddadeaddji doarjja mearri unniduvvui 1/3 sturrosaš meari rájes gitta 10 pst. rádjái.

Dasa lassin bođii vejolašvuohta oažžut doarjaga buvttadit julevsámegiela siidduid, ja das lea bajemus rádjái 1 proseanta dan jagá juolludeamis dien postii. Ráđdehus áigu árvvoštallat galgá go diekkár doarjjaortnega ásahtit maid oarjelsámegiela siidduid buvttadeapmái.

Ráđdehus diehtá ahte buot golbma sámá aviissa barget dan ala ahte dávjibut almmuhit aviissaide. Guokte sámegiela aviissa, Min Áigi ja Áššu leat searvan vai duohtan šattašii jurdda ásahtit sámá beaiválaš aviissa. Vuosttaš almmuheapmi odđa aviissas, Ávviris, lei vuovdemassii guovvamánu 6. beaivvi dán jagi. Álggus almmuhuvvo aviissa golmma geardde vahkus, muhto fáladat viidduvvo dáđistaga ja dalle almmuhišgohtet aviissa viđa gearddi vahkus. Ságat galgá plána mielde almmuhuvvot juohke beaivvi (viđa gearddi vahkus) dán jagi mielde.

Ráđdehus oaivvilda eanaš oasi doarjagis ain galgat mannat sámegiela aviisabuvttadeapmái, ja deattuha ahte sámegiela aviissaide lea divrasit ráhkadit go dárogiel aviissaide. Ortnege sturrodat berre speadjalastit dieid lassigoluid. Ráđdehus maid deattuha hirbmadiht ahte sámegiela aviissat leat deatalaččat sámegielaide sealluheamis ja ovdánahttimis ee. dego oahpponeavvun skuvllas. Dan seammas diehtá ráđdehus ahte oalle stuora oassi sámá álbmogis ii máhte sámegiela čállingiela, ja oaivvilda danne dárbbaslažžan doalahit dan vejolašvuođa ahte maiddái dárogiel aviissat jurddašuvvon dien oassái álbmogis besset oažžut doarjaga dan ortnega bokte.

Sámi aviisaminstara rievdadusat leat liikká dahkat dárbbaslažžan dárkileappot guorahallat sámá aviissaide preassadoarjaga hámi. Njuolggadusrievdan evttohus sáddejuvui gulaskuddamii guovvamánu 12. beaivvi, ja das lei vástidanáigemearri njukčamánu 26. beaivvi 2008. Kultur- ja girkodepartemeanta áigu rievdadit njuolggadusa das movt galgá juolludit doarjagiid 2008:s.

18.1.1 Sámi aviissaid doarjjaortnega hálddašeapmi

Nu movt eará preassadoarjjaortnegiid ge, de hálddaša dál Mediabearráigeahčču doarjaga sámi aviissaide. Mánġii lea boahťan ovdan áššin ahte galggašii go hálddašano vddasvástádusa sirdit Sámediggai, ee. Sd.dieđ. nr. 33 (2001–2002). *Lassidiedáhus Sd.dieđ. nr. 55:žii (2000–2001) Sáme-politihka birra.*

Ráđdehus bidjá vuodđun ahte Sámedikkis ferte leat duohta váikkuheapmi dakkár surggiin mat leat deatalaččat sámi servodahkii Soria Moria-julggaštas mielde. Kultur- ja girkodepartemeanta lea váldán oktavuoda Sámedikkiin jearrat lea go ávkálaš ahte Sámediggi váldá badjelasas sámi aviissaid doarjjaortnega. Okta eaktun ferte leat dat ahte doarjjahálddašeami dihte liikká livččii dárbbaslaš gaska ja sorjjasmeahtunvuolta dan oktavuodas mii lea sámi politihkalaš eiseválddiid ja sámi preassa gaskkas, gč. Árv. S. nr. 110 (2002–2003).

Kultur- ja girkodepartemeanta dadjá dál ii vuos leat vuodđu dadjat maide ge dien áššis, ja ahte danne galgá vuos hálddašano vddasvástádus leat Mediabearráigeahču vuolde.

18.2 Filbma

Norgga filbmapolitihkka galgá veahkkin sealluhit ja ovddidit sámi kultuvrra. Stáhta doarjja filmmaid buvttadeapmái lea deatalaš gaskaoapmin sihkkarastit olbmuide buori filbmafálaldagaid iežaset gillii mat leat vuodđuduvvon sin iežaset kulturvrii. Diet guoská seamma ollu sámi filmmaide go dáčča filmaide. Lassin dasa ahte leat veahkkin ovddidit ja buvttadit sámi filmmaid, de leat maid vuoruhuvvon suorggit sámi filmmaid gaskkusteapmi ja mánáid ja nuoraid áššiid ángirusšan. Sd.dieđ. nr. 22:s (2006–2007) *Ofelaš. Norgga filbmalohtema várás* leat dárkileappot čielggadan iešguđet sámi filbma-doaimmaid.

Dál hálddaša Norgga filbmafoanda eanemusat stáhta doarjaga filmbuvvttadeapmái. Dasa lassin juolluduvvo doarjja regiunála filbmaguovddázis ja filbmafoanddas ovddidit ja buvttadit oanehis filmmaid ja dokumentára filmmaid. Davvi Norgga filbmaguovddázis lea erenoamáš ovddasvástádus sámi filmmaid doarjagiin, ja gáibádussan lea ahte galgá juolluduvvot doarjja unnimusat ovtta sámi filbmii juohke jagi. Dál leat hutkame ása hit riik-kaidgaskasaš filbmaguovddáža Guovdageidnui. Ráđdehus atná posiitiivvalážan dakkár filbmaguovddáža ásaheami, mii veadjá leat ain eambbo nanneme sámi filmma.

18.3 Sáttamediat

Dábálaš áibmomeadiain NRKas, TV 2:s, Kanal 24:s ja P4:s leat prográmmageatnegasvuodát mat dagahit sin fállat prográmmaid sámi álbmogii, juogo sámegillii dahje dakkáriid main lea sámi sisdoallu.

NRKas lea erenoamáš sajádat buot áibmomeadi gaskkas. NRKas lea lágaid bokte vuoigatvuolta bargat áibmomedian, gč. áibmomedialága § 2–1, ja prográmmaeavttut leat čállojuvvon fitnodaga njuolggadusaide (geahča maid kap. 19.4). TV 2, Kanal 24 ja P4 leat gávpeáibmomediat ja sis lea doaibmalohpi áibmomedialága § 2–1 mielde. Daidda leat doaimmalohpái čállojuvvon prográmmaeavttut.

Mediabearráigeahčču goziha ahte áibmomediat čuvvot njuolggadusaide go barget dábálašáibmomediabargguid. Mediabearráigeahčču ráhkada jahkásaš dábálašáibmomediaraportta mii árvoštallá ovttaskas áibmomeadiid dábálašáibmomeadia rehketdoalu. Lassin sáttamediaid jahkásaš raporttaide Mediabearráigeahčču goziha oktilaččat ollašuttetgo sáttamediat prográmmageatnegasvuodaideaset mat leat mearriduvvon ee. NRKa njuolggadusaide ja konsešuvdnadokumeanttaide.

Mediabearráigeahčču lea váldi ránggáštít gávppálaččat doaimbi dábálašáibmomeadiaid jus eai čuovo prográmmageatnegasvuodaide. Departemeanta lea váidinorgána daid mearrádusaid ektui maid Mediabearráigeahčču mearrida áibmomeadi-suorggis. NRKa ektui ii leat Mediabearráigeahčču formála ránggáštánváldi gozihit áibmomeadiageatnegasvuodaide. Mediabearráigeahčču ráhkada juohke jagi raportta NRKa doaimma birra. 2007 rájes lea NRK váldočoahkkima áššelisttus bistevaš čuokkisin čuovvolit ja duodaštít Mediabearráigeahču áibmomediaraportta. Dat mearriduvvui váldočoahkkimis geassemánu 15. beavvi 2006.

18.4 Strategijat ja doaimbajut

Sámegiel aviissain lea deatalaš rolla sealluhit ja ovddidit sámi gielaid, ee. oahpponeavvun skuvllas. Seammas leat dárogiel aviissat deatalaš diehtogáldun daidda sápmelaččaide geat eai máhte sámi čállingiela. Ráđdehus lea lasihan doarjaga sámi aviissaide 5 milj. ruvnnos 18,9 milj. ruvdnui 2008:s. Ráđdehus áigu juolludit vel eambbo jagi 2009 stáhtabušeahas. Bušeahhtalasiheapmi ja sámi aviisaminstara rievdasat leat dagahan dárbbaslaš dárkileappot guorahallat sámi aviissaid preassadoarjaga hámi. Kultur- ja girkodepartemeanta áigu rievdadit njuolggadusa sámi aviissaid doarjaga hárrái ja rievdadus doaimmagoahtá 2008 doarjagiid juolludeami rájes.

19 Sámeigiella

Sihke dárogiella ja sámeigiella rehkenastojit almmolaš giellan Norggas. Sámeigielas galgá leat sihkaris boahteáigi Norggas.

Sámeigiella seailuheapmi ja nannen lea hui mávssolaš gáhtten ja ovdánahttin dihte sámi giella ja eallinvuogi. Sámeigiella lea okta caggi sámi kultuvrras. Giella lea kultturguoddi ja oaivilguoddi ja lea deatalaš sámi árvvuid ja máhtu joatkimii. Sámeigiella geavaheapmi lea čadnon juohkehačča riektesihkkarvuhtii go deaivida almmolaš ásahusaiguin, vai áddehallá ja áddejuvvo. Riekti sáhttit adnit sámeigiella čoačkimiin almmolaš eiseválddiiguin ja riekti oazžut oahpahusa sámeigielas ja sámeigillii lea earret eará okta dain deataleamos vuoigatvuodain sápmelaččaide álbmogin. Sihke sámeigielagiid ja almmolaš ásahusaid dihtomielašvuolta ja máhttu sámeigielgeavaheami rievtti hárrái ferte lassánit.

Guhkes áiggi dáruiduhttima maŋŋil lea sámeigiella ealáskeame. Ollu sámi guovlluin bargojuvvo issorasat ealáskahttit giella.

Ráddehus hálida ahte sámeigiella galgá leat ealli giella. Jus giella galgá bissut eallin ferte dat leat viššalit anus. Sámeigiella galgá sáhttit geavahit juohke servodatarenain ja sámeigiella almmolaš sájiin ferte lassánit. Dát lea buot almmolaš doaimmaid ovddasvástáduš, gč. kap. 5. Jus sámeigiella galgá šaddat lunddoleabbo giellan atnit almmolaš oktavuodain, de lea deatalaš ásahit guovttegielat servodagaid mas dát lea vejolaš. Guovttegielat gielddaid lassigolut galget gokčojuvvot, Soria Moria-julggaštusa mielde.

Lulli- ja julevsámi guovlluin lea sámeigiella áitojuvvon giella. Divttasvuona gieldda ja Snoasa gieldda searvan lahttun sámeigiella hálddašanguvlui addá almmatge odđa vejolašvuodaid. Ráddehusii lea deatalaš ahte dáid guovlluid searvan lahttun hálddašanguvlui galgá váikkuhit nannet sámeigieláŋgiruššama dáin guovlluin, sihke Sámedikki, gielddaid, fylkkagielddaid ja stáhta bealis.

Jus sámeigiella galgá leat ealli giella, lea áibbas mearrideaddji ahte gávdnojit buorit fáladagat mánáidgárdiin (gč. Kap. 10) ja skuvllain (gč. Kap. 11). Sámeigiella ealáskahttin ferte ain eambo movttiidahttot dainna lágiin ahte sámeigieloahpahuš láchčojuvvo buorebut oppa skuvlaáiggis. Viidaseappot lea deatalaš láchit dili ráves sápmelaččaide geat leat massán eatnigielaset, oahppat sámeigiella, ja addit lohkan- ja čállinoahpahuš ráves sápmelaččaide geat hupmet sámeigiella, gč. kap. 11.2.3.

Norggas váilot olbmot geain lea sámgielgelb-bolašvuolta buot dásiin. Váilevaš mánáidgárdebargit, oahpaheaddjit, oahppogirječállit, jorgaleaddjit, dulkkat, ja olbmot geain lea sámeigielgelb-bolašvuolta dearvvašvuoda- ja sosiállágádusas ja ollu eará servodatsurggiin dagaha ahte deatalaš prinsihpat ja láhkageatnegahtton vuoigatvuodát eai ollašuhhto, gč. kap. 5.2.2 ja 19.4.2. Lea stáhta ovddasvástáduš, ovttas Sámedikkiin, fuolahit ahte servodat oazžu dan dárbbalaš gelbbolašvuoda. Hástalus ovddosguvlui lea danne ráhkadit nu buori rekruterenvuodu álbmogii go vejolaš ja movttiidahttit olbmuid sámeigielohppui buot dásiin.

Jus sámeigiella galgá sáhttit ovdánit lunddolaš geavahangiellan guovlluin main sámi giellageavaheaddjit leat unnitlogus, lea deatalaš ráhkadit arenaid main sámeigiella sáhtta geavahuvvot gulahallangiellan sihke sosiála ja kultuvrralaš oktavuodain. Arenat nugo ovdamearkka dihte kulturviesut ja giellaguovddáat leat deatalaččat. Viidaseappot lea sámi nuoraid arenain nugo ovdamearkka dihte, riemuin/ festiválain, valáštallandoaluin, ja giellaleairrain, deatalaš rolla sámeigiella geavahahttit ovttasdoaimman- ja gulahallangiellan.

Ollu boarraset sápmelaččat máhttet sámeigiella bures njálmmálaččat, ja sis lea ollu kultuvrralaš gelbbolašvuolta. Sin sáhtta geavahit árjan giella-ealáskahttinbarggus giellamovttiideaddjin ja giella-ofelažžan, skuvllas ja nuoraidkluppain.

Sámeigiella ferte šaddat oainnusin almmolaččat. Sámi báikenamaid geavaheapmi ja galbat sámeigillii ávkkuhit čájehit ahte sámeigiella lea giella mii lea anus. Sámeigielsáddagat NRK Sámi Radios ja TV-sáddagat sámi kultuvrra ja sámi diliid birra sámeigillii leat ávkin dahkame sámeigiella oainnusin almmolaččat.

Ráddehus lea ásahan vejolašvuoda välljet sámeigiella ráddehusa internehttasiidduin. Áššit mat leat njuolga beroštahttit sámi álbmogii buktojit dás ovdan sámeigillii – vuosttažettiin davvisámeigillii, muhton maiddá julevsámeigillii ja lullisámeigillii. Ollu almmolaš doaimmaid neahttasiidduin sáhtta

válljet sámegiela, ja leat ráhkaduvvon skovit ja almolaš diedut jna. juhkkovuvvojit sámegillii. Bargu sihkkarastit ahte sámi álbmot oažžu diehtojuohkima iežas gillii, galgá jotkojuvvot. Lea juohke doaimmahusa ovddasvástádus áimmahuššat sámegiela surggiideaset siskkobealde, gč. kap. 5.2.

Mánjga gielddas Romssas ja Finnmárkkus leat ássit geain lea gullevašvuolta sihke dárui-, sámi- ja kveana/suoma kultuvrii. Omasvuona suohkan Romssas julggaštii miessemánus 2007 iežas golmmagielat giellan. Giella lea álggahan ovddasmanni prošeavtta – Girjáivuohta nanne – man ulbmil lea oainnusin dahkat ja ovtadássasážžan dahkat dássáduhttit dárogiela, sámegiela ja kveana/suoma kultuvrra ja giella. Prošeakta galgá earret eará ovdánahttit oahpahuspáhka gieldda bargiide, ja galgá geahččat vejolašvuoda ásahtit giellaguovddáža mii gokčá sihke sámi ja kveana/suomagiela. Bargo- ja searvadahttindepartemeanta attii jagi 2007 100 000 ruvdnosaš doarjaga ovdaprošektii.

Sámegiella lea unnitlohkogiella Norggas, Ruotas, Suomas ja Ruoššas. Sámegiela gielladilli ja eavttut leat iešguđetlágánat iešguđetge guovllus. Soames guovlluin lea sámegiella eanetlohkogiella, muhto fas unnitlohkogiella eanaš guovlluin.

Boksa 19.1 Gollegiella – Davviriikkalaš sámegielbálkkašupmi

Sámeministarat ja sámediggepresideanttat Suomas, Ruotas ja Norggas ásaheđje 2004:s davviriikkalaš sámegielbálkkašumi – Gollegiella – mii máksá «gullspráket» dárogillii. Bálkkašupmi lea 100 000 Norgga ruvnno ja juolluduvvo áinnahas olbmuid, joavkkude, organisašuvnnaide dahje ásaheide mat leat dahkan mávssolaš ánggiruššama ovddidit sámegiela. Giellabálkkašupmi galgá leat ávkin nannet, ovddidit ja sealluhit sámegiela Norggas, Ruotas, Suomas ja Ruoššas. Bálkkašupmi juhkko juohke nuppi jagi.

Bálkkašupmi juhkkui vuosttaš geardde skábmamánus 17. beaivvi 2004:s Stockholmmas. Dat geigejuvvui dalle Ella Holm Bullii, Snoasas, ja Anársámegiela searvá Matti Morottaja bokte, Anáris Suomas hui buori barggu ja árijaid bidjama ovddas lullisámegillii ja Anársámegillii. 2006:s addui bálkkašupmi Juoni Moshnikoffii barggus nuortalašgiela ovddidanbarggu ovddas, ja Harald Gaskii sámegiel- ja girjjálašvuodaánggiruššama ovddas.

Daidda smávva sámegielaide nugo nuortalašgillii, julevsámegillii ja lullisámegillii gáibiduvvojit doaimmat johtilit jus gielat galget seailut. Giellajoavkkut leat unnit Norggas, muhto leat seammalágán giellajoavkkut nuppe bealde ráji, Ruotas ja Suomas/Ruoššas. Jus ánggiruššamis dáid smávva gielaide várás galgá leat ceavzilis váikkuhus lea dárbbalaš bargat badjel rájiid, sihke gieldda, regi-onála ja stáhta dásis, gč. kap. 2 ja 11.4.1.

Mañimus logi jagiid leat álggahuvvon ollu doaimmat nannet ja ovddidit sámegiela. Ollu doaimmat doibmet bures, ja leat dagahan ahte sámegiela posišuvdna lea nannejuvvon mánjga dáfus Norggas. Lea dattetge eahpečielggas leat go dát doaimmat dagahan ahte sámegiella duodaid geavahuvvo eambbo árgabeaivválaš giellan, ovdamearkka dihte go váldá oktavuoda almmolaš ása-husaiguin.

Dát iešguđetge doaimmat sámegiela várás leat hábmejuvvon iešguđetge sektorsurggiin eaige leat báljo oppanasiige gehččojuvvon ovttas. Jus sámegiela galgá leat sihkkaris boahhteáigi Norggas lea dárbbalaš geahččat sámegielánggiruššama ollisvuodalaččat. Oppalaš fokus sámegillii sáhtta almmustahttit surggiid main ánggiruššan ii leat doarvá bures joksas olahanjoavkku, ja ánggiruššansurggiid vejolaš raššivuodaid.

Ráđdehus áigu bovdet Sámedikki ovttasbargui ovddidit ovttasdoaimmanplána sámegiela várás Norggas. Ulbmil ovttasdoaimmanplánain sámegiela várás lea geahččat barggu mii dahkko sámegiela várás odne oppalaččat, ja ovttasbargamiin Sámedikkiin árvvoštallat mainna lea deataleamos ánggiruššat sihkkarastin dihte sámegiela ealli ja kulturguoddi giellan boahhteáiggis.

19.1 Sámegiela leava

Sámegiella gullá suoma-ugralaš giellajovkui. Sámegiella hubmojuvvo Norggas, Ruotas, Suomas ja Ruoššas. Gávdojit logi iešguđetlágán sámi suopmana dahje gielat, ja giellarájit mannet riikkarájiid rastá. Iskkadeapmi maid Sámi ealáhus- ja čielggadanguovddáš lea dahkan 2000:s Sámi giellaráđi ovddas, árvvoštallá Norggas leame su. 25 000 giellageavaheaddji. Sullii bealli dáin sihke hupmet, lohket ja čállet sámegiela, ja earáide lea fas vuosttažettiin hupmangiella.

Davisámegiella lea viidamus sámi gielain Norge. Davisámegiela hupmet eanaš Finnmárkku ja Troms fylkkain, ja Dielddanuori ja Evenášši gielddain Nordlánddas.

Julevsámi giellaguovlu Norggas lea Nordlándda fylkkas ja ollá Sáltovuonas lullin gitta

Govus 19.1 Svahken Sijte Engerdála suohkanis Hedmárkkus

Gáldu: Engerdála suohkan

Bálága gildii davvin. Divttasvuotna lea dat giella mas leat eanemus ássit geat hállet julevsámegiela. Sáhtta árvoštallat ahte leat sullii 2000 olbmo geat hállet julevsámegiela Norgga bealde ráji, ja ahte sullii 600:s sis geavahit giela aktiivvalaččat.

Lullisámi giellaguovlu Norggas lea Sáltoduodaris davvin Svahkenii Hedmárkkus lullin. Lea váttis addit juste logu man ollu lullisámegiela orrot Norggas. Mañimus logut leat 1984 rájes (NOU 1984: 18 Sámiid riektedilli) gos árvoštallui ahte gávdnojit badjelaš 2000 lullisámi Norggas ja Ruotas, ja ahte sii juohkásit sullii ovtasturrosaš joavkun goappáge bealde ráji. Lea maiddá váttis addit juste loguid man oallugat hállet lullisámegiela beaivvalaččat, muhto várrogas meroštallan lea ahte vuollel bealli lullisápmelaččain máhttet giela.

Sámi giellalávdegotti dieđuid mielde leat áibbas unnán olbmot Norggas geain lea nuortalašgiella eatnigiellan. Eanaš nuortalaččat orrot Suomas ja Ruoššas, gos giella ain lea geavahas.

Geahčá muđui kapihhtala 2 Mánngabealat-vuohta sámi servodagas.

19.2 Sámeigiela ovddideaddji barggu organiseren

Kultur- ja girkodepartemeanttas lea fágalaš ovddasvástádus sámielága giellakahpittala hárrái. Go giellamearrádušat doaimmagohte ásavuvui maiddá Sámi giellaráđdi. Sámediggi nammadii Giellaráđi ja das lei sierra hálddahus. Organiserennuppástuhtima oktavuodas Sámedikkis heaithuvvui Sámi giellaráđi jagi 2001. Sámi giellaráđi hálddahus šattai Sámedikki hálddahusa oassin, gč. kap. 7.1. Sámi giellaráđi heaithiheapmi gáibidii rievdadusaid sámielágas, gč. Od.prp. nr. 114 (2001–2002) ja Árv.O. nr. 13 (2002–2003).

Sámielága § 3–12 mielde lea Sámedikki bargu suodjalit ja viidáseappot ovddidit sámeigiela Norggas. Sámediggi galgá juohke njealját jagi ráhkadit raportta sámeigiela dili birra Norggas. Sámediggi ráhkadii dakkár raportta mañimustá jagi 2004.

Sámediggeráđdi lea nammadan Sámedikki giellastivrra mii lea fágaorgána. Mii guoská giellafágalaš áššiide, lea Sámi giellalávdegoddi, mas leat Suoma, Ruota, Ruošša ja Norgga lahtut mii áimmahuššá dán barggu, gč. kap. 19.6. Terminologiijaovdánahttin ja kap. 19.7.5 Sámi giellalávdegoddi.

Sámediggi hálddaša muhtin ruhtadoarjagiid gielladoaimmaide, ee. guovtterielašvuodaruda sámeigiela hálddašanguovllu gielddaide ja fylkagielddaide, gč. kap. 19.7.

Sámedikkis lea guovddaš rolla sámeigielbarggus. Norgga eiseválddit eai sáhte dattetge válddi sirdidemiin addit Sámediggái ovddasvástádusa sámeigiela hárrái. Lea álo stáhta ovddasvástádus fuolahit ahte sámeigiella gáhttejuvvo ja ovdánahtto viidáseappot. Sámedikkis leat gáržžes váikkuhangaskaoamit ja resurssat ja iige sáhte okto leat ovddasvástideaddjin das láhččojuvvo go dili ovddidit sámeigiela, ovdamearkka dihte IKT dáfus. Sámeigiela ovdánahttin viidáseappot lea sorjávaš ollu doaimmaheddjiid árjjas.

Buot stáhta doaimmahusain lea ovddasvástádus vuhtiiváldit sámeigiela geavaheddjiid, gč. kap. 19.4.1 Sámielága giellanjuolggadusat. Oahpahušsuorgi lea mearrida sámeigiela ovdánahttima. Máhttodepartemeanttas lea danne guovddaš rolla barggus sámeigiela várás, gč. kap. 11 ja 12. Sámeigiella lea maiddá hui deatalaš elemeanta dearvvašvuoda- ja sosiáluorggis, gč. kap. 8.

Bargo- ja searvadahttindepártemeantta ovddasvástádus lea vuosttažettiin ovttahttit ráđdehusa sámeipolitiikka. Bargo- ja searvadahttindepártemeantta lea almmatge álggahan ollu doaimmaid sámeigiela ovddas, vuosttažettiin čadnon IKT'ii (jf. kap. 19.5) ja ásahii 2002 sierra doarjjapoastta sámeigiela ja diehtujuohkima várás. Ruhta lea earret eará geavahuvvon IKT-doaimmaide ja terminologiija-proševttaide.

19.3 Riikkaidgaskaš geatnegasvuodát

Ollu riikkaidgaskasaš konvenšuvnnat unnitlohkkoálbmogiid ja eamiálbmogiid birra gáhttejit sámi giela ja kultuvrra.

ILO-konvenšuvdna nr. 169 dadjá ee. 28. artihkalis ahte «Galget gávnnavuvvot doaimmat seailuhan ja ovdánahttin dihte guoskevaš álbmogiid álgo-gielaid». Maiddá ONa konvenšuvdna siviila ja poli-

tihkalaš vuoigaitvuodaid birra addá láidestusaid Norgga sámegiela ovddideaddji barggu várás. Dáid konvenšuvnnaid birra mitaluvvo kapihttalas 1.3.

Skábmamánu 5. beaivvi 1992 Eurohpa soahpamuš regiovdna- dahje unnitlohkogielaidda soahpamuša ovddasvástádus lea Kultur- ja girkodepartemeanttas. Konvenšuvdna gusto lassin sámegillii maiddá nátionála unnitlohkogielaide go kveanagillii/suomagillii, romangillii ja romanesgillii.

19.3.1 Eurohpa regiovdna- dahje unnitlohkogielaidda soahpamuš

Eurohparáddi mearridii Eurohpa regiovdna- dahje unnitlohkogielaidda soahpamuša (European Charter for regional or minority languages) jagi 1992 gáhtten dihte unnitlohkogielaidda, vai Eurohpa kultuvra seailluhuvvo oktan ovtastuvvon ja girjás kultuvran. Soahpamuš geatnegahtta našunalstáhtaid čadahit konkrehta doaimmaid seailluhan dihte regionála- ja unnitlohkogielaidda, vai šaddet oainnusin sihke politihkas, láhkaaddimis ja geavahasas.

Norga vuolláičálii soahpamuša skábmamánu 10. b. 1993:s, muhto dát ii boahtán fápmui ovdal njukčamánu 1. b. 1998. Soahpamuša nubbi oassi mearrida ollu deatalaš ulbmiliid ja prinsihpaid das mii guoská stáhtaid geatnegasvuhtii sihkkarastit unnitlohkogielaidda suodjaleami. Unnitlohkogielaidda lihtu goalmát oassi sisttisoallá viidát ja bienalet njuolggadusaid mat addet eiseválddiide konkrehta geatnegasvuodaid iešgudetge surggiin, ee. dakkár surggiin go oahpahasas, riektelágádusas ja almolaš hálldašeamis. Norgga dáfus lea soahpamuša goalmát oasi ratifiseren váikkuhan dušše davvisámegillii.

Norga lea váldán badjelasas geatnegasvuodaid das mii guoská sámegillii oahpahasvuogádagas (artihkal 8), riektivuogádagas (artihkal 9), almolaš hálldašeamis (artihkal 10), hivvomeadiin (artihkal 11), kultureallimis (artihkal 12), ekonomalaš ja sosiala diliin (artihkal 13), ja das mii guoská gielladillái riikkarájiid rastá (artihkal 14). Manjimusat namuhuvvon artihkkalis giela dili birra riikkarájiid rastá lea Norga dohkkehan geatnegasvuoda láhčit diliid nu ahte lea vejolaš ovddidit ovtasbargama riikkarájiid rastá ovdamunnin sámegillii, erenoamážit gaskal regionála ja báikkalaš eiseválddiid dan golvma davviriikkas.

Unnitlohkogielaidda soahpamuša 15. artihkkalis čuovvu ahte oasehasat galget buktit ovdan raportta politihka birra mii lea nugo soahpamuša nuppi oasis, ja doaimmaid birra mat leat dahkkon čadahit dihte goalmát oasis, maid oasehasat leat dohkkehan ratifikašuvnnas. Raporttat galget bid-

djot ovdan juohke njealját jagis. Norga buvtii ovdan iežas vuosttaš raportta 1999, ja 2002 biddjui Norgga nubbi raportta ovdan. Kultur- ja girkodepartemeanta ovtastastáhtta raportbarggu mas leat oasis guoskkahuvvon departemeanttain sámegiela ja eará unnitlohkogielaidda doaimmaid birra sin ovddasvástádussurggiin.

19.3.2 Mo Norgga goalmát raportta Eurohparáddái galgá čuovvovuvot

Norga bijai ovdan golmmát raporttas njukčamánu 2005. Dás čielggaduvvui bargu mii dahkko ollu surggiid siskkobealde gáhtten ja ovdánahttin dihte sámegiela, ee. Sis-Finnmárkku diggegotti ásaheamiin (gč. kap. 5.3.2), Divttasvuona gieldda searvamiin sámegiela hálldašanguvlui, ja Elgá-prošeavttain (kap. 11.3.).

Áššedovdilávdegoddi rávida raporttastis barggu maid Norgga eiseválddit dahket joatkin dihte soahpamuša čadaheami Norggas ja čujuhit ahte Norga lea guorrasan ministtarlávdegotti ávžžehusaide Norgga vuosttaš ja nuppi raportta oktavuodas. Áššedovdilávdegoddi oaivvilda ollašuhtindási leame čielgasit buorránan.

Áššedovdilávdegoddi dadjá ahte Divttasvuona gieldda searvan lahttun hálldašanguvlui lea lávki rievttis guvlui seailluhit ja ovddidit julevsámegiela. Giella lea dattetge hearckes dilis. Áššedovdilávdegoddi oaidná dárbbu dakk vide čadahit doaimmaid seailluhan dihte giela, erenoamážit dakkár surggiin go oahpahasas, oahpaheddjiid háhkamis ja heivehuvvon oahpponeavvuid ovdánahttimis.

Áššedovdilávdegoddi lea maiddá headis go lullisámegiella lea erenoamáš rašis dilis. Lea dárbu čadahit dakká vide doaimmaid mat sihkkarastet ahte lullisámegiella šaddá ealli giellan Norggas, erenoamážit oahpposuorggis. Áššedovdilávdegoddi ávžžuha Norgga ja Ruota eiseválddiid bargat eambo veahkkálagaid.

Boahatá ovdan Áššedovdilávdegotti raporttas ahte lea dahkkojuvvon stuorra bargu gáhttet ja ovddidit davvisámegiela, erenoamážit Sis-Finnmárkku diggegotti ásaheamiin. Norga ollašuhtta artihkkaliid mat geatnegahttet eiseválddiid dakkár surggiin go oahpus, mediain ja kultuvrralaš doaimmain. Lea velá báhcán muhtun suorggit mainguin ferte bargat viidáseappot. Dát guoská erenoamážit sámegiela bargiide ja váilevaš dulkkaide dearvvašvuodasuorggis. Dasa lassin ii leat vejolaš čállit sámi nama riektá nátionála registariin, ovdamearkka dihte Álbmotregistaris.

Ministtarlávdegotti čoahkkimis miessemánu 16. beaivvi 2007 giedahallui Áššedovdilávdegotti raportta ja Eurohparádderesolušuvdna Norgga

unnitlohkosoahpamuša čuovvoleami birra mearriduvvui. Mearrádušas ledje konkrehta ávžžuhusat čuovvovaš čuoggain:

- Norga ferte leat ángireabbot bidjat searaid oahpponeavvuid ja oahpahusa fállamii oahpaheddjiide julev- ja lullisámegielas (gč. kap. 11).
- Norga ferte sihkkarastit ahte sosiála- ja dearvvašvuodaásahusat sámi hálddašanguovllu siskkobealde fáallet bálvalusaid sámegillii (gč. kap. 8).
- Norga ferte sihkkarastit ahte álbmotregisttar ja eará almmolaš registarar ja ásašusat dorjot sámegiela čállinmearkkaid geavaheami (gč. kap. 19.5.1).

Ráddehusa Eurohparádi Áššedovdilávdegotti ávžžuhusaid čuovvoleapmi boahá ovdan sektorkapihtaliin.

Norgga njealját raporta gárvána geassemánus 2008.

19.4 Nasionála lágat

Vuoddolága § 110 a ásaha stáhta eiseválddiid geatnegasvuoda láhčit dili dainna lágiin ahte sámi álbmotjoavku sáhtá «*sihkkarastit ja ovddidit iežas giela, kultuvrra ja servodateallima*». Dát lei earret eará duogážin go sámiláhka oaččui ođđa kapihtala 3 giela birra 1990. Njuolggadusat bohte fápmui ođđajagimánu 1. beaivvi 1992 ja leat dainna lágiin leamaš doaimmas 16 jagi.

Muđui muitaluvvo sámegiela birra mángga mearrádušas. Guovdileamos lea *oahpahušlága* kapihtal 6 mii addá sámi máinaide vuoigatvuoda oažžut oahpahusa sámegielas ja sámegillii (gč. kap. 11). *Mánáidgárdelágas* lea gielddaid ovddasvástáduš láhčit fálddagaid sámi máinaide dárkkuhuvvon (gč. kap. 10). Duopmostuolloláhka čujuha sámilága mearrádušaide das mii guoská sámegiela geavaheapmái.

Dearvvašvuodarievttálaš oainnu (gč. kap. 8) mielde gusto gáibáduš oažžut áddehahtti diehtujuohkima beroškeahtta giellanjuolggadusaid gáržžidemiin. Bálvalusfálaldat sámegillii lea maiddá sávahahtti rivttes ja dárbbaslaš iskama ja dálkcodeami geažil.

NRK lea *mearrádušaidisguin* geatnegahtton deattuhit erenoamážit iežas rolla dážža ja sámi dáidaga ja kultuvrra ovddideaddjin ja gaskkusteadđjin. Lea maiddá konkrehta prográmmagáibáduš njuolggadusain ahte NRKa čohkkejuvvon riikkaviidosaš prográmmafálaldat sihke radios ja tvs unnumusat galgá sisttisdoallat beaivválaš sáddagiid

sámi álbmogii ja jeavddalaš prográmmaid mánaide ja nuoraide sámegillii. Kultur- ja girkodepartemeanta buvttii skábmamánus 2007 ovdan stuorradiggediáhusa NRK-plakáhta čadameami birra mii bajit dásis muitala daid vuordámušaid ja gáibádušaid birra mat álbmogis leat NRKii (Sd.died. nr. 6 (2007–2008)). Dás lea evttohuvvon ahte okta momeanta NRK-plakáhtas galgá leat ahte NRK galgá leat veahkkin nanneme dárui ja sámi giela, identitehta ja kultuvrra. Geahča maiddá kap. 18.3. Stuorradiggediáhus NRK-plakáhta birra giedahallui Stuorradikkis njukčamánu 14. beaivvi 2008, gč. Árv.S.nr. 169 (2007–2008).

19.4.1 Sámelága giellanjuolggadusat

Sámelága § 1–5 nanne ahte sámegiella ja dárogiella leat ovttárvosaš gielat, ja ahte dát galget leat ovttárvosaččat sámelága 3. kapihtala vuodul.

Muhtun mearrádušat sámelágas leat gáržžiduvvon sámegiela hálddašanguovlluide, ja earáin eai leat fas dakkár geografalaš gáržžideamit. Muhtun mearrádušat leat oavvilduvvon erenoamážit gielddaide, ja earát gusket maiddá stáhta ja regionála eiseválddiide. Maiddá stáhta ja regionála almmolaš orgánat leat geatnegahtton, ovdamearkka dihte lea viiddiduvvon riekti geavahit sámegiela riekteológádisas, ja lágat ja láhkajuolggadusat mat leat erenoamáš beroštahttit olles sámi álbmogii dahje dan osiide, galget jorgaluvvot sámegillii.

Sámelága giellanjuolggadusat addet ássiide giellavuoigatvuodaid go deaividit iešguđetge almmolaš orgánaiguin. Dát guoská njuolggadusaid, almmuhusaid ja skoviid jorgaleapmái sámegillii, riektái oažžut vástádusa sámegillii, viiddiduvvon riektái geavahit sámegiela rievtti ovddas, viiddiduvvon riektái geavahit sámegiela dearvvašvuoda- ja sosialsuorggis, individuála girkolaš bálvalusaide sámegillii, vuoigatvuhtii oažžut oahpovirgelobi ja vuoigatvuhtii oažžut sámegieloahpahusa.

Jus almmolaš orgána ii čuovo sámelága giellakapihtala njuolggadusaid, sáhtá son geasa ášši guoská, váidit dan dan orgánii mii lea lagamusas bajábealde dán orgána masa váidda guoská, gč. sámelága § 3–11. Fylkkamánni lea váiddaásahus go váidda guoská gieldda dahje fylkkagieldda orgánaide. Maiddá riikkaviidosaš sámi organisašuvnain ja riikkaviidosaš almmolaš orgánain main leat barggut mat leat erenoamáš mávssolaččat olles sámi álbmogii dahje dan osiide, lea váidinvuoigatvuolta dakkár áššiin. Seamamá guoská maiddá áššiide mat eai guoskka erenoamážit ovttaga olbmui. Kultur- ja girkodepartemeanta ii dovdda ahte lea leamaš oktage váiddaášši.

Hálddašanguovllu ráddjen lea rievttalaš vuolimusrádji ja sámelága giellakapihttala mearrádušat leat unnimusgáibáduš. Dát siskkilda ahte buot almmolaš orgánat ávžžuhuvvojit vuhtiiváldit sámegiela geavaheddjiid, maiddá viidábut go lága njuolggadusat gáibidit. Buorit hálddašvierut dadjet ahte čálalaš oktavuodaváldimat sámegillii vástiduvvojit sámegillii, maiddá dakkár oktavuodain main láhka dan ii gáibit.

Go sámelága giellanjuolggadusat mearriduvvojedje jagi 1990, mearriduvvui maiddá lágas guđet gielddat leat fárus sámegiela hálddašanguovllus. Dan oktavuodas go Divttasvuona giela šattai lahttun 2005, rievdaduvvui láhka dainna lágiin ahte hálddašanguovllut dál leat mearriduvvon lánkaásahusain. Hálddašanguovllus lea odne Kárašjoga, Guovdageainnu, Unjárgga, Porsárggu ja Deanu gielddat Finnmárkkus, Gáivuona suohkan Romssa fylkkas, Divttasvuona suohkan Nordlándas ja Snoasa suohkan Davvi-Trøndelágas. Nu leat ge sihke davvisámegiela, julevsámegiela ja lullisámegiela guovllut oassin hálddašanguovllus. Loabága suohkan lea guovvamánus 2008 mearridan ahte suohkan áigu ohcat beassat searvat sámegiela hálddašanguovlui.

19.4.2 Sámelága giellanjuolggadusaid árvvoštallan

Sámi Instituhtta lea 2007 čadahan sámelága giellanjuolggadusaid ealuereama mii lei bargu Kulturja girkodepartemeantta ovddas. Barggu duogázin lei ahte Sámediggi ja departemeanta oaivvildedje ahte lea ágga geahččat mo sámilága kapihtal 3 Sámegiella doaibmá lága ulbmila ektui.

Nugo mandáhta eaktudii de geavahuvvojedje dieđut mat leat olámuttus, ealuereama vuodđun, erenoamážit Sámedikki giellageavahaniskka-deamit 2000 rájes gitta 2004 rádjái. Dasa lassin leat eará ealuereamat ja čielggadeamit geavahuvvon ja veahá lassimateriála vižžojuvvon.

19.4.2.1 Raportta čeahkkáigeassu

Raportta loahppajurdda lea ahte eanaš almmolaš orgánat maidda sámelága giellanjuolggadusaid gusket, eai deavdde lága gáibádušaid ollásit. Dalle ii leat álbmogii sámegiela hálddašanguovllu siskko-bealde sihkkaraston riekti geavahit sámegiela go olbmot váldet oktavuoda almmolaš orgánaiguin dan muddui go giellanjuolggadusain lei jurddašuvvon. Váldosivvan orru leame almmolaš etáhtaid bargiid váilevaš sámegiellgelbbolašvuohta. Giellagelbbolašvuohta lea molsašuddi sihke hálddašanguovllu gielddaid gaskka ja gielddaid

siskkáldas etáhtaid gaskka. Danne leat maiddá stuorra erohusat das mii guoská giellanjuolggadusaid gáibádušaid deataleamos čuovvolaneavttuide. Orrot maiddá leame stuorra erohusat sámelága giellanjuolggadusaid vuoruhemiid ja čuovvolanánjiruššama dáfus almmolaš surggiin gehččon ovttas.

Vaikko sámegiella ja dárogiella raportta mielde eai velge leat ovtadássásaš gielat hálddašanguovllu siskko-bealde, ipmirduvvojit dát guokte giela eanet ovtadássásažžan go ovdal. Dát lea várra hirbmat mávssolaš identitehtii ja iešárvui, ja áinnasge guovlluin main sámegiella ja identitehta leat leamaš erenoamážit fuotnin adnon. Sámelága giellanjuolggadusaid leat maiddá dagahan ahte lea dahkkon viiddis ja viehka muddui odasmahtti bargu vuhtiiváldin dihte guovttegielat ja sámegiela bálvusaid ulbmila. Dát guoská sihke gieldda, fylkkagieldda ja stáhta etáhtaide.

Leat dáhpáhuvvan positiivva rievdamat giellavuoigatvuodaid ja giela árvvu hárrái, muhto eai doarvái. Materiála mii lea dán ealuereama vuodđun, čájeha ahte sámegiella ain lea rašis dilis. Erenoamážit headástuhtti lea lulli- og julevsámegiella dilli, muhto maiddá davvisámegiella čilgejuvvo áitojuvvon giellan.

Raportta árvvoštallá fuolahit go sámelága giellanjuolggadusaid riikkaidgaskasaš geatnegasvuodaid, erenoamážit unnitlohkogiellasoahpamuša. Sámelága giellanjuolggadusaid eai dattetge implementere buot mearrádušaid unnitlohkogiellasoahpamušas, mii lea hui viiddes ja čielga dokumenteanta. Raportta loahppajurdda lea ahte lea dárbu heivehit sámelága giellanjuolggadusaid riikkaidgaskasaš geatnegasvuodaide.

Raportta evttoha ahte eiseválddit árvvoštallet viiddidit giellavuoigatvuodaid doaibmaguovllu ja bidjat árjjaid sámegiela ealáskahttimii. Doahpagat sámi guovlu, doaimmahusat ja vejolaččat maiddá sámi doaimmahusat evttohuvojit vuodđun dakkár digáštallamii. Raportta evttoha ahte áshuvvo lánvegoddi sámegiela ealáskahttimii. Raportta deattuha dárbbu ovttasbargat riikkarájiid rastá sámi ássanguovlluin.

Rádddehus áigu čuovvolit ealuereama ovttas Sámedikkiin. Ealuereanraportta lea deatalaš vuodđu sámegiela doaibmapláni.

19.4.3 Báikenammaláhka

Báikenammaláhka galgá sihkkarastit sámi báikenamaid nugo riikka lágaid ja riikkaidgaskasaš šiehtadusaid ja konvenšuvnnaid rávvejit. Láhka rievdaduvvui jagi 2006. Okta ulbmil lága rievdamiin lei álkkidit áššemeannudannjuolggadusaid, ja

Govus 19.2 Galben golmma gillii

Govvideaddji: Kurt Johnsen

seammás sihkkarastit vudolaš ja jierpmálaš áššemeannudeami sámi ja kveana báikenamaid dáfus.

Láhkarievdadeapmi lea čuovvoluvvon lánkaásahusa rievdademiin jagi 2007. Lánkaásahusa divodanbarggus leat Sámediggi sámi báikenammakonsuleanta lahkalgaidovttasbargan sihkkarastin dihte ahte sámi báikenamaid vuhtiiváldin fuolahuvvo dohkálaččat. Eanaš Sámedikki evttohusas lea dohkkehuvvon.

Sihke lágas ja lánkaasahas leat váldon sisa rievdadusat mat siskkildit ahte sámi namaid geavaheapmi nannejuvvo. Earret eará gáibiduvvo dál riektá čállinvuohki ja rievttis sámgiel buktávva-geavaheapmi. Nugo lága mearrádusain daddjo galgá sámi namma álo čuožžut vuosttažin galbbain sámi hálddašanguovllus. Lánkaásahas lea árvaluvvon rahpat dakkár vejolavuoda ahte gielddat sáhttet válljet ahte sámi namma galgá čuožžut vuosttažin galbbain maiddá guovlluin mat eai leat fárus sámi hálddašanguovllus.

Sámi namaid geavaheapmi lea dasto vel nannejuvvon dainna lágiin ahte lága § 9:s lea mearriduvvon ahte sámi báikenamat maid dat olbmot geat orrot bissovaččat báikkis dahje leat čadnon báikái ealahusa geažil, geavahit dábálaččat, galget geavahuvvot almmolaččat galbbain, kárttain jna. Eaktun lea ahte báikenamma geavahuvvon iešdátus. Lága § 10:žis lea velá rahpon vejolašvuhta vádit jus mearriduvvon báikenamma sámegillii ii geavahuvvo. Váiddalávdegoddi sáhtta addit Sámediggái liibba buktit cealkámuša. Lága § 11 addá Sámediggái válddi nammadit Sámi báikenammakonsuleantaid.

19.5 Sámegiella ja IKT

Ráđdehusa ulbmil lea ahte buot almmolaš suorggi teknologalaš IKT-ovdánahttin galgá leat huksejuvvon universála hábmemá prinsihppii. Dat galgá addit buot geavaheddjiide lassiarvvu teknologijja geavaheamis. Ráđdehusa ulbmil lea sihkkarastit ahte buohkain lea vejolašvuhta ja hállu háhkat alceseaset dárbbaslaš gelbbolašvuoda vai sáhttet ávkkástallat teknologijja ja odđa bálvalusaid buoremus lági mielde.

Sd.dieđ. nr. 17 (2006–2007) *Diehtjouhkinsservodat buohkaide* mielde fertejit lihkestuvvan digitála searvadahttima politihkas leat golbma váldocakki:

- Neahtta, rusttegat ja sisdoallu fidnemis.
- Universállaččat hábmejuvvon čovdosat.
- Digitála gelbbolašvuhta.

Dán vuodul oaidná ráđdehus earret eará dárbbu:

- sihkkarastit olles riikkii fáldadaga čatnasit govdaoallenehtti (gč. 20.6.4)
- vuoruhit universála hábmejuvvon teknologijja,
- nannet digitála gelbbolašvuoda fállama álbmoggii, ja
- nannet IKT-ánjiruššama oahpahusas.

Ráđdehus ovddidii cuoŋománus 2008 Od.prp. nr. 44 (2007–2008) odđa vealahán- ja olámuddolága. Lágas leat IKT-gáibádusat ge. Ráđdehus evttoha ahte buot odđa diehtjouhkin- ja gulahallanteknologijja mii lea álbmoga várás, galgá suoidnemánu 1. b. 2011 rájes leat universállaččat hábmejuvvon, dat mearkkaša nu lánččojuvvon ahte nu olus go jo vejolaš galget dan sáhttit geavahit. Dálá IKT-čovdosiida evttohuvo odđajgimánu 1. b. 2021 loahpalaš áigemearrin.

Sámegiella oktavuodas lea dás vuosttažettiin sáhka sáhttit geavahit sámegiella buot IKT-oktavuodain, ahte sámegiella namaid sáhtta čállit riektá almmolaš registariidda, ja ahte ovdánahttojit prográmmagálvvut mat dorjot sámegiella. Eatnašiidna mearkkaša odđa teknologijja, ovdamearkka dihte bálvalusaid automatiseren interneahita geavahettiin, ahte sin árgabeaivi šaddá alkibun. Odđa teknologijja geavaheami sihkkarastin sámegiellagiidna ge lea sidjiide hui mávssolaš dan lánkai ahte sii buorebut sáhttet oassálastit servodahkii ja ahte sámegiella ovddiduvvo. Almmolaš suorggis lea čielga ovddasvástádus fuolahit ahte iešguđetlágan IKT- ja neahttačovdosat eai dagat odđa hehttehusaid.

19.5.1 Sámegiela čállinmearkkaid geavaheapmi – almmolaš registarat

Lea leamaš posiitiivva ovdánahttin mañimus jagiid das mii guoská sámegiela čállinmearkkaide ja IKTii. Sámi giellajoavkkuin leat oktiibuot 15 ere-noamáš čállinmearkka earret daid dábálaš čállinmearkkaid mat leat angloamerihkálaš vuogádagas. Sámegiella lea dál implementerejuvnon muhtun buvttadeddjiid operatiivavuogádagaide. Euroh-palaš telekomstandárden (ETSI) lea mearridan oktasaš standárdda mas sámegiela čállinmearkkat sáhttet šaddat fidnemis mobiltelefonataturras. Vaikko vel standárda mearriduvvui jagi 2003, eai leat odne márkaniš gávdnamis dakkár mobiltelefonat mat dorjot visot sámi čállinmearkkaid. Lea ain hástalusat báhcán.

Eurohparáði geassemánu 2007 resolušuvdna Unnitlohkogiellasoahpamuša Norgga geavaheami birra ávžžuha ahte Norga sihkkarastá ahte Álbmotregistar ja eará almmolaš registarat ja ásahusat dorjot sámi čállinmearkkaid geavaheami, gč. kap. 19.3.2. Lea ráđdehusa ulbmil ahte buot almmolaš registarat galget sáhttit geavahit sámi čállinmearkkaid, ja ahte dáhtalonohallan gaskal registariid galgá doaibmat sámi čállinmearkkaid geavaheamiin. Sámi namaid, báikenamaid, adreassaid ferte sáhttit registrarastit riehta, nugo lea daddjon namalágas ja báikenammalágas. Vaikko dilli dál leage oalle dohkálaš das mii guoská sámi čállinmearkkaide peršovnnalaš dihtoriin, lea vel báhcán oalle ollu bargu ovdalgo dat stuorra, almmolaš registarat hálddašit buot sámi čállinmearkkaid ollásit.

Ođasmahttin- ja hálddabusdepartemeanta árvvoštallá dál galgá go ásahuvvot bákkoalaš gáibá-dus etáhtaide ja gielddaide geavahit oktasaš čállinmearkastandárdda (ISO/IEC-10646 (Unicode)) mii earret eará sihkkarastá lassemearkkaid (diakrihtalaš mearkkaid), ja dás maiddái sámi čállinmearkkaid riektageahallama almmolaš neahttasiidduin ja almmolaš registariin. Dát guoská earret eará Álbmotregistarii, Ovttadatre-gistarii Brønnoysunddas ja Stáhta kártadoaimma-haga registarii mas leat báikenamat ja adreassat.

Buot stáhta etáhtat galget árvvoštallat dárbbu váldit atnui prográmmagálvvuid/plattforpmaid mat dahket vejolažžan geavahit sámegiela čállinmearkkaid dadistaga go dálá prográmmagálvvut lonuhuv-vojit. Dahkan dihte álkibun almmolaš doaimmaide váldit atnui sámegiela čállinmearkkaid, ruhtada Bargo- ja searvadahttindepartemeanta gelb-bolašvuodabása ja sierra neahttabáikki sámegiela čállinmearkkaide ja ITii – www.samit.no. Áigmuš lea ahte almmolaš doaimmahusat galget sáhttit váldit oktavuoda dohko oazžun dihte veahki. Lea Stan-

dard Norge mii jodiha gelbbolašvuotabása Bargo- ja searvadahttindepartemeantta ovddas.

19.5.2 Sámegiela divvunprográmma

Sámediggi lea 2004 rájes čađahan proševtta ovddi-dan dihte sámegiela korrektuvra- prográmma elek-trovnalaš teakstagedahallamii. Proševtta ruhta-dit Sámediggi ja ollu departemeanttat. Čállinvuoh-keđárkkistus davvisámegillii ja julevsámegillii ráhkaduvvui jagi 2007. Dát teknologija lea hirbmat deatalaš veahkkeneavvu sámegiela áimahuššamii ja ovdánahttimii. Ulbmil lea ahte čállinvuohkeđárk-kistus galgá dagahit ahte olbmot geat muđui eai leat sihttkarat máhttet go sii sámegiela riehtačállima, galget sáhttit geavahit sámegiela čálalaččat ollu oktavuodain. Muhtun sámi ollesol-bmot eai beassan oahppat čállit sámegiela go vázze skuvlla. Sidjiide lea várra dákkár čállinvuohkeđárk-kistus stuorra ávkin. Čállinvuohkeđárkkistus lea maiddái mávssolaš neavvu skuvllas ja giellaoahpa-husa oktavuodas.

Jagiid 2008–2010 lea davvisámegiela ja julevsá-megiela čállinvuohkeđárkkistus gárvvis, ollislaš hámis. Lea almmatge lunddolaš geahččat vuosttaš jagiid geahččalanáigodahkan. Lea dárbu prošea-ctaorganisašuvdnii mii sáhtta vuostaiváldit boasttu-vođa dieđihemiid ja divvut prográmmagálvvu boasttuvuođaid, bagadit geavaheddjiid geat galget implementeret čovdosa, ja heivehit čállinvuoh-keđárkkistusa ođđa prográmmagálvvu ođđa veršuvnnaide mat ilbmet.

Lullisámegiella lea garra deattu vuolde, og das leat dušše moadde čuodi geavaheaddji. Lullisá-megiela deatalaš nannendoaibmabidju lea addit maid-dái lullisámi giellageavaheddjiide IT-neavvuid mat leat veahkkín riehtačállimii.

Bargo- ja searvadahttindepartemeanta, Máht-todepartemeanta ja Sámediggi ruhtadit joatkka-proševtta, «Divvun 2», man doaibman lea davvisá-megiela ja julevsámegiela čállinvuohkeđárkkistusa ortnegisdoallan ja geahččalandoaibma, ja ovddidit čállin- vuohkeđárkkistusa lullisámegiela várás. Prošeahta lea 3 jáhkásaš, ja ulbmil ahte lullisá-megiela čállinvuohkeđárkkistus galgá leat válmmas ovdal jagi 2010 loahpa.

19.5.3 Hupmansyntesa

Eanet ja eanet bálvalusat dahkkojit elektrovn-nalažžan ja ollu diehtujuohkin dahkko fidnen láhkái digitála hámis, earret eará girjerájuin. Dah-kan dihte buohkaide olámuddui lea čujuhuvvon dárbbui eambbo almmolaš ángriuššamii, ja ollu

doaimmaheadjit leat čujuhan erenoamážit dárbut ovdidit hupmansyntesa neavvuid.

Hállan lea čájehuvvon leat beaktilis vuohki buktit diehtujuohkima, juogo geavahuvvon okto, ovttas teavsttain, dahje synkroniserejuvvon teavsttain dainna lágiin ahte cuiggon čájeha guhte sátni lohkojuvvo. Hállanprográmma sáhtá dahkat olbmuid geain leat lohkan- ja čállinváttisvuodát iešgudetlágán teavsttaid, sihke fágagirjiid, ja girjiid ja aviissaid oláhan láhkái. Olbmuid geat galget oahpahallat dárogiela, lea maiddá dakkár funksiunalitehta ávkkálaš. Sámediggi lea čielggadan leago vejolaš ovdidit hupmansyntesa sáme-giela várás. Hupmansyntesa lea jurddašuvvon geavahuvvot lassineavvun lotnolasat dábálaš korrek-tuvraprográmmain. Vásihusat čájehit ahte hupmansyntesa geavaheapmi doarju sihke lohkan- ja čállinproseassa. Dasa lassin sáhtá hupmansyn-tesa geavahuvvot vuodđun ovdidit odđaaigásaš bálvalusfálaldagaid ollu surggiin.

19.6 Terminologijaid ovdideapmi

Tearpmaid ráhkadeapmi sámegillii lea dehálaš go olmmoš lea áigumin bisuhit ja nannet sáme-giela geavaheami. Jus sáme-giela galggaš sáhttit geava-hit fágalaš oktavuodain, de fertet leat fágatermi-nologijat ja fágadoahpagat sámegillii.

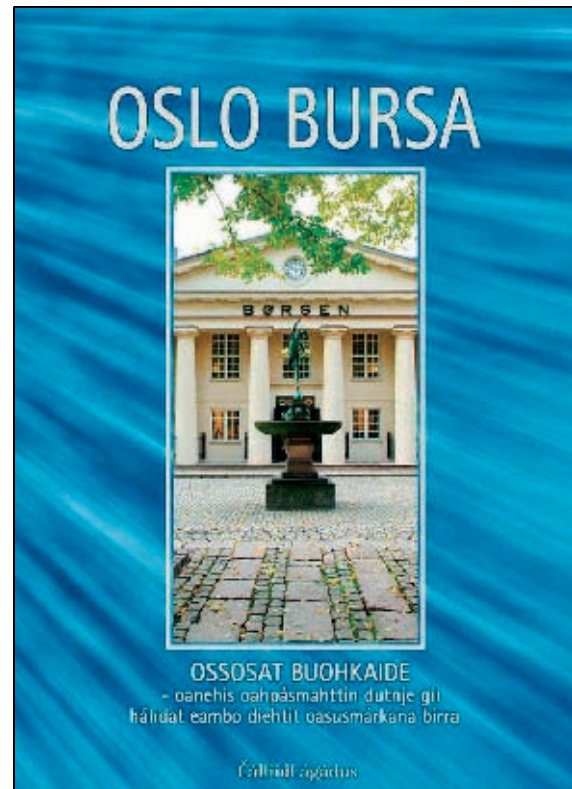
Sámedikkis lea ovddasvástádus norbmet sáme-giela ja dohkkehít sáme-giel tearpmaid Norggas.

Sámi giellalávdegoddi (gč. kap. 19.7.5) dat dohkkeha sáme-giel tearpmaid. Sámi giellalávde-gotti guhkesáigeplánas áigodahkii 2007–2009 lea tearbmabargu okta golmma váldoán-girušsan-suorggis. Giellalávdegotti ulbmil lea oktiordnet terminologijaproševttaid, riikkarájaid rastá ge, nu ahte unnán resurssat geavahuvvojit jierp-málaččat. Dasto lea sániid oktiiheiveheapmi ja kár-ten dehálaš amas šaddat sátnemoivi. Riikkain sáht-tet leat guđege tearpmat seamma doahpágiidda.

Sámediggi lea ásahan sátnebánkku www.risten.no. Eanet go 14 000 sáni leat dál registarasto-juvvon diehtovuodui. Diehtovuodus lea vejolaš ohcat dárogillii ja sámegillii. Sátnediehtovuodđu sisttisoallá sáme-gielat tearpmaid oarjelsámegillii, julevsámegillii ja davvisámegillii. Diehtovuodu las-sin sisttisoallá risten.no maiddá grammatihkka-siiddu mas leat dieđut oarjelsáme-giela, julevsáme-giela ja davvisáme-giela giellaoahpa birra. Norgga Sámediggi dat hálddaša risten.no.

Terminologijaovdideapmi ja norbmen lea dehálaš almmolaš eiseválddiide lágaid, láhkaása-husaid ja skoviid jna. jorgaleamis. Almmolaš háld-dahussii lea hástalus ahte sáme-giel tearpmaid

Boksa 19.2 Oslo børs sámegillii

Govus 19.3 Oslo børs sámegillii

Gáldu: Oslo Børs

Dán diehtujuohkingihppaga sáme-gielat hámi ráhkadeapmi lea geahččaleapmi viiddidit sáme-giela geavaheami odđa fágasurggiide. Ekonomijjas lea dássázi leamaš hui uhccán tearbmaovddideapmi sámegillii. Bargu lea leamaš organiserejuvvon Finánsamárkan-foandda vuollásaš prošektan, mii ruhtada dutkama ja álbmotčuvgehusa finánsamárkan-suorggi siskkobeaide.

Gáldu: www.forskningsradet.no/finansmarkedsfondet/

dohkkeheapmi ovdána njozet, erenoamážit lágaid jorgaleami oktavuodas. Bargo- ja searvadahttinde-partemeanta áigu árvvoštallat mo buoremusat lea vejolaš kvalitehtasihkkarastit sáme-giela geavaheami láhkajorgalusain ja eará almmolaš doku-meanttain.

19.6.1 Sáme-giela juridihkalaš terminologija

Áimmahuššan dihte sápmelaččaid riektesihkkar-vuoda lea deatalaš vealtat boasttuáddejumiin giella-vealaid dihte. Sámilága § 3–2 vuosttaš oasi mielde

galget lágat ja njuolggadusat mat leat erenoamáš beroštahttit olles sámi álbmogii dahje dan osiide jorgaluvvot sámegillii. Lea almmatge váttisvuohta ahte ollu juridihkalaš tearpmat eai gávdno sámegillii. Buhtadan dihte dán serve Justiisadeparteamanta, Gieldda- ja guovlodepartameanta, Sámediggi, Finnmárkku fylkkagiella ja Deanu giella 2004 ovttas ruhtadit prošeavtta «Sámegiela juridihkalaš terminologijja» man ulbmil lei ovddidit riehteterminologijja davvisámegillii. SEG (Sám ealáhus- ja ovdánahttinguovddáš AS) jodiha prošeavtta.

Ovddidit sámi tearpmat lea váttis ja áddjás bargu. Dát guoská erenoamážit juridihkalaš tearpmaide danne go dakkár barggus gáibáduvvo ahte olmmoš lea hirbmat deaivil. Prošeakta «Sámegiela juridihkalaš terminologijja» ovdánahtii ollu tearpmat sámegillii earret eará ránggáštusrievtti, ránggáštusproseassa ja siviilproseassa birra. Dasa lassin čilgejuvvui tearpmat sisdoallu, ja čájejuvvui mainna lágiin sáhtta geavahit dadjanvugiid cealkagiin. Tearpmat biddjojuvvoojit neahttabáikái www.risten.no's dađistaga go Sámi giellalávdegoddi lea dohkkehan tearpmat.

Deanu gieldda prošeakta «Sámi láhkagiella» lea guovttejagáš prošeakta. Vuosttaš oassi prošeavttas lei gárvis 2007 ja lea ráhkaduvvon listu mas leat 691 sámi juridihkalaš tearpma. Tearpmaovdánahttinbarggus lea leamaš sihke giellafágalaš ja juridihkalaš gelbolašvuohta. Deanu giellada lea áigumuš ovddosguvlui joatkit prošeavtta jagi vel. Go prošeakta lea loahpahuuvon, ovddiduvvojit tearpmat Sámi giellalávdegoddi dohkkeheapmái.

19.7 Sámedikki váikkuhangaskaoamit sámegiela ovddideapmái

Sámediggi meannudii 2004 dieđáhusa sámegiela birra – Sámeigiella lea čaffat (ašši 24/04).

Boksa 19.3 Sámeigiella alfabehtenprográmma – deatalaš giellaáŋgiruššan Romssa gávpogis

Romssa fylkkagiella ja Sámediggi leat ovttasbargošiehtadusas mii ođastuvvui jagi 2007, šaddan ovttaoavilii álggahit alfabetiserenprográmma sámegiela várás. Ulbmil lea oázžut stuorat giellaloktema, mas árjjat ovttahttojit hálddašánrájiid rastá (mánáidgárddit, vuoddoskuvla, joatkkaskuvla) ja priváhta doaimmeheddjiiguin (mánáidgárddit, giellaguovddážat, rávesolbmuid oahpahas). Oasehasat oidnet dárbbu čavgadet áŋgiruššamii unnimusat viđa jagi áigodaga rájes ja várra gitta logi jagi áigodahkii.

Dieđáhusas govviduvvojit ollu sámegiela ovddideadji doaimmat, ee. sámegiella geavaheapmi mediain, iešguđetge sámegiellaid dilli, sámegiella ja IT, ja sámegielloahpahas buot dásiin. Dan oktavuodas go dievasčoahkkin giedahalai jagi 2004 giellaiskadeami (ašši 09/05), cuiggodii Sámediggi ollu hástalusaid giellabarggus iešguđetge sektoriin. Sámediggi mearridii maiddái ea.ea oččodit eambo gielddaid searvat sámegiela hálddašguvlui, ásahit eanet giellaguovddážiid, váikkuhit gielddaid das mii guoská vuoddoahpahussii, ja lasihit oahpponeavvovoráhkadeami – erenoamážit lulli- ja julevsámegiela várás. Sámediggi deattuha ovttasbarggu rájiid rastá giellabarggus.

Geahča maiddái Sámedikki 2006 jahkedieđáhusa (čuoggá 6) ja 2007 jahkedieđáhusa (čuoggá 7).

Ovttasbargošiehtadusain fylkkagielladaiguin lea giellabargu guovddážiis. Ovttasbargošiehtadusat fátmastit ee. ovttasbargoarenaid, Sámedikki sámegielloarjaga fylkkagielladaide, giellabarggu

Tabella 19.1 Sámedikki ruhtajuolludeamit gielladoaimmaide (1000 ru.).

Ulbmil	2006	2007	2008
Guovttegielalašvuodaruahta	33 850	38 350	42 750
Giellaprošeavttat sámegiela hálddašanguovllu siskkobeaalde	1 057	1 360	1 360
Giellaprošeavttat sámegiela hálddašanguovllu olggobealde	2 432	2 850	2 850
Vuoddoarjagat giellaguovddážiidda	4 050	4 176	4 500
Sámegiella lea čaffat (kampánjajide nuoraid joksamii)	1 000	400	0
Sámegiela korrektuvraprogramma	2 740	3 243	2 600
Supmi	45 129	50 379	54 060

ulbmiliid. Finnmárkkus leat ovdamearkka dihte oasehasat geatnegahtton movvttiidahttit gielddaid ja regionála stáhtaetáhtaid vuoruhit sámegeiela vel čavgadeappot ge og dan maid unnimusgáibádusat goččot. Lullisámegeiela guovlluin leat oasehasat ovttaoavilis bargat ovddidit giellaovdánahttinprogramma mii galgá sihkkarastit ollislaš ja kvalitaatiiva giellafálaldaga.

Sámediggi juolluda jagi 2008 54 milj. ruvnno iešguđetlágán doaimmaide seailluhit, nannet ja ovddidit sámegeiela (gč. ášši 60/07). Ruhta Sámedikki gielladoaimmaide juolluduvvo Bargo- ja searvadahttindepartemeanta bušeahtas.

19.7.1 Sámiálbmoga foanda – Giellaovddidandoaimmat

Sámediggi juolluda jagi 2008 10 milj. ruvnno Sámeálbmoga foandda badjebáhčagi. 5,8 milj. ruvnno juolluduvvo ohcamiid mielde. Dás lea 2 milj. ruvnno várrejuvvon prošeavttaide mat oaččuhit eanet aktiiva giellageavaheddjiid ja 0,8 milj. ruvnno árbevirolaš máhtu duodaštan- ja gaskustanprošeavttaide. 3 milj. ruvnno galget mannet lassánahttit sámegeielat girjjálašvuoda almmuemiid logu. 4,2 milj. ruvnno lea jagi 2008 várrejuvvon ovdánahttin-, čielggadan- ja duodaštanáigumušaide, 3 milj. ruvnno ovddidit giellaprogramma ja 1,2 milj. ruvnno árbevirolaš máhtu duodašteapmái ja gaskusteapmái.

19.7.2 Doarjja sámegeiela hálddašanguovllu gielddaide ja fylkkagielddaide

Guovttegielalašvuodaruhta lea guovdileamos váikkuhangaskaoapmi deavdit sámilága giellanjuolggadusaid. Ruhta galgá leat ávkin sihkkarastime guovttegielat bálvalusfálaldaga sámegeiela hálddašanguovllus. Sámedikki dievasčoahkkin mearrida guovttegielalašvuoda ruđaid juohkima hálddašanguovllu gielddaide ja fylkkagielddaide.

Ortnega ásahii Gielddadepartemeanta 1985 doarjjaortnegin sámegeiel dulkonbálvalussii masa lei juolluduvvon 0,6 milj. ruvnno. Juolludus lasihuvui dađistaga ja doarjja viiddiduvvui fátmastit maiddái guovttegielat hálddašeami. Go sámelága giellanjuolggadusat biddjojedje johtui 1992 lei 16,35 milj. ruvnno várrejuvvon doarjjan dulkonbálvalussii ja gielddaid ja fylkkagielddaid guovttegielalašvuhtii sámegeiela hálddašanguovllu siskko-bealde. Ortnet sirdojuvvui Sámediggái 1993 rájes. Doarjja lea lassánan sakka manimus jagiid. Go hálddašanguovlu viiddiduvvui maiddái fátmastit Divttasvuona 2006, lasihii ráđdehus juolludeami 5 milj. ruvnnuin. Sullásaš lassáneapmi lea dáhpáhuv-

van bušeahtas 2008 rájes go Snoasa gielda dál gullá sámegeiela hálddašanguovlui.

Sámedikki iežas mihttomearri guovttegielalašvuodadoarjagiin lea ahte galgá leat vejolaš geavahit sámegeiela buot servodatdásiin ja -surggiin. Dát galgá ee. joksat ságastallamiin gielddaiguin ja fylkkagielddaiguin dan birra mainna lágiin sámegeiela galgá ovdánahttot ja dahkkot oainnusin. Sámediggi čadaha bissovaš čoahkkimiid sámegeiela hálddašanguovllu gielddaiguin ja fylkkagielddaiguin.

Eaktun Sámedikki doarjaga máksimii lea ahte gielddat ja fylkkagielddat ráhkadit giellaovdánahttinplána. Gielddat galget maiddái ráhkadit raportta mas árvoštallojuvvo man doaibmilat gieldda váikkuhangaskaoamit leat lemaš lassin ráhkaduvvon rehketdollui mii čájeha mo ruhta lea geavahuvvon diibmá.

19.7.3 Sámi giellaguovddázat

2008 leat ovcci sámi giellaguovddáza mat ožžot doarjaga Sámedikkis. Guovddázat leat biedgguid stuorra geográfalaš guovllus ja gávdnojit Porsáנגgus, Gáivuonas, Divttasvuonas, Evenáššis, Unjárggas, Deanus, Moskavuonas, Plassjes ja Áltás. Ulbmil giellaguovddáziiguin lea ovddidit sámegeiela ja nannet sámegeiela geavaheami. Guovddázat lágidit giellakurssaid, čadahit iešguđetlágán prošeavttaid ja eará doaimmaid main giella lea guovddázis. Sámi giellaguovddázat leat deatalaš giellaarenat, erenoamážit doppe gos sámegeiela lea rašši. Giellaguovddáziid ásaheami leat báikkálaš doaimmaheaddjit vuolggahan, ja jurdda ásaheami duogábealde lea leamaš čohkket resurssaid ja ása-hit giellaarenaid.

Ovttasbargošiehtadusain gaskal Sámedikki ja fylkkagielddaid (gč. kap. 7.3.1) lea giellaovdánahttinbargu oassi siehtadusas. Sámi giellaguovddázat leat dárbbalaš arenat ovddidit ja seailluhit sámegeiela. Danne sávvet ovttasbargoasehasat ahte ása-huvvojit eanet doaibmi sámi giellaguovddázat iešguđetge guovlluin.

19.7.4 Eará gielladoaimmat

Sámediggi addá doarjaga *giella*prošeavttaide sihke siskko-bealde ja olggobealde sámegeiela hálddašanguovllu. Manimus jagiid lea Sámedikkis leamaš terminologija čohkken, ovdánahttin ja registreren, ja sámi báikenamaid čohkken guovddázis. Sámediggi lea maiddái atnán deatalažžan bidjat árijaid eará giellaarenaide earret skuvllaide ja mánáidgárddiide mánáide ja nuoraide. Okta strategija lea ovddidit arenaid

mánáide ja nuoraide gos sámegiella gullo, oidno ja addá positiivva gaskavuodaid.

Sámediggi lea ásahan doarjjaortnegiid *sámegiellat almmuhemiide* (gč. kap. 14.4.2). Dál leat almmuheamit mánáide ja nuoraide ja nissoniidda. Sámediggi addá maiddá ruđa árbevirolaš oskku magasiidnii Nuorttanáste. Sámediggi áigu ain bargat nannet fáldadaga, ja ovttasbarggu davviriikkalaš dásis ovddidan dihte sámi almmustahttimiid. Sámegielat almmustahttimat leat deatalaččat nannen dihte sámegiellagiid lohkanvieruid, movtti-dahttin dihte ráhkadeaddji čállindáiddu erenoamážit sámi mánáid ja nuoraid gaskkas, ja oainnusin dahkan ja movtti-dahttin dihte sámi kultuvrra ja identitehta girjáiuvoda.

Sámedikki barggu birra *sámegiellat korrektuvraprogrammain* mitaluvvo kap. 19.5.2.

19.7.5 Sámi giellalávdegoddi

Sámi giellalávdegoddi lea Sámegiella parlamentárlaš ráđi vullásaš ja lea mearridanorgána oktasaš sámi giellagazaldagain. Sámi giellalávdegotti ulbmil lea áimmahuššat ja ovddidit dan kulturárbbi mii lea čadnon sámegilli, ja nuvt doaimmat fága- ja áššedovdi orgánan, ovttastahttit ja heivehit sámegiella geavahan- ja dikšundoaimmaid, doaimmahit gaskkusteami nationála sámi giellaorganaid gaskka ja ovttastahttit sámegiellabarggu. Okta deatalaš ulbmil lea ahte sámegiella oazžu seamma árvvu Norggas, Ruotas, Suomas ja Ruoššas. Sámi giellalávdegoddi ovttasbargá davviriikkaid giellaráđiin ja terminologijafágalaš ášahusaiguin.

Giellalávdegottis lea guoktenuplot miellahtu maid Sámedikki ja Ruošša sámesearvvit leat evttohan. Lávdegotti miellahtuid nammada Sámi parlamentárlaš ráđdi. Čállingoddi mas dál leat guokte bargi, lea ovta sajis Sámedikki kantuvrraiguin Guovdageainnus.

Sámi giellalávdegotti ruhtadit Suoma, Ruota ja Norgga sámedikkit.

Giellalávdegotti guhkesáiggiplánas 2007–2009 leat tearbmabargu, sámegiella seailuheapmi ja ovdánahttin ja ovttasbargu gaskal Sámi giellalávdegotti ja Sámedikkiid giellaorganaid guovddázis. Geahča maiddá kap. 19.6 terminologijaovdánahttima birra.

19.7.6 Sámi báikenamaid nammakonsuleanta

Sámedikki nammabálvalusbargu sámi báikenamaiguin fátmasta vuostazettiin ráđdeaddima namaid čállinvuogi birra. Dađistaga go sámegiella lea váldon eanet ja eanet atnui almmolaš okta-

vuodain, lea maiddá jearru lassánan. Buot mearriduvvon báikenamat čállojit diehtovuđđui GBR (Guovddáš báikenammaregisttar) maid Stáhta kártadoaimmahat doaimmaha. Geahča maiddá kap. 19.4.3.

19.8 Strategijat ja doaimmabijut

Norga lea váldán deatalaš lávkkiid mañimus jagiid nannet sámegiella, juoga maid maiddá Euro-paráđi áššedovdilávdegoddi deattuha mearkkašumiidisguin goalmát raportii Norgga čuovvoleami birra unnitlohkogiellasoahpamuša hárrái. Ráđdehus áigu joatkit barggu ollašuttit unnitlohkogiellasoahpamuša oppalaččat ja daid ávžžuhusaid maid Ministtarlávdegoddi lea addán erenoamážit.

Sámegiella lea ain hearkkes dilis. erenoamážit leat smávva sámegiellat áitojuvvon. Norgga sámi giellaguddiid jávkan soaitá leat stuorát go lassáneapmi. Ealli sámegiella lea deatalaš oassi sámi kultuvrras. Ráđdehus áigu danne bovdet Sámedikki ovttasbargui ráhkadit doaimmaplána sámegiella várás. Ráđdehus áigu dán barggu siskkobealde deattuhit lullisámegiella ja julevsámegiella nannema. Ulbmil doaimmaplánain lea geahččat barggu mii dahkko sámegiella várás odne oppalaččat, ja ovttasbargamiin Sámedikkiin veardidit mainna lea deaháleamoš ángiruššat sihkkarastin dihte sámegiella ealli ja kulturguoddi giellan boahpteáiggis.

Ráđdehus áigu leat veahkin nanneme lullisámegiella korrektuvraprogramma ruhtademiin lullisámegiella várás, ja Bargo- ja searvadahttindepartemeanta lea várren 1. milj. ruvno ulbmili 2008. 0,5 milj. ruvdnoša juolludus Bargo- ja searvadahttindepartemeantta badjel Svahken bajásšaddanguovddázii Engerdal gielddas, lea jotkojuvvon 2008 sihkkarastin dihte lullisámegiellafáldaga guovllus.

Dat bargu mii dahkko ollu gielddain, skuvllain, oahpahuš- ja dutkanásahusain ja giellaguovddáziin čájeha positiivva ovdáneami. Almmatge čájeha sámelága giellajuolggadusaid evalueren ahte eanaš almmolaš orgánat maidda njuolggadusat gusket, eai deavdde lága gáibádusaid ollásit. Váldosivva orru leame almmolaš etáhtaid bargiid váilevaš sámegiellgelbbolašvuolta. Sámelága giellanjuolggadusaid evalueren lea deatalaš vuodđu sámegiella doaimmaplánabargui.

Ráđdehus oaivvilda deatalažžan ásahtit guovttegiellat servodagaid gosa dát lea vejolaš, ja lea positiivva viiddidit sámegiella hálddašanguovllu eambo. Ovta gieldda searvan miellahttun sámegiella hálddašanguovlui lea deatalaš áinnaskas

olbmo riektái geavahit sámegiela go deaivvida almmolaš ásahusaiguin. Dasa lassin orru ipmárdus ahte sámegiella ja dárogiella leat ovttárvosaš gielat šaddan dábalaš áddehus ja lea dainna lággin hui mávssolaš identitehtii ja iešárvui. Loahpas lea searvan hálddašanguvlui ávkin lassánahttime gelb-bolašvuoda ja sámegiela nannema ja ovdánahttime.

Lea deatalaš ulbmil ráddehussii lassánahttit sámegiela geavaheami almmolaččat. Sámegiela galgá sáhttit atnit buot servodatarenain. Eambbo almmolaš diehtujuohkin ferte almmustahttot maid dái sámegillii. Dahkan dihte hálddahusa eanet dihtomielažžan sámegiela geavaheami hárrái, galget departemeanttat namuhit dán juolludusreivves áigeovdilis stáhta ásahusaide.

Lea hástalus almmolaš hálddašeapmái ahte bargu dohkkehit sámigieltearpmaid manná njozet, erenoamážit lágaid jorgaleapmi. Bargo- ja searvadahttindepartemeanta áigu árvvoštallat mainna lágiin buoremusat sáhtta sihkkarastit sámegiela geavaheami láhkajorgalemiin ja eará almmolaš dokumeanttain.

Lea ráddehusa mihttomearri ahte buot almmolaš registarat galget sáhttit geavahit sámii čállinmearkkaid, ja ahte dáhtalonohallan gaskal registariid galgá doaibmat sámii bustávaiguin. Ođasmahttin- ja hálddahu departemeanta árvvoštalla dál ásahit bákkolaš gáibádusa etáhtaide ja gielddaide geavahit oktasaš čállinmearkaastándárdda.

20 Resursaávkástallan ja árvoháhkkan sámii guovlluin

Sámii guovlluin ja sámii kultuvrras lea luonddu, luondduriggodagaid ja eanadaga geavaheapmi guovddážiis. Dát lea válddahallon mánggaid almolaš čielggademiin, maŋimus NOU 2007: 14:s Samisk naturbruk og rettssituasjon fra Hedmark til Troms – Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget. Lahkavuohta eanadahkii ja dan geavaheapmi lea nuppástuhtton áiggiid čađa, muhto diehtu ja diehtouniversa lea mánggaláhkai seailuhuvvon ja sirdojuvvon go lea sosiálalaččat ja geavatláččat leamaš dan eanadagas gosa dát diehtu gullá. Diehtu eanadaga birra mearkkaša vel ahte fidne kultuvrralaš ja gielalaš máhtu, ja sáhtta searvat dan identitehtaarenai mii eanadat lea. Vaikke eanadaga doaimma mearkkašupmi ii leat mánggaláhkai nu nanus dál go ovdal, de soaitá dan symbolalaš mearkkašupmi sámii identitehtii nanosmuhtton.

Meahcásteapmi – mahkáš guolásteapmi, bivdu, murjen – lea dehálaš oassi sámii árbevirolaš ealáhusdoaimmaheamis, ja lea dábálaš eanaš sámii giliin. Meahcásteapmi lea lasáhus ollislaš dálloalloekonomiijai ja lea dehálaš, mángga háve áibbas mearrideaddjin, dálloalolu ollislaš dietnasii ja nuge vejolašvuhtii beassat ássat dáid guovlluin. Ealáhusdoaimma ja iešbirgendoalu rádjá soaitá leat eahpečielggas. Dát dábálaš áddejupmi ealáhusa ja ealáhusdoaimma doahpagis ii leat danne álo nu heivvolaš sámii oktavuodas.

Buresdoaimbi, oadjebas ja identitehtaásaheddji báikegottit leat mearrideaddjin buori čálgoservodahkii. Doaimbi ja ulbmillaš guovllu- ja regionálapolitihkka galgá leat veahkkin sihkarastit bargosajiid ja čálggu doppe gos olbmot ássat. Norga lea guhkes riika, mas lea biedggus ássan ja stuorra erohusat resursavuodas, kultuvrras, historjjás ja identitehtas. Girjávuođa ja searvevuoda lotnolasvuohta ferte govviduvvot čálgopolitihkas ja regionála ovdáneami čielga politihkas.

Regionála- ja guovllupolitihkka lea vuodđuduvvon golmma strategiijai, gč. Sd.dieđ. nr. 21 (2005–2006) Hjarte for heile landet. Guovllu- ja regionálapolitihka birra:

- Buoridit ovdánanvuodu juohke regionnas dan láhkai ahte nanne gealbbu, heiveha hutkamiidda ja ealáhusovdáneapmi, geahpeda gaskahehttehusaid, ovdánahtta birgejeaddji báikegottiid ja ovddida luondduriggodagaid ceavzilis

geavaheami. Regionála- ja guovllupolitihkalaš deasttat galget garrasabbot deattuhuvvot iešguđet surggiid politihkas. Politihkka galgá buorebut heivehuvvot regionála dilálašvuođaide ja buorebut oktiordnejuvot.

- Vuoruhit ovddidit ealáhusdoaimma dakkár surggiin main iešguđet regionnain leat erenomáš ovdamunit.
- Erenomážit vuoruhit dustet hástalusaid rašimus guovlluin. Guovllupolitihkalaš gaskaomit galget nannejuvot.

Ráđdehus áigu 2009 gida ovdanbidjat odđa stuorradiggedieđáhusa guovllu- ja regionálapolitihka birra. Dieđáhus galgá sisttisoallat guovllu- ja regionálapolitihka stáhtusa guorahallama ja ambišuvnain, odđa mihtuid ja rámmaid joatkka offensiiva bargui politihkas boahhte stuorradiggeáigodahkii.

Rámmaeavttut mat gusket guovlluide oppalaččat, leat mearkkašahhtin sámii ássanguovlluid ealáhusaid árvoháhkamii ja ovdánahttimiige. Ráđdehusa mielas lea dehálaš ahte ovdánahtta dakkár ealáhuspolitihka mii lea heivehuvvon sámii ássanguovlluidege.

Ráđdehus dáhttu ásahit lassiváikkuhusaid nannámis oljo- ja gássasuorggi ovdánahttimis Davvi-Norggas. Dás deattuhuvvo dárbu ovddidit posiitiiva ovdáneami eará dehálaš ealáhusain nugo guolástusas ja áhpedoalus, mátkkošteamis, eanadoalus ja boazodoalus. Dát guoská vel ealáhusaide mat leat dehálaččat sámii ássamii ja sámii kultuvrii ja vel boazodollui.

Ráđdehus dáhttu vel deattuhit ahte ealáhusain ovddiduvvo innovašuvdna ja hutkan. Soria Moria-julggaštus cealká ahte Ráđdehus áigu sámii guovlluin álggahit árvoháhkkanprográmma lotnolasealáhusaide ja vuoruhit sámii mátkkoštanovdáneami, mii galgá sámii guovlluin sihkarastit ja nannet ealáhusaid.

Ráđdehus dáhttu ahte Sámedikkis galgá leat duohta váikkuhus eanadoallo-, boazodoallo- ja guolástuspolitihka hábmemis, ja dakkár resurssaid hálldašeamis mat leat mearrideaddjin sámii servodateallimii. Geahča Sámedikki 2006 jahkedieđáhusa (čuoggá 9) ja 2007 jahkedieđáhusa (čuoggá 10) Sámedikki váikkuhangaskaomiid ja barggu birra ealáhusovddidansuorggis.

Ceavzilvuodaperspektiiva lea maŋimus jagiid váldon mielde odđa lágaide nugo finnmárkoláhkii ja boazodoalloláhkii, ja odđa plána- ja huksenlága ja áhperesursalága evttohusaide. Ceavzilvuodadoaba sisttisoallá sihke ekologalaš, ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš dimenšuvnna, mii bidjá vuodu oppalaččabut meannudit geavahusa ja suodjalusa.

20.1 Sámi guovlluid vuoigatvuodadili bargu

20.1.1 Fimmárkokommišuvdna ja Fimmárkku Meahcceduopmostuollu

Fimmárkolága mielde galgá ášahuvvot kommišuvdna, Fimmárkokommišuvdna, kárten dihtii dálá vuoigatvuodaid daid eatnamiidda maid Fimmárkoopmodat suoidnemánu 1. b. 2006 válddi badjelasas Statskog SF:s. Lassin galgá ášahuvvot sierraduopmostuollu, Meahcceduopmostuollu Fimmárku, mii galgá árvvoštallat vertniid mat bohciid dán oktavuodas. Kommišuvdna nammaduvvui stáhtarádis njukčamánu 14. b. 2008. Duopmostuollohálddahus mearridii cuoŋománu 4. b. 2008 ahte kommišuvnna čállingoddi galgá leat Deanus. Áigu-muššan lea ahte kommišuvdna galgá leat doaimmas borgemánu/čakčamánu 2008 molsašumis.

Meahcceduopmostuolu nammadeapmi lea veahás maŋjonan, go ii sáhte bidjat áššiid ovdan duopmostullui ovdal go kommišuvdna lea loahpahan vuosttaš čielggadanguovllu dálá vuoigatvuodaid kártenbarggu

20.1.2 Sámi vuoigatvuodálávdegoddi II

Sámi vuoigatvuodálávdegoddi fas nammaduvvui geassemánu 2001 ja galgai oppalaččat čielggadit «sámi álbmoga rievttálaš dili gažaldagaid eatnamiid ja čáziid vuoigatvuoda ja hálddašemi ja geavaheami dáfus sámi geavahanguovlluin olgobealde Fimmárkku fylkka» (mandáhta 2.2 oassi). Dása gulai ahte lávdegoddi galgai earret eará čielggadit historjjálaš diliid ja árvvoštallat dárbbášuvvojito lánhanuppástusat.

Lávdegoddi ovdanbijai juovlamánu 2007 NOU 2007: 13 Odđa sámivuoigatvuodta, mas leat moanat evttohusat odđa lágaide ja dálá lágaid nuppástusaide. Seammás biddjui ovdan NOU 2007: 14 Samisk naturbruk og rettssituasjon fra Hedmark til Troms, mas leat mánggalágan historjjálaš duogaščielggadeamit.

Coahkis lávdegoddi evttoha odđa lága mii lea vuoigatvuodaid eatnamiidda ja luondduriggodagaide árbevirolaš sámi guovlluin Romssa rájes ja máttás kártema ja dohkkeheami birra.

Evttohus lea vuolggahuvvon dan miehtamis ahte go sihke sápmelaččat ja earát guhkesáiggi leat geavahan eatnamiid ja čáziid, de soitet sii leat oamastan alcceseaset vuoigatvuodaid eatnamiidda ja luondduriggodagaide mat eai leat leamaš formála rievttálaččat dohkkehuvvon. Earret dan kommišuvnna mii galgá kártet dákkár vuoigatvuodaid, evttohuvo vel cegget sierraduopmostuolu mii galgá mearridit vertniid dáid vuoigatvuodaid hárrái. Evttohus sulastahtta finnmárkulága 5. kapihttala, ja lea ovddiduvvon vai devdojit stáhta geatnegasvuodát ILO-konvenšuvnna nr. 169 14 artiikkala mielde.

Ovcci miellahttosá eanetlohku evttoha sirdit stáhta eatnamiid Nordlánddas ja Romssas, mat leat vádjit 30 000 km², regionála almmolaš oamastansearvái Hålogalandalmennega bokte. Dan odđa oamastanorgána stivrras galget leat guokte miellahttu maid Sámediggi nammada, guokte Nordlándda fylkkadiggi ja guokte Romssa fylkkadiggi. Oamastanráđastallan galgá leat mánggalágan lánhanannejuvvon gáržžidemiid duohken, sin ektui gudii leat geavahanvuoigatvuodát Hålogalánddalmennega eatnamiin.

Hálddašanvuoigatvuodta oapmeguohumii, murremii, bivdui ja guolástussii evttohuvo biddjot gitta guđa regionála meahccestivrii. Dáin galget leat boazdoalu, eanadoalu ja bivdo-, guolástus- ja olgunastinberoštumiid áirasat. Dán regionna giełldat galget nammadit meahccestivrraid, muhto dat galget leat luvvosat sihke Hålogalánddaalmennega ja giełldaid ektui. Gustojeaddji oppalaš vuoigatvuodtamuddemat evttohuvojit eanaš jotkojuvot, muhto evttohuvo lánhanannet vuoigavuođaid mat leat eanadoalloopmodagain.

Golmma miellahttosá uhcitlohku evttoha viididit Hålogalandaalmennega stáhtaomastuvvon guovlluide Máttá-Norggas, muhto nu ahte omastanorgána hálddaša meahcevuogitvuodaidge. Evttohusa mielde nammadit Sámediggi ja guoskevaš fylkkadikkit goabbáge golbma stivralahtu.

Eará uhcitlohku (guokte miellahttu) evttohit joatkit stáhta eanaomastemiin Nordlánddas ja Romssas. Sámi ja báikkálaš váikkuhus nannejuvo regionála meahccestivrraid ceggemiin, main lea eanaš áššeráhkkaneddji orgána doaimma.

Sámi vuoigatvuodálávdegoddi lea vel evttohan odđa lága áššemeannudeami ja ráđđádallamiid birra dakkár doaimmaide, mat soitet dahkat mađđasa árbevirolaš sámi guovlluid luonduvuđđui Norggas. Evttohusa lea olles lávdegoddi ovddidan. Dat konkretisere gustojeaddji prinsihpaid áššemeannudeapmái ja ráđđádallamiidda, gč. earret eará ILO-konvenšuvnna nr. 169 6.7. ja 15. artiikkala, go vihkkedallo álggahit doaimmaid mat

soitet njuolga čuohtat guoski guovlluid geavahussii.

Evttohusa áigga lea sihkarastit sámi oassálastima mearridanproseassain dakkár áššiin, mat soitet leat mearkkašahhtin sámi vuoigatvuodalaččaide ja beroštumiide. Bajitdási ulbmilin lea garvit ahte álggahuvvojit doaimmat mat soitet leat vuostá álbmotrievtti gáibádusa ahte galgá suodjalit sámi ávnnaslaš kultuvrra.

Lávdegoddi evttoha eará lágainge muhtin nuppástusaid. Earret eará evttohuvvojit dihto mudde- mat várrelágas vai boazodoalu vuoigatvuodát galget čalmmustahttot máttasámi guovlluid stáhtaalmennegiin. Dás evttohuvvo vel ahte dáid almennegiid várrestivrrat viiddiduvvojit viđa miellahtus čieža miellahttui, ja nu ahte boazodoallu ja eanadoallu goabbáge ožžot guokte miellahtu.

Boazodoallolága regelat buhtadusovddasvástadusa hárrái bohcco dagahan vaháigiidda, evttohuvvojit nu guhkás go vejolaš leat buohtalasat dan mii gusto eará guohtonealliid dagahan vaháigiidda. Dasa evttohuvvojit vel muhtin nuppástusat lága eanjilmearrádusaide vai čalmmustahtto ahte boazodoallovuoigatvuodas lea iehčanas riektivuoddu guhkesáiggi geavahusa geažil, doppe gos lea leamaš boazodoallu ovddeš áiggi rájes.

Dihto sierra áššemeannudan- ja ráddádallanregelat leat vel evttohuvvon luonddugáhttenláhkii, báktedoaibmaláhkii ja plána- ja huksenláhkii.

Lávdegoddi ii leat evttohan makkárga njuolga nuppástusaid lágaide mearraguolástusa birra, muhto evttohuvvon oppalaš áššemeannudan- ja ráddádallanregelat bohtet gal gustojupmái guolástusmuddemiin. Muđui leat biddjon ovdan sierranas nuppástusat ja doaimmat maid sáhtášii álggahit vai nannešii riddo- ja vuotnaguolástusa dili mearrasámi guovlluin, ja lávdegoddi rávve ahte dáid árvoštallá Riddoguolástanlávdegotti Finnmárkkus evttohusaid NOU:5 oktavuodas, gč. vulo- bealde.

NOU 2007: 13 čielggadeapmi sáddejuvvui gulaskuddamii guovvamánu 15. b. 2008. Dan duhkodaga geažil ja go nu ollu láhkaevttohusat leat biddjon ovdan, lea gulaskuddanáigemearri biddjon guovvamánu 15. b. 2009 rádjai.

20.1.3 Finnmárkku Riddoguolástanlávdegoddi

Stuorradiggi meannudii finnmárkolága 2005 giddabajis. Finnmárkoláhka máinnaša eana ja čázi geavaheami Finnmárkkus ja luondduriggodagaid vuoigatvuodaid fylkkas. Láhka ii máinnaš mearraguolástusa. Árv.O. nr. 80:s (2004–2005) mearkkašii eanetlohku ahte «mo vuoigatvuodta ja

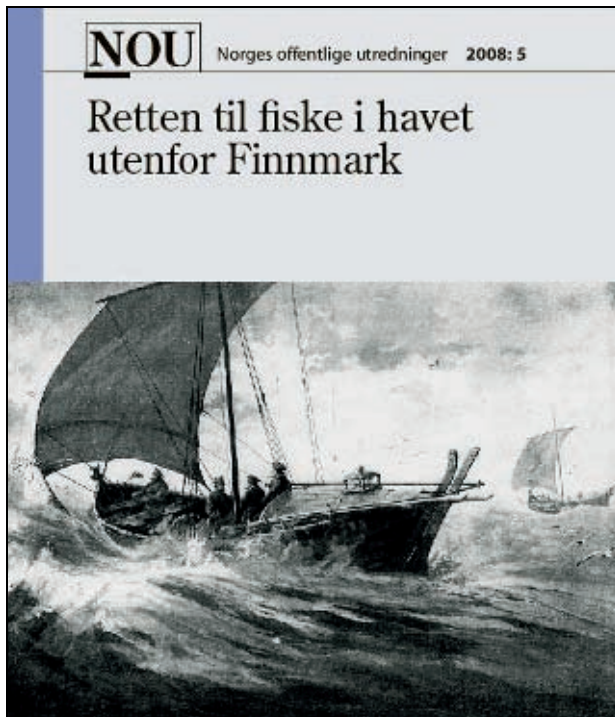
hálddašeapmi lea sáltečáhceguolástusas sámi ássanguovlluin lea čielggaduvvon viehka ollu, erenomážit 1990–2001 áigodagas». Eanetlohku čujuhii dasto vel dasa ahte «eanetlogu oavila mielde ii (sáhte šiitit) šiitojuvvo ahte leat duvdosat sihke álbmotrievttis ja Norgga rievttis ahte galgá liige deastta atnit guolástusas mearrasámi guovlluin guolástushálddašeami hábmedettiin ja geavahettiin. Dála áige-geuovdilis dili hárrái ii leat datte čielggaduvvon justa mo dáid deasttaid beaktilamosit ja ávkkálamosit sáhtta áimmahuššat joatki guolástushálddašeamis».

Finnmárkolága meannudeami oktavuodas dagai Stuorradiggi geassemánu 6. b. 2005 dán ávžžuhusmearrádusa Justiisalávdegotti eanelogu evttohusa mielde: «Stuorradiggi bivdá Ráddehusa farggamusat čielggadit sápmelaččaid ja earáid vuoigatvuoda guolástit mearas olggobealde Finnmárkku, dásá gullá vel uhcimusearri vuollel logi mehtera fatnasiidda, ja ovddidit Stuorradiggái čuovvoleaddji ášši dán birra».

Ráddehus gohčui Guolástus- ja riddodepartemeanta fuolahit ahte Stuorradikki ávžžuhusmearrádus čuovvoluvvo. Oddajagimánus geassemánui 2006 dollojuvvo golbma ráddádallančoahkkima main buohkain ledje mielde Sámediggi, Finnmárkku fylkkadiggi ja Guolástus- ja riddodepartemeanta, ja áicin Bargo- ja searvadahttindepartemeanta. Ráddádallamat ledje politihkalaš dásis. Ráddádallamiid boadus lei mearridit mandáhta dan lávdegoddái mii galgá čielggadit sápmelaččaid ja earáid vuoigatvuoda guolástit mearas olggobealde Finnmárkku. Lávdegoddi, oktiibuot 9 olbmo maid ovddeš alimusriektejustitiarius Carsten Smith jodihii, nammaduvvui stáhtarádis geassemánu 30.b. 2006. Lávdegoddi gohčoduvvui maŋŋil Riddoguolástanlávdegoddi Finnmárkui.

Lávdegotti bargu loahpahuvvui juovlamánu loahpas 2007 ja árvalus lea almmuhuvvon NOU 2008: 5:in Retten til fiske i havet utenfor Finnmark. Árvalus geigejuvvui guolástus- ja riddoministarii álbmotčoahkkimis Deanodagas guovvamánu 18. b. 2008. Árvalus sáddejuvvo gulaskuddamii viehka ollusiidda.

Mandáhta mielde lei lávdegotti váldobargun prinsihpalaš vuoduin čielggadit sápmelaččaid ja earáid vuoigatvuoda guolástit mearas olggobealde Finnmárkku. Dáinna lei jurddašuvvon erenomážit čielggadit sápmelaččaid ja earáid vuoigatvuoda sáltečáhceguolástussii riddolagaš mearraguovlluin ja vuonain Finnmárkku rittu mielde. Dán barggu oassin galggai lávdegoddi ráhkadit ja ovdanbuktit historjjálaš guorahallama ja kártet sápmelaččaid ja earáid guolástusa Finnmárkkus, ja maiddáid guolástusealáhusa ekonomalaš ja kultuvrralaš

Govus 20.1 Riddoguolástanlávdegotti evttohus
Gáldu: NOU

mearkkašumi Finnmarkku álbmogii. Dán ovdanbuktímii galggai vel gullat guoskevaš nannánvuodđuduvvon doaimmaid mearkkašupmi. Lávdegoddi galggai dasto ráhkadit várdosa guoskevaš álbmotrievttálaš gálđuin ja Norgga rievttis, ovdalis čielggademiin, almmolaš dokumeanttain, riektegeavadis js. mat leat áššái guoskevaččat, ja mudendoaimmain jna. mat leat leamaš geavahuvvon go galggai áimmahuššat guoskevaš regionálapolitiikkalaš mihttomeriid.

Lávdegoddi lea barggustis oktavuodas doallan rabas gulaskuddančoahkkimiid Finnmarkku visot riddogielddain. Gulaskuddančoahkkimiid ulbmilin lei dihto muddui beassat diehtit makkár doaimma lea guolástusas dál, gullat báikkálaš guolástanvieruid birra, ja fidnet ássiid oaiviliid gustojeaddji guolástanmuddemiidda. Lávdegoddi áiggui vel oážžut matolaš evttohusaid dáid muddemiid nupástusaide.

Arvalusastis nanne lávdegoddi Finnmarkku ássiide vuoigatvuoda mearraguolástussii olggobealde Finnmarkku. Vuoigatvuoha lea vuodđuduvvon historjjálaš atnui ja álbmotrievtti regeliidda eamiálbmogiid ja minoritehtaid birra. Lávdegoddi rávve ahte vuoigatvuoha galgá gustot buohkaide guđet áppet fylkkas, beroškeahhtá čearddalaš ja kultuvrralaš gullevašvuodas. Vuoigatvuoha lea evttohuvvon čallojuvot láhkii guolástanvuoigat-

vuoda birra mearas olggobealde Finnmarkku (finnmárguolástanláhka). Lávdegoddi evttoha dasto sierra guolástanvuoigatvuoda vuonain sidjiide guđet áppet dán dihto vuotnagáttis, lágas gohčoduvvon vuotnavuoigatvuoha. Olggobealde vuonaid galgá vierisguolásteaddjiin, guolásteaddjiin guđet eai ása Finnmarkkus, leat vuoigatvuoha guolástit seamma láhkai go finnmárguolásteaddjit. Ođđa regionála orgána, Finnmarkku guolástanhálddašeapmi, evttohuvvo ceggejuvot. Das galgá leat váldi mearridit muddemiid fanasturrodagaide ja bivddusatnui mearas gitta njeallje mearramiilla eanalinjjáin eret. Orgána galgá vel hálddašit eriid dahje guolástanlobiid Finnmarkku vuotna- ja riddoguolásteami ovddideapmái. Orgánas galgá leat guđa miellahttosáš stivra, masa Sámediggi ja Finnmarkku fylkkadiggi nammadit golbma miellahtu goabbáge. Lávdegotti evttohus mearkkaša de sierra riddoguolástanavádaga Finnmarkkui, lágas gohčoduvvon Finnmarkoavádat.

20.2 Almmolaš muddemat mat váikkuhit meahceávkástallamii

Sámi árbevirolaš kultuvrras lea meahcásteapmi leamaš oassin ealáhusvuodus. Luondduávkástallan lea danne dál sihke birgema gáldun, ja dehálaš oassin sámi kultuvrra doaimmaheamis, seailuheamis ja joatkimis. Guovllut mat klassihkalaš olgunastinperspektiivvas livčče vuodđun olgunastimii ja veajuiduhttimii, áddejuvvojit sámi perspektiivvas ealáhuseatnamiin. Dat guovllut fas mat olgunastinperspektiivvas adnojit almennegin, adnojit sámi perspektiivvas árbevirolaš siida-rádján. Árbevirolaš sámi luonddudoallu ja luondduáddejupmi lea danne mánggaláhkai earálgan go klassihkalaš olgunastineallin, nu go dat lea válddahallon ee. Sd.died. nr. 39:s (2000–2001) *Friluftsliv – Ein veg til høgare livskvalitet*.

Riiddut leat gal čuožžilan gaskal árbevirolaš sámi ávkástallama ja gáhttenguovlluid ásaheami luonddugáhttenlága olis, ja gaskal árbevirolaš sámi ávkástallama ja areálagáibideaddji ealáhusaid nugo čáhcefápmohuksema, báktedoaimma, turismma jna.

Áššemeannudandagaldumiid bokte leat mánggaid jagiid geahččalan ráhkadit mekanismmaid vai geahpedivččii riidduid ja beroštusvuostálasvuodaid gaskal árbevirolaš sámi ávkástallamiid sihke gáhttendáhtu ja ealáhusovdánandáhtu ektui.

Geahča maiddá Sámedikki jahkediédáhusaid.

20.2.1 Plána- ja huksenlága ođđa plánaoassi

Ráddehus ovdanbijai guovvamánu 2008 ođđa plána- ja huksenlága evttohusa (Od.prp. nr. 32 (2007–2008) Om lov om planlegging og byggesaksbehandling (plána- ja huksenláhka) (plána-oassi)). Lágas galgá leat govda servodatlaš perspektiiva, ja leat gaskaoapmin ceavzilis ovdáneapmái mii lea buot buoremussan juohkehažžii, servodahkii ja boahttevaš buolvvaide. Plánen galgá regionála ja gieldda dásis bidjat oktasaš rámmaid areálaressursaid geavaheapmái ja gáhttemii, ja sihkarastit ahte priváhta plánen ja huksen geavvá dáid rámmaid siskkobealde. Láhkaevttohus galgá addit politihkalaš eiseválddiide heivvolaš neavvu mearridit mihtuid, láchčit dili árvoháhkamii ja barggaheapmái, ja hovdet guhkesáiggi birasdeasttaid, álbmotdearvasvuoda ja eará buohkaidguoski beroštumiid. Dás lea stuorra mearkkašupmi ássiid gaskkas buriid ja nodiid juogadeamis. Erenomáš mearkkašahhtin lea mo areálageavaheapmi mearriduvvo ja mo dasa guoski beroštusriiddut čovdojit. Dát bidjá gáibádusaid dasa mo plánavuogádat hábmejuvvo. Láhkaevttohus galgá láchčit dili vai nannejuvvo suorgerasttildeaddji, servodatlaš plánen, mas galgá oktiordnet beroštumiid ja deasttaid surggiid ja servodatsurggiid gaskka lága vuogádaga siskkobealde. Dáinna sáhtta buorebut vuoruhit almmolaš resurssaid ja olaha mihtuid buorebut.

Sámi kultuvra, ealáhusdoaimmaheapmi ja servodateallin lea mánggaláhkai Norgga stuorraservodaga deattu vuolde, muhto daid sáhtta áimmahuššat ja ovddidit gielddaid ja fylkkaid beales doaimbi ja dihtomielalaš plánema bokte. Plána- ja huksenlága regelat, ja mo láhka geavahuvvo, lea danne sakka mearkkašahhtin das mo sámi beroštumit áimmahuššojit.

Vuoddolága § 110a ja riikkaidgaskasaš regelat geatnegahttet sihke gieldda, regionála ja stáhta eiseválddiid ereliiggánit meannudit ja árvvoštallat sámi kultuvrra, ealáhusdoaimma ja servodateallima deastta servodatplánemis oppalaččat, ja areálaplánemis erenomážit. Dát guoská daid gielddaide ja regionnaide gos leat čielga sámi beroštumit, ja muđui plánaássiin mat gusket sámi álbmogii erenomážit. Sámi beroštumiin galgá leat vejolašvuolta beassat ovdan plánaproseassas. Deasta galgá deattuhuvvot vihkkedallamis nu ahte sámi kultuvra, ealáhusdoaimma ja servodateallin plánaid bokte seaillohuvvo dahje ovddiduvvo, iige uhkiduvvo.

Gielddain main leat viehka ollu sámi ássit, berre gielddaplánemis offensiivva bargat nu ahte láchčo dilli sámi kultuvrra, ealáhusdoaimma ja ser-

vodateallima gáhttemii ja ovdánahttimii. Vástideaddji berre dákkár ássiid meannudit regionála plánemis.

Sámi beroštumiid deastta galgá plánemis sáhttit áimmahuššat seamma láchkai go eará dehálaš nationála ja regionála deasttaid. Sámedikkis lea vuosttažettiin autoritehta identifiseret ja dovddahit mat sámi beroštumit leat plánaoktavuodas. Dattege galggašedje plánaeiseválddit leat geatnegasat ráddádallat eará beroštumiiguin. Dát guoská erenomážit daid ássiin mat njuolga gusket sámi ealáhusaide, nugo boazodoallu. Boazodoalu hoven- ja hálddašanorganain dat lea čehppodat ja váldi áimmahuššat boazodoalu beroštumiid plánaoktavuodas. Sámi beroštumiid áirasiidda ferde addit buori vejolašvuoda oassálastit plánaproseassain fylkkain ja gielddain.

Plánaláhkálávdegotti evttohusa mielde lea odel diggeproposišuvnnas evttohuvvon ahte Sámediggi šaddá plánaássiin vuosttušorganain áimmahuššat dehálaš beroštumiid sámi kultuvrra ja ealáhusdoaimmaheami ektui (láhkaevttohusa § 5–4), gč. 7.6 kap. Lea mearriduvvon ahte Sámediggi sáhtta ovddidit vusttuša jus plána lea «sakka mearkkašahhtin sámi kultuvrii dahje ealáhusdoaimmaheapmái».

Norgga riikkaidgaskasaš geatnegasvuodát dán suorggis čuvvot erenomážit ON-konvenšuvnna siviilla ja politihkalaš vuoigatvuodaid birra 1966, art. 27. Dasto lea ILO-konvenšuvdna nr. 169 1989 eamiálbmogiid birra dehálaš vuodđun dán suorggi politihkkii. ON-konvenšuvnnas biologalaš mánggabelatvuoda birra lea mearkkašupmi, erenomážit dan artihkal 8 j eamiálbmogiid dieđu ja geavada birra seaillohut biologalaš mánggabelatvuoda. Agenda 21 26 kapihtal cealká earret eará ahte eamiálbmogiid árbevirolaš ja njuolga sorjjasvuolta luondduriggodagaide galgá dohkkehuvvot ja bidjot vuodđun luondduriggodagaid mearridanproseassain, maidda buohkat galget sáhttit searvat. Plánavuogádat lea guovddáš gaskaoapmin čuovvolit dáid geatnegasvuodaid go lea huksema, gáhttema ja servodathábmema ektui sámi guovlluin.

20.2.2 Sámi deastagiid árvvoštallan go meahci geavaheapmi nuppástuvvá

Finnmárkolága § 4:s lea mearriduvvon ahte Sámediggi galgá addit njuolggadusaid dasa mo galgá árvvoštallat sámi kultuvrra, boazodoalu, meahcásteami, ealáhusdoaimmaheami ja servodateallima mađđasa, go meahci geavahišgoahhtá earaláhkai. Sámediggi dohkkehii dákkár njuolggadusaid miessemánu 24.b. 2007 (Geahča Sámedikki 2007 jahkedieđáhusa čuoggá 3.5). Stáhta, fylkka-

gieldda ja gieldda eiseválddit galget árvvoštallat makkár mearkkašupmi lea meahci earálágan geavahus sámi kultuvrii, ja dán árvvoštallamis galget Sámedikki njuolggadusat leat vuodđun. Sámedikki njuolggadusat leat gáržžiduvvon meahci earálágan geavahusáššiide Finnmárkku fylkkas, gč. lága geográfalaš doaibmaduhkodaga.

Sámi vuoigatvuodálávdegotti II árvalusas, NOU 2007:13, lea evttohuvvon ahte Sámedikki váldi mearridit njuolggadusaid das mo sámi kultuvrra mađis galgá árvvoštallot, galgá gustot oppalaččat árbevirolaš sámi guovlluin. Dákkár regel lea váldon mielde áššemeannudeami ja ráđđádallamiid lálkaevttohusas, go guoská doaimmaide mat soitet dahkat mađđása luondduvuđđui árbevirolaš sámi guovlluin (áššemeannudan- ja ráđđádallanláhka) § 8. Merrádusa sániin lea eará hábmi go finnmárkolága § 4 hámis, go Sámedikki njuolggadusat eai leat laktásuvvon «meahci earálágan geavahusa» doahpagii, muhto gustojit oppalaččat, «dakkár doaimmain mat soitet dahkat mađđása luondduvuđđui». Mearkkašumiin lea celkon ahte nuppástus ii meakkaš stuorát dakkaerohusa, muhto lávdegoddi áigu fuomášuhttit ahte eará doaimmatge go dat mat gáržžibut árvvoštallamis sáhttet adnot «meahci earálágan geavahus», sáhttet dilálašvuodaid mielde váikkuhit sámi kultuvrra luondduvuođu.

20.2.3 Gáhttenguovllut

Lea dehálaš gáhttet Norgga luonddu boahhtevuhtii. Mánngga guovllus leat gáhttenberoštumit ja sámi, árbevirolaš meahcástanberoštumit bures oktiivástiduvvon. Stuorra gáhttenguovlluid ásaheapmi sihkarastá dávjá joaktit boazodoaluin. Eará ealáhusaidege, nugo turismii ja mátkkoštanealáhussii, sáhttet gáhttenguovllut leat ovdamunnin. Gáhttenberoštumit sáhttet datte šaddat servodaga eará beroštumiiguin gazzalaga, ja leat maiddái riiddut gaskal gáhttema ja sámi luonddudoalu muhtin ávkástallanvugiid. Mohtorjohtolat meahcis lea okta dákkár ovdamearka. Gáhttenáššiid riiddut sáhttet velá čuožžilit go lea áibbas guovttelágan, kultur-eaktudeaddji áddejupmi das mo luondduvuođu ja -árvvut buoremus lálkai galget sihkarastot.

Areálagáhttenbargu luonddugáhttenlága mielde geavvá dan lálkai ahte fylkkaid/fáttáid mielde gáhttenplánat (jeaggeplánat, mearraloddeplánat, njuoskaeanaplánat, suhkkes lastavuovdeplánat jna.), álbmotmeahcceplána (Sd.died. nr. 62 (1991–92), ja marina gáhttenplána čađahuvvojit. Dasa lassin bargojuvvo vuovdegáhttemiin, mii dál eanaš lea eaktodáhtolaš gáhttema ja stáhtaeatnamiid vuovdeguovlluid gáhttema olis. Dál leat

mánnga plánabarggu jođus, mat soitet guoskat sámi guovlluide. Plánejuvvon fylkkaid mielde gáhttenplánain lea ođđajagimánu 1.b. 2008 vel báhcán gáhttenplánat jekkiide Finnmárkku ja suhkkes lastavuvddiide Romssas. Álbmotmeahcceplánain leat vel báhcán 11 gáhttenevttohusa:

- Máttá-Trøndelágas lea evttohuvvon eanadatgáhtten Hyllingsdalenii ja Sylanii,
- Nordlánddas lea evttohuvvon álbmotmeahcci Visten/Lomsdalii, álbmotmeahcci Sjunkan/Mistenii ja luonddureserváhta Sundsfjordfjellii
- Romssas lea evttohuvvon álbmotmeahcci Sør-dalen/Isdalenii ja eanadatgáhttenguovlu Návuoñbađas/Navitleagis
- Finnmárkku lea evttohuvvon álbmotmeahcci Goahteluobbalis ja viiddidit Anárjoga álbmotmeahci.

Lassin soaitá vel evttohuvvot álbmotmeahcci norgabeale golmma riikka rájás gaskal Ruota, Suoma ja Norgga. Álbmotmeahci evttohus stuorát guovllus Divttasvuonas/Moskevuonas Nordlánddas, lea máinnašuvvon sierra vulobealde.

20.2.4 Suodjalanbarggu sierra njuolggadusat luonddugáhttenlága vuodul sámi guovlluin

Luondduriggodagaid hálđen sámi guovlluin lea dehálaš sámi ássamii, ealáhusaide ja kultuvrii. Muhtin oassi daid seamma eatnamiin leat maiddái dehálaš allaárvosaš luonddudokumeanttat Norgii servodahkan, ja mis lea ovddasvástáđus sihkarastit dáid dehálaš luondduguovlluid boahhtevuhtii. Seamma go riikka eará osiin, leat sámi guovllunge beroštusriiddut dákkár áššiid hárrái ja mánnggalágan áddejupmi das mo dáid sáhtta čuođdit buoremus lálkai. 2005–2007 áigodagas leat leamaš ráđđádallamat gaskal Sámedikki ja Birasgáhttendepartemeantta dainna ulbmilin ahte oazžu áigái njuolggadusaid luonddugáhttenlága mielde gáhttenbargui sámi guovlluin. Birasgáhttenministtar ja Sámediggepresideanta čáliiga vuollái njuolggadusaide šiehtadusa ođđajagimánu 30. b. 2007. Sámediggi dohkkehii njuolggadusaid njukčamánu 1.b. 2007. Njuolggadusat leat vuodđuduvvon

- luonddugáhttenlága mearrádusaide,
- johttičállosii T-3/99 Birasgáhttendepartemeanttas áššemeannudanregeliid birra luonddugáhttenlága mielde,
- ráđđádallanprosedyraide gaskal stáhta eiseválddiid ja Sámedikki,
- riikkaidgaskasaš šiehtadusaide ja geatnegasvuodaide, áinnas ILO-konvenšuvdna nr. 169 eamiálbmogiid ja čearddalaš álbmogiid birra

iehčanas stáhtain, ON-konvenšuvdna siviilla ja politihkalaš vuoigatvuodaid birra, art. 1 ja 27 ja ON konvenšuvdna biologalaš mánggabealattuoda birra.

Njuolggadusat čiekŋudit ja čalmmustahttet čorgadis ja demokrátalaš ráđđádallanproseassa, nu ahte sámi beroštumit ja oaivilat sáhttet čielgasit boahit ovdan go gáhttenplánaid galgá ráhkadit. Lea dehálaš ahte Sámediggi ja stáhta nu árrat go vejolaš plánaproseassas sohpet juohke gáhttenášši joatkkameannudeami. Njuolggadusat gustojit álgoálggus Sámedikki ja stáhta eiseválddiid gaskasaš gaskavuhtii, muhto šaddet vel mearkkašahhtin eará sámi beroštusservviide ja sámi vuoigatvuodalaččaide, mahkáš boazodollui. Šiehtadus ii mearkkaš makkárge nuppástusaid earáide guđiide gáhttenplánabargu guoská.

20.2.5 Divttasvuona/Vuotnabađa gáhttenplána

Divttasvuona/Vuotnabađa gáhttenplánabargu álgahuvvui jo 1994:s álbmotmeahceplána oassin. Gáhttenplánabargu bisánii 2001:s go ledje stuorra riiddut guovllu julevsámi servodagas. Galgágo gáhttenplánabarggu fas álggahit meannuduvvui Stuorradikkis 2003 gida. Stuorradiggi mearridii čuovvovaš ávžžuhusa¹ njukčamánu 1. b. 2003: «Stuorradiggi bivdá Ráđdehusa váikkuhit ahte Divttasvuona/Vuotnabađa gáhttenplánabargu šaddá nationála proseassan mas lea njuolga oktavuoha gaskal Birasgáhttendepartemeantta ja Sámedikki. Barggu lágideapmi galgá leat ovttasráđiid Sámedikkiin, ja sihkarastit ahte ii mearriduvvo gáhttet Divttasvuona/Vuotnabađa-guovllu eará go jus julevsámi beroštumit leat čielggaduvvon ja áimmahuššon.»

Birasgáhttendepartemeanta ja Sámediggi sohpe 2004:s divvut ja viiddidit mandáhta. Mandáhtas biddjui vuodđun ahte joatkkabargu galggai leat nationála proseassan, ja ahte galge leat plánenprosedyrat mat galge sihkarastit ahte julevsámi beroštumit čielggaduvvojit ja leat mielde digaštallamiin. Bargolávdegoddi nammaduvvui ja dat evttohii 2006 gida mo soahpat bargolágideamis ja vel prográmma ovddasguvlui, mii ovttastahtá Divttasvuona/Vuotnabađa geavaheami ja gáhttema. Evttohus geigejvuvui Sámediggái ja Birasgáhttendepartementii cuonomanus 2006.

Raporta siskkilda evttohusa čielggadanráđjái, láhkageavaheapmái, hálddašanortnegii, čielggadandárbut, joatkkalágideapmái, áigeplánii ja bušehttii. Earret eará evttoha lávdegoddi ahte čielggaduvvo áibbas sierraláhka stuorát ráddjejuvovon guvlui 3 gielddas gaskal Botnisen davvin ja Rago álbmotmeahci máddin. Lága ulbmilin galgá leat áimmahuššat julevsámi kultuvrra, muhto dálá lágat nugo luonddugáhttenláhka ja plána- ja huksenláhkage leat guoskevaččat. Julevsámi beales lea dehálaš ahte ráhkaduvvojit regelat mat erenomážit atnet deastta julevsámi beroštumiide dán guovllus. Molssaeaktun geažida lávdegoddi ahte láhkavuodđu atnit dákkár deasttaid biddjojit dálá lágaide. Áigeplána čájeha loahpaheami 2011:s. Bušeahhta lea árvvu mielde 11 milj. ruvno.

Ráđdehus čujuha dasa ahte raporta ovddimustá guoskkaha sámi vuoigatvuodaáššiid eanaš eatnamiidda nuorttabealde E6, Leirfjorden rájes Sørfoldas gitta E6fjordenii Ballagis, ja dát lea dalle ovddimustá eará áššiid go álbmotmeahceášši birra. Sámi vuoigatvuodaáššiid daid guovlluide mat leat olggobealde Finnmárkku lea Sámi vuoigatvuodalávdegoddi II čielggadan go bijai ovdan rávvagiidis 2007:s.

Ráđdehus áigu 2008:s ja ovttas Sámedikkiin cealkit oaivilis mo joatkit Divttasvuona/Vuotnabađa gáhttenáššiin.

20.2.6 Mohtorjohtalus

Mohtorjohtolatsuoorggi politihkka lea guhkit áiggi bissun seamman. Ráđdehus áigu, Soria Moria-julggastusa mielde, doalahit čavga politihka meahcemohtorjohtolaga dáfus, ja vel daid doaimmaid dáfus mat geahpedit bievlavuodjima.

Dan vuodul go lea árvvoštallan mo lea mannan ođđa hálddašanmálle geahččalemiin meahcemohtorjohtolahi, MoSa-prošeavtta ja dálá regeliid atnima vásáhusaid, lea Luondduhálddašandirektoráhta (DN) ráhkadan evttohusa mohtorjohtolatregeliid divodeapmái.

Sámediggi lea Sámediggeráđi 127/07 ášši mearrádusa dovddahan ahte lága ulbmil ferte govvidit ođđaáigasaš biraspolitihka, mii deattuha dakár ceavzilis ovdáneami mii áimmahuššá sihke ekologalaš, ekonomalaš ja sosiála/kultuvrralaš beali meahcemohtorjohtolaga hálddašeamis. Sámediggi oaivvilda ee. ahte láhkaevttohus ii ane dárbašlaš deastta sámi báikegottiid árbevirolaš atnui ja doaimmaide mat leat báikki vuodul. Cealkámusastis čujuha Sámediggi vel Sámi vuoigatvuodalávdegotti evttohussii mohtorjohtolatlaga nuppástussii NAČ 1997:4:s Sámi kultuvrra luondduvuođus. Sámediggi oaivvilda ahte dat evttohus

¹ Duogáš: Mearrádus nr. 367 (2002-2003) Sd.died. nr. 55 (2000-2001) ja Sd.died. nr. 33 (2001-2002) meannudettiin, gč. Árv. S nr. 110 (2002-2003).

mii das lea máinnašuvvon, geahpeda lassáneaddji mohtorjohtolaga, sihkarastá riggodathálddašeami lagašvuodaprinsihpa, áimmahuššá vejolašvuoda joatki ceavzilis ovdáneapmái meahcceriggodagaid ávkkástallanovdáneamis ja ná sihkarastá ávnnaslaš sámi kulturvuodu. Geahča maiddái Sámedikki 2007 jahkediđáhusa čuoggá 4.7.

Láhkaevttohus lea dál Birasgáhttendepartemeanta meannudeamen, ja áigu dan hárrái ráđđadallat Sámedikkiin. Vejolaš lánhanuppástusaid evttohus soaitá biddjot Stuorradikki ovdii 2008:s.

20.2.7 Boraspirehálddašeapmi

2004 giđa meannudii Stuorradiggi Sd.died. nr. 15 (2003–2004) *Rovvilt i norsk natur*. Dalle álggahuvvui odđa hálddašanráđđen hálldanšanregionnain ja regionála boraspirelávdegottiid ceggema ektui. Juohke nállái mearriduvvojedje dasto nationála nállemihtut, mat maŋŋil juhkkovuvvo iešguđet hálddašanregionnain gaskka. Mihttun lea vel nu bures go vejolaš geahpedit riidduid gaskal boraspiriid ja oapmedoalu ja boazodoalu.

Juohke dán gávccii boraspiriregiovdnii lea ráhkaduvvon sierra hálddašanplána. Regionna mihtuid galgá juksat go regionna siste sirre areálaid, namalassii ahte areálat sirrejuvvojit vuoruhuvvon guovlluide boraspiriide ja vuoruhuvvon guohtonguovlluide. Go areálaid sirre, de lea vejolaš váldit vuhtii sihke bohccuid guotteteatnamiid ja mávssolaččamus oapmeguohtumiid. Hálddašanplánat leat nu guhkás go vejolaš geahččalan juksat Stuorradikki ulbmila sirrejuvvon hálddašeami dáfus, go lea sirren boraspiriid ja guohtonealliid. Boazoguvvluin lea eanaš guotteteatnamiin vuoruhan bohccuid ovdal boraspiriid. Dáid guovvluin lea biddjon vuolibus rádjá goddinlohpi oppalaččat, go vuoruhuvvon boraspireguovvluin.

Maŋimus jagiid lea geatkenálli máŋgga regionnas leamaš alit go mearriduvvon nállemihttu, ja nu leatge guohtonealliid massimat geatkái lassánan. Muhto 2006:s 2007:i njejai sávzamassin geatkái. Dábalaš goddinlohpi geatkái lea gáibideaddji, ja goddinlobis lea máŋgga regionnas dássázi leamaš vuolit beaktu go sávahahtti. Getkkiid liigegoddin/biedjogoddin čađahuvvui danne 2006 ja 2007 giđa. Eastadeaddji ja riidoláivudeaddji doaibmabijut leat maŋimus jagiin lasihuvvon, ja ráđdehus dáhttu nannet dán barggu. Ráđdehus áigu 2009 stáhtabušeahas evttohit lasihit eastadeaddji doaibmabijuid jahkásaččat 40 milj. ruvnnuin.

Ráđdehus lea nannen dialoga ja ovttasbarggu Sámedikkiin dan lánhakai ahte Sámediggi lea ožžon njuolga nammadanválddi regionála boraspireláv-

degottiide daid guovlluide gos leat sámi beroštumit. Sámedikkis ja Norgga Boazosápmelaččaid Riikasearvvis lea vel fásta áirras Boraspirehálddašeami oktavuohtalávdegottis. Geahča Sámedikki 2007 jahkediđáhusa čuoggá 4.5.

20.2.7.1 Boazomassin

Manne bohccuid massá leat máŋga siva, sáhttet leat heajos dálkkat ja guohtumat, dávddat, lihkohisvuodat ja suoládeapmi. Boraspiret dat datte dovnot viehka stuorra oasi ollislaš massimiin. Vállosivvan dasa ahte boazodilis massojit erenomáš ollu boraspiriide, lea ahte boazu lea áidna guohtonealli mii guohtu mehciin birra jagi. Dát mearkkaša ahte doaibmavuohki iešalddes lasiha massinvejolašvuoda, ja dan geažil lea boazodoallu erenomáš rašši jus boraspirenáli laská. Boazodilis lea eanaš massin miesseguoddima oktavuodas ja dálvit. Boazodollui eai leat máŋga massineastadeaddji doaimma ávkkálaččat. Doaibmabijut mat geavahuvvojit leat ee. miesseguoddin gárddiid siste, biebman, liigegeahčču ja johtin guovlluide gos eai leat boraspiret. Doaibmabijut leat sihke bargo- ja gollogáibideaddjit, ja dat šaddet dávjá vuostálaga boazodili árbevirolaš doaibmavugiiguin. Danne lea dehálaš ahte boahhtevuoda boraspirehálddašeapmi maiddái lánhčá dili doalahit ceavzilis boazodoalu mii lea ealáhusa árbevirolaš doaibmavugiid vuodul.

Massimat ráfáiduhhton boraspiriid geažil leat lassánan olles boazodilis, ja dilli lea muhtin guovvluin erenomáš váttis. Stuorra massimat boraspiriide čuočá ealáhusa buvttadussii. Váikkuhus lea ee. ahte njiedjá njuovvan, go ii sáhte systemáhtalaččat válljet maid njuovvá ja optimaliseret sohkaealle- ja ahkečoakkádusa seammaláhkai go ovdal. Dat stuorra erohus gaskal ohcojuvvon ja buhtaduvvon boraspiremassima lea lasihan vuostálasvuoda gaskal eiseválddiid ja ealáhusa. Danne dárbbasa giddet fuomášumi massimiid duodaštanrahčamu- saide. Seammas dárbbasa dárkilat čielggadit regionála/guovllu mielde erohusaid massinsivaid hárrái. Dan ektui go muhtin sajiin Finnmarkkus, de ii leat Davvi-Trøndelágas, Nordlánddas ja Romssas guorbadeapmi váttisvuohan. Vaikke ná lea, de leat sakka massimat mat čuhcet ealáhusa buvttadussii. 2008 mielde álggahuvvojit viiddis dutkammat duodaštit dáid guovvluid buvttadusa ja massimiid.

20.2.7.2 Strategijat ja doaibmabijut – boraspiret

– Ráđdehus áigu lánhčit dili dakkár boraspirehálddašeapmái mii ii headuš ahte bisuhuvvo árbevirolaš boazodoallu.

- Lea álggahuvvon mánggajagáš dutkan duodašit buvttadusa ja massimiid ja lassi bijus vai buorebut diehtá nallelogu birra ja mo ráfáiduhhton boraspiret gozihuvvojit.
- Ráddehus áigu joatkit dialogain boazoealáhusain jahkásaš čeahkkimiiguin gaskal Birasgáhttendepartemeanta ja Norgga Boazosápmelaččaid Riikasearvvi.
- Ráddehus áigu 2009 stáhtabušehtas evttohit lasihit eastadeaddji doaimbajuid rahčamuša jahkásaččat 40 miljovna ruvnnuin.
- Norgga gustojeaddji boraspirepolitihka rámmaid siskkobealde áigu ráddehus láchit dili nu ahte sáhtta goddit getkkiid daid guovlluin gos dábálaš goddinlohpi ii leat njeaidán geatkenáli nállemihtidemiid ektui. Dasto galgá boraspiriid, daid guovlluin gos dat soitet vahágahttit guohtonealliid dahje gos guohtoneallit leat vuoruhuvvon, jodánit sáhttit daid jávkadit earrebivdima, goddinlobiin dahje liigedoaimbajuid bokte. Eaktun ná beassat goddit lea ahte eai leat eará dohkálaš čovdosat, ja ahte jus ná goddá, de dat ii vahágahte náli ceavzima.

20.2.8 Ođđa minerálahka

Oažžut áigái ođđa minerálahka lea oassin ráddehusa doaimbilis ealáhus- ja guovllupolitihkii, mas láchit dili árvoháhkamii mii lea guovllu iežas báikkálaš resurssaid vuodul, nu ahte šaddet bargosajit doppe gos olbmot ássat. Ođđa láchka lea dehálaš láchit dili nu ahte riikka minerálariggodagat dohkálaččat hálldašuvvojit servodaga ektui. Ođđa lágat fertejit servodaga ektui doarvái dárkkistit olles minerálasuorggi ja mineráladuaimmain áimmahuššat servodaga dárbbuid ja sámi beroštumiid ja maiddái ealáhusaid ja eanaeaiiggáid beroštumiid.

Ráddehus dáhttu ahte ođđa minerálahka galgá leat veahkkin lasihit mineráladuaimmaid davviguovllunge, ja láchka lea laktásuvvon ráddehusa davviguovllustrategiijii. Lea dehálaš ahte eiseválddit lágaid bokte ožžot sadjai rámmaid mat áimmahuššet sihke ealáhusberoštumiid ja sámi beroštumiid. Dát sáhtášii bidjat vuodu buori ealáhusovdánahttimii daid guovlluide gos leat sámi beroštumit.

Lágat galget deavdit Norgga álbmotriektegeatnegasvuodaid. Dát vástida daid nuppástusaide mat leat jo čadahuvvon gustojeaddji báktedoaimbáláhkii Finnmarkui. Mineráladuaimmain sajáiduvvon boazodoalloguovlluin áigu ráddehus leat veahkkin láchit dili nu ahte boazodoallu ja minerálaikkadeamit sáhttet heivehit doaimmaset nubbi nubbi. Ođđa lágat galgá leat dialoga gaskal

eiseválddiid, ealáhusa ja boazodili hovden- ja hálldašanorgánain, sihkarastin dihtii boazodili beroštumiid áimmahuššama. Eiseválddit sáhttet biehttalit mineráladuaimma jus erenlossa sámi beroštumit dan bearihit.

Sámedikki mielas dárbbášuvvo ođđa minerálahka. Go láchka sáhtta váikkuhit sámi kultuvrra ávnnaslaš kulturvuodu, de berošta Sámediggi das mo ođđa láchka hábmejuvvo. Ealáhus- ja gávpedepartemeanta čadaha ráddádallamiid Sámedikkiin ja Norgga Boazosápmelaččaid Riikaservviin nu go galgá stáhta eiseválddiid ja Sámedikki gaskasaš ráddádallansiehtadusa mielde. Maŋŋil go ráddádallamat leat loahpahuuvon, áigu departemeanta ovddidit láchkaevttohusa Stuorradiggái.

20.2.9 Energiijahuksemat

Ráddehusas lea ulbmilin láchit dili lassi bieggafápmohuksemiidda Norggas. Ođđa bieggafápmorusttegit galget huksejuvot ceavzilis vuogi mielde, ja ollislaš perspektiivvas mas maiddái eará biras- ja servodatdeasttat áimmahuššojit buoremus lági mielde. Mánge daid plánejuvvon bieggafápmorusttegiin leat jurddašuvvon ceggejuvot Trøndelágas davásguvlui. Dát mearkkaša ahte rusttegiid ceggemat soitet šaddat vuostálaga sámi beroštumiid, erenoamážit dán guovllu boazodoalu. Bieggafápmoproševttat soitet dasto váikkuhit eanet boazohagaid go daidda maidda dát njuolga guoská. Dát lea danne go boazodoalus lea johtti doaimmavuohki, sii johtet jahkodagaid mielde daid guohtumiid. Datte lea eahpevissis man stuorra negatiivva váikkuhusat bieggamillopárkkaid ceggemis lea bohccuide ja boazodollui. Dál eai leat vuos nu mánge iskkadeami dán hárrái, ja iskkademiin mat leat čadahuvvon leat iešgudetlágan loahppabohtosat. Danne lea dehálaš ahte juohke áššis iskkaduvvojit váikkuhusat bures.

Dusten dihtii muhtin hástalusaid bieggafápmorusttegiid ceggemis boazodoalloguovlluin, lea Boazodoallohálldahus ovttas NVE:in almmuhan raportta. Raportii lea čohkkejuvvon dat dutkan mii dássázi lea dahkkon, ja boazodoallu rávvejuvvo mo galgá dahkat huksejeaddjiid ja almmolaš proseasaid ektui, ja huksejeaddjit rávvejuvvojit mo sáhttet garvit dárbbášmeahtun stuorra vahágiid boazodollui.

Vai bieggafápmorusttegiid hárrái šattašii ollislaččabut plánen, lea Oljo- ja energiijadepartemeanta ja Birasgáhttendepartemeanta ovttas álggahan guokte gaskaoami. 2005 rájes lea čadahuvvon fáddálaš riidoárvoštallan visot dieđihuvvon ja ohccojuvvon bieggafápmoproševttain, main boa-

zodoallu lea okta riidofáttáin. Dán barggus lei vel Eanandoallo- ja biebmodepartemeanta ja Bargo- ja searvadahttindepartemeanta fárus. 2007 dohkkehuvvojedje nationála njuolggadusat bieggafápmorusttegiid plánemii ja báikki válljemii. Njuolggadusat máinnašit dehálaš deasttaid maid galgá áimmahuššat plánedettiin, nugo boazodoalu, eará sámi ealáhusberoštumiid ja sámi kulturmuittuid ja -birasiid. Bieggafápmohukseimis berrešii gal cegget stuorát rusttegiid, dohko gos leat doarvái ja heivolaš biekkat, ávkkálaš infrastruktuorra ja gos vuostálasvuohka eará deastaiguin dohkkehuvvo. Njuolggadusaid mildosis máinnašuvvojit meannudanprosedyrat bieggafápmoáššiiide sámi guovlluin.

Njuolggadusat aiddostahttet ahte galgá geahččalit bures mielváikkuhit plána- ja konsešunproseassain go galgá čielggadit čuozašusaid, gávnnašan dihtii dakkár huksenguovlluid maid dohkkehit earret eará sámi beroštumit. Gos leat garra huksenberoštumit rávvejuvvojit fylkkagielddat ráhkadit regionála bieggafápmoplánaid, vai guoskevaš guovllut árvvoštallojit ollislaččat ja plána- ja konsešunmeannudeapmi nannejuvvo. Lassin lea vel Oljo- ja energijadepartemeanta ja Birasgáhttendepartemeanta ráhkadan oavadeami mii čiekŋuda mo regionála plánabargu sáhttá čadahuvvot. Oavadeamis lea biddjon nu ahte bieggafápmu regionála plánaid plánavuđđui gullá ahte galgá kárttet daid guovlluid mat leat dehálaččat boazodollui.

Smávit čáhefápmorusttegiid huksen lea manjimus jagiid sakka lassánan. Dan oktavuodas lea Oljo- ja energijadepartemeanta ovttasráđiid Birasgáhttendepartemeanttain mearridan njuolggadusaid smávit čáhefápmorusttegiidda. Njuolggadusain leat oavadeamat daidda fylkkagielddaide mat áigot ráhkadit regionála plánaid smávit čáhefápmorusttegiidda, muhto Norgga čázádat- ja energidirektoráhttage galgá daid atnit konsešunmeannudeamis. Fylkkagielddat ávžžuhuvvojit njuolggadusaid bokte vuoruhit ráhkadit plánaid dakkár guovlluid várás, gosa mánggas áiggošedje hukset ja dakkár guovlluid várás, gos huksemat dáidet šaddat vuostálaga eará deastaiguin. Boazodoalloguovlluin ávžžuhuvvo ahte dán ealáhusa deasttat leat plánain mielde sierra čielggadanfáddán. Kulturmuittut ja kulturbiras, maiddá sámi, leat eará ávžžuhuvvon čielggadanfáttát. Ovttaskas áššiid konsešunmeannudemiin galget árvvoštallanvuđđui gullat boazodoallu, sámi kulturmuittut ja eará sámi beroštumit.

Geahča maiddá Sámedikki 2007 jahkedieđáhusa čuoggá 4.6.

20.3 Boazodoallu

Dál doaimmahuvvo sámi boazodoallu várre- ja meahceguovlluin Finnmárkkus, Romssas, Nordlánddas ja Davvi-Trøndelágas, ja Møre og Romsdal, Mátta-Trøndelága ja Hedmárkku osiin.

Boazodoallu doaimmahuvvo oktiibuot riikka lagabui 140 gielddas, ja areálas mii buohkanassii lea sullii 40 pst. Norgga eananareálas dahje sullii 140 000 km². Muđui leat Norgga boazodoallit hálddašan guohtumiid Ruotas Norgga ja Ruota gaskasaš guovvamánu 9. b. 1972 guohtonkonvenšuvnna mielde. Vástideaddji leat ruota boazodoallit hálddašan guohtumiid Norggas. Dát konvenšuvdna loahpahuvvui cuoŋománu 30. b. 2005, ja dál leat Ruotain šiehtadallamat odđa guohtonkonvenšuvnna hárrái. Čujuhuvvo muđui dáidda Od.prp. nr. 75 (2004–2005) ja Árv. O.nr. 98 (2004–2005).

Sámi boazodoallu lea hálddahušlaš juhkkon 6 boazoguvlui, mat fas leat juhkkon boazoorohagaide, oktiibuot 82. Juohke orohagas doaimmahuvvo boazodoallu ovttá dahje mángga siiddas. Siiddat siskkildit ovttá dahje moadde siidaoasi. Juohke siidaoasis leat dávjimusat mángga boazoeaigáda ja juohkehaččas boazomearka. Ealáhusas ledje oktiibuot 556 siidaoasi njukčamánu 31. b. 2007. Badjelaš 2850 olbmo gullet dáid siidaoasiide. Sámi boazodoalu eanaš oassi lea Finnmárkkus, gos leat 398 siidaoasi ja vádjit 2100 olbmo. Cuoŋománu 1. b. 2007 lei boazolohku giđđaealus (ovdal miesseguoddima) sámi boazoguvlluin sullii 229 000.

Boazodoallu geavvá arktalaš buvttadansystemas mas ávkkástallá bohcco heiveheami davvi tai-gai ja tundrai. Boazu lea fysiologalaččat ja luonddus heivehuvvon dan luonddubirrasii, sihke go johtilit šaddá oanehis ja garra geassejahkodagas, ja geahpeduvvon doaimmas ja energimassimis dálvvi mielde. Doaimmaheaddjit ávkkástallet vel bohcco heivehemiid go jahkodagaid johtet ealuiguin guohtumiid gaskka. Bohcco lunddolaš johtin ja dan johtti doaibmavuohki lea dáid guovlluid optimála buvttadeami geađgejuolgečorgi ja boazodoallokultuvrra vuodđu, nu go dan birra dál diehtit.

Boazodoalus ealáhussan leat mángga buori beali. Dat ovddasta álgoálggus buori ja jierpmálaš resursaávkkástallama marginála várre- ja meahceguovlluin. Dat lea oassin ealáhuslaš girjáivuhtii, ja dat lea sámi kultuvrra guovddáš guoddin. Boazodoallu ealáhussan, kultuvran ja eallinvuohkin lea mánggaláhkai áibbas erenomáš sihke nationála ja riikkaidgaskasaš oktavuodas. Danne dat ánsšása buori fuomášumi ja guovdilastima dahkkár doaimmain mat sáhttet sihkarastit, ovddidit ja nannet ealáhusa. Lassin lea vel dehálaš leat dihtomielas

dan buorrevuhtii mii boazodoalus lea, go bisuha ealáhusaid ja almmolaš bálvalusaid boaittoeal Norggas. Mánngga sajis lea boazodoallu ealli giliide dat guovddáš váikkuheaddjin.

20.3.1 Boazodoallopolitihka bajimus ulbmilat ja váikkuhangaskaoamit

Dat ulbmilat ja rávvagat mat leat vuodđun boazodoallopolitihkkii leat mielde Sd.dieđ. nr. 28:s (1991–1992) *Nana bissovaš boazodoallu*, ja dat muddemat ja ođđa momeanttat mat leat deattuhuvvon Stuorradikki meannudettiin jahkásaš boazodoallošiehtadusproposišuvnnaid ja jahkásaš stáhtabušehta meannudettiin. Válđostrategiija lea ásaht ceavzilat boazodoalu. Dáinna oaivvilduvvo dakkár boazodoalu mas lea ekologalaš, ekonomalaš ja kultuvrralaš ceavzilvuolta. Dát golbma mihtu leat gaskaneaset oktavuodas: Ekologalaš ceavzilvuolta bidjá vuoddu ekonomalaš ceavzilvuhtii ja ekologalaš ja ekonomalaš ceavzilvuolta ovttas dahket vejolažžan ovddidit kultuvrralaš ceavzilvuoda.

Dat guokte guovddáš gaskaoami mainna galggašii juksat boazodoallopolitihkalaš mihtuid leat boazodoalloláhka ja boazodoallošiehtadus. Ođđajagimánus 2007 ovddidii ráđđehus ođđa boazodoalloláhkaevttohusa. Stuorradiggi dohkkehii lága ja dat bodii fápmui suoidnemánu 1. b. 2007 rájes. Ođđa lága ferte geahččat ráđđehusa ja Stuorradikki ceavzilis boazodoalu mihtu oktavuodas. Dat ođđa láhka lea dehálaš veahkkin ollislaš boazodoallopolitihka barggus, mas visot gažaldagat árvvoštallojit ovttas. Láhka lea vuodđuduvvon dasa ahte boazodoallu lea biologalaš resurssaid duohen, ja ahte dáid atnin ferte leat ceavzil guhkitáiggi perspektiivvas. Boazodoallu lea ealáhus, seammás go das lea guovddáš mearkašupmi sámi kultuvrii. Dál lea láchčon ahte ealáhusas sáhtta leat eanet siskkáldas hovden. Seammás leat hábmejuvnon ránggástanregelat mat addet eiseválddiide láhka vuoddu čuovvolit, daid háviid go siskkáldas iešstivrejupmi ii doaimma, dahje go dat dárbbášuvvo resursavuoddu dahje eará servodatberoštumiid dihtii.

Dál bargojuvvo diehtujuohkimiin boazodoalu ektui, man áigumuššan lea ahte ealáhusas ohppet lága mearrádusaid birra, nu ahte dat ođđa gaskaoamit bohtet sadjái nu johtilit ja beaktilit go vejolaš. Erenomáš dehálaččat leat geavahanregeliid mearrádusat, ja boazodoalliide galgá bures čilget mo geavahanregelat ráhkaduvvojit. Dohkkehuvvon geavahanregelat šaddet resursahálddašeami vuodđun ovddasguvlui, ja leat eaktun dasa ahte lágas galget mánnga mearrádusa muđui geavahuvot, masa gullet mearrádusat oalgeordnejuvnon

rekrutterenoasi ođđaásaheami ja ásaheami birra. Dán diehtujuohkimis leat sihke čálalaš dieđut, diehtujuohkinčoahkkimat ja njulga oaivadeapmi.

Boazodoallošiehtadus lea boazodoallolága bálldas dat dehálamos gaskaoapmi juksat boazodoallopolitihka mihtuid. 2007/2008 boazodoallošiehtadusas lea dábálaš rámma 97 milj. ruvno. Dát lea 4,5 milj. ruvno lasáhus 2006/2007 boazodoallošiehtadusa ektui. Boazodoallošiehtadusa dehálamos mihtun lea láchit dili bohccobierggu lassu johtui, ja oalgguhit ealáhusa eanemus vejolaš njuovvamii ja árvoháhkamii dihto rámmaid siskkoabealde. Dat doaimmat mat leat 2007/2008 boazodoallošiehtadusas, masa maid gullá joatkit sierra árvoháhkanprográmmain boazodili várás, nannejit dan joraheami mii lea mañimuš jagiid leamaš boazodoallošiehtadusa gaskaomiin, namalassii eanet ealáhusguvlui, ja heiveheapmi daid boazodoalliide guđiin lea boazodoallu váldealáhussan. Dál lea ođđa boazodoallošiehtadus sohppojuvnon 2008–2009 šiehtadusjahkái, mas gaskaomiid geavaheapmi jotkojuvvo dáinna hálttiin. Stuorradiggi eaktuduvvo dábálaš láchkai meannudit proposišuvnna ovdal geasi.

Jahkásaš boazodoallošiehtadallamiid oktavuodas lea Sámedikkis áicisajádat, ja čuovvu šiehtadallamiid. Ovdal šiehtadusšiehtadallamiid meannuda Sámediggi iežas árvalusaid boahhtevaš šiehtadallamiidda. Dán árvalusa vuodul, dollo čoahkkin gaskal Sámedikki ja Eanandoallo- ja biebmodepartemeantta politihkalaš jodihangotti ovdal go Stáhta ovddida fáldadagas. Geahča maiddá Sámedikki 2007 jahkedieđáhusa čuoggá 10.5.

20.3.2 Hástalusat

Boazodoalu hástalusat leat ollu ja seagážit. Ain lea muhtin sajiin Finnmárkkus viehka stuorra hástalus gaskavuodas gaskal dan maid guohtumat girdet ja resursavuoddu. Dasto váilot dán guovddáš boazodoalloguovllus moanat rámmaeavttut boazodoalu hárrái. Stádis rámmaeavttut boazoealáhussii lea dárbbášlaš eaktun jus galggaš sáhttit ásahit oadjebasvuoda ja einnostonvuoda boazodilis, ja juridihkalaš gaskaomiide beaktilis čuovvoleami. Dán oktavuodas gullet rámmaeavttut guovllu-, orohatja siidarájáide, guohtonáiggiide ja boazolohkui. Romssa boazoguvlui lea váldehástalusann unnán dálveguohtun, stuorra massimat boraspiriid geažil ja oppalaš heajos ekonomii. Nordlándda ja Davvi-Trøndelága boazoguovlluide lea váldehástalusann sihkarastit areálaid ja go leat stuorra massimat boraspiriid geažil. Máttá-Trøndelága/Hedmárkku boazoguvlui lea váldehástalusann sihkarastit buriid doaimmalaš diliid, ja doarvá areálaid mañnil go

boazodoallu mánggaid vuoigatvuođanákkuid čada eanaeaiggádiiguin, lea guovllus massán guohton-eatnamiid. Dasto lea visot guovlluid hástalusas ealáhusdoalliide lasihit árvoháhkama ja buoridit buvttadan- ja gálvojohtoladdasiid gaskasaš oktiordnema.

Sihkarastit, ovddidit ja nannet boazoealáhusa mearkkaša gáibideaddji hástalusaid sihke ealáhussii ja hálddašeapmái. Resurssalaš hástalusaid ferte johtilit čoavdit. Dán barggus lea iešgudet doaimmaheaddjiid gaskasaš oktasaš duohtavuohtaáddedjupmi ja ovttasdoaimma mearrideaddji eaktun. Dát gáibida nana diehtodási politihkkáriid ja eiseválddiid gaskkas, boazodoalu iešgudet beliid birra ja nuppástuhttinproseassaid ja sivvadilálašvuođaid ektui. Dušše oktasaš rahčamušaid ja ovttasbarggu bokte lea vejolašvuohta juksat daid mihtuid mat leat biddjon.

20.3.3 Boazodoalu rámmaeavttuid mearrideapmi

Čielga rámmaeavttut boazoealáhussii lea eaktun juksat ceavzilis boazodoalu mihtu. Eiseválddiide

lea danne vuoruhuvvon doaimman mearridit váilevaš rámmaeavttuid. Dát guoská mearridit rájaid gaskal boazoguovlluid, orohagaid, siiddaid, ja guohtonáiggiid ja boazologu.

Ráddehus lea erenomážit giddden fuomášumi mearridit dárbbalaš rámmaeavttuid odđa boazodoallolága implementerema oktavuodas, ja sierra doarjagiid bokte lea lámččon nu ahte orohagat johtilit ožžot ráhkaduvvot geavahanregeliid, maiddái guohtongeavahanregeliid ja siiddaid bajimus boazologu.

20.3.4 Boazodoalu areálat

Boazodoallu lea ealáhus mii lea areálaid duohken, sihke marginála guohtoneatnamiid ja bohcco dárbbus mánggalágan jahkodatguohtoneatnamiidda ja daid gaskasaš johtolagaid geažil. Olmmošlaš doaimma boazoguohtumiin boahá lasin dan muosehuhttima mii lea luonddus, earret eará boraspiriid geažil, mat álo leat leamaš doppe gos bohccot leat.

Visot boazoguovlluide lea oktasaš dat ahte eai leat ollu bohccot (boazolohku juohke km²) hui

Boksa 20.1 Lulli-Trøndelága várreguovlluid oktasaš politihkka

Sámediggi, Eanandoallo- ja biebmodepartemeanta, Bargo- ja searvadahttindepartemeanta ja Birasgáhttindepartemeanta leat mielde čadaheamen prošeavtta *Bedre dialog mellom kommunene og reindriftsnæringen/forvaltningen – Felles politikk for fjellområdene*. Prošeavtta jođiha fylkkamánni, ja boazodoallohálddahuš ja boazodoalu guovllustivra leat dehálaš oassálastit.

Prošeavtta duogáš lea ahte Máttá-Trøndelága várreguovlluin, mat leat Essand, Riast-Hyllingen ja Femund boazorohagaid oassin, leat riiddut areálageavaheami dáfus, vuosttažettiin bartahuksema ja meahcejohtolaga oktavuodas. Boazoealáhus dovda iežas duvdovuvvon eret go lea dađis eanet doaimma boazoguohtoneatnamiin ja daid lahka. Eanaeaiggádat dovdet ahte sin vejolašvuođat ealáhusovdánahttimis meahcis/várreguovlluin gáržžiduvvojit sámi ealáhusdoaimma geažil. Areálageavahanriiddut leat belohahkii bistán mánggaid buolvvaid, muhtin riiddut leat čovdovuvvon, earát leat fas ihtán áiggi mielde. Boazodoallu ja eanadoallu leat dán guovllus guokte lobálaš ealáhusa, main goappašiin leat stuorra hástalusat rašonaliserema, odđajurd-

dašeami ja molssaevttolaš ealáhusovdánahttima gáibádušaid hárrái. Dákkár perspektiivvas lea fylkkamánni čujuhan ahte dál lea dehálabbo go goassige ovdal ahte sierranas beroštumit ságastallagohtet ja gávdnet oktasaš vuođu mo ovttas eallit ja ovttas bargat. Ovttasbargoprošeavttas leat mielde moanat doaimmaheaddjit ealáhusain, hálddašeamis ja politihkas. Vuolggasadjin lea dáhttu ovddidit oktasaš áddedjumi daid riidduide mat leat regiovnas ja ásahtit oktavuoda ja dialoga iešgudet beroštumiid gaskka.

Prošeavtta vuosttaš muttus galget boazoguovllus daid manimus 30–40 jagiid teknalaš duohtadeamit kártejuvvot ja guorahallot mo dát leat váikkuhan boazodillái. Guoskevaš dutkan geavahuvvo, ja dan oktasaš deaivvavuođu vuođu galgá digaštallan jotkojuvvot. Dialogakonferansa dollojuvvui njukčamánuš 2007. Mánja raportta galget čállojuvvot prošeavtta barggadettiin, ja loahpparaporttas galgá gávnnahtit ávkálaš doaimmaid riidduid čoavdimii. Prošeavtta galgašii sáhttit geavahit dakkár guovllunge riikkas gos leat sullasaš riiddut.

stuorra areálain. Vaikke eai leat ollu bohccut orohatdásis, de sáhttet duohtadeamit boazoguohtumiin liikká leat viehka mearkkašahhtin boazodollui. Boazodoallu geavvá gávccii sierranas jahkodatguohtumiin. Juohke jahkodagas leat ráddjejuvvon areálat maid sáhtta atnit guohtumii, ja sáhtta šaddat nu ahte olles eallu fertte čohkkejuvvot uhca guvllóži. Dát lea áinnas gidđadálvvi go eanaš guohtun ii leat olámuttus go lea muohtaga ja jieŋa vuolde. Dalle leat viehka ollu bohccot daid areálain gos lea guohtun, ja dát kapasitehta lea mearrideaddjin dasa galle bohcco orohagas sáhttet leat guohtumiin jagi botta.

Boazoguohtumiin leat maŋimuš logenearjagi sákka lassánan duohtadeamit ja muosehuhttimat. Njuolga váikkuhusat duohtademiin ja muosehuhttimiin sáhttet leat ahte massá oalát daid guohtumiid maidda huksejuvvo dahje gilvojuvvo, ja ahte bohtet hehttehusat bohccuid johtolagain. Eahpenjuolga váikkuhusat sáhttet leat boddosaš massimat dahje guohtumiid das birra ii sáhte nu bures geavahit, ja lassibargi boazodoallái ja hušša bohccuide. Mánja smávit duohtadeami ja muosehuhttima ollislaš beaktu lea dávjá stuorát go oktiibuot buot duohtadeamit galggašedje bearihit. Dát lea danne go guohtumat biđgejuvvot bihtáide, maid lea vátis ovttašahhtit bohcco dárbbuide go galget leat maŋŋálas «rabas guovllut» ja johtolagat. Boazoguohtumiid ná fragmenteren lea leamaš, ja veadjá ain leat, okta daid duođalamos áitagiid dálá boazodollui.

Stuorra hástalussan lea oažžut áddejumi boazodili areáladarbui ja mo iešguđet doaimmat váikkuhit boazodoalu. Buoret áddejupmi šaddá ee. go gulahallá guoskevaš beroštumiiguin, ležžet dal almmolaš dahje priváhta beroštumit. Boazodilli fertte ieš leat doaibmi dán barggus ja searvat daid arenain gos areálatnima eavttut digaštallojit ja mearriduvvojit. Dasto lea dehálaš ahte boazodoalu areálatnain boahá oidnosii buvttadeaddji ja doaibmi boazodoalu bokte.

Sihkarastin dihtii boahhtevaš birgennávccalaš boazodoalu, dárbbášuvvo buorebut sihkarastit boazodoalu areálaid, ja áinnas daid areálaid mat dárbbášuvvojit ceavzilis boazodollui. Vai dán oažžu áigái, de lea Eanandoallo- ja biebmodepartemeanta nugo boazodili ovddasvástideaddji fágadepartemeantan, oaidnán dárbbášlažžan nannet departemeanttaidgaskasaš ovttasbarggu, ja dan bokte láchit dili nu ahte sámi boazoguoovuin eanet jurddaša ollislašvuoda areálahálldašeami dáfus. Bargu lea lágiduvvon prošektan. Prošeavtta hovde stivrenjoavku mas guoskevaš departemeanttat leat mielde, nugo Eanandoallo- ja biebmodepartemeanta, Birasgáhttepartemeanta, Gelda- ja guovlo-

departemeanta, Bargo- ja searvadahttindepartemeanta, Oljo- ja energijadepartemeanta, Suodjalusdepartemeanta ja Justiisadepartemeanta. Stivrenjoavkku jodiha Eanandoallo- ja biebmodepartemeanta. Joavku ovddasvástida oainnusin oažžut ja konkretiseret dárbbuid ja vejolašvuodaid, ja juohkit ovddasvástádusa daid doaibmasurggiid čuovoleami ektui maid stivrenjoavku dáhttu dárkilat čielggadit ja árvoštallat. Dás eaktuduvvo ahte dan čuovvolit ovddasvástideaddji departemeanttat, dahje jo departemeanttaidgaskasaš bargujoavkkut mat addon mandáhta ja áigemeari siste, raportterejit stivrenjoavkui. Dáid raporttaid vuodul sáhtta stivrenjoavku ovddidit konkrehta doaibmaevttohusaid ovddasvástideaddji departementii. Evttohusat sáhttet ee. guoskat gustojeaddji regeliid nuppástusaide, ja evttohusaide mat láchet dili buoret dialogii ja ovttasdoibmii gaskal boazodili ja eará meahccegeavaheaddjiberoštumiid. Earret dan ahte evttohusat sáhttet leat veahkkin juksat proševtta mihtuid, de galget evttohusat vel leat veahkkin deavdit nati-onála ja riikkaidgaskasaš geatnegasvuodaid sámi boazodili ektui.

20.3.4.1 *Areálahálldašeapmi boazoguohtuneatnamiin*

Plána- ja huksenláhka lea guovddáš láhka boazoguohtoneatnamiid areálahálldašeamis. Boazodoalu guovllustivrrat leat gulaskuddanásahus ja vuosttušeiseváldi gieldaplána areáloasi ja muddenplánaid ektui, ja dat sáhttet váidit sierralohpe-mearrádusaid. Guđege boazoguohtonguoovuidd boazodoallohálldahus lea dáid áššiide fágalaš ráddeddi orohatstivrraide ja guovllustivrraide, ja guovllustivrraid čállingoddi.

Ráddehus lea Plánaláhkálvdegotti evttohusa vuodul ovddidan Od.prp. mas lea plána- ja huksenlága odđa plánaoassái evttohus, gč. 7.6 ja 20.2.1 kap. Láhkavevttohusas lea ráddehusa mielas leamaš dehálaš láchit dili nu ahte boazodoalu areáladilli sáhtta buoriduvvot, dan bokte ahte plánat garra-sabbot galget oainnusin oažžut boazodili dárbbu ja beroštumiid. Seammas láchčo dilli nu ahte boazodili beroštumit galget áimmahuššot iešguđet plána-proseassain. Evttohus sistisdoallá ee. ahte lága mielde galget plánat sihkarastit sámi ealáhusaid luondduvuodu, ja leat veahkkin čadahit riikkaidgaskasaš konvenšuvnnaid lága ovddasvástádus-suorggi siskobealde. Dán oktavuodas čujuhuvvo ahte eamiálbmogiid vuoigatvuodaid suodjaleamis areála- ja plánaoktavuodas lea ON-konvenšuvdna 1966 siviila ja politihkalaš vuoigatvuodaid hárrái 27 artihkal hui guovddázis. Dát guoská vel 1992 konvenšuvdnii biologalaš mánggabealátvuoda birra, ja

ILO-konvenšuvdnii nr. 169 eamiálbmotvuoigatvuođaid birra.

Dasto láchčo láchkaevttohusas dilli nu ahte galget leat oktasaš plánenbarggut daid guovlluin main stáhta, regionála plánaeiseválddit ja gielddat ovttas ovddásvástit čovdit dakkár plánebargguid main lea regionála dahje nationála mearkkašupmi. Plánat mat sihkarastet boazodoalloareálaid sáhtta leat dakkár guovlu. Regionála plánaid sáhtta ráhkadit dakkár áššiide mat gusket mángga gildii. Dákkár plána dárbbu galgá fylkkadiggi (regionála plánaeiseváldi) mearridit, ovttasrádiin guoski gielldai-guin ja orgánaiguin, ja mearridettiin regionála plánastrategiija. Dákkár pláni sáhtta dohkkehuvvot plánaearrádus mii sáhtta gielddat álggahit dárkilat čilgejuvvon huksen- ja rusttetdoaimmaid. Ráddehus čujuha ahte boazodoalu ektui dárbbasa rasttildit mángga gieldda rájaid, go bohccot dárbbasit mánggalágan ealáhaga jagi botta, mii fas dávjá mearkkaša ahte rasttilduvvojit gielddarájájat ja fylkkarájájat.

Boazodoalloberoštumit bohtet vel dasto čielgasabbot ovdan láchkaevttohusas, go leat evttuhuvvon ođđa regelat areálaulbmiliid, deastaavádagaid ja mearrádusaid hárrái. Namuhuvvon nuppástus-evttuhusat oktan sierralohpemearrádusa gáržžide-miin ja go boazodili vuosttušlohpi iešguđet plánaide joatkkašuvvo, leat Ráddehusa árvvoštallamiid mielde dehálaččat go galgá sihkarastit boahhteáiggi areálavuođu ceavzilis boazodollui. Evttohuvo vel ahte Sámediggi oázžu vuoigatvuohta ovddidit vustuša plánaide daid áššiin mat leat sakka mearkkašahttin sámi kultuvrii ja ealáhusdoaimmaheapmái. Go leat vuostálasvuođat boazodoalloberoštumiin, de galget guovllustivrrat čilget ealáhuslaš árvvoštallamiid, ja Sámediggi galgá fas čilget eanet oppalaš politihkalaš árvvoštallamiid.

20.3.4.2 Boazodoalloareálaid árvoluohkádeapmi

Gieldda ja regionála areálahálldašeamis lea hástalus ahte ii leat makkárga árvoklassifiseren boazodoalu areálatnima hárrái. Boazodoallohálldahusas lea vuoruhuvvon bargun ráhkadit vuogi mo lokaliseret daid areálaid mat leat dehálaččat sihkarastit ceavzilis boazodoalu. Vuohki galgá vuolgguhuvvot dálá areálageavahankárttaid árvoklassifiseremis. Areálageavahankárttat leat orohagaid mielde digitála kárttat, ja gokčet visot boazoguhtoneatnamiid Norggas.

Ráddehus čujuha leat dehálažžan ahte boazodoallu oassálastá árvoklassifiserema ráhkadeami oktavuodas. Kárttat leat dehálaš veahkkin gieldda ja fylkkagieldda plána-proseassaide, go dat čalmustahttet boazodoalu areálatnima, ja soitet sáht-

tit stivret dárbbaslaš doaimmaid dakkár guovlluide mat eai nu garrasit váikkut boazodoalu. Dát ii mearkkaš ahte maŋimuš namuhuvvon guovllut adnojit luvvejuvvon boazodoaluss dahje eai leat dasa mávssolaččat.

20.3.4.3 Váikkuhusčielggademiid láchkaásahusat

Váikkuhusčielggademiid láchkaásahusat leat dehálaččat veahkkin kártet iešguđetlágan plánaid ja doaibmabijuid vejolaš váikkuhusaid boazodollui. Gustojeaddji láchkaásahus váikkuhusčielggademiid birra plána- ja huksenlága vuodul, bodii fápmui cuoŋománu 1.b. 2005. Dan ektui go ovdalis láchkaásahus, dagaha ođđa láchkaásahus ahte dárkilat definerejuvvon doaibmabijuid ja plánaid geažil, soaita fertet čielggadit váikkuhusaid jus dain soitet leat váikkuhusat boazodollui. Dasa lassin deattuhuvvo ahte doaibmabiju dahje plána váikkuhusaid árvvoštallamis, de galgá árvvoštallat doaibmabiju kumulatiivva mihtilmasvuoda eará čadahuvvon ja plánejuvvon doaibmabijuid ektui dan doaibmabiju váikkuhanguovllus. Doppe gos boazodoalloberoštumiide dát čuoŋcá, galget plánaid ja doaibmabijuid ollislaš beavttut árvvoštallot juohke boazoorohagas. Dasto lea boazoáiddi guhkkodat oani-duvvon 50 km:s 30 km:i go galgá árvvoštallot galgá go das čielggadit váikkuhusaid.

20.3.4.4 Boazodoalu bággonistanohcamat Lulli-Trøndelágas/Hedmárkkus

Boazodoallovuoigatvuođa geográfalaš duhkodat lea dakkár fáddá mii maŋimuš jagiid lea leamaš guovddáš áššin. Fuomášupmi lea sakka leamaš Alimusrievtti mearrádusa vuodul 1988 Korssjøfjell-áššis. Alimusriekti gávnnašii ahte dihto dárkilat čilgejuvvon guovllus boazoguovlluid hálldašanrájaid siskko-bealde, ii lean ásavuvvon boazodoallovuoigatvuohta dološ áiggi rájes geavaheami vuodul. Dán duomu rádjai ledje sihke ealáhusa ja hálldašeamis beales bidjan vuodđun ahte boazoguovlluin lei vuoigatvuohta boazodollui. Sd.died. nr. 28:i (1991–92) *Nana bissovaš boazodoallu*, giddejuvvui dán dilálašvuodas sakka fuomášupmi, ja evttuhuvvojedje nuppástusat boazodoalloláhkii. Vai galggai čovdit boazodoallovuoigatvuođa geográfalaš duhkodatgažaldaga, de nuppástuhtui boazodoalloláhka 1996:s nu ahte lágas boahatá njuolga ovdan ahte boazosápmelaččaid vuoigatvuođat ja geatnegasvuođat gustojit sámi boazoguovlluid dálá rájaid siskko-bealde, earret jus eará ii čuovo sierra riektediliid. Lassin vel nuppástuhtui boazodoallolága bággo-

lonistanvuoddu nu, ahte stáhta sáhtta addit lobi bággonistit boazodoallovuoigatvuoda vejolaš areálaid sámi boazogovlluin, ja dalle go duopmostuolut leat gávnahan ahte boazodoallovuoigatvuoha ii gusto.

Alimusriekti celkkii duomu 1997:s Aursundenášsis. Alimusriekti gávnahii ahte ovttá guovllus sámi boazogovllud hálldašánrájaid siskko-bealde, ii lean ásahuvvon boazodoallovuoigatvuoha. 1998/1999 šiehtadusa boazodoallošiehtadallamiid oktavuodas ovddidii Norgga Boazosápmelaččaid Riikasearvi (NBR) gáibádusa ahte eiseválddit galget dárkilat čielggadit mo áigot čuovvilit dan dili mii lea čuožžilan máttasámi guovlluin maŋgil Alimusrievtti duomu Aursundenášsis. Dalá Ráđdehusas bodii čielga dáhttu ahte galgá sihkarastit máttasámi boazodoalu ealáhusvuodu, ja eaktuduvvui ahte dát sihkarastin vuosttažettin galggai leat láigošiehtadusaid bokte. Čujuhuvvo Sd.prp. nr. 49:i (1997–98) ja Sd.dieđ. nr. 18:i (1997–98). 1998 gáibidii Riast-Hylling boazoorohat boazodoalloga § 31 vuodul bággonistit boazoealáhaga daid guovlluin mat siskkilduvvojit Alimusrievtti 1897 ja 1997 mearrádusaide, sullii 121 njealljadaskilomehtera areála. Dasto sáddii Femunden boazoorohat 1999:s bággonistangáibádusa boazoealáhahkii sullii 260 njealljadaskilomehtera areála Korssjøfjelletis ja dan birrasiin.

Bággonistanohcama vuodul nammadii Eanandoallo- ja biebmodepartemeanta šiehtadallánlávdegotti man mandáhtan lei ráhkadit guhkesáiggi guohtonšiehtadusevttohusa Aursundenguvlui. Stáhta šiehtadallánlávdegoddi lágidii šiehtadallamiid ja soabai boazoguohtonšiehtadusa nammaduvvon eanaeaiggátlávdegottiin mii ovddastii eanaš eanaeaiggádiid. Boazoguohtonšiehtadus mearkašii ee. sullii 40 km maŋgálas ráđjaáiddi ceggama. Maŋit áiggis čájehuvvui ahte dušše 38 pst. eanaeaiggádiin dáhtto guorrasit sohppojuvvon šiehtadussii. Dasto mitalii Riast-Hylling boazoorohat ahte eai sáhttan dohkkehit šiehtadusa, ja doalahedje bággonistanohcamušaset.

Maŋgil mánga oktavuodačoahkkima sáddejuvui 2003 čavčča ođastuvvon šiehtadus vuolláičállimii guoski eanaeaiggádiidda Aursunden dáva-bealde. Eanaš eanaeaiggádat guorrasedje dán šiehtadussii. Sámediggi, boazodoallu, dan stivrenorgánat ja luonddugáhttenberoštumit eai datte dorjon šiehtadusa sisdoalu. Vaikke nu lei, de sáddii Eanandoallo- ja biebmodepartemeanta ohcama Plassje gildii oážžut lobi cegget áiddi plána- ja huksenlága mearrádusaid mielde. Plassje gielldastivra hilggu ohcama. Hilgun váidui, ja sáddejuvui Máttá-Trøndelága fylkkamánnii loahpalaš mearrideapmái. Guovvamánus 2006 meannudii fylkkamánni depar-

temeantta váidaga dainna bohtosiin ahte Plassje gieldda hilgun doalahuvvui.

Plassjeguovllus leat guhká leamaš riiddut gaskal eanadoalu ja boazodoalu. Riidduid mahtodat lea molsašuvvan. Vaikke leat leamaš mánggalágan čoavddavuogit daid riidduide mat leat leamaš, de leat eanaš riiddut čovdojuvvon go leat soahpan dáhtolaš šiehtadusaid. Alimusrievtti mearrádus Aursundenášsis ja Korssjøfjelletis ii leat dagahan ahte riiddut dán guovllus leat geahpeduvvon. Dása lea sivvan ahte bohccot ain bahkkejit daid guovlluide ja ahte dat guhtot gittiidge. Eanaeaiggádat čujuhit váilevaš guodoheapmái ja čuovvoleapmái boazoeaiggádiid beales Alimusriekteduomu dáfus. Boazoeaiggádat fas bealsteaset čujuhit dasa ahte duopmu lea ásahan lobálaš boazodollui rájá maid lea veadjemeahtun doallat, ja ahte eanaeaiggádat fertejit sihkarastit gittiideaset áiddiiguin.

Ráđdehus áiggošii gávdnat čovdosa dán bistilis riidui, čovdosa mii sihke sihkarastá máttasámi boazodoalu buori vuogi mielde ja dán guovllu doaibmi eanadoalliid. Áiggan lea olahit dáhtolaš čovdosiidda eanaeaiggádiiguin. Dan oktavuodas lea Ráđdehus Eanandoallo- ja biebmodepartemeantta bokte láchčan dili ođđa boazoguohtonšiehtadusaid šiehtadallamiidda Aursundenguvlui. Dáid šiehtadallamiid mandáhta lea Stáhta beales ahte galgá šiehtadallat guhkesáiggi boazoguohtonšiehtadusaid, mat sihkarastet sihke guovllu boazodoalu ja doaibmi eanadoalliid ealáhusvuodu. Muhtin guovlluin eaktuda dát ahte ceggejuvvojit áiddit. Áiddiid áiggan lea heađuštit bohccuid vahágahttit eanadoalloareálaid, sihkarastit doarvá guohtuma doaibmi oapmedoaluide, ja buoridit doaibmadilálašvuodaid sihke eanadoallái ja boazodollui. Muđui galget áiddit ceggejuvnot nu ahte dat eai leat nu sakka vahágin guovllu fuodduide ja olgunastindoaimmaide. Jahkemolsašumis sohpe Stáhta šiehtadallánlávdegoddi ja eanaeaiggádiidlávdegoddi davábeal Aursundena ođđa boazoguohtonšiehtadusa. Korssjøfjelletisge leat maŋimuš áiggiid leamaš šiehtadallamat, ja dáppege leat šiehtadallánlávdegottit bohtán ovttaide šiehtadusa hárrái. Dan duhkodahkii go ovttaskas eanaeaiggádat eai guorras šiehtadusbohtosi mii lea šiehtadallon, soaitá ráđdehus fertet árvoštallat guohtunvuogitvuodaid bággonistit.

20.3.4.5 Konsultašuvnnat

Stuorat huksendoaimmain ja gáhttenevttohusain (gč. 20.2 kap.) ferte ráđđadallat boazodoaluin. Dákkár áššiin ii leat doarvá dušše ráđđadallat Sámedikkiin. Lea dehálaš ahte lágiduvvo buriid proseasaide mat čuvvot ráđđadallanortnega ulbmila, ja galggašii gal juohke boazoorohagain ráđđadallat.

20.3.5 Boazodoalu vearut ja divadat

Jahkásaš boazodoallošiehtadallamiid oktavuodas lea Norgga Boazosápmelaččaid Riikasearvi (NBR) mángii ovddidan gáibádusa vearuide ja divadiid hárrái boazodoalus, maŋimus 2007/2008 boazodoallošiehtadusa šiehtadallamiin. 2006/2007 boazodoallošiehtadusa šiehtadallamiin čielggaduvvui politihkalaš dásis ahte galgá nammaduvvot bargojoavku mii galgá árvvoštallat mađđása go 1982:s jorai divatluvven nu ahte šattai lassi doarjagin. Dás čujuhuvvo Sd.prp. nr. 64 (2005–2006) 2006/2007 boazodoallošiehtadusa birra 4.8 kapihttala máinnašeapmái. 2006 čavčča nammaduvvui bargojoavku mas ledje Finánsadepartemeantta áirasat ja Eanandoallo- ja biebmodepartemeantta golbma olbmo. Bargojoavku ovddidii raporttastis skábmanánu 2006.

NBR ovddidii 2007/2008 boazodoallošiehtadusa šiehtadallamiid oktavuodas dievas buhtadus-/luvengáibádusa divadiidda dan anu ja oastima ovddas mii boazodoalus lea doallofievrruid oktavuodas. Sámediggi lea dievasčoahkkimistis, go meannudii jagi 2007/2008 boazodoallošiehtadusa šiehtadallamiid, ovddidan árvalusa mii vástida NBRa gáibádussii oažžut olles buhtadusa/beassama divadiin. Maiddái dainge šiehtadallamiin, mat leat jagi 2008/2009 boazodoallošiehtadusa olis, lea NBR gáibidan olles buhtadusa/beassama divadiin.

Ášši máinnašuvvo boazodoalloproposišuvnnas mii ovdanbiddjo 2008 giđa.

20.3.6 Strategijjat ja doaibmabijut

- Ráđdehus áigu vuoruhit rámmaeavttuid barggu, ja dása giddejuvvo fuomášupmi odđa boazodoallolága implementerema oktavuodas. 2008 bušeahtas lea juolludeapmi mii lámhá dili nu ahte sáhtta dohkkehit dárbbášlaš rámmaeavttuid.
- Odđa boazodoallolága implementeremis, lea geavahanregeliid hábmen dehálaš. Lága mearádusaid mielde geavahanregeliid birra, lea boahtán reaidu resursahálldašeapmái mas boazodoalus alldes lea guovddáš sajádat, muhto mas eiseválddit mánggaláhkai leat lámhá ja áigot lámhit dili dasa ahte dát šaddá buorre proseassan.
- Ráđdehus lea álggahan proševtta man ulbmilin lea nannet departemeantaidgaskasaš ovtasbarggu vai lasihuvvošii fuomášupmi arealahálldašeami ja boazodoalu birra, ja lámhit dili vai buorebut sihkarastojuvvojit boazodoalloareálat. Proševtta jođiha Eanandoallo- ja

biebmodepartemeanta. Visot guoski departemeanttat oassálastet barggu.

- Ráđdehus lea Od.prp. plána- ja huksenlága odđa plánaoasi birra ovddidan nuppástusevttohusa mii buorida lága vai lea buorebut reaidun, mii fas nannosabbot oainnusin oažžu boazodoalu dárbbuid ja beroštumiid, ja seammás lámhá dili dasa ahte boazodoalu beroštumit áimmahuššojit iešguđet plánaproseassain.
- Barggadettiin oainnusin oažžut boazodoalu arealaanu, galgá boazodoalu arealain ráhkaduvvot árvoklassifiseren. Dát árvoklassifiseren galgá leat guovddáš reaidun gieldda ja regi-onála plánemis.
- Guoski departemeanttat galget ain doaibmilit searvat Máttá-Trøndelága fylkkamánni proševttas «En felles politikk for fjellområdene i Sør-Trøndelag». Go proševtta gárvána, de galgá proševtta sáhttit geavahit dakkár guovllunge riikkas gos leat sullasaš riiddut.
- Ráđdehus áiggošii gávdnat čovdosa daid bistilis riidduide Plassjeguovllus, sihkarastin dihtii máttasámi boazodoalu buori lámhá. Maŋgil šiehtadallamiid orrot dál šaddamin dáhtolaš čovdosat, muhto dan duhkodahkii go ovttaskas eanaeaggádat eai guorras šiehtadusbohtosii mii lea šiehtadallon, soaitá ráđđáhus fertet árvvoštallat guohtunvuoigatvuodaid bággonistit.
- Go leat stuorát doaibmabijut boazoguovlluin, ja maiddái stuorát gáhttenguovlluid ja huksendoaimmaid evttohusaid oktavuodas, de galgá boazodoalu beroštumiiguin ráđđádallat. Áigumuššan lea dakkár áššiin hábmet dárkilat njuolggadusaid ráđđádallanprosessii.

20.4 Guolástus- ja áhpedoalloealáhus

Soria Moria-julggaštus dieđiha odđa ollislaš riddopolitihka. Soria Moria-julggaštus deattuha dasto mearrasuorggi leat ovta daid viđa vuoruhansurggiin main Norggas leat erenoamáš ovdamunit.

Riddo- ja guolástuspolitihkka galgá leat veahkin guhkitáigásaš ja birrasa dáfus dohkálaš árvoháhkamii olles servodahkii, ja seammás dagahit vuoiggalaš riggodatjuogadeami. Ráđdehusa višuvdnan lea ahte miehtá rittu galgá leat vejolaš doalahit nana servodagaid. Dárbu lea ražastit vai galgá olahit odasteami ja ovdánahttima, seammás go áimmahuššá báikkálaš servodagaid main leat stuorra nuppástuhtinhástalusat.

Ollislaš riddopolitihkka eaktuda dáhttu ja máhttu oaidnit oktavuodaid ja beavttuid iešguđetlágan suorgepolitihkalaš doaimmain. Guolástuspoli-

Boksa 20.2 Sámi guolástusdutkanfierpmádat «Fávllis»

«Fávllis» lea ovttasbargu mánggalágan dutkanásahusa ja gealboguovddáza gaskkas, mat iešgudetláhkai barget daid resurshálddašemiiguin, vuoigatvuodaáššiguin ja ekonomalaš ja kultuvrralaš diliin, mat mearrasámi ássanguovlluin leat. Fierpmádat lea áshuvvon Romssa Universitehta sámi dutkamiid guovddáza vuolgagiin. Mihttomearrin lea ovdanbuktit odđa áššáiguoski dieđu dáza ja sámi hálddašepmái, leat mielde mánggafággat ovttasbarggus gaskal áigequovdilis fágabirrasiguin Norggas ja eará riikkain, ja leat mielde guhkitáiggi dutkiidrekruutteremis sámi guolástusdutkanama fáttáide.

Dan barggu jođiha bargojoavku mas lea luonddudiedalaš, juridihkalaš ja servodatdiedalaš gealbu, ja mas Sámediggige lea ovddastuvvon guolástusfágalaš gealbbuin. Fierpmádat lea ovddemustá vuotnavuogádagaid ekologalaš diliid ektui, ja hálddašanguoski fáttáid ektui (mas vuoigatvuodaáššit, árbevirolaš máhttu ja mielmearrideapmi deattuhuvvojit). Mánnga oasseprošeavtta galget ráhkaduvvot, masa gullet case-iskamat Ivvgu, Porsánngu ja Deanu vuonain. Dáid vuonaid oktavuodas lea dán plánemis dán rádjái áshuvvon oktavuoha njeallji máhttoinstitušuvnnain: Várjjat sámi musea, Ája sámi guovddáš Gáivuonas, Mearrasámi diehtoguovddáš Porsánngus ja Sámi Ealáhus- ja Guorahallanguovddáš Deanus. Fierpmádaga váldomihttomearrin lea viiddidit diehtovuodu guolástusa seailuheamis ja nannemis, nugo deahálaš vuoddun sámi guovlluid bargui, árvoháhkamii ja ássamii.

Fávllis sáhtta mearkkašit čiekŋalasas, čázi vuolde dahje leat guhkin mearas.

tihkalaš barggut, eanadoallopolitihkka, gealboloktendoaimmat, gaskaoamit ealáhus- ja guovlluovdánahttimis, johtolat ja áinnas biras- ja sosialpolitihkalaš doaimmat mearkkašit buot eanemusat go dat laktásuvvojit stuorat, servodatlaš oktavuhtii. Dien ollisvuoda meannudanmearkkašupmi deattuhuvvo ráđđehusa moanaid strategalaš dokumeanttain, ovdamearkka dihtii stuoradiggediedáhusas guovllu- ja regionálapolitihka birra, Sd.died. nr. 21 (2005–2006) *Hjarte for hele landet*.

Guolástus- ja áhpedoalloealáhusas leat mángga dáfus ovttaláganvuodat beroškeahtta regionála dahje báikkálaš sajiin, seammás go leat regionála iešvuodat mánggalágan potenciálain. Nuppi dáfus mearkkaša ealáhus hui ollu mángga báikegotti ovdánahttimii. Ja nuppi dáfus ferte dat gierdat garra riikkaidgaskasaš gilvuu ja máilmeviidosas ovdánahttinvieruid. Diet dilli sáhtta orrot gáržžideaddjin, seammás go das bohtet odđa hástalusat ja vejolašvuodat. Ealáhus ferte nagodit dustet nuppástusaid ja leat dynamalaš, ja das ferte leat dáhttu duššadit stirdon vieruid ja buvttadanproseassaid.

Guolástus- ja áhpedoallohálddašeamis leat nati-onála hábmemat ja bajitdási strategiija vuoddun, mas geađgejuolgin leat ceavzilis bivdimat guhkitáiggi perspektiivvas. Dien dáfus lea ealáhus riikkaidgaskasašge, go Norgga guollebivdu ovddemustá lea dain guovlluin gos Norggas lea juogaduvvon hálddašanoavddasvástádus eará našuvnnaguin. Dat eaktuda riikkaidgaskasaš šiehtadusaid ja daid mielde čuvvot sihke geatnegasvuodat ja vuoigatvuodat. Ovttasbargu riikkarájáid badjel gártá leat dehálažžan dakkár surggiin go hivvodatdutkan, guolledarvvasvuoha, doaimmat mat váikkuhit vuostá lobihisvuodaid guolástusas ja jođus, márkaniidda beassan ja kvalitehtadárkkisteapmi sihkarastin dihtii geavaheaddjiide oadjebas ja buori mearrabiepmu.

Govvideaddji ovdamearkan dása lea dat ollu lobihis dorskebivdu Davvi-Atlantieris. Dat ovddasta stuorra hálldahuslaš hástalusa danne go dat hedjonahtta vejolašvuoda ovddidit ceavzilis hálldašapolitihka. Guollenáli ahtanuššamii čuočca go bivdu bistá guhká ja ollu bivdojuvvo, mas fas leat sosioekonomalaš váikkuhusat, erenomážit davviguovlluin. Ráđđehus lea ovdanbuk-tán oaivilis daidda riikkaidgaskasaš rahčamušaide, vai bissehivččii dien lobihis bivddu, sihke bivdodárkkistandoaimmaid lasihemiin ja hápmandárkkisteami šiehtadusaiguin go gáddái buktá guliid. Soria Moria-julggastusa eará doaimmat mat leat jurddašuvvon nannet guliid doalvuma daidda guovlluide mat eai birge guolástusa haga, lea čavget buktegeatnegasvuodavugiid ja fas álggahit guovllu earreortnega.

Guollebivdu mearkkaša hui ollu mángga sámi báikkis, ja dávjá lotnolasat eará ealáhusaiguin. Dien lea gielddalávdegotti eanetlohkuge deattuhan (gč. Árv. S. nr. 110 (2002–2003)). Stáhta áigu, danne go lea guollesurssaide hálddašeadjin, váldit vuhtii dan mii leažžá buoremus searvevuhtii ja eará geatnegasvuodaid mat stáhtas ležžet, earret eará nu ahte váldá vuhtii ahte hálddašandoaimmat

leat mielde sihkarastimiin sámi kultuvrra ávnnaslaš vuodu.

Sámi guollebivdu lea ovddemustá vuotna- ja riddobivdu. Árbevirolaš mearrasámi ássanguovllut leat eanaš riddo- ja vuotnaguovlluin Nordlándda davviguovlluin, Romssa bokte ja Finnmárkkus gitta Ruošša rájá rádjai.

Go guolástusas lea hirbmat dehálaš mearkkašupmi sámi kultuvrra ávnnaslaš vuodui, de gullet moanat guolástusášši Sámedikki ja Ráddehusa gaskasaš ráddádallanšiehtadussii. Geahča maiddái Sámedikki jahkediedáhusa čuoggá 10.4.

20.4.1 Guolástanláivadaga vuogádatlaš váikkuhangaskaommit

Ráddehus bijai cuoŋománu 16. b. 2007 ovdan strukturiedáhusa guollefatnasiidda strukturpolitihka birra (Sd.died. nr. 21 (2006–2007)). Dat lea vuodđuduvvon Strukturlávdegotti árvalussii (NOU 2006:16) mii geigejuvvui borgemánu 19. b. 2006 ja dan gulaskuddamiid cealkámušaide. Diedáhusas evttohuvvui earret eará ahte strukturearit galget juolluduvvot ain 20 jahkái (25 jahkái daid strukturieriide mat jo leat juolluduvvon). Dasto evttohuvvui viiddidit strukturearreortnega nu ahte dat guoská vel gaskal 11 ja 15 mehtera fatnasiidda, ja riddo- guolástanfatnasiid eari alimus mearri evttohuvvui vuoliduvvot. Ráddehusa evttohus dohkkehuvvui Stuoradikkis geassemánu 5. b. 2007, ja bodii fápmui gonagaslaš resolušuvnna bokte geassemánu 8. b. 2007.

Finnmárkku riddo- guolástanlávdegotti árvalusa (gč. 20.1.3 kap.) meannudeapmi veadjá šaddat mearkkašahttin strukturgaskaomiid hábmemiidda.

20.4.2 Ođđa áhperesursaláhka

Ođđa áhperesursalága bargu lea vuodđuduvvon Áhperesursaláhkálávdegotti čielggadeapmái (NOU 2005: 10 Lov om forvaltning av viltlevende marine ressurser). Sámediggi lei dán lávdegottis ovddastuvvon. Daid áššiid gaskkas maid lávdegoddi galggai čielggadit ja árvvoštallat, lei mearrádusaid laktin daid álbmotrievttalaš geatnagasvuodaid ektui maid Norga lea váldán badjelasas eamiálbmogiid hárrái. Guolástus- ja riddodepartemeanta lea bargan lávdegotti evttohusa čuovvolemiin, ja lea bidjan ovdan odeldiggeproposišuvnna ođđa áhperesursalága birra (Od.prp. nr. 20 (2007–2008)). Dan oktavuodas leat leamaš ráddádallamat Sámedikkiin, sihke politihkalaš ja hálldahuslaš dásis.

20.4.3 Stuoradiggediedáhus gonagasreappáid hálddašeamis

Guolástus- ja riddodepartemeanta lea ovddidan stuoradiggediedáhusa gonagasreabbá hálddašeami birra, Sd.died. nr. 40 (2006–2007). Diedáhusa barggu álgu lei rabas čoahkkin Buodggáhis borgemánu 2006. Guolástus- ja riddoministtar oas-sálastii ja son dat bivddii čoahkkima. Čoahkkimis beasai departemeanta gullat oaviliid ja evttohusaid mat de leat váldon mielde stuoradiggediedáhusa barggus. Departementii bohte maid eará evttohusaid mat dat lea geahčadan ja guorahallan.

Ulbmilin stuoradiggediedáhusain gonagasreabbá birra lei čájehit mo gonagasreabbá lea bohtán Norgga áhpeguovlluide ja mo gonagasreabbá lea hálddašuvvon dán rádjái, ja daid bokte ráhkadit oktasaš vuodu nátionála strategijai mo boahttevuodas hálddašit gonagasreabbá.

Dat guovllut gos gongagasreabbá lea, ja ná gusket gonagasreabbápolitihkkiige, leat maiddái guovddáš mearrasámi guovllut. Ráddehusa prinsihppa lea ahte sii geaidda gonagasreabbá lea eanemus vahágin, sis galgá leat vuosttašvuogatvuolta ávkkástallat dainna resurssain. Stuoradiggediedáhusas gonagasreabbáhálddašeami birra evttohuvojit čovdosat mat atnet dán deastta beroškeahtá čearddalašvuodas.

Finnmárkku riddo- guolástanlávdegotti árvalusa meannudeapmi veadjá šaddat mearkkašahttin gonagasreabbáhálddašeami hábmemii.

20.4.4 Guovloeriid ortnet

Ráddehus álggahii 2006 čavčča guovlluearreortnegiin dego geahččalanortnegin Nordlánddas, Romsas ja Finnmárkkus. Áiggan lei heivehit dili nu ahte sáhtá varas guoli buktit reidenindustriijai dakkár guovlluide mat eai birge dan haga, ja dakko bokte lea daid guovlluin sihkarastimin doaimma, barggaheami ja árvoháhkama. 2006:s biddjui 3 pst. dorsejoavkoeriin dorsefeastonuohttefanasjovkui ja guovlluearreortnegii gis biddjojede gaskal 15 ja 21 mehtera ja gaskal 21 ja 28 mehtera konvenšuvdna ealla riddofatnasat. Ollislaš oassi mii biddjui guovlluearrái lei 3 484 tonna oppalaš Norgga earis, mii lea 212 700 tonna dorski.

Guolástusdutkanama árvvoštallanraporta mii lea geahččalanortnega birra geigejuvvui Guolástus- ja riddodepartementii njukčamánu 2007. Raporta čájeha earret eará ahte ortnega beaktu lea dan duohken ahte guovllueriid geažil šaddá eará guollejuohku go dábalaš guollebivddus, ja ahte dábalaš guollebivddu ovdánahttin mearkkašii ollu guovlluearreortnegii. Dasto leat raporttas moanat rávva-

Govus 20.2 Sállannuorri Finnmárkkus

Gáldu: Samfoto

gat mo ortnet galggašii heivehuvvot vai sihkarastá ahte politihkalaš mihttomeriid juksá, ja eará gaskaomait guorahallojit seamma mihttomeriid juksama ektui. Dán geažil muddejuvvui guovlluearri ja jotkojuvvui geahččalanortnegin jahkái 2007, seamma guollemeriiguin go 2006:s.

Ortnet lea leamaš gáibideaddji hálddahušlaš ččat ja 2006 ja 2007 vásáhusat eai leat nu buori beavttuin, go mii lei vurdojuvvon. Vejolaš sivvan lea ahte dat earri mii lei, lea juhkkujuvvon menddo mángga báikegoddái, nu ahte ii leat sáhttan ollu bivdit iešgudet rusttegiin.

2008:i lea guovlluearretortnet de heaittuhuvvon ja lea álggahuvvon dakkár molssaeaktu mas dorskeeari oassi lea várrejuvvon oalgebivdoortnegii. Dákkár ortnegis ii šatta njuolga geográfalaš vuodduuvvon hovdenvejolašvuohta, muhto ná galggašii oalgguhit ahte earreosis bivdojuvvon eará guolli go dorski (oktan sáiddiin ja divssuin). Dát livččii lasihan guollehivvodaga, ja nu maid leat buorrin mángga báikegoddái.

Nuppástusat leat ságaškuššon Sámedikkiin skábmamánu 26.b. 2007 ráđđádallamiin. Sámediggi válldii ášši vuhtii ja máhccá áššái maŋŋil go lea ožžon eanet dieduid ortnega váikkuhusaid birra.

20.4.5 Akvakultuvra – luossa ja dápmot

Luosa ja dápmoha biebmanlobit juhkkujuvvojit juohkinvuoruid bokte, main dihto lohku almmuhuvvo dihto eavttuid mielde. 2002 rájes lea mákson dáid lobiid ovddas. Máksu lea leamaš ovdagihtii mearriduvvon 5 milj. ruvdnui juohke lobi ovddas olles riikkas, earret Finnmárkkku fylkkas gos máksu lei biddjon 4 milj. ruvdnui. Vuolideapmi lei gilvuu heajut beliid árvvu mielde árvvostallama vuodul,

go dáppe leat guhkes gaskkat márkaniidda ja guhkit buvttadanáigi go mudui riikkas.

2006 čavčča almmuhuvvojedje 10 odđa lobi biebmat luosa ja dápmoha Finnmárkkus ja dalle giddejuvvon fáladatvuoru bokte. Lobit leat logi jahkái dan gielddas gosa dat leat áсахuvvon ja čiežas dain biddjojedje Nuorta-Finnmárkkui ja golmmas fas fylkka oarjeguovlluide.

Ráđđehussii lea leamaš dehálaš oalgguhit odđa ealáhusdoaimmaide fylkka riddoguovlluin. Sámediggi lea dovddahan veahá balu danne go oalle ollu guolit besset luovus biebmanealáhusain ja lea deattuhan ahte biebman ii galgga šaddat áittan luondduguollenállái. Ráđđehus áiggošii geahpedit lovpema ja áigu čavget gáibádusaid biebmanrusttegiidda. Ortnegiid álggaheapmi mas nátionála luossavuonat ja luossačázadagat lea dehálaš doaimbidju luondduluosa gáhttemii.

20.4.6 Luossalobit Moskái Divttasvutnii

2002 čavčča juhkkujuvvo nuvttá guokte luossabiebmanlobi, mat galge julevsámi gillái Moskái Divttasvuona suohkanis Nordlánddas. Ráđđehusa bealis atne dán leat guovllupolitihkalaš doaimma oassin, man álgun lei dáhttu ahte galggašedje bisuhit ássama hui unna ja hearckes servodagažis. Nordlandsforskning lea árvvoštallan juohkima beavttu (NF-raporta 10/2005 Fjordfolk på konsesjonsjakt). Báikkálaš vuordámušat leat leamaš hui stuorrát dáid biebmanlobiid mávssolašvuhtii. Biebmanrusttegat leat duddjon muhtin bargosajiid, muhto dušše dat eai leat nagodan bissehít fárrema Moskeservodagas.

20.4.7 Guolástusaid davviguovllolaš doaimbajut

Guolástuspolitihkka lea guovddázis Ráđđehusa davviguovllunannemis. Ollislaš resursahálldaš-eapmái gullá gáhttet eamiálbmogiid ealáhusaid luondduvuođu, masa gullá vel gáhttet dan birra mii lea riddoguovlluin ja vel árbevirolaš mearrabivddu ja luossabivddu. Ráđđehus áigu ovddidit dálá ja odđa ealáhusaid vai lea sámi ássamii ja kultuvrii vuodđun.

Ealli marina resurssaid viežžan davvi áhpeguovlluin ja vel ovdánahttin áhpedoalldoaimmaid ja dáid lassiváikkuhusaide birrasii, leat áibbas mearkkašahhtin jus davimus fylkkaid báikkálaš servodagat galget ceavzit. Davvi áhpeguovlluid mearkkašahhtin deattuhuvvo dainna ahte dehálamos guolešlájat Davvinuortaatlanteris ellet muhtin oasi dahje olles áiggi doppe.

Buhtis ja rikkis áhpi, guhkitáiggi nana ja ekosystemii vuodđuduvvon hálddašeapmi ja systemáhtalaš máhttolokten, leat dehálaš eavttut jus galggaš ávkki atnit ealli mearraresurssain, ja dán láhkai ollašuttit árvoháhkkanpotensiála davviguovlluin. Go davviguovlluin lea allakvalitehta varas guolli lahka, de dagaha dat midjiide ovdamuniid gilvva dáfus, maid ráddehus deattuha ahte galgá geavahit. Ráddehusa mihttomearrin lea ahte Norggaáhpi ja Barentsáhpi galget leat buot buoremus hálddašuvvon áhpeguovlluid gaskkas. Ealli mearraresurssaid hálddašeapmi galgá leat vuodđuduvvon daid geatnagasvuodaide ja vuoigatvuodaide mat čuvvot áhpevuoigatvuoda, ja galgá dan bokte sáhttit resurssaid ávkkástallat nu ollu go vejolaš ceavzilis rámmaid siskkoabealde. Ollislaš mearrabirrasa hálddašanplána mii guoská Barentsáhpái ja áhpeguovlluide olggobealde Lofuohta, čielggada daid bajitdási hálddašanprinsihpaid.

20.4.8 Mariidna árvoháhkkanprográmma

Soria Moria-julggaštus cealká ahte min nátionála guolleresurssat galget boahit eanemusat ávkin daid riddoservodagaide mat eai birge guolástusa haga.

Guolástus- ja riddodepartemeanta ásahii Marina árvoháhkkanprográmma 2007:s, joatkagin dan marina innovašunprográmmii mii bodii 2006:s. Prográmma áiggan lea nanosmahttit Norgga mearrabiebmoeláhusaid návccaid vai sáhttet ávkkástallat daid gilvoovdamuniin mat leat Norgga allakvalitehta varas guolis ja dan oppalaš alla gealbodásis mii lea Norggas. Prográmma ulbmiljoavkun leat marina fitnodagat mat áigot strategalaččat bargat máilmeviidosaš ja Norgga mearrabiebmomárkaniid ektui, geatnegahti ja márkanguvlui fierpmádagaid bokte.

Váldodoaimbaidju Marina árvoháhkkanprográmmas lea fitnodatfierpmádat maid doarju muhtin gealboprográmma, traineeortnet, ja vel internátionáliserendoaimbaidju ja ovdánahttinbaidju. Prográmma lasihuvvui 2007:s dainna ulbmiliin ahte galgá nannet ovdánahttinbarggu dain nupástuhttinguovlluin mat eai birge guolástusa haga. Dain guovlluin sáhttet sihke fierpmádagat ja ovttas fitnodagat oázžut doarjaga. Dat oassi prográmmas galgá ovttahttojuvvot ráddehusa oppalaš bargguin hearckes riddoguovlluid ektui ja vel dan nannet.

20.4.9 Ráddehusa varasguollestrategiija

Márkan jearrá miehtá jagi buori kvalitehta varasguollebuktagiid. Datte dahká guollenáli johtinminsttar mas leat stuorra jahkodatmolsašumit vátis bivdominstara, ja dán geažil hástala dat ahte eanet lihkestuvvá varasbuvttamárkaniin. Norga lea vel divrras riikka, mii gilvala máilmeviidosaččat guoli ja guollebuktagiid gávppašeamis. Hálbbes riikkaid gilvaleami geažil, lea galmihuvvon fileabuktagiid hattit njiedjan varasbuktagiid hattiid ektui. Jus ávkkástallat iežamet ovdamuniin, nugo fidnet varas guoli ja lagašvuodain márkaniidda, de sáhttit lasihit árvoháhkama riddoguovlluin.

Ráddehusa varasguollestrategiijas, mii ovdanbiddjui borgemánus 2007, lea mihttun váikkuhit ahte:

- galgá eanet ja jámmadit fidnet varas guoli miehtá jagi
- ovddiduvvo allakvalitehta varas guolli ja dan buktagat mat fállorit márkaniidda
- lasihuvvo ovttasbargu biebmanealáhusain ja guolástusain ja daid gaskkas.

20.4.10 Strategiijat ja doaimbaidju

- Ráddehus lea bidjan ovdan odeldiggeproposišuvnna odđa áhperesursalága birra.
- Ráddehus lea ovddidan stuoradiggediedáhusa gonagasreabbá birra, mii ee. nanne ahte sii geaidda gonagasreabbámárran čuohtá, galget ovddemustá beassat dan resurssa atnit.
- Ráddehus lea jahká 2008 álggahan oalgebivdortnega guovlluearreortnega sadjái.
- Ráddehus lea ožžon Finnmarkku riddoguolástanlávdegotti árvalusa (NOU 2008:5 Retten til fiske i havet utenfor Finnmark), čielggadeapmi sápmelaččaid ja earáid vuoigatvuodain guolástit olggobealde Finnmarkku. Árvalus galgá leat gulaskuddamii viehka ollusiidda.
- Ráddehus áigu ain joatkit muddejuvvon strukturortnegiin.
- Ráddehus áigu deattuhit guolástuspolitihka ja eamiálbmotpolitihka davviguovllubarggustis.
- Ráddehus áigu joatkit marina árvoháhkkanprográmmain.
- Ráddehus áigu lámhit dili vai buorebut sáhtta ávkkástallat min luondduvidá ovdamuniin – lagašvuodta dehálaš resurssaide ja oastingievrar, láddan márkanat – dakkár doaimbaidju bokte mat leat čállon ráddehusa varasguollestrategiijas.

20.5 Eanadoallu, meahcceealáhusat, duodji ja mátkealáhusat

20.5.1 Eanadoallu

Ráđđehus áigu Soria Moria-julggaštusa mielde sihkarastit eanadoalliide boahtovdánahttima ja sosiála eavttuid, seamma láhkai go eará joavkkuide. Dasto lea Soria Moria-julggaštusas deattuhuvvon ahte galgá sihkarastit miehtá riikka dakkár eanadoalu mas lea molsašuddi doallostruktuvra. Dán dahká go nanne strukturprofiilla ja joatká kanaliserenpolitihkain.

Jahkásaš eanadoallosáhkemiin ee. lea ráđđehus deattuhan ahte vuorua eanadoalodoaimmaid boahtobuorideami ja biedgguid eanadoalu doaimbajuid. Dáinna vuoruhemiin bidjá ráđđehus sámi eanadolluige buorebut rámmaeavttuid. Sámi eanadoalu doaimbajut čadahuvvojit ollislaš eanadoalopolitihka siskkoabealde. Dát ii guoska dušše ekonomalaš gaskaomiide, muhto maiddá biras- ja resursapolitihka ektui, biebmapolitihkalaš doaimbajuid deattuhettiin, ealáhusovdánahttima ja opmodat- ja ássanpolitihka vuoruhettiin.

Eanadoalus Davvi-Norggas leat váttis luonduvidá dilit ee. go lea biedggus buvttadeapmi ja bijusgálvuide ja eanadoallobuktagiidda leat guhkes fievridangaskkat. Oalgguhan dihtii doaimbi eanadoalu dán riikaoasis, ja dáikko bokte sámi eanadoalu, lea groavvafuođdarvuodduvuvon šibitbuvttadeamit kanaliserejuvvon Davvi-Norggi, ja heajos bealit dáid buvttademiin buhtaduvvojit mánggalágan guovllusirrejuvvon gaskaomiid bokte. Dát váikkuha ollislaččat dan láhkai ahte bušeahtadoarjja juohke dollui lea gaskamearálaččat sullii 100 000 ruvnno (2007) eanet Finnmárkkus go gaskamearálaččat riikkas. Ovdamearkan oázžu Vestlandetis šibitdoallu 0,34 ruvnno guovlludoarjagiin ovttá lihtera mielkki ovddas, ja Finnmárkkus ges lea doarjja 1,70 kr juohke mielke-lihtera ovddas (gč. 2007 hattiid). Iige addo doarjja dušše ekonomalaš gaskaomiid bokte, mat njuolga dahket mađđasa eanadoalodoaimmaide. Eará ortnegatge vuoruhuvvojit, nugo fievrindoarjja visot dehálaš buvttademiide eanadoalus, ja dat mearkašit ollu davvi Norgga fylkkaide. Earret doarjjaortnegiid, vuoruhuvvo dán riikaoasi eanadoallu vel eará doaimbajuid bokte. Ovdamearka dihtii mearriduvvui 2006 eanadoallošiehtadallamiin várret 1 milj. lihtera mielkeari eará guovlluin ja mii galgá juhkkovuvvot Finnmárkui.

Sámediggi lea jagiin 1995, 2001 ja 2007 ráhkadan diedáhusaid sámi eanadoalu birra. Mañimuš diedáhus dohkkehuvvui skábmamánuš 2007, ja dan váldomihttun lea sihkarastit ja ovddidit sámi

eanadoalu. Sámedikki váldomihttun ealáhussii lea doalahit dan barggaheami ja doallostruktuvrra mii dál lea. Diedáhusat válddahallet mánggalágan vuoruhansurggiid, ja giddejit fuomášumi doalahit eanadoalu ja odasteami eanadoalu oktavuodas.

Sámediggi dáhttu váikkuhanfámu Norgga ealáhuspolitihka hábmemis, go sámi guovlluid ealáhusovdánahttin lea ovddemustá guovddáš eiseválddiid politihka hálddus.

Ráđđehus áigu joatkit daid ásehuvvon proseassaiguin ahte Sámedikkis lea váikkuhanfápmu eanadoalopolitihka hábmemis, dan láhkai ahte Sámedikkis ja Eanandoallo- ja biebmodepartemeanttas lea dialoga ovdal daid jahkásaš eanadoallošiehtadallamiid. Dás vel deattuhuvvo ahte regionála dásis lea oktavuoha gaskal Sámedikki, fylkkamáni ja Innovašuvdna Norga, erenomážit ealáhusovdánahttima doaimbajuid ektui eanadoalu oktavuodas.

Ealáhusovdánahttima 2007–2009 nationála strategiija eanadoalus ja dan oktavuodas «Ta landet i bruk!» guoská sámi guovlluidege. Strategiija váldosáhkkan lea ahte galgá váldit atnui visot resursaid mat leat sadjagasas vai šattašii gánnáhahti ealáhusovdánahttin. Strategiija lea bajitdásis ja lea biddjon viehka ollu vejolašvuoha regionála hábmemii eanadollui ja dan oktavuodas daid fylkkaid mielde ealáhusovdánahttima strategiijaid bokte. Fylkkamánnit dat vddasvástit ovddidit regionála strategiijaid ovttas regionála ovttasbarggiuin.

Oalgguhan dihtii ealáhusovdánahttimii eanadoalus ja dan oktavuodas, biddjojit mánggalágan ekonomalaš gaskaoamit dan doimmi:

Fylkkaid mielde gilleovdánahttinruhta boahťa Eanadoalu ovdánahttinofanddas (LUF) ja dat galgá láhčit dili ealáhusovdánahttimii mii bidjá vuodu guhkesáiggi, gánnáhahti árvoháhkamii ja biedggus ássamii, ja mii lea oppalaččat eanadoalu resurssaid ja erenomážit eanadoalloopmodaga vuodul. Ruhta sáhtta geavahuvvot doarjut mánga muttu fitnodatásaheamis, gitta mobiliseremis ja plánemis, investeremiid ja fitnodatovdánahttima rádjai. Ruhta hálddašuvvo regionála dásis. Finnmárkku, Romssa, Nordlándda ja Namdalen guovllus ii leat makkárga bajimuš rádjá ohcat investeren-doarjaga. Muđui riikkas lea bajimuš rádjá 600 000,- ru.

Biebmobuvttadeami árvoháhkkanprográmma ollašuttá proševttaid mat lasihit árvoháhkama vuoddobuvttadeaddjiide, ja nanne gilvogálgga smávit ja gaskasturrosaš biebmoftnodagaide. Prográmma lea oassin dan ollislaš strategiijas mii láhčá dili buvttadan- ja bálvalusbuvttadeapmái mii lea eanadoalu ollislaš resursavuodu vuodul.

Eanandoallo- ja biebmodepartemeanta sirdá jahkásaččat *Sámediggái* ruđa, mii várrejuvvo eana-

doallošiehtadallamiid oktavuodas. Ruhta, 2 milj. ruvno 2008:s, galgá geavahuvvot sámi guovlluid erenomáš dárbbuid dustemii, ja doarjut sámi eana-doalu ovdánahttindoaimbajuid. Sámediggái ja regionála ja nationála eiseválddiide lea oktasaš bargun buoridit dán ovttasdoaimma.

Ruoná mátkeealáhusa ovdánahttinprográmma álggahuvvui 2007 ja galgá ovddidit daid resurssaid maid doallu ja gilli hálddaša mátkeealáhusa oktavuodas. Sáhtta addit doarjaga nationála ovdánahttinprošeavttaide ja báikkálaš ja regionála pilotprošeavttaide maid sáhtta geavahit eará sajis riikkas. Doaimbajut maid sáhtta ruhtadit ovdánahttinprográmma bokte, leat buvttá- ja gealboovdánahttin, ja ovttasbargu, fierpmádat ja lihttoásaheapmi. Ovdánahttinprográmma bokte fállá Innovašuvdna Norga gillevuodđuduvvon mátkeealáhusfitnodagaide nationála ja internationála profilerema ja márkanfievrrideami.

Sáivačáhceguollebivdu ovdánahttinprográmma (geahča vulobealde) lea 5-jagáš ovdánahttinprográmma sáivačáhceguollebivdui.

Ealáhusovdánahttin ja lotnolasealáhusat eana-doalu olmmošlaš ja ávnnaslaš resurssaid vuodul, lea Departemeanttas vuoruhansuorgin. Eanandoallo- ja biebmodepartemeanta dáhtošii ahte vejolaš

odda vuoruheamit árvoháhkamis ja/dahje lotnolasealáhusain galget gehččot ovttas daid prográmmaiguin ja ekonomalaš gaskaomiiguin mat jo gávnojit. Dát soaitá leat ávkkálamos sámi álbmogii. Integrenerperspektiivvas lea dás stuorra mearkašupmi go jo erenomáš gaskaoamit mat leat jurddašuvvon dihto álbmotjoavkkuide, sáhttet dagahit ahte dát joavkkut čuldojuvvojit stuorát prográmmain main lea sullasaš sisdoallu.

20.5.2 Meahccealáhusat ja sáivaguollebivdu

Sámi guovlluid ealáhusstruktuvra lea dovdomearkan dasa ahte buvttadeapmi eanadoalus, guollebivddus, boazodoalus, meahccedoaimmas, duojs ja dáin lotnolasat, lea bidjan vuodu ássamii ja bargagaheapmái. Mánnggalágan ealáhusat lotnolasat dahket vejolažžan sáhttet buorebut ávkkástallat resurssaid, dássidis boađu ja vejolašvuodaid lasihit boađu. Dát lea dakkár doaimma mii lea sámi kultuvrra ja identitehta ávnnaslaš vuoddu. Mo meahceriggodagaid ávkkástallá ja mo vuoddoealáhusat atnet báikkálaš riggodagaid leat sámi kultuvrii dehálaš elementtat. Meahcásteapmi lea jahkoda-

Boksa 20.3 Doahpagat meahcebirgemis

Johtit meahcis, *meahcásteapmi*, lea álo leamaš sápmelaččaid eallinvuodu ja birgenlági oassin – *birgejupmi*.

Birgejumis leat golbma dimenšuvnna:

Ekonomalaš – ahte olmmoš birge ekonomalaččat árgabeaivvis.

Máhtu dáfus – olbmos lea dárbbaslaš máhtu ja áddejummi bargguid, vieruid, dahkamušaid, eanadaga, dálkkádaga, dálkki birra ja hálddaša daid, nu ahte birge.

Sosiálalaččat – olmmoš sáhtta ovttas doaimmat earáiguin sosiála oktavuodain ja juogada earáiguin, nugo *verddevuodas*.

Badjosat mearkaša gili lagaš meahcci. Dás sáhtta olles bearaš searvat bargguide beaivemohkiin. Dát sáhttet leat dehálaš luomejeakkit, guollejávrrit, muorračuohpahagat ja vuovdeguovllut gos viežžá duodjeávdnasiid, rievssatbivdoguovllut nuoraide ja boarrásiidda, ja gitta 1960-lohkui vel niittut.

Meahcci álgá das gokko *badjosat* nohká. Dat gokčá guovlluid gos lea eanet rievssatbivdu, stuorát guollejávrrit ja luomejeakkit, ja dehálaš riev-

satbivdoguovllut. Dáppe doaimmahit albmát iežaset ealáhusdoaimma, ja dáppe leat sii sáhtán orrut vahkkoviissaid. Sii orro *bivdogođiin*. Nissonatge, ánnas nieiddat ja biiggát, sáhtte leat dáid bargguin mielde.

Sámegiel doaba «meahcci» jorgaluvvo dávjá synonymalaččat dárogiel sániin «utmark». Dárogiel terminologijias lea «utmark» doaba «innmark» doahpaga ektui. Dát ii guoska sámegiel doahpagii «meahcci». Meahcásteapmi lei ollu ovdal go sámi guovlluin álge eanadoaluin. Meahcci iige leat «villmark». Meahcci lea juoga masa sápmelaččain lea leamaš gaskavuohtha beaivválaš meahcásteamis, ja doppe gos olmmoš ášai lagaš ovttasdoaimmain mehciin. Meahcci lei vuoddočorgi olbmo *birgejupmái*. Meahcci lea mánngasii seamma go ruoktu, dat govvida dan gosa gulat. Sámi árbevirolaš máhtu dehálaš oassin lea mo galgá meahci riggodagaid ávkkástallat. Meahcásteapmi lea vuodđuduvvon jurddašit ahte galgá bistit, go meahcci galgá leat birgejupmiin – boahhteáiggisge.

gaid molsašumiid duohken, ja dat doaimmahuvvo dábalaččat lotnolasat eará ealáhusaiguin.

Sápmelaččat leat áiggiid čađa geavahan meahceriggodagaid, eallinvuogiset oassin. Sápmelaččat leat murjen, guolástan, duodjái viežžan ávdnasiid, jeagildan, murren, bivdán fuođđuid ja ealggaid. Meahcis ledje sis vel heargečorragat. Meahcci attii beaivválaš láibbi, ja maŋŋil vel ruđa dálloodollui. Meahcásteapmi lea sámi árbevieruid ja identitehta oassin. Dán birra sii máhttet ollu, ja leat nana oaivilat dan geavaheapmái ja vuoigatvuođaide.

Eanaš ealáhusdoalliide lea guhkes gaska árbevirolaš meahcásteamis, gitta dáid buktagiid ráhka-deapmái, buvttadeapmái ja márkánfievrrideapmái vuovdima várás. Dása gáibiduvvo eará čehppodat.

Smávit fitnodagaide sámi guovlluin leat hástalusat iežaskapítála, gealbbu ja odasteami, árvoháhkama ja ceavzilis earŋkilfitnodagaid ja smávit báikkálaš fitnodagaid ovdánahttima hárrái. Fidnuguolástussii leat hástalusat das mo heivehit luonddubuktagiid jna. fievrrideami, vuostáiváldima ja vuovdima.

Sáivačáhceguollebivddus ja dan buvttadeamis lea ovdánahttinpotensiála, sihke fidnuguollebivddus ja turistaguovllebivddus mii sáhtta leat doaimma- ja vásihanturisma fálaldatásaheami okta-vuođas.

Sámi meahcástanealáhusaide láchit dili lassii árvoháhkami, mearkkaša dan seamma go ahte meahcásteami galgá ovddidit ođđaáigásaš ealáhusan. Dása gáibiduvvo ovdánahttinbargu buvttadanhámiid, buvtaovdánahttima, vuovdaleami, infrastruktuurra jna. ektui. Gealbolokten dárbbášuvvo seammás go árbevirolaš máhttu meahcis johtit ja dan ávkkástallat doalahuvvo ja ovdánahttojuvvo. Dán doaimma ii sáhte bidjat doaimmaheaddjiide ovttaskas olmmožin.

Sámediggi árvvoštallá iežas doarjjageavadis dakkár doaimbajuiid mat sáhttet sámi meahcásteaddjiin lasihit gealbbu, ja dárbbu mielde veahkehit meahcásteaddjiid gokko dan dárbbášit. Sámedikki *meahcástanealáhusaid ovdánahttima diedáhus* (dievasčoahkkinášši 65/07) válddahallá ee. hástalusaid mehciid iešguđet geavaheaddjiid ja geavaheaddjiidberoštumiid ektui. Dát čuovvoluvvo Lotnolasealáhusaid árvoháhkkanprográmma doaimbajuiiguin, gč. vulobealde.

2008 rájes álggahuvvo 5-jagáš *sáivačáhceguollebivddu ovdánahttinprográmma*, man áigumuššan lea ovddidit bures doaimbi ealáhusaid main leat vuovdemassii kvalitehtasihkaraston buktagat ealáhusguollebivddus, sáivačáhceguollebiebmamis ja guolleturismmas. Bargu galgá juogaduvvot dakkár prográmmas mas leat oktasaš doaimmat ja infrastruktuurra, ja ulbmillaš prošeaktadoarjja. Ul-

bmilin galggašii leat dán barggu laktit lotnolasealáhusaid árvoháhkkanprográmma bargguide.

20.5.3 Duodji

Duodji lea dehálaš sámi ealáhus, ja lea sierradilis kulturguoddi ealáhussan.

Sámediggi lea álggu rájes hálddašan doarjagiid duodjái. 2008 juohká Sámediggi 2,5 milj. ruvnno duodjeásahusaide Duodjeinstituhtta, Almmáivákki duodjesearvi, Unjárgga Sámiid Duodje ja Duojáríid Dállu OS.

Sámediggi lea ovttas duodjeservviiguin ráhkadan váldošiehtadusa duodjeealáhussii. Dás siehtadallo jahkásaš ealáhussiehtadus gaskal duodjeservviid ja Sámedikki. Šiehtadus várre ruđa doaimbadoarjagii, čálgoortnegiidda, investeremiidda, ovdánahttin doaimmaide ja mearkagálvodoibmii jna. 2008 šiehtadus gártá oktiibuot 8,22 milj. ruvnno.

Sámediggi lea čállán raportta duodjeealáhusa ekonomalaš dili birra, mii ee. galgá leat guorahallanvuodđun daid doaimmaide mat šaddet ealáhussiehtadusa bokte. Sámedikki mielas lea dehálaš ahte ealáhussiehtadusa gaskaoamit bohtet doaimmaheaddjiide ávkin, ja ovddidit iežasduddjon duoji.

Oktiibuot leat 59 duojára dohkkehuvvon daid eavttuid mielde maid šiehtadusbealit leat bidjan. Šiehtadusbealit leat ovttaoavilis ahte ráhkaduvvo duodjeregistar. Dál lea proseassa dan muttus ahte Datatilsynet lea dan dohkkeheamen.

Sámediggi lea árvvoštallagohtán duoji vuovdinorganisašuvnnaid ja Duojáríid Dálu. Áiggan lea ee. árvvoštallat daid organisašuvnnaid ovdáneami, ja aaidnit makkár mearkkašupmi dain leat duojáriidda ja báikegoddá.

Boazodoalu ja duoji oahppokantuvra Vuotnabađas lea ovddasvástidan oahpahalliortnega duojs guovtti jagáš prošeaktan 2004 rájes. Dát lea leamaš ovttas Romssa ja Finnmárkku fylkkagiieldaiguin. Prošeavtta ulbmilin lea leamaš sihkarastit ahte ođđa oahppit álget duoji fágaohppui. Dál lea fidnen mánga oahpahallišiehtadusa duojs, ja mánggas sis leat váldán fágareivve. Fágareive eaktuda ahte čadaha fidnoteoriija. Vásáhusat leat ahte fidnoteoriija lea oahppanáiggis buoremus ávkin. Sámediggi ruhtada dán ortnega vai dainna sáhtta joatkit gitta dassá go visot oahpahallit leat loahpahan šiehtadusaideaset.

Sámediggi lea juolludan bargostipeanddaid duojáriidda guđet áigot ovddidit doaimmaideaset. Lea vel álggahuvvon álggaheaddjioahppu ja mearkagálvodoaimma bargu.

Sámediggi lea čállán raportta ahte duojárat eai galggašii dárbašit máksit lassiarvodivada, vai ná buoridivččii gánnáheami duojis.

Geahča maiddái Sámedikki 2006 jahkediedáhusa čuoggá 9.1 ja 2007 jahkediedáhusa čuoggá 10.1.

Lotnolasealáhusaid árvoháhkkanprográmmas leat doaibmabijut duoji várás.

Kultur- ja girkodepartemeantta gohččuma mielde lea árbevirolaš duodji čielggaduvvon, gč. 14.12.4 kap.

20.5.4 Mátkealáhusaid ovddideapmi sámi guovlluin

Nationála mátkealáhusstrategiija «*Verdifulle opplevelser. Regjeringens reiselivsstrategi*» nanne ahte bargu mátkealáhusas galgá leat višuvnna guvlui «árvvolaš vásáhusat», ja dan bokte láchit dili nu ahte mátkealáhus galgá leat árvvolaš sihke galledeaddjiide, báikegottiide, fitnodagaide, bargiide ja birrasii. Dasa leat sárgojuvvon golbma váldomihtu:

- Lassi árvoháhkkan ja buvttadeapmi mátkealáhusas
- Birgennávccalaš guovllut go leat eanet birrajagi bargosajit mátkealáhusas
- Norga – ceavzilis mátkkoštanrádjá

Sámi mátkealáhus lea dávjá jahkodagaid mielde ja jodihuvvo dávjá lotnolasat eará doaimmaiguin, áinnas vuoddoealáhusaiguin. Sámi mátkealáhusa dovdomearkan lea ahte luondu, sámi kultuvra, sámi kulturvierut, sámi borramuš ja «sámi vásáhusat» gullet muhtin konseptii mii lea vuodđuduvvon kultuvrralaš ja ekologalaš ceavzilvuhtii.

Dádis lea lassánan jearru vásáhusbuktagiidda mat leat sámi eallinvuogi oktavuodas, ja masa gullá vel vuovdit borramuša ja duoji. Mánngalágan doaimmat leat ásahuvvon dán jearu dihtii, dávjá uhcánmeari buvttadeaddji fitnodagat, lotnolasat eará doaimmain. Dát guoská sihke riddoguvlluide ja siseatnamii.

Sámi dáidagiid ja sámi ovdanbuktinvugiid mánngalágan ráhkadanvuogit ásahit sámi guovlluide bargosajiid nu ahte olbmot dohko bisánit. Dákkár buktagiin leat ain ollu vejolašvuodát.

Lea hui erenomáš go galgá «vuovdit» mátkealáhusbuktagiid mat leat boazodoalu, sáivaguollebivddu ja vuotnabivddu vuodul áibbas erenomáš vásáhusbuktagin turisttaide. Dát mátkealáhusvuohki mearkkaša ahte juohke dálloallo lea fárus, ja ahte árvoháhkkan geavvá báikkálaččat, eaige luondduriggodagat goariduvvo dan bokte. Dát baicce bisuha ja nanne sámi kul-

tuvrra ja identitehta. Leat ain ollu vejolašvuodát ovddidit dákkár báikkálaš doaimmavuogi.

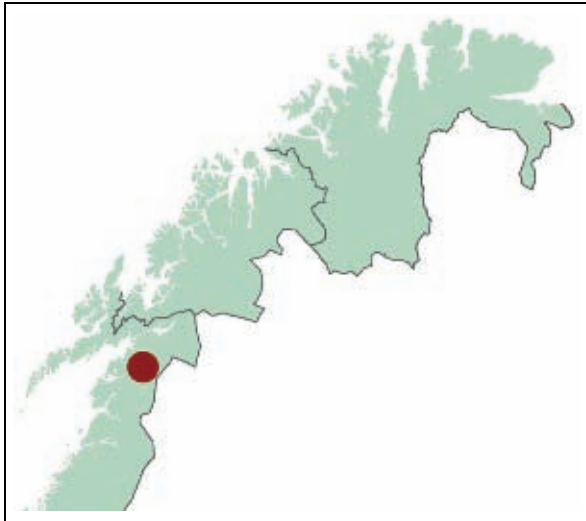
Vuotnaguolástanturismmas leat sámi riddo- ja vuotnaguovlluin vejolašvuodát turistavásáhusaide mat molsašuddet jahkodagaid mielde. Árbevirolaččat lea sámi ássanguovlluid guollebivdu leamaš dálloalloodásis lotnolasat eará ealáhusaiguin, nugo eanadoaluin, sávzodoaluin jna. Dákkár turismavuohki eaktuda ahte doaimmaheadjit barget lotnolasat guollebivdduin, go jo lea guollebivdovásáhusčorggi maid áigot vuovdit. Dan geažil lea turistabuvtta áibbas erenomán, muhto dan iige sáhte jodihit eará go ráddjejuvvon mahtodagas. Vuotnaguolástanturisma lea geahččaluvvon muhtin báikegottiin.

Boazodoalloturisma lea vuodđuduvvon dasa ahte sámi guovlluin lea Eurohpas dat boazodoallokultuvra mii lea eallisamos ja gosa álkimus beassá. Sámi boazodoalloturisma potenssiála lea dál luonddu- ja kulturvuodđuduvvon mátkealáhus, mas turisttaid ulbmilin lea vásihit luonddu ja kultuvrra, ja searvat boazodoalu doaimmaide. Vásáhusat molsašuddet jahkodagaid mielde, dan mielde go bohccot leat dálveorohagas dahje geasseorohagas. Dát lea dakkár turismavuohki mii lea vuodđuduvvon kultuvrralaš ja ekologalaš ceavzilvuhtii, ja mas ealli ja olbmo gaskavuohhta lea guovddázis.

Sáivaguolástanturismmas lea stuorra potenssiála. Eurohpas lea árvvu mielde 25 miljovvna guolásteaddji. Finnmárkku ektui, de sullii 60 000 uhcit ja stuorát jávrri ja čázadaga leat áidnalunddot guollesursavuodu dán ulbmiljovkui. Dušše oasáš dáid guollevalljodagain leat dál geavahuvvon vuodđun báikkálaš árvoháhkamii mátkealáhusovdánahttima oktavuodas. Dás sáhtá oaidnit ahte dievas «guolleturisma páhkat» ovdánahttojit, masa gullet sáhttu, ofelastin, idjadeapmi ja borramuš sámi birrasa vuodul.

Áinnas bearašturistaide lea *doalloturisma* dakkár doaimma maid sáhtá ráhkadahttit lotnolasat guolleturismmain oktan sihke sáivaguollebivdduin, boazodoaluin, ja veadjá eanemus johkabivdduin, nugo Deanuleagis. Doalloturisma sáhtá bures heivehuvvot borramušvieruid, dáidaga ja kultuvrra, ja viidat «turistapáhkaid» gaskkusteapmái.

Sámi borramušvieruin, mat leat báikkálaččat gullevaččat, lea potenssiála ovddidit sihke báikkálaš ja regionála márkaniin. Sámi birrasiin leat stuorra erohusat sihke guoli, bohccobierggu ja sávzza-bierggu ráhkadeamis. Ii buvttaduvvo nu ollu borramuš ain oktanaga, ja leat vel stuorra hástalusat daid vuovdalit govtolaš ja beaktilis vuogi mielde. Dál leat álgigohtán vuovdit náláштутton lábbá-bierggu ja bohccobierggu.

Boksa 20.4 Sámi kulturárbi mátkeealáhusovddideami vuodđun Divtasvuona suohkanis

Govus 20.3 Divtasvuona suohkan Nordlánddas

Árran julevsámi guovddáš lea ráhkadan pilot-prošeavtta, man ulbmilin lea ahte sámi kultuvrra galgá sáhttit atnit resursan servodatovdánahttimis. Vuolggasadjin lea čohkket ja duodaštít báikkálaš árbevirolaš máhtu, ja mihttun lea ee. ovddidit máhtovuodđuduvvon mátkeealáhusa báikkálaš sámi kultuvrra vuodul. Prošeakta vuolgá mearas, ja nannanguovlluin, ja galgá duodaštít sámi sániid ja dadjanvugiid, ja árbevierročorggi ja árbevirolaš daguid čadaheami. Julevsámi guovllus galgá registreret, dokumenteret, ja publiseret dieđuid sámi árbevirolaš máhtus.

Mearra: Meara oktavuodas galggašii dokumenteret mánggalágan guollesajiid, nugo sáidesajiid ja háhkasajiid, ja árbeávdnasiid mat gullet guolástussii. Ovdamearkkat lea máhtu čáhce-

rávga ja máttu birra. Dát leat vierut mat dálge leat oahppásat sámi guovlluin. Máddu sáhtta ihtit jus menddo ollu bivdá, lea vuovdá, dahje guoli ii divššo nugo galgá. Čohkket dieđuid mánggalágan guolástanvugiid birra lea dehálaš báikemáhttu, ja lea dehálaš dokumenteret sániid ja dadjanvugiid mat gullet guolástussii, ja guolástanvuohká. Dát sáhtta mahkáš leat liinna atnit, dahje dokumenteret fierpmástallama, dahje čohkket daid dieđuid makkár guliid bivde, ja goas lei dábálaš daid bivdit.

Doallu ja várit: Prošeakta sisttisoallá vel čohkket árbedieđuid mat gullet luonddugeavaheapmái vuovddis ja váris, ráddjejuvvon Vuotnabahtii. Dát lea máhttu das mo galggai leat luonddus, ja maid galggai vuhtii váldit go vándardarii vuovddis ja váriin. Prošeaktii gullá vel čohkket árbemáhtu vuoiŋŋalaš eanadagas, ja dokumenteret ja čohkket iešguđet resursasajiid maid sámi álbmot lea geavahan. Dát sáhttet leat gámasuoidnejeakkit dahje luomesajit. Dehálaččat leat maiddá kulturmuittut eanadaga árbevirolaš geavaheami oktavuodas.

Mihttun: Ceavzilis mátkeealáhusa ovdánahttin: Árran dáhttu ee. ahte prošeakta galgá sáhttit láhčit dili dasa ahte árbevirolaš máhtu sáhtta báikkálaččat geavahit, nu ahte sáhtta ovddidit máhtovuodđuduvvon mátkeealáhusdoaimmaid báikkálaš sámi kultuvrra vuodul. Ulbmilin lea ovddidit ceavzilis mátkeealáhusa, mas ekonomalaš doaimmat ja diehtu mat gullet árbevirolaš máhttui, kulturmuittuide ja -birrasiidda, ovdánahttojit sámi árvvuid ja árbevieruid mielde, ja nu ahte sámi kultuvra lea vuodđun ja das leat vejolašvuodát árvoháhkamii.

Oppalaččat dárbbasuvvo oalgguhit innovašuvdnii ja buvttavdánahttimii sámi kultuvrra vuodul. Sámi designa galggašii sáhttit ovddidit, ja álggahit mearkagálvobargguin dakkár buktagiidda mat leat vuoddoealáhusaid vuodul, nu ahte datge sáhttet leat oasis uhcičlágan mátkeealáhusain. Hui stuorra hástalusat leat *duodjealáhusa* ovdánahttimis. Ealáhusas leat stuorra vejolašvuodát buvttandovdánahttimis sámi kultuvrra vuodul.

Sámediggi, Duodjeinstituhtta ja sámi duodjesearvvit barget vai sáhtta ollašuttit dan potenciála mii lea alladásat duoji vuovdimis. Stuorra hástalusas lea gávdnat dujiide daid rivttes márkaniid ja rivttes vuovdinbáikkiid.

Sihke mátkeealáhuspáhkaid ja fierpmádathuksema ektui leat hástalusat báikkálaš mátkeealáhusdoaimmaheaddjiid gaskkas. Mángga oktavuodas lea giddejuvvon fuomášupmi ahte dárbbasuvvo ovtasbargu báikkálaš mátkeealáhusdoaimmaheaddjiid gaskkas vai sámi guovlluin sihkarastá ollislaš «páhkaid» turisttaide. Lea daddjon ahte dál livččii áigi oazžut mielde oahppoásahusaid mat fálet ofelastinoahpu, vai sihkarastá ahte gaskkustuvvo kulturamáhttu ja luondduhálddašepmi báikkálaš ja sámi árbevieruid mielde.

Boahnteáiggis lea dehálaš nannet ovtasbarggu ja fierpmádatcegemiid sámi mátkeealáhusdoaimmaheaddjiid gaskkas, ja dáid ja destinašunfitnoda-

gaid, hoteallaid, girdibussefitnodagaid ja dämpafanasfitnodagaid gaskkas, vai šattašii buorre ovdaneapmi. Seamma láhkai dárbbášuvvo lasihit gealbbu jodiheamis, rehketdoalus, vuovdaleamis, vuovdimis jna. mátkeealáhusovdánahttima oktavuodas.

Etiikas ja sámi kultuvrra gaskkusteamis leat hástalusat mátkeealáhusa oktavuodas. Sámediggi lea mángii aiddostahtán ahte leat hástalusat das ahte galgá gaskkustit sámi eallinvuogi ja buktagiid albma ja jáhkehahti láhkai, ja mii sihkarastá ehtalaš dási. Dákkár ovdanbuktimat galget leat sámi beroštumiid, normmaid ja vieruid mielde.

Ii leat daddjon mo galgá sihkarastit ahte sámi kultuvra gaskkustuvvo dan láhkai ahte dat deavdá dáid eavttuid. Eaktun sáhtá ee. leat ahte sámi báikegottit dohkkehit dan sisdoalu ja ahte sámi beroštumit dat dan gaskkustit. Iešgudetlágan vásáhusurismafálaldagain lea báikegoddi dahje bearaščorgi dat «vásáhus», mii berrešii sihkarastit sierralágan ja áidnalunddot vásáhusa. Dátge lea dehálaš, go mátkkošteaddjit ja mátkeealáhus johtilit fuobmájit dolletgo buktagat dási.

Sámi mátkeealáhusa joatkkaovdánahttimii lea dehálaš ahte dat mii čájehuvvo sámi kultuvrras ja sámi butkagiin dollet kvalitehtalaš dási. Sáp-melaččat leat čujuhan dasa ahte buktagat mat eará riikkain leat ráhkaduvvon, leat gohčoduvvon sámi kultuvrra oassin, ja leat vuvdon sámi buktagin. Dása livččii buvttamerken hástalusas.

Mátkealáhus lea guhká geavahan sámi kultuvrra márkanfievrrideamis ja vuovdimis, áinnas Finnmárkku. Vuovdaleamis geardduhuvvojit nugo gávtttehassápmelaččat, bohccot, sámeheajat ja muhtin muddui vel duodji. Lea dehálaš ahte vuovdaluvvo albma ja jáhkehahti vuogi mielde ja ahte sámi servodagat dohkkehit dákkár guovdilastima, ja ahte sámi kultuvra ja ealáhusatge ožžot ávkki dákkár vuovdaleamis.

Sápmelaččaid beales lea cuiggoduvvon ahte eai leat lágat mat sáhttet gielidit dahje heađuštit sámi symbolárvvuid kommersialiserema. Dát guoská gávttiide, dujiide main lea sámi ornamentihkka, sámi mytologiijai, luohái ja sullasaččaide. Sámi kulturosiid geavaheamis ja gaskkusteamis lea dehálaš ahte dan dahket dakkár olbmot ja ášahusat main lea kultuvrralaš máhttu ja báikedihtu.

Sámediggi lea doarjageavadis bokte veahkkin ruhtadan kulturvuodđuduvvon ealáhusaid ja mánga kommersiála mátkeealáhusfitnodaga, main vásáhusat leat guovddázis – ja mat sáhttet leat safari, sámi borramuš, vuotnabivdu ja idjadeapmi, sáivaguollebivdu, johkafanas mátkkit jna. Plánejuvvon Árvohákanprográmma lotnolasealáhusaide galggašii nannet mátkeealáhusa sámi guovlluin.

Ealáhus- ja gávpedepartemeanta lea bivdán Innovasjon Norge ovddidit *gealboprográmma* mii earret eará fuolaha vásáhusbuvttadeami, distribušuvnna ja páhkkema, ee. vai gidde fuomášumi alladásat ollislaš buktagiidda. Dát gealboprográmma guoskkašii vel sámi mátkeealáhusbuvttadeaddjiide. Nasionála mátkeealáhusstrategiijas nannejuvvo ahte ráddehus bidjá garrasat gáibádusa dasa ahte proševttat mat ožžot doarjaga almolašvuodas Innovašuvdna Norga bokte, leat ovtasbargo- ja/dahje fierpmádatproševttat, mii fas mearkkaša ahte vuoruhuvvojit proševttat main lea fierpmádatdimenšuvdna.

Mátkealáhusbiras Finnmárkku lea 2006:s álggahan golmmajagáš proševtta man áigumuššan lea nannet innovašuvnna ja gánnaheami luonddu- ja kulturvuodđuduvvon mátkeealáhusas Finnmárkku.

ReiselivsArena Finnmark lea ovtasbargo boadus gaskal fylkka mátkeealáhusa, Finnmárkku allaskuvlla, Sámi allaskuvlla ja Norut NIBR Finnmark, Origo Nord, Finnmárkku fylkkagiella ja Innovasjon Norge. Prográmmas lea sámi vuoruhansuorgi.

Geahča maiddá Sámedikki 2006 jahkediedáhusa čuoggá 9.2 ja 2007 jahkediedáhusa čuoggá 10.2.

20.5.5 Árvohákanprográmma lotnolasealáhusaide

Ráddehus lea várren 6,5 milj. ruvnno jahkái 2008 álggahit Árvohákanprográmma lotnolasealáhusaide, Soria Moria-julggastusa mielde. Prográmma galgá vel Soria Moria-julggastusa mihttomeriid dustet dan hárrái ahte vuoruhuvvo sámi mátkeealáhusovdánahttin, nu ahte ealáhusat sámi guovlluin sihkarastojit ja nannejuvvojit. Ráddehusa váldomihttomearrin árvohákanprográmmain lea ovddidit birgejeddji doaimmaid ja leat veahkkin ceavzilis ovdánahttimii sámi servodagain.

Prográmma sisdoallu ja ordnen lea leamaš fádán ráddádallamiin Sámedikkiin. Sámediggi doaimmaha prográmma. Dárkilat prográmmaváldahallama hábme Sámediggi ovtas eará ášahusaiguin ja etáhtuiguin.

Sámediggi meannudii árvohákanprográmma dievasčoahkkimis guovvamánu 27.b. 2008 (10/08 áššis). Árvohákanprográmma mihttun lea lasihit árvohákkama vuoruhettiin ja ovdánattimiin innovatiiva lotnolasealáhusaid ja sámi mátkeealáhusaid. Prográmma sisttisoallá sihke poasttaid main sáhtá ohcat ruđa, ja proševttaid maid Sámediggi lea vuolggahan, dahje ovtas eará ášahusaiguin ja etáhtuiguin. Muhtin vuoruheamit Sámedikki

dieđáhusas meahcceealáhusaid ovdánahttimii, mii meannuduvvu Sámedikki dievasčoahkkimis skáb-mamánuš 2007 (65/07 ášši), leat váldon mielde árvohákanprográmmas. Sámediggi galgá doaimmat prográmmastivran. Jahkásaččat galgá dollot stáhtusčoahkkin Sámediggeráđiin. Dán čoahkkimii galgá ráhkaduvvot stáhtusraporta dán áigebotta árvvoštallama vuodul, ja mii laktásuvvo Sámedikki bušehtti. Dása galgá ceggejuvvo Fágalaš Forum masa Innovasjon Norge, fylkkamánni Eanadoalloossodat, fylkkagielddat, Bioforsk, Sámi allaskuvla ja Bargo- ja searvadahttindepartemeanta eará guoskevaš departemeantaiguin bovdejuvvojit searvat oktan Sámedikkiin. Forum galgá fágalaš árvalusaid ja máhcahemiid ovdanbidjat prográmma čadaheami ektui. Dehálaš áiggan lea ahte forum galgá lonohallat dieđuid almmolaš doaimmaid ja proševttaid birra, mat soitet leat guoskevaččat árvohákanprográmmii. Sii galget vel beassat oaidnit Sámedikki stáhtusraportta. Forumá šaddá leat dehálaš go dat sihkarastá ahte prográmma sáhtta eará doaimmain ávkki atnit ja daidda heivehuvvot, ja vel digaštallat man guvlui prográmma galgá jođihuvvot. Ovdánahttinforum vel ceggejuvvo, masa sámi ealáhussearvvit nugo Goahtegerret, Sámi bivdo- ja meahcástansearvi, Duojáriid ealáhussearvi, Sámiid Duodji ja Bivdi bovdejuvvojit ee. gulahallan dihtii bušeahta ráhka-deamis ja prográmmaválddahallama stuorat nupástusain. Dehálaš áigga Ovdánahttinforumain lea ovdánahttinbarggus sihkarastit sámi dimenšuvnna ja sámi luondduádejumii. Árvohákanprográmma ferte vel geahččat ráđđehusa mátkeealáhusstrategiija oktavuodas, ja áinnas dan barggu oktavuodas mii lea ReiselivsArena Finnmark olis. Prográmma galgá árvvoštallojuvvo golmma jagi geahčen.

Sámedikki dievasčoahkkin dohkkeha prográmma bušeahta ja vuoruhemiid (gč. 10/08 ášši). Sámediggi deattuha laktit prográmma ealáhussii ja gaskaomiide. Jahkái 2008 ja ovddasguvlui deattuha Sámediggi ee. gealboloktendoaimbajuid álggaheaddjiide ja álggahuvvon doaimmaide, sihke fitnodekonomalaš máhtu, uhcánmeari buktagiid kvalitehtasihkarastindoaimbajuid, ja odđa buktagiid ovdánahttima sámi kultuvrra vuodul. Sámediggi dáhtošii cegget oaivadan- ja buvttadanbájiid duodjai, mat galget báikkálaččat doaimmat, sihkarastit odđa duojáriid ja veahkehit gealbo- ja kvalitehtaloktemis.

Duoji oahpahalliortnet, ee. odđa duojáriid sihkarastit ealáhussii, lea dakkár doaimbajidju mii Sámedikki mielas lea dehálaš. Meahcceealáhusaid dáfus áigu Sámediggi buoridit ealáhusa rámmaeavttuid. Gealbolokten meahcceealáhusainge, ee. oahppodoaimbajut, guolástanofelastimis ovdá-

nahttin, murjiid ja guliid náláštuttin ja buvttavdánahttin, leat oasis mat deattuhuvvojit árvohákanprográmmas. Geahča maiddái Sámedikki 2007 jahkedieđáhusa čuoggá 10.6.

20.5.6 Strategiiat ja doaimbajut

- Ráđđehus lea várren 6,5 milj. ruvno jahkái 2008 álggahit Árvohákanprográmma lotnolasealáhusaide. Váldomihttomearrin lea ovddidit birgejeaddji doaimmaid ja leat veahkkin ceavzilis ovdánahttimis sámi servodagain. Prográmma ferte geahččat moanaid eará prográmmaid ja vuoruhemiid oktavuodas mat leat ealáhusovdánahttimis ja mátkeealáhusas.

Prográmma sisdoallu ja ordnen lea leamaš fádán ráđđádallamiidda Sámedikkiin. Sámediggi doaimmaha prográmma. Dárkilat prográmmaválddahallama hábme Sámediggi ovtas eará ásahusaguin ja etáhtaiguin.

Ráđđehus dáhttu dáid ángiruššamiid oktavuodas digaštallat Sámedikkiin gude strategiiat galget leat sámi guovlluid meahcceealáhusaid ovdánahttimii ja mo buoridit rámmaeavttuid duodje-ealáhussii, ee. go áigu fidnet odđa duojáriid.

Boksa 20.5 Lotnolasealáhusaid geavaheaddjiid iskkadeapmi

Sámi guovlluin leat mánggas geahččalan boahdogáldun ja ealáhusláhkin bargat lotnolasat gaskal vuoddoealáhusdoaimma ja turismma. Moanat hástalusat leat dakkár lotnolasheivehemiid oktavuodas. Mánggalágan sivat sáhttet leat dasa go buohkat eai lihkoštuva. Dat sáhttet leat kursema dahje oahpu váili, váilevaš čuovvoleapmi dahje fierpmádat, giellaváttisvuodas, heajos infrastruktuva, vátis ávdnasiid ja náláštuttima meannudit, heajos márkkanfievrridanstrategiija, heajos gulahallamat gaskal doaimmaheaddjiid ja almmolaš «doarjjaleaddjiid» jna., dahje lea váttis heivehit mátkeealáhusa gáibádusa ealáhusaid bargosyklusaide.

Bargo- ja searvadahttindepartemeanta lea 2007:s álggahahttan geavaheaddjiisikkadeami mainna áiggošii gávnnahit gokko gahkká ja gokko lihkoštuvvet ealáhusdoallit guđet sámi guovlluin lotnolasat doaimmahit vuoddoealáhusdoaimma ja turismma. Áiggan lea leamaš čohkket oaiviliid ja evttohit doaimbajuid dáid lotnolasealáhusaid ovddideapmái, ja buoridit dán ealáhusdoallejoavkku dili.

Árbevirolaš duoji čielggadeamis maid Kultur- ja girkodepartemeanta lea ožžon, leat doaimabijut maid guhkit áigái berre geahččat daid dárbbuid ektui mat duodjeealáhusas leat. Čielggadeapmi lea gulaskuddamis geassemánu 2008 rádjai.

20.6 Ealáhuspolitihkalaš ja guovllupolitihkalaš doaimmat

20.6.1 Fylkkagiellat ja regionála ovddidanbargu

Fylkkagiellat ovddasvástit eanaš regionála ovdánahttinbarggu ja regionála- ja guovllupolitihkalaš gaskaomiid Gielda- ja guovlodepartemeantta bušehtas. Fylkkagiellat sáhttet buori muddui ieža láhčit dili ja doarjut regionála ja báikkálaš ovdánahttima iežaset fylkkain daid guovllupolitihkalaš gaskaomiid olis. Gaskaoamit galget áinnas doarjut

- Árvoháhkama; šattu, barggaheami ja riikkaidgaskasaš gilvonávccalaš ealáhusaid ealáhusovdánáhttima, innovašuvnna ja entreprenora- vuoda bokte
- Rámmaeavttuid: buriid báikkálaš ja regionála rámmaeavttuid ealáhusaide ja ássiide
- Geasuhusat: ovddidit ássiide ja ealáhusaide geasuheadji regiovnnaid ja guovddážiid.

Gielda- ja guovlodepartemeanttas leat vuordamušat dasa ahte fylkkagiellain lea doaimmi geavaheaddjifokus, ja bargá guoibmevuoda ovdánahttimiin, nu ahte ealáhusa áirasat, FoU-, universitehta-, ja allaskuvlabirrasat, giellat ja eaktodáhtolaš searvvit sáhttet ovtasbargat gaskaomiid geavaheamis. Sámediggi ja sámi ealáhusorganisašuvnnat galget beassat searvái dán bargui, dalle go dat lea ávkin.

20.6.2 Innovašuvdna Norga

Innovašuvdna Norga ulbmilin lea miehtá riikka ovddidit fitnodat- ja servodatekonomalaš gánnahtti ealáhusovdánáhttima, ja luvvet iešguđet regiovnnaid ealáhuslaš vejolašvuodaid innovašuvnna, internáshiserema ja profilerema bokte.

Stáhta, Ealáhus- ja gávpedepartemeantta bokte, lea Innovašuvdna Norga oamasteaddji. Fitnodat hálddaša ruđa mii bohtá Ealáhus- ja gávpedepartemeanttas, Gielda- ja guovlodepartemeanttas, Guolástus- ja riddodepartemeanttas ja Eanandoallo- ja biebmodepartemeanttas ja juohke fylkka- giellat ja fylkkamánis. Earret váldokantuvrra

mii lea Oslos, lea Innovašuvdna Norga kantuvrrat fylkkain ja badjel 30 riikkas.

Innovašuvdna Norga lea dehálaš veahkin innovašuvdnii ja ealáhusovdánáhttimii miehtá riikka. Áinnas Davvi-Norggas lea Innovašuvdna Norga dehálaš sajádat. Davvin lea ealáhusvuoddu mángga sajis leamaš hui ovttabealat. Seammás leat ollu vejolašvuodát ja hirbmat buorre potenciála ealáhusovdánáhttimii. Daid gaskaomiid maid Innovašuvdna Norga sáhtta fállat leat ruhtadeapmi, gealbu, profileren, fierpmádat ja ráddeaddin.

Juovlamánus 2006 almmuhii ráddehus davvi- guovllustrategiija, gč. 1.4.7 kap. Mátkealáhus lea davviguovlluin dadis eanet barggaheami ja árvoháhkama gáldun, gč. 20.5.4 kap. Buhtes ja rievddalmas luondu Davvi-Norggas geasuha ollu turisttaid ja lea buorre luondduvuodduvuvon turismii. Davviguovllustrategiijas ovdanbohtá ahte ráddehus áigu láhčit dili dasa ahte kulturvuodduvuvon mátkeealáhusas leat buorit ovdánahttinvejolašvuodát Davvi-Norggas ja ahte riikaoassi galgá ovddiduvvot geasuheadji mátkerádján dálvejahkebealisge, birrajagi bargosadjiid vuodul. 2008 stáhtabušehtas várrejuvvo 5 milj. ruvno čuovvolit davviguovllustrategiijas dán čuoggá. Ruhta addo Innovašuvdna Norga bokte, ja galgá leat veahkin lasihit máhtu Norgga mátkeealáhusbuktagiid birra ja dasa beroštumi, ja mátkeealáhusain lasihit doaimma ja gánnaheami. Go Norgga mátkeealáhusain nanne gealbbu, innovašuvnna, hutkama ja ovtasbarggu, de duste dat daid lassi gáibádusaid maid mátkkošteaddjit bidjet kvalitehtii, vásáhusaide ja buktagii.

Dat ollu kantuvrrat sihkarastet ahte Innovašuvdna Norga mearrádusaid sáhtta dahkat johtilit ja geavaheaddjiid lahka. Innovašuvdna Norga Finnmárkkus leat sierra strategiijat dán bargui sámi geavaheaddjiid ektui Finnmárkkus. Go čoahkkáigeassá de bargojuvvo ná:

- *Odda bargosajiid ásaheapmi.* Bargguin galgá ásaht bistevaš odda bargosajiid, ja nuppástuhttit dálá fitnodagaid. Nuppástuhttin galgá leat márkaniid mielde.
- *Innovašuvdna ja hutkan.* Hutkandoaba galgá uhcimustá definerejuvvo regionála diliid vuodul.
- *Prošeavttat eai galgga doaimmat dárbbasmeahtun gilvobotnjilin.* Regionála vejolašvuodaid ferte garrasit deattuhtit báikkálaš dárbbuid ektuige.
- *Giellat mielde juohkin.* Daid giellat main leat hárvanaš prošeavttat galgá IN garrasit ražastit, iige dát galgga čuohtat daid kvalitehtagáibádusaid mat gustohtit jus galggaš bohtosiid olahit.

- *Gaskaoamit maid galgá geavahit.* Prošeavttat ruhtaduvvojit doarjagiid bokte. Dábalaš ruhta geavahuvvo daid prošeavttaide mat ruhtaduvvojit loanaiguin.

Vai galgá sáhttit oktiordnet almmolaš bidjosa, ja kvalitehtasihkarastit dan barggu politihkalaš dingojumiid mielde, de ferte leat lagaš ovttasbargu Sámedikkiin, allaskuvllaiguin, ealáhuservviiguin ja gieldda ealáhusossodagaiguin/eanadoallokantuvrraiguin. Doaibmabijuid ovdamearkkat leat:

- Lassi márkangealbu borramuša ektui. Bohccobiergobuvttadeaddjit servet borramušbuvttadeaddjiid gealboprográmmii. Mihttun lea ovddidit riikkaidgaskasaš gilvonávccalaš nisjabuktagiid.
- Lassi gávpemáhttu easkaálgiide ja smávit fitnodagaide.
- Gealboprográmma mas ásahuvvon ja smávit fitnodagat main lea báikkálaš márkan oalgguhuvvojit gilvalit regionála/riikkaidgaskasaš dásis.
- Ovddidit ja kommersialiseret vásáhusfálaldagaid mat leat vuodduvuvvon sieiva sámi kultuvrii. Ovttas mátkeealáhusain ráhkaduvvo prográmma mo sámi kultuvrra galgá ovddidit ja kommersialiseret vásáhusbuktagin.
- Oddaáigásaš fitnodagaid main leat vásáhusat, lávvobuvttadeapmi ja KIFT (máhttointensiiva gávppálaš bálvalusat) internasionáliseret. Innovašuvdna Norga fierpmádaga geavahettiin olgoriikkas, sáhtta iskat márkaniid ja almmuhit buktagiid olgoriikkas daid sámi kundariidda guđet leat gergosat gilvalit riikkaidgaskasačcat.

Sierra strategiijaid ráhkadanbarggutge lea jođus sámi geavaheaddjiide eará fylkkain. IN Finnmarku ovddasvástida Sámedikkiin oažžut áigái nationála ovttasbargošiehtadusa ealáhusovdánahhtimis. Áiggan lea beavttalmahttit ja buoridit dan barggu mii lea sámi guovlluin. Šiehtadus vurdojuvvo boahtit fápmui 2008 čavčča. Sámi giella- ja kulturgealbu lea dehálaš, go lagaš gulahallan kundariiguin lea dehálaš bargovuohkin Innovasjon Norgii.

20.6.3 SIVA

SIVA – Selskapet for Industrivekst SF – lea veahkin innovašuvnnas ja ealáhusovdánahhtimis opmodatdoaimma ja nana báikkálaš ja regionála innovašun- ja árvoháhkkanbirrašiid bokte. SIVA lea miehtá riikka doaibma, muhto das lea erenomáš ovddasvástádus veahkehit ovddidit návccaid boaittobeal guovlluin. SIVA innovašundoaimmat

galget lámčit dili vai ceggejuvvojit nana báikkálaš ja regionála árvoháhkkanbirrasat miehtá riika. 2007 ceggejuvvui ealáhusgárdi Deanus, Gáisa næringshage. Gáisa næringshage galgá šaddat hutki gealbobbirrasin ja deaivvadanbáikin sidjiide guđet jerret, fället ja gaskkustit gealbpu. Sámi ealáhus- ja guorahallanguovddáš, SEG, lea vuolggahan ealáhusgárddi Deanus. SEG oaivvilda leat mearrideaddjin ealáhusaide Deanus ja sámi guovlluide ahte oažžu sadjai lassi ja dynamalaččabut ealáhusaid, vai galgá sáhttit oažžut áigái nu ollu go vejolaš ráddehusa strategalaš davviguovllubarggus.

Gáisa lea ovdánahttinfitnodat mii galgá leat duvddan Deanu gieldda ovdánahttimii. Dán barggu váimmusfaktorat leat ealáhusovdánahttin mas meahcci ja meahccevuodduvuvvon resurssat leat guovddázis, fierpmádathuksen miellahtuide ja prošeaktaovdánahttin surggiid ja giliid rastá. Gáissas lea buorre fierpmádat sámi birrasis ja dan mieldas lea gealbpu sirdin/juohkin dehálaš oassin smávva sámi servodagažiid ealáhusovdánahhtimis.

20.6.4 Govdafiierbmi ja Høykom

Høykom lea gitta 1999 rájes leamaš IT-politihka strategalaš gaskaoapmin. Váldoguovdilastin lea leamaš veahkehit lávdadit govdafiierpmi dan lámkai ahte doarju ruđalaččat ovdánahttinprošeavttaid mat leat almmolaš doaimmaid olis, ja gos govdafiierpmi galgá atnigoahit. Su. 470 prošeavtta earret eará skuvla-, dearvvasvuoda-, teknalaš-, ja kultursuorggis leat dorjojuvvon badjel 700 milj. ruvnnuin 1999 rájes. Høykomprošeavttat sisttisdoallet nana iežasruhtadeami ja prográmma lea ollislaččat veahkehan oažžut áigái badjel 1,7 miljárdida ruvno árvosaš prošeavttaid.

Guovlluid dahje joavkkuid vuoruheapmi Norgas lea eanaš leamaš nu ahte lea sirren gaskal Høykom dábalaš ja Høykom guovlu. Høykom guovlu lea gielddat mat leat guovllupolitihkalaš gaskaoamiid doaibmaguovllus. Dat guovllut mat leat gaskaoapmebiiriin leat erenomážit vuoruhuvvon prošeaktaruđa juolludeamis. Sierra doarjjaortnet lea vel leamaš dán oahpposuorgái (Høykom skuvla). Ii leat addon eará geográfalaš vuoruheapmi prošeaktadoarjaga juolludeamis, dahje vuoruheapmi eará eavttuid ektui. Prošeavttat main leat čuolmmat sámi diliid ektui, leat árvvoštallon seammalámkai go eará prošeavttat Høykomprošeavttaid oppalaš eavttuid ektui.

Høykom lea earret eará addán doarjaga Kárášjoga gildii ovddidit skuvlaverráha sámegillii ja -kultuvrii. Dán prošeavtta bokte lea vuoddoskuvladássái ráhkaduvvon gáiddusoahppofálaldat davvisámegielas, ja dát lea lámkin dasa ahte sáhtta

deavdit oktagaslaš vuoigatvuoda beassat oahpahuvvot sámegillii.

Høykom-programma oalgguhii álgojagiid govdafierbmelávddu *eahpenjuolga*, go oalgguhii ohcalit govdafierpmi. Dát ráđđehus lea fas dál botnjan Høykom-programma nu ahte dat *njuolga* doarju ásahtit govdafierbmeinfrastrukturrra daid guovlluide gos ii leat dát fáalaldat. Dát lea vai doarju Soria Moria-julggaštusa mihtu ahte galgá leat govdafierbme fáalaldat miehtá riikka.

2007 várrejuvvui Gielda- ja guovlodepartemeantta ja Ođasmahttin- ja hálddahasdepartemeantta bušehtain oktiibuot 377 milj. ruvnno govdafierbmehuksemii. Daid 155 milj. ruvnnoin mat juolluduvvo Gielda- ja guovlodepartemeantta bušehtas govdafierbmehuksemii, oaččui Finnmarku 14,24 milj. ruvnno. Ruhta juolluduvvui fylkkagieldii hukset fylkkas fievrridanneahta ja beassanneahta. Dál vurdojuvvo ahte 99 pst. dálodoaluin Norggas besset fásta govdafierbmái, go dát ruhta lea ollásit geavahuvvon. 2008 lea ráđđehus várren 188 milj. ruvnno govdafierbmegokčama buorideapmái. Dán supmis lea 158 milj. ruvnno biddjon fylkkagieldaid háldui. Daid fylkkain gos buohkat besset govdafierbmái man nu láhkai, sáhtta dán ruđa atnit eará infrastrukturvrii ja ealáhusdoaimbajuiide Gielda- ja guovlodepartemeantta šiehtadusa mielde. Dát ruhta dahká ahte govdafierbme fáalaldaga mihttu miehtá riikii lea olámuttus.

20.6.5 Interreg

Interreg lea dat EO programma mii galgá ovddidit sosiála ja ekonomalaš integrašuvvna riikarájaid rastá regionála ovttsbarggu bokte. EO ođđa strukturfoandaáigodagas 2007–2013 lea EO territoriála ovttsbarggu, Interreg, joatkkašuvvon sierra mihttoprogramman.

Regionálapolitihkka lea dakkar suorgi mas riikkaidgaskasaš elemeanta lea guovddážiis. Eurohpas leat mángga regiovnnas seammalágan

hástalusat. Ovttsbarggu riikarájaid rastá regionálapolitihkalaš hástalusaid dáfus, sáhtta leat ávkkálaš oahpaheami, gealboovdánahttima, vásáhuslonohallama ja fierpmádathuksema dáfus. Norgga beale searvan sáhtta leat veahkin regionála ovdánahttimii Norggas ja dássidis ovdánahttimii eurohpalas kontinentii ja min lagašguovlluide go ovttsbargá riikarájaid rastá. Ovttsbarggu sáhtta vel veahkehit ovddidit ollislaččabut, oktiordnejuvvon ja doaimbi norgalaš eurohpapolitihka váikkuhan dihtii EU politihkkahábmema dakkár surggiin mat gusket Norgii nuolga.

Norga oassálastá njeallje rádjaregionála programmas (Interreg IVA), golbma transnasionála programmas (Interreg IVB) ja interregionála programmas (Interreg IVC). Rádjaregionála programma Ruoššain joatkkašuvvo EU guoibmevuodaprogramma rámmaid siskkobeaalde, mii lea ovttsbarggu ravdarájain (ENPI). Earret dan oassálastá Norga dáin; URBACT II, ESPON ja Ineract. Stáhta oassi dán áigodagas šaddá sullii 730 milj. ruvnno, dainna eavttuin ahte Stuorradikki daid jahkásaččat juolluda.

Gielda- ja guovlodepartemeanta juohká jahkásaččat 2,1 milj. ruvnno čadahit sámi programma Interregas. Sámi programma, Sápmi, lea oasseprogramma Interreg IVA Nordas. Programma rasttildeaddji ulbmil lea lasihit regiovna doaimmavuoda ja nanosvuoda ealáhusaid ja infrastrukturrra ovttsbarggu bokte ja ovddidit spesiála-gealbba ja identitehtaásaheaddji barggu. Sámi oasseprogrammii Sápmi lea erenomážit giddejuvvon fuomášupmi oážžut áigái mánggalágan servodagaid sámi kultuvrra, ealáhusaid, árbevieruid, identitehta ja giela vuodul. Ruhta ruhtada rádjaregionála programmain dan stáhta oasi. Sámediggi lei sámi oasseprogramma čállingoddi 2006 rádjai. Čállingoddedoaimma juogaduvvo dál gaskal Romssa fylkkagieldda ja Davvi-Trøndelága fylkkagieldda.

21 Ekonomalaš ja hálddahaslaš váikkuhusat

Bargo- ja searvadahttindepartemeanttas lea stáhta sámepolitihka bajimus oktiiordnenovddasvástádus. Fágadepartemeanttain lea ovddasvástádus čuovvolit sámepolitihka čadaheami iežaset surggiin, ja dain lea ekonomalaš ja hálddahaslaš ovddasvástádus iežaset surggiid sámepolitihkalaš doaibmabijuin.

Dat doaibmabijut mat evttohuvvojit dieđáhusas, gusket mángga departementii. Dat mii lea oktasaš eanaš doaibmabijuin, lea ahte dat gieđahallojuvvojit Sámedikki ja stáhtalaš eiseválddiid gaskasaš konsultašuvdnašiehtadusa vuodul. Sámedikki sajádat lea ahte buot doaibmabijut mat leat namuhuvvon stuorradiggedieđáhusas, galget váldojuvvot ovdan bođu konsultašuvnnain ovdalgo dat čadahuvvojit. Dát addá buori vuodu konkrehta konsultašuvnnaide juohke doaibmabiju hárrái ja mielddisbuktá ollislaš proseassaid juohke doaibmabiju oktavuodas.

Válldi ja bargamušaid vejolaš sirdin departemeanttain Sámediggái mielddisbuktá ahte Sámediggi maddái oažžu resurssaid juohke sirdojuvvon válldi ja bargamuša hálddahaslaš čuovvoleapmái. Vaikko vel Sámediggi váldá badjelasas doarjjaortnega dahje áhahusa hálddašeami, ja nu oažžu mearrideaddji dadjamaša dain, de lea ain fágadepartemeanttain bajimus ovddasvástádus ortnegiin maid Sámediggi hálddaša. Departe-

meanttat galget ásahtit vugiid dasa mo konsultašuvnnat Sámedikkiin galget čadahuvvot, lámčit dillid buori ja rabas gulahallamii, ja čuovvolit sirdojuvvon ortnegiid sihke fágalaččat ja bušeahta dáfus.

Evttohusat ja doaibmabijut mat leat válldahallojuvvon lagabut iešgudet kapihttaliin, sáhttet dagahit sihke dihto ekonomalaš ja dihto hálddahaslaš čuovvumušaid. Eaktuduvvo ahte muhtun evttohuvvon doaibmabijut ruhtaduvvojit gustojeaddji bušeahttarámmmaid siskkoalbe. Juohke evttohusa eanet konkrehta ekonomalaš ja hálddahaslaš váikkuhusat galget árvvoštallojuvvot lagabut. Dát bargu čadahuvvo evttohusaid konkretiserema oassin. Ráđdehus áigu árvvoštallat vejolaš bušeahtalaš váikkuhusaid jahkasaš bušeahttaevttohusaid oktavuodas.

Departemeanttat atnet vuodđun ahte doaibmabijut eai dagat mearkkašahtti rievdadusaid fylkka-gielddaid ja giielddaid dássái.

Bargo- ja searvadahttindepartemeanta

r á v v e :

Ráva Bargo- ja searvadahttindepartemeanttas miessemánu 30. b. 2008 Sámepolitihka birra sádejuvvu Stuorradiggái.

Mildosat 1**Sámedikki jahkedieđáhus 2006****1 Sámediggi**

Sámediggi lea sámiiid álbmotválljen orgána Norggas ja dasa välljejit sámít sámiiid. Sámedikkis lea dál vidát válgaáigodat. Dán áigodagas leat Sámedikkis ovtta made nissonolbmot ja almmáiolbmot. Sámi parlameantan galgá Sámediggi bargat oktasaš sámii identitehta suodjalemiin ja ovddidit ja hukset sámii servodaga.

Sámi álbmogii alccesis galgá addot vuoigatvuohta ja vejolašvuohta lámhit eavttuid ja meroštallat boahhteáiggi dárbbuid. Dát mearkkaša dan ahte stáhta Norga ollásit dohkkeha sámiiid vuoddo iešmearridanvuoigatvuođa álbmogin ja eamiálbmogin Norggas.

Norgga stáhta lea vuodduvuvvon guovtti álbmoga eatnamiidda, sápmelaččaid ja norgalaččaid. Dát bidjá sámii álbmoga erenoamáš dillái Norgga eamiálbmogin. Min vuoigatvuođat go leat sápmelaččat, álbmot ja eamiálbmot mas lea sierra kultuvra, leat min bajimus dási politihka ja min višuvnna guoddit sámii servodaga dáfus.

1.1 Dásseárvu

Sámediggi lea 2006s bargan aktiivvalaččat dásseárvuin. Sámediggeráđdi ovddidii guovvamánus 2006 dásseárvopolitihkalaš čilgehusa Sámediggái. Čilgehusas biddjojedje guovddázii muhtun ángiruššansuorggit dásseárvvu siskko-bealde. Dat ledje earret eará suorggit nugo válgaovddastus, dárbu dutkat ja ráhkadit statistihkaid, nissonolbmuid searvadahttin resursahálldašeamis, iešmearridanvuoigatvuohta maiddái iežas goruda badjel, veahkaválde- ja vearredahkoproblematihkka, ealáhusovddideapmi ja sohka-bealit.

Sámediggi lea bargan aktiivvalaččat gulahalama buoridemiin sámii organisašuvnnaiguin ja lea doallan čoahkkimiid guvttiin nissonorganisašuvnain ja dievdoserviin Dievddut. Čoahkkimiid ulbmilin lea leamaš oazžut árvalusaid organisašuvn-

nain hástalusaid mat leat dásseárvvu siskko-bealde ja ovtta gávnnahtit proševttaid mat sáhtásedje ovdánahttit dásseárvvu sámii servodagas.

Sámediggi lea 2006s šiehttan ovttasbarggu Sámi NissonForumiin go guoská davviriikkalaš sámii dásseárvokonferánsa čađaheapmái. Konferánsa dollo cuoŋománus 2007. Stivrenjoavkkus leat Sámi NissonForuma, Sáráhká, Dievddut searvvi, Sámedikki nuoraidpolitihkalaš lávdegotti ja Sámedikki ovddasteaddjit. Sámediggi lea maid dán oktavuodas ovttasbargamin Mánáid- ja dásseárvodepartemeanttain vai ráhkaduvvošii strategijadokumeantta konferánsii. Danne vai buorebut sihkkarastojuvvošii konferánsa čuovvoleapmi.

Sámediggi lea 2006s álggahan barggu heivehit dásseárvvu áššemeannudeamis. Guokte seminára leat dollon fáttá birra.

2 Ovttasbargu

Sámedikki guovdilis bargun lea ovddidit eamiálbmotáššiid sihke nášuvnna-laččat ja riikkaidgaskasaččat. Aktiivvalaš ovttasbarggu bokte báikkálaččat, guovllulaččat ja riikkaidgaskasaččat sáhttá Sámediggi leat mielde váikkuheamen ahte eamiálbmotdimenšuvdna gozihuvvošii.

Báikkálaš dásis lágida Sámediggi juohke jagi gielldakonferánsa. Fáddán 2006 konferánsas gielddaiguin ja fylkkagielddaiguin lei dat dieđihuvvon hálddašanođastus. Dán konferánsas ledje guovddáš áššin dat vejolaš váikkuhusat mat ođastusas sáhttet šaddat Sámediggái ja sámii guovlluid fylkkagielldaide ja gielddaide. Jos šaddet ođđa ja stuorra regiuvnnat, de lea das dehálaš oktiiveivehandaibma gielddaid, stáhta ja ealáhusaid dáfus. Dát eaktuda ahte sihke váldi, gelb-bolašvuohta ja váikkuhangaskaoamit addojit geavahussii čoavdit daid suorgedoaimmaid mat galget sirdojuvvot.

2.1 Guovllulaš ovttasbargu

Sámedikki guovllupolitihka bajimuš mihttomearri lea doalahit ássanminstara váldodovdomearkkaid ja sihkkarastit ovddidanvejolašvuođaid ja dássásaš eallineavttuid sámi álbmogii. Go dán mihttomeari galgá juksat, de lea dárbu ahte gávdnojit stabiila ja einnostahtti rámmaeavttut sámi guovlluin. Ovttasbargošiehtadusat fylkkagiieldaiguin leat gaskaopmin sihkkarastit eanet stabiila ja einnostahtti rámmaeavttuid. 2006s lea Sámediggi bargan daid ovttasbargošiehtadusaid čuovvolemiin maid Sámediggi lea dahkan ovdal go jahki álggii. Dasto lea bargu gárvvistit ovttasbargošiehtadusa Nordlándda fylkkagiieldain leamaš guovddázis. Dát siehtadus mearriduvvui Sámedikkis čakčamánu 2006 ja Nordlándda fylkkadikkis golggotmánus 2006. Buot fylkkagiieldaiguin leat dollojuvvon čuovvolančoahkkimat 2006s ja oktilaččat bargojuvvo buot siehtadusaid čuovvolemiin. Ovttasbargu Sámedikki ja fylkkagiieldaid gaskka lea dađistaga ovddiduvvon ja Sámedikki oainnu mielde lea dát ovttasbargu hui deatalaš. Sámediggi lei 2006s ráddjen sierra ruđaid daid prošeavttaid čuovvoleapmái mat čatnasit ovttasbargošiehtadusaide.

Ovddidanprográmma sámiid diliid birra joatkkaskuvllain, lea okta ángiruššansuorgi mas Sámedikkis leat buorit vásihusat. Prošeakta «Sámi kulturmáhtolašvuohta Romssa joatkkaskuvllain» lea ovttasbargoprošeakta Sámedikki ja Romssa fylkkagiielda gaskka. Prošeakta ruhtaduvvui ovttasbargošiehtadusaid ruđaiguin ja loahpahuvvui guovvamánus 2006. Prošeakta lea buvttihan dan ahte eanet joatkkaskuvllat Romssas barget máhtolašvuođa vuodul sámi ávdnasiiguin. Sámediggi attii golggotmánus 2006 ruđaid dakkár prošeavttaid joatkimii main maiddái fidnofágalaš skuvllat leat ulbmiljoavku.

Ráddehus lea 2006s bargan stuorradiggedieđáhusain odđa regiovnnaid doaimmaid birra, ja dat ovddiduvvui juovlamánus 2006. Sámediggeráđdi lea hálldašanođastusa oktavuodas leamaš mielde proseassas ráddehusain hálldašanođastusa sisdoalu birra. Sámediggi meannudii prinsihpalaš vuoduin hálldašanođastusa dievasčoahkkimis čakčamánu ja dan ovddabealde dollui miniseminára Sámedikki áirasiidda hálldašanođastusa birra. Mearráduš biddjui vuodđun vuosttaš konsultašuvnnain gieldaministariin golggotmánus.

Sámediggi lea ádden nu ahte áššeosálaččaid gaskka lea ovttaoavilvuohta das ahte Sámedikki sajádat ii galgga láivuduvvot. Dat galgá sihkkarastojuvvot lága bokte dahje gonagaslaš resolušuvnna rievdadusa bokte vai dat váldi mii Sámedikkis dál

lea konsultašuvdnašiehtadusa bokte guoská maid regiovnaide. Go konkrehta doaimbasirdinevttohusat leat ovddiduvvon, de galget čađahuvvot duohta konsultašuvnnat. Dasto galget sihke regiovnnat ja Sámediggi doaimbasirdimiin oazžut ollislaš buhtadusa doaimmaid ovddas maid váldet badjelasaset. Sámediggi vuordá ahte Stuorradiggi barggu čuovvolemis hálldašanođastusain váldá vuhtii daid mearkkašumiid mat ovdanbohtet bajábealde.

Sámediggi oaivvilda ahte konsultašuvdnaprošedyrat eai leat čuvvojuvvon proseassas nugo lea čállon stuorradiggedieđáhusas. Danne go eavttut ollislaš diehtajuohkima ja prinsihpaid hárrái ahte áššeosálaččat konsultašuvnnain galget ráhčat dan badjeli ahte boahit ovttaoavilii, eai leat čuvvojuvvon. Sámediggi ii leat duođas ožžon dieđuid áššiid sisdoalus ii ge leat ožžon vástádusa buot daid árvalusaide maid Sámediggi lea addán stáhtaráđđái.

2.2 Sámi ovttasbargu

Sápmelaččaide, njealji riikka álbmogin, lea ovttasbargu riikkarájiid rastá deatalaš. Sámi parlamentáralaš ráđdi (SPR) lea deatalaš gaskaopmin ovddideamis Suoma, Ruota ja Norgga sámedikkiid ovttasdoaimbama dakkár áššiin mat gusket sápmelaččaide mángga stáhtas dahje sápmelaččaide oktan álbmogin. Ruošša beale sápmelaččat leat bistevaš oassálastin. Sámi parlamentáralaš ráđdi lea deatalaš orgánan davviriikalaš ovttasbarggus, ja das lea deatalaš doaimma riikkaidgaskasačat. Jagis 2006 lea Suoma beale Sámedikkis leamaš presideantadoaimma, ja nu maiddái čállingoddedoaimma. 2007 guovvamánus váldá Norgga beale sámediggepresideanta badjelasas presideantadoaimma. Norgga beale Sámedikkis lea dalle čállingoddedoaimma.

Sámi parlamentáralaš ráđdi lea jagis 2006 earret eará bargan Davviriikkalaš sámekonvenšuvnnain, dásseárvvuin sohkabeliid gaskka, ONa eamiálbmotjulggaštusain, ja maiddái nannemin ovttasbarggu EUin.

2.2.1 Davviriikkalaš sámekonvenšuvdna

Davviriikkalaš sámekonvenšuvnna evttohus geigejuvvui sámeministariidda ja sámediggepresideantaide golggotmánus 2005. Dan rájes lea evttohus seamma áiggis leamaš gulaskuddamis sihke Suomas, Norggas ja Ruotas. Gulaskuddancealkámušaid čoahkkáigeassu ovddiduvvui Davviriikkaid ámmátolbmoorgánii čakčamánu 2006. Sámediggi lea meannudan ášši ja dohkkehan áššedovdijoavkku evttohusa. Sámeministarat ja

sámediggepresideanttat leat dovddahan ovttamielalašvuoda das ahte joatkit Davviriikkalaš sámekonvenšuvnna barggu, álggos vuos gulaskuddančuovolemiin nášuvnnalaččat ja vejolaš váikkuhussuokkardemiiguin. Lotnolas raporterren, dieđuid lonohallan ja oktiordnen dáhpáhuvvá sámeáššiid davviriikkalaš ovttasbarggu rámmaid siskko-bealde. Ministariid ja presideanttaid áigumuš lea ahte riikkat boahte oktasaš čoahkkimii 2007 čavčča leat čielggadan oainnuideaset.

Konvenšuvdna lea vuodđogaskaoapmi mii dohkkeha sápmelaččaid oktan álbmogin ja sápmelaččaid ovttađassásaš vuoigatvuodaid, Davviriikkaid rájiid rastá. Danne lea deatalaš ahte buot golbma stáhta Norga, Ruota ja Suopma ratifiserejit konvenšuvnna, ja ahte dat dán láhkai leat mielde sihkkarastimin sápmelaččaide positiivva servodatovdáneami, mas birgenláhki suodjaluvvo ja mas iešmearrideampmi iežas ovdáneamis dohkkehuvo.

2.3 Riikkaidgaskasaš ovttasbargu

Sámedikki prinsihpalaš oaivil ja beroštusat ovddiduvvojit ja bealuštuvvojit riikkaidgaskasaš arenas. Dan dahká Sámediggi okto, oassálastima bokte Norgga sáttagottiin ja ovttasbarggu bokte eará eamiálbmogiiguin. Norgga ja davviriikkalaš sámpolitihkka hábmejuvvo dakkár šiehtadusaiguin ja konvenšuvnaiguin, mat geatnegahttet ovttaskas stáhtaid. Sámediggi galgá ain árijalaččat váikkuhit eamiálbmogiid riikkaidgaskasaš riekteovddeami. Sámediggái lea riikkaidgaskasaš ovttasbargu hui deatalaš. Sámedikkis lea deatalaš máhttu ja gelbbolašvuolta mainna váikkuha sáme- ja eamiálbmotpolitihka hábmema nášuvnnalaččat ja riikkaidgaskasaččat. Dattetge lea Sámediggái stuorra hástalus háhkat ekonomalaš resurssaid dán bargui, juoga mii dagaha min barggu einnosmeahtumin. Sámedikki mielaš livččii vuogas jus juolludeamit dán áššesuorgái boadášedje stáhtabušehta bokte, seamma láhkai go eará juolludeamit ge.

2006s lea Sámediggeráđdi čállán dieđáhusa riikkaidgaskasaš ángiruššansurggiid birra; Eamiálbmogiid boahteáiggi ovddideapmi. Go sámedikki riikkaidgaskasaš ángiruššansuorggit galget hábmejuvvot, de dat dahkko árvvoštaladettiin mo dat váikkuhivččii Norgga beale sápmelaččaide, sápmelaččaide eamiálbmogin, dahje eamiálbmogin oppalaččat. Sámediggi áigu uhccán resurssaid geažil vuoruhit barggu daid surggiiguin main lea buoremus beaktu. Sámedikki rolla iehčanastuvon ovttas earáiguin lea okta dan golmma bajimus strategiijas, mat deattuhuvvojit

riikkaidgaskasaš ángiruššansurggiid ektui. Dat eará bajimus strategiijat čatnasit doahpagiidda gulahallan ja ruhtadeapmi. Sámediggerádi mielas leat vel golbma áibbas deatalaš váldoángiruššansuorggi riikkaidgaskasaš barggustis. Dát leat:

eamiálbmogiid olmmošvuoigatvuodaid nannen,

dakkár ceavzilis ovddideapmi mii sihkkarastá sámi ja eará eamiálbmogiid kultuvrra ávnnaslaš vuoddo, ja

dakkár davviguovlluid ovddideapmi mii nanne sámi ja eará eamiálbmogiid kultuvrra ja servodaga.

2.3.1 Davviguovllut

Politihkalaš beroštupmi davviguovlluide lea lassánan mealgadit. Sivvan lea vuosttažettiin Snøhvitguovllu gássabohkan, oljo- ja gássaohcan davvin, ja ahte davi mearraguovllut leat stuorra guollemáddodagaid goddo- ja bajáššaddanguovlun. Dattetge váikkuhit stuorrválddiid beroštumit ollu dasa mii dáhpáhuvvá davvin, ja maiddái ovttaskasstáhtaid ja stuorra riikkaidgaskasaš fitnodagaid oktavuodát. Dakkár dilis lea váttis Sámediggái ja Árktisa eamiálbmogiidda čuočuhit beroštusaideaset ja vuoigatvuodaideaset. Sámediggi oaidná iežas bargun ovddastit sámi álbmoga ja ovddidit sámi álbmoga beroštusaid ja vuoigatvuodaid, ja maiddái váikkuhit dasa ahte Árktisa eamiálbmogiid dárbut ja beroštusat fuolahuvvojit industriálalaš ovddideamis ja davviguovlluid resurssaid bohkama ja fievrredeami oktavuodas boahteáiggis.

Sámediggi lea 2006s oassálastán mángga čoahkkimii main davviguovlopolitihkka lea leamaš guovddázis; gulahallančoahkkimiidda juohke jahkebeali Olgoriikadepartemeantta ja Sámedikki gaskka, Olgoriikadepartemeantta ja davvinorgalaš eiseválddiid gaskasaš gulahallanForumi, Norgga sáttágoddái Árktalaš rádi ministtarčoahkkimiin. Deatalaš áššin leat leamaš Sámediggerádi riikkaidgaskasaš ángiruššansuorggit, Barentsovttasbargu, Davviriikkalaš Sámekonvenšuvdna, Norgga ovdagoddi Árktalaš rádis, dálkkádatriedamat, EU ja ONa eamiálbmotjulggastus.

Norga lea váldán badjelasaš Árktalaš rádi ovdagoddedoaimma 2008 rádjai. Gaskaboddasaš čállingoddi galgá ásahuvvot Romsii Árktalaš rádi várás davviriikkalaš ovdagoddeáigodahkii 2006–2012. Sámediggái lea hui deatalaš ahte eamiálbmotgelbbolašvuolta, das maiddái erenoamáš gelbbolašvuolta sámi diliid birra, lea nanus ja oidnosis čállingottis. Dát guorrasa maiddái St.dieđáhussii 30(2004–2005) ja Stuurradiggedieđáhusa evttohussii. Norgga ovdaolbmoadji Árktalaš rádis ferte

geavahuvot gaskaoapmin oažžut eará riikkaid guorrasit riikkaidgaskasaš konvenšuvnnaide.

Árktalaš ovttasbargui gullá maiddá i árktalaš stáhtaid parlamentáralaš čoahkkanemiid ovttasbargu. Juohke nuppi jagi lágiduvvo árktalaš parlamentarihkarkonferánsa, mas maiddá Sámi Parlamentáralaš Rádi áirasat oassálastet. 7. Árktalaš parlamentarihkarkonferánsa lágiduvvui Gironis 2006 borgemánus. Sámi parlamentáralaš ráđđi ja Norgga, Ruota ja Suoma beale sámedikkit raporte-rejedje konferánsii earret eará Davviriikkalaš sámekonvešuvdnaevttohusa, ONa eamiálbmotjulggaštusevttohusa, Norgga eiseválddiid ja Norgga beale Sámedikki gaskasaš konsultašuvdnašiehtadusa, ja maiddá Finnmárikulága. Konferánsa mearridii 50 čuoggásaš Conference statement, julggaštus mas eamiálbmotdimenšuvdna lea oidnosis. Sámi parlamentáralaš ráđđi oassálastá bistevaš oassálastin Árktalaš parlamentáralaš lávdegottis, the Standing Committee of Parliamentarians of the Arctic Region (SCPAR), mii lea parlamentarihkariid ovttasbargoorgána árktalaš parlamentarihkarkonferánsasaid gaskkas.

Barentsovttasbargu lágiduvvo Barentsrádis (ministtardásis), regiovdnarádis ja regiovdnalávdegottis (13 regiovnna ja oktasaš eamiálbmotáirras), ja Eamiálbmogiid bargojoavkkus mii lea regiovdnarádi ja Barentsrádi ráđdeaddi orgána. Barentsguovllu eamiálbmogiid regiovnnaš bargojoavkku lea Regiovdnaráđdi nammadan. Bargojoavkku Sámediggelahttu lea eamiálbmogiid bargojoavkku jodiheaddji ođđajagimánu 2006 rájes. Jodiheaddji oassálastá Barentsrádi čoahkkimiidda. Dollo maiddá čoahkkin oktii jahkái ámmátolbmolávdegotti (CSO) ja Bargojoavkku gaskka.

Eamiálbmogiid bargojoavku lea ráhkadan Eamiálbmogiid doaibmaplána áigodahkii 2005–2008. Doaibmaplána doaibmajut leat vuostazettiin njenecalaš, vepsalaš ja sámi guovlluid várás Barentsguovllu Ruošša bealde ángiruššansurggiin dearvvašvuohta, biras ja luonddudoallu, oahpahus ja gelbbolašvuođaovddideapmi, árbevirolaš ealáhusat ja gávppašandoaimmat, kultuvra, vuoddostruktuva ja diehtujuohkin ja mediadoaimmat. Sámediggi šálloša go eai leat várrejuvnon sierra ekonomalaš resurssat doaibmajuid čuovoleapmái.

Barents Youth Conference 2006 lágiduvvui Romssas. Bajimus fáddán lei «Youth in the High North and identity to the area». Barents Regiovnnaš Nuoraidráđđi, mas Sámedikki nuoraidpolitihkalaš lávdegoddi lei eamiálbmogiid ovddasteaddjin 2006s, lea leamaš mielde plánemin konferánsa.

Ođđa regiovnnaš Barents nuoraidprográmma doaibmá áigodahkii 2007–2010. Sáme-

dikki nuoraidpolitihkalaš lávdegoddi lea buktán evttohusaid ođđa prográmmii. Barents regiovdnaráđdi dohkkehii prográmma skábmamánus 2006.

Sámediggi juolluda jahkásačcat doarjaga Barents eamiálbmotkantuvrra doaimmaheapmái Murmánskkas. Doarjja juolluduvvo Barentsčállingoddi, mas ovttas eamiálbmogiid bargojoavkkuin lea ovddasvástádus kantuvrra doaimmaheamis. Sámediggi oaivvilda ahte kantuvra nanne eamiálbmogiid oassálastima Barentsregiovdnii. Danne lea šállošahtti go Sámediggi Norggas okto ruhtada kantuvrra doaimma. Ferte ásašuvvot šiehtadus davviriikkaid gaskka ahte dat ovttas ruhtadit Barentsguovllu eamiálbmotbarggu.

Sámediggeráđdi lea dorjon jurdaga ásašit riikkaidgaskasaš Barentsčállingotti. Ráđdi lea čujuhan ahte eamiálbmotdimenšuvdna ferte leat čielgasit mearriduvvon dakkár čállingottis, ja ferte sihkkarastojuvvot viidáset proseassas.

2.3.2 EU

Sámedikki bargu eurohpapolitihkalaš gažaldagaguin dahkko SPRa bokte, ja Sámedikki oktavuoda bokte Norgga guovddáš, regiovnnaš eiseválddiguin. Sámediggi lea mielde «Guovddáš, regiovnnaš ja báikkálaš eiseválddiid eurohpapolitihkalaš Forumis». Sámediggi lea maid mielde hálddahušlaš gulahallanjoavkkus.

Sámediggi lea oassálastán EUa rádjeregiovnnaš ovttasbargoprográmmii Interreg III A (2000–2006) guovtti prográmmas Interreg Sápmi ja Interreg Áarjelsamien dajve. Oassálastima ulbmil lea leamaš rádjeregiovnnaid ealáhusekonomalaš ja sosiála ovddideami eavttuid buoridaepmi, ángiruššansurggiid bokte mat čatnasit sámi servodatovddideapmái, máhttui ja gelbbolašvuođaloktemii. Prográmmaáigodagas lea Sámediggi oassálastán 30 prošeavtta doarjumiin. Prošeavttat leat buvttihan mávssolaš oktavuodaid, fierpmádagaid ja gelbbolašvuođa. Ollu prošeavttat loahpalaš prográmmaáigodagas jotkojuvvojit 2007 lohppii.

2.3.3 ON

ONa eamiálbmotáššiid Bistevaš Forum

ONa eamiálbmotáššiid Bistevaš Forum doalai vidát sešuvnnas New Yorkas. Sámediggi oassálasttii Norgga sáttagoddi, ja guovddáš beroštus lei daidda eamiálbmothástalusaide mat čatnasit ONa duhátjagiulbmilii ja Davviriikkalaš sámekonvenšuvdnaevttohussii. Sámedikki mielas lea ONa Bistevaš Forum bargu hui deatalaš, ja danne lea

Sámediggi moadde jagi dorjon jodiheaddji ekonomalaččat.

Biologalaš šláddjivuoda konvenšuvdna

2006s lea Sámediggi oassálastán riikkaidgaskasaš bargui biologalaš šláddjivuoda konvenšuvnnain, sihke gávccát osolaščoahkkimis Curitiba, Brasiillas, ja bargojoavkočoahkkimis mii giedahalai arthkkala 8 (j) eamiálmotáššiid. Sámediggi lei mielde Norgga sáttagottis dán čoahkkimiin. Sámedikki ja Norgga sáttagotti gaskasaš ovttagu bargu lei buorre. Osolaškonferánsas ledje sápmelaččat maiddái ovddastuvvon Ruota sáttagottis, ja Sámirádis. Sámi áirasat čuovoledje erenoamážit eamiálmotáššiid, ovdduid oažžun ja juogadeapmi genaresurssaid geavaheami oktavuodas, suodjalanguovlluid, vieris sisabohtán šlájaid, biošláddjivuoda ja dálkkádatrivedamiid, ja mariidna- ja rittuid biošláddjivuoda. Sámediggi oassálasttii maiddái árjjalaččat nissoniid ja biošláddjivuoda fierpmádhkii, ja bijai ovdan dálkkádatrivedamiid Árkttis.

ON-julggaštus eamiálmotvuoigatvuođaid birra

Sámediggi lea ovddastuvvon Norgga sáttagottis Olmmošvuoigatvuođakomišuvnna bargojoavkku čoahkkimiin ON-julggaštusa eamiálmotvuoigatvuođaid evttohusa oktavuodas. Julggaštustekstevttohus dohkkeha eamiálmogiid iešmearridanvuoigatvuođa ja eanavuoigatvuođaid.

Sámediggi oaidná ja diehtá ahte ollu stáhtat eai leat vel dohkkehan eamiálmogiid vuoigatvuođaid. Amerihká Ovtastuvvan Stáhtat, Austrália, Ođđa Selánda, Kanada ja Ruošša leat dovddahan vuostemiela julggaštustekstii. Kanada ja Ruošša jienasteigga goappašagat vuostá julggaštusresolušuvnna ONa olmmošvuoigatvuođarádis.

ONa Válđočoahkkima goalmátlávdegoddi mearridii juovlamánus 2006 maŋidit eamiálmotvuoigatvuođastusa meannudeami 2007 čakčii. Mearrádus dahkkojuvvui Namibia, Botswana ja Nigeria evttohusaid vuodul, gos eamiálmotvuoigatvuođat leat garrasit deddojuvvon idustriálalaš ávkástallamii ovdun, erenoamážit minerálaberoštusaid ja turismaindustriija bealis. Válđočoahkkima mearrádus sáhtá vuolggahit ođđa siehtadallamiid sisdoalu dáfus, muhto dán vuoru nu ahte eamiálmogat eai beasa searvat prosessii. Mii ballat ahte boadusin sáhtá šaddat ahte eanet eamiálmogat eai lohkojuvvo šat eamiálmogin, ahte bajimus rievttálaš prinsihpat nu go iešmearridanvuoigatvuohta ja mielváikkuheapmi massojuvvo ja ahte eamiálmogiid vuoigatvuođat resurssaide sin árbevirolaš

guovlluin duoguštuvvojat sahte nášuvnnalaš lágai-guin.

Sámediggi bargá árjjalaččat dan julggaštustevstta bealuštemiin maid Olmmošvuoigatvuođaráđdi dohkkehii, ja ávžžuha ovttas eará eamiálmotorganisašuvnnaiguin ja -ásahusaiguin oažžut doarjaga erenoamážit davviriikkain ja eará stáhtain mat buorebut árvvusatnet olmmošvuoigatvuođaid ja atnet daid eanet vuoiggalážžan, nu ahte mángga čuohte jahkasaš ja seavdjadis eamiálmogiid vuđolaš vuoigatvuođaid deaddin ja biehttleapmi oččoši positiivva loahpa. Sámediggi lea fuolas go Ovtastuvvon Našuvnnat maŋná 20 jagi barggu máilmmeviidosas julggaštusain eamiálmotvuoigatvuođaid hárrái ii vel leat soahpan teavstta mii ilbmadvččii máilmmeviidosas unnimusstandárddaid eamiálmot vuoigatvuođaide.

Sámediggi bivdá Norgga ain bargat árjjalaččat dan ala ahte ON-julggaštus eamiálmotvuoigatvuođaid birra fargga dohkkehuvvo.

3 Vuoigatvuođat

Sámedikki bajimus dási doaimmas lea sáhka vuoigatvuođain buot politihkkasurggiin. Sámiin leat vuoigatvuođat individan, sierra álbmogin, sierra kultuvran ja eamiálmogin. Sámiin lea vuoigatvuohta eatnamiidda ja čáziide ja vuoigatvuohta daidda resurssaide mat leat vuodđun oktasaš ávnnaslaš kultuvrii. Vuoigatvuođat leat maid čadnon ollu eará surggiide nu go ovdamearkka dihtii gillii, kultuvrii, ohppui, dearvvašvuhtii ja kulturmuittuide. Riektevuođdu bohtá ovdan riikkaidgaskasaš álbmotrivedtálaččat geatnegahtti konvenšuvnnain ja nášuvnnalaš rievttis. Sámiid álbmotválljen orgánan Norggas lea Sámedikki ulbmil oažžut sámiid vuoigatvuođa dohkkehuvvot vuodđun sámi kultuvrra, giela ja servodateallima áimmahuššamii ja nannemii. Sámediggi áigu vuoruhit barggu ahte sámi vuoigatvuođaproseassain mat leat jođus sihkarastojuvvojat johtilit dakkár konklušuvnnat ja čovdosat mat dávistit historjjálaš sámi vuoigatvuođaide ja álbmotriektái. Loahpalaš konklušuvnnat ja mearrádus eai galgga dahkkot ovdalگو sámit leat guorrasan daidda.

3.1 Konsultašuvnnat

Eamiálmogin lea sámiin vuoigatvuohta konsultašuvnnaide dain áššiin, main sáhtá leat njuolggá mearkkašupmi sidjiide. Dát vuoigatvuohta bohtá ovdan ILO-konvenšuvnnas nr. 169 eamiálmogiid ja čearddalaš álbmogiid hárrái

iešmearrideaddji riikkain, guđát kapihttalas. Geasemánu 1. b. 2005 dohkkehii Sámediggi prosedyraid stáhta eiseválddiid ja Sámedikki gaskasaš konsultašuvnnaid várás (konsultašuvdnašiehtadus) ja stáhtaráddi mearridii daid suoidnemánu 1. b. 2005. Konsultašuvdnašiehtadus lea deatalaš lávki čalmmustuhttimis Sámedikki saji riikka stivrenvuogádagas. Konsultašuvdnageatnegasvuoha čalmmustuhtta ahte stáhta eiseválddit duođaid galget oččodit ovttamielalašvuoda Sámedikkiin. Šiehtadus lea deatalaš reaidu mii lea mielde sihkkarastimin ahte mearrádusain lea lobálašvuoha sámi álbmogis dan álbmotválljen orgána bokte.

Sámediggi lea 2006 čadahán konsultašuvnnaid stáhtaeseváldiiguin ollu áššiin. Konsultašuvdnašiehtadus lea vuodđuduvvon Sámedikki ja stáhta eiseválddiid gaskasaš searvevuodaperspektiivii. Jus Sámediggi duođaid galgá doaimmat dássásaš guoibmin konsultašuvnain, de dat ferte oázžut eanet resurssaid. Sámedikki resurssat eai leat nannejuvvon konsultašuvdnašiehtadusa geažil, juoga mii ferte dáhpáhuvvat guhkit áiggi vuollái.

Sámedikki sajádat lea oppalaččat nannejuvvon dakko bokte ahte mánga departemeantta leat šaddan dihtomielaleabbun searvadahttit Sámedikki deatalaš proseassaide. Sámedikkis leat leamaš mánga buori konsultašuvdnaproseassa ja mánga departemeantta leat maŋŋá konsultašuvdnašiehtadusa dovddastan ahte ferte konsultašuvnnaid bokte Sámedikkiin juksat ovttamielalašvuoda. Dattetge dát ii leat ollásit čadahuvvon ja Sámediggi lea mannan jagi vásihan mángii ahte stáhta eiseválddit leat rihkkon sihke konsultašuvdnašiehtadusa ja konsultašuvdnageatnegasvuoda ILO bokte. Sámediggi mihttii maiddái ahte eai dollon konsultašuvnnaid earret eará nášuvnnalaš dearvvašvuodaplána ja Barentsábi hálddašaplána birra. Viidáseappot lea dáhpáhuvvan ahte ráddehus ovttabeallásaččat lea rievadan juoidá mas lea leamaš ovttamielalašvuoha, ja mángii leat stáhta bealis gohčodan čielga diehtujuohkinčoahkkimiid konsultašuvdnan.

Konsultašuvdnaproseadyraide ii gula bušeahhtamearrideapmi. Ráddehusas ja Sámedikkis lea dat oktasaš áddejupmi ahte bušeahhtamearrideapmi Sámediggái galgá čielggaduvvot sierra proseassas. 2006 nammaduvvui departemeanttaid gaskasaš bargujoavku mánggáin sámediggelahtuiguin mii galgá árvoštallat Sámedikki formálalaš rolla ja buktit bušeahhtaproseadyraevttohusa. Bargujoavku áigu buktit evttohusas njukčamánu 2007. Konsultašuvdnašiehtadus lea Sámedikki mielas lundolaš vuodđun Sámedikki ja stáhta eiseválddiid gaskasaš bušeahhtaproseadyraid ráhkadealpmái.

3.2 Resursalágat/vuoigatvuodát

Sámediggi lea 2006 joatkán barggu oččodit odđa lágaid mat sihkkarastet luondduresurssaid. Sámediggi oaivvilda ahte resursalágaid bajimus prinsihpat galget dávistit daid álbmotrievttálaš geatnegasvuodaide, mat Norggas leat sámiide eamiálbmogin. Sámedikki oaidnu lea ahte Norga ferte ollašuttit dáid geatnegasvuodaid dakko bokte ahte ovttastahttit njuolggadusaid mat sihkkarastet ahte sámit besset ávkkástallat resurssai- guin, njuolggadusaid mat sihkkaraset duohta oas- sálastima ja mielmearrideami resursa- hálddašeamis, ja áššemeannudannjuolggadusaid mat sihkkarastet ahte sámi doahhtalusat fuolahuv- vojít ja deattuhuvvojít lágaid mearridanproseassas. Dan lassin ferte resursahálddašeapmi vuodđuduv- vot lagašvuoda- ja sorjjasvuodaprinsihppii nu ahte dat sihkkarastá sámi ávnnaslaš kulturuodđosa.

Go vuoigatvuodaid sáhtta oastit ja vuovdit gáv- pemárganis, de dat buktá váttisvuodaid sámi ealáhusaide ja servodateallimii. Dakkár vuoigat- vuodát leat ovdamearkka dihtii mielkeeriid vuov- din, bivdofatnasiid vuovdin oktan eriiguin ja geava- hanvuoigatvuodaid vuovdin guohtuneatnamiin ovdamearkka dihtii bieggomillopárkkaide. Sámediggi bivdá ahte vuhtiiválddidettiin boah- teáiggi servodatovddideami, čielggaduvvojít vejolašvuodát gáržžidit dán vuoigatvuodamárkana nu ahte sihkkarastá ekonomalaččat ja kultuvr- ralaččat dohkálaš ovddideami sámi servodagáin.

3.3 Finnmárkkuláhka

Finnmárkkulága stuorra oasit bohte fápmui 2006. Historijálaččat dát buvttii stuorra earu Finnmárkku eatnamiid ja resurssaid oamastanvuoigatvuodas ja hálddašeamis. Finnmárkkulága vuodđooaidnu lea ahte Finnmárkku eatnamiid ja resurssaid hálddašeapmi galgá erenoamážit sihkkarastit sámi kultuvrra, boazodoalu, meahcásteami, ealáhus- doaimbama ja servodateallima. Dát sámi vuoigat- vuodaid vuodđooaidnu ja prinsihpalaš dohkke- heapmi lea Finnmárkkulága geađgejuolgin.

Ráddehus lea nammadan lávdegotti mii galgá čielggadit sámiid ja earáid guolástanvuoigat- vuodaid mearas Finnmárkku olggobealde. Čielg- gadus galgá leat gárvvis ovdal 2007 lohpa. Sámediggi lea hui duhtavaš dainna ahte sámi vuo- gatvuodát merrii Finnmárkku olggobealde dál galget sihkkarastojuvvot boahhteáigái. Seammás lea deatalaš deattuhit ahte Sámediggi ii háliit hálddašeami mii lea vuodđuduvvon čearddalašvuh- tii, muhto hálddašeami mii lea vuodđuduvvon guovlluide ja ássamii.

Ráđđehusa Finnmárkkukommišuvnna namma-deapmi lea mañiduvvon 2007 giddii. Sámediggi galgá searvat konsultašuvnnaide komišuvnna mandáhta ja čoahkádusa birra. Bargu Meahcce-duopmostuoluin álggahuvvo go Finnmárkkukommišuvdna álggaha barggus. Sámediggi mearidii juovlamánus 2005 evttohit Deanu Finnmárkkukommišuvnna ja Meahcce-duopmostuolu hállddahušbáikin.

Sámedikkis leat leamaš konsultašuvnna Birasgáhttendepartemeanttain dan lávdegotti mandáhta ja čoahkádusa birra, mii galgá evttohit mo čuoovvilit Finnmárkkulága 4. kapihttala Deanu- ja Njáv-dánčázadagaid birra. Áššis ii leat ovttamielalašvuhta ja dat lea sáddejuvvon gulaskuddamii. Konsultašuvnna jotkojuvvojit go gulaskuddanáigemearri loahppá.

Finnmárkkulága 4. paragrafa vuodul lea Sámediggi jagis 2006 mearridan gaskaboddasaš njuolggadusaid das mo galgá árvvoštallat rievda-duvvon meahcegeavaheami váikkuhusaid sámi kultuvrii, boazodollui, meahcásteapmái, ealahusdoaimmii ja servodateallimii. Njuolggadusaid galget almmolaš eiseválddit ja Finnmárkkuopmodat geavahit go sii dahket mearrádusaid. Njuolggadusat gustojit dassážiigo loahpalaš njuolggadusat mearriduvvojit, dattetge ii fal guhkkelebbui go suoidnemánu 1. b. 2007 rádjai. Njuolggadusat leat sáddejuvvon gulaskuddamii, ja Sámediggeráđđi čadaha viiddes gulaskuddanproseassa. Earret eará leat lágiduvvon álbmotčoahkkimat loahpalaš njuolggadusaid hábmema oktavuodas.

3.4 Finnmárkkuopmodat

Sámediggi nammadii juovlamánus 2005 lahtuid Finnmárkkuopmodaga stivrii ja Finnmárkkuopmodaga bearráigeahččanlávdegoddái. Sámediggi evttohii seammás Porsáŋgu Finnmárkkuopmodaga váldohállddahušbáikin.

Sámediggi háliida buori gulahallama Finnmárkkuopmodagain ja jeavddalaš čoahkkimat doljuvvojit Finnmárkkuopmodaga stivrrain.

3.5 Olju ja gássa

Oljo- ja gássadoaimmat davvin lei okta váldofáttáin Oljo- ja energiijadepartemeantta ja Sámediggeráđi gaskasaš čoahkkimis borgemánus. Sámiid eamiálbmotvuoigatvuodát fertejit boahit ovdan go Barentsábi oljo- ja gássaresurssaiguin plánejuvvo ávkkástallat, go doaimmat čadahuvvojit ja go riggodagat juogaduvvojit. Dán oktavuodas čujuha Sámediggi dasa ahte árbevirolaš riddoássan lea deataleamos ággan sorjjasmeahttuvuhtii ja

mearraresursavuoigatvuodaide – dát gusto diedusge maiddá sámiide sierra álbmogin. Álbmotrievtti vuodul lea sámiin eamiálbmogin maiddá vuoigatvuodát oljui ja gássi iezaset árbevirolaš resursaguovlluin. Dás deattuhuvvo ahte Sámediggi ii čuoččut ahte dát vuoigatvuodát gullet dušše sámiide. Ráđđehus biehttala ahte livčče álbmotrievttálaš geatnegasvuodát sámiid ektui oljo- ja gássaresursavuoigatvuodaid oktavuodas. Dáid ruovttoluottadieđuid vuodul áigu Sámediggi álggahit proseassaid nu ahte dát gažaldagat árvvoštallojuvvojit sorjjasmeahttuvuhtii álbmotrievttálaččat. Sámediggi atná petroleumadoaimma lagaš mearraguovlluin davvin dakkár doaimman mii čadahuvvo sámiid historjjálaš mearraguovlluin. Danne čuoččuha Sámediggi vuoigatvuodaid dán doaimmas. Sámediggi áigu bargat dan badjelii ahte áshuvvošii sierra eamiálbmotfoanda mii ruhtaduvvo eamiálbmotguovvluid minearala- ja petroleadoaimmain.

3.6 Boazodoallolága ođasmahttin

Sámediggái lea boazodoalloláhka leamaš okta deataleamos áššiin jagis 2006 ja dan čuoovvoleapmi vuoruhuvvo hui bajás. Dan rájes go Boazodoallolávdegoddi jagis 2002 geigii evttohusas (NAČ 2001:35 Boazodoalloláhkálávdegotti evttohus), lea Sámediggi mángga oktavuodas ávžžuhan Eanadoallo- ja biebmodepartemeantta vuoruhit boazodoalloláhkabarggu. Sámedikki mielas lea hui buorre go Eanadoallo- ja biebmodepartemeanta álggaha konsultašuvnnaid boazodoalu birra 2005 čavčča.

Sámediggi lea meannudan Eanadoallo- ja biebmodepartemeantta boazodoalloláhkaevttohusa 2006 čakčamánu dievasčoahkkimis. Láhkavevttohusa vuoddu leat eanaš NAČ 2001:35, ja Eanadoallo- ja biebmodepartemeantta, Norgga Boazosápmelaččaid Riikkasearvvi ja Sámedikki gaskasaš konsultašuvnna. Konsultašuvnabeliid gaskkas lei árrat proseassas ovttamielalášvuhta das ahte dán ođasmahttimii ii galgga boazodoalu hálldašanmodealla gullat. Sámediggi eaktuda ahte álggahuvvo proseassa mii geahčada boazodoallohálldašeami organiserema boahhteáiggi ja ahte odeldiggeproposišuvnna geatnegahttojuvvo dakkár čuoovvoleapmi. Ulbmil ferte leat dakkár hálldašeapmi mii čielgasit guorrasa álbmotrievtti gáibadusaide earret eará ieš- ja mielmearrideami hárrái.

Láhkaevttohusa meannudettiin ii leat Sámediggi beassan geahčadit buot mearkkašumiid láchkaevttohusii. Go láchkaáddejuvvo dájvá lea áibbas sorjavaš mearkkašumiin, de ii leat vejolaš

Sámediggái oažžut dohkálaš oppalašgeahčastaga Eanadoallo- ja biebmodepartemeantta láhkaevttotusa váikkuhusain. Sámediggi oaivvilda ahte go ii beasa geahčadit buot dokumeanttaid sisdoalu, de dat ii dávis ILO-konvenšuvdnii ja konsultašuvdnašiehtadussii. Sámediggi lea nuppát gearddi bivdán oažžut sáddejuvvot láhkaevttotusa mearkkašumiid.

Mearrádusastis Sámediggi ballá ahte Eanadoallo- ja biebmodepartemeantta láhkaevttotus hedjonahtta dan riektesuodjalusa mii boazodoalus lea riikkaidgaskasaš lágaid bokte, erenoamážit ILO-konvenšuvnna nr. 169 bokte. Danne lea áibbas čielga eaktu Sámedikki bealis ahte čuovvovaš hámuheapmi ferte válđojuvvot mielde § 1 vuosttaš laddasii vai sihkkarastojuvvo ahte álbmotrievttálaš bealli ii hedjonahttojuvvo Finnmárkkulága sisdoalu ektui:

«Láhka gusto daid ráddjehusaiguin mat čuvvot ILO-konvenšuvnna nr. 169 eamiálbmogiid ja čearddaid birra iehčanas stáhtain. Láhka galgá adnojuvvot álbmotrievtti njuolggadusaid mielde álgoálbmogiid ja veahádagaid birra.»

Sámediggi vuordá ahte bajábealde eavttut čuovvovuojuvot, ja dat eará eavttut ja mearkkašumit Sámedikki mearrádus boazodoallolága ođasmahttima oktavuodas.

4 Ceavzilis birashálddašepmi

Sámi servodagain leat hástalusat mat gáibidit dakár máškidis ja sektoriidrasttideaddji politihka ja hálddašepmi, mii sihkkarastá min kultuvrra luondduvuddosa. Dás ferte eamiálbmovuoigatvuodaid, kultursuodjaleami ja luondduhálddašepmi geahčadit oktan. Dát lea deatalaš danne go sámi kultuvrras lea lagaš oktavuodta lundui, ja biras- ja dálkkádatrievdamat čuhcet ovddimuččat eamiálbmogiidda.

Danne riikkaidgaskasaš biraskonvenšuvnnaid ferte geahčadit oktan eamiálbmovuoigatvuodaguin. Riikkaidgaskasaš birasbargu lea maid áidna vuohki mo dustet daid hástalusaid maid dálkkádatrievdamat ja guhkesgaskkaid nuoskkideapmi mielddisbuktá.

4.1 Areálasuodjaleapmi ja suodjalanplánat

Sámediggi lea jagis 2006 čadahán konsultašuvnnaid Birasgáhttentdepartemeanttain suodjalanjuolggadusaid birra sámi guovlluin. Buot áššit eai leat vel čielgas, gč. Sámedikki jagi 2005 suodjalanjuolggadusaid evttohusa, muhto konsultašuvdnabeliin lea áigumuš loahpahit ášši maŋŋá ođđajagi

2007. Bealit leat maid ovttamielaláččat das ahte ođđa suodjalanproseassat luonddulága vuodul sámi guovlluin eai galgga álggahuvvot ovdalگو konsultašuvnnaid njuolggadusat leat válbmejuvvon.

Sámediggi lea loahpageahčen 2006 álggahan konsultašuvnnaid ođđa plána- ja huksenlága birra Birasgáhttentdepartemeanttain. Sámedikkis lea doavva ahte ođđa láhka galgá sáhttit fuolahit sámi beroštusaid sakka buorebut. Dálá plána- ja huksenláhka ii leat doarvai ahte sihkkarastit sámi beroštusaid jus gievrras huksejeddjit gáibidit ahte eará deatalaš servodatberoštusaid ferte vuhtiiváldit.

Boazodoallolágas, nu mo dat lea dál ja nu mo departemeanta lea evttohan ođasmahttojuvvot, váilu boazodoalu várás duohta ja sektoriidrasttideaddji areálasuodjalus. Dása gullá maiddái ahte ollu guovlluin eai leat sámi vuoigatvuodát identifiserjuvvon, mii maiddái ferte čielggaduvvot ovdalگو duohtadeamit sáhttet čadahuvvot. Finnmárkku hárrái leat kommišuvdna ja sierraduopmostuollu mat áigot identifiseret geavahan- ja oamastanvuoigatvuodaid. Guovlluid hárrái máttabealde Finnmárkku vuordá Sámediggi Sámi vuoigatvuodálávdegotti cealkámuša. Danne vuordá ge Sámediggi ahte eai čadahuvvo stuorra duohtadeamit dain sámi guovlluin, gos sámi vuoigatvuodát leat čielggaduvvomin.

Leat maid čadahuvvon konsultašuvnna Sievju ja Várnjargga álbmotmehciid evttohusaid birra Finnmárkku fylkkas. Sámediggi deattuha ahte konsultašuvnna Birasgáhttentdepartemeanttain leat veahkehan juksat ovttamielalášvuoda. Meannudeapmi lea leamaš viehka čorgat ja konstruktiiiva ja beliin lea leamaš dáhttu gávdat čovdosiid buot konsultašuvdnačoahkkimiin, ja eará gulahallamiin proseassas. Sámediggi lea sihke áššiid proseassa ja sisdoalu vuodul miehtan Sievju ja Várnjargga álbmotmehciid suodjaleapmái. Sámediggi eaktuda dattetge ahte galget čadahuvvot ođđa proseassat jus, maŋŋá dálá geavahan- ja oamastanvuoigatvuodaid kárten gávnnahuvvo ahte leat earát go Finnmárkkuopmodat geat oamastit eanaš oasi dain eatnamiin, gosa suodjalanjuolggadusat leat áhahuvvon. Viidáseappot eaktuduvvo ahte Luondduhálddašandirektoráhta konsultašuvnnaid Sámedikkiin mearrida gii dat galgá leat suodjalanguovlluid hálddašaneiseváldi, ja ahte sámi beroštusat sihkkarastojuvvot dan hálddašanortnegis mii áhahuvvo. Sámediggi deattuha viidáseappot ahte dat čovdosat, maid konsultašuvdnabealit gávnnahit maŋit áiggis, oktiordnejuvvojit ja čadahuvvojit Sievju ja Várnjargga

álbmotmehciid viidáset hálldašanmodealla- ja hálldašanplánabarggus.

Sámediggi ja Suodjalusdepartemeanta leat jagis 2006 čadahan konsultašuvnnaid Meavkki ja Arvenjargga báhčínšiljuid ovttahttima okta- vuodas Romssa fylkkas. Oktanaga konsultašuvn- naiguin lea oččoduvvon eaktodáhtolaš šiehtadus Meavkki boazoorohaga Oskal Siidda bokte, For- svarsbygg ja Hærens styrker gaskkas ásahit mols- saeaktosaš feaskára mii ovttahtta Meavkki ja Arvenjargga báhčín- ja hárjehallansiljuid. Dáid beliid gaskasaš šiehtadus dahkkojuvvui 2006 čavčča.

Konsultašuvnna leat buvttihan ovttamie- lalašvuoda Sámedikki ja Suodjalusdepartemeanta gaskkas das ahte jus suodjalusa dárbu guvlu- nohká, de galgá guovlu fas váldojuvvot sám- i geavahepmái. Nappo eaktuda ge dát ahte suodjalus ii sáhte hálldašit guovllu dakkár vugiin mii dagaha geavatláččat dahje formálaláččat váttisin dahje veadjemeahttumin čadahit dakkár ruovttoluotta- fievrrideami.

Sámediggi diehtá ahte dál leat mánga bie- gafápmohuksenplána sami guovlluin, ja ahte sihke eaŋkil huksenáššit ja buot dieđihuvvon duohta- demiid lohku oktiibuot mielddisetbuktet issoras stuorra areáladuohtademiid main leat stuorra váikkuhusat sami ealáhusaide ja kultuvrii. Sámediggi lea fuolastuvvan dán ovdáneami geažil ja ballá ahte sami beroštusat buohkanassii eai fuo- lahuvvo doarvá bures jus buot plánejuvvon hukse- mat čadahuvvojit. Dát guoská sihke sami ealáhu- saide ja sami kulturmuittuide ja kulturbirrasiid- da. Daid váikkuhusaid maid buot bieggafápmohukse- mat guovllus mielddisetbuktet, ferte ollislaččat čielggadit beroškeahtta das galle huksejeddji dat leat seamma guovllus. Regiovnnaš bieggafápmo- plánaid ráhkadeapmi sáhtášii maiddái leat mielde stivremin huksemiid buori ja einnosteaddji vugiin. Sámediggi vuordá konsulterejuvvot ovdal- go stuorra huksenplánat čadahuvvojit. Sámediggi lea jagis 2006 váldá ovdan bieggafápmo- huksemiid čoačkimiin sihke Oljo- ja energiijade- partemeanta stáhtaráđiin ja Birasgáhttende- partemeanta stáhtaráđiin.

Sámediggi dovddaha maiddái ahte lea fuo- lastuvvan daid šiehtadusaid dáfus maid energiijafit- nodagat/doaibmaeaggádat dahket guoskevaš boazodoallojoavkkuiguin. Duogáš manne boazo- doallu dahká dakkár šiehtadusaid lea ahte sis dávjá eai leat eará vejolašvuodát. Jus ášši mearriduvvo árvvoštallama vuodul, de sáhtta boazodoallu mas- sit eanet go jus eai dagašii dakkár šiehtadusa, ovda- mearkka dihtii jus áitet bággolonistemiin. Sáhtta jearrat sáhtta go boazodoallu šiehtadit eret dakkár

guohtuneatnamiid, maid sii hálldašit oktasaš sami rievtti vuodul. Dása gullá maiddái boahttevaš buolvvaid vuoigatvuohta doaimmahit boazodoalu ja dat vieruiduvvan vuoigatvuohta, mii maiddái eará orohagain/siidaosiin lea. Dilálašvuodát ferte- jit láchčojuvvot nu ahte boazodoallu ain sáhtta šiehtadallat vejolaš doaibmabijuid eavttuid. Seam- más ferte láchčit dilálašvuodaid nu ahte samiid ál- bmotválljenorgána galgá konsulterejuvvot dakkár proseassain.

4.2 Boraspiret

Maŋná go Stuorradiggi meannudii boraspirepoliti- ka 2004s, de leat boraspirelávdegottit ovtta eará hálldašemiin čadahišgohtán odđa boraspirepoli- tihka. Dál lea menddo árrat oaidnit movt dat mear- riduvvon nállemihtidanlogut geavahusas doibmet guđege regiovnnaš. Stuorradikki mihttomearit, earret eará unnit vuostálašvuodaid, buoret ein- nostahttivuoda, buoret elliidčálgu, vahágiid dagaheaddji elliid váldima jna. hárrái, leat iešalddis buorit vuolggasajit boahtteáiggi hálldašeapmái. Dattetge čájehit dat gieskat loahpahuovon mihti- deamit čielgasit ahte massimat ja vahágat eai unno. Dat leat seamma ollu go ovdal, dahje stuorábut.

Guovllulaš hálldašeamis váilot ollu dárbbalaš gaskaoamit maid dárbbášit doaimmaideaset čoa- dimis. Boazodoalus leat stuorra erohusat elliid logus maid ovddas lea ohcon buhtadus maid bora- spiret leat goddán ja elliid logus maid ovddas duodai mákso buhtadus. Dát bohtá earret eará das go fylkkamánni buhtadusmihtideamis deattuha duodaštuvvon vahágiid, ja dávjá lea váttis duodaštit ahte boraspiret leat goddán elliid. Dat guoská erenoamážit boazodollui, go eallit leat olgun birra jagi. Finmárkkus lei duodaštuvvon bo- zovahát 0,9 % dieđihuvvon vahágiin, ja dušše 13 % dieđihuvvon boazovahágiin buhtaduvvui. Davvi- Trøndelágas lei duodaštuvvon boazovahát 3,1 % ohcon vahágiin, ja 62 % dieđihuvvon boazovahágis buhtaduvvui. Hástalussan lea buoridit duodaštan- vuodu ja gávdnat ortnegiid maid lea vejolaš geava- hit almmá diekkáraš erohusaid bohcciideami haga.

Sámediggi oaivvilda ahte fertejit addot dárbbalaš resurssat, ja guovllulaš bivdoservviide láchčojuvvot dilli nu ahte dat šaddet hálldašemi gaskaoapmin bivdolobiid čadaheames. Eanaš bivdolobiin dál ii leat leamaš ávki. Okta ovda- mearka dasa lea dat go áiggis skábmamánu 20. b. 2006 rájes guovvamánu 15. b. 2007 rádjai leat oppa áiggi leamaš 2–3 lobálaš gumpebivdolobi Guovda- geainnus, Kárašjogas ja Porsáŋggus Finmárkkus, muhto liikká eai leat nagodan goddit ovttage gumppe. Berre maid álggahuovvot geahččalan-

doaimma dainna lágiin ahte hálddašnovddasvástáduš earret eará getkkiin ja albasiin biddjo oroha- gaide dahje siiddaide, ja báikkálaš sávza- ja gáica- doalliid servviide.

Sámediggi konstatere ahte olles hálddašeapmi lea vuodduuvvon čivgamiid duodašteapmái. Jos ii leat vejolaš oažžut vuogádaga ollislažžan, mii nagoda háhkat dárkilis ollesgova boraspirenáliin, de gahččá čoahkkái olles hálddašeapmi, ja mearrá- dusat dahkkojit boasttu vuodu alde. Sámediggi gá- bida ahte Stáhta Luonddubearráigeahčus ja Nášuvnnalaš bearráigeahččaprográmmain fertejit leat buot dárbašlaš resurssat čadahit dan barggu boahhteáiggis.

Sámediggi ferte oažžut duohta váikkuhanfámu bajimuš dási boraspirepolitihkkii sámi guovlluin. Nugo ortnet lea dál, de dat ii dávis stáhta geatne- gasvuodaide ráđđádallat eamiálbmogiiguin áššiin mat gusket sidjiide, geahča ILO-konvenšuvnna 169 eamiálbmogiid ja čearddalaš álbmogiid hárrái iešmearrideaddji riikkain, iige dat dávis kon- sultašuvdnašiehtadussii.

4.3 Kulturmuitosuodjaleapmi

Sámi kulturmuittut leat sámi historjjá ja ovdahistorj- já deatalaš duodaštusávdnasat. Kulturmuittut duodaštut movt olbmot leat bargan eatnadaga ja luonddu ektui ja movt daid leat geavahan áiggiid čađa, ja maid sihke eatnatat ja luondu leat mearkašan ekonomalaš, sosiálalaš ja oskkoldat beliide. Dáinna lágiin leat kulturmuittut mielde maidái sámi dálááigeoktavuodas nu ahte dat las- sin dasa go addet hisjorjjálaš máhtolašvuoda maid- dái váikkuhit kultuvrralaš gullelašvuoda ja dihto- mielalašvuoda vásiheami dan ektui movt galgá gea- vahit luonddu ja movt doppe johtit dán áigge.

Kulturmuittuid ja kulturmuitošlájaid sáhtta mángga láhkái meroštallat leat go dat sámi. Daid sáhtta gohčodit sámi kulturmuittun dalle go ealli dahje čállojuvvon sámi árbevierru čatnasa daidda ja go báikkálaš sámi máhtolašvuoda čatnasa daidda sámi kulturoktavuodas. Sámi kulturmuitt- uid lea maid vejolaš identifiseret jos dutkanboh- tosa vuodul lea vejolaš čájehit ahte dat duodaštut sámi historjjá ja ovdahistorjjá. Kulturmuitošlájaid sáhtta maid meroštallat ahte dain lea oktavuohta sámi ovdahistorjái; jos dat leat proseassaid fysálaš manifestašuvnnat mat láidejit historjáláčat dov- dus sámi kulturdovdomearkkaid ásaheapmái. Dás lea maid dat dovddastus ahte kulturmuitošlájat ovddit ovdahistorjjás sáhttet áddejuvvot eaktun sihke sámi ja ii-sámi kultuvrii. Doppe gos dat leat oassin sámi kultureatnadagas, lea dattetge lund-

dolaš meannudit daid dego dat gulašedje sámi kul- turárbái.

Sámediggi lea fápmuduvvon váldi kulturmuittolága mielde hálddašit sámi kulturmuittuid. Sámedikkis lea ovddasvástáduš stuorra geográ- falaš guovllus masa gullet guhtta fylkkagiella ja oasit guovlluin Oppland ja Møre og Romsdal.

Dat váldi mii Sámediggi lea fápmuduvvon kul- turmuittolága mielde, lea gaskaboddosaš ja maid Birasgáhttendepartemeanta lea 2004s guhkedan doaisttázii. Oažžun dihte sadjai bissovaš hálddašanortnega, áshuvvui 2005s bargjoavku mii galgá čielggadit boahhteáiggi organiserema ja váldejuohkima sámi kulturmuittohálddašeami sisk- kobealde. Joavkkus leat mielde Sámediggi, Biras- gáhttendepartemeanta (BD), Bargo- ja searva- dahttendepartemeanta (BSD) ja Riikaantikvára. Sámediggi háliida dakkár hálddašanmálla man bokte hui guhkás sáhtta lojála čuovvolit riikkaid- gaskasaš konvenšuvnnaid, gozihit prinsihpa Sámedikki iešheanalisisvuoda ja integritehta hárrái, sihkarastit mekanismmaid ollislaš ja čoahkes kul- turmuittopolitihka goziheami váste (mihttomeriid ja bušeahtaid bokte), sihkarastit mekanismmaid movt dahkat mearrádusaid go lea sierramiel- alašvuoda ja/dahje eahpečielggasvuoda ovddas- vástádussuorggi oktavuodas ja vai ovttaskas ol- bmuid riektesihkarvuoda gozihuvvošii. Vuordit ahte bargjoavkku raporta gárvvistuvvo oanehis áiggis.

Sámediggi lea 2006s ain joatkán bargguin čuo- volit Stuorradiggedieđáhusa nr. 16 (2004–2005) *Leve med kulturminner*. Dieđáhusas meannuduv- vojít earret eará fáttát nugo báktedáidda, sámi huk- sensuodjalus ja árvobuvttadanprográmma kultur- muitosuorggi váste. Vel ge eai leat juogaduvvon dat ruđat sámi huksensuodjalussii mat leat lohpiduv- von dieđáhusas, muhto Riikaantikvára vehkiin lea Sámedikkis liikká leamaš vejolašvuoda álggahit huksensuodjalusprošeavtta Deanu gielladas. Guovddáš eiseválddit leat garrasit bargan árvo- buvttadeami láchčimin kulturmuittosuorggis. Sámi prošeavttat eai dattetge leat ožžon pilohtta- prošeavttaid juolludusa dán suorggis. Sámedikkis lea leamaš ságastallan Riikaantikvárain stuorradig- gedieđáhusa čuovvoleami hárrái ja áigu joatkit bargat guovddáš eiseválddiid ektui oažžun dihte johtui daid doaimbajuid mat dieđáhusas leat posi- tiivvaláčat sámi kulturmuittosuodjalussii.

Cuoŋománu 1. b. 2005 mannosáš odđa láchkaásahus váikkuhančielggadusa hárrái lea bidjan muhtun čanastusaid areálaplánemii. Dás gáibiduvvo earret eará ahte guovllulaš kulturmuittohálddašeapmi bargá eanet aktiivvaláčat giell- daid ektui giellaplánaid areálaoasi reviderema

oktavuodas. 2006s lea Sámediggi meannudan guokte gielaideplána, Evenášši ja Hemnes, lálkaása-husa ektui, mas viiddis guovlluin leat čilgejuvvon sámi kulturmuittut. Mihttomearrin go bidjat stuorát resurssaid plánaproseassa dán muttus, lea ahte šattašii eanet ollislaš hálldašanbargu ja áiggi mielde šattašedje unnánot eančiláššit meannudeapmái.

Sámediggi lea 2006s buktán árvalusaid sihke Romssa musea guhkesáigeplánii mii guoská bakteidáidaga sealluheapmái ja sihkkarastimii 2006s ja jagiin ovddosguvlui, ja dasto Norlándda Bakteidáidaplánii. Válodokonklusuvdna lea ahte Sámediggi vuosttáš vuorus sávva lagat formaliserejuvvon ovtasbarggu sihke Romssa museain ja Norlándda fylkkagielddain bakteidáidaga lálčima, sealluheami ja gaskkusteami hárrái. Dasto lea Sámediggi hábmen sealluhanprošeavtta baktesar-gumiidda Aldonis Unjargga gielladas. Lea hui sakka vejolaš ahte dat leat ođđaset áiggi sárgumat maid sáhtá čatnat gálduide mat muitalit oaffaruššama birra dán várrečohkas. Sáhtá maid leat áigejuvvdil čadáhut eará sealluhandoaimbajuid, ja dasto dárkut fealtta ovdáneami. Prošeakta geahččaluvo čadahuvvot 2007s.

Sámediggi lea evttohan Ceavccageađggi/Mortensnes máilbmeárbeguovlun. Dát evttohus lea beassan listui mas leat dat prošeavttat mat galget čielggaduvvot viidáseappot.

2006s lea álggahuvvon GIS-verktøy (geografalaš diehtujuohkinvuogádaga) geavaheapmi áššemeannudeami ja gieddebarggu oktavuodas. Dánna bargguin jotkojuvvo ain 2007s. Sámedikki bargit kulturmuittosudjaleamis leat 2006s čadahán GIS-kuršša mii addá 10 oahppočuoggá, Finnmarkku fylkagieldda ovtasbargošiehtadusa ektui.

5 Kultuvra

Kultuvra lea árvvut, norpmat, kodat ja symbolat maid olbmot váldet atnui ja gaskkustit viidáseappot buolvvas buolvii. Danne bidjá sámi kultuvra vuodá eanaš bargguide maiguin Sámediggi bargá. Kultuvra buktujuvvo čielgaseamosit albmossii iešguđet dáiddahámiid bokte nugo girjjálašvuoda, lálvedáidaga, govvadáidaga/duoji ja musihka bokte. Kultuvra lea maid dat arenat ja deaivvadanbáikkid gos dáidda gaskkustuvvo, nugo kulturviesut ja festiválat. Kultuvra siskkilda dasa lassin viidáset áddejumis válaštallama, museaid, mediaid ja girku.

Sámi kultuvrra johtui bidjan ja ovddideapmi viidáset lea násuvnalaš ovddasvástádus. Norgga stáhta lea iešguđet lágaid, lálkaásahusaid ja konvensuvnnaid bokte geatnegahttojuvvon váldit

ovddasvástádusa sámi gielas, kultuvrras, historjjás ja servodateallimis. Dán ovddasvástádusa ferte Norgga stáhta hálldašit gulahallama bokte Sámedikkiin, ja Sámedikki čanastusat dat fertejit biddjujuvvo vuodá barggus.

Sámediggi addá doarjaga Sámi kulturfoanddas hálldahusmearrádusaiguin ja Doarjastivrra mearrádusaiguin. Manimus jagiid leat registreren hui ollu doarjjaohcamiid Sámi kulturfoanddas, ja doarjjaohcamiid earenoamážit girjjálašvuhtii ja musihkkii. Stáhta ekonomalaš juolludusaid sámi kultuvrii ja otnáš sámi servodaga duohta dárbbuid gaskavuoha lea hui skužil.

5.1 Kulturovdanbuktimat

Okta doaimbajuin mángga ovtasbargošiehtadusas Sámedikki ja guoskevaš fylkkagielddaid gaskka lea lálčit sámi musihkkagaskkusteami. Finnmarkkus lea Norgga kulturráđđi lea juolludan 1,5 miljon ruvno prošeaktii Musikk i Finnmark, ja Sámediggi ja fylkkagielda addet guovllulaš oasi. Sámediggeráđi ja guoskevaš sámi dáiddárganisašuvnnaid ovddasteaddjiid gaskka leat dollojuvvo čohkkimat geahčadan dihte movt sámi dáiddárganisašuvnnaid buoremus lági mielde sáhttet searvat bargui prošeavttain. Sámediggi hálida nannet sámi musihka gaskkusteami vel eanet ja áigu bargat dan badjelii ahte ásuvošii etnomusihkkaguovddáš.

Sámediggi lea registreren ahte sámi filbmaoaimmat leat lassánan oalle ollu manimus jagiid, man oktavuodas earenoamážit nuorra sámi filbmadahkkid leat beaggigohtán sihke násuvnalaš ja riikkaidgaskasaš dásis. Lagašvuoha birrasii ja sámi giela, kultuvrra ja servodaga dovdan váikkuha positiivvaláčat filmaprošeavttaid sisdollui ja hápmái. Sámediggi registrere ahte sámi filmmaid lassánan aktivitehta ii leat čuoovvoluvvon dohkálaččat rámmaeavttuid lálčimiin sámi filmmaid buvttadeami várás. Sámedikkis lea beroštupmi buoridit dán dili, ja dien oktavuodas áigu Sámediggi geahčadit livččii go vejolašvuoha ásuhit sierra davviriikkalaš sámi filbmaguovddáza.

Ollu jagiid lea leamaš nu ahte rámmaeavttut sámi čáppagirjjálašvuoda almmuheapmái eai leat leamaš nu dohkálaččat. Sámediggi lea duhtavaš go 2006s lea leamaš vejolaš loktet juolludusaid mealgat čáppagirjjálašvuoda buvttadeapmái ja lasihit doaimmadoarjaga sámi girjelágadusaide. Liikká lea dárba ain vuoruhit veahkkeváriid dán suorgái ovdal go sáhtá dadjat ahte dat leat dohkálaččat.

Sámi teáhterat leat deatalaččat sámi dáidda- ja kulturovdanbuktimiid vásiheapmái ja sámegiela geavaheapmái. Sámedikkis lea leamaš mihtto-

mearrin sihkkarastit ahte sámi teáhterdoaimmas lea dohkálaš ekonomalaš vuoddu doaimma várás, maiddá ahte Beaivváš Sámi Teáhterii sihkkarastojuvvo dohkálaš ekonomalaš vuoddu doibmii sámi nášuvnnašteáhterin. Danne lea Sámediggi 2006s vuoruhan lasihit doaibmadoarjaga teáhterii. Sámediggi lea maid čoahkkimis Girko- ja kulturdeparemeanttain váldán ovdan ášši ahte huksejuvvošii ođđa teáhterviessu Beaivváš Sámi Teáhterii.

Åarjelhsaemien Teatere/Lullisámi teáhter lea deatalaš lullisámi kultuvrra, giela, identitehta ja iešdovddu nanosmahttimii. Teáhter lea 2006 rájes ožžon fásta doaibmadoarjaga Sámedikki bušehtas.

Geahččalit maid sihkkarastit teáhtera doibmii eanet doarjaga ovtasbargošiehtadusa bokte mii Sámedikkis lea lullisámi guovllu fylkkagiielddai guin.

Teáhteroktavuođas lea Sámediggi deattuhan addit doarjaga mánáid ja nuoraid amatorateáhterdoibmii Sámi kulturfoandda bokte.

5.2 Dáiddáršiehtadus

Dáiddáršiehtadusa ektui leat Sámediggi ja Sámi dáiddárráđdi dahkan šiehtadua jahkái 2007. Čuovvovaš vihtta sámi dáiddársearvi leat lahttun Sámi Dáiddárrádis (SDR): Sámi Girječálliid Searvi (SGS), Sámi Dáiddačehpiid Searvi (SDS), Juoigiid Searvi (JS), Sámi Teáhtersearvi (STS), Foreningen Samiske Komponister (FSK).

Sámi dáiddárráđdi juohká ekonomalaš rámma ovttaskas organisašuvdnii ja SDRii. Sámi dáiddárráđdi dat 2007s ollásit administrere dáiddárstipeandda. Sámediggeráđdi dohkkeha njuolggadusaid dáiddafoandda ruđaid geavaheapmái dan maŋŋá go bealit leat ráđđádallan gaskaneaset.

Sámediggi lea miessemánus dán jagi šiehtadallan šiehtadusa mii gusto jagi 2007 ja rámma dan ulbmilii lea 4 350 000 ruvnno. Dása lea lasihuvvon 350 000 ruvnno šiehtadusa ektui 2006s. Sámediggi áigu dainna buoridit sámi dáiddáriid bargoeavttuid, ja dieinna lágiin ovdánahttit sámi dáidaga.

5.3 Kultuvrralaš arenat ja deaivvadanbáikkít

5.3.1 Kulturviesut

Sámi kulturviesut leat sámi servodaga deatalaš ovddidanarenat. Dat doibmet sámi kulturbarggu arenan, ja dat leat deaivvadanbáikkít main lea stuorra mearkkašupmi sámi giela ja kultuvrra suodjaleapmái ja nannemii.

Sámediggi juolluda doaibmadoarjaga sámi kulturviesuide bušehtas bokte. Eanet sámi kulturviesu-

sin lea dattetge dárbu maiddá hukset go galget sáhttit gozihit doaimmaset. Sámediggi lea duhtavaš go Nuortasámi musea ruhtadeapmi dál lea sihkkarastojuvvon, ja go leat ožžon signáid ahte Ája sámi guovddáš, Saemien Sijte ja Sámi dáidamusea leat vuoruhuvvon maiddá Ráđdehusa ja Stuorradikki beales.

Sámediggi deattuha ahte sámi servodagas lea dárbu eanet kulturviesuide. Várdobáiki sámi guovddáš Evenáššis/Skániin lea bures bohtán johtui ođđavistti plánemiin. Dán prošeavtta háliida Sámediggi čuovvolit ovddosguvlui.

5.3.2 Festiválat

Sámi festiválain lea deatalaš rolla sámi identitehta, giela ja kultuvrra suodjaleames ja ovddideames. Dat leat deaivvadanbáikkít gos sohkabuolvvat deaivvadit rastá riikkarájaid, ja dat leat sámi musihka, dáidaga, kultuvrra ja filmmaid gaskkustanarenat.

Sámediggi addá bissovaš vuoddoarjaga mángga sámi festiválii. Daid gaskkas lea Sámi Musihkkafestivála Guovdageainnus, mii lea šaddan daid deataleamos kulturásahusaid gaskii. Sámediggi lea ovttasráđiid Romssa ja Norlánda fylkkagiielddaiguin veahkehan ahte Márkomeannu dál lea ožžon lávdehuksehusa.

Sámediggeráđdi lea árvalan Kultur- ja Girkodepartementii ahte Riddu Riddu festivála Gáivuonas šattašii guovddášásahussan. Dát lea Sámedikki 2005 jahkedieđáhusa čuovvoleapmi. Stáhtus guovddášfestiválan mearkkašivččii dan ahte festivála oazžugoadášii fásta doaibmadoarjaga stáhtabušehtas. Festivála ii ožžon stáhtusa guovddášfestiválan 2007 stáhtabušehtas. Sámediggi šállosa dán ja vuordá ahte dat bohtá stáhtabušehtii 2008s.

5.4 Mediat

Mediaid rolla servodagas lea buktit dieđuid ja čuoččaldahttit oktasaš ipmárdusa. Lassin dasa lea mediaid rolla ovddidit ja oidnosii buktit sámegiela sihke njálmmálaččat ja čálalaččat, ja dainn lágiin doaibmat giellamállen.

Dárbu lea oazžut beaivválaš ođđasiid sámegillii maiddá áviisahámis vai sihkkarastojuvvo govdatet ođasgaskkusteapmi ja buoret vuoddu sámi ja sámegielat servodatdigášallamii. Dasto oaidná Sámediggi ahte lea stuorra dárbu ovddidit ja ásahit sierra fálladagaid julev- ja máttasámegillii, ja oazžut buori ja dohkálaš tv-fálaldaga sámi mánáide ja nuoraide.

Riikkaviidosas dárogielalaš mediat leat konsešuvdnaeavttuideaset geažil geatnegasat addit fálaaldaga sámi veahkadahkii, sihke sámegielalaš prográmmaid ja dahje prográmmaid main lea sámi sisdoallu. Sámediggi lea 2006s registreren ahte mánga konsešuvdnaeavttu leat rihkkojuvvon, ja oavvvilda ahte dákkár rihkkosiid berre moaitit garrasit.

5.5 Valástallan

Sámi valástallamis lea nana identitehtahábmejeaddji beaktu ja das lea deatalaš atnit fuola ja ovddidit viidáseappot. Ferte vuoruhit barggu ahte oažžut sadjai rámmaeavttuid vai sámi valástallanjođiheaddjiin ja valástalliin lea vejolaš bargat valástallamiin sihke amatora- ja njunušvalástallandásis. Dán geažil dárbbasuvvojit mealgat eanet speallanruđat sámi valástallami.

Sámiid Valástallanlihttu/Samenes idrettsforbund (SVL) ja Sámi Spábbačiekčanlihttu/Samisk fotballforbund (SSL) organiserejit valástallandoaimmaid sámi álbmoga váste dain guovlluin gos sámit ássat, rájárastá perspektiivvain. Go dát searvvit organiserejit sámi measttirgilvvuid ja sámi riikkajoavkkuid, de leat dat mielde nannemin ja ovddideamen gullevašvuoda mii lea sámiid gaskka riikkarájaid rastá. Dát lea Sámedikki oainnu mielde hui mávssolaš sámi álbmogii, ja lea deatalaš lámčit diliid nu ahte dán doaimma sáhtta bisuhit ja ovddidit. Deatalaš lea oažžut sámi valástallami einnostahtti davviriikkalaš ruhtadeami.

Sápmi searvvai valástalliiguin ja kultur bargiiguin Arctic Winter Games (AWG) nammasaš doaluide mat lágíduvvojedje Alaskas njukčamánu dán jagi. AWG lea valástallandoalut ja kulturdoalut ártkalaš guovlluid nuoraid váste ja dat lágíduvvojit juohke nuppi jagi. Sámediggi ruhtadii mealgat Sámi searvama AWGs. Sámi oasseváldit, sihke valástallit ja kultur bargit ovddastedje sámi álbmoga dakkár vugiin maid Sámediggi atná árvvus. Sámedikki mihttomearrin lea lámčit diliid nu ahte sámi nuorat maiddái boahhteáiggis ožžot vejolašvuoda leat mielde dain ártkalaš dálvevalástallamiin. Valástallandoaimmat leat buorin ovdamearkan ovtasbargui ii dušše sámiid gaskka, muhto maiddái eará eamiálbmogiid gaskka, ja dat lea geavatalaš davveguovlopolitihkka.

Sápmi searvvai ja vuittii 2006 VIVA World Cupa, mii lágíduvvui Occitanias Frankriikkas. Dát leat máilmmemeasttirgilvvut spábbačiekčamis daid guovlluid ja našuvnnaid váste mat eai leat ožžon lahttovuoda FIFAs. Searvan ruhtaduvvui earret eará Bargo- ja searvadahttindepartemeantta, Sámedikki ja soames fylkkagiella doarjagiin.

Sámedikki mielas dát lea positiivvalaš doaimba-bidju, vaikko measttirgilvvuide serve ge unnán.

Sámediggi doarju Romssa ohcama lágídit dálve-OG 2018s. Sámediggi oavvvilda ahte dálve-OG davvin sáhtta mearkkašit ollu sámi servodat- ja identitehtahukseimi. Jos Romsa čujuhuvvo ohcangávogin, de áigu Sámediggi searvat riikkaidgaskasaš kampánjai vai Romsa vuoittášii gilvuu beassat lágídit dálve-OG 2018s. Sámediggái lea mearrideaddji deatalaš ahte OG-prošeakta goziha sámi beroštumiid. Sámediggi oavvvilda ahte dán sáhtta gozihit dainna lágiin go ohccisearvvi hálldahusas ja iešguđet mearrádusjoavkkuin lea áššáiguoski sámi gelbbolašvuoha, ja ahte dasa vuoruhuvvojit siskkáldas resurssat proševtta buot muttuin.

5.6 Girku

Girkoeallimis lea ja lea leamaš guovddáš sadi ollu sámiid gaskkas. Dasa lassin go girku lea oskuservodat, de leat dat maiddái kultuvrralaš ja oskkoldatlaš árbevieruid deatalaš guoddi, mii lea čohkken olbmuid iešguđet eallinmuttuin. Stuorra oassi sámi álbmogis gullá Norgga girku, ja gažaldagat nugo stáhtagirkoortnega boahhteáigi ja eará guovddáš girkoáššit leat danne deatalaččat sámi servodahkii. Dalle go Sámediggi meannudii NOU 2006:2 Staten og Den norske kirke, de doarjui stuorra eanetlohku Sámedikkis dan ahte stáhtagirkoortnet galgá bisuhuvvot.

Beroškeahhtá das makkár oktavuohthápmi stáhta ja girku gaskka galgá leat boahhteáiggis, de lea Sámedikkis beroštupmi fuolahit ahte sámi dimenšuvdna gozihuvvo. Sámi dimenšuvnna goziheapmái fertejit ovddiduvvot earret eará girkolaš ávdnasat, ovdamearkka dihte sálbmágirjijt ja biibbalat, buot golmma sámegilli Norggas, ja fertet oažžut eanet sámegielat báhpaid ja earáid geat barget girkolaš áššiiguin.

5.7 Museat

Sámediggi lea dan rájes go válddii badjelasa sámi museaid hálldašanovddasvástádusa ja go museaodastus álggahuvvui, álggahan sámi museaid gaskkas stuorat nannenproseassa. 2006 lea dát bargu čájehan bohtosiid, earret eará go leat áshuvvon vuodđudusat Saemien Sijte lullisámi guovllus ja Davveoarjesámi museasiida davvesámi guovllus. Davveoarjesámi museasiida lea maiddái ožžon ovddasvástádusa našuvnnaš sámi musea-fierpmádaga fierpmádatoktiordnejeaddjin. Odđasis organiserema geažil lea Sámediggi nannen doaimmadoarjaga dien govttii museasiidii.

Romssa ja Davvi-Norlándda sámi museadoaimma oassečielggadus lea maid museaodastusa oassi. Čielggadus galgá maid guorahallat belliid čielggadusguovllus ja evttohit strategiijaid museadoaimma huksemii ja fierpmádatásaheapmái. Sámediggi lea bargan dainna 2006s lávga ovttasbargguin fágalaš referánsajoavkkuin maid Sámediggi, Romssa fylkkasuohkan ja Norlándda fylkkasuohkan leat nammadan. Čielggadus galgá meannuduvvot Sámedikki dievasčoahkkimis guovvamánus 2007.

Boahtteáiggi sámi museapolitihka vuodđun lea ahte sámi museaid ekonomalaš dilli nannejuvvo mealgat dálá dili ektui, ja ahte sámi museat searvadahttojuvvojit nášuvnnaš museaodastussii. Sámediggi lea 2006s bargan hui ollu sámi museaid organisatuvralaš hástalusain. Fágalaš hástalusat leat ollu, muhto lea váttis álggahit doaimbajuid mat eaktudit čuovvoleami ekonomalaččat. Dát orru leamen hástalusain maid 2007s. Sámedikkis leat leamaš 12 483 000 ruvnno juolludusat sámi museaide 2006s. Sámediggi lea odastusa álggaheami rájes cealkán ahte ovdal go odastus loahpavuovvo, de berre ollislaš stáhtadoarjja sámi museaide leat unnimusat 20 miljon ruvnno. Nugo 2006 doarjja čájeha, de lea guhkki dassáži go dát mihttomearri juksojuvvo.

2006 stáhtabušehta bokte juolluduvvui 1 miljon ruvnno Sámediggái ásahtit rádjafelaččaid dutkan- ja duodaštandoaimma Divdasvuonas. Ášši meannuduvvui Sámedikki čakčamánu 2006 dievasčoahkkimis. Dán oktavuodas lea Árran julevsámij guovdásj ožžon ovddasvástádusa ásaheamis, mii galgá dáhpáhuvvat Sámedikkiin gulahallamiin. Vuolggasadji galgá válđojuvvo rádjafelaččaid barggus Divdasvuonas ja guovlluin dan birra, dasto galgá viidáset leat fokusis oppalaš rádjafelašbargu eai ge ovttaskas olbmot galgga seaguhuvvot dasa.

Sámediggi lea bargan Recalling Ancestral Voices – Repatriation of Sámi Cultural Heritage Interreg-prošeavtta ollásit ruhtademiin. Prošeavtta ulbmilin lea kártet sámi kulturárbbi mii gávdno ásaheamis Davviriikkain ja Eurohpas. Dát lea ovttasbargoprošeakta Várjjaga Sámi museain, Anára Siida-museain Suoma bealde ja Ájttein Ruota bealde, ja mii álggahuvvui giđđat 2006. Sámediggi lea prošeavtta stivrenjoavkkus, go dat lea deatalaš prošeakta mii guoská gažaldahkii mainna Sámediggi lea bargamin. Buot riikkat leat ollásit ruhtadan prošeavtta, ja Norgga bealde dan leat dorjon ABM-utvikling, Norgga kulturráđdi, Sámediggi ja EU-ruđat.

Sámediggi sávvá fásta jahkásaš čoahkkimiid ABM-utvikling nammasaš ásaheamis, sihke ovttas-

barggu, dieđuidlonohallama oktavuodas ja vai oččošeimmet buoret áddejumi daid erenoamáš dárbbuide mat gávdnojit sámi servodagas. Ovttasbargu galgá bidjat vuodu dasa ahte sámi museat searvadahttojuvvojit eanet nášuvnnaš museaodastusas. Dien oktavuodas dollojuvvo čeahkkinn hálddahusa dásis Sámedikki ja ABM-utvikling gaskka juovlamánus 2006. ABM-utvikling lea maid bovdejuvvon Sámediggái guovvamánus 2007 dievasčoahkkima oktavuodas.

6 Giella

Ealli giella eaktuda ahte dat lea aktiivvalaččat geavahusas, sihke priváhta ja almmolaš oktavuodain. Manimus jagiin lea sámegiella geavaheapmi almmolaččat ovdánan eanet positiivvalaččat. Sámegielas leat viehka nana rámmaeavttut almmolaččat lágaid ja lánkaásahusaid bokte. Sámediggái lea deatalaš ahte sámegiella geavaheapmi siviila sámi servodagas nannejuvvo. Deatalaš lea ahte sámegiella gullo, oidno ja geavahuvvo beaivválaš oktavuodain ja priváhta arenain.

Sámediggi lea loahpahan viđajagáš giellamovttidahttinprošeavtta máttasámegielas Elgá bajásšaddanguovddázis. Dán prošeavttas leat ožžon buriid bohtosiid ja dat lea mielddisbuktán dan ahte sámegiella fas lea ealáskan dien guovllus. Prošeavtta joatkima oktavuodas lea deatalaš ahte Elgá bajásšaddanguovddáš sáhtá joatkit bargguinis, ja ahte prošeakta ovddiduvvo bissovaš ortnegin. Sámediggi lea ságastallan Máhtdepartemeanttain ja Hedmárkku fylkkagielddain dan birra ahte doibmii sihkkarastojuvvošii ain ruhtadeapmi. Deatalaš lea ahte máhtolašvuolta mii bohtá dán prošeavttas, fievrividuvvo eará sámi guovlluide.

Sámediggi lei 2006s várren badjel 3,7 miljon ruvnno giellaprošeavttaide giellahálddašanguovllu siskkobeaide ja olggobealde. Prošeaktaruđaid juolludemiid oktavuodas lea Sámediggi vuoruhan dakár doaimbajuid mat váikkuhit tearpmad čohkkema, ovddideami ja registrerema lassáneami, sámi báikenamaid čohkkema, sámegielat arenaid ovddideami mánáide ja nuoraide ja sámegiella geavaheami eanet njálmmálaččat.

6.1 Sámegiella hálddašanguovlu

Norggas lea Sámelága giellanjuolggadusaid bokte sihkkarastojuvvon sámegielagiid vuoddo vuogitvuolta geavahit sámegiella.

2006s laktojuvvo Divdasvuona suohkan ja Norlándda fylkkasuohkan sámegiella hálddašanguovlu. Dalle gullet ge čieža gieldda ja golbma fylkka-

Sámediggái lea hui deatalaš ovddidit dáláš ja odđa kanálaid mánáid ja nuoraid gulahallamii.

Sámediggi vuoraha doarjagiid mánáide ja nuoraide. Earret eará ožžo sámi festiválat main mánát ja nuorat ledje mielde, dahje main ledje oasis oaiuvilduvvon mánáide ja nuoraide, doarjaga Sámi kulturfoanddas. Maiddái teáhterdoaimmat mánáide ja nuoraide ožžo doarjaga kulturfoanddas, ja sámi nuoraid diehtujuohkinkantuvra – Info-nuorra.

Dál eai gávdno makkárga njuolggadusat sámi kulturskuvllaide. Sámediggi oaiuvilda ahte lea dárba formaliseret dahje struktureret barggu kulturskuvllaiguin nu ahte dat sáhttet leat kultuvrralaš arenan sámi mánáide ja nuoraide.

Sámediggi lea maiddái juolludan ollu ruđa proševttaide mat geahččalit eastadit veahkaválddálašvuoda ja seksuálalaš vearddaguid. Earret eará lea Guovdageainnu Dievdduid searvi ožžon doarjaga čadahit proševtta guottuiddudjonbarggu birra. Dievddut barget deatalaš barggu go oččodit dievdoolbmuid váldit ovddasvástádusa vearddaguid eastadanbarggus.

Sámediggeráđi dásseárvopolitihkalaš čielggadusat deattuhuvvo man deatalaččat dievdoovdagoval leat bártnáziidda. Sámediggi lea geahččalan váikkuhit eanet dievdoolbmuid váldit bargguid mánáidgárddiin.

Sámediggi šálloša go ii Sámediggi eaige earáge sámi ásaheami oktavuodas. Sámediggi vuordá ráđdehusa čuovvolit dán viidaset barggus ja gozihit sámi mánáid beroštumiid.

7.1 Sámedikki nuoraidpolitihkalaš lávdegoddi

Sámediggeráđdi lea nammadan odđa lahtuid ja várrelahtuid Sámedikki nuoraidpolitihkalaš lávdegoddái (SNPL) 2006–2007 áigodahkii. SNPL lea deatalaš oassi Sámedikki barggus oččodit nuoraid sámepolitihkalaš bargui, ja lávdegotti doaibma lea deatalaš Sámedikki bargui iešguđetlágan áššiiguin mat Sámedikkis leat. Sámediggeráđdi háliida lagáš oktavuoda nuoraidpolitihkalaš lávdegottiin ja doallá jeavddalaččat čoahkkimiid lávdegottiin.

Sámedikki vidát nuoraidkonferánsa «Funky business. Sámi ealáhusat boares ja odđa gávttis» lágiduvvui Svanhovd birasguovddázis lahka Girkonjargga golgotmánus 2006. Konferánsa fáddá lei sámi ealáhusat ja fitnodeapmi. Nuoraidkonferánsa ovddidii guokte cealkámuša, nubbi guoskahii dan ahte movt láchit dili sámi nuoraide geat háliidit bargagoahtit sámi árbevirolaš ealáhusas, ja nubbi lei fas foandda/doarjagiid birra sámi nuoraid

váste. Goappašat cealkámušat leat čuovvoluvvon Sámedikki 2007 bušehtas.

7.2 Mánáidáittardeaddji

Sámedikkis lea leamaš jahkásaš čoahkkin mánáidáittardeaddjiin Reidar Hjermand Guovdageainnus, masa maiddái Sámedikki nuoraidpolitihkalaš lávdegoddi (SNPL) searvvai. Fáddán ledje sámi mánáid bajásšaddaneavttut. Sámediggi muitalli ahte buot dásit mánáidsuodjalanbálvalusas dárbašit máhtolašvuoda ja gelbbolašvuoda sámegiela ja kultuvrra birra, ja ahte sámi mánáin ja nuorain lea vuoigatvuohta ja dárba fáldagaide main sin giella ja kultuvra lea vuolggasadjin. Áššit maid birra maiddái digáštallojuvvui ledje sámi mánáid dilli mánáidgárddis ja skuvllas, oahpponeavvodilli ja ovttasbargu davvirikkalaš mánáidáittardeaddjiid gaskkas sámi áššid birra. Sámediggi ohcali maiddái sámi giella- kulturgelbbolašvuoda Mánáidáittardeaddjis, ja dainna leat dál ovtaoavvilis ahte bargat viidáseabbo. SNPL ovddidii maiddái áššiid sámi nuoraidovddasteaddji birra Mánáidáittardeaddji nuoraidrádis, ja Sámedikki nuoraidkonferánsa 2005 cealkámušat sámegiela birra válljenfágan buot ohppiide Norggas, ja Oahpahuslága § 6–2, sámegiel oahpahus vuoddoskuvllas, rievdeami birra.

7.3 Mánáidgárddit

Ráđdehusa mánáidgárdelokten guoská maid sámi mánáide. Reviderejuvvon mánáidgárddiid rámmaplána gustogodii 2006s. Sámediggi lea mihten ahte ollu mánát dattetge eai oazžo mánáidgárdeláldaga mii livččii heivehuvvon sin duogáži, gillii ja kultuvrii, vaikko odđa mánáidgárdeláhka bidjá čanastusaid dasa. Reviderejuvvon rámmaplána ii bija detáljadási čanastusaid bargui sámi mánáidgárddiiguin. Danne lea Sámedikkis leamaš oktavuodha Máhtodepartemeanttain go guoská muhtun prinsihpalaš áššiid dárkilastimii rámmaplánas, maid Sámediggi bivdá departemeanta čilget dárkilet. Sámediggi lea ráhkadan guokte dain fáddáihppagiin maid Máhtodepartemeanta juohká reviderejuvvon rámmaplána oktavuodas.

Sámediggi lea almmuhan guokte «Stullán» mánáidgárdeáigečállaga dan jagi. Áigečála lea fágaáigečála mánáidgárddiid váste gos leat sámi mánát, dat lea nuvtá ja dat sáddejuvvo mánáidgárddiide gos leat sámi mánát, ja eará berošteddjiide. Sámediggi lea doallan jahkásaš sámi mánáidgárdekonferánsa ja fierpmádatčoahkkimiid sámi mánáidgárddiid bargiide. 2006s leat maid juolla-

duvvon sihke prošeaktaruđat ja ruđat sámi mánáidgárddiid oahpponeavvoprošeavttaide.

8 Oahpahus

Skuvla lea okta dain deataleamos arenain mánáide ja nuoraide, ja buorre skuvla lea okta dain deataleamos arenain go mánát galget oázžut buori bajásšaddama ja oadjebas identitehta. Sámediggi oavvilda ahte ieš beassat mearridit oahpahusa sisdoalu ja hámi buot oahppodásiin, lea vuodđun sámi servodaga hábmemii.

Sámediggi lea ovtta skuvlaeigigáđiiguin ja skuvlaeiseváldiiguin geahččalan juohkit dieđuid sámi oahpahusa birra oahpahuslága mielde, geavahedjiide. Sámediggi lea maiddái mángga geardde lokten oahpahuslága rievadanášši eiseváldiide, vai oahppit oččošedje individuála rievtti sámegieloahpahussii, vaikko gos orošet. Dat bargu ii leat dássázii lihkestuvvan, ja Sámediggi vuordá ahte áššii čovdojuvvošii fargga.

8.1 Máhttolokten – Sámi

Máhttolokten lea odđa odastus olles vuodđooahpahusa várás. Odastus mielddisbuktá olu rievdadusaid skuvlla sisdoalus, hámis ja organiseremis vuosttaš ceahkis vuodđoskuvllas gitta mañemus ceahkkái joatkkaoahpahasas. Odastus álggahuvvui borgemánus 2006 1.-9. ceahki ohppiide vuodđoskuvllas, ja vuosttaš ceahki ohppiide joatkkaoahpahasas.

Máhttolokten – Sámi lea leamaš hirbmat viiddis bargu Sámedikkis. Dát lea stuorámuš oahpahasodastus maid Sámediggi lea hábmen ovtta guovddáš eiseváldiiguin nugo Oahpahusdirektoráhtain ja Máhttodepartemeanttain. Sámedikki rolla ja ovddasvástádusa ovddideapmi ja digaštallan skuvlaodastusa ovddideami ja johtuibidjama oktavuodas, lea leamaš hástaleaddji bargu sihke Sámediggái ja guovddáš eiseváldiide.

2006s barggai Sámediggi ovtta Máhttodepartemeanttain eanaš gulaskuddamiiguin ja oahppoplánabuktosa iešguđet osiid gárvvistemiin.

8.1.1 Sámi sisdoallu nášuvnnalaš oahppoplánain Máhttoloktema Oahppoplánabuktosis

Oahpahusdirektoráhtta ráhkada nášuvnnalaš oahppoplánaid, ja Máhttodepartemeantta dohkkeha daid, muhto oktasaš prográmmafágaid ja válljenprográmmafágaid dohkkeha Oahpahusdirektoráhtta. Oahpahuslága § 6–4 mielde galget oahppoplánat geatnegahttit ahte juohke fágasuorggi

oktavuodas oahpahuvo sámi álbmoga birra, sin giela, kultuvrra ja servodaga birra. Departemeanttat sáhttet maiddái buktit lánkaásahusaid eará earenoamáš oahppoplánaide oahpahusa várás mii lea sámi báikkiin ja ohppiide olggobealde sámi báikkiid geat ožžot sámegieloahpahusa. Dat oahppoplánat gohčoduvvojit dasto nášuvnnalaš oahppoplánan ja paralealla ovttárvosaš sámi oahppoplánan.

Sámediggeráđdi lea dohkkehan nášuvnnalaš oahppoplánaid sámi sisdoalu. Sámi sisdoallu lea lasihuvvon buot oahppoplánaide ovttasbargguin direktoráhtain.

8.1.2 Máhttolokten – Sámi odđa Oahppoplánabuktosa ovddideapmi

Sámedikki bargu Máhttolokten – Sámi Oahppoplánabuktosis lea 2006s guoskkahan buot osiid oahppoplánabuktosis earret Oppalaš oasi. Oppalaš oasis deattuhit árvovuodá ja álbmotoainnu mii lea oahpahusa vuodđun. O97S oppalaš oassi fievrriiduvvo viidásit Sámi Máhttoloktemii.

Oahpahusa prinsihpat

Sámediggi mearridii áššis 19/06 sámi oahppoplakáhtta, ahte galgá ráhkaduvvot sierra sámi prinsihppaoassi. Prinsihppaoassi, Oahpahusa prinsihpat ja rámmat sámi skuvllas ja oahppofitnodagas (Prinsipper og rammer for opplæringen i samisk skole og lærebedrift), lea oassi Máhttolokten – Sámi Oahppoplánabuktosis. Prinsihpat galget čielggadit skuvlaeigigáda ovddasvástádusa ollislaš oahpahussii njuolggadusaid vuodul, ja galget leat heivehuvvon báikkálaš ja individuála eavttuide ja dárbbuide.

Oahppoplakáhtta lea oassi prinsihpain ja čoahkkáigeassá skuvlla ja oahppobáikki vuodđogeatnegasvuodaid. Sámi oahppoplakáhtas leat 12 čuoggá; daid gaskkas lea sierra sámi čuokkis mas čuožžu: *Sámi skuvla ja oahppofitnodat galgá láhčit dili nu ahte oahppit ja fidnooahppit ožžot kvalitehtalaš buori oahpahusa mas vuodđun lea sámegiella, sámi kultuvra ja servodateallin.*

Muđui leat dat eará 11 čuoggá seamma go Máhttoloktema Oahppoplánabuktosa nášuvnnalaš oahppoplakáhtas.

Sámediggi álggahii barggu sámi oahpahusa prinsihpaiguin Máhttolokten – Sámi Oahppoplánabuktosis čakčat 2006, ja dalle sáddejuvui maiddái gulaskuddamii. Sámedikki dievasčoahkkin galgá meannudit prinsihpaid 2007 giđa mielde, ovdalگو Máhttodepartemeanta mearrida Sámi oahpahusa prinsihpaid.

Fága- ja diibmojuohku

Ohppiide geain lea sámegieloahpahuš lea mearriduvvon sierra fága- ja diibmojuohku, ja dat guoská buot ohppiide Norggas geain lea sámegieloahpahuš juogo vuosttaš- dahje nubbingiellan vuodđoskuvllas, dahje joatkkaoahpahušas. Deataleamos ášši dás lea ahte vuosttašgiela (sámegielas/dárogielas) ja nuppigiela diibmolohku lea lasánan O97S ektui.

Oahppit geain lea sámegielaohpahuš eai dárbbas váldit bákkolaš oahpahušas amasgielas dahje gielalaš čiekŋudeami. Dat lea danne go dain ohppiin lea juo oahpahuš golmma gielas vuodđoskuvllas. Muhto sis lea vuoigatvuohta oázžut oahpahušas amasgielas/gielalaš čiekŋudeamis jus dan háliidit.

Goalmát válđoášši lea ahte ohppiin geain lea sámegieloahpahuš leat eanet diimmut oktiibuot go ohppiin geat čuvvot dábálaš fága- ja diibmojuogu. Nu leat šaddan dahkat vai vuosttašgiela ja nubbingiela oahpahuš nannejuvvošii, ja vai eará fágaid oahpahuš ii fuoniduvvošii. Dat lea spiehkastamearráduš mii guoská ohppiide geain lea sámegieloahpahuš ja geat orrot olggobealde sámegiellguovllu oahpahušlága mielde. Muhto dat oahppit sáhttet dattetge beassat eará fága oahpahušas gitta 76 diibmui mánáidskuvladasis, vai diibmolohku ii šatta nu hirmat olu stuorát go eará ohppiin geain ii leat sámegieloahpahuš. Lea hirmat deatalaš organiseret sámegieloahpahušas nu ahte doarju ja nanne oahppi movtta vállet sámegiela.

Fágaoahppoplánat

Oassin Máhttoloktema – Sámi Oahppoplánabuktosis leat mearriduvvon odđa oahppoplánat eanaš fágaid vuodđoskuvllas, ja vuodđoskuvlla ja joatkkaoahpahušas čadamanni fágaid.

Sámediggi lea dohkkehan sámegiela vuosttašgiela ja nuppigiela oahppoplánaid. Dat leat čadamanni oahppoplánat sámegieloahpahušas várás vuodđoskuvllii ja joatkkaoahpahušsii. Oahppoplánat leat davvisámegillii ja dárogillii, ja leat dál jorgaluvvome julevsámegillii ja lullisámegillii. Oahppoplánat addet ollislaš ja čadamanni oahpahušgearddi sámegielas olles vuodđooahpahušsii, ja dat nanne sámegiela. Sámegiela nuppigiela oahppoplánas lea earenoamáš hápmi eará oahppoplánaid ektui Máhttolokten – Sámis. Plánas leat iešgudetlágan dásit, ja das leat guokte ovdánanvuogi vai lea buorebut heivehuvvon ohppiide geain lea, ja geain ii leat ovdamáhttu sámegiela birra, ja das lea ulbmil movttiidahttit ohppiid oahppat sámegiela.

Máhttodepartemeanta lea dohkkehan vuodđoskuvlla paralealla ovttárvosaš sámi oahppoplánaid čuovvovaš fágain: biebmui ja dearvvašvuohta, musihkka, servodatfága, duodji, ja risttalašvuođa-, osku- ja eallinoainnumáhttu. Departemeanta lea maiddái dohkkehan čadamanni paralealla ovttárvosaš oahppoplánaid vuodđo- ja joatkkaoahpahušsii luonddufágas ja dárogielas ohppiide geain lea sámegiella vuosttašgiellan. Ovdal go dat plánat dohkkehuvvojedje, de čadahii Sámediggi 2006s gulaskudama dain oahppoplánain.

Sámediggi lea álggahan barggu ráhkadit oahppoplána sámegiela čiekŋudeamis vuodđoskuvlla nuoraidceahki váste. Sámediggi ráhkadii ovttas Oahpahušdirektoráhtain evttohusa paralealla sámi oahppoplánaide joatkkaoahpahušas čuovvovaš oktasašfágaid; servodatfága, historjá, osku ja etihkka, ja geografija. Sámediggi lea dasto ráhkadan oahppoplánaevttohusaid studerenráhkkanahatti prográmmafágaid váste čuovvovaš sámi fágain: Sámi historjá ja servodat, sámi musihkka ja lávdi ja sámi visuála kultuvra. Buot dat leat oassin Máhttolokten – Sámi Oahppoplánabuktosis ja gárvejuovjot 2007 gida mielde.

8.1.3 Diehtjuohkinbargu Máhttolokten – Sámi johtuibidjama oktavuodas

Sámediggi čadahii 2006:s vuđolaš diehtjuohkinbarggu Máhttoloktema birra, ja deattuhii earenoamážit Máhttolokten – Sámi Oahppoplánabuktosta.

Sámediggi lea doallan diehtjuohkinčoahkkinmiid Máhttolokten – Sámi birra čuovvovaš suohkaniid vuodđoskuvllaide: Guovdageainnu, Divdasvuona, Porsáŋggu, Deanu ja Unjárgga. Sámediggi lea maiddái searvan mángga čoahkkinmii ja konferánsii ja juohkán dieđuid skuvlaodastusa birra, earret eará skuvlakonferánsas Kárášjogas, Finnmárkku joatkkaoahpahušas sámegiela- ja suomagielfágaid ovttasbargoForumis, 7-suohkana ja ravdasuohkaniid čoahkkinmiin ja Oahppolihtuin. Diehtjuohkin Máhttolokten – Sámi birra biddjui maiddái Sámedikki neahttasiidduide ja Sámi oahpponehtti.

Lassin lea Sámediggi ovttas Finnmárkku ja Romssa fylkamánniiguin ráhkadan diehtjuohkin- gihppaga sámi oahpahušas birra mii lea jurddašuvvon váhnemiidda olggobealde sámi hálddašanguovllu.

8.2 Vuodđoskuvla ja joatkkaoahpahuš

Ulbmilin lea ahte galget gávdnot doarvá sámi oahpponeavvut vai sámi oahppit besset oázžut oah-

pahusa gustovaš lágaid ja plánaid mielde. Máhttolokten – Sámi ođđa oahppoplánaid vuodul lea Sámediggi juolludan ruđaid sámi dábalaš- ja digitála oahpponeavvuid ráhkadeapmái ja buvttadeapmái, sihke lulli-, julev- ja davvisámegillii. Maiddái earenoamáš heivehuvvon oahpponeavvuide leat juolluduvvon doarjagat, dan dárbbu vuodul maid fágabirrasat ieža leat diedihan.

Sámediggi lea ollislaččat geahčadeamen sámi oahpponeavvuid doarjaortnega, buvttadeami ja Sámedikki ovddasvástádusa, rolla ja váttdi. Ulbmil dainna lea kártet sámi oahpponeavvoráhkadeami beavttu, leat go olahán sámi oahpponeavvobuvttadeami mihttomeriid strategalaš plána ja lea go dárbu rievdatit doarjaortnega. Dasto lea dárbbalaš ahte evaluerenraporta ovdanbuktá evttohusaid movt viidasit galggašii bargat oahpponeavvuiguin, ja rávve movt sáhtášii nannet oahpponeavvobuvttadeami.

Sámi mánáin geain leat earenoamáš dárbbut, galgá buorre earenoamášpedagogalaš fáladat, dat lea mihttomearri. Mánáid, ja doarjaolbmuid fáladat ferte buoriduvvot, earenoamážit lulli- ja julevsámi guovlluin. Doarjaolbmot geaiguin váhnemat deaivvadit váttis dilálašvuodas, fertejit vuhtiiváldit sámi mánáid ja sin duogáža ja dárbbu. Dain ferte doarvái ja buorre gelbbolašvuohta go galget deaivvadit sámi mánáiguin ja váhnemiiguin.

Sámediggi hálddaša ruđa dutkan- ja ovddidanprošeavttaide ja stipendii dan fágasuorggis. Prošeavttaid vuoruhuvvon suorggit leat leamaš čuolmmat sámi mánáid čállingielalaš váttisvuodaid ektui, sámi mánáid giellaovddideapmi ja mánggagielat mánáid giella- ja gulahallanváltisvuodát mánggakultuvrralaš dilálašvuodas. Stipeandaid vuoruhansuorggit leat leamaš audiopedagogihkka, oaidnopedagogihkka, logopediija, láhttenváltisvuodát, giella ja gulahallan.

Julev- ja lullisámi guovllut, ja lulli-Romsa ja davit Nordlándá leat leamaš vuoruhuvvon báikkít, nugo čuožžu Sámedikki earenoamášpedagogihkalaš gelbbolašvuodáloktenplána 2004–2006.

«Astta lohkat» lea doaimma- ja strategiiaplána mii galgá movttiidahttit mánáid ja nuoraid lohkanmovtta ja lohkanmáhtu. Finnmárkku fylkkamáni, Sámi allaskuvla ja Sámediggi leat ovttas ráhkadan sierra sámi doaimmaplána «Astta lohkat», mii leat vuolgán «Gi rom for lesing»doaimmas. Okta doaimma mii čadahuuvui 2006:s lei sámi lohkanleaira nuoraide mii lágiduvvui Badje-Sohpparis Ruotas. Maiddái ovdánahttinprošektii «Lohkanhállu ja lohkanmokta» leat almmuhuvvon ja juolluduvvon ruđat skuvllaide gos leat sámi oahppit.

Sámediggi ovttasbargá Finnmárkku fylkkamánniin mángga suorggis. «Gutter i Finnmark»

(Finnmárkku bártnit) lea 3- jagi prošeakta, ja Finnmárkku fylkkamánnis lea bajit prošeaktaovddasvástádus. Prošeavtta váldoulbmil lea geahččalit loktet Finnmárkku bártnážiid skuvlamovtta ja bohosiid, ja oččodit systemáhtalaš barggu skuvlii vai oahpahuš šaddá seammalágan bártnážiidda ja nieiddažiidda sin eavttuid vuodul.

Sámegiela hálddašanguovllu olggobealde váilot oahpaheaddjit geat oahpahit sámegillii ja sámegielas. Danne lea gáiddusoahpahuš šaddan molssaektun miehtá riikka. Dakkár oahpahušvuohki lea ođas ja gáibida olu resurssaid, ja dasa dárbbahušvojot ođđa oahpahušvástádus ja buorit teknihkalaš čovdosat ja reaiddut. Oahpahušdirektoráhtta lea addán muhtun bargojovkui barggu ráhkadit raporterena plána sámi gáiddusoahpahušsii bistevaš ortnegin. Sámediggi searvá dan bargojovkui.

Sámi oahpponeahtta lea Sámedikki neahttasii- du skuvllaid ja mánáidgárddiid váste. Dat lea oassin Skolenettetis, ja ovttasbargu Oahpahušdirektoráhtain. Neahttasiidu váttdii 2006s atnui ođđa almmuhanreaiddu ja oaččui ođđa hámi.

Sámediggi lea ovttasbargan vuodđoskuvlla vánhenváldogottiin ja sámi váhnenfierpmádagain. Earret eará lei Sámediggi mielde lágideame sámi váhnenfierpmádatkonferánsa dan jagi.

8.3 Alit oahppu ja dutkan

8.3.1 Stipeanda alit ohppui

Movttiidahttindihte gelbbolašvuodáloktemii dakkár surggiin gos lea dárbu, lea Sámediggi juolludan stipeandda alit ohppui. Vuoruhuvvon suorgi lea leamaš sámegiella, earenoamážit lulli- ja julevsámegiella.

Alit oahpu kvalitehtaodastus mielddisbuvttii ahte alit oahpu ruhtadanvuogádat rievddai eanet boadusvuodđudeaddjin. Allaskuvllat ja universitehtat ožžot doarjagiid ee. kandidahttabuvttadeami vuodul. Sámediggi ballá ahte allaskuvllat ja universitehtat välljejit eret sámegiela oahppofálaldagaid, danne go dain lea dávjá vuollegis rekruterenvuoddu, dahje gáibidit eanet iešruhtadeami studeanttain. Dat lea ovdamearkka dihte dáhpáhušvan lullisámegiela fáladagain. Sámediggi deattuha ahte Máhttodepartemeanttas lea ovddasvástádus sihkkarastit dakkár bargovuogi ja ovddasvástádusvuogádaga alit oahpus mii sihkkarastá maiddái smávit sámi fágain fáladaga ja fágalaš ovdáneami.

Sámediggi lea duhtavaš go Sámi diedaviesu huksen Guovdageainnus dál lea álggahuvvon. Diedavissui galget mánga máhttoásahusa fárret, ja dat galgá čohkket sámi ja sámegiela fágabirrasa. Sámediggi sávvá ahte dat fysalaš oktiibidjan šaddá

doarjjan Sámi allaskuvlla ja Sámi Instituhta áigumušaide ovdánahttit diedalaš allaskuvlla ja sámi universitehta.

8.3.2 Dutkan ja máhttoovdánahttin

Sámi servodaga máhtolašvuoda dárbu lea stuoris. Dasa gullet olu servodatsuorggit, nugo riektedilálašvuodát, resursahálldašeapmi ja ealáhusovdáneapmi, giella, historjá ja kulturdoaimmat, dearvvašvuoha, sosiála oktavuodát ja skuvla-oktavuohta/pedagogihkka. Seammás go sámi dutkan ráhkada mávssolaš máhttovuođu politihkka-ovddideapmái ja hálldašanmearrádusaide, de lea dat maid vuolggasadjin dutkanvuodduvuvvon oahpahussii universietehtain ja allaskuvllain, ja sáme-giela ovdáneapmái diedagiellan.

Sámediggeráđdi lea bures gulahallan Norgga dutkanráđiin (NFR). Sámediggi ja dutkanráđdi leat šiehttan doallat čoahkkimiid juohke jahkebeale dahje jagi. Sámediggeráđdi lea duhtavaš go profesora Ole Henrik Magga lea nammaduvvon dutkanrádi váldostivrii, ja vuordá ahte dát čuovvoluvvo nu ahte maiddái divišun-ja prográmmastivrii namaduvvo sámi ovddasteaddji.

Sámedikkis lea leamaš áirras odđa sámi dutkanprográmma prográmmaplánalávdegottis. Lassin deatalaš máhtolašvuodadárbbuide maid dat prográmma deattuha, lea dárbu ahte maiddái eará Norgga dutkanrádi prográmmat fátmastit sámi vátisvuodaid ja máhtolašvuodahástalusaid.

Sámediggi jáhkka ahte Norgga dutkanrádi birasdutkanprográmma čuovvola Ráđdehusa daviguovlostrategiija ja Norgga dutkanrádi daviguovlovuoruheami máhtolašvuodamihttomeriid. Birashástalusat lea dakkárat go dálkkádatrivedmat ja dat váikkuhusat maid dat sáhttet dagahit eamiálbmogiid resursaávkkestallamii, odđa industriála ovdáneami biras- ja servodatváikkuhusat Barentsábi lassánan doaimmaid geažil, boazodoalloeatnamiid gáržžideapmi, ja mátkkoštus-ealáhusa ovdáneami váikkuhusat luonddubirrasii ja kulturmuittuide.

Sámediggi lea bidjan johtui proševtta Sámi Instituhtas sámi statistihka birra Norggas. Prošeakta čadahuvvo ovtasbargguin gaskal Instituhta ja Statistisk sentralbyrå. Sámi dálá servodat-dilálašvuoda birra váilot ollu lohkodeđut, ja lea deatalaš ahte statistihkka-prošeakta ovdánahttojuvvo ain viidásit ja ahte dasa sihkkarastojuvvo ruhtadeapmi.

Julev- ja lullisámiguovlluin leat sámi dutkanásahusat smávvat. Sámediggi áigu garraseabbo vuoruhit julev- ja lullisámi dutkama, ja strategalaš áshushuksema dain guovlluin. Lea leamaš okta-

vuoha Árran julevsámi guovddáziin julev- ja lullisámi dutkanfierpmádaga birra ása-handihte ovtasdoaimbabeavttuid, ja ášši lea maiddái ovddiduvvon Máhttoministarii.

Sámediggi oavvilda ahte lea eambo dárbu máhtolašvuhtii dearvvašvuodafálaldagaid ja dearvvašvuodaveahki birra. Lea hirbmat deatalaš ahte dearvvašvuodabálvalusas lea nu buorre máhttovuođu go vejolaš ovdal go doaimmat bidjojot johtui. Muhtun gulaskuddancealkámušas norgga pasieantaregistara birra lea Sámediggi mearkkašan ahte okta váldovuodustus ráhkadit dakkár pasieantaregistara mas sáhtta identifiseret olbmuid, lea ahte dat addá nu buriid vejolašvuodaid dearvvašvuodapolitihka dutkamii, plánemii ja hábmemii. Sámediggi čatná dán daidda vejolašvuodaide maid dat sáhtta mielddisbuktit sámi pasieanttaide.

Dutkanproševttaid lassin lea dárbu duodaštus-proševttaide, nugo kulturárbbi ja árbevirolaš máhtu birra. Sámediggi lea mánngga oktavuodas cuiggodan ahte biologalaš šláddjiivuoda Konvenšuvnna, Artihkal 8j, geatnegasvuodaid árbevirolaš máhtu sealluheami birra, ferte čuovvolit duodaštusproševttain.

9 Ealáhusat

Sámediggi lea 2006s bargan sámi ealáhusaid rámmaeavttuid buoridemiin. Dat ii leat dáhpáhuvvan dušše váikkuhangaskaomiid geavaheami bokte, muhto maiddái njuolga oktavuoda bokte guovddáš eiseválddiiguin main lea ovddasvástádus ealáhus-politihkalaš mearrádusain. Dát manjimus guoská earenoamážit boazodollui ja vuotnabivdui. Rámmaeavttuid buorideapmi ealáhusovddideapmái lea ollu oktavuodain seamma deatalaš go doarjaga addin ealáhusásahemiide. Dát lea mávssolaš boahhteáiggi buvttadanvuodu buorideapmái.

Sámi ovddidanfoandda ruđaide lea stuorra jearraldat. Dás ii leat oktavuoha dušše doaimbagoovlu viiddideapmái 2004s, muhto maiddái dan beallái ahte Sámediggi vuorua smávvaásahemiid. Dát mielddisbukta ahte Sámediggi ferte meannudit maiddái ollu unnibuš áššiid. Bajimus doarjamearri loktejuvvui 2004s, muhto ii mearriduvvon vuolimus doarjaráđji. Vuolimusráji bajidemiin 10 000 ruvdnui unniduvvošii ohcamiid lohku.

Sámediggi lea ealáhusovddidan ángiruššamiinis vuoruhan gelbbolašvuoda bajideami 2006s. Dađistaga lea dárbu bajidit gelbbolašvuoda ásaheaddjiid gaskkas – dát guoská erenoamážit sámi ásaheaddjiide. Deanu joatkkaskuvlla olis lea čadahuvvon fitnodatvuodduđudanoahppu. Lassin fit-

nodatvuodđudanohppui lea stuorra dárbu earret eará ekonomijja, rehketdoalu, vuovdima ja márk-anfievrrideami, fierpmádathuksema ja oppalaš suorgemáhtolašvuoda siskkobealde.

Sámediggi lea vuoruhan barggu ahte ásahuvvojit máhtolašvuhtii vuodđuduvvon fitnodagat. Earret eará lea Sis-Finnmárkku ovddidansearvi ožžon 1,5 miljon ruvnno doarjjan ovddidankapítálan golmma jagi áigodagas, ja jahki 2006 lei mañimuš jahki goas searvi oaččui dákkár doarjaga. Muđui lea Sámediggi addán doarjaga hutkkalaš guovddáziid ásahepmái ja ealáhusgárdiide sámi guovlluin. Sámi ovddidanfoandda geográfalaš doaibmaguovlu viidduduvvui dalle go SOF njuolgadusat mañimuččat rievdaduvvoje. Danne atná Sámediggi dárbum lasihit ruđaid mealgat eanet Sámi ovddidanfondii.

9.1 Duodji

Sámediggi lea ovttasráđiid duodjeorganisašuvnnain 2005s ráhkadan válđošiehtadusa duodjealáhussii. Juohke jagi siehtadallet duodjeorganisašuvnnat ja Sámediggi jahkásaš ealáhussiehtadusa. Šiehtadus mearkkaša ahte duojáriin leat vejolašvuodát viidáset ovddidit ovttaskas doaimmaset. Šiehtadus sáhtá maid váikkuhit duodjeárbevieruid goziheami ja bargosajiid háhkama nuorra duodjeásaheaddjiide. Earret eará leat várrejuvvon ruđat doaibmadoarjagii, čálgoortnegiidda, investeremiidda, ovddidandoaibmabijuide ja mearkadávirhuksema. 2006s leat sullii 50 duojára deavdán eavttuid ja leat sáhtán ohcat doaibmadoarjaga ja vejolaš čálgoortnegiid. Šiehtadusbealit leat ovttaoavilis ahte ásahit duodjeregistara, muhto Databearráigeahčču ferte dohkkehít duodjeregistara ásaheami nu guhká go registtar vuodđuduvvo etnálašvuhtii. Hástalussan lea ásahit eanjalis vuogádaga maid lea álki giedahallat. Sihke sii geat leat mielde vejolaš duodjeregisttaris ja sii geat áigot ásahit duodjealáhusas lea vejolašvuodta ohcat doarjaga investeremiidda ja eará ovddidandoaibmabijuide.

Dál lea álggahuvvon duoji vuovdinorganisašuvnnaid ja Duojáriid dálu evalueren. Áigumuššan lea earret eará árvoštallat dáid organisašuvnnaid ovddideami ja makkár mearkkašupmi dain leat duojáriidda ja báikegottii-de.

Duodjealáhusa ekonomalaš dili birra lea ráhkaduvvon raporta. Go raporta ráhkaduvvo vuosttaš jagi, de dasa ii gávdno makkárge buohtastahttinvuodđu ovddit jagiid ektui. Analysavuodđu lea dahkkojuvvon 34 duojára vuodul. 88 % dain leat Guovdageainnus ja Kárásjogas, ja 71 %

leat nissonolbmot. Doaibmaboadus (buhtadus bargui ja ieškapítálii) čájeha ahte gaskamearri lea 37 138 ruvnno. Sámedikki mihttomearri ahte láchit nannoseabbot ealáhuslaš duoji ovddideami ferte ain bisuhuvvot buoridan dihte doaibmabohtosa ja gánnáhahttivuoda duodjealáhusas.

Duodjealáhusas leat ollu stuorra hástalusat sihke mii guoská odđa márkaniid gávdnamii, gálvomearkahuksema ja gelbbolašvuoda bajideapmái ekonomijjas ja rehketdoalu fievrrideamis. Sámediggái lea mearrideaddji deatalaš ahte váikkuhangaskaoamit mat leat biddjojuvvon ealáhussiehtadussii geavahuvvojit iešbuvttaduvvon duoji ovdánahttimii ja ahte ruđat mannet ávkin duojáriidda.

Boazudoalu ja duoji oahpahuskantuvrras Vuonabadaš lea ovddasvástádus čadahit duoji fidnooahppiortnega. Guoktejagi prošekta lea álggahuvvon 2004s ovtta Romssa ja Finnmárkku fylkageieldaiguin. Prošeavtta mihttomearrin lea sihkkarastit rekruiterema duoji fágaoahpahussii. Áigodagas 2004–2006 leat leamaš 15 jeavddalaš siehtadusa duojis, ja golmmas sis leat juo váldán fágareivve. 10 oahppis geain lea siehtadus váilu fidnoteoriija, maid fertejit čadahit ovdal go sáhttet váldit fágareivve. Go váilu fidnoteoriija, de manná guhkkit áigi ovdal go kandidáhtta sáhtá váldit fágareivve. Vásihusat čájejit maidái ahte sis geain lea fidnoteoriija ožžot stuorát ávkki oahppoáiggis go sii geain ii leat fidnoteoriija. Mihttomearrin lea ahte duodjefidnooahppiortnet galgá bohtit dábaláš fidnooahppiortnega vuollásážžan. Duodjealáhusa ekonomalaš dili lea dagahan dan ahte Sámediggi lea oaidnán erenoamáš dárbbu doaimmabijuide maiguin sihkkarastit rekruiterema. Heajos gánnáhahttivuodta duojis sáhtá leat okta sivva manne nu unnán váldet duoji joatkkaskuvládásis.

Deatalaš lea maid buoridit duojáriid rámmaeavttuid. Raporta dan birra ahte luvvet momssa duojáriin lea ráhkaduvvon. Raporta deattasta ahte momssa luvven lea beaktilis váikkuhangaskaoapmi mainna sáhtášii buoridit ealáhusa gánnáhahttivuoda. Čuolbmačilgehus lea ovddiduvvon mángga departementii ja momsaluvenortnet ii leat liikká ollašuohttojuvvon.

9.2 Mátkkoštusealáhus

Turistaealáhusas leat jearahišgoahtán eanet dákkár vásihusbuktagiid mat leat vuodđuduvvon sámi kultuvrii, dáidágii ja sámi ovdanbuktinvugiide. Ollu oasálaččat leat vuodđudan doaimmaset dán lágan buktagiidda. Dát ovdáneapmi lea mielddisbuktan dan ahte dán lágan doaimmat buktet bargosajiid ja

seammás sihkkarastet ássama sámi guovlluin. Das go mátkkoštusealáhus lea rievdamin idjadanfálaldagain vásihusaid, doaimmaid ja diehtjuohkima buvttadeapmái, lea leamaš ávki sámi servodahkii. Ain leat stuorra vejolašvuodat viiddidit doaimmaid main sámi kultuvra lea mielde. Deatlaš lea ahte sámi eallinvuohki ja buktagat gaskkustuvvojit eakti ja jáhkehahtti vuogi mielde ja ahte dát áŋgiruššan dávista sámi beroštumiide, norpmaide ja dábiide.

Sámediggi lea 2006s ain vuoruhan gelb-bolašvuoda bajideami ja fierpmádathuksema kultur- ja luondduvuodus turismmas. Dálveturismma infrastruktuurra huksen lea nubbi eará vuoruhuvon suorgi mátkkoštusealáhusáŋgiruššamis, man oktavuodas guovddáš doaibmabidjun leat skohter-, čuoigan- ja tuvraláhtuid ja lávgadet ovttasbarggu lámčin válljejuvvon duottarstobuid gaska. Lassin dáid doaibmabijuide lea Sámediggi vuoruhan viiddidit dáláš mátkkoštusealáhusdoaimmaid main sámi kultuvra ja historjá leat stuorra oasis doaibma-konseaptas.

9.3 Eanadoallu

Sámediggi lea fuolastuvvan go ollu oapmedoalut heaittihuvvojit, erenoamážit sámi guovlluin. Maŋŋá go sámi ovddidanfoandda doaibmaguovlu viiddiduvvui leat juolludusat eanadollui lassánan. Tendeansa ahte eanet huksejeaddjit álggahit searvedoalu joatkašuvvá. Vaikko tendeansa lea ahte eambbogat álggahit searvedoaluid, de árvoštallá Sámediggi heivešii go oktadoallu dattege buoremusat sámi guovlluide. Muđui leat boanddat sámi guovlluin várrogasat huksenáššiid dáfus. Dát boahdá ovdan das go visttiid bajásdoallan maŋiduvvo ja go ollugat heaittihit doalu. Dasa leat maŋga siva earret eará dat go muhtun doaluin lea heajos doaibmaboađus ja ahte go buot stuorát návethuksema galget heivehuvvot luovosdoibmii ovdal jagi 2024. Muđui lea Sámediggi mearridan ahte ráhkaduvvo sierra eanandoalldieđáhus, ja áigumuššan lea ahte dat meannuduvvo 2007 dievasčoahkkimis.

Eanadoalu šiehtadusbealit bidje 1 miljon ruvno lihttera liige mielkeeari Finnmáruki 2006s maŋŋá go ožžo oktiortnejuvvon gáibádusa Sámedikkis ja fylkkamánni eanadoalloossodagas. Sámediggi háliidii vuoruhit stuorát mielkeeriid daid doaluide sámi guovlluin mat háliidedje viiddidit doaibmavisti ja main earit leat unnit go 100 tonna. Sámediggi evttohii maiddá rekruttereneriid bidjama nuoraide ja nissonolbmuide, geat háliidit váldit badjelasaset mielkebuvttandoalu, muhto dasa ii mihttojuvvon.

Sámediggi lea maŋŋga oktavuodas bivdán eanadoaloministtara váldit erenoamážit vuhtii eanadoalu sámi guovlluin WTO-šiehtadallamiid oktavuodas. Riikkaidgaskasaš ja nášuvnnalaš šiehtadusat geatnegahttet Norgga stáhta fuolahit ahte šiehtadusain eai šatta negatiivvalaš váikkuhusat sámi guovlluid eanadollui. Dien oktavuodas lea Sámediggi buktán jurdaga ahte ásahuvvošii eamiálbmotávádat earret eará sihkkarastit nanno-seabbo báikkálaš luondduresurssaid ráđđenrievtti. Sámediggi lea muđui mearridan ráhkadahttit sierra eanadoalldieđáhusa, ja dan áigu giedáhallat dievasčoahkkimis 2007s.

9.4 Ealli mearraresursat

Sámediggi lea deattastan ahte sámít leat guolástan mearas nu guhkes áiggi go gávdnojit historjjálaš gáldut. Dasa gullá gáddelagašbivdu, sesongabivdu ja mearrabivdu. Sámiid voigatvuohta resurssaide mearas ja voigatvuohta geavahit daid lea mearrideaddji oassi sámi kultuvrra ávnnaslaš vuodus. Sámediggi áigu vuoruhit barggu ahte sihkkarastit sámiid voigatvuodaid guolástussii, mariidnare-surssaide ja mearraareálaid geavaheapmái.

Sámediggi lea duhtavaš go ráđdehus lea ráddjen strukturbivdoearreortnegiid. Sámediggi lea maiddá registreren ahte jagi 2006 áigge leat čadahuvvon ollu viiddis barggut ealli mariidnare-surssaid ektui, maidda sámiid beales leat searvan. Das leat mielde earret eará gonagasreappáid hálddašeami evalueren, bivdofatnasiid strukturváikkuhangaskaoamit ja rekrutteren guolástussii. Dáin šaddá leat stuorra mearkkašupmi boahteáiggi birgenláhká mearrasámi guovlluin. Dasto lea mearrideaddji deatlaš ahte riddo- ja guolástuspolitihkka váikkuha resurssaid rievttalaš juohkima. Danne áigu Sámediggi aktiivvalaččat searvat viidáset politihkalaš proseassas dáid áššiid čuovoleami oktavuodas.

Sámediggi sávvá odđa ja ollislaš riddopolitihka man oktavuodas Sámediggi lea mielde bidjamen eavttuid guolástuspolitihka ovddideapmái Norggas. Dát mearkkaša ahte livččii guovllulaš hálddašandássi masa Sámediggi searvá ja mas lea mielde mearrideamen. Dát guoská maiddá odđa slájaid hálddašepmái nugo gonagasreappá hálddašepmái. Dasa lassin berre guollebiebman-konsešuvnnaid juohkima ja odđasis juohkima bidjat guovllulaš dássái. Sámediggi oaidná ahte báikkálaš hálddašanmáliid geahččaleapmi guolástusain atášii vejolašvuoda sihkkarastit ássama ja ovdáneami sámi riddo- ja vuotnaguovlluin.

Sámedikki mielas lea buorre go distriktabivdoearreortnet váldojuvvui atnui dorskebivddus 2006,

mii lea nannen guliid vuovdima ealáhusaid dáfus návccahis guovlluin. Distriktabivdoearreortnet guolástusain lea okta lávki rivttes guvlui mainna positiivvalaččat ovddidit ealáhusaid dáfus návccahis riddo- ja vuotnaguovlluidd.

Sámediggi lea duhtavaš go Guolástus- ja riddo-departemeanta lea álggahan ortnega evaluerema. Distriktabivdoearreortnet ferte leat nu ahte guolástusat ja unnit vuostáiváldinrusttegeat sáhttet ávkkástallat muddemiiguin, nu ahte fatnasiidda mat servet ortnegii sihkkarastojuvvo vuovdinvejolašvuolta. Guolleearri mii juogaduvvo distriktabivdoearreortnega bokte ferte stuoriduvvot, ja ortnet ferte jotkojuvvot 2007s.

Fertejit dahkkojuvvot geatnegahtti vuovdinšiehtadusat maiguin dáhkiduvvo dat ahte báikkálaš guollesurssat mat bivdojit, buktet dan aktivehta maid unnit báikegottit sávvet.

Sámediggi lea fuolastuvvan go nu ollu guolit gárgidit guollebiebmanrusttegiin ja gáibida ahte álggahuvvot viiddis doaibmabijut. Dát ealáhus ii galgga uhkidit luonddu guollenáliid ja dain ferte leat dakkár doaibmavuohki mii váldá vuhtii birasa. Deatalaš lea ahte guollebiebmanealáhus doaimmahuvvo dainna lágiin ahte dat ii leat hehttehussan árbevirolaš guollebivdui.

Eiseválddit galget bidjat birasgáibádusa guollebiebmanealáhussii. Fertejit ásahevvo dustehusdoaimbabijut movt bivdit guollebiebmanrusttegiin gárgidan guliid.

Lassánan fanastrafihkka ja petroleumadoaimba davviguovlluin buktá stuorát áitagiid ekovuogadaga ja guolástusaid ektui davvin. Danne lea mearrideaddji deatalaš ahte eastadeaddji doaimbabijut leat buorit ja ahte gearggusvuolta lea nu buorre go vejolaš jos lihkohisvuodát šaddet.

9.5 Boazodoallu

Dán jagi boazodoallošiehtadusas (2006/2007 boazodoallošiehtadus) šadde oasálaččat ovttaoavilii ahte ásahevvo stáhtalaš bargojoavku mii galgá árvvoštallat makkár váikkuhusat 1982 nuppástusas leat dalle go divatluvvema sadjai biddjojuvvui eanet doarjja boazodoallošiehtadusas. Dát joavku galgá buktit árvvoštallamiiddis buori áiggis ovdal go 2007/2008 boazodoallošiehtadallamat álget.

Sámedikkis lea beroštupmi ahte boazodoallu oazžu daid seamma eavttuid njeallje- ja guovttejuvlat mohtorsyhkkeliid ja skohtera oastima ja bajásdoallama oktavuodas go eanadolliin leat go ostet traktora ja eará bargoreaidduid, go gearddi mohtorsyhkkel ja skohter leat boazodoalus deataleamos bargoreaiddut. Boazodoalus leat viehka stuorra doaimmagolut investeremiid, bajásdoal-

lama ja dárbbalaš bargoreaidduid dárbbu geažil ealáhusas. Ekonomalaš lávdegoddi lea raporttas *Reindriften – skatter og avgifter*, meroštallan ahte jahkásaččat seasttáii boazodoallu oktiibuot 31,5 miljon ruvno jos ealáhus ii dárbbasivččii máksit geardedivada go investere bargoreaidduid ja jos dat luvvejuvvošii bensindivadis.

Sámediggi oaivvilda ahte boazodollui lea stuorámuš ávkin individuála divatluvvortnet, iige dat oppalaš buhtadus boazodoallošiehtadusa bokte. Boazodoalu vearro- ja divortnet berre dollojuvvot eret boazodoallošiehtadusa rámmain nugo eará vuoddoealáhusaid siehtadusarámmain ge lea geavahus.

Sámediggi lea dan vuodul mii bajábealde daddjo ávžžuhan Finánsadepartemeantta njulget skužilvuodaid vearro- ja divortnegiin ja sihkkarastit ahte vuoddoealáhusat meannuduvvot dás-sálága. Sámediggi áigu dán ain čuovvolit. Sámedikki eará árvalusat 2007/2008 boazodoallošiehtadallamiidda čatnasit hástalusaid dásseárvvu ektui boazodoalus, rekruttemii ja plánalaš doaimbabi-juide mat gusket árvobuvttadeapmái boazodoalus, boazodoalu ovddidanfondii, goluidvuolidan ja njuolga doarjagii, roassofondii, areálasuodjaleapmái ja čálgoortnegiidda.

9.6 Lotnolasealáhusat

Sámediggi bijai gaskaboddosaš njuolggadusaid meahcceealáhusaid doaimmadoarjagii 2006s, mat galget gustot 2006s ja 2007s. Dán ortnega ulmiljovkui gullet dat doallit geat barget meahcceealáhusain.

Sámediggi lea váldán oktavuoda Ealáhusdepartemeanttain Soria-Moria julggaštusa signálaid ektui ahte galgá álggahuvvot árvobuvttadanprográmma lotnolasealáhusaid ja ahte smávit mátkkoštusealáhusat sámi guovlluin vuoruhuvvot. Sámediggi lea háliidan ahte meahcceealáhusat, smávit mátkkoštusealáhusat ja duodji vuoruhuvvot dákkár prográmmas. Dasto lea dárbu geahčadit makkár rámmaeavttut galget leat lotnolasealáhusaid váste. Hástalussan lea geahčadit dán prográmma árvobuvttadanprográmmaid ektui borramuša, boazodoalu ja mariidnašlájaid ja mariidnavuođus mátkkoštusealáhusaid siskkobealde.

Sáivačáhceprošeakta Guovdageainnus jotkojuvvui earret eará Sámedikki doarjaga veagas. Prošeavtta ulbmilin lea háhkat gánnahahtti ealáhusa ja doalahit guliid kvalitehta jávrriin. Deatalaš lea maid ahte dain guliin mat mannat borramuššan lea buorre kvalitehta. Sáhtá leat váttis háhkat gánnahahtti ealáhusa dušše sáivačáhcebivdduin. Birrajagi doaimmavejolašvuodát dás leat

smávvát, muhto go barggašii lotnolagaid sáivačáhcebivdduin ja vásihusturismmain, de dat sáhtášii addit birrajagi barggu. Vásihusat dán prošeavttas livčče mávssolaččat boahhteáiggi ovddidanprográmma ásaheapmái meahcceealáhusaide.

10 Dearvvašvuohta ja sosiála

Sámedikki váldoulbmil dearvvašvuođa- ja sosiálapolitihkain lea oččodit ollislaš ja dásseárvosaš dearvvašvuođa- ja sosiálabálvalusa sámi álbmogii seamma dásis go álbmogii muđui ge. Dát lea seamma ulbmil go nášuvnnalaš eiseválddiin ge. Sámedikki dearvvašvuođa- ja sosiálapolitihka vuodđun lea ahte eamiálbmogin lea sámiin vuoigatvuodát maid Norgga lágat ja riikkaidgaskasaš konvenšuvnnat muddejit. Vuoigatvuodát sihkkarastet earret eará vuoigatvuoda dárbbalaš dearvvašvuođaveahkkái ja diehtujuohkimii sin iežaset gillii. ILO-konvenšuvnna nr 169 artihkal 25 sihkkarastá sámiide vuoigatvuoda beassat leat mielde hábmemin guoskevaš dearvvašvuođafálaldagaid. Konvenšuvdna nanne maiddái sámi geavaheaddjiid vuoigatvuodaid dohkálaš dearvvašvuođabálvalusaide. Norgga ođđaseamos divššohaslagaid vuodul lea divššohasain buoret váikkuhanvejolašvuohta ja vejolašvuohta buorebut gulahallat dearvvašvuođalágadusaiguin.

Sámediggi oaivvilda ahte go galgá ollašuttit dásseárvosaš bálvalusa, de ferte vuodđun leat mánggakultuvrralaš áddejumi ja gelbbolašvuohta sámegielas ja sámi kultuvrras. Leat ain ollu dearvvašvuođa- ja sosiálfágalaš bargit buot dásiin geat dárbbasit dákkár gelbbolašvuođa. Sámi dearvvašvuođa- ja sosiálabálvalusa kvalitehtasihkkarastin sorjá buori muddui ovttaskas olbmui buot dásiin. Sis ferte leat sierragelbbolašvuohta sámegielas ja sámi kultuvrras dahje sierra beroštupmi dasa. Sámediggi oaivvilda danne ahte ferte vuoruhit mánggakultuvrralaš áddejumi ja sámegiel- ja sámi kulturgelbbolašvuođa sihkkarastima ja dat ferte vuodđuduvvot vuogátdatdássái. Lea hui deatalaš loktet ovddasvástádusa ovttaskas olmos bajimuš dássái.

Sámediggi lea 2006:s dearvvašvuođa- ja sosiálabálvalusbarggus geahččalan ovddidit áddejumi das mo sáhtášii olahit dásseárvosaš bálvalusa sámi álbmogii. Mii leat maiddái geahččalan buoridit máhtu sámi bálvalusdárbbaseaddjiid vuoigatvuodaid ja dárbbuid birra. Mii leat maiddái bargan dainna ulbmiliin ahte ovddasvástádus sihkkarastimis fálaldaga sámi divššohasaide, galgá loktejuvot bajit dássái.

10.1 NAV-odastus

NAV-odastus lea okta dain stuorámuš čálgođastusain mii čadahuvvo Norggas. Odastus mearkkaša ahte Aetat, oadjokantuvrrat ja oasis sosiálabálvalusas ovtastuvvojit čálgostáhtan. Sámedigái lea deatalaš ahte odastus fuolaha sámi geavaheaddjiid vuoigatvuodaid giela, kultuvrra ja servodateallima dáfus. Danne mii leat dan váldán ovdan ovddasvástideaddji stáhtarádiin ja čujuhan sámi geavaheaddjiid vuoigatvuodaide ja ohcalan proseassa odastusas mii sihkkarastášii sámi geavaheaddjiid. Sámediggi áigu dán čuovvolit viidáset barggus.

10.2 Nášuvnnalaš dearvvašvuođaplána

Ráđdehus diedihii Soria Moria-julggaštusas ahte Sturradiggi áigu meannudit nášuvnnalaš dearvvašvuođaplána juohke njealját jagi. Nášuvnnalaš dearvvašvuođaplána lea boahttevaš dearvvašvuođabarggu vuodđodokumeanta buot dásiin. Plánaproseassat ja ođđa bušehttemearrádusat galget čuovvut plána. Sámediggi lea mángga čoahkkimis ovddasvástideaddji departemeanttain čujuhan man deatalaš lea oččodit dakkár nášuvnnalaš dearvvašvuođaplána, mas dárbbut fuolahuvvojit ja mii lea mielde ovddideamen ja sihkkarastimin kvalitehta dain dearvvašvuođa- ja sosiálabálvalusain, mat fállujuvvojit sámi álbmogii.

Nášuvnnalaš dearvvašvuođaplána 2007 – 2010 biddjojuvvui ovdan oktanaga 2007 Stáhtabušehtain. Sámi perspektiiva ii boade ovdan, eai ge plánas leat čielga láidestusat das mo dearvvašvuođafálaldat sámi álbmogii galgá sihkkarastojuvvot. Plánas váilu stáhtusa ja hástalusaid árvoštallan. Das váilot maiddái strategiijat ja vuoruheamit das mo dearvvašvuođabálvalusa galgá fuolahit sámi divššohasaid demokrátalaš vuoigatvuoda dásseárvosaš fálaldahkii.

Norgga lágat ja riikkaidgaskasaš soahpamušat muddejit sámi bálvalusdárbbaseaddjiid vuoigatvuodaid. ILO-soahpamuša nr 169 artihkkalis 25 čuovvu ahte eamiálbmogiidda dearvvašvuođabálvalusaid hábmen galgá leat eamiálbmogiid iežaset ovddasvástádus ja daid čađaheami galget sii beassat stivret. Danne ii sáhte Sámediggi dohkkehit ahte sámi perspektiiva ii leat mielde guovddáš stivrendokumeanttain. Danne lea Sámediggi čoahkkimis ovddasvástideaddji stáhtarádiin bivdán ahte čadahuvvojit vuodalaš proseassat dan oktavuođas ahte sámi divššohasaid vuoigatvuodát ja dárbbut fuolahuvvojit Nášuvnnalaš dearvvašvuođaplána čuovvolemis.

10.3 Spesialistadearvvašvuodabálvalus

Sámediggi lea mángga oktavuodas čujuhan ahte go galgá fuoahit sámi divššohasaid vuoigatvuodaid, de lea deatalaš ahte sámi ovddastus dearvvašvuodálágádusain sihkkarastojuvvo. Mii leat maid oaivvildan ahte Sámediggi álbmotválljen orgánan galgá nammadit sámi áirasiid stivrraide. Dán vuodul lea Sámediggi evttohan stivralahtuid daidda regiovnnalaš dearvvašvuodálágádusaide mat fuolahit bálvalusfálaldaga eanaš sámi bálvalusdárbbasaeddjiide. Helse Nord RHF lea ožžon ovddastusa Sámedikki evttohusa vuodul. Sámediggi lea maid evttohan lahtuid Helse Nord RHF vuollásaš dearvvašvuodálágádusaid stivrraide. Golbma nammadeami leat dahkkojuvvon Sámedikki evttohusa vuodul. Sámi áirasat leat dearvvašvuodálágádusaid stivrraid gelbbolašvuoda deatalaš nannen. Muhto seammás šálloša Sámediggi go min evttohasat eai leat ožžon saji dearvvašvuodálágádusaide Helse Midt-Norge RHF ja Helse Øst RHF. Goappašiin dearvvašvuodálágádusain lea viehka stuorra sámi álbmot dain doaibmaguovlluin ja sii dárbbasit dan gelbbolašvuoda mii Sámedikki evttohasain lea. Sámediggi lea maid bivdán departemeantta čilget lagabui mo sii árvvoštallet dán ášši.

Sámediggi lea 2006 joatkán barggus Sámedikki ja regiovnnalaš dearvvašvuodálágádusaid, Sámedikki ja Dearvvašvuoda- ja fuolahusdepartemeantta ja Sámedikki ja Bargo- ja searvadahttindepartemeantta gaskasaš ovttasbargoorganain. Dán barggu guovddázis lea sámi divššohasaid vuoigatvuodaid ja dárbbuid fuolaheapmi stivren- ja plána-dokumeanttain ja spesialistadearvvašvuodabálvalusa «sørge for ansvar»-dokumeanttas.

10.4 Diediheapmi ja gearggusvuolta

Heahtedieheapmi ja diediheapmi sámi geavaheaddjiide ii doaimma dohkálaččat dál. Sámedikkis lea beroštupmi ahte mis lea nášuvnnalaš gearggusvuolta mii váldá maiddái dán vuhtii. Danne lea Sámediggi juolludan prošeaktaruđaid Finnmárkkku 110-guovddáži álggahit sierra dulkabálvalusa geahččalanortnega. Prošeakta lea buktán álbmosii mánga hástalus heahtedieheapmis sámi álbmogii. Dát hástalusat leat eanet go dušše dulkabálvalus. Earret eará rievddada áddejupmi das ahte sámi geavaheaddjiin lea vuoigatvuolta beassat vuostáiváldit ja sáddet heahtedieđhusaid sin iežaset gillii, ja regiovnnalaš ja báikkálaš eiseválddit fertejit movttiidahttojuvvot searvat prosessii.

Sámediggi lea ovdal ságaškuššan dán ášši birra guovddáš eiseválddiiguin, muhto oaidná ahte lea

dárbu dan fas čalmmustahttit. Sámediggi lea danne čoahkkimis nášuvnnalaš eiseválddiiguin jearahan mo gearggusvuolta ja diediheapmi galgá áim-mahuššat maiddái sámi servodagaid. Dát gusto buot diediheami ja gearggusvuoda vuogádagaid beliide.

10.5 Mánáidsuodjalus

Sámediggi lea mángii čujuhan dasa ahte mánáidsuodjalusas dárbbasuvvo dohkálaš sámegiel gelbbolašvuolta. Sámi mánáin leat vuoigatvuodát Norgga lágaid ja riikkaidgaskasaš konvenšuvnnaid vuodul. Dát guoská earret eará mánáidkonvenšuvnna 30. artihkkalii mii dál lea dahkkojuvvon oassin Norga lágain ja mii manná Norgga lágaid ovddabeallái. Sámelága § 3–5 addá sámegiela hálddašanguovllu mánáide vuoigatvuoda bálvaluvvot sámegillii dearvvašvuoda- ja sosiálaasahusain.

Fálaldat sámi mánáide ii leat dohkálaš. Sámi mánát deaivvadit dakkár mánáidsuodjalusain, mas lea uhccán gelbbolašvuolta sámi gielas ja kultuvrras. Sámi sadjásašruovttut váilot. Maiddái váilu gielddaid, regiovnnalaš ja stáhta mánáidsuodjalusas giella- ja kulturgelbbolašvuolta. Danne oaivvilda Sámediggi ahte dán barggu ferte vuoruhit. Sámediggi lea čoahkkimis ovddasvástideaddji stáhtaráđiin čujuhan dasa ahte dáseárvosaš mánáidsuodjalusfálaldat sámi mánáide gáibida ahte guovddáš dásis biddjojuvvojit čielga rámmat dasa mo dán ulbmila galgá juksat. Sámediggi lea maiddái bivdán oažžut ruovttoluottadieđu das mo ovddasvástideaddji eiseválddit galget fuolahit sámi mánáid dárbbuid ja vuoigatvuodaid mánáidsuodjalusas.

Buoret fálaldatovddideamis sámi mánáide lea fágalaš metodaovddideapi sámi servodatdiliid vuodul guovddázis. Sámediggi lea 2006 juolludan prošeaktaruđaid mánga prošeaktii maid váldoulbmil lea kvalitehtasihkkarastit fálaldagaid sámi mánáide.

10.6 Dearvvašvuoda- ja sosiálaprošeavttat

Sámediggi hálddaša ruđaid čuovvolit ráđdehusa dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalusaid doaibmaplána «Mággabealátvuolta ja ovtadássáavuolta» sámi álbmoga várás. Ruđat juolluduvvojit vuosttažettiin dearvvašvuoda- ja sosiálaprošeavttaide ohcama vuodul. Dat ruđat mat Sámediggái lea fievrriduvvon dán ulbmilii, leat bisson sullii seamma dásis 1999 rájes. Prošeaktaruđat leat deatalaš veahkin dan barggus ahte addit dakkár veahkkefálaldaga sámi divššohasaide, mii lea buorebut heivehuvvon sámi gillii ja kultuvrii.

Mánnga gieldda leat prošeaktaruđaid olis bargan dakkár prošeavttaiguin, maid ulbmil lea addit sámi gárrenmirkogeavaheaddjiide dakkár veahkefálaldaga, mii bidjá sámi giela ja kultuvrra vuodđun. Mánnga prošeavtta leat maid čadahuvvon main fokus lea biddjojuvvon dasa mo máináid-suodjalusbálvalusa metodat leat heivehuvvon sámi mánáide. Earret eará addá Sámediggi ruđaid dakkár prošeaktii, mii ovddida modeallaid mo bearrašiivuodđuduvvon sadjásašruovttuid sáhhtá geavahit sámi guovlluin.

Sámediggi oaidná dárbbu juolludit eanet ruđaid dásseárvosaš dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalusaid

ovddideapmái sámi álbmoga várás. Máttasámi ássanguovlluin leat erenoamáš stuorra hástalusat. Máttasámi álbmot ássá hui biedgguid mánngga fylkkas ja gielddas. Viidáseappot lea Sámedikki ulbmil háhkat eanet fágaolbmuid, ja Sámediggi juohká dan oktavuodas stipeanddaid sidjiide geat lohket veajuiduhtinfágaid. Jagis 2006 lea Sámediggi válljen joatkit ángiruššansuorgin gárrendili eastadeami ja daid divššohasaid veahkeheami, geat leat leamaš gárrendivššus.

Sámediggi áigu 2007s evalueret dearvvašvuoda- ja sosiála prošeaktaruđaid.

Mildosat 2**Sámedikki jahkedieđáhus 2007****1 Sámediggi**

Sámediggi atná vuodđun ahte Norgga stáhta lea vuodđuvuvvon guovtti álbmoga eatnamiid ala: sápmelaččaid ja norgalaččaid. Goappašiin álbmogiin leat seamma vuoigatvuodát ovddidit iežaset kultuvrra ja giela. Sámiin go lea álgoálbmot lea álbmot-rievttálaš vuoigatvuohda oažžut erenoamáš kultursuodjalusa ja iešmearrideami. Sámediggi bargá sámi giela, kultuvrra, ealáhusaid- ja servodatealima ealáskuhttimiin.

Sámedikki doaimman lea go lea sámiid parlamenta, ovddidit dakkár politihka mas lea ávki sámi servodahkii. Seammás galgá Sámediggi oažžut duohta váikkuhanfámu politihka johtui bidjami dain surggiin mat leat deatalaččat sámi servodahkii. Sámedikkis galgá leat duohta váikkuhanfápmu politihkalaš ja ekonomalaš rámmaeavttuid mearrideamis.

1.1 Odđa válgaortnet

Sámediggi lea ovddidan láhkaevttohusa odđa válgaortnegii mii lea sáddejuvvon Bargo- ja searvadahttindepartementii. Láhkaásahus váldá vuolgga-saji válgaortnega fágalávdegotti árvalusas mii ovddiduvvui cuonomanus 2007. Odđa válgaortnegis evttohuvvo earret eará ahte válgabiirriid lohku unniduvvo nu ahte 13 válgabiirre sadjái bohtet 7 ja áirasiid lohku unniduvvo nu ahte 43 áirasa sadjái bohtet 39. Nuppástusa ulbmilin lea váldoáššis oažžut eanet gorrelašvuoda jienastagaid ja dan gaskka geat välljejuvvojit Sámediggái, ja dasto sihkkarastit ahte válgaloahpparehkenastin manašii johtileabbot. Dasto oaivvilda Sámediggi ahte odđa válgabiirriid namat berrejit čuožžut sámelágas. Danne leat ge válgabiirriid namat evttohuvvon sáme- ja dárogillii.

Sámediggi lea evttohan Ráđdehussii ahte addit Sámediggái válddi mearridit láhkaásahusaid sámediggeválgga čadaheami oktavuodas. Eaktun ferte leat ahte Sámediggi oažžu nu stuorra válddi

go vejolaš mearridit válggaidis čadaheami. Departemeanta oaivvilda ahte odđa válgaortnega galgá sáhttit váldit atnui áiggil ovdal 2009 válgga.

1.2 Dásseárvu

Dásseárvu lea heivehuvvon oassi Sámedikki politihkas. Sámedikkis lea ulbmilin heivehit dásseárvoperspektiivva buot bargguide Sámedikkis.

Sámediggi lea ságastallama bokte iešguđet organisašuvnnaiguin gávnahan proševttaid maiguin sáhtta ovddidit dásseárvvu sámi servodagas. Sámedikki dásseárvorudaiguin leat muhtun mudui ruhtaduvvon iešguđet proševttat ja konferánsat. Sámediggi čujuha erenoamážit konferánsii man fáddán lei nuorat ja seksuála miellaguottut Sámis. Sámediggi lea maiddái leamaš mielde ruhtadeamen seminára veahkaválddi birra mii dáhpáhuvvá lagas birrasis sámi báikegottiin, ja maid Norgga Sáráhkka lágidii. Dasto lea Sámediggi addán doarjaga dievdduidsearvái Dievddut Guovdageainnus.

Ovttas mánggain sámi organisašuvnnain lea Sámediggi lágidan davviriikkalaš sámi dásseárvokonferánsa, Sámis. Konferánsa ulbmilin lei ovttahttit sámi dásseárvobarggu árahuvvon davviriikkalaš ovttasbargui. Guovddázis lei sohka-bealdásseárvu sámi servodagas erenoamážit, ja álgoálbmotservodagas oppalaččat. Konferánsas ledje oasseváldit Norggas, Ruotas ja Suomas, ja dasto álgoálbmotovddasteaddjit Ruonáeatnamis ja Davveoarje Ruoššas. Konferánsaraportta jurdda-boadus lea ahte sámi dásseárvobarggu ferte institušonaliseret, ja ahte sámi dásseárvobarggu ferte oktiortnet njealli riikkas.

Dásseárvokonferánsa čuovvoleapmin lágiduvvui miessemánus miniseminára dásseárvvu birra Sámedikki áirasiidda. Dan oktavuodas ovddidit Sámediggeráđdi dásseárvopolitihkalaš čilgehusa Sámedikki dievasčoahkkimii. Sámedikki dásseárvopolitihkalaš doaimmaplána ovddiduvvo 2008:s.

1.3 Sámi statistihkka

Buriid politihkalaš mearrádusaid dahkamii atno máhtolašvuolta das movt servodat ovdána. Dasa dárbbášuvvo loguide ja máhtolašvuhtii vuoddudivvon mearrádusvuodđu man bokte sáhtta oaidnit gos mii leat. Statistihkka ja dutkan leat dakkár gaskaoamit maid bokte sáhtta oaidnit man muttus mii leat, ja maiguin sáhtta mihtidit politihkalaš doaibmajuid beaktivuoda. Dál lea unnán statistihkka sámi servodatdiliid birra.

Rámmašiehtadus Sámedikki ja Statistihkalaš guovddášbyráa gaskka sámiguoski statistihka buvttadeamis lea fas jotkojuvvo 2007:s. Sámi statistihka nubbi jahkegirji almmuhuvvo guovvamánus 2008. Statistihka lávdegoddi lea čohkkejuvvo geografijja vuodul ja lea meroštallojuvvo guoskat Sámedikkis ohcanvejolaš ealáhusovddidan doarjagiid geografalaš doaibmaguvlui (davábealde Sáltoduodara). Statistihkalaš guovddášbyráa bargá ovtta Sámi allaskuvllain/Sámi instituhtain statistihkaid ráhkadeami oktavuodas.

2007:s biddjojuvvui fágalaš analysajoavku mii galgá jahkásaččat buktit raportta sámi servodaga dili ja ovdánandovdomearkkaid birra. Dát dahkkui konsultašuvdnašiehtadusa ektui mii lea stáhta eiseválddiid ja Sámedikki gaskka.

2 Ovttasbargu

2.1 Guovllulaš ovttasbargu

2.1.1 Ovttasbargošiehtadusat

Sámediggi lea dahkan ovttasbargošiehtadusaid buot fylkkagielladaiguin sámi guovlluin. Ovttasbargošiehtadusat leat gaskaoapmin sihkkarastit eanet dássedis ja einnostahtti rámmaeavttuid. Ovttasbargošiehtadusaid ulbmilin lea nannet ja oidnosii buktit sámi kultuvrra, giela ja servodateallima. Jahkásaččat dollojuvvojit čoaččimat politihkalaš dásis guoskevaš fylkkagielladaiguin. Jahkásaččat diedihuvvo fylkkadikkiide ja Sámediggái doaimmaid, ovdáneami ja ruđaid birra mat leat geavahuvvo. Goappašat bealit fertejit čuovvolit šiehtadusaid. Jahkásaš stáhtus lea deatalaš ulbmiliid juksanbarggus.

Ovttasbargošiehtadusat ođasmahttojuvvojit ja áigeguovdilastojuvvojit jeavddalaččat. Ođasmahttojuvvo ovttasbargošiehtadus Romssa fylkkagiellada ja Sámedikki gaskka mearriduvvui skábmamánu dievasčoaččimis. Ođasmahttojuvvo šiehtadusas Romssain lea eanet biddjojuvvo deaddu ealáhusovddideapmái, areálaássiide ja buktá ođđa ánggirdemiid mánáid ja nuoraid ektui.

Dasto viidáset ovddiduvvo dat viiddis ánggirdemii sámi kultuvra siskkobealde, man oktavuodas maiddái sámi kulturguovddážiidda addojuvvojit ođđa ovddidanvejolašvuodas. Bealit leat vuolláičállán ođasmahttojuvvo ovttasbargošiehtadusa Finnmárkku fylkkagiellada ja Sámedikki gaskka ja dat meannuduvvo 2008:s. Šiehtadusas leat earret eará ođđa artihkkalat ceavzilis ovdáneami, Finnmárkkuopmodaga, arealahálddašeami ja álbmotdearvvašvuoda birra. Dasto lea das láchččojuvvo eanet ánggirdemii kultuvrrain, ealáhusovddidemiin ja davviguovlobargguin.

Jahkásaš čoaččimat politihkalaš dásis Sámedikki ja fylkkagielladaid gaskka máttasámi guovllus dollojuvvo miessemánus. Čoaččima ulbmilin lei geahčadit man muttos dat doaibmajut leat mat šiehtaduvvojedje 2005 ovttasbargošiehtadusas. Suorggit mat vuoruhuvvojit 2008:s leat giellaovddidanprográmma, sámi sisdoallu joatkkaskuvllain ja skuvlafierpmádagas. Dasa lassin lea sávdahkan oázžut ovttasbargu boraspiriid ektui.

Sámediggi áigu viidáset ovddidit ovttasbargošiehtadusa sisdoalu ja geografalaš doaibmaguovllu. Vuosttaš vuorus lea lunddolaš ovddidit ovttasbargu Oslo gielladaid.

2.1.2 Hálddašanođastus

Jagi 2010 rájes galgá hálddašepmi ođasmahttojuvvo. Ođđa álbmotválljen guovllut galget boahit dáláš fylkkagielladaid sadjai, ovddasvástadus ja doaimmaid juohkášepmi hálddašandásiid gaskka galgá čilgejuvvo ja guovllulaš stáhta hálddašepmi galgá geahčaduvvo.

Sámediggái lea leamaš deatalaš fuolahit ahte doaimmaid sirdimat eai fuonidivčče dan váikkuhanfámu mii Sámedikkis lea áššesurggiin. Mii mearkkaša dan ahte Sámedikkis ain galgá leat vástesaš váikkuhanfápmu go mii das lea konsultašuvdnašiehtadusa bokte maŋŋá go doaimmat sirdojuvvojit guovlluide.

Sámediggi lea konsultašuvnnain ráđdehusain dovddahan ahte háliida gievrrat regiovnaid nu ahte stuorát doaimmat sirdojuvvojit guovlluide. Dán geažil livččii álkit plánet ollislaš perspektiivva vuodul. Guovllut sáhttet stivret resurssaid seamma sektuvrrain ovtta guvlui ja háhkat vejolašvuodaid oktasaš guovllulaš plánemii. Deatalaš lea sihkkarastit guovlluide resurssaid ja gelbbolašvuoda vai sáhttet čuovvolit stáhta sámepolitihka. Deatalaš lea ahte Sámedikkis lea duohta sajádat daid stivrejeddji orgánain mat hálddašit resurssaid dakkár guovlluin gos lea sámi árbevirolaš ávkkástallan ja ássanguovllut, ILO-konvenšuvnna 169 ektui. Dát

prinsihppa ferte geavahuvvot resurssaid guovlluláš hálddašeami oktavuodas.

2.2 Sámi ovttasbargu

Sámi parlamentáralaš ráđđi (SPR) lea institušuvnalaš ovttasbargu Suoma, Ruota ja Norgga sámedikkiid gaskka áššiin mat gusket sámiide mánngga riikkas dahje sámiide go lea sierra álbmot. Ruošša beale sámit leat bissovaš searvit. SPR lea sámi jietna riikkaidgaskasaččat.

Norgga beale Sámediggi lea 2007:s váldán badjelasas SPR presideantaámmáha. SPR lea bargan ON álgoálbmotjulggaštusain ja davviriikkalaš sámekonvenšuvnnain.

Bissovaš foruma sešuvnnas miessemánus 2007 lágidii SPR sierra doaluid mas bargu davviriikkalaš sámekonvenšuvnnain váldjuvvui ovdan. Ovdal sešuvnna válddii SPR álgaga lágidity ártalaš workshop mas ledje mielde stáhta eiseválddiid, sámedikkiid, álgoálbmotorganisašuvnnaid ja áššedovdiid ovddasteaddjit. Bissovaš foruma workshopas ráhkaduvvui raporta.

SPR atná dáseárvobarggu hui deatalažžan sámi servodahkii ja lea danne vuosttaš gearddi addán davviriikkalaš dáseárvobálkkašumi njukčamánu 2007. Báلكkašupmi addojuvvui Ris-tenrauna Maggai go son lea bargan sámi giela, sámi dearvvašvuodabálvalusaid ja gárrenávdnasiid boastutgeavaheaddjiid ektui.

Davviriikkaid ráđi rahpansešuvnnas Oslos golggotmánus deattuhii SPR presideanta ahte giella, biras ja árbevirolaš máhtolašvuodát leat deatalaš fáttát sámi álbmogii. Dasto ávžžuhuv-vojedje davviriikkaid stáhtat sihkkarastit dan ahte boahtteáiggi davviriikkalaš sámekonvenšuvdna šaddá duohtan.

2.2.1 Jahkásaš čoaččimat sámeministariid ja sámedikkiid presideanttaid gaskka

Davviriikkaid ministariin geain lea ovddasvástádus sámi áššiin ja sámedikkiid presideanttain lea leamaš čoaččkin Stockholmmas skábmánu. Dán čoaččkimis almmai ahte Sámi parlamentáralaš ráđi ruhtadeapmi dál orru ortnašuvvan, go bušeahhtarudat leat addojuvvon geavahussii buot golmma riikkas. Dasto mearriduvvui ahte sámi giellabálkkašumi «Gollegiella» árvvoštallanlávdegotti lahttolohku unniduvvo nu ahte čieža lahtu sajis leat dál vihtta lahtu. Lahtut geahpeduvvojit dainna lágiin ahte dušše dan ráđdehusas mas lea ovdagoddi lea ovddasteaddji árvvoštallanlávdegot-tis.

Ministarat ja sámedikkiid presideanttat leat duhtavaččat go ON váldočaohkkin lea mearridan álgoálbmotjulggaštusa. Álgoálbmotjulggaštus lea deatalaš sámpolitihka hábmemii Suomas, Norggas ja Ruotas. Ruotta lea lohpidan jorgalahttit julggaštusa davvisámegillii ja ruotagillii. Mearrá- dus lea historjáláččat deatalaš álgoálbmogiid olmmošvuoigatvuodaid ja friijavuodaid dohkkehanbarggus. Julggaštusain nannejuvvo ahte álgoálbmogiin lea seamma árvu ja sis leat seamma vuoigatvuodát «álbmogin» go muđui eará álbmo- giin.

2.2.2 Interreg IV A Davvi ja oasseprográmma Interreg IV A Sápmi

Dan ođđa Interregprográmma prográmmaáigoda- gas 2007–2013, áigu Sámediggi ain searvat sámi prográmmii. Interreg IV A Sápmi galgá guoskat olles sámi ássanguvlui. Sámediggi Sámi parlamen- táralaš ráđi norgga delegašuvnna bokte galgá ain evttohit ovddasteaddjiid sámi mearridanjovkui ja bearráigeahččanlávdegoddi.

2.3 Riikkaidgaskasaš ovttasbargu

2.3.1 Davviguovloovddideapmi

Sámediggái lea hui deatalaš ahte davviguovllu- id álgoálbmogiin lea nana posišuvdna ja doaibma iežaset dili ovddideami oktavuodas. Danne lea deatalaš jeavddalaččat gulahallat ja ságastallat dav- vuguovloáššiid birra Sámedikki ja stáhta eiseváld- diid gaskka. Jahkebeallásaš oktavohtačoahkki- miin Sámedikki ja Olgoriikkadepartemeantta gaskka lea leamaš sáhka čuovvovaš fáttáid birra; Davviguovlostrategiijat, álgoálbmotbargu Ártalaš ráđi rámma siskkobealde, Barentsovttasbargu, ON álgoálbmotjulggaštus, sámi prográmmat EU guovl- lulaš ovttasbarggus, boazoguodohankon- venšuvdna Norgga ja Ruota gaskka, bargu davvi- riikkalaš sámekonvenšuvnnain, sámiid árbevirolaš máhtolašvuodát ja dálkkádatrivedamat, diehtjuoh- kin- ja gulahallanprošeakta ealahusovddidan vejolašvuodaid ja rámmaid birra sámi guovlluin ja kulturdimenšuvdna davviguovlluin ja dasto vel sámedikki riikkaidgaskasaš ángiruššamiid ruhta- deapmi. Manjimus čoaččkin dollojuvvui juovlamá- nus 2007.

Sámedikki mielas lea hui buorre go álgoá- lbmotvuoigatvuodát leat mielde dan barggus mii Olgoriikkadepartemeanttas lea olmmošvuoigat- vuodaid ektui Ruoššas. Dán bargui buvtii Sámediggi rávvagiid Norgga ja Ruošša olgoriikka- ministariid gaskasaš čoaččkimis cuoŋománu 2007. Daláš presideanta lei mielde Norgga

delegašuvnnas go stáhtaministtarat ledje guossin Ruoššas geassemánus 2007. Ságastallamiin lei eanaš sáhka energiijaovttasbarggu, dálkkádaga ja davviguovloáŋgiruššamiid birra. Sámediggi bivddii stáhtaministtara čoahkkimis Murmánskka guvernørain erenoamážit váldit ovdan daid hástalusaid mat gusket Guoládaga Sámi Radioi.

Álgoálbmogiid riikkaidgaskasaš polárajagi oktavuodas lea Sámediggi ollu gerddiid deattuhan ahte álgoálbmotvuoigatvuodaid sihkkarastin mii váikkuha árbevirolaš máhtolašvuodaid ja luondduriggodagaid goziheapmái váikkuha positiivvalaččat maiddá dálkkádathástalusaid ektui.

Sámediggi lea 2007:s juolludan ruđaid máŋgga doaibmabidjui davviguovloáŋgiruššama oktavuodas. SEG – Sámi ealáhus- ja guorahallanguovddáš Deanus lea ožžon doarjaga prošehtii «Retablaring av familiebasert reindrift på Kola». Sámediggi lea juolludan ruđaid Árranii Divttasvuoas studieplána ovddideapmái álgoálbmogiid hárrái davviguovloperspektiivvas. Diesa leat maid Norlándda fylkkagiella, ja ovttasbargobealit Árran ja Bodáddjo allaskuvla juolludan ruđaid. Sámediggi lea maid addán doarjaga Riddu Riddu davviálbmogiid guovddáži.

Sámediggi oaidná ahte lea dárbu johtilit duohtan dahkat pilohttaprošeavtta sámiiid árbe máhtu birra Sámi ášahusaid davviguovlofierpmádaga olis. Sámediggi oaidná dárbašlaš ahte davviguovlostrategiijat konkreteriserejuvvojit dainna lágiin ahte ášahuvvo prošeakta árbe máhtu vuogádatlaččat kártemis, duodašteamis ja bisuheamis.

2.3.2 Árktalaš ovttasbargu

Sámediggi lea čuovvolan Árktalaš rádi Norgga beale ovdagotti dan bokte go lea searvan Norgga delegašuvnnii Senior Arctic Officials (SAO) čoahkkimiin 2007:s. SAO-čoahkkimat čadahuvvojit virgeolbmuid dásis, ja áššit čuovvoluvvojit dađistaga ministtarčoahkkimiid gaskka. Dálkkádatrievdamat ja heivehanstrategiijat, ollislaš resursahálddašeapmi, nannejuvvon máhtolašvuohtadiehtovuodđu ja beaktileabbo ovttasbargu ceavzilis ovdáneami siskkobealde, leat áššiid gaskkas maiguin bargojuvvo. Prošeavttat lea jođus fáttáid ektui nugo dálkkádat, energiija, mearra, dearvvašvuohta ja bearráigeahččan. Sámediggi bargá lágga ovttas Sámiráđiin, mii lea okta guđa álgoálbmotorganisašuvnnas main lea stáhtus bissovaš oassálastin Árktalaš rádis. Sámedikki dievasčoahkkinn lea evttohan ahte ministtarčoahkkinn cuoŋo-/miessemánus dollojuvvo Guovdageainnus. Dát váldo-

juvvui ovdan čoahkkimis Olgoriikadepartemeanttain juovlamánus.

Árktalaš ovttasbargu siskkilda maiddá ovttasbarggu parlamentáralaš čoahkkimiid gaskka árk-talaš riikkain. Árktalaš parlamentarihkarkonferánssat lágiduvvojit juohke nuppi jagi. Áigodaginn konferánssaid gaskka gozihuvvo ovttasbargu komitea bokte mii čoahkkana moddii jagis. Sámi parlamentáralaš ráđdi (SPR) dat čuovvu čoahkkimiid Standing Committee of Parliamentarians of the Arctic Region (SCPAR). Čoahkkimiid áššelisttus leat earret eará leamaš davvi dimenšuvdna, EU maritiima politihkka, dálkkádatrievdamat ja dearvvašvuođa váttisvuodát. Dasa lassin lea maid dáid plánejuvvoimin dat gávccát parlamentarihkarkonferánssa mii dollojuvvo Alaskas borgemánus 2008.

2.3.3 Barentsovttasbargu

Sámediggi atná deatalažžan nannet ja viidasetovddidit Barentsovttasbarggu mii lea okta áŋgiruššansuorgi davviguovloáŋgiruššama siskkobealde. Danne lea ge Sámediggi dat áidna mii juolluda jahkásaš doarjaga álgoálbmotkantuvrra doibmii Murmánskkas. Álgoálbmotkantuvra lea hui deatalaš Ruošša beale álgoálbmotovttasbarggu buoridaami oktavuodas.

Álgoálbmotbargojoavku lea ráhkadan doaibma-plána álgoálbmogiid väste jagiide 2005–2008. Okta váldohástalusain doaibmajuiid duohtan dahkamis lea ruhtadeapmi. Sámediggeráđdi lea váldán ovdan Olgoriikadepartemeanttain váilevaš ruhtadeami.

Barents Youth Seminar 2007 lágiduvvui Roavvenjárggas Suomas. Seminára váldofáddán lei aktiivvalaš borgárvuohta ja šláddjivuohta. Doppe ráhkaduvvui julggaštus mii ovddiduvvui olgoriikaministtariidda ministtarčoahkkimis Roavvenjárggas skábmamánus. Julggaštusas deattuhuvvui ahte stáhtat fertejit sihkkarastit álgoálbmotvuoigatvuodaid Barentsguovllus dainna lágiin ahte dohkkehit ILO-konvenšuvnna nr 169, ja geavahit dan gieskat mearriduvvon ON-julggaštusa álgoálbmogiid vuoigatvuodaid hárrái bargusteaset.

Barents guovllulaš nuoraidrádi (BRYC) ja Barents guovllulaš álgoálbmotáššiid bargojoavkku (RWGYI) gaskka dollojuvvoi oktasaš čoahkkinn seminárbearbeivviin. SNPL lea ovddastuvvon álgoálbmogiid ovddasteaddjin BRYC:s, ja Sámediggi hálddahusa bokte lea ovddastuvvon álgoálbmogiid ovddasteaddjin RWGYI:s.

Sámedikki ja Romssa ja Finnmárkku fylkka-gielddaid gaskasaš ovttasbargošiehtadusa ođasmahttima oktavuodas leat bealit formalalaččat ovttaoaivilis erenoamážit bargat viidaset álgoál-

bmotovddastusa ektui Barentsrádis ja Barents guovllurádis, ja ahte várrejuvvojit ruđat álgoálbmogiid doaibmaplána čuovvoleapmái Barentsovttasbarggus.

Sámediggi deattuha ahte álgoálbmotperspektiiva deattuhuvvo go ovttasbargostruktuurat Barentsovttasbarggus geahčaduvvojit. Álgoálbmogat fertejit leat dássásaš bealit institušuvnnalaš ovttasbarggus.

2.3.4 Eurohpapolitihkalaš forum

Sámediggi láve searvat Eurohpapolitihkalaš forumii. Eurohpapolitihkalaš foruma čoahkkimis njukčamánu lei okta fáttáin «Álgoálbmotdimenšuvdna Eurohpas – hástalusat ja vejolašvuodat». Sámediggi veahkehi maddái ovdal čoahkkima ja buvttii evttohusa sisdollui. Sámediggi searvvai maddái čoahkkimii skábmanánu man fáddán ledje energiija ja dálkkádat.

2.3.5 ON

Ovtastuvvan našuvnnaid bissovaš álgoálbmotforum (PFII) doalai 6. sešuvnnas miessemánu 2007. Dán sešuvnna váldofáddán ledje álgoálbmogiid eatnamat, guovllut ja luondduresursat. Sámedikk, Sámiráđđi, Ruonáeatnama ruovttustivra ja ICC leat ráhkadan semináraportta mii ovddiduvvui ON bissovaš forumii Arctic Regional Workshop vuodul mii dollojuvvui Københámmis njukčamánu. Sámediggi oaidná ahte leat stuorra hástalusat dieđáhusa vuoruhuvvon doaibmabijuid čuovvoleami oktavuodas riikkaidgaskasaš ángiruššansurggiid hárrái, erenoamážit dieđáhusa bajimuš strategiijaid ektui. Sámediggi vuordá ahte fargga ásašuvvošii fásta rámmajuolludus Sámedikki riikkaidgaskasaš barggu vástte Olgoriikkadepartemeantta bušeahta bokte.

3 Vuoigatvuodát

Bajimuš dásis guoskkaha Sámedikki doaibma juohkelágan vuoigatvuodagažaldagaid buot servodatsurggiid siskkobealde. Sámiin leat iešguđetlágan vuoigatvuodát; individadásis, sierra álbmogin ja álgoálbmogin. Sámiin leat árbejuvvon vuoigatvuodát sin árbevirolaš eana- ja čáhceguovlluide ja vuoigatvuodta dáid guovlluid resurssaide mat leat vuodđun oktasaš ávnnaslaš kulturvuoddošii. Vuoigatvuodain lea oktavuodta maddái surggiide nugo gillii, oahpahussii, dearvvašvuhtii ja kulturmuittuide. Riektivuodđu vuolga riikkaidgaskasaš álbmotrievttálaččat geatnegahtti konvenšuvnnain, norgga

siskkáldas rievttis ja sámiid boares vieruin ja riekteádejeumiin.

Sámiid álbmotválljen orgánan Norggas lea Sámedikki ulbmilin bargat dan ala ahte sámiid vuodđovuogitvuodaid dohkkeheapmi, lágaid implementeren ja geavtlaš hálddašepmi leat vuodđun sámi kultuvrra, giela ja servodateallima ja iešguđet sámi árbevieruid eksisteanssa goziheamis ja nannemis.

Sámediggi áigu vuoruhit barggu ahte sámi vuoigatvuodaproseassaide mat leat jođus sihkkarastojuvvojit johtilit konklusuvnnat ja gávdnojit dakkár čovdosat mat dávistit sámi historjjálaš vuoigatvuodaid ja álbmotriehtái. Loahpalaš konklusuvnnat ja mearrádušat eai galgga dahkkojuvot ovdalgo Sámediggi lea daidda guorrasan.

Sámediggi lea fuolastuvvan go skuvllat ollu sámi báikegottiin heattihuvvojit gielddaid heajos ekonomija geažil. Sámediggi bivdá eiseválddiid farggamusat álggahit doaibmabijuid vai skuvllat bisuhuvvojit, mii mearkkaša buot gillii, kultuvrii ja ássamii Sámi iešguđet sámi servodagain.

3.1 Iešmearrideapmi

Čakčamánu 2007 mearridii ON váldočoahkkinn julggaštusa álgoálbmotvuoigatvuodain. Mearráduš lea historjjálaččat deatalaš álgoálbmogiid olmmošvuoigatvuodaid ja vuoddo friijavuodaid dohkkehanbarggus. Julggaštus dohkkeha čielgasit álgoálbmogiid iešmearridanvuoigatvuoda, maddái sámi álbmoga vuoigatvuoda friija mearridit sin ekonomalaš, sosiálalaš ja kultuvrralaš ovddideami ja sin luondduriggodagaid, ja dasto vuoigatvuoda friija mearridit iežaset politihkalaš dili. Julggaštusas deattuhuvvo maddái ahte sámiin lea vuoigatvuodta nannet sin politihkalaš, rievttálaš ja ekonomalaš ásašusaide, maddái álbmotválljen Sámedikki.

ON olmmošvuoigatvuodálávdegoddi lea gažaldagain Supmii, Norgii ja Ruttii 1999:s eaktudan ahte sámiin lea stáhtus dakkár álbmogin mas lea vuoigatvuodta iešmearrideapmái Siviila ja politihkalaš vuoigatvuodaid konvenšuvnnna ja 1966 mannosas Ekonomalaš, sosiálalaš ja kultuvrralaš vuoigatvuodaid konvenšuvnna 1. artihkkala vuodul. Dan eaktuda maddái áššedovdi lávdegoddi mii lea čielggadan ja evttohan davviriikkalaš sámekonvenšuvnna. Ráđdehus lea go lea dohkkehan ON álgoálbmotjulggaštusa maddái dovddahan ahte sámiin lea iešmearridanvuoigatvuodta. Dan go stáhtat leat dohkkehan julggaštusa, lea lunddolaš dulkot ja fertege dulkot dan láhkai ahte sii maddái čielgasit dovddahit ahte sámit lea dakkár álbmot mas lea iešmearridanvuoigatvuodta

dan mearkkašumis mii čuovvu ON konvenšuvn-
naid 1. artihkkala, nugo Ruotta lea dadjan raport-
tastis ON olmmošvuoigatvuodálávdegoddái
2006:s.

ON konvenšuvnnaid 1. artihkkala dulkon dat
bidjá rievttálaš vuolggasaji ja rámma iešmearridan-
vuoigatvuoda ávnnaslaš sisdollui nugo dat lea háb-
mejuvvon álgoálbmotjulggaštusas ja davviriikkalaš
sámekonvenšuvdnaevttohusas. Ávnnaslaš sis-
doallu iešmearridanvuoigatvuodas ferte geava-
husas hábmejuvvot dego boadusin das movt dát
álbmotrievttálaš instrumeanttat leat dulkojuvvon
dađistaga ja dynámalaččat riikkaidgaskasaččat.
Sámediggi ii sáhte oaidnit ahte livččii makkárge
álbmotrievttálaš vuodđu čuoččuhit ahte sámiiid
iešmearridanvuoigatvuohta galgá dulkojuvvot eará
láhkai go dat iešmearridanvuoigatvuohta mii buot
álbmogiin lea álbmotrievtti mielde dáid álbmot-
riekteprinsihpaid vuodul. Sámediggi oaidná prinsih-
palaččat ahte ávnnaslaš sisdoallu iešmearridan-
vuoigatvuodas boahťá ovdan mángga láhkai ja sorjá
das makkár dilis guoskevaš álbmot dahje álgoálb-
mot lea. Ovttaskas riikkat eai sáhte friija dulkot,
ráddjet ja meroštallat álgoálbmogiid iešmearridan-
rievtti nu ahte dat lea vuostá dan oainnu maid ON
lahttostáhtat leat dovddahan ON álgoálbmotvuoig-
atvuodaid julggaštusas. Dalle dat daninassii
headuštivččii ieš oavila mii lea sihke iešmearridan-
vuoigatvuodas ja álbmotrievttis.

Konkrehta sisdoallu iešmearridanvuoigatvuhtii
ferde biddjojuvvot ja konkretiserejuvvot earret eará
nátionála lágaid bokte. Láhkabargoproseassa
biras-, resursa- ja eanavuoigatvuodain lea dás
deatalaš, dasto lea láhkaaddin Sámedikki forma-
lalaš saji ja konsultašuvdnarolla ektui stáhtalaš
eiseválddiid beales deatalaš iešmearridanvuoigat-
vuoda čađaheamis. Sámediggi oaidná váttisin dan
go ráddehus vuos dovddaha ahte sámiiin lea
iešmearridanvuoigatvuohta, muhto nuppe dáfus
fas lea jearggalaččat garván konkretiseremis dán
vuoigatvuoda láhkaproseassain main leat leamaš
konsultašuvnnat 2007:s, nugo plána- ja huksenlága,
mearraresursalága, minerálalága, luondduriggo-
datlága ja sámelága oktavuodas. Deatalaš bealli
iešmearrideami oktavuodas lea dat ahte ii galgga
addojuvvot lohpi makkárge stuorra ja viiddis
duohtademiide sámii guovlluin sámiiid dasa
mieđakeahtta. Sámediggi oavvilda ahte prinsihpas
eaktodáhtolaš miehtama ektui dieđiheami vuodul
lossa duohtadanáššiiin lea deatalaš mearkkašupmi
ja dasa lea doarjja álbmotrievttis. Prinsihppa lea
deatalaš sámiiid ávnnaslaš kulturvuodđosa sihkkar-
rastima rahčamušaid oktavuodas.

Sámediggi oavvilda ahte lunddolaš vuolggas-
adji ja eanemus konstruktiiivvalaš ságastallamii

iešmearrideami ektui lea dat ahte eanet bidjat
guovddáži iešmearridanvuoigatvuoda váldosisdo-
alu, namalassii ahte sámii friija galget sáhttit mear-
ridit sin ekonomalaš, sosiálalaš ja kultuvrralaš
ovddideami, ja sin iežaset ulbmiliidda friija geava-
hit iežaset luondduresursaid. Sámediggi lea oai-
dnán ahte ráddehus ollu oktavuodain lea gávnna-
han dárbbaslašžan dadjat ahte eamiálbmogiid
iešmearridanvuoigatvuohta lea ráddjejuvvon
dainna lágiin ahte ii leat vejolaš ásahtit sierra stáhta.
Sámiiid beales ii leat áigumuš ja maid eai goassige
leat čuoččuhan ahte háliidit luvvejuvvot stáhtas.
Danne bahkke dát caggat ságastallama álgoálbmo-
giid iešmearrideami birra oppalaččat dan sadjai go
viidáset ovddida áddejumi ja ovddideami.

3.2 Konsultašuvnnat

Stáhta eiseválddiid ja Sámedikki gaskka leat
leamaš mánga konsultašuvdnačoahkkima daid
prosedyraid ektui maid Sámediggi dohkkehii geas-
semánu 1. b. 2005 ja mat mearriduvvojedje gona-
gaslaš resolušuvnna bokte suoidnemánu 1. b. 2005.
2007:s čađahuvvojedje 13 konsultašuvdnačoahk-
kima departemeanttaiguin. Áššiiin ledje: plána- ja
huksenláhka, mearrariggodatláhka, Norgga
posišuvnnat álgoálbmotjulggaštusbarggus, doai-
bmabijut stuorradiggedieđáhusas guolástusaid
struktuvrapolitihka hárrái, doaimbajut stuorra-
diggedieđáhusas gonagasreabbá hálldašeami
birra, láhkaásahus Finnmárkku komišuvnna ja
Meahcceduopmostuolu vástte, Finnmárkku komi-
šuvnna čoahkádus, Deanučázadaga guolástanlávde-
gotti mandáhta ja čoahkádus, sámii guovlluid
suodjalanbarggu njuolggadusat, sámii lotnolasealá-
husaid árvoháhkkanprográmma, lastavuvddiid suodja-
lanplána Finnmárkkus, guovllulaš dearvvašvuo-
đadoaimmaid doaimbadokumeanta ja oahppoplánat
9 iešguđet fágaide vuodđo- ja joatkkaskuvllain.
Ođđa boazodoalloláhkaevttohusa ja stuorradigge-
dieđáhusa guolástusaid struktuvrapolitihka doai-
mbajuid hárrái eai ollásit čađahuvvon kon-
sultašuvnnat ovdalgo láhkaevttohus ja dieđáhus
ovddiduvvojedje ja maid ii lean šaddan ovttaoavil-
vuohta Sámedikkiin evttohusaid ektui. Sámediggi
ii leat vuostálastan Mearrariggodatlága dál ovddi-
deamis, muhto ahte proposišuvnnas galgá boahťit
ovdan movt Ráddehus johtilit geatnegahtto čuovvo-
lit álgoálbmotdimenšuvnna nu ahte láhka
ollislaččat lea čielga álbmotrievttálaš rámmaid sisk-
kobealde. Daid eará konsultašuvdnaáššiid ektui
mat leat loahpahuovvon 2007:s lea unnit dahje eanet
leamaš ovttaoavilvuohta.

Dál leat jođus oktiibuot 9 konsultašuvnna
departemeanttaiguin. Áššiiin leat: minerálaláhka,

luonddušláddjivuodáláhka, rievdadusat sámelága válganjuolggadusain, hálddašanodastus, boahhte áiggi sámi kulturmuithálddašeapmi, čáhcefápmu- huksen Forsanvatnet guovllus Norlánddas, doai- bmabijut stuorradiggedieđáhusas sámepolitiikka birra ja Sámedikki formalalaš sajádat ja bušeahhta- prosedyrat. Dasa lassin leat jođus mánga konsultašuvnna suodjalanplánaid ektui mat gusket sámi guovlluid suodjalanbarggu njuolggadusaide.

Konsultašuvdnašiehtadusa olis lea Sámediggi ožžon čielgaset posišuvnna stáhta eiseválddiid ektui go guoská lágaide ja hálddahaslaš doaim- bijuide main lea mearkkašupmi sámi servodahkii. Mearrádusain leat eanet gozihuvvon sámi beroštumit ja vuoigatvuodát ja legitimatehta lea šaddan viidát. Sámediggái lea deatalaš ahte álbmot- rievttálaš konsultašuvdnageatnegasvuodát, mat leat konkretiserejuvvon konsultašuvdnašiehtadu- sas, čuovvuluvvojit. Danne maiddá go ILO áššedovdikomitea norgga áigodatraporttas skábma-/juovlamánus 2003 celkkii ahte: «Pro- seassa ja sisdoallu čoavddekeahttá leat čadnojuv- von oktii konvenšuvnna gáibádusas».

Konsultašuvdnaortnet addá Sámediggái vejolašvuoda aktiivvalaččat searvat láchkaproseas- saide ja eará áššiide main lea stuorra mearkkašupmi sámiide. Vásihus dán rádjai lea čájehan ahte Sámedikkis mángga konsultašuvnna lea leamaš gáržžes vejolašvuoha ovddidit oainnus láchkaevttohusa ráhkadettiin. Dat lea dagahan dan ahte guovddáš sámepolitiikkalaš prinsihpat eai leat váldojuvvon mielde viidáset proseassas. Ollu okta- vuodain leat departemeanttat boahrán kon- sultašuvnnaide dárbbaslaš fápmudusaide haga. Dát lea váttasmahtán vejolašvuoda gávdnat oktasaš čovdosiid. Konsultašuvdnaproseassas lea maid leamaš váilevaš diehtujuohkin departemeanttaid beales ja dokumeanttat leat váilon, ja ahte čuolbmačilgehusat mat čatnasit eamiálbmot- rievttálaš áššiide duvdiluvvojit boahhteáiggi ja báld- dalis proseassaide mii lea dagahan dan ahte áššit eai šatta ollislaččat árvvoštallojuvvot ja meannu- duvvot.

Konsultašuvdnaprosedyraid ráhkadeami okta- vuodas stáhta eiseválddiid ja Sámedikki gaskka lei ovttaoavilvuoha departemeantta ja Sámedikki gaskka ahte čadahit sierra proseassa man bokte gávnnahit prosedyraid Sámedikki bušeahttabar- gui, danne go dan oktavuodas čuožžilit sierralágan gažaldagat ja čuolbmačilgehusat.

Juovlamánu 2005 konsultašuvdnačoahkkimis Sámedikki presideantta ja bargo- ja searvadahttin- departemeantta gaskka lei ovttaoavilvuoha das ahte biddjojuvvo hálddahaslaš bargojoavku čielg- gadit ja ovddidit evttohusa Sámedikki formalalaš

sajádagas stáhta odđa bušeahttaprosedyraid ektui ráđdehusa ja Sámedikki gaskka. Bargojoavku gei- gii raporttas cuonmánus 2007. Bargojoavku evtto- hii sierra bušeahttaprosedyraid maid bokte ovddi- duvvojit earret eará gáibádusat ja fálddagat maid hárrái konsulterejuvvo, ja mat bidjet láidestusaide sierra bušeahhta stuorradiggeproposišuvdnii bajimuš ekonomalaš rámmaid ektui Sámedikki doibmii ja sámi ulbmiliidda muđui. Ovttajienalaš Sámediggi lea dorjon evttohuvvon bušeahttaprose- dyraid. Sámediggi konstateret ahte Ráđdehus dán rádjai lea signaliseren ahte ii hálit čuovvolit bargo- joavkku evttohusa, muhto háliida baicce ovddidit čoahkkindagaldumiid ovddabeallái ráđdehusa bušeahttakonferánssaid. Sámediggi lea movtta go konsultašuvnna bušeahttakonsultašuvnnaid pro- sedyrain álggahuvvojit. Sámedikki mielas lea dat- tetge hui váttis gozihit geatnegasvuodaid mat čuvvot ILO 169 artiikkaliid 6 ja 7 ahte galget šaddat duohta bušeahttakonsultašuvnna buriin jáhkuin, dainna ulbmiliin ahte šaddat ovttaoavilii ja oazžut ollislaš dieđuid buot dásiin go ráđdehus geahččala hábmet prosedyraid mat galget doai- bmat ráđdehusa dábalas bušeahttaproseassas.

3.3 Sámedikki formalalaš sajádat

Hálddahaslaš bargojoavku mas ledje lahtut Bargo- ja searvadahttindepartemeanttas, Justiisadeparte- meanttas ja Sámedikkis geigii raporttas cuonmá- nus Sámedikki formalalaš sajádaga ja bušeahhta- prosedyraid birra. Raportta jurddaboadus lea ahte berrejit čadahuvvot mánga lágalaš doaimbajiu maiguin sihkarastojuvvošii Sámedikki eanet sorj- jasmahtun sajádat ráđdehusa ektui, ja maiddá ahte sámelágas nannejuvvo Sámediggi sierra riek- tesubjektan.

Sámediggi mearridii ovttajienalaččat ahte sámepolitiikkalaš ja sámierievttálaš ovdáneami geažil sámelága mearrideami rájes 1987:s lea dárbbaslaš formalalaččat ja lága hámis čilget Sámedikki iešheanalisevuoda ja sorjjasmeahttun- vuoda ráđdehusa ektui. Sámedikki mearrideapmi sierra riektesubjektan lea áidna duohta molssa- eaktu dán juksamis. Ráđdehus ii leat čuovvolan dán go ii leat váldán álgaga konsultašuvnnaid ektui Sámedikkiin rievdadit sámelága 2007:s, muhto lea dovddahan ahte dat 2008:s áigu álggahit láchka- barggu dainna áigumušain ahte čielggasmahtit ja láchkakodifiseret gustovaš rievtti Sámedikki forma- lalaš sajádaga ektui. Sámediggi vuordá mielas dan ahte bargu boahrán johtui johtilit dainna ulbmilin ahte 2008:s boadášii láchkaproposišuvdna.

Sámedikki hálddašanváldi kulturmuitholága mielde lea leamaš geahččalanortnet 2001 rájes.

Cuoŋománus 2005 áсахuvvui hálddahuslaš bargojoavku mas ledje lahtut Bargo- ja searvadahttindepartemeanttas, Birasgáhttendepartemeanttas, Riikaantikváras ja Sámedikkis. Bargojoavku gárvvistii raporttas borgemánus 2007. Bargo- ja searvadahttindepartemeantta ja Sámedikki lahtut leat ovttaoavilivis das ahte Sámedikki válđi kulturmuittolága mielde galgá nannejuvvot lága bokte, muhto Birasgáhttendepartemeantta ja Riikaantikvára lahtut oavivildit ahte dákkáraš válđdi berrejt departemeanttat fápmudit Sámediggái.

Gažaldat movt válđi sámi kulturárbbi hálddašeamis sirdojuvvo Sámediggái guoskkaha máŋgga dáfus Sámedikki formalalaš sajádaga laga buidda čilgema ráđdehusa ektui. Danne lea Birasgáhttendepartemeanta háliidan maŋidit konsultemiid das movt sámi kulturmuittut galget hálddašuvvot boahteáiggis, dassázii go diet bealli lea čilgejuvvon.

Sámediggi lea ovttajienalaččat mearridan ahte dat vuordá ahte Sámediggái nu johtilit go lea vejolaš addojuvvo válđi kulturmuittolágas hálddašit sámi kulturmuittuid, áibbas guovddáš oassin sámi kulturárbbis. Dasto vuordá Sámediggi ahte addojuvvojit dárbbaslaš bušeahttaresurssat maiguin nannet sámi kulturmuittuid hálddašeami dohkálaččat boahteáiggis, ja ahte ii leat vuodđu bidjat sámi kulturmuittohálddašeami Sámediggái jos dát vuordamušat eai čuovvoluvvo dohkálaš vugiin. Danne vuordá Sámediggi ahte johtilit čilgejuvvot makkár válđi Sámedikkis galgá leat sámi kulturmuittuide boahteáiggis.

3.4 Riikkaidgaskasaš álbmotrievttálaš gaskaomiid ovddideapmi ja čuovvoleapmi

Álbmotriekti lea vuodđogeađgi láhkabarggu oktavuodas go guoská luondduriggodagaide, eanavuogatvuodaide, birrasii, gillii, kultuvrii ja oahpahussii.

Čakčamánu 2007 mearridii ON válđočoahkkin julggaštusa álgoálbmotvuogatvuodain. Dánna lea bargojuvvon 1984 rájes. Sámi organisašuvnnat ja sámedikkis davviriikkain leat ovttas lávga bargan riikkaidgaskasaš álgoálbmotservodagain dán julggaštusa ektui. Davviriikkat maid leat bargan konstruktii valaččat julggaštusa ektui. Mearráduš lea deatalaš lávki álgoálbmogiid olmmošvuogatvuodaide dohkkehanbarggus. Julggaštusain duodaštuvvo ahte álgoálbmogat lohkkajuvvojit «álbmogin» main lea seamma árvu ja vuogatvuodát go muđui buot eará álbmogiin leat. Julggaštus lea deatalaš álgoálbmogiid vealaheami ja oaidnemeahtumin dahkama nogaheapmái. Dán lágan álbmotrievttálaš gaskaomiid ovddideapmi

nugo álgoálbmotjulggaštus lea lea vealtameahttun deatalaš álbmogii mii muđui vuoittahalašii dábálaš eanetlohkostivremis. Árvvut nugo vuogatvuoha iežas gillii, iežas kultuvrii, stivret iežas luondduriggodagaid ja vuogatvuoha stivret iežas eanaguovlluid leat nu deatalaččat ahte eanetlohku ii galgga sáhttit dan rihkkut. Eanetlohkostivrra dánna lágiin gáržžideapmi lea dohkálaš oassi demokratiijas. Sámediggi lea ieš boadus álbmotrievttis ja minortehta beroštumiid goziheamis demokrátalaš stivrenvuogadaga siskkoabealde. Sámediggi vuordá ahte álgoálbmotjulggaštus čuovvoluvvo ja konkretiserejuvvot sámerievtti ja sámpolitihka viidáset ovddideamis Norggas. Danne oaidná Sámediggi dárbbu ahte ráđdehus ja Sámediggi ovttasráđiid geahčadit makkár rievttálaš ja politihkalaš váikkuhusat julggaštusas leat sámiide Norggas, ja makkár vejolaš doaimabijuid berrešii álggahit.

Álgoálbmotjulggaštus ferte maid leat áibbas guovddázis Norgga olgoriikka- ja veahkkepolitihkas riikkaid ektui gos leat álgoálbmogat. Vaikko julggaštus ii čanage rievttálaččat nugo konvenšuvnnat, de geatnegahtta dat dattetge politihkalaččat Norgga stáhta dan geažil go sámit lea álgoálbmot. Sámedikki mielas lea lunddolaš ahte Norga oččoda julggaštusa ON orgánaid bokte ovddiduvvot konvenšuvnna.

Davviriikkalaš sámekonvenšuvnna áššedovdijoavku geigii raporttas skábmamánu 2005. Dalle lei ovttaoavilivuohta das ahte dát raporta galgá čuovvoluvvot váikkuhusanálisaiguin evttohusa ektui go guoská nátionála láhkaaddimii ja riikkaidgaskasaš olmmošvuogatvuodaide geatnegasvuodaide. Dáid análisaid galgá de fas sáhttit bidjat vuodđun konvenšuvnna posišuvnnaide ja šiehtadallamiidda. Oktasaš hálddahuslaš bargojoavku Norgga Bargo- ja searvadahttindepartemeantta, Justiisadepartemeantta, Olgoriikkadepartemeantta ja Sámedikki gaskka geigii golgotmánu 3. b. raportta mas lea geahčaduvvon Davviriikkalaš sámekonvenšuvdnaevttohus gustovaš álbmotrievttálaš geatnegasvuodaide ja siskkáldas rievtti ektui. Ruota ráđdehus lea maid dahkan vástesaš análisa man oktavuodas Ruota beale Sámediggái lea diedihuvvon barggu birra. Suoma ráđdehus ii leat gárvvistan análisabarggus, muhto áigu dan gárvvistit gidđat 2008. Ministariid ja sámedikkiid presideanttaid gaskasaš čoahkkimis Stockholmmas skábmamánu 14. b. lei ovttaoavilivuohta das ahte viidáset bargu sámekonvenšuvnnain jatkajuvvo dalle go Suoma análisat gárvvanit gidđat 2008. Davviriikkalaš virgeolmmošorgána galgá fuolahit ahte johtilit ráhkaduvvo evttohus das movt šiehtadallamat sámekonvenšuvnna ektui galget

čadáhuvvot vai mearrádus das sáhtáši dahkkojuv-
vot ministariid ja sámedikkiid presideanttaid gas-
kasaš boahhte čoahkkimis. Suoma, Ruota ja
Norgga sámedikkiid presideanttaid oktasaš
posišuvnna geažil dat galget sámedikkit searvat
iešheanalis beallin šiehtadallamiin, nu ahte lea
sáhka 6 oasálašsiehtadallamiin. Sámedikki mielas
lea deatalaš ahte Norga doaibmá láidejeaddjin
Suoma ja Ruota ektui Davviriikkalaš sámekon-
venšuvnna sadjái očcodeami oktavuodas.
Sámediggi váillaha dattetge Ráđdehusa
posišuvnna dás, ja vuordá ahte Norga doaimmašii
láidesteaddjin Suoma ja Ruota ektui davviriikkalaš
sámekonvenšuvnna ollašuttimis.

Go ILO 169 lea viehka viidát árvoštallojuv-
van dan rájes go Norga dohkkehii konvenšuvnna
1990:s, ja dat movt konvenšuvdna riikkaidgas-
kasačat lea geavahuvvon, de ii berrešii leat váttis
heivehit dán konvenšuvnna olmmošvuoigat-
vuodálágas nugo earret eará ON konvenšuvdna
siviila ja politihkalaš vuoigatvuodaid hárrái ja ON
ekonomalaš, sosiálalaš ja kultuvrralaš vuoigat-
vuodaid konvenšuvdna leat heivehuvvon.
Ráđdehus lea Soria-Moria-julggaštusas dadjan ahte
áigu heivehit nissonkonvenšuvnna olmmošvuoigat-
vuodálágas. Ráđdehus berre seammás fuolahit
ahte ILO-konvenšuvdna nr 169 válđojuvvo mielde.
Dalle lea ge daid deataleamos olmmošvuoigat-
vuodakonvenšuvnnaide sihkkarastojuvvon ovtta-
lágan stáhtus ja beaktilis suodji Norgga rievttis.
Dárbu dán dahkat lea vel ain stuorát dál go Norga
maid lea jienastan ON álgoálbmotjulggaštusa beali.

3.5 Sámi eana- ja resursavuoigatvuodaid dohkkeheapmi ja láhkii čatnan

Go Stuorradiggi mearridii finnmárkkulága 2005:s,
de lei dat guhkes ja deatalaš lávki sámi eana- ja
resursavuoigatvuodaid dohkkeheamis. Oasit lágas
heivehuvvojede suoidnemánus 2006. Dan okta-
vuodas lei dárbu ráhkadit njuolggadusaid rievdan
meahceávkástallamii Finnmárkkku fylkkas. Go
lei unnán áigi čadahit viiddis gulaskuddanpro-
seassa dain njuolggadusain, de šadde dat dušše
gaskaboddosačat ja galge leat fámus ovttá jagi.
Loahpalaš njuolggadusaid mearridii Sámediggi
miessemánus 2007 maŋŋá guokte viiddis gula-
skuddanvuoru, 7 álbmotčoahkkima ja sierra gula-
skuddančoahkkimiid Finnmárkkku fylkkagielddain.
Bargo- ja searvadahttindepartemeanta dohkkehii
njuolggadusaid geassemánu 11. b. 2007. Njuolggadusaid
hábmemis bijai Sámediggeráđdi vuodđun
prinsihpa mii dál ovdanbohtá ON álgoálbmot-
julggaštusas ahte rievdadusaid dahje lihkahalla-

miid sáhtta dušše dahkat jos dasa eaktodáhtolačat
mieđihuvvo buori diehtjojuhkima vuodul, ja
šiehtadallojuvvon eavttuid vuodul.

Sámediggi lea čadahan konsultašuvnnaid Jus-
tiisa- ja politiijadepartemeanttain ja lea šaddan
ovttaoaivilvuotta Finnmárkkukomišuvnna ja Finn-
márkku meahceduopmostuolu lánkaásahusa hárrái.
Lánkaásahus dievasmahtta njuolggadusaid
finnmárkkulága kapihttalas dálás vuoigatvuodaid
kártema ja dohkkeheami ektui. Lága 5. kapihtal lea
dattetge dálás vuoigatvuodaid kártema ja dohk-
keheami ektui gessojuvvon. Sámediggi oaidná
deatalažžan ahte komišuvdna nammaduvvo jahke-
molsumis 2007/2008.

Sámi vuoigatvuodálávdegoddi geigii árvalusas
juovlamánus 2007. Dán árvalusa geigemiin lea
Sámedikki mielas loahpahuvvon áigodat goas
stuorra čielggadeamet sámervetti ja sámepolitiikka
hábmemis čadahuvvojede Norggas. Sámediggi
oaidná deatalažžan dan ahte dál čadahuvvo vuodalaš
ja ulbmillaš bargu dan ektui ahte lágas sihkkarasto-
juvvojit oamastan-, geavahan- ja searvanvuoigat-
vuodat eatnamiidda ja resurssaide. Sámi vuoigat-
vuodálávdegoddi lea evttohan golbma odđa lága
mat leat kárten- ja dohkkehanlánka, hálogalánd-
daallmennetlánka ja áššemeannudan- ja kon-
sultašuvdnalánka. Dasa lassin evttoha sámi vuoigat-
vuodálávdegoddi rievdadusaid várrelágas, bák-
telágas, luonddusuodjаланlágas, plána- ja
huksenlágas, boazodoallolágas ja astoáigelágas.
Sámi vuoigatvuodálávdegoddi lea maid árvoštal-
lan dárbbu rievdadit lágaid riddo- ja vuotnabivddu
ektui, muhto diktá riddoguolástanlávdegotti evtto-
hit konkreetta doaibmabijuid dán suorggis. Rid-
doguolástuslávdegoddi geige árvalusas guovvamá-
nus 2008. Departemeanta ja Sámedikki gaskka
lea juo 2007:s álggahuvvon konsultašuvnnat mat
gusket rievdadusaide odđa mineráallágas ja luond-
duriggodatlágas. Konsultašuvnnat plána- ja huk-
senlága rievdadusaid ektui leat loahpahuvvon ja
Birasgáhttindepartemeanta ja Sámedikki gaskka
lea šaddan ovttaoaivilvuotta rievdadusaid ektui.

Iešguđet lánkaproseassaid oktasaš bohtosis
oktan Norgga álbmotrievttálaš geatnegas-
vuodaiguin dat oidno šaddet go sámi vuoigat-
vuodat dohkálačat gozihuvvot. Danne oaidná
Sámediggi deatalažžan ahte iešguđet lánkaevtto-
husat meannuduvvojit ollislačat, ja ahte sám-
ervettálaš bealit ollásit olles árbevirolaš sámi guov-
lus gozihuvvojit dain mearrádusproseassain mat
lea jođus. Dasto lea vuordá Sámediggi ahte
áigumuš ovddidit ášši sámiid ja earáid guolástus-
vuoigatvuodain Stuorradiggi dain áigodagas čuovvo-
luvvo.

3.6 Riikkaidgaskasaš politiijakonferánsa

Sámediggi lei mielde riikkaidgaskasaš politiijakonferánsas «Annual Colloquium on Crime Prevention» maid dán jagi lágidedje ICPC (International Centre for Prevention of Crime) ja Politiijadirektoráhta. Dan oktavuodas doalai Sámedikki presideanta sáhkavuoru oadjebasvuoda birra álgoálbmotguovlluin.

Sámediggi lea fuolas dan geažil go dál leat rekruttenváttisvuodát, eanet guovddásteapmi ja politiijaguovllut ovttaštahtojuvvojit ahte fálladat sámi guovlluin fuotnána ja šaddá váddáseappot oažžut veahki. Sámediggi bivddii láchit diliid nu ahte politiijat geain lea gelbbolašvuoha sámi riekteádejeumiin, boares vieruin ja gielas ožžot vejolašvuoda bargat guovlluin gos lea erenoamáš dárbu dán máhtolašvuhtii. Sámediggi deattuhii ahte politiijat fertejit čuovvolit daid sámi voigatvuodaid mat juo leat buriin vugiin. Dasto deattuhii Sámediggi hástalusaid mat leat sámi juridihkalaš tearpmáid, dulkkaid kvalitehtasihkkarastima oktavuodas riektevuogádagas ja dan oktavuodas go lea voigatvuoda geavahit sámegiela riektevuogádagas oppalaččat. Riektasihkarvuoha lei ge sáhkavuoru čadamanni fáddá.

4 Ceavzilis birashálddašeapmi

Min eallima ja eallinvugiid vuodđun lea biras. Luondu lea vuodđun árbevirolaš ealáhusdoibmii, birasrámmii, ovddeš áiggi vásihusaide, máhtolašvuhtii ja eallinvuohká. Oibmuid ja luonddu gaskasaš oktavuoha lea rievdan čađa gaskka. Máiłmmi álgoálbmogat vásihit dán erenoamáš garrasit danne go sin eallinvuohki, iešádejuvpmi ja kultuvra ain leat lágga čadnojuvvon luonddu ja luondduburiid geavaheapmái.

Dárbu lea leamaš heivehit odđa eavttuide, ja dat lea riggodahkan kultuvrra ja identitehta oktilašvuoda doalaheamis. Dán áiggi rievda eallinvuodđu ja servodat johtileappot ja viidábut go goasige ovdal. Dát gáibida nana máhtolašvuoda, kapasitehta ja válddi beassat váikkuhit iežamet eallindilái. Sámi servodagas leat ovddabealde hástalusat mat gáibidit dynamalaš politihka ja dakkár hálddašeami man bokte sámi kultuvrra luondduvuodus sihkkarastojuvvo. Riikkaidgaskasaš álgoálbmotvoigatvuodaid ovddidanbargu, ja álgoálbmotvoigatvuodaid natióála dohkkeheapmi leat eaktun birasáddjás ovdáneapmái sámi guovlluin. Danne lea voigatvuodabargu maid birasbargu. Sámediggeráđdi áigu ovddidit biraspolitihkalaš čielggadusa Sámediggái.

4.1 Dálkkádatrievdamat

Birashástalusat mat čatnasit dálkkádatrievdamiid da gáibidit doaimmaid máilmmeservodagas. Dálkkádatrievdamat gusket erenoamážit álgoálbmogiidda geat árbevirolaččat lágga leat atnán luonddu ja lea leamaš dasa oktavuoha. Danne ferte biraspolitihkka riikkaidgaskasaččat biddjojvot politihkalaš áššelistui.

Čájehan lea ahte álgoálbmogiid árbevirolaš máhtolašvuodát leat leamaš ávkkálaččat bargui dálkkádatrievdamiiguin ja positiivalaš heivehanstrategiijaid ovddideapmái. Danne lea dárbu duođaštít árbevirolaš máhtolašvuoda vai sáhtáši gávnnahtit odđa heivehanstrategiijaid. Dákkár dieđut dievasmahtásedje sihke dieđalaš máhtolašvuoda ja livččii álkit einnostit váikkuhusaid mat iešgudet doaimbajiiguin šattašedje. Álgoálbmotvoigatvuodaid sihkkarastin mii váikkuha árbevirolaš máhtolašvuodaid ja luondduriggodagaid suodjaleapmái váikkuha positiivalaččat daid dálkkádatrievdamat mat leat ovddabealde. Buorre álgoálbmotpolitihkka lea maiddái buorre dálkkádatpolitihkka.

Sámi ealáhusain lea marginála dilli ja daid ekonomii lea rašši. Dálkkádatrievdamat ja birasnuoskkideapmi buktet odđa hástalusaid doaimma, areálaid ja goluid ektui. Davviguovlluid ekovuogádagat bidjet vuodu min ealáhusaide. Dát ekovuogádagat leat rašit rievdamiid ektui, mii fas váikkuha resursavuodđui. Rašisvuodaanalysain ja heivehanstrategiijain ferte váldit vuolggasaji ealáhusaid árbemahtus.

4.2 Areálasuodjaleapmi

Areálavuodđu mearkkaša ollu sámi ealáhusbargui ja ássamii, kultuvrralaš gullelašvuhtii, ja servodateallima viidáset gaskkusteapmái ja ovddideapmái. Árbevirolaš sámi ealáhusvuogit dárbašit geavahit stuorra areálaid. Birrasa ja areálaid hálddašeami ja ávkkástallama mearridit guokte beali. Vuos lea eanavuogitvuoda čilgen ja nubbi lea biras- ja resursahálddašeami lánkačoahkki.

Biras- ja resursalánkaaddin stivre hui ollu dan movt guovllut geavahuvvojit. Danne lea Sámediggi ollu bargan oažžut sámi beroštumiid sihkkarastojuvvot odđa plána- ja huksenlágas. Sámediggi lea juksan ovttaoavilvuoda Birasgáhttendepartemeanttain odđa plánaoasi hárrái plána- ja huksenlágas. Das galgá areálaplánema ulbmilin leat sihkkarastit sámi kultuvrra, ealáhusaid ja servodateallima luondduvuodđa. Sámediggái addojuvvo vuosteággaváldi áššiin mat sáhttet soidadit dán ul-

bmila. Dát láhkariעדadus lea deatalaš sámi meahccealáhusaid dohkkeheamis.

Sámedikki ođđa sadji arealahálddašeami sorjá áššemeannudankapasitehta nannemis ja vejolašvuodas ieš beassat ráhkadit sámi perspektiivvaid arealahálddašeami. Dát addá stuorát einnostonvejolašvuoda ja gielddalaš plánaiseválddiid beales maid dalle buorebut vuhtiiváldjuvot. Sámediggi vuordá konsulterejuvot viidáset bargus njuolggadusaid ráhkadeami oktavuodas. Sámediggi lea dál álggahan konsultašuvnnaid Birasgáhttendepartemeanttain ođđa luonddurigoatlága hárrái ja Guolástus- ja riddodepartemeanttain ođđa mearraresursalága ektui. Dát goappašagat leat guovddáš lágat sámi ávnnaslaš kulturvuodu sihkkarastimis ja sámiid searvamis min luondduresurssaid hálddašeapmái.

4.3 Suodjalanplánat

Suodjaleapmi sámi guovlluin sáhtá váikkuhit dan ahte ávnnaslaš eavttut suodjaluvvojit sámi kultuvrra doalaheapmái, ovddideapmái ja viidáset gaskkusteapmái. Dát eaktuda dattetge ahte suodjalanproseassa, sisdoallu ja hálddašeapmi eai amasmahte, muhto nannejit sámi kultuvrra.

Ođđajagimánu 2007 šiehtadus suodjalanplánabargu njuolggadusaid hárrái sámi guovlluin, konkretiserejuvvojit konsultašuvnnaid suodjalaneiseválddi ja báikkálaš sámi beroštumiid gaskka, ja suodjalaneiseválddiid ja Sámedikki gaskka. Šiehtadus mearkkaša dan ahte Sámediggi einnostahti vugiin, ollislaččat ja fágalaččat dohkálaš vugiin galgá konsulteret golbma iešguđet hálddašandási. Seammás galgá doallat oktavuoda sámi beroštumiiguin ja báikegottiiguin ja gulahallat daiguin, ja sihkkarastit báikkálaš searvama ja eavttuid bidjama buot suodjalanbargguide sámi geavahanja ássanguovlluin. Konsultašuvnnaid ja gulahallanmáŋgga hálddašandásis gáibidit ollu resurssaid Sámedikkis. Sámediggi vuordá eanet resurssaid dáid doaimmaid goziheapmái.

Konsultašuvnnaid leat čađahuvvon álbtomeahčiid, eatnadatsuodjaleami ja luonddureserváhtaid ektui maŋŋá go šiehtadus dahkkojuvvui. Dasa lassin leat čađahuvvon konsultašuvnnaid hálddašeami ja hálddašánplánaid ektui.

Birasgáhttendepartemeanttas ja Sámedikkis lea leamaš ovttaoavilvuoha dain suodjalanáššiid maid Ráđdehus ja Luondduhálddašandirektoráhta leat meannudan. Dasto lea šaddan ovttaoavilvuoha báikkálaš/guovllulaš dásis fylkamániiguin ahte ásahuvvo sierra bargolávdegoddi suodjalanproseassaide. Luondduhálddašandirektoráhtain

lea čađahuvvon konsultašuvdna hálddašánválddi fápmudeami guovtti álbtomeahči ektui (Várnjára ja Sievju) man oktavuodas ii šaddan ovttaoavilvuoha.

Sámediggi oavvilda ahte suodjalaneiseválddit orrot veaháš buorebut guldališgoahtán ja áddegoahtán daid oainnuid maid Sámediggi ovddida. Go guoská álbtomeahčiid hálddašánválddi fápmudeapmái, de oavvilda Sámediggi ahte jos hálddašeapmi galgá leat ILO-konvenšuvnna nr 169 artihkkala 15 nr 1 gáibadusaid siskkobalde almolaš rievttálaš searvamis resurssaid geavaheami, hálddašeami ja suodjaleami oktavuodas, de gal ferjeit ásahuvvot sierra hálddašánstivrrat main leat ovddasteaddjit maidá Sámedikkis. Sámediggi áigu joatkit oktasaš hálddašánortnegiid ásahanbarguin.

4.4 Biologalaš šláddjivuoda konvenšuvdna

2007:s lea Sámediggi searvan guovtti bargojoavkočoahkkimii biologalaš šláddjivuoda konvenšuvnna oktavuodas. Okta bargojoavkočoahkin lea meannudan šiehtadallamiid riikkaidgaskasaš stivrema ektui go guoská genehtalaš resurssaiguin ávkástallamii. Konvenšuvnna oasálaščoahkkimis lea mearriduvvon ahte šiehtadallamat galget čađahuvvot ovdal jagi 2010. Genaresurssat lea dat goalmát oassi biologalaš šláddjivuoda konvenšuvnna, dat guokte vuosttaža leat suodjaleapmi ja biologalaš šláddjivuoda ceavzilis geavaheapmi. Buriid juogadeapmi vuoiggaláčat genaresurssaid oktavuodas galgá earret eará váikkuhit geafivuoda eastadeami máilmmis. Bargojoavkočoahkkimis sáhtii vuohtit ahte oasálaččat ain leat guhkin eret ovttaoavilvilis, ja ahte šaddet váttis šiehtadallamat ovdalgo genaresurssaid riikkaidgaskasaš stivrejupmi lea ollašuttuovvovon.

Nuppi bargojoavkočoahkkimis lei sáhka konvenšuvnna artihkkala 8(j) birra mii guoská álgoálbmogiid árbevirolaš máhtolašvuodaid árvvus atnimmii, suodjaleapmái ja bisuheapmái. Artihkal guoská maidá árbevirolaš máhtolašvuodaid ođasteapmái ja čadaheapmái, maid vuodul árbevirolaš eallinvuogit, mat leat mávssolaččat biologalaš šláddjivuoda ceavzilis geavaheapmái ja suodjaleapmái dohkkehuvvojit. Dán bargojoavkočoahkkima mearrádusain vuhtto ahte stáhtat mat jienastedje vuostá ON álgoálbtomjuolggastusa, nugo Austráalia, Ođđa Zealánda ja Canadá, geavahedje vejolašvuoda soidadit mearrádusaid mat gusket álgoálbtomjuolggastvuodaide. Erenoamážit láivudedje dan teavstta mii guoská álgoálbmogiid beales miehtamii ja eanavuoigastvuodaide.

4.5 Boraspirehálddašeapmi

Boraspiret goddet ollu sávzzaid ja bohccuid sámi guovlluin. Sávzadoalu ja boazodoalu ekonomalaš vuodđu ii galgga goarránit boraspiriid geažil. Ii sáhte leat riehta go ovttaskas boanda ja boazoeaigát galgá gillát daid vahágiid mat bohtet das go boraspiret hálddašuvvojit ekologalaččat eahpedásedit. Hástalussan lea suodjalit ealáhusberoštumiid guovlluin gos leat ollu boraspiriid dahkan vaháгат.

Boraspiriid bearráigeahččan ja nálleregistrenen ii leat velá ge dohkálaš. Sámedikkis ii leat luohttámuš daid registreremiidda maid vuodul boraspirenálit regulerejuvvojit. Duohtavuodas leat boraspiret ollu eanet go mat leat registrerejuvvon.

Sámediggi oaivvilda ahte galget addojuvvot dárbbášlaš resurssat beavttálmahttit boraspiriid goddimma. Eanaš goddinlobiiguin eai nagot goddit boranávdidi.

Máhtolašvuoda ovddideami dihte ferte nanno-seappot ánggírussat dutkamiin. Boraspiret leat juohke beavvi birra jagi doppe gos boazodoallu ge lea. Erenoamážit boazodoalloguovlluid ektui lea unnán dutkojuvvon.

Gonagasgoaskima hálddašeami ovddideapmi ferte álggahuvvot. Ii sáhte šat joatkit passiivvalaš buhtadusaid máksimiin almmá ahte čađahuvvojit makkárga doaibmabijut dahje reguleremat. Ovdamearkka dihte lea Finnmárkkus duodaštuvvon ollu jagiid ahte gonagasgoaskin dahká sullii seamma stuorra vahágiid go geatki.

Sámediggi nammada ovttá viđa lahtu gaskkas guovllulaš boraspirelávdegottiide guovlluin gos leat sámi ealáhusberostumit. Sámediggái lea deatalaš ahte lahtut bures gulahallet guovllu ealáhusberostumiiguin. Dán dihte leage deatalaš ahte ásahuvvojit fásta deaivvadeamit organisašuvvnaide ja boraspirehálddašeapmái.

Sámediggi gáibida ahte juolluduvvojit ruđat náliid buorebut reguleremii, buoret ortnegiidda vahátelliid goddimii, eanet dutkamii, gonagasgoaskima hálddašeapmái vuogi ovddideapmái, ja dasto buorebut bargat organisašuvvnaid ja hálddahusa gaskasaš gulahallamiin vai lea vejolaš čađahit mearriduvvon boraspirepolitiikka. Dáin guovlluin sturrot dušše ain vaháгат ja buhtadusaid máksimat jos eai čađahuvvo vahágiid eastadandoaibmabijut.

4.6 Energiija ja bieggafápmu

Sámedikkis ja Norgga čazádat- ja energiijadirektoráhtas (NVE) lei čoahkkin odđajagimánus 2007 bieggafápmohuksema ja eará energiijaáššiid birra sámi guovlluin. Lei ovttaoaivilvuohhta das ahte NVE

ja Sámediggi ovttas ráhkadit njuolggadusaid/prosedyraid energiijaáššiid meannudeapmái konsultašuvdnašiehtadusa ektui mii lea stáhta eiseválddiid ja Sámedikki gaskka. NVE galgá ráhkadit evttohusa daid njuolggadusaide/prosedyraide. Árvvoštallojuvvo galget go dollojuvvo fásta jahkebeallásaš čoahkkimat NVE ja Sámedikki gaskka. NVE doallá ain sierra čoahkkimiid energiijaáššiin jos dat sáhttet guoskat sámi beroštumiide.

Dál leat bargamin mánggáin stuorra hukšenáššiin sámi guovlluin. Sámediggi lea gáibidan konsultašuvvnaid go guoská plánejuvvon linjái Báhcavuona ja Hammarfeastta gaskka, Čorgasnjárgga bieggafápmorusttegi Davvisiidda ja Gáŋgaviikka gielddain ja Hamnefjell bieggafápmorusttega konsešuvdnaohcamii Báhcavuona gielddas. Sámediggi lea maid ožžon gulaskuddanreivve 9 bieggafápmorusttegi Fosen-njárggas guoskevaš fierpmádatlaktimiin. Muhtun čáhcefápmohuksemat earret eará Finnmárkkus ja Norlánddas šaddet vuostálaga boazodoaluin. Mánggá daid áššiid ektui šaddá dárbu konsulteret. Danne sávvá Sámediggi ahte dat álggahuvvon proseassa NVE:in njuolggadusaid/prosedyraid hárrái gearggahuvvojit hui johtilit.

4.7 Mohtorjohtalus

Mohtorfievrruiguin johtaleapmi meahcis lea odđá áiggi meahccegeavahan ja – ávkkástallanvuohki. Seammás diehtit mii ahte bievlavuodjin mohtorfievrruiguin sáhtta billistit luonddu. Dieinna lágiin sáhtta bievlavuodjin áiggi mielde goaridit sámi kultuvrra luondduvuodda. Vuostazettiin goarida mohtorfievrruiguin eanet johtin sámi kultuvrra luondduvuodda, muhto nuppe dáfus sáhtta dat fas leat mielde nannemin sámi kultur- ja luonddudáldoalu. Dán problematiikka geažil gártá ge bievlavuodjima meannudeapmi váttis áššin.

Sámediggi lea buktán gulaskuddancealkámuša odđá njuolggadusevttohussii mii guoská meahcis ja čazádagain mohtorfievrruiguin vuodjimii. Sámediggi áigu vuordit odđá mohtorjohtaluslága konsulteremiin dassáži go Birasgáhttendepartemeanta vejolaččat meannuda ášši. Dasto lea Sámediggi deattuhan ahte evttohusa dokumeantavuodđu lea menddo heittot, eaige man ge láhkai leat árvvoštallojuvvon makkár árvvut leat biddjojuvvon vuodđun luonddu ja eatnadaga geavaheapmái ja áddejupmái. Váillahit árvvoštallamiid riikkaidgaskasaš birasievtti ja olmmošvuogitvuodaid ektui, ja dasto ahte evttohusas ii movtge leat lagabuidda sirrejuvvon ealáhusdoaibma, dáluávkkástallan ja ávkkástallan astoáiggis.

4.8 Máhtolašvuohta, kapasitehta ja váldi

Máhtolašvuohta, kapasitehta ja váldi leat eaktun dasa ahte sámi servodat galgá sáhttit váikkuhit sin eallindili. Finnmárkkuláhka attii ođđa vuommi álbmotrievttálaš geatnegasvuodaid čadahepmái sámiid ektui Norggas. Sámediggi lea ožžon viehka ollu ođđa doaimmaid maid gozihit. Konsultašuvdnašiehtadus, sámi guovlluid suodjalanbarggu njuolggadusat, rievdadusat plána- ja huk-senlágas ja sierra boraspirelávdegottit mas leat Sámedikki nammadan lahtut, leat ovdamearkan dasa ahte Sámediggi ja sámi organisašuvnnat /báikegottit leat eanet beassan searvat min guoski áššiid hálddašeapmái. Válddi ektui lea dattetge ain ollu bargu.

Jos Sámedikki bargun galgá leat sámi beroštumiid goziheapmi ja birashálddašeapmái searvan, de ferte kapasitehta mealgat nannejuvvot. Dáikko eai leat guovddáš eiseválddit nannen Sámedikki resurssaid. Sámedikki mielas lea dát dilli hui duodalaš.

Sámi máhtolašvuođa birrašiid biras- ja kultur-máhtolašvuođa oktavuodas ferte nannet sihke lasi juolludusaiguin ja strategalaš ovttasbarggu dáfus. Birasáddjás ovddideami oktavuodas mii sihkkarastá sámi ávnnaslaš kulturvuodu ii leat sáhka dušše ollu buriid ovttaskas doaibmajuid hábmemis. Dárbu lea maiddá hukset rievttálaš, ekonomalaš ja institušuvnnalaš rámmaid maid olis lea vejolaš searvat ja olahit bohtosiid.

4.9 Kulturmuitosuodjaleapmi

Sámi kulturmuittut leat birasresursa, árvoháhkkan resursa sámi servodagas ja leat deatalaččat sámi historjja ja ovdahistorjja duodaštanávnasin. Kulturmuittut čájehit makkár oktavuoha olbmui lea leamaš eatnadahkii ja lundui ja movt daid leat geavahan áiggiid čada, ja čájeha maid eatnadaga ja luonddu mearkkašumi ekonomalaš, sosiálalaš ja oskkoldatlaš beliide. Kulturmuittut sámi dálááigeoktavuodas addet historjjálaš máhtolašvuođa, kulturrálaš gullevašvuođa ja dihtomielalašvuođa das movt luondduin dál galgá ávkkástallat ja movt doppe johtalit.

Sámediggái lea fápmuduvvon váldi kulturmuittolága mielde hálddašit sámi kulturmuittuid. Sámedikkis lea ovddasvástádus viiddis geografalaš guovllus masa gullet 6 fylkkagieldda ja guovllut Opplánddas ja Møre ja Romsdalas. Sámediggi lea meannudan ollu plánaáššiid main oktavuoha gielddaiguin, doaibmabiddjooamasteaddjiiguin ja kulturmuittohálddašeami nuppi lađdasiin lea leamaš deatalaš. Sámediggi čadaha ollu stuorát ja unnit

geahčademiid mii lea oassi válddi geavaheamis. Sámediggi duodašta sámi historjja sámiid eavttuid mielde dainna lágiin ahte ieš aktiivvalaččat bargá kulturmuittuiguin ja kulturbirrašiguin. Sámedikki doarjjaortnega bokte kulturmuittosuodjaleapmái leat eaiggádat ja eará berošteaddjit ožžon vejolašvuođa sealluhit, láchit ja duodaštit sámi kulturmuittuid.

Manjimuš jagi áigge lea dahkkojuvvon stuorát registrerenbargu Sætermoenis, Meavkkis ja Ráissá álbmotmeahcis. Ollu automáhtalaččat ráfáidathttojuvvon sámi kulturmuittut leat registrerejuvvon. Dáin siseatnanguovlluin čatnasit eanaš kulturmearkkat boarraset áiggi goddebivdui ja boazodolui. Kulturmuittuid kártema bokte suodjaluvvo sámi kulturárbi buorebut ja dat buktá maid eanet máhtolašvuođa sámi historjja birra.

Sámediggi lea 2007:s čuovvolan 2006–2020 guhkesáigeplánas sámi kulturmuittuid ja báktedáidaga sealluheami hárrái. Dát lea dahkkojuvvon dan bokte go eamihávdesadji Murggehis/Klubben Unjárgga gieldda ja Čáhcesullo gieldda ráji gaskkas lea sihkkarastojuvvon, báktesárgumiid sealluhanbargu Álda/Aldonis Unjárgga gielddas lea čadahuvvon ja sámi kulturmuittuid sealluhanbargu Gjerdalenis Hábmira suohkanis lea čadahuvvon, ja dasto lea hávdesadji arkeologálaččat iskkaduvvon nuortalaš gilis Njávdamis Máttá-Várjjaga gielddas.

Sámedikki huksensuodjalanplána lea čuovvovuvvon dan plánejuvvon Sirbmá prošeavtta bokte Deanus mii dál lea álggahuvvon. Konkrehta suodjalanbarggu lassin lea prošeavtta ulbmilin ovddidit min huksensuodjalanbarggu. Dan oktavuodas lea bargojuvvon duodaštemiin, odastemiin ja báikkálaš snihkkáriid oahpahemiin. Deanu gieldda, gilisearvi ja skuvla leat leamaš mielde bargus. Riikaantikvára lea dorjon barggu.

Sámediggi oaidná ahte dárbbášuvvo gelb-bolašvuohtabiras sámi fanas- ja fanasduddjonárbevieruin. Fanassuodjalanguovddáš lea dat ášahas mas nátionála oktavuodas lea ovddasvástádus dán fágasuorggis.

Sámediggi lea aktiivvalaččat oččodan Ceavccageadggi/Mortensnes guovllu Unesco máilmmeárbelistui. Dát ášši lea ovdal ovddiduvvon Birasgáhttendepartementii ja dan birra lea ságastallojuvvon Sámedikki dievasčoahkkimis.

Sámediggi meannudii ášši boahhteáiggi sámi kulturmuittohálddašeami birra čakčamánu 2007. Dalle deattuhuvvui ahte sámii ieža fertejit beassat hálddašit iežasat kulturárbbi. Sámi kulturmuittut lea deatalaš oassi dán kulturárbbis. Sámediggái, mii lea sámiid ovddasteaddji orgána, ferte lága bokte addojuvvot váldi hálddašit sámi kultur-

muittuid. Dát duohtan dagašii stáhta bajimuš ovddasvástádusa sámepolitihkas ahte Sámediggái galgá addojuvvot eanet váldi ja mearridanváldi áššiin mat sámi álbmogii leat erenoamáš deatalaččat. Sámediggi lea deattuhan ahte boahpteáiggi kulturmuoto-hálddašeapmái adnojit eanet dárbbaslaš resurssat.

Mañimuš jagiin leat eanet ja eanet jearahišgoahtán digitála geografalaš dieđuid. Sámediggi ja Finnmárkku fylkkagiella leat 2005:s álggahan ovttagoproševtta geografalaš diehtujuohkinvuogadagaid (GDV) atnui váldimiin kulturmuoto-suodjaleami oktavuodas. Dan guovtti jagis maid prošeakta lea bistán, leat ráhkaduvvon ođđa digitála dagaldumit go guoská geodiehtovuđui ja leat buoridan organisašuvnna gelbbolašvuoda mealgat. Prošeakta lea buriin vugiin nannen ovttagbarggu Finnmárkku fylkkagielladain ja sáhtta dadjat ahte leat dainna lihkostuvvan hui bures. Boahpteáiggi sáhtta GDV geavahit maid eará fágafealltain go sámi kulturmuoto-suodjaleamis.

Sámedikki ulbmilin lea ahte buot ráfáidahttojuvvon sámi kulturmuittut galget registrerejuvot Askeladdenis, ja sierra prošeakta lea ge čađahuvon dainna ulbmilin. Eanaš sámi kulturmuittut Finnmárkkus, Romssas ja Davvi Norlánddas leat registrerejuvvon dán diehtovuđui. Máttasámi guovllus leat registreremat easka álggahuvvon. Sierra prošeakta sámi viesuid registreremiin lea álggahuvvon. Riikaantikvára lea ruhtadan oasi Askeladden-proševttain.

Sámediggi lea dán jagi áigge buktán oidnosii Sámedikki kultursuodjalanbarggu iešguđet forain. Dát buvttiha vel stuorat áddejumi ja legitimatehta dan buori ja viiddis bargui maid Sámediggi dahká dán fágasuorggis.

5 Sámeálbmotfoanda

Stuorradiggi lea sámiálbmotfoanddas várren 75 miljon ruvnno oktasaš buhtadusa dáruiduhttinpolitihkka dagahan vahágiid ja eahperievtti geažil sámi álbmogii. Sámediggi galgá hálddašit foandda reantuid/buvttadusa.

Sámeálbmotfoandda ásaheapmi lea dušše okta lávki dan guvlui ahte njulget daid vahágiid ja gillámušaid maid sámit álbmogin leat gártan gillát mañga sohka buolvva. Foanda okto ii leat doarvái njulget daid gillámušaid maid dáruiduhttin lea dagahan. Ain lea stáhtas ovddasvástádus njulget daid vahágiid maid geažil sámi álbmot lea gártan gillán.

Sámediggi mearridii skábmamánuš geavahišgoahtit sámiálbmotfoandda. Sámedikki die-

vasčoahkkin mearridii ahte dievasčoahkkin lea foandastivra, ja ahte Sámediggi mearrida foandda reantuid geavaheami lagabuidda jahkásaš bušeahtamearrádusain. Sámediggi lea mearridan vuoruhemiid ja ángiruššansurggiid sámiálbmotfoandda geavaheapmái áigodagas 2008–2009. Oasit foandda ruđain galget geavahuvvot giellaovddidandoaimbajiide, girjjálašvuhtii ja árbevirolaš máhtolašvuoda duodašeapmái ja gaskkusteapmái.

6 Kultuvra

Kultureallin lea hui deatalaš identitehta nannemii seammás go dat ealáskuhtta báikegottiid dainna lágiin ahte olbmot háliidit ássat doppe. Go sámi kultuvra lea nanus, de addá dat oadjebasvuoda ja deatalaš riekkisváikkuhusaid loaktima ja eallinkvalitehta dáfus. Kultuvrii gullet maiddái dakkár arenat ja deaivvadansajit gos dáidda ja kultuvra gaskkustuvvo, ja viidáset áddejumiis gullet dasa maid valáštallan, museat, bibliotehkat ja media.

Báikkálaš, guovllulaš ja nátionála sámi ásahusat ja kultuvrralaš arenat ja deaivvadansajit leat deatalaččat sámi servodaga ovddidanbarggus. Dat mii boahdá ovdan filmmaid, musihka, girjjálašvuoda, dáidaga ja teáhtera bokte lea mielde buktimin oidnosii sámi kultuvrra.

6.1 Kultuvrra ovdanbuktin

Sámi musihkka lea mielde buktimin oidnosii ja loktemin sámi kultuvrra sihke sámi álbmogii ja muđui máilbmái. Deatalaš lea nannet ja ovddidit sámi musihkkabirrasa ja addit vejolašvuoda gaskkustit sámi musihka. Ovttagbargošiehtadusaid bokte fylkkagielladaiguin galgá Sámediggi leat mielde láchčimin sámi musihka buvttadeami ja gaskkusteami. Sámediggi áigu árvoštallat etnomusihkka-guovddáža ásaheami, ja áigu aktiivvaččat bargat luđiid ja eará sámi musihka gaskkustemiin.

Sámediggi vuordá buoret rámmaeavttuid sámi filmmaid ovddideapmái. Jos galgá eanet ángiruššat sámi filmmaid ovddidemiin ja buvttademiin, de dárbbasuvvojit sámi filmmaid ovdánahttimii buoret ekonomalaš rámmat ja eanet arenat. Dien oktavuodas oaidná Sámediggi hui posiitiivalažžan daid plánaid mat leat ráhkaduvvon riikkaidgaskasaš sámi filbmaguovddáža ásaheamis Guovdageidnui. Dán lágan filbmaguovddáža olis buorránivčče sámi filmmaid ovdananvejolašvuodat, šattašii buoret ovttagbargu riikarájiid rastá ja ođđa vejolašvuodat filmmaid ovddideapmái álgoálbmotperspektiivvas.

Guhkkit áigge lea leamaš nu ahte rámmaeavttut sámi čáppagirjjálašvuoda almmuheapmái ja doaibmadoarjja sámi lágádusaide leat leamaš unnán dohkálaččat. Sámedikkis lea dattetge leamaš vejolašvuohta guovtti manimus jagis vuoruhit dan badjelii, muhto leat ain ollu gárvves manusat čáppagirjjálašvuodas mat leat gárvásat almmuheami vástte. Sámediggi áigu geavahit muhtun oasi sámiálbmotfoandda ruđain muhtun dáid proševttaid gárvvisteapmái. Dát lea maid čuovvuvvon 2008 bušehtas.

Sámi teáhterat leat hui deatalaš arenat lávdedáidaga gaskkusteami ja vásiheami oktavuodas. Sámedikkis lea ulbmilin sihkkarastit teáhteriidda buoret ekonomalaš rámmaeavttuid, nu ahte dat sáhttet addit fálddagaid olles sámi ássanguovllus. Sámediggi lea vuoruhan nannet Beaivváš Sámi Teáhtera doaibmaruhtadeami. Sámediggerádis leat leamaš čeahkkimat Girko- ja kulturdepartemeanttain sámi nationála lávddi huksema birra Guovdageidnui.

Áarjelhsaemien Teatre lea deatalaš máttasámi giela, kultuvrra ja identitehta nannemis. Jagi 2006 rájes lea teáhter ožžon fásta doaibmadoarjaga Sámedikki bušehta bokte. Dan ovttas ruhtadeapmi lea guorahallojuvvon máttasámi guovllu ovttasbargošiehtadusaid oasálaččaiguin. Sámediggi lea duppalastán doaibmadoarjaga teáhterii 2008 bušehtas.

Jagi 2004 dagai Sámediggi ovttasbargošiehtadusa Sámi Dáiddárráđiin/Samisk kunstnerrád (SDR). Sámediggi lea 2007:s čadahán šiehtadallamiid ođđa šiehtadusa hárrái jahkái 2008. Dát šiehtadallamat boatkanedje, ja danne lea rámma mearriduvvon Sámedikki 2008 bušehta bokte. Dáiddáršiehtadusa rámma 2008:s lea 4 350 000 ruvnno, dat seamma mii lei 2007:s.

6.2 Kultuvrralaš arenat ja deaivvadansajit

6.2.1 Sámi ásahasat

Sámediggi vuoruha sámi kultuvrrain eanet ángiruššama ja danne lea ulbmilin deaivvadit buot sámi kulturásahusaiguin ja –organisašuvnnaiguin. Sámedikkis leat leamaš čeahkkimat muhtun sámi ásahusaiguin. Áššit maid birra lea leamaš sáhka leat ovttabargošiehtadusaid čuovvoleapmi fylkka-gielddaiguin, earret eará vejolašvuođaid birra geavahit sámi čálamearkkaid diehtovuoduin ja guovttegielalašvuoda goluid ruhtadeapmi.

Várdobáiki sámi guovddáš lea ráhkadan latnja ja doaibmaplána sámi guovddáša/kulturviesu várás. Plána lea ráhkaduvvon Sámedikki mearradusa vuodul mii guoská sámi museadoaimma oassečielggadeapmái Davvi-Norlánddas ja Roms-

sas, mas Sámediggi bijai vuodđun ahte Várdobáikái biddjojuvvo sámi museaovddasvástáduš Mátta-Romssas/Davvi-Norlánddas. Plánas lea hábmejuvvon kulturviessu mas leat ollislaš musea, kantuvrrat, čeahkkin- ja kursalanjat ja lanjat oktasas doaimmaide.

Sámediggi bidjá vuodđun ahte museadoaimma Romssas ja Davvi Norlánddas galgá ovddiduvvot dáláš kulturguovddážiid oassin. Dat mearkkaša ahte Ája sámi guovddáži biddjojuvvo sámi museaovddasvástáduš Davvi-Romssas ja davit Gaska-Romssas. Galgá ovddiduvvot sámi musea mii biddjojuvvo Sámedikki hálddašeami vuollásažžan. Museahuksen šaddá leat oassi plánejuvvon huksemis Ája sámi guovddáša oktavuodas.

6.3 Valáštallan

Sámediggi háliida movttiidahttit sámi nuoraid ángiruššat valáštallamiin. Danne lea Sámediggi ásahan valáštallanbálkkašumi sámi valáštalliid vástte. Bálkkašupmi geigejuvvui vuosttaš gearddi 2007:s Oda Utsi Onstadii luodovaláštallamis ja Siv Anja Miennai taekwondos.

Sámediggi lea mánggaid jagiid bargan aktiivvalaččat ekonomalaš rámmaid buoridemiin sámi valáštallamii. Dat lea deatalaš danne vai sámi valáštallama sáhtta čadahit ja viidáset ovddidit sihke govdotat- ja njunušvaláštallandásis. 2007:s addojuvvui sámi valáštallamii oassi speallanruđain mii lei 500 000 ruvnno. Ruđaid hálddaša Sámediggi ja Sámediggi lea addán ruđaid Sámiid valáštallanlihtu-Norga/Samenes idrettsforbund-Norge (SVL-N) geavahussii. Ulbmilin dainna lea láchit dilálašvuođaid sámi valáštalliide, erenoamážit mánáide ja nuoraide.

Sámiid Valáštallanlihtu/Samenes idrettsforbund (SVL) organisere valáštallandoaimmaid sámi ássanguovlluin, rájárastá perspektiivvain. SVL-N ja Sámi spábbačiekčanlihtu/Samisk fotballforbund (SSL) leat mielde SVL:s mii organisere doaimma Norggas. SVL organisere sámi measttargilvvuid ja sámi riikkaservviid, ja dieinna lágiin dat lea deatalaš ja mávssolaš dan gullelašvuoda nannemis ja ovddideamis mii sámiin lea riikkarážiid rastá. SVL vällje oasseváldiid Arctic Winter Games doaluide mat lágiduvvojit juohke nuppi jagi. Dat lea positiivvalaš arena gos valáštallan ja álgoálbmotnuorat besset deaivvadit riikkaidgaskasaš dásis.

Guovvamánus 2007 fokuserejuvvui sámi valáštallan SVL olis Romssas, gos ledje spábbačiekčamat nisssonolbmuide Sámi ja Álandda gaskka, čuoigamat/njoarostangilvu, valáštallangála ja NM heargevuodjin.

6.4 Girku

Sámedikkis lei čeahkkin Sámi girkoráđiin guovamánu 2007, gos Sámi girkoráđi dieđihii doaimmas birra ja deatalaš áššiid birra maid ráđdi meannuda. Girkoallin lea hui mávssolaš ollu sámii-de, ja danne lea sámi girkoallin deatalaš Sámediggái. Sámediggi áigu dadistaga doallat oktavuoda Sámi girkoráđiin áigejuovdilis áššiin.

6.5 Museat

Sámedikkis lea leamaš fokus museaodastussii 2007:s. 2006:s áhahuvvojedje Saemien Sijte máttasámi guovllus ja Davveoarjesámi museasiida davvisámi guovllus nannejuvvon ovttaadahkan. 2007:s leat návccat leamaš čohkkejuvvon bargat Deanu ja Várjjaga museasiiddaiguin. Romssas ja Davvi Norlánddas lea ráhkaduvvon sierra oassečielggadus das movt ođastus galgá čadahuvvot. Dát mearriduvvui dievasčeahkkimis guovamánu 2007. Ollislaš sámi perspektiivva vuodul lea Sámediggi bargan dan ala ahte sámi museadoaimma ovddiduvvo guovllu dáláš kulturjuovddážiid oassin. Kulturjuovddážit galget dattetge ieža ráhkadit vuodu museadoimii, ja Sámediggi lea dien oktavuodas addán doarjaga ovddidanprošeavttaide Árran julevsámi guovddáži, Várdobáiki sámi guovddáži ja Ája sámi guovddáži.

Davveoarjesámi museasiida oáčui 2006:s ovddasvástádusa nátionála sámi museafierpmáda fierpmádatoktiordnejeaddjin. Dien oktavuodas ráhkaduvvui ja vuolláičállojuvui fierpmádatšiehtadus Sámedikki ja Davveoarjesámi museasiidda gaskka, mas boahtá ovdan makkár ovddasvástádus, rolla ja geatnegasvuodát das leat fierpmáda ektui. Davveoarjesámi museasiiddas lei ovddasvástádus lágideat álggahanseminára nátionála sámi museafierpmáda ektui juovlamánu 2007. Sámediggi searvvai seminárii ja doalai sáhka- vuoru.

Leat beahtahallan go sámi museat eai leat ekonomalaččat nannejuvvon seamma láhkai go norgalaš museat leat. Sámi museat leat ožžon 2 miljon ruvdnosaš lasáhusa áigodagas 2002–2007, maid ferte gohčodit dušše symbolalaš submin. Dát lasáhus ii leat doarvái daid stuorra dárbbuid ja hástalusaid ektui mat sámi museain leat ovddabealde. Museaásahusat ja Sámi museasearvi leat erenoamážit váldán ovdan museaodastusa ja sámi museaid ekonomalaš eavttuid. Sámediggi ádde hui bures manne sámi museat leat fuolastuvvan, ja lea ovddidan museaodastusa áššin čeahkkimis Stuorradikki giel- ja hálddašankomiteain skábmamá-

nus. Sámediggi lea bivdán čeahkkima stáhtaráđiin gos ságastallat sámi museaid ekonomiija birra. Dát čeahkkin dollojuvvo ođđajagimánu 22. b. 2008.

Sámedikkis eai leat sierra ruđat sámi kulturviesuid ja museaid huksemii. Sámediggi bargá dattetge ovttastráđiid huksejeaddjiiguin politihkalaččat juolludeaddji eiseválddiid ektui. 2007:s álggahuvvui viimmat Nuortasámi musea huksen Njávdamis, sámi duhátjahkebaikin. Museavisti huksen doalvu barggu nuortasámi servodaga nanemiin ođđa muddui. Sierra nuortasámi áhahusa ásahepmi lea deatalaš eaktu go galgá sáhttit bargat nuortasámiid giela, kultuvrra, ealáhusaid ja vuoigatvuodaid nanemiin. Sámediggi lea ovttastráđiid Máttá-Várjjaga gielldain addán doaimmadoarjaga museaprošektii jagi 2003 rájes.

Saemien Sijte lea okta eará huksenprošeakta maid Sámediggi lea vuoruhan. 2007:s čielggai ahte Saemien Sijte galgá stuoriduvvot. Sámediggi háliida rámiidit Davvi-Trøndelága fylkkagieldda, mii lea bargan sihke politihkalaččat ja addán dáhkádu- said vistti ruhtadeapmái. Máttasámi servodat dárbbasa nana kulturjuovddáža. Dát galgá doaimmat deaivvadansadjin ja gaskkustit historjja, dutkama, kultuvrra ja servodateallima. Jáhkkit ahte Saemien Sijte deavdá dán rolla.

Sámediggi lea dorjon sámi dáiddamusea huksenprošeavtta. Ovddasvástádus das lea biddjojuv- von Davveoarjesámi museasiidii, mii lea sádden pláneruhtaohcamuša Kultur- ja girko- departementii (KGD). Dattetge eai leat juolluduvvon ruđat 2008 stáhtabušehta oktavuodas. Ášši hoahpuheami dihte lea Sámediggi juolludan ruđaid ovdaprošektii 2008:s. Sámediggi lea ávžžuhan sihke guovllulaš ja guovddáš eiseválddiid váikkuihit ovdaprošeavtta ollásit ruhtadeami.

Sámediggi lea juolludan 3 miljon ruvno Ája sámi guovddáža huksenprošektii. Sámedikkis lea áigumuš doaimmat guovddážiis láchčimin sámi ása- hushuksema. Dainna vuolggasajiin go Sámediggi várra gártá leat doaimma stuorámuš doarjjaaddi huksema maŋŋá, lea lunddolaš ahte Sámedikkis lea hálddahuslaš ovddastus prošeavtta oktavuoha- joavkkus.

Sámediggi vuordá ahte Várdobáiki sámi guovddáš ollašuhthtojuvvo maŋŋá go huksemat mat leat jođus Ája sámi guovddážiis lea gearggahuvvon.

6.6 Recalling Ancestral Voices – Sámi kulturárbbi ruovttoluotta fievrreapmi

Interreg-prošeakta «Recalling Ancestral Voices – Sámi kulturárbbi ruovttoluotta fievrreapmi» loahpahuvvui 2007:s. Prošeavtta ulbmilin lea leamaš kártet sámi kulturárbbi mii gávdno ása-

sain Davviriikkain ja Eurohpas. Prošeakta lea leamaš Várjjat sámi musea, Suoma beale Siidamusea ja Ruota beale Ájtte musea gaskasaš ovttagoprošeakta. Sámediggi lea bargan prošeavtta ollásit ruhtademiin. Prošeavtta oktavuodas dollojuvvui golggotmánus riikkaidgaskasaš konferánsa Anáris Suoma bealde. Sámediggi doalai sáhka- vuoru konferánsas mas deattuhuvvui ahte Sámedikkis dat ferte leat ovddasvástádus sámi dávvirávdnasiid hálddašeamis. Konferánsas bođii maid ovdan ahte Norgga álbmotmusea lea mearridan ahte áigot miehtat sámi dávvirávdnasiid ruovttoluotta fievrrideapmái.

6.7 Rádjaofelaččat

Guhká lea bargojuvvon dainna ahte rádjaofelaččat Divttasvuonas galget oazžut buhtadusa. 2006 stáhtabušehtas juolluduvvojedje ruđat Sámediggái dutkan- ja duodaštandoaimma ásaheami vástego guoská rádjaofelaččaide Divttasvuonas, Árran julevsámi guovddáža oktavuhtii. Dien oktavuodas mearridii Sámedikki dievasčoahkkin áššis, ja ahte Árran julevsámi guovddáži addojuvvo ovddasvástádus ásaheamis, stuorradiggeprosišuvdnii nr 1 (2005–2006) dávistettiin. 2007:s lea várrejuvvon 1 miljon ruvnno Árranii dán ulbmila vástego. Mearrádusa vuodul ráhkaduvvui šiehtadus Sámedikki ja Árrana gaska 2007:s, šiehtadusas válddahallojuvvo movt doaimma galgá čadahuvtot.

6.8 Ovttagbargu Sámedikki ja ABM-utvikling gaska

Sámediggi lea 2007:s bargan dan ala ahte ása- huvvošii formaliserejuvvon ovttagbargu ABM-utvikling:in (stáhta arkiiva-, bibliotehka- ja musea- guovddáš). Sámediggerádis lea njukčamánu leamaš čoahkkin ABM-utvikling:in, ja dat čuovvov- luvvui ođđa ovttagbargočoahkimiin skábmamá- nus. ABM-utvikling:s lea guhkes vásihus ja nana fágalaš máhttu fágafealhtaid nugo bibliotehka ja musea siskko- bealde. Dán geažil háliida ge Sámediggi ása- hit fásta jahkásaš čoahkimiid dai- guin.

6.9 Mediat

Mediat leat deatalaččat sámi servodagas. Buori mediafálaldaga sihkkarastimis leat rámmaeavttut deatalaččat. Sáme- gielat mediat leat erenoamáš deatalaččat sámi čállingiel- a oidnosii buktimis ja dat doibmet dá- bálaččat giellamállen. Sámediggi lea duhtavaš go vihtta miljon ruvnno leat lasihuvv- on sámi áviissaide, man geažil lea vejolaš ása- hit sámi

beaiveáviissa. Čoahkkinis Kulturdepartemeant- tain dovddahii Sámediggi ahte sáme- giel áviissaide stuorát gol- ut berrejit buhtaduvvot. Dán berre- vuh- tii váldit ruđaid juogadeamis.

7 Giella

Sámi kultuvrra boahhteáiggi guovddáš eaktun lea ahte álbmogis lea vejolaš- vuotta geavahit sin iežaset giella. Eanáš kultuvrrain lea giella okta dain deataleamos beliin. Sáme- giella buvttiha identitehta ja gulle- vašvuotta bargui sámiid eksisteanssain ja árbejuv- von vuoigatvuođaiguin sin iežaset árbe- viraš resurssaid ja eatnamiid ja čáziid ektui. Duohtavuotta lea dasto ahte sáme- giella, nugo earáge eamiálb- motgielat, leat sakka áitojuv- von. Ballu lea ahte sámi giella ja suopmanat jávket.

Sáme- giella ferte oktilaččat suodjalit ja ovddidit.

Sámediggi lea loahpahan golmmajagáš prošeavtta, Divvun, mii lea divvun- prográmma davvi- ja julevsáme- giella vástego. Prográmmas lea davvisáme- giella stávenreaidu ja sátneguohkin ja julevsáme- giella stávenreaidu. Dás duohko šaddá leat mealgat álk- it čállit sáme- giella, ja dat lea deatalaš lávki sáme- giella suodjaleamis. Reaidut leat nuvtta buohkaide. Sámediggi álggaha dál ođ- da vástesaš prošeavtta máttasáme- giella várás, mii plána mielde galggašii gár- vvásmuvvat golmma jagi geahčen.

Divtasvuona suohkan gullá ođ- dajagimánu 1. b. 2007 rájes sáme- giella hálddašanguvlui. Álgo váttis- vuodaid geažil, ii leat giella álggahan láhkageatne- gahttojuv- von doaimmaid ovdal- go jagi loahpas. Giella rahčá earret eará giellakonsuleantta ja eará sáme- gielat bargiid fidnemiin.

Čakčat 2007 čielggai ahte Snoasa suohkan galgá gullat sáme- giella hálddašanguvlui 01.01.08 rájes. Dat mearkkaša maid- dai ahte Davvi- Trøndelága fylkkasuohkan gullá maid hálddašanguvlui seamma beaivvi rájes. Snoasa suohkan lea vuos- ttaš giella Norggas mas lea máttasáme- giella hálddašangiellan, dássá- laga dárogielain. Sámediggi lea hui duhtavaš go ráđ- dehus 2008 bušehtas lea várren ruđaid mearriduv- von hálddašanguovllu viiddideapmái.

Sámediggi addá doarjaga buohkanassii ovcc- i sámi giellaguovddáži. Giellaguovddá- zat ovddastit sihke mátt- a, julev- ja davvisáme- giella giellaguovllu. Sámediggi lea duhtavaš dainna bargguin mii dahk- kojuvvo sámi giellaguovddážiin, ja oaidná barggu mii dahkkojuvvo hirbmat deatalaš vuod- dun sáme- giella suodjaleapmái ja ovddideapmái. Giella- guovddá- zat deaivvadit ja dollet oktasaš seminá- raid oktii jagis. Dán ulbmilin lea lonuhallat vásihusaid ja

jurdagiid. Sámediggi lea hui duhtavaš go dáinna lágiin ovttas deaivvadit ja ovddidit barggu sámegiela geavaheami ovdánahttimiin.

Sámediggi várre jahkásáčat giella-prošeaktaruđaid doaimbajuiide sihke siskko-bealde ja olggobealde sámegiela hálddašanguovllu. Giellaprošeaktaruđaid ulbmilin lea nannet sámegiela. 2007:s välljejuvvojedje čuovvovaš suorggit siskko-bealde sámegiela hálddašanguovllu: tearpmaid čohkken, ovddideapmi ja registreren, sámi báikenamaid čohkken, proševttat mat addet mánáide ja nuoraide fálaldaga arenaid hárrái gos sámegiella gullo ja oidno, ja addá posiitivvaš okta-vuođaid gillii ja molssaeaktosaš arenaiguin ángiruššamii olggobealde skuvlla ja mánáidgárddi. Sámegiela hálddašanguovllu olggobealde välljejuvvojedje čuovvovaččat vuoruhuvvot: molssaeaktosaš giellaarenaid ovddideapmi sámi mánáide ja nuoraide, sámi báikenamat ja tearpmaid čohkken, ovddideapmi ja registreren.

Sámediggi oaidná deatalažžan ahte sámegiella ovdánahttojuvvo riikkarájiid rastá, ja lea danne 2007:s váldán álgaga Sámi parlamentáralaš ráđi (SPR) ektui ahte ásahuvvošii bargjoavku mii galgá čielggadit movt sámi giellabargu galgá organiserejuvvo, ruhtaduvvot ja movt doaimmat galget juogaduvvot boahhteáiggis Sámedikkiid ja SPR ovddasvástádušsuorggis. Dasa lassin galgá bargjoavku árvvoštallat strategiijaid sámegiela dutkan- ja resursaguovddáža ásaheami ektui.

Sámediggi lea ovttasráđiid iešguđet oasálaččaiguin, earret eará máttasámiguovllu ovttasbargošiehtadusaid oasálaččaiguin bargan dan ala ahte Elgá bajásšaddanguovddážiis sihkkarastojuvvo viidáset doaimma. Sámediggi lea ovdal leamaš mielde ruhtadeamen hui bures lihkestuvvan giellamovttiidahttinproševtta bajásšaddanguovddážiis. Sámedikki giellastivra lea ráđdeaddi orgána Sámediggái áššiin mat gusket sámegillii. Giellastivra lea 2007:s meannudan áššiid mat earret eará gusket almmolaš namaid dohkkeheapmái, gielddaid, fylkkagielddaid ja giellaguovddášiid raporttaid dohkkeheapmái, sámefoandda geavaheapmái ja sámegiela resursaguovddáža ásaheapmái.

8 Mánáidgárddit

Sámediggi bargá dan ala ahte sámi mánát ožžot mánáidgárdefálaldaga mii lea heivehuvvon sin gillii ja kulturduogáži. Sámediggi hálddaša earenoamáš doarjaga sámi mánáidgárddiide. 2007:s juolluduvvui doarjja sámi mánáidgárddiide ja dárnu mánáidgárddiide main leat sámi mánát. Sámediggi lea

doallan čoaikkima muhtin ohccisuohkaniiguin. Čoaikkimiid duogáš lei ahte muhtin ohcamat ledje váilevaččat, ja Sámediggi háliidii ságastallama suohkaniiguin ja mánáidgárddiiguin mánáidgárddiid sámi giela ja kultuvrra fálaldaga birra. Sámediggi lea bagadallan sihke sámi ja dárnu mánáidgárddiid, earret eará doarjaga ohcamis, mánáidgárddi sisdoalus ja sámegiela bargiid dáfus.

Ođđa strategalaš plána sámi mánáidgárddiide lea ráhkaduvvon áigodahkii 2008–2011. Plána dohkkehuvvui Sámedikki dievasčoaikkimis čakčamánuš 2007.

Sámediggi lea lágidan jahkásaš sámi mánáidgárdekonferánssa ja fierpmádatčoaikkimiid iešguđet bargiidjoavkkuide mánáidgárddiin gos leat sámi mánát. Dán jagáš konferánssa fáddán lei earret eará guovttegielalašvuohta ja mánáidgárddiid rámmaplána. Sámediggi lea maiddái doallan fierpmádatčoaikkimiid iešguđet bargiidjoavkkuide mánáidgárddiin gos leat sámi mánát. Leat juolluduvvon ruđat oahpponeavvorašhadeapmái ja prošektabargguide mánáidgárdesuorggis, earret eará proševttaide mat ovddidit sámi stoahkanbirrasa olgun ja giellaproševttaide.

Oahpponeavvorašhadeapmái ja prošektabargguide mánáidgárdesuorggis leat juolluduvvon ruđat. Sámediggi lea almmuhan guokte «Stullan» mánáidgárdeáigečállaga. Áigečála lea fágaáigečála mánáidgárddiid väste gos leat sámi mánát, dat lea nuvtá ja juhkkuojuvvo mánáidgárddiide gos leat sámi mánát ja eará berošteddjiide.

Sámediggi lea ovttas Mánáid- ja dáseárvodepartemeanttain lágidan konferánssa sámi bajásšaddama birra. Konferánssa čalmmustahtii iešguđet beliid das ahte bajásšaddat sámi identitehtain ja sámi kultuvrii gullelašvuođain dán áigge. Sámediggeráđdi lea oassálastán Guovssahas sámi mánáidgárddi almmolaš rahpamis Romssas.

Ovttasbarggu bokte váhnemiiguin, mánáidgárddiiguin ja mánáidgárdeáiggiiguin lea Sámediggi bargan dan ala ahte sámi giella ja kultuvra šaddá oassin sámi mánáid mánáidgárdefálaldagas. Hástalusat ovddosguvlui leat diehtojuohtin mánáidgárddiide ja váhnemiidda mánáidgárdefálaldaga sámi sisdoalu birra, mánáidgárdebargiid gelbolašvuođalokten, bargiid besten, ja oahpponeavvut heivehuvvon sámi mánáid dárbbuide.

9 Oahpahus

Máhttu ja gelbolašvuohta leat buot servodagaid vuodđun. Sámedikkis lea leamaš mihttun bargat dan ala ahte sámi mánát ja nuorat ožžot buori kvalitehtalaš oahpahusa.

9.1 Gávnos

Sámediggi lea mearridan sámi sisdoalu hui mánggá nationála oahppoplánii vuoddoahpahusa váste, ja lea dan oktavuodas ávžžuhan Máhttodepartemeantta buoridit gelbbolašvuoda Norgga skuvllain. Dan geažil lea Oahpahusdirektoráhta ráhkadan Gávnos-gihppaga ovttasráđiid Sámi allaskuvllain.

Gávnos lea fágalaš resursagihpa oahpaheddjiid váste.

9.2 Máhttolokten – Sámi

Sámediggi lea garrasit bargan ovddidit lánkaásahusaid (oahppoplánaid) Máhttoloktemii ja Máhttoloktemii – Sámi. Máhttolokten lea anus vuoddoskuvllas ja joatkkaskuvllas Jo1 ja Jo2 dásis, ja galgá 2008 čavčča rájes leat anus olles vuoddoahpahusas.

Jagis 2007 lea Sámedikki bargu Máhttoloktema oktavuodas, leamaš čohkkejuvvon earenoamážit «Oahpahusa prinsihpat – Sámi» birra ja ovddidit ja mearridit oahppoplánaid joatkkaoahpahussii. Oahpahusa prinsihpat Máhttolokten – Sámi oahppoplánabuktosis dohkkehuvojedje Sámedikki dievasčohkkimis miessemánus 2007. Suoidnemánu 3. b. 2007 dohkkehii Máhttodepartemeanta «Oahpahusa prinsihpat – Sámi» Sámedikki dohkkeheami mielde. Prinsihpat čilgejit sámi skuvllaid ja oahppofitnodagaid ovddasvástádusa heivehit dili nu ahte ohppiide/oahpahalliide lea buorre kvalitehtalaš oahpahus mas lea sámi giella, kultuvra ja servodateallin vuodas, ja dat gustojit skuvlajagi 2007/2008 rájes.

Sámediggi lea dán jagi ráhkadan ja dohkkehan lánkaásahusa sámegeiela čiekŋudeami oahppoplána birra vuoddoskuvllii. Joatkkaoahpahussii lea Sámediggi ráhkadan ja dohkkehan vihtta sierranas sámi oahppoplána: hábmema ja duoji oahppoplána, oahppoplána boazodollui Jo2 fidnofágalaš oahppoprográmmain ja oahppoplánaid prográmmafágaide sámi historjá ja servodat, sámi visuála kultuvra ja sámi musihkka ja lávdi studerenráhkanahhti oahppoprográmmain.

Sámediggi lea ráhkadan evttohusa sámi bálddallas ovtadassásaš oahppoplánaide oktasašfágaide servodatfága, historjá, geografiija, osku ja etihkka studerenráhkanahhti oahppoprográmmain. Máhttodepartemeanta dohkkehii daid ráđđadallamiid manjá Sámedikkiin gidat/čakčat 2007.

Sámediggi lea mearridan sámi sisdoalu lánkaásahusain fidnoahpu oahppoprográmmaid Jo2 našuvnnalaš oahppoplánaide 14 fágas. Sámediggi lea maid álggahan barggu evttohit sámi

sisdoalu čieža nationála oahppoplánii mat gullet fágaohppui bargoeallimis/ Jo 3 skuvllas.

Sámediggi lea evttohan Máhttodepartementii ahte ráhkadit odđa oahppoplánaid sierranas sámi fágaide joatkkaoahpahusas čuovvovaš fidnoahpu oahppoprográmmain: Studerenráhkanahhti mediat ja kommunikašuvdna, mátkeealáhus, studerenráhkanahhti luondduhálddašeapmi, sámi meahcásteapmi/ luonddugeavaheapmi välljenláhkai prográmmafágan luonddugeavaheami oahppoprográmmas. Sámediggi lea maiddái evttohan geahččalit prográmmafágaovttadagaid sámi luonddugeavaheapmi/ luondduhálddašeapmi sierranas prográmmafágan studerenspesialiserema oahppoprográmma servodatfága ja ekonomii ja prográmmasuorgái.

Sámediggi lea Oahpahusdirektoráhta ovddas jorgalahtán davvisámegillii ja kvalitehtasihkkarastán Oahppoplánačoakkáldaga Máhttolokten – Sámi oahppoplánaid. Buot dohkkehuvvon oahppoplánat leat dál jorgaluvvon davvisámegillii ja sámegeiel fága oahppoplánat leat jorgaluvvon maiddái julev- ja lullisámegillii.

9.3 Gelbbolašvuodalokten

Sámediggi lea ožžon lassijuolludeami Oahpahusdirektoráhtas gelbbolašvuodaloktemii Máhttolokten – Sámi oktavuodas. Juolludeami ulbmil lei movtti-dahttit gelbbolašvuodaloktemii mii ovddida sámi giela ja kultuvrra. Ovttas Sámi allaskuvllain lea álggahuvvon bargu plánet lassioahpu vuoddoskuvlla ja joatkkaskuvlla oahpaheddjiide ja fágalaš jodiheddjiide ja oahppofitnodagaid bagadalliide.

Sámediggi lea juohkán oktiibuot 10 stipeandda alit ohppui, čuovvovaš juhkosiin: okta julevsámegillii, guhtta lullisámegillii, okta realfágaide, okta praktihkalaš-estehtalaš fágaide ja okta earenoamášpedagogihkkii.

Sámediggi lea juohkán stipeandda 415 oahppái geain lea sámegeiella fágan joatkkaskuvllas. Dáin lea 192 oahppis sámegeiella 1. giellan ja 216 oahppis sámegeiella 2. giellan ja čieža oahppis lea sámegeiella välljenfágan.

9.4 Konferánsat

Sámediggi lea ovttas Sámi allaskuvllain ja Finnmarkku, Romssa ja Nordlándda fylkkamánniguin lágidan sámi skuvlakonferánsa Værnesas. Konferánsa oaivefáddan lei guovttegielalašvuolta ja sámegeiela ealáskahttin. Konferánsas ledje sullii 170 oassálasti. Lágáduusat ja eará oahpponeavvobuvttadeaddjit ja veahkkeneavvuid lágideaddjit ledje bovejuvvon doallat čájáhusa konferánsas.

Konferánsas sámi bajásšaddama birra Romssas ja mánáidgárdekonferánsas Harstadas lei Sámedikki oahpponeavvočájáhus.

Sámediggi oassálastii Statped:a riikakonferánsa «Fagtorget 2007» prográmmakomiteas. Riikakonferánsa lágiduvvui Romssas.

9.5 Oahpponeavvoráhkadeapmi

Sámediggi árvvoštallá iežas doarjjaortnegiid jahkásaš bušehta ođasmahttinplána mielde. Oahpponeavvoráhkadeami reaidoruđat sirdojuvvojede jagis 2000 Máhttodepartemeantas Sámediggái. Sámediggi ii leat dan rájes nu bearehaga rievadan ruđaid hálddašeami, earret dan ahte leat heitán ieža buvttadeames oahpponeavvuid. Sámedikki vásáhusat jagi 2000 rájes leat mielddisbuktán vuorjašumi sámi oahpponeavvuid buvttadeami, ráhkadeami ja gárvvisteami beaktivuoda hárrái. Finnut Consult AS lea Sámedikki ovddas árvvoštallan sámi oahpponeavvuid doarjjaortnega áigodahkii 2000–2005. Dát árvvoštallan lea oassin das mii lea vuodđun Sámedikki oahpponeavvoráhkadeami strategalaš plánii boahpteáiggis ja Sámedikki jahkásaš bušehta vuoruhemiide. Strategalaš plána bargu lea álggahuvvon.

Sámedikkis lea jeavddalaš oktavuoha oahpponeavvobuvttadeddjiiguin, ja lea jagis 2007 doallan ovttasbargočoahkkimiid viđain lágádusain.

Jagis 2007 leat oktiibuot 40 oahpponeavvu gárvvistuvvon. Dain leat čieža digitála oahpponeavvu, muđui leat girjjit dahje fáddághippagat. Dáin oahpponeavvuin leat gávccii lullisámegillii, guokte leat julevsámegillii ja earát leat davvisámegillii.

Jagis 2007 lea juolluduvvon ruhta 48 prošektii, juhkkovuvvon 14 digitála oahpponeavvui ja muđui deaddiluvvon oahpponeavvuide. Dáin leat 40 vuodđooahpahussii ja gávccii mánáidgárdái. Leat álggahuvvon čieža prošeavtta lullisámegillii ja vihtta julevsámegillii, muđui davvisámegillii. Julevsámegiel prošeavttain galget guovtti prošeavttas ráhkaduvvot oahpponeavvut mángga jahkeceahkkái, oktiibuot čieža ceahkkái sámegielas nubbingiellan. Ovtta lullisámegiel prošeavttas galget ráhkaduvvot oahpponeavvut njealji jahkeceahkkái sámegielas nubbingiellan. Stuorámuš prošeakta davvisámegielas lea oahpponeavvuid ja neahttare-sursasaid ráhkadeapmi jahkecehkiide 5.-10. ja joatkaskuvlla ceahkiide Jo1 ja Jo2.

9.6 Oahpahusláhka ja láhkaásahusat

Sámediggi lea buktán gulaskuddancealkámuša mánáidgárddi ulbmila rievdadusevttohussii ja

evttohussii rievdadit oahpahusa ulbmila. Sámediggi doarju dan ahte mánáidgárddi ja oahpahusa ulbmilparagráfa huksehus galgá oktiivástidit, ja ulmil ii galgga earuhuvvot gaskal vuodđoskuvlla ja joatkkaoahpahusa. Sámediggi oavvilda ahte váhnemiid vuđolaš riekti ja ovddasvástáduš mánáideaset bajásgeassimii ja oahpahussii ferte deattuhuvvot ja čielgasit boahit ovdan ulbmila álggus.

Sámediggi lea buktán gulaskuddancealkámuša oahpahuslága láhkaásahusa rievdadusaid evttohussii mat gusket ovdaskuvlaoahpaheddjiid ja vuodđoskuvlla oahpaheddjiid gelbbolašvuodagáibádusaide.

Sámediggi lea Máhttodepartementii čujuhan dárbbu ođasmahttit oahpahuslága 6. kapihttala mii guoská earret eará sámi mánáid oktagaslaš vuogatvuhtii oahpahussii sámegillii. Sámediggi lea bajidan Sámedikki mearrádusa ahte sámi mánáin olggobealde sámegiela hálddašanguovllu galgá ja ferte leat vuogatvuoha sámi oahpahussii maiddái sámegillii vuodđo- ja joatkkaskuvllain. Sámeláhka ferte rievdaduvvot dainna lágiin dát vuogatvuodát sihkkarastovvujit. Sámediggi lea oassálastán bargojoavkkus maid Máhttodepartemeanta lei namadan, gos leat árvvoštallan stádalaš sámi joatkkaskuvllaid boahpteáigge hálddašanoovddasvástáduša. Bargojoavku lea lassin dán bargui, buktán ođasmahttinevttohusa oahpahuslága 6. kapihttali sámi oahpahusa birra ja lága láhkaásahusaide.

Sámediggi lea golmma davimus fylkka fylkkamánniiguin ovttas ráhkadan diehtogihppaga «Sámegieloahpahuš vuodđooahpahušas Máhttolokten». Gihppagis leat dieđut sámegiel oahpahušas birra, rutiinnaid birra go ohcá diimmuid sámegiel oahpahussii, molssaevttolaš oahpahušvugiid birra ja oahppoplánaid birra.

9.7 Sámi váhnenáirras Vuodđoskuvlla Váhnenlávdegoddái (FUG)

Sámediggi lea Máhttodepartementii evttohan sámi áirasiid FUG:ii danin go addovuvvo oahpahuš maiddái sierra sámi oahppoplánačoahkkáldaga mielde ja váhnemiid válodoovdasvástáduš mánáid oahpahussii lea čielgasit nannejuvvon sihke mánáidlágas ja oahpahuslágas. FUG galgá bargat dan ala ahte dát lánkanjuolggadusat ožžot duohta sisdoalu, ja ahte skuvla áimmahuššá ahte váhneniin lea duohta oassálastinvejolašvuoha.

10 Ealáhusat

Sámedikki guovddáš ulbmilin leat nana ja ealli servodagat ja stabiila ja buotbeallalaš ealáhusat. Árbe-

virolaš ealáhusbarggu ferte sihkkarastit ja viidáset ovddidit, ja ođđa ealáhusaide addit ovdánanvejolašvuodaid. Sámediggi lea jagis 2007 bargan dan ala ahte ealáhusat sámi guovlluin ožžot buoret rámmaeavttuid árvoháhkama, gelbbolašvuoda- ja buvttavoddideami, nannoset márkanastima ja vuovdindoaimmaid bokte, nu ahte ealáhusat barget boahhteáiggedidolaččat ja leat gievrarabut márkangilvaleamis. Sámediggi deattuha ovtasbarggu vai nanne ja ovddida sámi ealáhusaid.

Dán geahččalit bargat sihke ulbmillaš váikkuhangaskaomiid geavaheami bokte ja njuolgo politihkalaš oktavuoda bokte regionála ja guovddáš eiseválddiiguin geain lea ovddasvástáduš heivehit ealáhuspolitihka. Ovtasbarggus fylkkaiguin regionála ovdánahttinprográmmaid birra ja politihkalaš ráddádallamiin guovddášdásis, leat geahččalan nannet earenoamážit mearraealáhusaid, boazodoalu, eanandoalu ja duoji rámmaeavttuid. Sámediggi lea maid geahčadan vejolašvuodaid nationála ovtasbargošiehtadussii Innovašuvdna Norggain.

Árjjalaš ja ulbmillaš váikkuhangaskaomiid geavaheami bokte lea Sámediggi vuoruhan ealáhusdoaimmaid main lea stuora mearkkašupmi ássamii ja barggolašvuhtii sámi smávvaservodagain. Luonduriggodagaid geavaheapmi sámi guovlluin ferte vuosttažettiin leat ávkin guoskevaš guovlluide. Sámediggi háliida danin ahte lea duohta váikkuhanváldi eanandoalu, boazodoalu ja guolástuspolitihka hábmemii ja guovlluid luonduriggodagaid hálldašeapmái.

Buorit rámmaeavttut ealáhusaide sámi guovlluin eai guoskka dušše árbevirolaš ealáhusheivehemiide, muhto sakka maiddái bargosajiide mat leat čadnon kultur-, diehtjouhkin- ja gulahallanteknologiiji.

Sámedikki ealáhusulbmiliid reaidoruđaide bohtet ollu ohcamat. Dat rámma mii lea juolludemii de lea unni, nu ahte ferte vuoruhit ollu ohcamiid gaskkas. Lea leamaš dárbu vuoruhit doarjaga ealáhusaid investeren- ja ovddidandoaimbajuiide ovdalii kultur- ja eará servodatguoski surggiid doaimmaid. Eanandoalu bealis leat leamaš nu ollu ohcamat ahte Sámediggi fertii mannat várrejuvvon rámmaid olggobeallái jagis 2007. Seamma guoská mánggabéalát ealáhusaide gos earenoamážit doarjja iešguđetlágan bálvalusealáhusaid álggaheapmi ja ovddideapmi lea guovddázis. Dát lea suorgi gos leat ollu nissonbargosajit. Nissonbargosajiid ásaheapmi lea vuoruhuvvon mihttu ollislaš sámi servodatperspektiivvas. Fitnodeami ovddideapmi smávvaservodagain lea deatalaš ánggiruššansuorgi vai movttiidahtta nissoniid bálvalusbargosajiid ásaheapmái.

Duoji válđošiehtadusa ásaheapmi lea mielddisbuktán ahte válđooassi duodješiehtadusa ohcciin leat nissonolbmot. Duodji lea árbevirolaččat leamaš doaibma mas leat eanas nissonolbmot, ja duodješiehtadusa bokte dáhttu Sámediggi nannet duoji gánnáhahttima nu ahte eambbogat sáhttet dainna bargat. Eará doaibmabidju lei oahpahalliortnet mas buot oahpahallit ledje nissonolbmot – oktiibuot 16 oahpahalli leat leamaš oahpahalliortnegis.

Sámi guovlluid ealáhusain leat ollu smávva fitnodagat main leat moadde bargi ja ovttalbmot fitnodagat. Ollu fitnodagat leat rašit ja dain leat dávja vátna resurssat mat gusket iežaskapítálii, gelbbolašvuhtii, spesialiseremii, nuppástuhttimii ja ođđafuomášeapmái. Sámediggi vuoruha danin váikkuhangaskaomiid vai hukset birrasiid gos ealáhusat ja oahppoinstitušuvnnat čadnojuvvojit oktii ovddidan dihte oahpahusbirrasiid gos ovtasbargu, vásáhusaid lonohallan ja máhttoovddideapmi leat guovddázis.

Váikkuhangaskaomiid geavaheami bokte fitnodatálggahanoahpahussii ja ealáhusgárddiide háliidit addit báikkálaš ealáhusaide árjjaid gelbbolašvuodaovddideami hámis. Ovdamearkan sáhttit namuhit ahte lea addojuvvon ruhta Sis-Finnmárkku Ovddidanfitnodahki gos fitnodat oktan gelbbolašvuoda- ja DO-birrasiiguin galget ovtasbargat fitnodagaid ovddas gelbbolašvuodahuksema birra, kártet stuorrunhehttehusaid, hukset fierpmádagaid ja addit buoret obbalaš ealáhusuorgemáhtu vai olaha stuorruma ja ovdáneami báikkálaš fitnodagain.

Sámediggi áigu fuolahit ahte hui farga áshuvvo njealljejagáš diehtjouhkin- ja gulahallanprošeakta sámi guovlluid ealáhusovddidanvejolašvuodaid ja -rámmaid ektui. Prošeavtta ulbmilin lea gulahallat daid vejolašvuodaid, rámmaid ja gáibáhusaid ektui mat gusket ealáhusovddideapmái, ja diehtjouhkinkánálaid ásaheapmái.

10.1 Duodji

Duodjeealáhusa ovdáneapmi lea ovddemusat čadnon duoji ealáhusšiehtadussii. Searvvit Sámiid Duodji ja Duojariid Ealáhussearvi eaba bohtán ovttaoavili ovddidit oktasaš dokumeantta jagi 2007 šiehtadusa šiehtadaladettiin. Danin ii lean vuoddu álggahit šiehtadallamiid. Sámediggi válljii guhkidit 2007 šiehtadusa jahká 2008. Šiehtadus dahká oktiibuot 8,22 miljon ruvnno. Ruhta lea várrejuvvon earret eará doaibmadoarjagii, čálgoortnegiidda, háhkamiidda ja ovddidandoaimbajuiide.

Sámediggi lea čuovvolan daid doaibmajuiid maid šiehtadusbealit sohpe jagis 2006. Guokte bar-

gostipeandda juhkkovuojedje duojáriidda geat áigguiga ovddidit iežaska fitnodagaid. Duodje-doarjja lea eanas mannan árbevirolaš ásaheamiide. Hástalussan lea gávdat ođđa buktagiid ja buoret márkanvuodu dujiide. Vai buorida duodjeealáhusa prošeavttaid kvalitehta leat álggahan álggahanoahpahusa ja leat bargagohtán mearkagálvvuid huksemiin duodjái. Gaskaboddosaš oahpahallortnet mii galggai loahpavuot 2006:s lea bisuhuvvon gitta dassá dat čieža oahpahalli leat geargan šiehtadusaideasetguin. Sámediggi lea váldán badjelassas ovddasvástádusa ruhtadit daid šiehtadusaid maid Boazodoalu oahpahuskantuvra lea dahkan guhkit go jagi 2006 ovddas.

Leat álgán geahčadit hástalusaid duoji gelbolasvuodas ja oahpaheamis. Bargui gullet earret eará oahpahallortnega árvvoštallan, duojáriid bagadallan ja neavvun ja Duodjeinstituhta rolla, organiseren ja eaiggátdilli.

Oktiibuot leat 59 duojára dohkkehuvvon daid eavttuid mielde maid šiehtadusbealit leat bidjan. Álgoálggus galggai ásaheami ođđa duodjeregistar, muhto Diehtobearráigeahčču ferte dohkkehit duodjeregistara ásaheami nu guhká go registtar lea vuodduvuvvon čearddalašvuhtii. Dát bargu ii leat čuovvuvuvvon danin go šiehtadallamat boatkanedje.

Duodjeealáhusa ekonomalaš dili birra lea ráhkaduvvon raporta jagis 2007, jagi 2006 rehketdoalloguiguin. Doaimbadoalus lea gaskamearálaččat 94 670 ruvno, jagis 2006 lei 37 138 ruvno. Váldosivvan dán lássaneapmái lea dat go lea vuosttaš jahki goas duoji doaimbadoarjja lea mielde rehketdoalloguiguin. Gaskamearalaš doarjja lei jagis 2006 20 317 ruvno.

Sámediggi oaidná ahte duodjeealáhusas lea erenoamáš dárbu doaimbadoarjjuide maiguin sihkkarastit rekruiterema ealáhussii. Sámediggi áigu vuoruhit duodjedáložiid huksema ja doaimma doaimbadoarjju nannet rekruiterema duodjeealáhussii.

10.2 Mátkealáhus

Mátkealáhusas sámi guovlluin leat eanas smávva fitnodagat ja fálaldagat leat mánggaláganat ja mánggabelágat. Sámi kultuvrras lea stuora potenssiála mátkealáhusa oktavuodas. Sámi kultuvrras maid gaskkustit ferte leat luohthahttivuohta mii lea sámi beroštumiid, norpmaid ja vieruid mielde.

Ealáhus vásiha stuorru beroštumi márkaniis muosáhit sámi kultuvrra ja lasihit máhtu sámiid birra álgoálbmogin. Lea maidái lassánan beroštupmi álggahit ja ovddidit doaimma- ja muosáhanturisma fálaldagaid. Jagis 2007 lei

Sámediggi vuoruhán hukset mátkkoštanbuktagiid mat leat vuodduvuvvon muosáhusaide ovdalii go lasihit idjadankapasitehta. Dákkár vuoruheapmi addá vuodu hukset mánggabelát ja ođasmahtti mátkealáhusa mii buktá bargosajiid ja sihkkarastá ássama sámi guovlluin.

Sámediggi lea maid buktán cealkámuša Ráđdehusa bargui našuvnnalaš mátkealáhustrategiijain. Sámediggi deattuha ahte lea deatalaš ahte sámi mátkealáhus ovddiduvvo ja ásaheami sámiid iežaset prinsihpaid vuodul. Dán lea ráđdehus čuovolan nátionála mátkealáhustrategiijas.

10.3 Eanandoallu

Sámediggi lea jagis 2007 ráhkadan sámi ássanguovlluid eanandoalodiedáhusa. Diedáhus deattuhuvvo ahte eanandoalus lea guovddáš rolla sámi kulturárbevieruid doalaheamis ja dat lea deatalaš barggolašvuhtii sámi guovlluin. Sámedikki oaiveulbmil ealáhussii lea doalahit barggolašvuoda ja daid geavahusráhkadusaid mat dál leat.

Viidáseappot lea ulbmilin ahte eanandoallu sámi ássanguovlluin sihkkarastá biebmolágeami dáidda guovlluide. Sámi ássanguovlluin lea eanandoallu dramáhtalaš dilis, ja sámi guovlluid eanandoalu rámmaeavttut leat sakka rievdan daid mañemus jagiid.

Sámi eanandoallu lea mañemus 30–40 jagi standardiserejuvvon dárbe eanandoalopolitihka mielde. Ulbmilin lea ánggirdit mánggabelátvuoda sámi eanandoalus. Sámi biebmovieruid ánggirdeapmi sáhtta buktit gánnáhahtti kvalitehtasurggiid mat buktet ođđa bargosajiid ja doaimmaid giliide. Ii leat dušše mátkealáhus mii ohcala báikkálaččat buvttaduvvon biepmuid ja etnalaš biepmuid. Dás lea stuora potenssiála buvttadit báikkálaš márkaniid sámi guovlluin.

Lassánan ávnnashattit máilmmemárkaniis, earret eará mielkki ja gortni hattit, sáhttet addit stuorát dietnasa eanandoallui sámi guovlluin. Eanandoallit sáhttet de oazžut buoret hatti mielkkis, muhto seammás sáhtta fuođarhaddi divrut ja lasihit goluid.

Tendeansa ahte huksejeaddjit álget oktasašdoaluin joatká. Dat hálbuda earret eará huksengoluid ja oktasašdoaluid miellahtuin lea vejolašvuoda oazžut eambo astoáiggi ja luopmosadjásaččaid. Mielkeeriid vuovdin joatká nu go mudui riikkas. Mielkeeriid vuovdima váikkuhusat čuhcet garraseappot sámi guovlluin danin go eanandoallobirrasat ovdalaččas juo leat unnit. Hástalus lea odastit dálá doaluid mat leat heivehuvvon boahpteáiggi teknihkalaš čovdosiid gáibádusaide ja maid nuorat háliidit váldit badjelaset.

Sámedikki doarjaortnet ávžžuha ovttas oastit eanadoallorusttegiid, earret eará reaidduid. Dat geahpeda ealáhusa goluid. Doarjaortnegis leat vuoruhuvvon ođđa visttit ja doaibmavisttiid divvun.

10.4 Anadroma ja meara resurssaid hálddašeapmi

Sámit leat guolástan nu guhkes áiggi go gávdnojit historjjálaš gáldut. Sámiid vuoigatvuohta meara ja jogaid resurssaide ja vuoigatvuohta ávkkástallat dáiguin lea mearrideaddji oassi sámi kultuvrra ávnnaslaš vuodus. Sámediggi áigu vuoruhit barggu sihkkarastit sámiid vuoigatvuođaid guolásteapmái, maritiima resurssaide ja jogaid ja meara geavaheapmái. Viidáseappot vuordá Sámediggi ahte intensiivvna ovddidit ášši Stuorradiggái dán áigodagas sámiid ja earáid guolástanvuoigatvuođa birra čadahuvvo.

Sámediggi lea 2007:s searvan earret eará bargui stuorradiggedieđáhusaiguin gonagasreappáid hálddašeami birra, bivdofatnasiid strukturdoaimbajuid birra ja ođđa mearraresursalága birra. Buot dán šaddá stuora mearkkašupmi boahteáiggi birgenláhkái mearrasámi guovlluin. Sámediggi lea oassálastán proseassain guolástusaid muddema hárrái ja erenoamážit riddodorski gáhttema hárrái.

Guolástus- ja riddodepartemeanta lea konsultašuvnaproseassain čadat čujuhan dasa ahte vurdet riddoguolástuslávdegotti konklusuvnnaid. Finnmárkku riddoguolástuslávdegoddi galgá buktit čielggadeami NAČ hámis 2008 álggus. Riddoguolástuslávdegotti čielggadeapmi ja dán čuovvoleapmi lea hui deatalaš vai beassat viidáseappot bargguin sihkkarastit ja dohkkehit sámiid vuoigatvuođa guolásteapmái, sihkkarastit sámi oassálastima guolástusa hálddašeamis, ja sihkkarastit ahte sámi beroštumit deattuhuvvojit mearrádusain.

Sámediggi lea čielgasit dadjan ahte dál vurdujuvvo ahte departemeanta áiggis mii boahotá aktiivvalaččat ja johtilit čuovvola daid áššečuolmmaid mat leat riddoguolástuslávdegotti ja sámi vuoigatvuođalávdegotti mandáhtaid olggobealde.

Sámediggi lea duhtavaš dainna go váldoevttohusat St.died. nr 40 (2006–2007) Gonagasreappáid hálddašeami birra buoremuddui dávistit Sámedikki oainnuide boahteáiggi reabbáhálddašeamis. Sámediggi oaidná guovlluhálddašan prinsihpa dieđáhusas posiitiiva oassin boahtevaš reabbáhálddašeamis. Dieđáhus lea maid posiitiiva dan ektui ahte geahččalit guovlluin Nuorta-Finmárkus maidda eanemus guoská ja gos reappát adnojuvvojit deatalaš resursan gáržžidit reabbábivddu/gávppálaš reabbábivddu ja oarjefylkkas fas eanet

lasihit bivddu ja dieinna lágiin geahpedit/ráddjet/gurret reappáid vai dat eai leavaše oarjjasgolvui.

Stuorradiggedieđáhusas strukturpolitihka birra lei Sámedikkis garra vuostemiella dasa ahte rahpat strukturerema jovkui gaskal 11 ja 15 mehtera, ja Sámediggi ii lean duhtavaš dainna go ráddádallamat Sámedikkiin boatkanedje ovdal go dieđáhus biddjui ovdan. Go guoská anuseretváldinortnega viidásetfiervvredeapmái ja áigeráddjejuvvon eriide guhkit go 15 jahkái eai váldon Sámedikki oainnut vuhtii. Seammás oáččui Sámediggi čađa bivdofatnasiid eaiggátvuođaráddjemiid prinsihpa.

Mearraresursalága konsultašuvnaproseassas lea Sámediggi ovdandoallan ahte lánka ferte leat ollislaš ja čielga álbmotrievttálaš rámmaid siskko-bealde, nappo dat ferte maid sisttisdoallat mearrádusaid mat dohkkehit sámiid vuoigatvuođa guolásteapmái, ja oassálastit dáid resurssaid hálddašeapmái. Vaikko Sámediggi lea vuosteákkaid buktán lea departemeanta válljen ovddidit lága dákkár mearrádusaid haga, muhto čujuhuvvo ahte vurdet riddoguolástuslávdegotti konklusuvnnaid. Dan dihte lea Sámedikki bealis subsidieara oaidnun ahte eat vuosttal lága ovddideami, muhto proposišuvnna galgá boahtit ovdan ahte lánka ii leat eará go gaskaboddosaš čoavddus vuorddidettiin riddoguolástuslávdegotti. Viidáset ferte proposišuvnna boahtit ovdan ahte departemeanta geatnegahtta iežas bargui mas johtilit čuovvolit riddoguolástuslávdegotti konklusuvnnaid, ja mii ovddiduvvo áššin Stuorradiggái dán stuorradiggeáigodagas.

Oktii buot lea konsultašuvnaproseassa boadus ahte bealit eai leat boah tán ovttaoavilii mearraresursalágas dán háve, muhto Sámediggi várre alces vejolašvuođa ollislaččat meannudit sihke mearraresursalága ja dan ášši mii galgá ovddiduvvot Stuorradiggái riddoguolástuslávdegotti konklusuvnnaid vuodul go dat gárvánit.

Sámediggi lea fuolastuvvan go nu ollu guolit gárgidit guollebiebmanrusttegiin ja gáibida ahte álggahuvvojit viiddis doaibmajut, mas mielde maiddái gárgidan biebmoguliid bivdin. Dát ealáhus ii galgga uhkidit luonddu guollenáliid ja das ferte leat dakkár doaibmavuohki mii váldá vuhtii birasa. Deatalaš lea ahte guollebiebmanealáhus doaimmahuvvo dainna lágiin ahte ii leat hehttehusan árbevirolaš guollebivdui mearas dahje jogain. Luondduluossabivddu muddemat galget sihkkarastit sámi vuoigatvuođaid ja árbevieruid seammás go máddodagat hálddašuvvojit ceavcilis vugiin.

Luossabivdu lea guovddáš suorgi Sámedikki barggus. Sámedikkis leat leamaš konsultašuvnnat Luondduhálddašandirektoráhtain ja Finnmárkku fylkkamánniin anadroma luossaguliid ođđa mud-

denhálddašanvuogi mearrideamis 2008–2012 áigodahkii. Sámediggi lea dan oktavuodas deattuhan ahte mearrasámi guolástusa boahhteáigái ferte sihkkarastit erenoamáš suodjaleami dán mudde-miin.

Mii guoská luossabivdui Deanus ja Njávdamis de galgá nammaduvvot lávdegoddi ráhkadit evttohusaid organiseremii ja njuolggadusaide. Dat evttohusat maid lávdegoddi ovddida galget oktiiheivet daiguin vuoigatvuodaiguin mat juo leat huksejuvnon dološ áigge rájes geavaheami ja vieruiduvvan rievtti bokte. Dan dihte ferte lávdegoddi barggustis árvoštallat vuđolet sisdoalu báikkálaš vuoigatvuodain. Sámediggi lea hui duhtavaš go konsultašuvdnaproseassa bokte leat oľahan ovttaoaivilvuoda Birasgáhttendepartemeanttain lávdegotti mandáhtas ja Deanulávdegotti čoahkádusas. Seammas moaitá Sámediggi go seammalágan proseassa Njávdamis ádjána.

Riddonjurjuid mudden ja hálddašeapmi lea guovddáš oassi Sámedikki riddo- ja guolástuspolitihkas. Ealaskas njuorjjomáddodat lea deatalaš sámi guovlluin, muhto lea seamma deatalaš ahte njuorjjoľohku doalahuvvo dakkár dásis, ahte guollemáddodat ja erenoamážit riddodorski ii noga vuonain gos mearrasámit dárbbášit bivdit.

Sámediggi háliida boahhteáigásaš ja ollislaš politihka mas Sámediggi lea mielde bidjamin eavttuid guolástuspolitihka ovddideapmái Norggas. Sámediggi oaidná ahte báikkálaš hálddašanmálliid geahččaleapmi guolástushálddašeamis attášii vejolašvuoda sihkkarastit ássama ja ovdáneami sámi riddoguvlluin. Ráđđehus botkii konsultašuvnnaid Sámedikkiin dán áššis ja ovddidii dieđáhusa almmá doalakeahtá beavdegirjái čállojuvnon lohpháhusa ahte ráhkaduvvo notáhta mas selvehuvvoi movt struktuvradoaibmajut sáhttet váikkuhit sámi beroštumiide álbmotrievttálaš geatnegasvuodaid ektui.

10.5 Boazodoallu

Ođastuvvon boazodoalloláhka dohkkehuvvui 2007 gida. Ovdalaš dohkkeheami lei Sámedikkis čoahkin Stuorradikki ealáhuslávdegottiin rabas gula-skuddančoahkkima oktavuodas Álttás. Vuđolaš vuoigatvuodagažaldagat eai galgan ođastuvvot. Dát vuodustuvvui dainna ahte sámi vuoigatvuodálávdegotti mandáhtta lei čielggadit gažaldagaid sámi álbmoga rievttálaš dilis das mii guoská vuoigatvuhtii eatnamiidda ja čáziide, ja daid disponeremii ja geavaheapmái, sámi guovlluin olggobealde Finn-márkku fylkka. Earenoamážit galge boazodoalu

areálageavaheapmi ja vuoigatvuodát árvoštallojuvnot.

Sámediggi oaivvilda ahte sámi vuoigatvuodálávdegotti čielggadeami konklusuvnna addet vuodu vel eanet rievdadusaide boazodoallolágas. Dát guoská earret eará boazodoalu areálagáhttemii, boazodoalu buhtadusovddasvástádussii ja boazodoalu boahhteáigge hálddašeapmái. Sámediggi doaivu ahte proseassa ráhkadit ođđa ja ollislaš boazodoallolága álggahuvvo farggamusat. Láhka doaibmagodii suoidnemánu 1. b. 2007 ja stáhta eiseválddit áigot easkka 2008:s doallat diehtujuohkinčoahkkimiid boazodoalloealáhussii. Dasa lassin ii leat láhka vuos jorgaluvvon sámegillii. Váilevaš diehtujuohkin ja jorgaleapmi ii leat buorre go guoská lága implementeremii.

Boazodoallošiehtadallamiin lea Norgga Boazosápmelaččaid Riikasearvi (NBR) iežas gáibádusain, ja Sámediggi iežas árvalusain, mángga háve bivdán ahte divatortnega váilevašvuodát boazodoallui eanandoalu ektui njulgejuvvojit. Stáhta Eanandoallo- ja biebmodepartemeantta bokte lea vástidan ahte divatgažaldagaid ii sáhte čielggadit jahkásaš boazodoallošiehtadallamiin. Dán vuodul lea Sámediggi, ovttasrádiid NBR:in, ráhkadan árvalusa prinsihppadieđáhussii mii guoská boazodoalu divatortnegiidda. Dála divatortnet lea vealaheaddji, go eanandoalus lea buoret divatortnet go boazodoalus doaibmafievrruid oastima ja doallama dáfus ealáhusas. Eanadolliin ja boazodolliin fertejit leat ovttalágan divatortnegat. Sámediggi lea duhtavaš dainna go Stuorradiggi Sámedikki jahkediđáhusa 2005 meannudeamis ovdanbuktá ahte dát maiddá lea Stuorradikki ulbmil.

Sámediggi oassálastá dialogaproševtta stiverenjoavkkus man ulbmil lea láhčit dili oktasaš politihkii Lulli-Trøndelága ja Hedmárkku várreguvlluin. Dán guovllus leat áiggiid čađa leamaš stuora soahpatmeahtunvuodát boazodoalu ja eananeagádiid gaskkas meahcceareálaid geavaheami alde. Prošeakta galgá hukset stuorát ipmárdusa nubbi nuppi ealáhusberoštumiin ja dárbbuin, ja nannet dialoga boazodoalu ja hálddahusa/suohkaniid gaskkas. Buot bealit maidda guoská leat bures dohkkehan dán proševtta ja dan lea mávssolaš fievrridit eará guovlluide/riikaosiide jus prošeakta lihkestuvvá.

Sámediggi lea nammadan boazodoalu guovllustivraid jagiide 2008 – 2011. Dán proseassas lea Sámediggeráđdi deattuhan ja álggahan ahte nammadapmi galgá dáhpáhuvvat ovttasrádiid guoskevaš fylkkasuohkaniiguin vai stivraid čoahkádusas lea legitimitehta ealáhusas. Sámediggi atná

deatalažžan ahte boazodoalu stivrenorgánain lea boazosámi eanetlohku ja jodiheapmi.

Sámediggi lea čalmmustahtán daid hástalusaid mat Trollheimena boazodoalus leat. Trollheimena boazodoallu doaimmahuvvo guovllus mii ii leat regulerejuvvon boazodoalloulbmiliidda boazodoallolága mearrádusaid mielde. Boazodoallu lea sorjavaš šiehtadusain eananeaiggádiiguin, dahje ahte stáhta bággolotnu boazodoallovoigatvuoda. Sámediggi áigu bargat dan ala ahte boazodoalu areálavuodđu Trollheimenis sihkkarastojuvvo.

Sámediggi oaidná mánja eará hástalusa boazodoalloeláhusii. Dát guoská ovdamearkka dihte boazodoalu johtolatjuohkima čielggadeapmái ja erenoamážit lea stuora deaddu oktasašguohtun guovlluin. Dan odđa boazodoallolága olis, sáhtta guovllustivra mearridit ahte soabadallan galgá čađahuvvot guovtti beali gaskka mat ovttas eaba nagot čovdit gičču.

10.6 Lotnolasealáhusaid ja sámi mátkeealáhusa árvohákanprográmma

Ráđdehus lea Soria Moria-julggaštusas cealkán ahte áigot vuoruhit lotnolasealáhusaid árvohákanprográmma ja ángiruššat sámi mátkeealáhusain. Sámediggi lea váldán badjelassat prográmma hálddašeami. Dárbu lea áimmahuššat ja viidáseappot ovddidit sámi árbevirolaš lotnolasealáhusaid. Vuosttaš jagi deattuhit meahcástanealáhusaid, sámi mátkeealáhusa ja duoji. Prográmmas láchčojuvvo maid nu ahte ovttasta odđa ealáhusai guin nu ahte báikkálaš resurssat, gelbbolašvuoha ja árbevierut geavahuvvojit positiivvalaš ovddideapmái sámi servodagas. Doaimmabijut odđahutkama ja fitnodeami váste leat deatalaččat vai sihkkarastá ceavzilis lotnolasaidd.

Sámediggi giedahalai dieđáhusa meahcástanealáhusaid ovddideami birra jagis 2007. Dát čuovvuvvo lotnolasealáhusaid ja sámi mátkeealáhusa árvohákanprográmma bokte. Strategijjat meahcástanealáhusaid ovddideapmái leat ráhkaduvvon. Ánggirdeami ulbmil lea lasihit árvohákkama meahcástanresurssaid buoret geavaheami bokte. Ángiruššansuorggit maid vuoruhit leat buoret rámmaeavttut doaimmahit meahcástanealáhusaid, kvalitehtasihkkarastin, gelbbolašvuodalokten ja ovddidanbarggut, vuovdin ja márkanbarggut, ja fierpmádatuhsen. Dán ángiruššamii gullá maiddái meahcástanmátkeealáhus. Seammas go dieđáhus dohkkehuvvui, heaittihii Sámedikki dievasčoahkkinn meahcástanealáhusaid gaskabodosaš doarjaortnega jagis 2007.

Árvohákanprográmmas galgá maiddái ánggirdit bestet nuoraid duodjeealáhusii oahpa-

halliortnega bokte ja buoridit bagadallanfálaldaga duojis.

11 Dearvvašvuoha ja sosiála

Sámedikki dearvvašvuoda- ja sosiálapolitihka oai-veulbmil lea ollislaš ja ovtadássásaš dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalus sámi álbmogii, seamma dásis go álbmogis muđui.

Sámediggi oaiyvilda ahte vuodđun sihkkarastit ovtadássásaš bálvalusa ulbmila lea máhttu ja gelbbolašvuoha mánjgakkultuvrralaš áddejupmái sámi gielas ja kultuvrras. Dearvvašvuoda- ja sosiálabar- giin buot dásiin lea ain stuora dárbu dása, ja sámi dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalusa kvalitehtasihkkarastin lea hui sorjavaš ovttaskas olbmui. Sámediggi oaiyvilda danin ahte dán barggu ferte vuoruhit ja sajáiduhttit vuogádatdássái.

Sámedikki bargu dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalusa hárrái lea jagis 2007 leamaš ahte duddjot ipmárdusa dasa movt olaha ovtadássásaš bálvalusa mihttomeari sámi álbmogii, dás maiddái lasihit máhttu sámi bálvalusdárbbasaeddjiid voigatvuodaid ja dárbbuid birra. Leat maiddái bargan dan ala ahte ovddasvástádus sámi buhcciid fálaldaga kvalitehtasihkkarastimis váldojuvvo eret ovttaskas olbmui ja biddjo bajimuš dássái.

11.1 Sámi mánáid voigatvuodát

Sámediggi lea čoahkkimis mánáid- ja dáseárvominstariin váldán ovdan hástalusaid mat sámi mánáin ja nuorain leat veahkkebálvalusaid oktavuodas. Leat čujuhan ahte sámi mánáin ja nuorain lea voigatvuoha ovtadássásaš ja kultuvrralaččat heivehuvvon mánáidsuodjalusbálvalussii, ja dat sisttisoallá ahte fágaolbmot, dikšunásahusat ja gielddalaš ja almmolaš ásausat fertejit bidjat mánáid ja nuoraid gielalaš ja kultuvrralaš dili vuolggasadjin go veahkkedoaimmaid plánejit.

Viidáseappot lea Sámediggi čoahkkimis mánáid- ja dáseárvominstariin ja justisministariin váldán ovdan proševtta «Mánáid viessu» (Barnas hus), mas lea odđa vuohki movt gažadit mánáid geat leat gillán veahkaválddalašvuoda ja sulasaččaid. Sámediggi lea deattuhan mearkkašumi das ahte sámi mánáid dárbbuid ja riektasihkarvuoda áimmahuššet ja sihkkarastet dán barggus. Sámediggi lea bivdán ahte heivehuvvo sullasaš fálaldat sámi mánáide ja nuoraide geat leat gillán veahkaválddalašvuoda. Sámediggi ii leat gullan maidege áššis ja áigu čuovvolit barggu.

11.2 Stuorradiggediedáhus nationála strategijja birra movt njulge dearvvašvuodaerohusaid

Sámediggi lea buktán evttohusaid bargui Stuorradiggediedáhusain nationála strategijja birra movt njulget dearvvašvuodaerohusaid Norggas. Dat lea mielddisbuktán ahte diedáhusas cuigejuvvo ahte lea unnán máhttu sosiála diliid ja dearvvašvuoda gaskavuodaid birra sámi álbmogis. Diedáhus deattuha ahte ánggirdeapmi hukset mánggakultuvrralaš gelbbolašvuoda dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalussii ja dutkanbirrasiidda lea deatalaš. Sámediggi oaidná deatalažžan ahte dárbu duodaštuvvon máhttui ja dan váilun lea oainnusin dahkkon ja áigu dan čuovvolit viidáseappot.

11.3 Riikkaidgaskasaš ángiruššan

Sámediggi oaidná dárbbu eambbo riikkaidgaskasaš ángiruššamii mii guoská álgoálbmotguoskevaš dearvvašvuoda- ja sosiálapolitihkalaš gažaldagaide. Sámi dearvvašvuoda- ja sosiálabargiid gealboguovddáš Davvi-Suomas ja Austráalia Dearvvašvuoda- ja sosiáladepartemeantta sáttagoddi leat leamaš váldán oktavuoda vai besset gullat movt Sámediggi bargá sámi dearvvašvuoda- ja sosiálagazažaldagaiguin.

Skábmamánus oassálastii Sámediggi riikkaidgaskasaš ja rájiidrastideaddji dearvvašvuodakonferánssas NOPUS (The Nordic Educational Programme for the Development of Social Services) olis. Konferánssa oaivefáddán lei movt sáhtta ovttasbargat heivehan dihtii dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalusaid davviriikkaid rájiid rastá. Konkrehtalaččat guovdilaste kultur- ja giellagelbbolašvuoda bálvalusain, ja sámegiela dearvvašvuoda- ja sosiálabargiid bestet oahpuide ja profešuvdnavirggiide.

11.4 Sámedikki ja regionála dearvvašvuodadoaimmahagaid ovttasbargoorgána

Sámedikki ja regionála dearvvašvuodadoaimmahagaid ovttasbargoorgána galgá leat mielde sihkkarastime spesialistadearvvašvuodabálvalusa geatnegasvuoda kvalitehtasihkarastit bálvalusaidis sámi álbmogii. Sámedikki deattasteami geažil leat buot regionála dearvvašvuodadoaimmahagat ožžon bargun oassálastit ovttasbargoorgánas. Helse Sør-øst RHF ja Helse Vest RHF leat dál árrasin orgánas. Ovttasbargoorgána lea doallan ovttá čoahk-

kima jagis 2007. Okta ovttasbargoorgána deataleamos áššiin lea diehtjuohkin buot doaimmahagaid sámi buhcciid vuoigatvuodaid ja dárbbuid birra. Dan oktavuodas lea dollojuvnon čoahkkin Sosiála- ja dearvvašvuodadirektoráhtain vai digaštallat diehtjuohkinstrategiijaid mat veahkehit áimmahuššat sámi buhcciid vuoigatvuoda ja dárbbu heiveheapmái. Das lea maid deatalaš sihkkarastit ahte dat máhttu mii sámi fágabirraasiin lea geavahuvvo eambbo.

11.5 Seminárat ja konferánssat

Dearvvašvuoda- ja sosiálakonferánssa lágiduvvui golggotmánus. Konferánssa lea ovttasbargu gaskal Sámedikki, SÁNÁG, Finnmárkku Fylkkamánni, Sámi Dearvvašvuodadutkama Guovddáža, Kárášjoga Oahpahušbuohcciruohttu ja Sámi spesialistadoavtterguovddáža. Dearvvašvuoda- ja sosiálakonferánssa bodii ovdeš prošeaktajodiheadjesemináraid sadjái, mat leat lágiduvvon jagi 2000 rájes. Konferánssa ulbmil lea ráhkadit oktasaš strategiijaid movt joksat ovtadássásaš dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalusa sámi álbmogii. Konferánssas lei fágaidgaskasaš oassálastin gos digaštalle dearvvašvuoda vuoigatvuodaid, klinalaš árgabeaivvi bargovugiid, dutkama ja oahpahuš hástalusaid ja dutkanbohtosiid.

Lullisámi dearvvašvuoda- ja sosiálaseminára lágiduvvui skábmamánus. Sámediggi doalai sáhkavuoru Sámedikki dearvvašvuoda- ja sosiálapolitihkalaš doaimbajuid birra lullisámi guovllus. Seminára oaivefáddán lei movt dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalusa sáhtta heivehit lullisámi geavaheddjiide. Konkrehtalaččat guovdilastui kultur- ja giellagelbbolašvuoda bálvalusain, ja movt sáhtta sámegiela oahpahuš doaimmahit, ja maiddái bestet lullisámi dearvvašvuoda- ja sosiálabargiid oahpuide ja profešuvdnavirggiide.

11.6 Romssa Universitehta mediinna profešuvdnoahpu árvoštallan/nuppástuhtin

Romssa Universitehta lea álgán odasmahttit ja nuppástuhtit mediinna profešuvdnoahpu. Sámediggi lea jearahan movt Universitehta duste daid hástalusaid mat leat sámi buhcciid hárrái Norgga dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalusas. Sámediggi čujuha makkár ovddasvástádus Romssa Universitehtas lea sámi álbmoga hárrái, ja vuorjašuvvá dan geažil go medisiidnoahpus lea unnán fuomášupmi sámi gillii ja kultuvrii.

11.7 Sámi buhcciid vuoigatvuođaid ja dárbbuid áimmahuššan spesialistadearvvašvuođabálvalusas

Sámediggi bivddii konsultašuvnnaid Ráddehusa bargamušdokumeanttaid birra regionála dearvvašvuođadoaimmahagaide. Ulbmilin lei oainnusin dahkat ja sihkkarastit sámi buhcciid vuoigatvuođaid ovtadássásaš dearvvašvuođa- ja sosiálabálvalussii. Sámediggi lea proseassas Dearvvašvuođa- ja fuolahusdepartemeanttain bargamušdokumeanttaid birra.

11.8 Nationála dearvvašvuođaplána čuovvoleapmi

Sámediggerádis lea leamaš čoahkkin dearvvašvuođa- ja fuolahusministariin, gos ságaškušše hástalusaid ovtadássásaš dearvvašvuođa- ja sosiálabálvalusa barggus sámi álbmogii. Sámediggeráddi deattuhii ahte ovtadássásaš bálvalusfálaldat sámi buhcciide eaktudit ahte guovddáš dásis biddjojuvvojit čielga rámmat movt dan galgá joksat. Sámediggi čujuhii dievasčoahkkinmearrádussii mii guoská Nationála dearvvašvuođaplánii (2007–2010) ja vuordá ahte nationála dearvvašvuođaplána sihkkarastá ovtadássásaš dearvvašvuođa- ja sosiálabálvalusa sámi álbmogii. Sámediggeráddi dáhtui vudolaš proseasaid movt váldit vára sámi buhcciid vuoigatvuođain ja dárbbuin plána čuovvoleamis.

11.9 Prošeaktaruđat

Sámediggi hálldaša ruđaid čuovvolit ráddehusa doaibmaplána dearvvašvuođa- ja sosiálabálvalussii sámi álbmogii, Mánngabealátvuohta ja ovtadássásašvuohta. Stuorimus oassi ruđain juolluduvvo dearvvašvuođa- ja sosiálaprošeavttaide ohcamiid vuodul.

Jagis 2007 lea Sámediggi juolludan badjelaš 3 miljon ruvnno dearvvašvuođa- ja sosiálaprošeavttaide dáid vuoruhuvvon ángirusšansurgiin:

guorahallan- ja prošeaktabarggut main lea ulbmilin heivehit dearvvašvuođa- ja sosiálabálvalusaid sámi duohtavuhtii.

bargovugiid ovddideapmi ja doaibmajuid heiveheapmi iešguđet dárbbuide dan dábálaš dearvvašvuođa- ja sosiálabálvalusas sámi guovluin.

dearvvašvuođa- ja sosiálabargiid oahpaheapmi sámegeijas ja kulturádejjumis.

prošeavttat main lea ulbmilin ovddidit evttohusaid buriid veahkkeneavvuide vai sáhtá mihtidit ja sihkkarastit kvalitehta dearvvašvuođa- ja sosiálabálvalusas sámi álbmogii.

Sámediggi lea searvan prošeaktaruđain mánngga buori prošeaktii. Ovdamearkan sáhtá namuhit Omasvuona suohkana guokte prošeavtta gárrenmirkofuolahusas ja dearvvašvuođasuorggis. Prošeavttaid ulbmilin lea fievrridit sámi giela ja kultuvrra suohkanlaš dearvvašvuođa- ja sosiálafálaldahkii. Čakčamánuš bovdii suohkan vásáhuskonferánsii gos ovdanbukte prošeavttaid bohtosiid. Nugo lea bohtán ovdan raporttain ja konferánsa ovdanbuktimis, leat doaimmaid bohtosat leamaš positiivalaččat ja buorit. Sámediggi doalai sáhkavuoru ja oassálastii konferánsas. Sámediggi lea maid juohkán stipeanddaid lassiohpui psykososiálalaš barggus mánáid ja nuoraid gaskkas.

Mis leat unnán duođaštuvvon dieđut sámi mánáid bajásáddaneavttuid birra. Mii diehtit ahte mánáidsuodjalusas váilu sámi giella ja kulturgelb-bolašvuohta. Dat mielddisbukta ahte sámi váhne-miidda/ovddasteddjiide soaita leat váttis váldit oktavuoda mánáidsuodjalusain ja veahkkebálvalusain. Mii eat ge dieđe galle sámi máná leat dárubiebmoruovttuin. Dán lea Sámediggi mánngii deattuhan ovddasvástideaddji eiseválddiide, ja áigut ain deattuhit dan. Sáhtá maid leat ágga geahčadit fylkkamánni bearráigeahččandoaimma go guoská sámi giela ja kultuvrra áimmahuššamii bálvalusain.

Maiddáid dearvvašvuođa- ja sosiálabálvalusas muđui váilu sámi giella- ja kulturgelbbolašvuohta. Dan dihtii lea deatalaš dan áimmahuššat iešguđet dearvvašvuođa- ja sosiálafágalaš oahpuin

Almmolaš etáhtat sáhttet dingot
lassigáhppálagaid čujuhusas:
Departementenes servicesenter
Post og distribusjon
E-poasta: publikasjonsbestilling@dss.dep.no
Telefákša: 22 24 27 86

Dingoma, bođuvuovdima ja hatti birra gulat dás:
Akademika AS
Avdeling for offentlige publikasjoner
Postboks 84 Blindern
0314 OSLO
E-poasta: offpubl@akademika.no
Telefuvdna: 22 18 81 00
Telefákša: 22 18 81 01
Ruoná nummir: 800 80 960

Čallosii lea interneahhtačujuhus:
www.regjeringen.no

Olggošgovva: Hans Ragnar Mathisena/
Keviselie govva "Byenes begynnelse/Álgu"
© Hans Ragnar Mathisen/BONO 2008
Govvideaddji: © Bjørn Jørgensen

Deaddileaddji: 07 Gruppen AS - 05/2008

241 379
Trykksak